T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HELLENİSTİK DÖNEM ANADOLU KRALLIKLARI

Fırat GÜLERDOĞAN

Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı

TEMMUZ-2022

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HELLENİSTİK DÖNEM ANADOLU KRALLIKLARI

Tez Yazarı
Fırat GÜLERDOĞAN

Danışman
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ

TEMMUZ, 2022
ELAZIĞ

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım "**HELLENİSTİK DÖNEM ANADOLU KRALLIKLARI**" başlıklı tez çalışmasının içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

13.01.2022

Fırat GÜLLERDOĞAN

ÖN SÖZ

Antik Çağ'da *Asia Minor* (Küçük Asya) olarak adlandırılan ve günümüzde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı hüviyetiyle üzerinde yaşadığımız Anadolu coğrafyası, medeniyetlerin beşiği olarak kabul edilmektedir. Zira gerek jeostratejik konumu gerekse yer altı ve yer üstü zenginlikleri sayesinde Anadolu, insanlık tarihinin en eski yerleşim alanlarından biri olmuştur. Bu tarih kokan topraklar üzerinde Prehistorik devirlerinden günümüze dek kesintisiz olarak bir çok imparatorluk, krallık ve irili ufaklı devlet hüküm sürmüştür. İşte çalışmamıza konu olan Hellenistik Dönem boyunca yani MÖ 4. ve 1. yüzyılları arasında Pers, Makedonya ve Roma İmparatorluklarından Seleukos Krallığı'na ve dahi bağımsız Hellenistik Krallıklara kadar bir çok siyasi erk Anadolu coğrafyasının bu süreçteki siyasi aktörleri olmuşlardır. Tüm bu Doğu ve Batı toplumlarının Anadolu'daki ortak tarihi Hellenistik Dönem, ortak kültürleri ise Hellenizm olarak adlandırılmış olup bu değerler üzerine inşa edilen yeni dünya düzeni medeniyet tarihimize büyük katkılar sağlamıştır. Tarihsel, kültürel ve sanatsal katmanlar yoluyla günümüze dek ulaşan bu zengin mirasın herkes tarafından öğrenilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması ilkesi ile üzerimize düşen akademik misyon bu çalışmanın yapılmasını lüzumlu kılmıştır.

Bölge tarihi araştırmalarının zorluğu her zaman geçerli olan bir olgudur. Arkeolojik, filolojik, epigrafik, nümismatik ve klasik kaynakların taranması ise Antik Çağ'da yerel tarih çalışmayı daha zorlu kılmıştır. Nitekim Hellenistik Anadolu tarihine ait mevcut modern kaynakların neredeyse tamamı klasik eserlerin ya da epigrafik belgelerin çevirisi şeklinde hazırlanmıştır. Üstelik bu çalışmaların çoğunluğu yabancı bilim adamları tarafından kaleme alındığından, birinci dereceden ana kaynaklara ulaşmak zaman ve maddi olanaklar açısından oldukça meşakkatli olmuştur. Araştırmalarımız sırasında yaşadığımız en büyük problem ise Hellenistik Anadolu Krallıklarının bölgesel ve tarihsel sınırlarını belirlemek olmuştur. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz üzere Anadolu coğrafi ve kronolojik açıdan Hellenistik Dönem Doğu ve Batı toplumlarının ortak alanı olmuştur. Bu yüzdendir ki mevcut çalışmalarda Hellenistik Anadolu Krallıkları birbirleriyle iç içe geçen tarihsel anlatımla ve dar bir perspektifle ele alınmıştır. Çalışmamızda ise bu perspektif genişletilerek tüme varım metodu ile Hellenistik Dönem Anadolu Krallıklarının her biri bağımsız olarak ele alınmış ve Hellenistik Dönem öncesi ve sonrası tarihleri ile coğrafyaları ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Çalışmamızın planlanması aşamasında bizi zorlayan bir diğer konu Hellenistik Krallıklar arasındaki bilgi ve belge oranındaki dengesizliktir. Nitekim yoğun araştırmalarımız sonucunda bazı krallıklar hakkında oldukça fazla içerik temin edebilmemize rağmen bazı krallıklar hakkındaysa bu sayı oldukça yetersiz kalmıştır. Kanaatimize göre bunun iki sebebi vardır. Birincisi Hellenistik Krallıkların siyasi ömürlerinin birbirinden farklı olması; İkincisi ve en önemlisi ise coğrafi sebeplerdir. İkinci etkeni açacak olursak; Hellenistik Anadolu tarihinin kalbi esasen Batı Anadolu'da atmaktadır. Hellas'a yakın olması, Grek kolonilerinin ve polis'lerinin bu bölgede yoğunlaşması nedeniyle sosyopolitik ve sosyoekonomik faaliyetler Batı Anadolu'da daha etkin yaşanmıştır. Ayrıca Roma'nın Yunanistan'daki savaşları sırasında etkileşim kurduğu bölge yine Küçük Asya'nın Batısı olmuştur. Bu nedenle gerek Yunanlı tarihçiler gerekse de Romalı tarihçiler tarih yazımı sırasında Orta ve Doğu Anadolu ile ilgilenmek yerine aktif ve canlı bir siyasetin yaşandığı Batı Anadolu ve Avrupa yakasına odaklanmışlardır. Batı Anadolu'nun metropol kenti Pergamon ile Güneydoğu Anadolu'daki Kommagene Krallığı'nı mukayese edecek olursak tablo daha da netleşecektir. Bu nedenle çalışmamızda bahsettiğimiz problemden ötürü bölümler arasında hacimsel dengeyi sağlamakta sıkıntı yaşamış bulunmaktayız. Ancak bu sorunun bilimsel metodolojik bilgi eksikliğimizden değil tamamen Hellenistik Anadolu Krallıkları arasındaki tarih yazımındaki eşitsizlikten kaynaklandığını belirtmek isterim.

Araştırmalarımız sırasında yaşadığımız bir diğer sorun ise klasik ve modern kaynaklar arasında tespit ettiğimiz terminolojik ve kronolojik tutarsızlıklar olmuştur. Nitekim bu kaynaklarda verilen kişi ve yer adları ile tarihlerin çoğu kez birbiriyle örtüşmediği saptanmıştır. Çalışmamızda ise bu problem farklılık arz eden bilgilerin epigrafik ve nümismatik bulgularla karşılaştırılması yoluyla çözülmüştür. Yine Hellenistik Dönem Anadolu Krallıkları hakkında belgelerin yetersiz olduğu bazı zaman aralıklarının bir çok modern kaynaklarda karanlık dönem olarak nitelendirildiği görülmüştür. Çalışmamızda ise bu belirsiz periyotlar birbirinin çağdaşı olan Hellenistik Anadolu Krallıklarının siyasi tarihlerinin karşılaştırmalı olarak ele alınmasıyla minimize edilmiştir. Bu bilgiler ışığında söyleyebiliriz ki araştırma konumuz hakkında daha önceden böylesine kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. İlgili sayılabilecek çalışmalar ise tek başına ele alınan Hellenistik Krallıklardan, hükümdarlardan ya da belli zaman dilimine ait spesifik konulardan ibarettir. Bir bütün halinde ele alınacak ilk çalışma olması açısından araştırmalarımızın bu sahadaki büyük bir boşluğu kapatacağını umut ediyorum.

Yaklaşık üç yıl boyunca ciddi bir emek ve özveri ile hazırladığım yüksek lisans tezimi tamamlamanın heyecanını ve haklı gururunu yaşadığımı belirtmek isterim. Bundan ötürü ilgili bölümü şahsıma yardımlarını esirgememiş ve her daim teşvik etmiş insanlara teşekkür etmek için bir fırsat olarak kullanacağım. Öncelikle konu seçiminden araştırmanın yürütülmesine ve tamamlanmasına dek bendenizi sınırlamayıp özgür bırakan ve yüksek lisans öğrencisi olarak yeterliliğimi göstermeme fırsat sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ'a danışmanlığı için sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Yine çalışmamın her safhasını titizlikle takip eden, kıymetli zamanını bana ayıran, ilgi ve desteğini bir an bile esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Cuma Ali YILMAZ'a teşekkür ederim. Bu süreçte engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, özellikle tez projemin planlanması ve literatür taraması aşamalarında uzmanlığı ve rehberliği ile yol gösteren, gelecekteki mesleki hayatımda da bana verdiği değerli bilgilerden mutlaka faydalanacağım Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın. Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU'na bu vesile ile şükranlarımı sunarım. Tez projemde eserleri birinci derecede ana kaynak teşkil eden ancak ülkemizde satışı olmayan yurt dışında ise fahiş fiyatlarda satışa sunulan bilimsel çalışmalarını dijital ortamdan benimle paylaşan ve metodolojik olarak bu eserlerden nasıl yararlanabileceğimi detaylarıyla aktaran Westfälische Wilhelms Universität Münster Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Engelbert WİNTER ile Prof. Dr. Christoph MİCHELS'e teşekkürü borç bilirim.

Bu uzun ve meşakkatli süreçte bana hep destek olan, maddi ve manevi imkanlarını seferber eden, sevgi ve sabrını eksik etmeyen değerli aileme ve dostlarıma en kalbi duygularımla minnettarım.

TEMMUZ, 2022 **Fırat GÜLERDOĞAN**

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖN SÖZ ..... **II**
İÇİNDEKİLER ..... **IV**
ÖZET ..... **VII**
ABSTRACT ..... **IX**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **X**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **XI**
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ ..... **XII**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **XIII**
I.GİRİŞ **1**
I.1. Çalışmamızın Kapsamı ve Mahiyeti ile Coğrafi ve Kronolojik Çerçevesi **1**
I.2. Çalışmamızın Bölümleri **1**
I.3. Çalışmamızın Başvuru Kaynaklarının Tahlili **6**
1.BÜYÜK İSKENDER VE ARDILLARI DÖNEMİNDE ANADOLU **15**
1.1.BÜYÜK İSKENDER DÖNEMİNDE ANADOLU **15**
1.1.1. Anadolu'nun Tarihini Değiştiren İmparator: Büyük İskender (MÖ 356 - 323) 15
1.1.2. Büyük İskender'in Doğu Seferi ve Anadolu Hakimiyeti (MÖ 334-323) 18
1.1.2.1.Büyük İskender'in Anadolu'da İlk Zaferi: Granikos Savaşı (MÖ 334) 20
1.1.2.2. Büyük İskender'in Anadolu'daki Pers Satraplık Merkezlerini Ele Geçirmesi (MÖ 334/333) 23
1.1.2.2.1.Lydia Bölgesi'nin Zaptı 23
1.1.2.2.2.Ionia Bölgesi'nin Zaptı 24
1.1.2.2.3.Karia Bölgesi'nin Zaptı 25
1.1.2.2.4.Lykia Bölgesi'nin Zaptı 26
1.1.2.2.5.Pamphylia Bölgesi'nin Zaptı 27
1.1.2.2.6.Pisidia Bölgesi'nin Zaptı 27
1.1.2.2.7.Phrygia Bölgesi'nin Zaptı 27
1.1.2.2.8.Kappadokia ve Kilikia Bölgelerinin Zaptı 29
1.1.2.3.Büyük İskender'in Anadolu'daki Son Zaferi: Issos Savaşı (MÖ 333) 30
1.1.3.Büyük İskender ve Anadolu'daki Yeni Dünya Düzeni 31
1.1.3.1.Büyük İskender Döneminde Anadolu'nun İdari Yapısı 31
1.1.3.1.1.Eyalet Sistemi: Satraplıklar 31
1.1.3.1.2.Yerel Yönetimler Sistemi: Vassallıklar ve Kent Devletleri 32
1.1.3.2.Büyük İskender Döneminde Anadolu'nun Mali Yapısı 33
1.1.3.3.Büyük İskender Döneminde Anadolu'nun Sosyokültürel Yapısı 33

1.2. DİADOKHLAR (BÜYÜK İSKENDER'İN HALEFLERİ/ GENERALLERİ) DÖNEMİNDE ANADOLU 34

1.2.1. Haleflerin Babylon (Babil) Toplantısı ve Anadolu'daki Yeni İdari Taksimat (MÖ 323) 34

1.2.2. Birinci Halefler (Diodokhoi) Savaşı (MÖ 322-321) 39

1.2.3. Triparadeisos Toplantısı (MÖ 320) 40

1.2.4. İkinci Halefler (Diodokhoi) Savaşı (MÖ 320-316) 42

1.2.5.Üçüncü Halefler (Diodokhoi) Savaşı (MÖ 314-311) 44

1.2.6. Halefler (Diodokhoi) Barış Antlaşması (MÖ 311) 46

1.2.7. Anadolu'da Halef (Diadokhoi) Krallıklar Dönemi: Antigonoslar/Antigonidler Krallığı (MÖ 306-301) 47

1.2.8.Dördüncü Halefler (Diodokhoi) Savaşı: İpsos Savaşı (MÖ 301) 50

1.2.9. Haleflerin (Diadohların) Anadolu Hakimiyeti Mücadelesi (MÖ 301-281) 53

1.2.10. Beşinci Halefler (Diodokhoi) Savaşı: Korupedion Savaşı (MÖ 281) 56

1.3. EPİGONLAR (BÜYÜK İSKENDER'İN İKİNCİ NESİL GENERALLERİ) DÖNEMİNDE ANADOLU 58

1.3.1. Anadolu'nun Epigon Krallığı: Seleukoslar Krallığı (MÖ 281-63) 59

1.3.1.1. Seleukosların Anadolu Hakimiyeti Mücadelesi 61

1.3.1.1.1. Suriye Veraset/Halefler Savaşı (MÖ 280-279) 61

1.3.1.1.2. Birinci Suriye Savaşı (MÖ 275-271) 62

1.3.1.1.3. İkinci Suriye Savaşı (MÖ 260-254/253) 63

1.3.1.1.4. Üçüncü Suriye Savaşı (MÖ 246-241) 65

1.3.1.1.5. Seleukosların Anadolu Hakimiyeti Mücadelesine Veraset Krizi Engeli: Kardeşler Savaşı (MÖ 240-236) 66

1.3.1.1.6. Dördüncü Suriye Savaşı (MÖ 222-217) 67

1.3.1.1.7.Seleukosların Anadolu Hakimiyeti Mücadelesine İktidar Krizi Engeli: Achaios Ayaklanması (MÖ 220-213) 68

1.3.1.1.8. Seleukoslarda Anadolu Hakimiyetinin Yeniden Tesis Edilmesi ve III. Antiokhos'un Doğu Seferi (Anabasis) (MÖ 212-205) 69

1.3.1.1.9.Beşinci Suriye Savaşı (MÖ 202-200/198) 70

1.3.1.2. Seleukosların Anadolu Hakimiyetinin Sonu 71

1.3.1.2.1.Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu Siyasetine Dahil Olması 71

1.3.1.2.2.Helenistik Seleukos Krallığı'nın Sonu: Magnesia Savaşı (MÖ 190/189) ve Apemeia Antlaşması (MÖ 188) 74

2.HELLENİSTİK DÖNEMDE ANADOLU'DA KURULAN BAĞIMSIZ KRALLIKLAR 78

2.1. PERGAMON (BERGAMA) KRALLIĞI 78

2.1.1. Pergamon'un (Bergama) Coğrafyası ve Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi 78

2.1.2. Pergamon'un (Bergama) Hellenistik Dönem Tarihi (MÖ 281 – 133) 81

2.1.2.1. Pergamon'un (Bergama) Hanedanlık (Dynasteia) Devri (MÖ 280-241) 81

2.1.2.2. Pergamon'un (Bergama) Krallık (Basileia) Devri (MÖ 241-133) 84
2.1.2.3. Hellenistik Pergamon Krallığı'nın Yıkılışı: Son Pergamon Kralı III. Attalos'un Vasiyeti ile Pergamon'un Roma Hakimiyetine Girmesi 98
2.2. GALATİA KRALLIĞI 100
2.2.1. Galatların Menşei ve Avrupa'daki İşgal Harekatı 100
2.2.2. Galatlar'ın Hellenistik Anadolu Coğrafyasına Göçü (MÖ 279/278) 102
2.2.3. Galatlar'ın Anadolu İstilası: Tolistobogiler, Trokmeler ve Tektosaglar 103
2.2.4. Galatların Anadolu'da Merkezi Bir Krallığa Dönüşmesi: Galatia Bölgesi ve Galatia Krallığı (MÖ 268-189) 106
2.2.5. Anadolu'ya Yeni Galat Göçleri: Tylis Krallığı'nın Yıkılması ve Aigosaglar'ın Küçük Asya İstilası (MÖ 218) 110
2.2.6. MÖ 2. Yüzyılda Galatların Anadolu'daki Faaliyetleri 111
2.2.7. Galatların Hellenistik Anadolu Tarihindeki Son Yılları 113
2.3. KOMMAGENE KRALLIĞI 116
2.3.1. Kommagene'nin Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi 116
2.3.2. Kommagene'nin Hellenistik Dönem Tarihi (MÖ 163-69) 118
2.4. BİTHYNİA KRALLIĞI 121
2.4.1. Bithynia'nın Coğrafyası ve Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi 121
2.4.2. Bithynia'nın Hellenistik Dönem Tarihi (MÖ 327-64) 124
2.5. PONTOS KRALLIĞI 135
2.5.1. Pontos'un Coğrafyası ve Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi 135
2.5.2. Pontos'un Hellenistik Dönem Tarihi (MÖ 281/280-62) 137
2.5.2.1. Pontos Krallığı'nın Altın Çağı: VI Mithridates Dionysos Eupator (MÖ 120-63) ... 143
2.5.2.1.1. VI. Mithridates'in Doğu Karadeniz Seferi 144
2.5.2.1.2. VI. Mithridates'in Asia Province (Asya Eyaleti) Gezisi: Pontos - Roma Savaşları Öncesinde Batı Anadolu'nun Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Durumu 146
2.5.2.1.3. Mithridates Savaşlar 151
2.5.2.1.3.1. Birinci Mithridates Savaşı (MÖ 89- 85) 152
2.5.2.1.3.2. İkinci Mithridates Savaşı (MÖ 83-81) 157
2.5.2.1.3.3. Üçüncü Mithridates Savaşı (MÖ 74-63) 160
2.6. KAPPADOKİA KRALLIĞI 167
2.6.1. Kappadokia'nın Coğrafyası ve Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi 167
2.6.2. Kappadokia'nın Hellenistik Dönem Tarihi 169
2.6.2.1. Ariarathes Hanedanlığı Döneminde Kappadokia Krallığı (MÖ 332-96) 170
2.6.2.2. Ariobarzanes Hanedanlığı Döneminde Kappadokia Krallığı (MÖ 96 -33) 174
2.6.2.3. Son Kral Arkhelaos ve Kappadokia Krallığı'nın Sonu (MÖ 36-MS 17) 176

SONUÇ **178**
KAYNAKÇA **179**
EKLER **240**

ÖZET

HELLENİSTİK DÖNEM ANADOLU KRALLIKLARI

Fırat GÜLERDOĞAN
Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
Elazığ-2022, Sayfa: XVIII+253

Antik Çağ'ın MÖ 4. ve 1. yüzyıllarını kapsayan Hellenistik Dönem, Anadolu tarihi için son derece önem arz etmektedir. Hellenistik Dönem, Makedonya Kralı Büyük İskender'in MÖ 334 yılında düzenlediği Doğu Seferi ile başlamıştır. Pers İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla noktalanan bu seferin ardından Makedonya'dan Hindistan'a kadar uzanan topraklarda Doğu-Batı sentezi olan Hellenizm kültürünün hakim olduğu İskender İmparatorluğu kurulmuştur. Ancak MÖ 323 yılında yaşamını yitiren Büyük İskender'in ardından bu imparatorluk onun generalleri/halefleri arasında başlayan "Diadokhlar Savaşı" nedeniyle parçalanmıştır. Zira 42 yıl sürecek olan bu mücadelenin beşinci ve son serisi olan MÖ 281 yılındaki Korupedion Savaşı'nın ardından İskender'in imparatorluğu ikinci nesil generalleri/ardılları tarafından muhtelif bölgelerde kurulan Epigon Krallıklara ayrılmıştır: Mısır'da Ptolemaioslar, Ön Asya'da Seleukoslar ve Makedonya'da Antigonoslar. İşte çalışmamızın odak noktası olan Küçük Asya/Anadolu coğrafyası bu krallıklar arasında devam eden egemenlik mücadelesinin merkezi olmuştur. Nitekim Seleukos Hanedanlığı'nın hükümranlık alanı konumundaki Küçük Asya'da MÖ 3. yüzyılda yaşanan bu çatışma ortamı nedeniyle oluşan siyasi otorite boşluğundan yararlanarak bağımsızlığını kazanan bir çok merkezi krallık kurulmuştur: Bergama Krallığı, Galatya Krallığı, Kommagene Krallığı, Bithynia Krallığı, Pontos Krallığı ve Kapadokya Krallığı. Hellenistik Krallıklar olarak adlandırılan bu siyasi unsurlar Küçük Asya'daki Hellenizm kültürünün en önemli temsilcileri olmuşlardır. Ancak MÖ 2. yüzyıldan itibaren Küçük Asya siyasetine dahil olan Roma Cumhuriyeti'nin tahakkümü altına girmeye başlayan Hellenistik Krallıklar, MÖ 1. yüzyılda tamamen bu emperyalist gücün birer parçası olmuşlardır. Netice itibarıyla yaklaşık üç asır boyunca varlığını sürdürmeyi başaran Hellenistik Krallıklar, siyasi, mali, askeri, dini ve sosyo-kültürel açıdan Anadolu medeniyet tarihinin mihenk taşları olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Küçük Asya, Hellenistik Dönem, Büyük İskender ve Ardılları, Hellenistik Krallıklar

ABSTRACT

THE ANATOLİAN KİNGDOMS OF THE HELLENİSTİC PERİOD

Fırat GÜLERDOĞAN
Thesis of Master

FIRAT UNIVERSITY
Social Sciences Institute
The Department Of History
Elazığ-2022, Sayfa: XVIII+253

The Hellenistic Period, which covers the 4th and 1st centuries BC of Antiquity, is extremely important for the history of Anatolia. The Hellenistic Period started with the Eastern Campaign organized by Macedonian King Alexander the Great in 334 BC. After this campaign, which ended with the collapse of the Persian Empire, the Alexander Empire, which was dominated by the Hellenism culture, which was an East-West synthesis, was established in the lands extending from Macedonia to India. However, after Alexander the Great died in 323 BC, this empire was divided due to the "Wars of the Diadochi" that started between his commanders/successors. Because, after the Battle of Koroupedion in 281 BC, which was the fifth and final series of this struggle that would last for 42 years, Alexander's Empire was divided into Epigonoi Kingdoms established in various regions by his second generation commanders/successors: Ptolemaic Dynasty in Egypt, Seleucid Dynasty in Near East and Antigonid Dynasty in Macedonia. Here, Asia Minor/Anatolia geography, which is the focus of our study, has been the center of the ongoing struggle for sovereignty between these kingdoms. As a matter of fact, many centralized kingdoms were established in Asia Minor, which was the domain of the Seleucid dynasty, by taking advantage of the political authority vacuum created by this conflict zones in the 3rd century BC: The Kingdom of Pergamon, The Kingdom of Galatian, The Kingdom of Commagene, The Kingdom of Bithynian, The Kingdom of Pontus and The Kingdom of Cappadocia. These political agents, called the Hellenistic Kingdoms, became the most important representatives of the Hellenistic culture in Asia Minor. However, the Hellenistic Kingdoms, which started to come under the domination of the Roman Republic, which was involved in the politics of Asia Minor since the 2nd century BC, became a part of this imperialist power in the 1st century BC. As a result, the Hellenistic Kingdoms, which managed to survive for about three centuries, became the cornerstones of the history of Anatolian civilization in terms of political, financial, military, religious and socio-cultural aspects.

Anahtar Kelimeler: Anatolia, Asia Minor, Hellenistic Period, Alexander the Great and Successors, Hellenistic Kingdoms.

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Büyük İskender Döneminde Anadolu'daki Satraplıklar ve Satrapları 32

Tablo 2: Babylon Konferansı Sonucunda Anadolu'daki Yeni Satraplık Merkezleri Ve Satrapları 37

Tablo 3: Triparadeisos Toplantısı Sonucunda Anadolu'daki Yeni Satraplık Merkezleri Ve Satrapları..... 40

Tablo 4: Epigon Krallıklar, Krallar Ve Krallık Merkezleri 58

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Hellenistik Anadolu Coğrafyası. 17
Harita 2: Büyük İskender'in Doğu Seferi Rotası.. 19
Harita 3: MÖ 3. YY'da Anadolu..... 22
Harita 4: Babylon (Babil) Toplantısı ve İskender İmparatorluğu'ndaki yeni idari taksimat.. 36
Harita 5: Ipsos Savaşı'ndan Önce Anadolu. 49
Harita 6: Ipsos Savaşı'ndan Sonra Anadolu..... 52
Harita 7: Kouropedion Savaşı'ndan Önce Anadolu..... 55
Harita 8: Kouropedion Savaşı'ndan Sonra Anadolu..... 57
Harita 9: Seleukos Krallığı. 60
Harita 10: Magnesia Savaşı Öncesinde Anadolu. 73
Harita 11: Apameia Barış Antlaşması'ndan Sonra Anadolu. 76
Harita 12: Galatların Yunanistan ve Anadolu'daki Göç Haritası..... 101
Harita 13: Galat Boylarının Anadolu'daki İşgal Haritası..... 104
Harita 14: Kommagene Krallığı. 117
Harita 15: Bithynia Krallığı. 122
Harita 16: Pontos Krallığı. 136
Harita 17: Mithridates Savaşlarında Roma ve Pontos Ordularının Yayılım Alanı 151
Harita 18: Kappadokia Krallığı. 167

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Büyük İskender..... 16

Fotoğraf 2: Büyük İskender'in Gordion Düğümünü Kesişi..... 29

Fotoğraf 3: Ipsos Savaşı. Museo Archeologico Nazionale (Naples)..... 51

Fotoğraf 4: Antik Pergamon Kentinin Panoraması 79

Fotoğraf 5: "Long Base": Attalos'un Hierax ve "barbarları"na (Galatlara) karşı kazandığı zaferlerin temsili. 85

Fotoğraf 6: Pergamon Zeus Sunağı. 87

Fotoğraf 7: Gigantomachy Paneli Büyük Bergama Sunağı. Berlin Alterturner von Pergamon... 87

Fotoğraf 8: Aphrodision (Aphrodite Tapınağı) Civarındaki Savaştan Sonra Karısını Düşmana Esir Vermemek İçin Öldüren Ardından da Kendisini Bıçaklayan bir Galatlı Askerin Mermer Büstü..... 109

KISALTMALAR LİSTESİ

1. Tez Çalışmamızda Geçen Teknik Terimlere İlişkin Kısaltmaların Listesi

- **bkz:** bakınız
- **böl:** bölüm
- **C:** Cilt
- **col :** column
- **Çev:** Çeviren
- **dn:** dipnot
- **Ed/Edit:** Editör
- **exhib. cat. :** exhibition catalogue
- **fasc:** fascilus
- **fig:** Figure
- **fr:** fragment
- **Graf:** Grafik
- **Har:** Harita
- **Haz:** Hazırlayan
- **krş:** karşılaştırınız
- **lib:** liber
- **MÖ:** Milattan Önce
- **MS:** Milattan Sonra
- **no/nr:** Numara
- **s:** sayfa
- **S:** Sayı
- **sdl:** sadeşleştiren
- **str :** strophe
- **transl:** translation
- **vb :** ve benzerleri
- **vd :** ve diğerleri
- **vol :** volume
- **YY. :** Yüzyıl

2. Tez Çalışmamızda Kullandığımız Kaynaklara İlişkin Kısaltmaların Listesi

2.1. Kitap, Dergi, Makale, Süreli Yayın, Konferans, Bildiri Kısaltmaları

- **AA :** Archäologischer Anzeiger.
- **ABAW :** Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse Abel
- **AAraş :** Anadolu Araştırmaları.
- **AArch :** Acta Archaeologica.
- **AHB :**The Ancient History Bulletin.
- **AJA :** American Journal of Archaeology.
- **AJAH :** American Journal of Ancient History.
- **AJPh :** American Journal of Philology.
- **AM :** Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts.
- **AncSoc :** Ancient Society.
- **AntW :** Antike Welt.

- **AntCl :** L'Antiquité Classique.
- **ANRW :** Aufstieg und Niedergang der römischen Welt.
- **ANSMN :** American Numismatic Society Museum Notes.
- **AS :** Anatolian Studies.
- **ASD :** Arkeoloji ve Sanat Dergisi.
- **ATAD :** Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi.
- **Athenaeum :** Athenaeum. Studi periodici di letteratura e storia dell'antichità.
- **BCH :** Bulletin de Correspondance Hellénique.
- **BNP :** Brill New Pauly.
- **CAH :** The Cambridge Ancient History.
- **CCRP :** The Cambridge Companion to the Roman Republic.
- **CHW :** A Companion to the Hellenistic World.
- **Chiron :** Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphic des Deutschen Archäologischen Instituts.
- **CIA :** A. Kirchhoff (edit.): Corpus Inscriptionum Atticarum.
- **CQ :** Classical Quartely.
- **CPh :** Classical Philology.
- **DNP :** Der Neue Pauly.
- **DTCFD :** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.
- **EA :** Epigraphica Anatolica.
- **FGrHist :** Die Fragmente der griechischen Historiker.
- **GRBS :** Greek, Roman and Byzantine Studies.
- **Hermes :** Hermes: Zeitschrift für klassische Philologie.
- **HSPh :** Harvard Studies in Classical Philology.
- **IGR :** René Cagnat, J. Toutain, Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes.
- **IGUR :** L. Moretti, Inscriptiones Graecae urbis Romae.
- **ILLRP :** Inscriptiones Latinae Liberae Rei Republicae.
- **IM :** Istanbuler Mitteilungen.
- **IOSPE :** Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae.
- **JDAI :** Jahrbuch des Archäologischen Instituts.
- **JHS :** Journal of Hellenic Studies.
- **JRS :** Journal of Roman Studies.
- **KlP :** K. Ziegler, Walther Sontheimer: Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike.
- **Klio :** Klio. Beiträge zur Alten Geschichte.
- **MHR :** Mediterranean Historical Review.
- **MJH:** Mediterranean Journal of Humanities.
- **Mon. Ant. ined. :** Monumenti Antichi inediti.
- **NAC :** Numismatica Ars Classica.

- **NC :** Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society.
- **Olba :** Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (KAAM) Yayınları.
- **Philologus :** Philologus. Zeitschrift für das Klassische Altertum.
- **Phoenix :** The Phoenix: The Journal of the Classical Association of Canada.
- **RA :** Revue Archaéologique.
- **RE :** Paulys Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft.
- **REA :** Revue des Études Anciennes.
- **REG :** Revue des Études Grecques.
- **Rhm:** Rheinisches Museum für Philologie.
- **RSC :** Rivista di Studi Classici.
- **RPh :** Revue de philologie.
- **SBAW :** Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
- **TAD :** Tarih Araştırmaları Dergisi.
- **TEBE:** Türkiye Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Habarler.
- **TOD :** Tarih Okulu Dergisi.
- **TTK :** Türk Tarih Kurumu.
- **TPAPhA :** Transactions and Proceedings of the American Philological Association.
- **VDI :** Vestnik drevnej istorii (Journal of Ancient History).
- **ZPE :** Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.

2.2. Epigrafik Yazıtların Kısaltmaları

- **CIG :** Corpus Inscriptionum Graecarum.
- **CIL :** Corpus Inscriptionum Latinarum.
- **I.Délos :** Inscriptions de Délos.
- **I.Didyma :** Die Inschriften von Ddyma.
- **I.Ephesos :** Die Inschriften von Ephesos.
- **I.Ilion :** Die Inschriften von Ilion.
- **I.Kyme :** Die Inschriften von Kyme.
- **I.Orop. :** Oropos - Greek Archaeological Society.
- **I.Pergamon :** Die Inschriften von Pergamon.
- **I.Priene :** Die Inschriften von Priene.
- **IG :** Inscriptiones Graecae.
- **IGR :** Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes.
- **OGIS :** Orientis Graeci Inscriptiones Selectae.
- **P.S.** : Pithom Stele
- **SEG :** Supplementum Epigraphicum Graecum.
- **Syll. (SIG) :** Sylloge Inscriptionum Graecarum.
- **TAM :** Tutuli Asiae Minoris. Vindobonae.

2.3. Klasik Kaynakların Kısaltmaları

- **Amm. Marc. :** (Ammianus Marcellinus = Rerum Gestarum Libri)
- **Ampel. :** (Lucius Ampelius, Liber Memorialis)
- **Apollod. bibl.** (Apollodoros = Bibliotheke: The Library)
- **Ap. Rhod. Argon.** (Apollonios Rhodios = Argonautica)
- **App. :** (Appianus = Rhomaika)
  - **Ann. :** (Annibaike)
  - **BC. :** (Bella Civilia = Civil Wars)
  - **Mac. :** (Makedoniken Wars)
  - **Mithr. :** (Mithridatic Wars)
  - **Syr. :** (Syrian Wars)
- **Arr. Anab. :** (Arrianus = Anabasis)
- **Arr. Alex. :** (Arrianus = Ta Meta Alexandron)
- **Ath. Deip. :** (Athenaios, Deipnosophisticarum Epitome)
- **Aug. CD. :** (Augustinus = De Civitate Dei)
- **Caes. BA. :** (Caesar = Bellum Alexandrum)
- **Caes. BC. :** (Caesar = Bellum Civile)
- **Cass. Chron. :** (Cassiodorus = Chronica)
- **Cic. Att. :** (Epistulae ad Atticum)
- **Cic. Deiot. :** (Pro rege Deiotaro)
- **Cic. De Nat. Deor. :** (De Natura Deorum)
- **Cic. Fam. :** (Epistulae ad Familiares)
- **Cic. Har. Resp. :** (Oratio de Haruspicum Responsis)
- **Cic. Manil. :** (Pro Manilia / Oratio de Imperio Cn. Pompei)
- **Cic. de Orat. :** (de Oratore)
- **Cic. de prov. Cons. :** (De Provinciis Consularibus)
- **Cic. Flacc. :** (Oratio pro L. Flacco)
- **Cic. Phil. :** (Orationes Philippicae)
- **Cic. Verr. :** (In Verrem)
- **Curt. :** (Quintus Curtius Rufus, Historiarum Alexandri Magni Macedonis)
- **Dio Cass. :** (Cassius Dio = Rhomaika)
- **Diod. :** (Diodorus Siculus = Bibliotheke Historike)
- **Diog. Laert. :** (Diogenes Laertios = Lives of Eminent Philosophers)
- **Dion. Chr. Orat. :** (Dionysos = Chrysostomos Orationes)
- **Euseb. Chron. :** (Eusebios = Chronicorum)
- **Eutr. :** (Eutropius =Brevarium ab urbe condita)

- **Flor. Epit. : (**Florus = Epitoma De Tito Livio Bellorum Omnium Annorum DCC)
- **Front. Strat. :** (Sextus Iulius Frontinus = Strategematon)
- **Galen. :** (Galenos = Natural Faculties)
- **Gell. :** (Aulus Gellius = Noctae Atticae/ The Attic Nights)
- **Herod.** : (Herodotos = Historiae)
- **Hom. Il. :** (Homeros = İlyada)
- **Hom. Od. :** (Homeros = Odysseia)
- **Isok. Philip.** (Isokrates = Philippus)
- **Joseph. AJ. :** (Josephus = Antiquitates Judaicae)
- **Joseph. BJ. :** (Josephus = Bellum Judaicum / The Jewish War)
- **Just. :** (Marcus Iulianus Iustinus = Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi)
- **Juv. Sat. :** (Iunius D. Juvenalis = Saturae)
- **Ksen. Anab. :** (Ksenophon = Anabasis)
- **Ksen. Hell. :** (Ksenophon = Hellenika)
- **Ksen. Cyr. :** (Ksenophon = Cyropaedia)
- **Licin. :** (Granius Licinianus = Grani Liciniani Reliquiae)
- **Liv. :** (Titus Livius = Ab Urbe Condita)
- **Liv. Per. :** (Titus Livius = Periochae)
- **Mem. :** (Memnon = Herakleia Pontike)
- **Nep. Han. :** (Cornelius Nepos = Hannibal)
- **Oros. Hist. :** (Orosius = Historiarum adversus paganos)
- **Ovid. Fast. :** (Ovidius = Fasti)
- **Ovid. Met.:** (Ovidius,- = Metamorphoses)
- **Paus. :** (Pausanias = Periegesis tes Hellados)
- **Plin. NH. :** (G. Plinius Secundus "Elder" = Naturalis Historia)
- **Plut**. : (Plutarkhos = Bioi Paralleloi)
  - **Alex. :** (Aleksandros)
  - **Ant. :** (Antonius)
  - **Cato Maior. :** (Cato Maior)
  - **Dem. :** (Demetrios)
  - **Eum**. **:** (Eumenes)
  - **Luc. :** (Lucullus)
  - **Mar. :** (Gaius Marius)
  - **Mor. :** (Moralia)
  - **Num. :** (Numa)
  - **Pomp. :** (Pompeius)
  - **Sert. :** (Sertorius)
  - **Sull. :** (Sulla)
- **Polyain. Strat. :** (Polyaenus = Strategemata)
- **Polyb. :** (Polybios = Historiai)
- **Pomp. Trog. Prolog. :** (Pompeius Trogus = Prologues**)**
- **Ps. Scylax** : (Pseudo-Skylaks = Periplus, Geographi Graeci Minores)
- **Sall. Hist. :** (Sallustius = Historiae)

- **Sen. QNat. :** (Seneca = Naturales Quaestiones)
- **Steph. Byz. :** (Stephanos Byzantios = Ethnika)
- **Strab. :** (Strabon = Geographika)
- **Suet. :** (Suetonius = De Vitae Caesarum)
- **Tac. Ann. :** (Tacitus = Annales)
- **Théoc**. **Id.** ; (Théocrite = Idylles)
- **Thuk. :** (Thukydides **=** History of Peloponnesian War**)**
- **Val. Flac. :** (C. Valerius Flaccus = Argonauticon)
- **Val. Max. :** (Valerius Maximus = Factorum et dictorum memorabilivm memorabilium libri novem)
- **Var. LL. :** (Marcus Terentius Varro = Lingua Latina)
- **Vell. Pat. :** (Velleius Paterculus = Historia Romana)
- **Vitr. de Arch. :** (Vitruvius = De Architectura)
- **Zonar. :** (Zonaras = Epitome Historion)
- **Zos. :** (Zosimos = Historia Nova

I.GİRİŞ

I.1. Çalışmamızın Kapsamı ve Mahiyeti ile Coğrafi ve Kronolojik Çerçevesi

Eski doğu ve batının bir sentezi olarak ortaya çıkan Hellenistik Anadolu Krallıklarına yer verdiğimiz bu çalışmamızda zaman olarak MÖ 4. ve 1. yüzyıllar, mekan olarak da Anadolu esas alınmıştır. Ancak mukayeseli tarih anlatımı metodu ile birlikle bu süreçte Anadolu coğrafyası ile ilişiği olan kişilere, siyasi unsurlara ve bölgelere de atıfta bulunulmuştur. Zira paralel tarihsel ilişkileri nedeniyle Anadolu'nun batısındaki Makedonya, Yunanistan, Ege Adaları, Balkanlar ve İtalya ile doğusundaki Mezopotamya'dan Hindistan'a kadar olan alan dolaylı olarak çalışmamızda yer bulmuştur. Kronolojik bütünlük çerçevesinde ise Hellenistik Anadolu Krallıklarının siyasi tarihleri ile iç içe geçmiş olan Pers ve Roma İmparatorlukları dönemlerine de yer verilmiştir. Nitekim MÖ 4. yüzyılda başlayan Hellenistik Anadolu tarihi, Akhamenid Hanedanlığına mensup Pers İmparatorluğu'nun mirası üzerine inşa edilmiştir. Akdeniz'in sömürgeci devleti Roma ise MÖ 2. yüzyıldan itibaren Hellenistik Anadolu Krallıklarının iç siyasetine dahil olmuştur. Böylece Anadolu'daki Hellenistik ve Roma Dönemleri MÖ 2. ve 1. yüzyıllar itibariyle aynı anda yaşanmıştır. Bu nedenden dolayı bütüncül bir yaklaşımla ele aldığımız Anadolu'nun Hellenistik Dönem öncesi ve sonrası tarihine de çalışmamızın odak noktasından sapmamak kaydıyla yer verilmiştir. Modern kaynakların neredeyse tamamı bu iki dönemi tek başlık altında incelemişlerdir. Çalışmamızda ise yeni bir değerlendirme ve geniş bir perspektifle Roma tarihinin gölgesine hapsedilmiş Helenistik Anadolu Tarihini ve Krallıklarını tüm özgünlüğü ile gün ışığına çıkartılmıştır. Böylece Anadolu'nun geçmiş tarihi ve kültürel mirasına Hellenistik Dönem'de nasıl sahip çıkıldığı, revize edildiği ya da tamamen tahrip edilerek yeni bir konjonktür oluşturulduğunun daha net bir şekilde anlaşılabilmesi sağlanmıştır.

I.2. Çalışmamızın Bölümleri

Tez çalışmamız 2 bölüm şeklinde tasarlanmıştır. Birinci Bölümde Büyük İskender ve Ardılları Döneminde (MÖ 334-281) Anadolu tarihi ele alınmıştır. Bu bölüm üç alt başlığa ayrılmıştır: Büyük İskender Döneminde Anadolu (MÖ 334-323); Diadokhlar (Generaller/Halefler)[1] Döneminde Anadolu (MÖ 323-281); Epigonlar (İkinci Nesil Generaller/Ardıllar) Döneminde Anadolu: Seleukos Krallığı (MÖ 280-188).

Birinci Bölümde bahsettiğimiz üzere Anadolu'nun Hellenistik Dönem tarihini idrak edebilmek için bu yeni dünya düzeninin hangi temeller üzerine inşa edildiğini bilmemiz gerekir. Bu gereklilik bizi Anadolu'nun MÖ 334-30 yılları arasında yaşadığı Hellenistik Dönem öncesine yani MÖ 546 yılından itibaren Anadolu'yu yöneten Pers Akhaimenid Hanedanlığına götürmüştür. Zira Pers Kralı I. Dareios döneminde yirmi *nomos*'a (vergi bölgesi) bölünen imparatorluk sınırlarındaki beş *satraplık*[2] birimi Anadolu'da bulunuyordu [I: Ionia, Karia, Lykia ve Pamphylia

[1] Halefler anlamına gelen *Diadokhoi* terimi Büyük İskender'in ölümünden sonra yönetimi ele geçirmek için mücadele eden İskender'in generallerine verilen isimdir. Bahsi geçen Diadokhoiler: Antigonos Monophtalmos, Antipatros, Eumenes, Kassandros, Krateros, Lysimakhos, Perdikkas, Ptolemaios Soter ve Seleukos Nikator'dur (Arslantaş - Yılmaz, 2017: 362, vd. ; Kaya, 2012a: 178, vd. ; Speake, 1995: 203; Wheatley, 2009: 55). MÖ 323-280 yılları arasındaki 43 yıllık zaman dilimi, günümüz kaynaklarında "Diadokhlar Dönemi" olarak adlandırılmıştır (Kaya, 2019: 17; Bahar, 2019: 349; Freeman, 2018: 317; Tekin, 2006: 109-110).

[2] Satrap kelimesi Antik Pers kaynaklarında geçen, korumak (pā) ve egemenlik (xšaça) kelimelerine -van- sözcüğünün ilave edilmesiyle oluşan xšaθrçapāvān / xšaçapāvān (Egemenliğin Koruyucusu) teriminden türetilmiştir (Meadows, 2005: 183, vd. ; Weiskopf, 1982: 6, vd. ; Meyer, 2017: 56, vd. ; Jacobs, "Achaemenid Satrapies", *Encyclopcedia Iranica Online*, Updated: July 21, 2011. ; Griffith, 1964: 23, vd. ; Duran, 2015: 62, vd.). Bir nevi eyalet sistemi olan bu yönetim modelini Persler, Medlerden örnek almıştır.

(400 talent); II: Lydia ve Mysia (500 talent); III: Hellespontos, Bithynia ve Paphlagonia (360 talent); IV: Kilikia (500 talent); V: Kappadokia (600 talent)]. Bu satraplıklar Pers Kralı tarafından atanmış Pers soylularınca özerk statülü idari birimler ve Pers garnizon merkezleri şeklinde tanzim edilmiştir (Herod. III. 89-94; Briant, 2002, s. 63-67).

MÖ 4. yüzyılda ise Hellenistik Anadolu tarihinin bir diğer aktörü olan Makedonya Krallığı karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu yüzyılda Makedonya Kralı Philippos en büyük düşmanları ve siyasi rakipleri olan Persler'e karşı *Panhellenizm*'i (Hellen birliği) kurmak için bir savaş başlatmaya karar vermiştir. Ancak bir suikast sonucu yaşamını yitiren Philippos'un bu misyonunu oğlu ve yeni Makedonya Kralı *Alexander* (İskender) devralmıştır. Makedonya Kralı İskender, Hellenleri bir araya getiren Korinthos Birliği'nin başına geçerek Perslere karşı büyük bir doğu seferi başlatmaya karar vermiştir. Nitekim çağdaşı olan Pers Kralı III. Dareios MÖ 336 yılından itibaren Anadolu'daki isyanlara son vererek Hellenleri yeniden itaat ettirmiştir. III. Dareios'un Hellas'ta etkinliğini arttırarak Thebai ve Atina gibi Makedonya karşıtlarını desteklemesi üzerine İskender MÖ 334 yılında tüm Korintos Birliği üyelerinin desteğiyle Asya Seferini başlatmıştır (Arr. *Anab*. I. 10-11; Plut. *Alex*. 15. 1; Grainger, 2019: 26-27; Worthington, 2014: 136; Lendering, 2018: 68; Droysen, 2020: 132; Tekin, 2006: 103; Kaya, 2019: 35).

Makedonya Kralı İskender'in "Asya Seferi" (M.Ö. 334–323) mali ve askeri açıdan son derece zorlu geçmiştir. Çünkü bahsettiğimiz üzere Anadolu'da pek çok Pers garnizonu vardı ve aynı dönemde Makedonya kuzeyde barbar akınlarının tehdidi altındaydı. Ayrıca İskender'in generallerinden Parmenion'un Küçük Asya'ya düzenlediği ön sefer birkaç köprü başı tutulmasından başka bir sonuç vermemiştir. Bunun üzerine kapsamlı bir savaş hazırlığı başlatan İskender nihayetinde M.Ö. 334 yılı ilkbaharında Çanakkale Boğazı'nı ordusuyla geçip mızrağını Asya toprağına saplamıştır. İskender, Troya Savaşı'ndan bir sahneyi anımsatan bu hareketi ile Anadolu'yu ele geçirdiğini simgesel olarak göstermiştir. Ayrıca İskender'in asıl amacının Anadolu'daki Hellenler'i kurtarmak değil, Pers devletine karşı bir fetih olduğu bu davranışından çok daha iyi anlaşılmaktadır (Diod. XVII. 17. 2; Just. XI. 5. 10; Schwertheim, 2009: 49; Droysen, 2020: 183; Kaya, 2019: 37; Hornblower, 1983: 297, vd. 357, dn. 12; Erhat, 2007: 257).

Asker sayısının yüksek olmasına ve Rodoslu Memnon gibi yüksek nitelikli komutanların varlığına karşın Persler geniş çaplı bir saldırıya karşı hazırlıklı değillerdi. Her satrap kendi alanını savunmakla görevliydi. Bir bütün stratejisi düşünmeye olanak verecek bir eşgüdüm de yoktu. Böylece İskender Troas sahiline adım atarken bir güçlük ve engelle karşılaşmamıştır. Hellenler bu güç gösterisini ihtiyatla seyrederken, İskender kararlılıkla doğuya yönelmiştir. MÖ 334 yılı Haziran'ında Granikos'ta ilk zaferini kazanan İskender'in seferi yer yer baş gösteren direnişlere (Halikarnassos ve Miletos), denizlere egemen olamayışına ve Rodoslu Memnon'un M.Ö. 334/333 kışındaki karşı taarruzuna rağmen tüm hızıyla devam etmiş ve adeta bir askeri geziye dönüşmüştür. Bu sırada Pers satraplık ve garnizon merkezlerini hedef alan İskender önce Sardes'i, ardından da Ionia'daki Ephesos, Miletos gibi Yunan sitelerini işgal etmiştir. Bu sırada generali Parmenion ise Lydia ve Phrygia'yı denetimi altına almıştır. İlerleyişine devam eden İskender Karia, Lykia ve Pamphylia'yı bölgelerini ele geçirmiştir. İskender daha sonra ise Pisidia'dan ve Doğu Phrygia'dan (çözülmez diye bilinen kördüğümü keserek kahraman imgesini oluşturduğu yer: Gordion) kuzeye yönelerek Kappadokia sınırlarına dek ilerlemiştir. Bu sırada Pers ordusunun en yetenekli komutanı Memnon'un ölümü nedeniyle Dareios ordusunu toplayarak İskender'i Suriye'nin girişinde beklemeye karar vermiştir. Bunun üzerine İskender Kappadokia'dan güneye doğru yönelerek Dareios ile karşılaşmak için Kilikia'ya girmiştir. Nihayetinde İskender MÖ 333 yılında Kilikia ovasının güneydoğu ucunda bulunan Issos'ta yapılan savaşta (Anadolu'daki son savaş) Dareios'u mağlup etmeyi başarmıştır (Arr. Alex. II. 7-12; Curt. III. 1. 22-24; Pietrykowski, 2009: 42-57; Austin, 2006: 32; Bosch, 1942: 36-42).

Buna göre Persler nüfuz bölgelerine, özerk statüde olan ya da doğrudan merkezden atanan satraplar (vali) veya daha düşük statüde olan yerel beyleri tayin etmiştir (Yıldırım, 2012: 204).

Asya Seferi sonucunda "Büyük" unvanı ile anılmaya başlayan İskender, Pers İmparatorluğu'nu yıkarak Makedonya'dan Hindistan'a kadar uzanan topraklarda Doğu-Batı sentezi olan Hellenizm kültürünün hakim olduğu büyük bir imparatorluk kurmuştur. Ancak Büyük İskender'in MÖ 323 yılında Babylonia'da hayatını kaybetmesiyle birlikte kurduğu imparatorluk hızla parçalanmıştır. Zira İskender'in generalleri/halefleri (Diadokhoi) (MÖ 323-281) arasında başlayan miras çatışmasının merkezi Anadolu olmuştur. MÖ 13 Haziran 323'te Babylon'da ve MÖ 320 Triparadeisos'ta iki ayrı toplantı düzenleyen Diadokhos'lar İskender İmparatorluğunu aralarında paylaşmışlardır. Ancak aç gözlülük ve daha fazlasına sahip olma tutkuları nedeniyle bu generaller arasında "Diadokhlar Savaşı" olarak adlandırılan beş büyük mücadele gerçekleşmiştir. MÖ 281 yılında Kurupedion'daki (Hellence: Koúroupedíon [Κούρουπεδίον]) son savaşın ardından ise Ön Asya'nın hakimi olarak Epigon (ikinci nesil/ardıllar) bir krallık olan Seleukoslar ile bağımsız Hellenistik Anadolu Krallıkları (Pergamon, Galatia, Kommagene, Kappadokia, Bithynia, Pontos) kurulmuştur (Winckworth, 2007: 354-355; Kaya, 2019: 20-21; Tekin, 2019a: 10; 2019b: 115; Errington, 2017: 79).

MÖ 281 yılındaki Kurupedion Savaşı'ndan sonra Anadolu toprakları Ön Asya hakimi Seleukoslar'ın (MÖ 281–188) hakimiyetine girmiştir. Ancak aynı yıl Seleukos hanedanlığının kurucu kralı ve Büyük İskender'in çağdaşı olan son generali I. Seleukos hayatını kaybetmiştir. Böylece MÖ 281 yılındaki Korupedion Savaşı aynı zamanda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Epigon Krallar (ikinci nesil ya da daha sonra doğanlar) olarak adlandırılan yeni hükümdarlarla birlikte Ön Asya'da Seleukoslar; Mısır'da Ptolemaioslar ve Makedonya'da Antigonoslar hanedanlıkları kurulmuştur. Seleukoslar MÖ 281'den 188'e kadar Anadolu'daki merkezi güç konumunda olmalarına karşın bölgede mutlak bir otorite tesis edememişlerdir. Nitekim Diadokhoi Savaşları nedeniyle parçalanan Anadolu'da bağımsızlığını kazanan bir çok yerel krallık kurulmuştur. Bu süreçte coğrafi ağırlık noktası Mezopotamya'da, politik uğraşı Suriye'de olan Seleukoslar'ın Anadolu hakimiyeti ise ülkenin ancak bir bölümünü yani Marmara Denizi'nden Kilikia'ya kadar olan bölümü kapsamıştır. Kuzey, Orta ve Doğu Anadolu'da ise Seleukos nüfuzu etkin olmamıştır. Seleukoslar'ın egemenliğini Batı Anadolu ile sınırlandıran en büyük etken Suriye ve Filistin'i fethetmek için Mısır'daki Lagos (Ptolemaios) Oğulları ile giriştikleri uzun soluklu savaşlar olmuştur. Üstelik bu süreçte Ptolemaioslar Küçük Asya'ya fetihler düzenleyerek Batı Anadolu'daki Seleukos egemenliğine büyük zarar vermişlerdir. Bu nedenle fetih politikasına bir süreliğine son veren Seleukoslar diplomasiye ağırlık vererek Anadolu'daki yerel hanedanlarla evlilikler vasıtasıyla pekiştirilen siyasi anlaşmalar yapmışlardır. Batı Anadolu'daki siyasi varlığı Attaloslar ve Ptolemaioslar nedeniyle tehdit altında olan Seleukoslar bu nedenle Hellen polis'leriyle yumuşak ve esnek bir diplomasi yürütmüşlerdir. Zira Seleukos kralları iyi bir imaj çizmek istediği Hellen kentlerindeki tapınaklara değerli hediyeler sunmuş, görkemli binaları finanse etmiş, buğday, kereste, yapı malzemesi bağışı gibi pek çok uygulamalarda bulunmuşlardır. Seleukoslar ayrıca baskı altında bulunan Hellen kentlerinin koruyuculuğunu üstlenerek bu kentlere sözde özgürlüklerini bağışlamışlardır. Nihayetinde Seleukos kralları Anadolu'da Hellen kentleri üzerindeki politik yetkilerini güçlendirmeyi ve yaygın kentler ağıyla aralarındaki iyi ilişkileri yürütmeyi bölgedeki Ionia Birliği (Panionion) gibi geleneksel birlikler aracılığıyla başarmışlardır. Panionion ve Teos Kararnamesi ile Delphoi Tapınağı'ndaki yazıtlar Seleukosların Hellen kentleri ile olan iyi ilişkilerine kanıt niteliğindedir (Schuller, 2019: 22-24).

MÖ 3. yüzyıl boyunca Seleukos Krallığı'nda üç kez taht mücadelesi yaşanmıştır. İlki MÖ 246 yılında II. Antiokhos'un ölümüyle birlikte Seleukos Kraliçeleri Berenike ve Laodike'nin kendi oğullarını kral ilan etme yarışı şeklinde geçmiştir. Üstelik bu krizi fırsata çeviren Berenike'nin ağabeyi ve Mısır Kralı III. Ptolemaios da Anadolu'yu işgal etmeye başlamıştır. Ancak Berenike ve oğlunun Antiokhia'da (Antakya) öldürülmesiyle birlikte bu kriz uzun sürmemiştir (D'Agostini, 2016: 35, vd.; Ogden, 1999: 128-129). İkinci taht mücadelesi ise MÖ 240-236 yıllarında II. Seleukos ile Antiokhos Hieraks arasında yaşanmıştır. Tarihe "Kardeşler Savaşı" olarak geçen bu mücadeleyi II. Seleukos kazanmıştır (Coşkun, 2018: 197-252; Heinen, 2008: 428-432; Bosch, 1943: 69-70; Rhodes, 2019: 235). Seleukos Krallığı'ndaki üçüncü veraset krizi ise Anadolu'da yeniden güçlü bir hakimiyet kurabilmek için MÖ 226-220 yılları arasında

sistemli bir fetih hareketi başlatan III. Antiokhos döneminde yaşanmıştır. Ancak III. Antiokhos'un bu hareketin başında görevlendirdiği dayısı Akhaios MÖ 220 yılında kendisini Seleukos Kralı sıfatıyla Anadolu'nun yeni hakimi ilan etmiştir. Netice itibariyle MÖ 216-213 yılları arasında Lydia bölgesinde yaşanan taht mücadelesini III. Antiokhos kazanmıştır (Polyb. V. 54. 6–7; VII. 15; VIII. 21.3; van Proosdij, 1934: 347-350; Bugh, 2006: 147; Magie, 2001: 21; Schuler, 2019: 18; Kaya, 2019: 116-120).

Seleukos Krallığı'nda yaşanan bu veraset krizleri şayet kararlı bir aday çıkıp da tahtta hak iddia ederse Anadolu'nun bu iktidar mücadelesinde sağlam bir dayanak noktası olacağını göstermiştir. Zira bunun farkında olan III. Antiokhos MÖ 213 yılından 196 yılına dek en büyük rakipleri olan Pergamon ve Ptolemaios Krallıklarına üstünlük sağlayarak Anadolu'nun yarısından fazlasını ele geçirmiştir. Ancak Anadolu'daki işgal harekatının devamı niteliğindeki Avrupa seferinde başarısızlığa uğrayan III. Antiokhos, MÖ 190 yılında Magnesia'da Romalılara ve Pergamonlulara yenilince MÖ 189'da Sardes'te bir ateşkes MÖ 188 yılında ise Apameia'da bir barış antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Bu barıştan kârlı çıkan Pergamon Krallığı Toroslar'ın kuzeyinde Seleukoslar'a ait olan bütün Anadolu topraklarını ele geçirmiştir (Polyb. XXI. 16-17. ; Liv. XXXVII. 45. ; XXXVIII. 38. ; Diod. XXIX. 10.1. ; Iust. XXXI. 8.8. ; App. Syr. 38-39. ; D.Grainger, 2002: 328-349; Allen, 2020: 128; Eckstein, 2008: 334; Giovannini, 1982: 224-236).

Büyük İskender ve Ardılları döneminin sona ermesiyle birlikte Hellenistik Anadolu tarihinin ilk evresini verdiğimiz çalışmamızın birinci bölümünü de noktalanmış oluyoruz. Bundan sonra Hellenistik Anadolu tarihinin ikinci evresini teşkil eden Hellenistik Dönem Anadolu Krallıklarının her ikinci bölümde altı başlık halinde ayrı ayrı inceleyeceğiz. Bu doğrultuda tezimizin ikinci bölümünün ilk alt başlığını siyasi ve sosyo-kültürel anlamda çağdaşı olan diğer krallıklara göre daha çok önem arz ettiğini düşündüğümüz Hellenistik Pergamon Krallığı'na (MÖ 281-133) ayırmış bulunuyoruz. Pergamon (Bergama) her şeyden önce eşsiz mimarisiyle Antik Çağ'ın en ihtişamlı kentlerinden biri olmuş ve UNESCO tarafından 2014 yılında Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmiştir (Altınöz, Binan, Pirson, 2016: 343-377; Tunçer, 2017: 2, vd.; Candan, 2019: 48; Eriş, 2013: 11-13). Pergamon'un Hellenistik Dönem Anadolu'sundaki siyasi tarihi ise MÖ 3. yüzyılda başlamıştır. Zira MÖ 3. yüzyılın başlarında Trakya Kralı Lysimakhos'un hazinesinin bir bölümü Pergamon kentinde ve Philetairos adlı kale kumandanının himayesinde muhafaza edilmiştir. Ancak MÖ 281 yılında Lysimakhos ile mücadele eden I. Seleukos'un tarafına geçen Philetairos, I. Seleukos'un öldürülmesinden sonra ise Pergamon'da bağımsızlığını ilan ederek kendi hanedanlığını kurmuştur. Bu süreçte Anadolu'daki Hellen kentleri ile iyi geçinen Philetairos etkin bir euergetes'lik (euergesia = hayırhahlık) politikası uygulamıştır. Onun bu cömertliğinin kaynağı Lysimakhos'tan kalan ve Seleukoslara teslim etmediği yaklaşık 9.000 talantonluk para olmuştur. Philetairos bu parayla bir taraftan Hellen kentlerine bağışlarda bulunurken diğer taraftan da hakimiyet alanını genişletmeye, imar ve mimari faaliyetlere girişmiştir. Nitekim Philetairos MÖ 263 yılında öldüğünde geride Kaikos (Bakırçay) Vadisi boyunca uzanan küçük bir prenslik, tahkimatı yüksek ve fethedilemez bir Pergamon kalesi, deneyimli ve güçlü bir ordu ve zengin bir hazine bırakmıştır (Kaya, 2019: 162-166).

Philetairos'un yerine geçen yeğeni I. Eumenes (MÖ 262-241), prensliğini ele geçirmek isteyen Seleukos Kralı I. Antiokhos'u MÖ 262 yılında Sardes'te mağlup ederek bağımsızlığını ilan etmiştir (Chrubasik, 2013: 93; Ma, 2013: 52; Allen, 1983: 20; Marek, 2010: 275-276). Basileus (kral) unvanını kullanmaya başlayan I. Attalos döneminde (M.Ö. 241-197) ise Pergamon krallık hüviyeti kazanmıştır. Nitekim güçlü bir politika yürüten I. Attalos kendisine soter (kurtarıcı) unvanını kazandıran zaferle birlikte mağlup etmeyi başardığı Galatlar'a haraç ödemeyi kesen ilk kral olarak da tarihe geçmiştir (Muccioli, 2013: 168; Tarn, 1961: 19; Stahelin, 1907: 22; Pirson, 2019: 78; Hansen, 1971: 31). Öte yandan I. Attalos bu sırada Seleukos Krallığında yaşanan iktidar krizlerini fırsata çevirerek hükümranlık alanını genişletme imkanı bulmuştur. Nitekim II. Seleukos ile Antiokhos Hieraks arasında yaşanan taht mücadelesinden yararlanan I. Attalos, Seleukosların bazı topraklarını ele geçirmiştir. Siyasi rakiplerinin birbirine zarar vermesini uzaktan keyifle izleyen I. Attalos, II. Seleukos'un Ankyra'da (Ankara) yenilmesinin ardından harekete geçerek Galatlar tarafından desteklenen Hieraks'a saldırmıştır. MÖ 228 yılı

ilkbaharında önce Koloe Gölü (Marmara Gölü) yakınlarında, sonra da Maiandros (Menderes) Vadisi'nde zafere ulaşmıştır I. Attalos böylece Seleukosların Anadolu hakimiyetini de ele geçirmiştir (Polyb. XVIII. 2.2; 6.4; Pompeius Trogus, Prol. 27. ; Paus. I. 25.2; Allen, 1983: 33-34). I. Attalos MÖ 220 yılında ise kendisini Seleukos kralı ilan eden ve Pergamon topraklarını işgal eden Akhaios'a karşı Seleukos'un meşru kralı III. Antiokhos'u desteklemiştir. Nitekim iki taraf arasında tesis edilen ittifak neticesinde MÖ 213 yılında Akhaios mağlup edilmiş ve I. Attalos bu iş birliği sayesinde yeni topraklar kazanmıştır (Hansen, 1971: 43; Allen, 2020: 58-65. ; Ma, 1999: 60; Kosmetatou, 2005: 163; Malay, 1987: 8-17)

I. Attalos'un MÖ 3. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa'da etkin bir politika izlemeye başlamasıyla birlikte Pergamon Krallığı ile Romalılar yakınlaştırmışlardır. Öyle ki bu süreçte Anadolu'da güçlenen III. Antiokhos'un varlığından rahatsız olmaya başlayan I. Attalos, Hellen kentlerini de örgütleyerek Seleukos Krallığı'nı yeni müttefiki olan Roma'ya şikayet etmiştir. Nihayetinde MÖ 189 yılında Magnesia Savaşı'nda Seleukoslara karşı Romalıların safında yer alan Pergamon Krallığı MÖ 188 yılındaki Apameia barışından en karlı çıkan taraf olmuştur (Polyb. XXI. 45-48; Liv. XXXVIII. 39.14-17; Thonemann, 2013: 2; McDonald, 1967: 1-8; Psoma, 2013: 280-281). Ancak Apameia antlaşmasından sonra Roma ve Pergamon arasındaki müttefiklik sona ermiştir. Nitekim Roma'nın Pergamon krallarına karşı tutumu değişmiş ve onlara desteğini kesmiştir. İlişkileri yeniden toparlamak için Roma'ya giden Pergamon kralları ise ülkeden kovulmuştur. Üstelik Roma bu süreçte Pergamon kralları II. Eumenes ve II. Attalos'un Anadolu'daki rakipleri ve düşmanlarını desteklemeye başlamıştır. Nihayetinde son Pergamon Kralı III. Attalos, ölmeden önce bıraktığı vasiyetname ile krallığını Roma'ya miras bırakmıştır (OGIS 338. ; SEG 28.960. ; IGR IV. 289. ; IvPerg. 249; Fränkel, Fabricius, Schuchardt, 1890: 171-175; Brun, 2004: 21-54).

Çalışmamızın bu bölümünde sıklıkla adını duymaya başladığımız Galatlara ikinci alt başlıkta yer vermiş bulunuyoruz. Galatlar MÖ 3. yüzyılda Güney Avrupa'ya dalga dalga gelen Kelt kollarından sadece biridir. MÖ 281/280'de Makedonia'ya, MÖ 279'da ise Hellas'a saldırmışlardır. Boylar halinde yaşayan yağmacı ve barbar olarak nitelendirilen Galatların Anadolu toprakları ile tanışmasına Bithynialılar vesile olmuşlardır. Nitekim Bithynia'da babaları Zipoites'in mirasını elde etmek için kardeşi Zipoites ile savaşan I. Nikomedes, savaş gücü olarak yararlanmak üzere paralı Galat askerlerini Anadolu'ya davet etmiştir (Moraux, 1957: 56-75; Tomaschitz, 2002: 213; Mitchell, 1993: 15-16; Coşkun, 2019: 150; Arslan, 2000: 54; Kaya, 2011: 36). I. Nikomedes'i Bithynia tahtına çıkararak görevlerini tamamlayan Galatlar, Anadolu'daki Hellen sitelerini (Kyzikos, Ilion, Didyma, Priene, Thyateira ve Lykos Laodikeia'sı) yağmalamışlardır. Bunun üzerine Hellenlerin koruyuculuğunu üstlenen Seleukos Kralı I. Antiokhos MÖ 269'da Sardes Ovası'nda yapılan savaşta ("Filler Savaşı") Galatları mağlup etmiştir (Coşkun, 2011: 85-106; 2012: 57-73; Kosmin, 2014: 18, vd. 294, dn.58).

Galatlar bu tarihten itibaren Hellenistik Anadolu Krallıklarının ordularında paralı asker olarak görev yapmaya başlamışlardır. Bu süreçte göçebe olarak yaşayan Galatlar MÖ 260'lı yılların sonlarına doğru Büyük Phrygia'nın kuzeyine yerleşerek buraya "Galatia" adını vermişlerdir (Strab. IV. 1.14; Diod. V. 32; Just. XXX. 2.11; Liv. XXXVIII. 18.5; Brandis, 1910: 535; Texier, 2002b: 407; Kaya, 2004: 36-42). Galatlar merkezi bir krallık haline gelmiş olsalar da eski yaşam tarzlarından kopmamış ve diğer Hellenistik Krallıkların topraklarına saldırmaya devam etmişlerdir. Nitekim bu krallıklar Galatların saldırılarından korunabilmek için onlara *galatika* vergisi ödemek zorunda kalmışlardır. Galatların Anadolu'daki yağma ve talan saldırıları MÖ 2. yüzyılın başına dek devam etmiştir. MÖ 189 yılındaki Magnesia'da III. Antiokhos'u destekleyen Galatlara Romalı general Gnaeus Manlius Vulso savaşın ardından bir cezalandırma seferi düzenlemiştir. Böylece MÖ 189 yılından itibaren Galatların kontrolü Romalılar'ın eline geçmiştir (Liv. XXXVIII. 27.8-9. ; Livius, (Çev. Mehmet Ali Kaya), 1995: 361-377; Eckstein, 2006: 227; Kaya, 2011: 75-88; Bosch, 1943: 96; Ergin, 2019: 53).

Görüldüğü üzere Pergamon ve Galatia Krallıklarını anlatırken sıklıkla MÖ 190/189 yılındaki Magnesia Savaşı'na atıfta bulunulmuştur. Nitekim Seleukos Krallığı'nın Anadolu hakimiyetine son veren bu savaşın ardından Hellenistik Anadolu coğrafyası yeni siyasi

aktörleriyle tanışmaya başlamıştır. İşte tez çalışmamızın bu bölümündeki üçüncü alt başlığımızda Seleukosların idaresindeki Satraplık biriminden Magnesia Savaşı'nın ardından merkezi bir devlet haline gelen Hellenistik *Kommagene* (Adıyaman) Krallığı'nı inceleyeceğiz.

Kommagene, III. Antiokhos döneminde Seleukos Krallığı'nın idaresine girmiş olan bir satraplık birimiydi (Diod. XXXI. 19a. ; Facella, 2009: 200-201; Umar, 2008: 37: Taşdöner Özcan, 2015: 98). Ancak Magnesia Savaşı'nda III. Antiokhos'un Roma'ya mağlup olmasının ardından Kommagene Satrabı Ptolemaios, Seleukoslara karşı ayaklanma başlatmış ve MÖ 163 yılında bağımsız Kommagene Krallığı'nı kurmuştur (Sullivan, 1977: 742; Michels, 2017: 43-44; Canepa, 2021: 71). Coğrafi olarak stratejik bir noktada bulunan Kommagene'nin dört bir tarafı önemli devletlerle çevrelenmişti. Bu nedenle Kommagene kralları hükümdarlıklarını devam ettirebilmek için güçlü bir diplomasi uygulamışlardır. Nitekim II. Samos (MÖ130-100) ve ardından I. Mithridates Kallinikos (MÖ 109-70) dönemlerinde Kommagene Krallığı, Seleukos-Parth-Armenia üçlü sarmalında ayakta kalabilmek için denge politikası yürütmüştür. Ancak Roma'nın bu sarmala dahil olmasıyla birlikte Kommagene Krallığı'nın denge politikası ters tepmiştir. Nitekim Kommagene Krallığı MÖ 69 yılındaki Tigranocerta Savaşı'nda Roma'ya karşı Armenia Krallığı'na destek vererek kaybeden tarafta yer almıştır. Bu mağlubiyetin ardından Roma'ya bağlı bir vassallık haline gelen Kommagene MS 72 yılında ise fiilen işgal edilerek Roma'nın Anadolu'daki eyaletlerinden biri olarak tanzim edilmiştir (App. *Mith*. 106; Plut. *Pomp*. 45.5; Joseph. *BJ*. VII. 7.1. ; Buttrey, 1980: 6).

Tez çalışmamızın ikinci bölümündeki son üç alt başlığı ise iç içe geçmiş tarihleri nedeniyle birbirinin paydaşları olan son üç Hellenistik Anadolu Krallığına ayırmış bulunuyoruz: Dördüncü alt başlıkta Bithynia Krallığı; Beşinci alt başlıkta Pontos Krallığı; Altıncı alt başlıkta Kappadokia Krallığı. Bu üç siyasi erkin en büyük ortak özelliği ne Büyük İskender döneminde ne de Ardılları döneminde fethedilmemiş eski Pers satraplıkları olarak zamanla Hellenleşmiş yerel hanedanlıklar olmalarıdır. Bu siyasi unsurların bir diğer ortak özelliği Hellenistik Anadolu Krallıkları hüviyetine büründükten sonra siyasi evlilikler vasıtasıyla birbirleriyle akrabalık ilişkisi kurmuş olmalarına karşın her daim birbirlerinin topraklarına göz dikmiş olmalarıdır. Son olarak belirmek gerekirse Hellenistik Anadolu tarihleri benzer şekilde başlayan ve benzer şekilde gelişen bu krallıkların sonu da ortak olmuştur. Nitekim siyasi ömürleri boyunca Roma Cumhuriyeti ile en çok münasebet kuran bu üç krallık da Roma'nın Anadolu'daki eyaletleri şeklinde tanzim edilerek siyasi ömürlerini tamamlamışlardır.

I.3. Çalışmamızın Başvuru Kaynaklarının Tahlili

Yaklaşık iki yıllık ön hazırlık ve literatür taraması aşamalarının ardından coğrafi ve kronolojik olarak iç içe geçmiş Hellenistik Anadolu tarihinin ana hatlarını belirlenmiştir. Mevcut belge ve bilgilerin sistematik hale getirilmesinin ardından ise tez projemizin anlaşılır ve net bir çalışma taslağı oluşturulmuştur. MÖ 3. – MS 4. yüzyıllar arasında yaşamış olan antik dönem yazarlarının hazırlamış oldukları klasik eserler çalışmamıza rehber olan ana kaynaklarımız arasında yer almıştır. Ayrıca epigrafik yazıtlar ve papirüsler, nümismatik bilimi ve sikkeler ile diğer klasik arkeoloji ve maddi kültür kalıntıları, Hellenistik Anadolu Krallıklarının siyasal ve sosyo-ekonomik tarihlerinin aydınlatılmasında başvuru kaynaklarımız olmuştur. Güncel değer taşıyan modern kaynaklar ise yeni bulgularla değerlendirilerek çalışmamızda revize edilmiş şekilde yer bulmuşlardır. Bu doğrultuda terminoloji (şahıs, kavim, yer isimleri vb.) açısından, ağırlıkla Grekçe, Latince ve Alman bilim adamlarının bölge tarihi hakkındaki yoğun çalışmaları nedeniyle Almanca menşeli kaynaklara başvurulmuştur. Ele geçirilen tüm bu kaynaklardan sağladığımız belge ve bilgileri objektif ve tarafsız bir gözle, dönemin şartları göz önüne alınarak aktarmaya gayret edilmiştir. Böylece bugüne kadar bilinmeyen yada az bilinen pek çok karanlık nokta, yenilikçi bir bakış açısıyla gün ışığına çıkarılmıştır. Çalışmamız, ilgili kısımlarına ilave edilen harita, resim, tablo vb. görseller ile çok sayıda ek vasıtasıyla zenginleştirilmiştir. Bu minvalde ilgili bölümde tez çalışmamızda kullandığımız birinci dereceden ana kaynakların kısa bir tahlilini yapacağız.

KLASİK ESERLER

HERODOTOS (MÖ 484-425)

- **Histories (Grekçe: Ἱστορίαι; Tarih):** *Halikarnassos*'lu (Bodrum) Herodotos, Batı literatüründe "Tarihin Babası" olarak kabul edilmiştir. MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmış olan bu eser, Hellen-Pers Savaşları'nı ele almıştır. Herodotos'un bu başyapıtı, Anadolu'da Pers medeniyeti temelleri üzerine inşa edilen Hellenistik Anadolu coğrafyasının siyasi, askeri, etnoloji ve kültürel tarihi açısından tez çalışmamızın ana kaynağı olmuştur.

THUKYDİDES (MÖ 460-400)

- **Peloponnesos Savaşı Tarihi:** Atina ile Sparta arasındaki Peloponez Savaşı'nı (MÖ 434-404) anlatan bu eser kronolojik siyasi tarih anlatımının ilk örneğidir. Modern tarih biliminin öncüsü olan Atinalı Thukydides'in bu eseri daha sonraki Antik Çağ editörleri yazarları tarafından sekiz kitaba ayrılmıştır. Bu kıymetli eser, tez çalışmamızın Batı Anadolu Hellenistik Dönem tarihi açısından son derece önemlidir.

XENOPHON/KSENOPHON (MÖ 430-455)

- **Hellenica (Greekçe: Ἑλληνικά; Hellen Tarihi):** Thukydides'in eserinin devamı niteliğindeki bu çalışma, MÖ 411-362 yılları arasındaki Grek-Pers mücadelesini anlatan yedi kitaplık bir Klasik Yunan tarihi anlatısıdır. Hellenica, Peloponez Savaşı'nın ardından yükselen Makedonya Krallığı'nı Büyük İskender dönemine kadar olan süreci anlatan ana kaynaktır. Eser ayrıca üçüncü kitaptan itibaren Sparta Kralı Agesilaus'un Küçük Asya'daki Pers satraplıklarına düzenlediği seferi anlatması itibariyle Hellenistik Dönem öncesi Anadolu tarihi açısından bize son derece önemli bilgiler vermiştir.
- **Anabasis (Greekçe: Ἀνάβασις = On Binlerin Dönüşü):** Bu eser MÖ 401 yılında Pers tahtını kardeşi II. Artaxerxes'ten almak için Kyros tarafından kiralanan büyük bir Yunan ordusunun Küçük Asya ve Mezopotamya'daki yolculuğunu anlatmıştır. II. Artaxerxes'e mağlup olarak yurtlarına dönen Yunan ordusuna liderlik eden Ksenophon tarafından kaleme alınmış olan bu eser 7 kitaptan oluşmaktadır. Ksenophon'un 10.000 kişilik orduyla Hellas'a dönmeden önceki son istasyon olan Küçük Asya'daki zorlu yolculuğu sırasındaki yaşadıklarına ve gördüklerine yer verdiği bu eser bilhassa Karadeniz ve Batı Anadolu tarihi ve coğrafyası açısından çalışmamıza değer katmıştır.

STRABON (MÖ 64 - MS 24)

- **Geographika (Coğrafya):** Bugünkü Amasya şehrinde dünyaya gelen Strabon, "Antik Dünya Coğrafyası" hakkında yazdığı başyapıtı ile meşhurdur. Yunanistan'dan Roma'ya kadar pek çok yeri gezen Strabon'un 17 ciltlik eserinin 12. -13. ve 14. ciltlerinde Anadolu ele alınmıştır. Ancak ilgili bölümlerde Anadolu'nun sadece coğrafyası değil aynı zamanda bölgenin sosyopolitik ve sosyoekonomik tarihi ile etnolojik ve filolojik geçmişi hakkında da bilgiler de vermektedir. Tüm bu birikimiyle bu eser tez çalışmamız için tam bir bilgi bankası olmuştur.

POLYBIUS (MÖ 200-118)

- **The Histories:** 40 kitaplık bir seri olan bu eser, MÖ 220 ile 167 yılları arasındaki Roma Cumhuriyeti'nin siyasi tarihini, Kartaca Savaşlarını ve Yunan dünyasına egemenliğini anlatmaktadır. Bu eser ayrıca Helenistik döneme açılan bir kapı niteliğinde olup Hellenistik ve Roma tarihlerinin iç içe geçtiği MÖ 2. ve 1. yüzyıl Anadolu tarihini anlattığımız bölümlerde Polybios'un eserinden yararlanmış bulunmaktayız.

DİODOROS (MÖ 90- 30)

- **Bibliotheke Historike (Grekçe: Βιβλιοθήκη Ἱστορική =Tarih Kitaplığı):** Yaklaşık 30 yıl boyunca Asya ve Avrupa'yı dolaşan Diodoros'un seyahatlerine yer verdiği bu eser üç bölüm ve kırk kitaptan oluşmaktadır. Birinci Bölüm (I-VI): Yunanistan ve Avrupa'nın sosyopolitik tarihini ve coğrafyasını ele almaktadır. İkinci Bölüm (VII-XVII): Truva Savaşı'ndan Büyük İskender'in ölümüne kadar olan süreçteki dünya tarihine yer verilmiştir. Üçüncü Bölüm (XVII-XL): Büyük İskender'in Ardıllarından MÖ 60/59 yılındaki Sezar'ın Galya Savaşı'na kadar uzanan tarihi süreci işlemektedir. Tez çalışmamız açısından bu eserin özellikle ikinci ve üçüncü bölümü son derece önem arz etmektedir.

FLORUS (MÖ 74 – MS 130)

- **Epitome of Roman History:** Roma tarihi ve savaşlarının bir özetini şeklinde kaleme alınan bu eser iki kitap halinde ele alınmıştır (Birinci Kitap: 47 Bölüm; İkinci Kitap: 33 Bölüm). Florus'un bu eseri kronolojik ve coğrafi olarak hatalı bilgilere rağmen ana hatları itibariyle tez çalışmamıza büyük katkı sağlamıştır.

TİTUS LİVİUS (MÖ 59 - MS 17)

- **Ab Urbe Condita (Books since the city's founding / History of Rome):** Livy bu eserde kuruluşundan (MÖ 753) Augustus dönemine (MÖ 9) kadar olan Roma tarihini ele almıştır. Ancak bu devasa çalışmanın sadece 1/4'ü günümüze ulaşabilmiştir. Zira 11-20 ve 46-140 arasındaki toplamda 105 kitap kayıptır. Geriye sadece 1-10 ve 21-45 arasındaki 35 kitap kalmıştır. Livius'un 9. Kitaptaki bir yorumu ise oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Livius, "*eğer daha uzun yaşasaydı ve Romalılara saldırmak için batıya dönmüş olsaydı, Romalılar Büyük İskender'i yenerdi.*" Livius'un bu tezi modern tarihçiler tarafından eleştirilmiştir.

POMPEİUS TROGUS (MÖ 1. YY.)

- **Prologues to the Historiae Philippicae:** II. Philippos'dan itibaren Makedon-Helen İmparatorluğu'nu ele alan ve muhtemelen MS 9 yılında tamamlanan bu eser günümüze ulaşmamıştır. Ancak Justinius "Epitome of Pompeius Trogus" adlı çalışmasında 44 kitaptan oluşan bu eserin önsözünü (prolog) paylaşmıştır. Büyük İskender ve Ardılları ile Hellenistik Anadolu Krallıklarını aktaran bu eserden çalışmamızın genelinde istifade edilmiştir.

JUSTİNUS (MÖ 1. YY.)

- **Epitome Historiarum Philippicarum:** Trogus'un eserini toparlayarak kapsamlı bir hale getiren Justinus, Makedonya İmparatorluğu tarihini kendine özgü bir antoloji üreterek kapsamlı hale getirmiştir. Trogus gibi Justinus da konu ve kapsam olarak çalışmamızın ilgili bölümlerinde değerlendirilmiştir.

CICERO (MÖ 106-43)

- Cicero, MÖ 1. yüzyıl Roma tarihinin önemli figürlerinden biridir. Onu bu kadar ünlü kılan özelliği ise çok büyük bir hatip olmasıdır. Nitekim günümüze kadar ulaşabilen söylev niteliğindeki 58 politik ve felsefik konuşması bunun ispatıdır. Cicero'nun bu konuşmaları Roma'nın Hellenistik dünya ile iç içe geçen tarihinin anlatımında bize kaynak teşkil etmiştir.

QUINTUS CURTIUS RUFUS (MS 1. YY.)

- **History of Alexander:** Bu eser doğrudan Büyük İskender'i anlatan tek antik kaynaktır. Curtius'un bu eseri 123 *codex* (ciltli el yazması) şeklinde günümüze ulaşmış ve 10 kitap serisi halinde sunulmuştur. Ancak ilk iki kitap kaybolmuştur. 5. 6. ve 10. kitaplar ise bilgisel anlamda büyük boşluklar içermektedir. 3. Kitap MÖ 333 yılındaki meşhur İskender ve Gordion düğümü hikayesi ile başlamış ve serinin son kitabına dek Büyük İskender efsanevi bir anlatımla kaleme alınmıştır. Özellikle tez çalışmamızın ilk bölümünde bu olağanüstü hikayeleri aktarmış bulunuyoruz.

PLUTARCH (MS 46–120)

- **Parallel Lives:** Bu eser her biri meşhur bir tarihi şahsiyet olan yirmi üç çift (bir Yunan ve bir Roma) biyografisinden oluşmuştur. Plutarch bu kişilerin başarıları ya da başarısızlıklarını ve ahlaki erdemleri hakkında tartışmacı bir üslupla değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalışmamızın tamamında en çok başvurduğumuz antik kaynak olan bu eser sayesinde Hellenistik Anadolu'nun tüm aktörleri hakkında detaylı bilgiler sunmuş bulunuyoruz.
- **Moralia:** "Ahlak ve adetlerle ilgili meseleler" olarak tercüme edilen *Moralia,* Roma ve Yunan yaşamına dair edebi eleştiri, etik denemeler, polemikler ve siyasi yazılardan oluşan 78 makale ve yazıya dökülmüş konuşmalar koleksiyonudur. Plutarch'ın 14 kitaplık bu eseri özellikle çalışmamızda sıkça bahsettiğimiz Hellenistik Anadolu Krallıklarında yaşanan ensest evlilikler (kardeşlerin evlilikleri) ile Büyük İskender'in erdemi- kişiliği hakkında bilgiler sunmaktadır.

PLINY THE ELDER (MS 23 - 79)

- **Natural History:** Bu eser "doğal dünya" hakkında bir çok farklı konuyu ele alan bir Antik Çağ ansiklopedisidir. Doğa Tarihi olarak adlandırabileceğimiz bu eser 37 kitaba ayrılmış olup astronomi, coğrafya, etnografya, antropoloji, insan fizyolojisi, zooloji, botanik, tarım, bahçecilik, farmakoloji, madencilik, mineraloji, heykel, matematik, resim ve değerli taşlar hakkında bilgi vermektedir.

APPIAN (MS 95–165)

- **Roman History:** 24 kitaptan oluşan bu eserde Appian, kuruluşundan Trajan dönemine (MS 98–117) Roma'nın savaşlarına (İspanyol, Hannibal, Pön, İlirya, Suriye ve Mithridatic) kaleme almıştır. Ancak bu eserin sadece 11 kitabı büyük ölçüde tamamlanmışken, diğer bölümler ancak parçalar halinde günümüze ulaşabilmiştir. Tez çalışmamızın ilk bölümünde Roma-Seleukos Krallığı arasındaki savaşlar ile son bölümde Roma-Pontos Krallığı arasındaki Mithridates Savaşlarında bu eserden faydalanmış bulunmaktayız.

CASSIUS DIO (MS 155–235)

- **Rhomaika (Roman History):** Kuruluşundan (MÖ 753) MS 230 yılına kadar olan Roma Tarihini anlatan bu eser 80 kitaplık bir seridir. (Bu seksen kitaptan ancak 36-60 aralığındakiler günümüze ulaşabilmiştir. Lakin 36. kitap ile 55-60 aralığındaki kitaplarda boşluklar vardır.) Bu eser özellikle MÖ I. yüzyıl Anadolu tarihi açısından önemlidir.

ARRİANOS (MS 2. YY.)

- **Aleksandrou Anabasis: (Grekçe: Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις):** Büyük İskender'in askeri seferlerini konu alan bu eser Büyük İskender Dönemi'nin en önemli tarihi kaynakların başında gelir. 7 kitaplık bir seriden oluşan bu eser tez çalışmamızın Büyük İskender ve Ardılları Dönemini anlatan birinci bölümün başvuru kaynağı olmuştur.

EUTROPİUS (MS 4. YY.)

- **Breviarium ab Urbe Condita (Summary of Roman History):** Kuruluşundan (MÖ 753) Valens dönemine (MS 364–378) kadar Roma tarihinin özeti niteliğindeki bu çalışma on kitaplık bir seri şeklinde kaleme alınmıştır. Hellenistik Anadolu Krallıkları ile Roma arasındaki siyasi ve askeri ilişkileri anlatırken bu eserden yararlanmış bulunuyoruz.

TETKİK ESERLER

THE CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY: THE HELLENİSTİC WORLD (VOL. VII, PART I, (Edited by: F. W. Walbank, A. E. Astın, M. W. Frederıksen, R. M. Ogılvıe)

- The Cambridge Ancient History serisinin 7. Cildinin Birinci Kitabı olan bu eser çalışmamızın modern kaynaklarının en önemlisidir. Hellenistik Dönemi siyasi, coğrafi, ekonomi ve sosyo-kültürel çerçevede kronolojik bir bütünlükle ele alan eser 12 başlık altında ve uzman bilim insanları tarafından incelenmiştir.

ANDREW ERSKİNE

- **A Companion to the Hellenistic World:** Bu eser Hellenistik Dönem tarihini tüm unsurlarıyla ele alan önemli bir çalışmadır. 30 yazarın uzmanlık alanları olan konularda makalelerine yer verilen bu kitap 7 bölümden oluşmaktadır. Büyük İskender'den Ardıllarına, Hellenistik krallardan coğrafyalarına, efsane ve mitlerine ve dahi sosyo-ekonomisine kadar her konu ayrı başlıklar halinde değerlendirilmiş olan bu kitap çalışmamıza çok kıymetli bilgiler sunmuştur.

MİCHEL AUSTİN

- **The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest:** Büyük İskender döneminden Romalılara kadar olan Hellenistik Tarihini ele alan bu eser edebi, epigrafik ve papirolojik metin çevirileri, kronolojik tablolar ve haritalar ile zenginleştirilmiştir. Bu vesile ile çalışmamızın ana kaynakları arasında önemli bir yer tutmuştur.

FRANK WİLLİAM WALBANK

- **The Hellenistic World:** Büyük İskender Döneminden Romalılara kadar olan Hellenistik Dünya Tarihini 13 başlık altında geniş bir perspektifte ele alan Walbank'ın bu çalışması epigrafik kaynaklarla desteklenen önemli bir eserdir. Çalışmamızda bu esere sıklıkla başvurmuş bulunmaktayız.

EDOUARD WİLL

- **Histoire politique du monde hellénistique, 323-30 av. J.-C.:** Bu eser MÖ 323-30 yılları arasındaki Hellenistik Dönemi kronolojik sıralama ile alan son derece kapsam bir eserdir. Özellikle ana ve alt başlıklar seçiminde son derece başarılı olan bu çalışma da yazar son derece sade ve açık bir anlatım kullanmıştır. Siyasi tarihin yanı sıra ekonomik ve kültür tarihi açısından son derece yetkin bir eser olan bu kitap çalışmamızın birinci derecede modern ana kaynaklarından biri olmuştur.

MİCHAEL IVANOVİTCH ROSTOVTZEFF

- **The Social & Economic History of the Hellenistic World:** Bu eser Büyük İskender'den Augustus dönemine kadar Helenistik dünyanın sosyal ve ekonomik tarihini inceleyen 3 ciltlik bir çalışmadır. Böylece çalışmamızdaki siyasi tarih anlatımı Rostovtzeff'in bu eseri sayesinde sosyo-ekonomik bilgilerle desteklenmiş ve zenginleştirilmiştir.

CHRİSTİAN HABİCHT

- **The Hellenistic Monarchies Selected Papers:** Helenistik dönemin gelecek yüzyıllar boyunca etkili olduğu özgün bir dünya yarattığı görüşünde olan Habicht bu eserinde Büyük İskender ve Ardılları ile Helenistik Monarşilere detaylıca yer vermiştir. Epigrafik çevirilerle desteklenmiş 18 bölümden oluşan bu kitaptan tez çalışmamızın her aşamasında istifade edilmiştir.

WİLLİAM WOODTHORPE TARN

- **Hellenistic Civilisation:** Kronolojik olarak MÖ 323 (İskender'in ölümü) ile MÖ 30 (Agustus Dönemi), coğrafi olarak ise Yunanistan Küçük Asia, Batı Avrupa (İtalya ve Sicilya) ve Uzak Doğu ülkeleri (Baktria ve Hindistan) ile sınırlanan bu eser Hellenistik Dünya tarihi açısından son derece önemli bir çalışmadır. Bu eserin dördüncü başlığı olan Asia bölümüne tez çalışmamızda sıklıkla yer verilmiştir.

PER BİLDE, TROELS ENGBERG-PEDERSEN, LİSE HANNESTAD, JAN ZAHLE

- **Aspects of Hellenistic Kingship:** Bu eser 7 yazar tarafından kaleme alınmış makaleleri yukarıda saydığımız editörler tarafından derlenen kolektif bir çalışmadır. Hellenistik Dönemi Büyük İskender'den itibaren ele alan bu çalışmada ayrıca Diadokhlar ve Hellenistik Krallıklar da detaylıca incelenmiştir. Hellenistik hükümdarlık kültü, Sikkelerde Helenistik Kraliyet İkonografisi, Seleukos Krallığı, Phanhellenizm, Bithynia Krallığı, başlıkları altında verilen farklı makaleler çalışmamızın ilgili kısımlarında kullanılmıştır.

BEATE DİGNAS

- **Economy of the Sacred in Hellenistic and Roman Asia Minor:** Bu eser Hellenistik ve Roma dönemlerinde Anadolu'daki kült merkezlerinin dini ve ekonomik misyonlarını ele almıştır. Bu döngünün parçaları olan hükümdarlar, kentler ve kutsal alanlar arasındaki ilişkiyi epigrafik kanıtlarla analiz eden yazarımız bu hususta özgün bir yaklaşım sergilemiştir. Çalışmamızda Hellenistik Anadolu Krallıklarının tapınak ekonomisi bağlamında inanç sistemleri ve aynı zamanda ekonomik yapılarını anlamamız için bu eser son derece çarpıcı bilgiler vermektedir.

DAVİD MAGİE

- **Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century after Christ. Volume I, Text; Volume II, Notes:** Roma İmparatorluğu'nun en önemli kaynaklarından biri olan bu eser aynı zamanda Küçük Asya'nı siyasal ve sosyo-ekonomik tarihi açısından kıymetlidir. İki ciltlik bu eserin ilk cildi kolay ve anlaşılır bir tarzda ele alınmış bilgisellerden oluşurken, ikinci cilt 854 sayfalık dipnotlardaki antik ve modern kaynakların bibliyografyalarının verilmesi ve konuların mukayeseli bir şekilde açıklanmasından ibarettir. Bu nedenle Magie'nin bu değerli eseri çalışmamızın her aşamasında başvurduğumuz ana kaylarımızdan biri olmuştur.

JOHN D. GRAİNGER

- **Great Power Diplomacy in the Hellenistic World:** Bu eser Hellenistik Monarşiler arasındaki diplomatik tarihi anlatan en önemli çalışmadır. Anadolu'daki Hellenistik Krallıkların siyasi ilişkilerini, evlilikler aracılığıyla kurulan diplomatik bağı ele allan bu eser özgün bir kaynak olarak tez çalışmamıza değer katmıştır.

ARNOLD HUGH MARTİN JONES

- **The Cities of the Eastern Roman Provinces:** Bu eser Anadolu'nun kentleşme tarihi açısından son derece önemli bir kaynaktır. Hellenistik Dönem'de Küçük Asya'da kurulan şehirlerin isimleri ve coğrafyaları ile MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda Roma Eyaletleri ve sınırları bu eserde belirtilmiştir.

CHRİSTOPH MİCHELS

- **Kulturtransfer und Monarchischer "Philhellenismus": Bithynien, Pontos und Kappadokien in Hellenistischer Zeit:** Michels bu çalışmasında Hellenistik Kappadokia-Bthynia-Pontos Krallıklarının sosyopolitik ve sosyokültürel tarihlerini ele almıştır. Her krallık kronolojik bir sıralama ile ele alınmış ve hükümdarları ayrı başlıklar halinde incelenmiştir. Ayrıca bu krallıkların kentleşme tarihleri de ayrı başlıklar halinde verilmiştir. Bu eser çalışmamızın ikinci bölümünün son üç alt başlığı için ana kaynak niteliğindedir.

BÜLENT İPLİKÇİOĞLU: Ankara Üniversitesi DTCF Öğretim Üyesi olan Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu'nın eserleri, tez çalışmamıza hem ilham hem de rehber olmuştur. İnceleyecek olursak:

- **Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları:** Bu eserde İplikçioğlu, Hellen ve Roma dünyasının coğrafi ve kronolojik esaslarını belirleyerek siyasi ve sosyo-ekonomik tarihlerini kısa ama sistematik bir şekilde anlatmıştır. Bizde Anadolu tarihinin özellikle MÖ 2. ve 1. yüzyıllarında yolları kesişen bu iki medeniyetin bahsedilen dinamiklerini çalışmamızın ilgili bölümlerinde değerlendirmiş bulunuyoruz.
- **Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları:** Yazarımız bu eserinde ise adından da anlaşıldığı üzere Eskiçağ Tarihini bilimsel bir yaklaşımla ele almıştır. Ayrıca Eskiçağ Ön Asya toplulukları ayrı başlıklar halinde ana hatlarıyla değerlendirilmiştir. Bu Ön Asya merkezlerinden Anadolu/Küçük Asya Coğrafyası ise araştırmalarımızın odak noktası olarak çalışmamızda yer verilmiştir.
- **Eskibatı Tarihi I:** Bu kitap adeta bir Eskiçağ rehberi ve yol haritası niteliğinde olup bu yolculukta size yardımcı olabilecek bilgi ve belgeleri nerede ve kimler sayesinde temin edebileceğinizi detaylarıyla vermektedir. Eskiçağ Tarihinin metodolojisini anlatan, kaynaklarını ve bibliyografyalarını veren bu kıymetli eserin rehberliğinde Hellenistik Anadolu tarihi, coğrafyası, filolojisi, arkeolojisi, epigrafyası ve nümismatiği hakkında başvurabileceğimiz birincil derecede ana kaynakları öğrenmiş ve bu kaynaklara çalışmamızda yer vermiş bulunuyoruz.

OĞUZ TEKİN:

- **Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri:**
  Bu eser, Büyük İskender Dönemi'nden Roma İmparatorluğu'na kadarki süreçte Anadolu'nun siyasi ve kültürel tarihini geniş bir perspektiften incelemiştir. Anadolu'nun Hellenistik Krallıklarının her biri ayrı başlıklar halinde alanında uzman bilim insanları tarafından ele alınmıştır. Bu yönüyle Tekin, çalışmamızda Hellenistik Anadolu Krallıklarının çağdaş ve paydaş olmalarına karşın bağımsız bölümler halinde ele almamız gerektiği konusunda bize yol göstermiştir.

MEHMET ALİ KAYA:

- **Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi -III- Hellenistik Dönem:**
  Kaya'nın "Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi" adlı seri çalışmasının üçüncü cildini teşkil eden bu eseri 16 bölüm ve eklerle birlikte Büyük İskender'in Doğu Seferi'nden itibaren kaderi değişen Anadolu tarihinin MÖ 4. ve 1. yüzyıllarını ele almaktadır. Bu süreçte kurulan Hellenistik Anadolu Krallıkları ayrı ayrı ele alınmış ve Hellenistik Dönem Öncesi ve

Roma hakimiyetine giriş evreleri bir bütün halinde ana hatlarıyla verilmiştir. Çalışmamızın taslağını hazırlarken büyük ölçüde yararlandığımız bu kaynakta sınırlandırılmış, yer verilmemiş veya eksik bırakılmış kısımlar genişletilerek revize edildikten sonra yeni belge ve bilgiler eşliğinde güncel ve yenilikçi bakış açısıyla çalışmamızda yer verilmiştir.

M. E. BOSCH:

- **Hellenizm Tarihinin Anahatları I. Kısım. Büyük İskender İmparatorluğu (Çev. Afif Erzen):**
  Bu eser, "Milli Türk Tarihi" olgusuyla bir bütün olarak ele alınan Anadolu tarihinin Hellenistik Tarihi incelenmiştir. İki cilt halinde tasarlanan Hellenizm Tarihinin ilk serisi olan bu kitapta Büyük İskender Dönemi Anadolu'sunun sosyopolitik gelişmeleri ele alınmıştır. Bu nedenle bu kitapta yer alan değerli bilgilerden tez çalışmamızın birinci bölümünde istifade edilmiştir.

- **Hellenizm Tarihinin Anahatları II. Kısım Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Hellenizm Devletleri (Çev. Sabahat Atllan):** Hellenizm Tarihinin ikinci ve son cildi olan bu kitapta ise Bosch, İskender'in Ardıllarından Hellenistik Krallıklara kadar Anadolu'nun siyasi evrelerini ve sosyokültürel yapısını incelemiştir. Bu kitaptan çalışmamızın ikinci bölümü için yararlanılmıştır.

ROBERT MALCOLM ERRİNGTON:

- **A History of the Hellenistic World: 323 - 30 BC / Hellenistik Dünya Tarihi MÖ 323-30 (Çev. Gülşah Günata):**
  1973 yılında emekli olana kadar Almanya'daki Marburg Üniversitesi'nde Eskiçağ Tarihi Profesörü olarak ders veren Errington bu kitabında Büyük İskender'den itibaren Hellenleşmiş Anadolu'nun MÖ 323-30 yılları arasındaki yaklaşık 300 yıllık tarihini kendine has akıcı anlatımı ile değerlendirmiştir. Onun özgün bakış açısı tez çalışmamızdaki perspektifimizi genişletmiştir.

VELİ SEVİN:

- **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası:**
  Sevin'in bu eseri çalışmamızın coğrafi rehberi olmuştur. Günümüz Türkiye'sinin çalışmamızdaki karşılığı olarak Hellenistik Küçük Asya coğrafyasının sınırlarını belirlememizde ana kaynaklarımızdan biri olmuştur. Küçük Asya'nın 13 idari birimini ve kentlerini Antik Dönem adlarıyla detaylı olarak veren yazarımız ayrıca alt başlıklar halinde jeopolitik, sosyo-ekonomik ve kültürel tarihleri hakkında bilgiler vermiştir. Renkli haritalar ise bu anlatımları görsel belleğimizde canlandırmamız adına büyük kolaylık sağlamıştır.

- **Anadolu Arkeolojisi:**
  Çalışmamızın kronolojik sınırı her ne kadar MÖ 4. ve 1. yüzyıllar aralığı olsa da Hellenistik Anadolu Krallıklarının hangi geçmiş üzerine inşa edildiği bizim için önem taşımaktadır. Nitekim Anadolu'nun Hellenistik Dönem evresi de yüzyıllarca üst üste yığılan bu kültür katmanlarının üzerinde şekillenmiştir. Bu noktada karşımıza çıkan yazarımız Hellenistik Krallıkların kök saldıkları toprakların Prehistorik çağlara uzanan geçmişini gün ışığına çıkarması bakımından çalışmamıza büyük katkılar sağlamıştır.

CHARLES TEXİER:

- **Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I-II-III (Çev: Ali Suat):**
  Anadolu'nun neredeyse tamamını dolaşan Fransız gezgin Charles Texier izlenimlerini 1833 yılında Paris'te yayınladığı "*L'Asie Mineure (Küçük Asya)*" eseriyle okurlarına sunmuştur. Anadolu arkeolojisi için son derece önemli olan bu eserde yazarımız Küçük Asya'nın topografik haritasını çıkarmıştır. Texier üç ciltlik bu serinin her kitabında Anadolu'nun farklı bölümlerini başlıklar halinde ele almıştır. Ayrıca alt başlıklarla bölgelerin coğrafî özellikleri, yer altı ve yer üstü kaynakları ile mali yapısı, sosyo-kültürel merkezlerinin geçmiş tarihi, yerli halklarının etnik ve demografik yapısı hakkında detaylı bilgilerle anlatım zenginleştirilmiştir. Biz de bu nadide eserin ilgili olan tüm kısımlarına çalışmamızda yer vermiş bulunuyoruz.

BİLGE UMAR:

- **Türkiye'de Tarihsel Adlar:**
  Yazarımızın bir tarihsel coğrafya araştırması niteliğindeki bu çalışması Anadolu'daki yerleşim birimlerinin isimlerinin kökeni hakkında bilgi vermektedir. Antik Çağlardan itibaren Anadolu'daki şehirlerin, kasabaların ve hatta köylerin isimlerinin anlamı ve günümüzdeki karşılığı belirtilmiştir. Bu sayede Hellenistik dönem yerleşim birimlerinin Grekçe/Hellence isimlerinin Türkçe karşılıklarına çalışmamızda verilmiştir. YineUmar'ın Hellenistik Dönem coğrafi bölgelerini ("**Karadeniz Kappadokiası**", "**Karia**", "**Lydia**", "**Lykia**", "**Kilikia**", "**Mysia**", "**Aiolis**", "**Paphlagonia**", "**Pisidia**", "**Ionia**", "**Troia**") anlattığı kitapları da coğrafi olarak bize büyük kolaylık sağlamıştır. Ayrıca yazarımızın "**Kommagene & Kuzey Mesopotamia**" adlı eseri ise çalışmamızın dördüncü bölümünde; "**Bithynia**" kitabı beşince bölümünde; "**Kappadokia**" kitabı ise son bölümde bize büyük katkı sağlamıştır.

1.BÜYÜK İSKENDER VE ARDILLARI DÖNEMİNDE ANADOLU

1.1.BÜYÜK İSKENDER DÖNEMİNDE ANADOLU

1.1.1. Anadolu'nun Tarihini Değiştiren İmparator: Büyük İskender (MÖ 356 - 323)

Alexandros (İskender)[3], MÖ 2O Temmuz 356 yılında Makedonya Krallığı'nın başkenti Pella'da dünyaya gelmiştir (Plut. *Alex*, 3.3.; Freeman, 2011: 2; Burn, 1951: 1; Austin, 2006: 20; Fox, 2004: 39; Green, 1991: 2. ; Bickerman, 1980: 20-26. vd. 48-62; Tekin, 2006: 102). İskender, Makedonya Kralı II. Philippos ile onun dördüncü eşi olan kraliçe Olympias'ın oğludur (Plut. *Alex*. 2. 1-7.; Macurdy, 1985: 22; Carney, 2006: 5; Thomas, 2017: 12; Worthington, 2014: 19, vd. 332; Droysen, 2020: 104-107; Fox, 2004: 17; Tekin, 2006: 99) Eğitimini Makedonya başkenti Pella yakınlarındaki Mieza'da dönemin ünlü filozofu Aristoteles'ten almıştır. MÖ 336 yılında babası II. Philippos'un bir suikast sonucu hayatını kaybetmesinin ardından İskender henüz 20 yaşında Makedonya kralı olmuştur (Stamoulis, 2012: 1; Wood, 2006: 32; Tanilli, 1994: 367; Droysen, 2020: 116). İskender ilk icraatı olarak babasının katillerini bulup cezalandırmıştır (Arr. *Alex.* I. 10-11.; Diod. XVII. 2.5.; Just. XI. 4.9-12.). İskender daha sonra ise MÖ 336/335 yılında düzenlediği güney seferiyle birlikte babası II. Philippos'un ölümünden istifade ederek kalkışma başlatan kentlerin ve kabilelerin ayaklanmalarını bastırmıştır (Grainger, 2014a, 67-70; Bosworth, 2008: 794-797; Mansel, 1999: 434-435; Diakov, S. Kovalev, 1987: 474; Droysen, 2020: 132-153; Williams, 1993: 219; Freeman, 2018: 302; Tanilli, 1994: 367-368). Merkezi otoriteyi tehdit eden unsurların tamamını ortadan kaldıran İskender'in dış politikadaki en büyük hedefi ise Makedonya'nın doğusunda yer alan güçlü Pers İmparatorluğu olmuştur[4].

[3] İskender adı İyonca *Aksheed Roos* (Filusuf/Filozof) anlamına gelmektedir. *Fila Sufa* (Fila=Aşk ve Sufa= Bilgelik) kelimesinin kısaltılmış hali olan Filusuf, "Bilgelik aşığı/Aklın aşığı" anlamına gelmektedir (Shea, 1832: 366; Yılmaz, 2021: 45). Günümüz literatüründe *Alexander the Great* (Büyük İskender) olarak anılan Alexandros için yaşadığı dönemde kendisinden bu unvan ile bahsedildiğine dair kroniklerde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen "Büyük İskender" sıfatı kendisine Geç Hellenistik dönemde ya da MÖ 2. yüzyıldan sonra Romalılar tarafından verilmiştir (Holt, 2003: 1; 2004: 1; Tekin, 2019: 2).

[4] Makedonya Krallığı'nın barbar olarak nitelendirdikleri Pers Krallığı'nı hedef alan Büyük Doğu Seferi projesi esasen II. Philippos tarafından planlanmıştır. Zira Pers işgali altındaki Batı Anadolu Yunan *polis*'lerine (kent devletleri) özgürlük vaat eden II Philippos MÖ 337'de Korinthos'ta bir toplantı düzenlemiştir. Sparta dışındaki tüm Yunan kentleri temsilerinin katıldığı bu toplantıda *Korinthos İttifakı* (Hellen Birliği) kurulmuştur. II Philippos ise *hegemon* (askeri lider) sıfatı ile bu birliğin başkanı seçilmiştir. Bu doğrultuda sefer hazırlıklarına başlayan II. Philippos generali Parmenion komutasındaki 10.000 kişilik öncü kuvveti Küçük Asya'ya sevk etmiştir. Ancak bir suikast sonucu hayatını kaybeden II. Philippos arzuladığı Pers seferini tamamlayamamıştır. II. Philippos'tan sonra Korinthos Birliği'nin yeni başkanı seçilen İskender, Büyük Doğu Seferi'nin de başına geçmiştir (Isok, *Philip.* 10.; Polyaen. *Strat.* IV. 3.4.; Bosch, 1942: 10-15; Ellis, 2006, 790; Droysen, 2020: 112, vd. 125-126; Buckler, 2003: 505-515; Worthington, 2014: 111; Morkot, 1996: 120; Kaya, 2019: 33; Bahar, 2019: 335; Mansel, 199: 434 Tekin, 2006: 101-102).

Fotoğraf 1: Büyük İskender. Bust- British Museum.

Babasının tamamlamaya ömrünün yetmediği bu misyonu vazife edinen İskender'in bu ilk büyük siyasi ve askeri kararına tüm Makedonya halkı destek vermiştir (Hornblower, 1983: 284, vd.; Ellis, 2006: 56; Droysen, 2020: 116; Mansel, 1999: 434; Kaya, 2019: 34). Ona duyulan bu güvenin nedeni babası II. Philippos'un saltanat yıllarında henüz çocuk sayılabilecek yaşlarda komuta ettiği tüm savaşlarda büyük başarılar göstermiş olmasından kaynaklanmaktadır (Plut. *Alex*. 9. 1-2.; Diod. XVI. 86.; Just. IX. 3.4-11.; Morillo -Black - Lococo, 2009: 51; Black, 2014: 20; Martin, 2012: 323; Diakov - Kovalev, 1987: 472; Droysen, 2020: 110; Gültekin, 2004: 48-50; Kaya, 2019: 31). Bu destek karşısında İskender düzenleyeceği büyük sefer öncesinde Makedon halkına ve askerlerine moral vermek için büyük eğlenceler tertip etmiş ve *Aigai'*da (Vergina) olimpiyat oyunları düzenlemiştir. Korinthos Birliği'ne üye kentlerin Pella'ya asker sevkiyatıyla birlikte hazırlıklarını tamamlayan İskender, kral naibi olarak tayin ettiği Antipatros'u Makedonya'da bırakarak Anadolu seferini başlatmıştır (Arr. *Anab*. I. 10-11.; Plut. *Alex*. 15.1.; Grainger, 2019: 26-27: Worthington, 2014: 136; Lendering, 2018: 68; Tekin, 2006: 103; Droysen, 2020: 132; Kaya, 2019: 35).

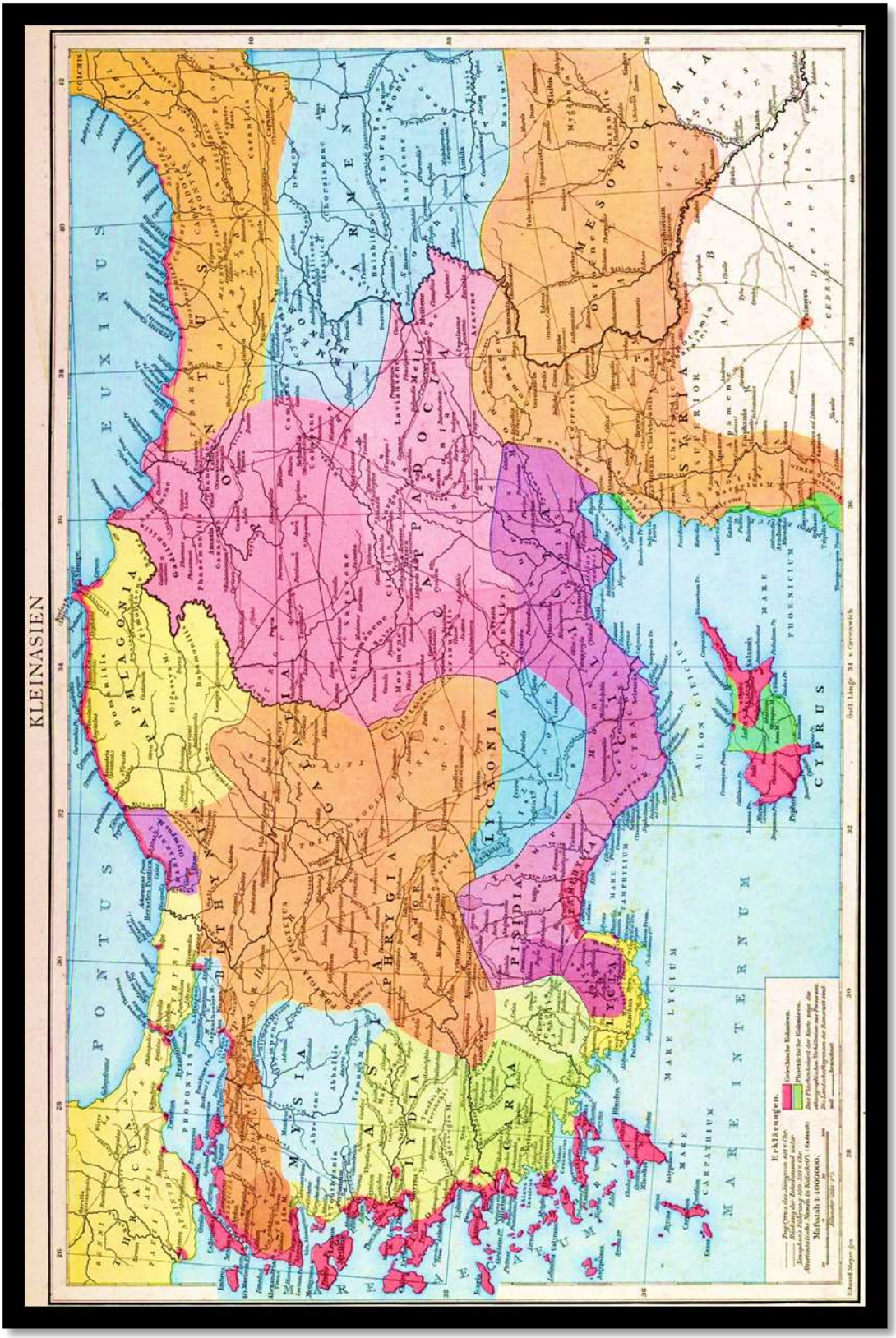

Harita 1: Hellenistik Anadolu Coğrafyası. Kiepert, 1898 Tab. II

1.1.2. Büyük İskender'in Doğu Seferi ve Anadolu Hakimiyeti (MÖ 334-323)

İskender'in düzenlediği bu seferin uzun ve zahmetli bir yolculuk olduğu muhakkaktır. Böylesine geniş çaplı bir seferin başarısının ancak büyük bir askeri güce ve zengin bir ekonomik yapıya bağlı olduğu da kaçınılmaz bir gerçektir. Bu durumun farkında olan İskender'in egemenliğindeki Makedonya'nın mali tablosu ise Pers seferini karşılayabilecek güce sahip değildi. Zira 500 *talanton* tutarında dış borcu olan Makedonya Krallığı'nın hazinesinde sadece 50 *talanton* para bulunuyordu. Ancak şartlar ne olursa olsun bu seferi gerçekleştirmeye kararlı olan İskender, 800 *talanton* tutarında ek borçlanmaya giderek gerekli olan finansmanı temin etmeyi başarmıştır (Arr. VII. 9.6.; Plut. *Alex*. 15.1.; Green, 2007: 11; Mansel, 1999: 437; Freeman, 2018: 303-304; Droysen, 2020: 157; Kaya, 2019: 35). Nihayetinde ekonomik problemlerin üstesinden gelen İskender, böylece sefer için gerekli olan askeri gücü temin edebilecek finansmanı sağlamıştır[5].

Çağının ötesinde liderlik ve komutanlık vasıflarına sahip olan İskender hedeflediği zafer için sadece mali gereksinimlerin karşılanmasının yeterli olmayacağının bilincindeydi. Zira bilime ve tekniğe büyük önem veren İskender'in Asya seferine mimar, mühendis, ressam, şair, tarihçi, topoğraf vb. pek çok bilim insanı eşlik etmiştir (Walbank, 1993: 31; Bosworth, 2005: 316; Billows, 1990: 36; Lauffer, 2004: 54; Kaya, 2019: 36).

İskender MÖ 334 yılında Pella'dan hareketle *Amphipolis* (Trakya kıyıları) üzerinden *Khersone*'a (Gelibolu) hareket etmiştir. Yürüyüşü esnasında *Philippi*, *Ardera* (İskeçe) ve *Maroneia* kentlerinden geçen İskender ardından da *Hebros* (Meriç) üzerinden Gelibolu'ya girmiştir. İskender böylece planlandığı gibi Makedonya'dan ayrıldıktan 20 gün sonra *Sestos* (Akbaş) Limanı'na ulaşmıştır (Naci Paşa, 1933: 13; Bosch, 1942: 25; Droysen, 2020: 183; Kaya, 2019: 36; Yılmaz, 2021: 74). Makedonya'dan gelecek 160 gemilik donanmasını beklemeye başlayan İskender bu gemiler sayesinde Anadolu'ya geçmeyi planlamıştır. Bu sırada *Arisbe*'de (Musaköy) kamp kuran Parmenion idaresindeki öncü birlik ise İskender'in Anadolu'ya güvenli bir şekilde geçebilmesi için gerekli hazırlıkları yapmıştır (Arr. I. *Alex* 11.6.; Worthington, 2014: 111. ; Bosworth, 2005: 34; Yurdkoru, 1961: 46; Droysen, 2020: 182-183; Kaya, 2019: 36). Donanmasının Sestos Limanı'na ulaşmasının ardından vakit kaybetmek istemeyen İskender Anadolu'ya geçiş için *Bosporos* (İstanbul Boğazı) yerine daha güvenli gördüğü *Hellespontos*'u (Çanakkale Boğazı) seçmiştir (Doğaner, 2007: 30-32; Mansel, 1999: 375; Kaya, 2019: 36-37; Droysen, 2020: 183). Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya yelken açan İskender bu sırada kurban ettiği bir boğanın kanını altın bir kâsede *Poseidon*'a (Deniz Tanrısı) ve *Nereidler*'e (Deniz Tanrıçaları) sunmuştur (Arr. *Alex*. I. 11; Droysen, 2020: 183; Yılmaz, 2021: 74; Kaya, 2019: 37).

Anadolu topraklarında ilk olarak *Troia* kentine ayak basan İskender tıpkı Troya Savaşı'nda sahile ilk ulaşan ve hayatını kaybeden ilk *Akhalı* (Teselya) savaşçı olan Protesilaos gibi mızrağını toprağa fırlatarak *doriktetos khora* (mızrakla kazanılacak ülke) ifadesini kullanmıştır (Diod. XVII. 17.2.; Just. XI. 5.10.; Schwertheim, 2009: 49; Droysen, 2020: 183; Kaya, 2019: 37; Protesilaos ve doriktetos khora efsanesi için bkz. Hornblower, 1983: 357; dn. 12.; Erhat, 2007: 257).

[5] İskender'in Asya Seferi'ne katılan toplam asker sayısı hususunda tarihçiler arasında bilgi farklılığı vardır. Arrianos'a göre hafif silahlı birlikler ve okçularla birlikte 30.000 piyade ve 5.000 süvari olmak üzere toplam 35.000 asker sefere katılmıştır (Arr. I. 11.3). Makedon ordusunun tüm bölüklerini komutanlarının isimleri ve asker sayıları ile birlikte veren Diodoros'a göre 30.000 piyade ve 4.500 süvari bu sefere katılmıştır (Diod. VII. 17.1-5). Plutarkhos ise bu rakamın en az 30.000 piyade ve 4.000 süvari en fazla 43.000 piyade ve 5.000 süvari olduğunu iddia etmiştir (Plut. *Alex*. 15.1.) Ancak mevcut bilgiler ışığında netleşen rakamlara göre bu sefere; 43.000 piyade, 6.500 süvari olmak üzere toplam 49.500 asker katılmıştır. Anadolu'daki öncü kuvvetin sayısı ise 10.000'dir. Bkz. (Burn, 1951: 82; Mansel, 1999: 436; Grainger, 2019: 26; Worthington, 2014: 139; Austin, 2006: 27).

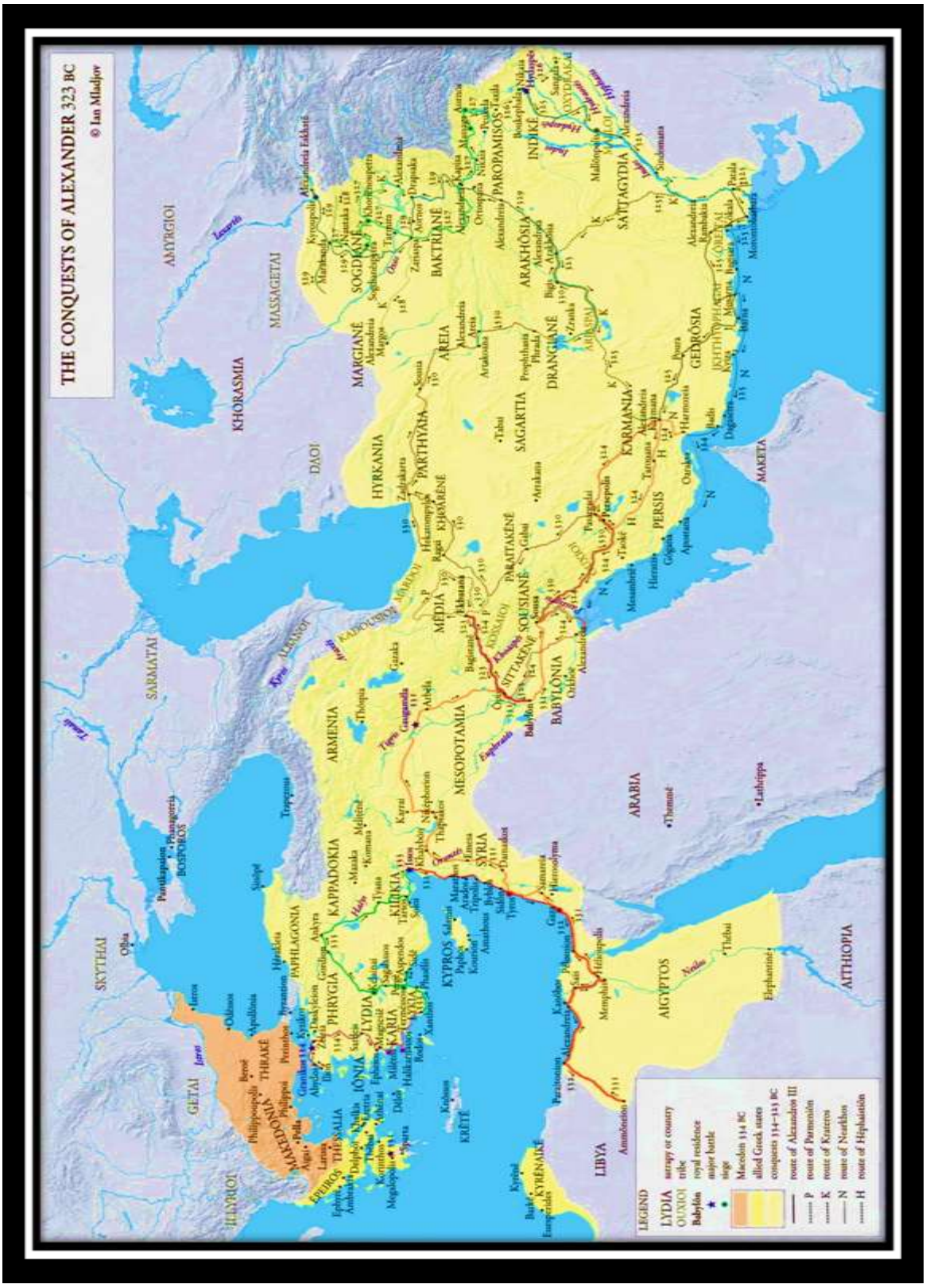

Harita 2: Büyük İskender'in Doğu Seferi Rotası. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome.)

1.1.2.1.Büyük İskender'in Anadolu'da İlk Zaferi: Granikos Savaşı (MÖ 334)

Troia'dan ayrılarak *Arisbe*'deki (Musaköy) öncü birliklerin karargâhına ulaşan İskender, *Abydos*'a (Nara) demir atan deniz birliklerinin de katılımıyla Anadolu'nun fethine başlamıştır. Bu sırada Makedon ordusunu *Granikos* (Biga) Nehri civarında karşılamayı planlayan Pers ordusu ise bu nehrin güneydoğusunda bulunan *Zeleia*'da (Sarıköy) karargah kurmuştur. Tüm kara ve deniz birliklerinin bir araya gelmesinin ardından Arisbe'den ayrılan İskender ilk olarak *Petroke* (Erdağ) ve *Lampakos*'u (Lapseki) ele geçirmiştir. İlerleyişine ara vermeden devam eden İskender Anadolu'daki yürüyüşünün üçüncü gününde Granikos Nehri'nin kuzeydoğusundaki *Priapos* (Karabiga) kentine ulaşmış ve burada kamp kurmuştur (Kaya, 2006a: 9. ; Körpe, 2014: 97).

Granikos Nehri'nin karşı kıyılarında mevzilenen iki ordu savaşa tutuşmadan önce Pers İmparatoru III. Dareios sorunu kan dökmeden diplomatik yollarla çözmeyi denemiştir. Ancak elçiler vasıtasıyla gönderdiği mektuptaki kibirli ve aşağılayıcı tutumu İskender'in savaşma arzusunu daha da arttırmıştır (Davis, 2004, 79; 2007, 93-94; Stoneman, 2012: 51-53. ; Yılmaz, 2021: 75-76). III. Dareios'un mektubunda İskender'i ve Makedonları küçümseyen ifadeler kullanmasının sebebi sayısal olarak ordusunun üstünlüğünden dolayı zafere olan aşırı inancından kaynaklanıyordu. Ancak Makedon ordusu için sayısal dezavantajı geçersiz kılacak en önemli unsur İskender'in bizzat askerlerinin başında yer alıyor olmasıydı. Pers ordusunun başında ise III. Dareios'un Anadolu'daki satrapları ve Rodoslu Memnon bulunuyordu. Yani bu savaş büyük bir inanmışlıkla bizzat ordusunun başında yer alan mutlak otorite sahibi İskender ile güçler ayrılığı yaşayan Pers ordusunun mücadelesiydi. Ayrıca kazanılacak şöhrete ve zenginliklere odaklanmış Makedon ordusunun karşısında, milli duygulardan yoksun ücretli askerler ve kölelerden oluşan Pers ordusu arasında ciddi bir şuur farkı bulunuyordu. Ancak mücadelenin seyrine yön veren en büyük faktör Pers ordusunun başında bulunan satrapların İskender'i mağlup eden komutan olma şerefine ulaşabilmek için birbirleriyle olan rekabetiydi. Zira aralarında savaş bilgisi en yüksek olan Memnon böyle bir meydan savaşını kazanmalarının zor olduğunu belirtmiştir. Memnon Pers ordusunun planlı bir şekilde geri çekilerek bölgedeki besin ve ikmal kaynaklarını yok etmesini teklif etmiştir. Böylece ordusu için gerekli iaşeyi temin edemeyecek olan İskender Anadolu'dan ayrılmak zorunda kalacaktı. Ancak onun bu önerisi kesin ve hızlı bir zafer kazanmak isteyen şöhret peşindeki Anadolu satrapları tarafından reddedilmiştir (Arr. I. 12.9-10.; Panovski - Sarakinski, 2011: 9; Strauss, 2012: 49; 2003: 92; Abbott, 1901: 113; Droysen, 2020: 185). Bu sırada İskender ve kurmayları savaş planını belirlemek için bir toplantı gerçekleştirmiştir. Pers ordusunun bölgede kendilerinden önce mevzilendiğini gören Parmenion, coğrafi şartları da göz önüne alarak beklemeyi teklif etmiştir. Ancak Granikos Nehri'nin kendileri için avantaj sağlayabileceğini düşünen İskender, gözcü ve keşif birliğinden gelen bilgilerden sonra vakit kaybetmeden harekete geçmeye karar vermiştir. Savaş stratejisi yüksek olan İskender, mevcut şartların analiz ve değerlendirmesini yaptıktan sonra nihai savaş planını belirlemiştir. Buna göre Pers ordusunun merkez cephesini yok ederek zafere ulaşacağından emin olan İskender saldırıyı başlatmıştır (Arr. I. 13.2. ; Plut. *Alex*. 16.1.; Pietrykowski, 2009: 26-41; Heckel, 2003: 22; Worthington, 2014: 147; Bosch, 1942: 25-30; Doğaner, 2007: 32; Körpe, 2014: 98-99; Yılmaz, 2021: 78-79; Droysen, 2020: 186-187). Sol kanattan taarruza geçen Parmenion idaresindeki Makedon süvarileri ilk olarak yamaçlardaki Pers süvarilerini geri püskürtmüştür.

Pers askerlerinden temizlenen bu alanda oluşturulan güvenli bir hattan *phalanks*lar[6] ve hafif piyade birlikleri ilerlemiştir. Büyük İskender ise sağ kanattan hareket ederek Memnon

[6] *Phalanks* "Muharebe Safı" denilen ve köylü Makedon erkeklerden oluşan askeri birliğin adıdır. Savaş aleti olarak *Sarissa* denen yaklaşık 5 metre boyundaki kargıları kullanırlardı. "Piyade maiyet adamları" olarak da bilinen Phalankslar, asker sayısına göre 'Takse' denen gruplara (takım, birlik, tümen) ayrılmıştır. Ortalama sayısı 1.500 olan Taske'lerin başında ise *Strategos* (ordu lideri) bulunurdu. Makedon ordusunun yapısı, niteliği ve savaş taktikleri için bkz. Sekunda - McBride, 1984: 5, vd.; Yılmaz, 2017: 3, vd.; Bosch, 1942: 25-30; Williams, 1993: 220; Bahar, 2019: 346; Morkot, 1996: 122).

komutasındaki Pers ordusunun sol cephesindeki birliklerle şiddetli bir çatışmaya girmiştir. İskender daha sonra ise ani bir manevrayla doğrudan III. Dareios'un olduğu Pers ordusunun merkezine yönelmiştir. Böylece Perslerin sol kanadı savaş düzeninden ayrılmış ve İskender'i takip etmeye başlamıştır (Hammond, 1980b: 80-81; Arrian, 2005: 86; Körpe, 2014: 101; Droysen, 2020: 188). Çamur ve bataklık olan arazide savaş arabaları devre dışı kalan Pers ordusu, İskender'i durdurmak için merkeze doğru asker takviyesi yapmış ve bu yüzden hatlar arasında büyük boşluklar vermiştir. Bu sırada Parmenion sol kanattan, Amyntas ise sağ kanattan Pers ordusunu kuşatmıştır. Pers savunma hattında bir gedik açan ve merkeze doğru hızla ilerleyen İskender ilerleyişi sırasında ciddi yaralar almıştır. Hatta Spithridates (Lydia ve Ionia satrabı) tarafından öldürülmek üzereyken hayatını generali Cleitos kurtarmıştır. Ancak buna rağmen savaşa devam eden İskender, Pers ordusunun merkez cephesini çökerterek düşmanını önce bölmüş sonra da yok etmiştir. Savaş sonunda Pers ordusu 1000 kayıp ve 2000 kadar esir verirken, uyguladığı başarılı savaş taktiği sayesinde İskender'in ordusu sadece 90 kayıp (30 Piyade – 60 Süvari) vermiştir (Plut *Alex*. 16.3. ; Arr. I. 16. ; Diod. XVII. 21.; Bosworth, 2008: 799-800; Worthington, 2014: 148; Freeman, 2018: 306; Droysen, 2020: 189-190). İskender bu zaferinin anıtı olarak Yunanistan'da sergilenmesi için 300 takım Pers savaş zırhını *"II. Philippos oğlu İskender ve Spartalılar dışındaki Yunanlılar, Asya'daki Barbarlardan yağmaladılar"* notuyla birlikte Athena Tapınağı'na göndermiştir (Burn, 1951: 96; Bosch, 1942: 30; Tekin, 2002: 58; Schwertheim, 2009: 49; Droysen, 2020: 191; Yılmaz, 2021: 83).

İskender Granikos zaferi ile birlikte Perslere karşı askeri ve psikolojik üstünlüğü de ele geçirmiştir. Zira Asya'nın fethi için ilk büyük adım olan bu zafer ile birlikte Anadolu'nun kapıları İskender için ardına dek açılmıştır. Buna karşılık yaşadığı mağlubiyetin ardından III. Dareios'un Anadolu'daki nüfuz alanı ve stratejik askeri üs sayısı azalmıştır. Ayrıca bu savaşta Pers ordusunu komuta eden satrapların büyük bir kısmı hayatını kaybetmiştir. Böylece Batı Anadolu'daki Pers askeri gücü neredeyse yok olmuştur[7].

[7] Granikos mağlubiyetinden sonra Perslerin Küçük Asya'da elinde kalan son garnizon merkezleri *Halikarnassos* (Bodrum), *Miletos* (Milet) ve *Myndos* (Gümüşlük) idi. Ege Denizi'nde konuşlanan Fenike ve Mısırlılara ait 400 gemilik Pers donanmasının ise kara bağlantısı tamamen kesilmişti (Arr. *Anab*. I. 18.5. Kaya, 2019: 40; Mansel, 1999: 436). Lydia satrapları Niphates, Petines, Spithridates; Kapadokya satrabı Mithrobuzanes, III. Darius'un damadı Mithridates, Artaxerxes'in oğlu ve III. Darius'un torunu Arbupales, III. Darius'un karısı Staria'nın kardeşi Pharnaces ve yardımcı birliklerin komutanı Onares ise Granikos Savaşı'nda hayatlarını kaybetmişlerdir. Ayrıca Persler tarafından yenilginin sorumlusu olarak kabul edilen ve savaştan kaçarak Frigya'ya sığınan Arsites intihar etmiştir (Arr. *Anab*. I. 16.2.; Diod. 17. 31.4.; Plut. *Alex*. 16.4.; Austin, 2006: 28. ; Strauss, 2012: 52. ; 2003: 96-97; Droysen, 2020: 191; Diakov - Kovalev, 1987: 475; Tekin, 2019c: 2; 2006: 104; Kaya, 2019: 40; Kotan, 1971: 24).

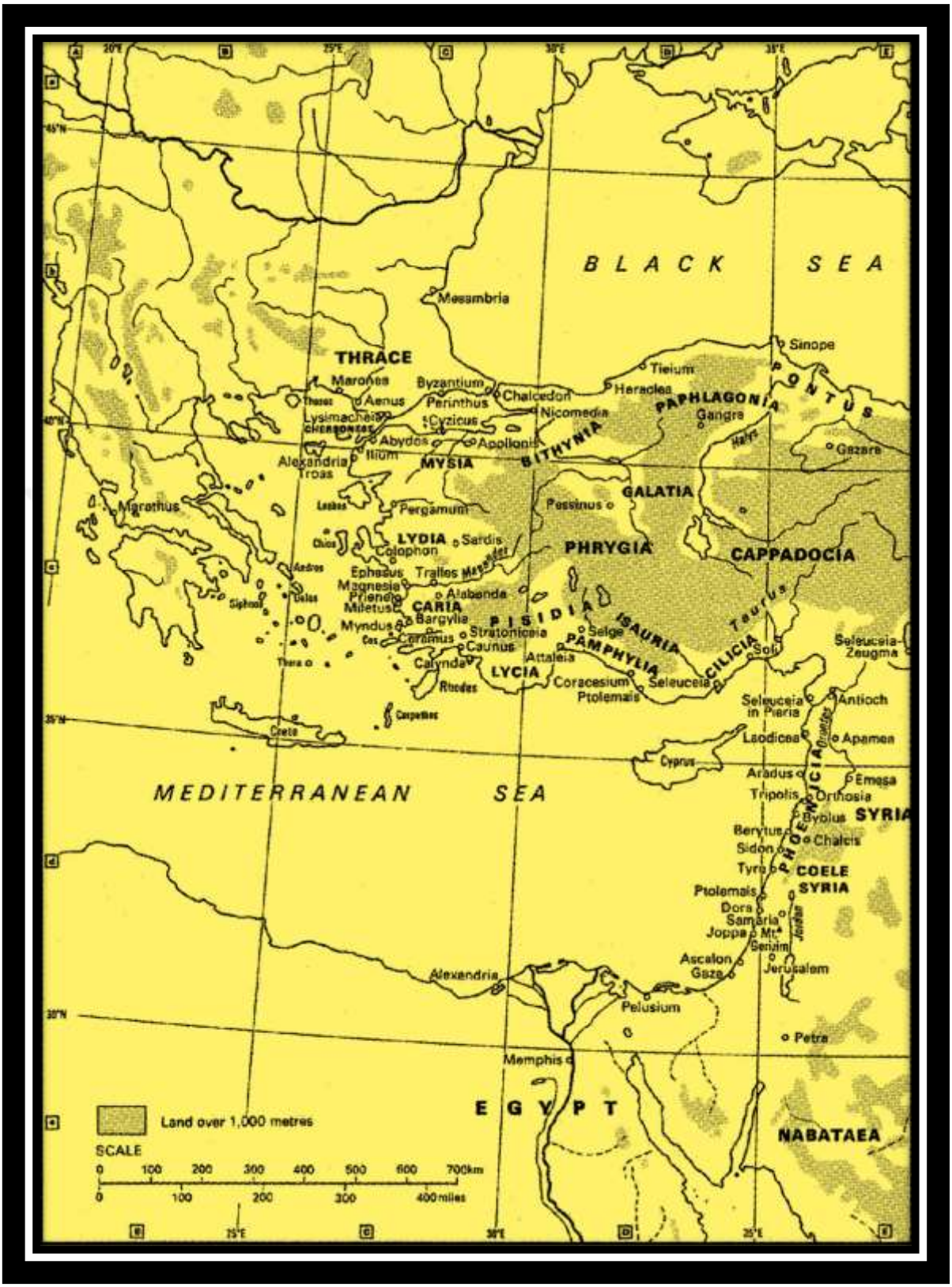

Harita 3: MÖ 3. YY'da Anadolu. (Habicht, 2006:150.)

1.1.2.2. Büyük İskender'in Anadolu'daki Pers Satraplık Merkezlerini Ele Geçirmesi (MÖ 334/333)

Anadolu'daki ilk zaferinin ardından ilerleyişine ara vermeden devam eden İskender belirlediği harekat planına sadık kalmıştır. Zira İskender, Granikos mağlubiyetinin ardından savaş meydanından kaçan III. Dareios'u takip etmek yerine Anadolu'daki Akhaemenid Hanedanlığı'nın hakimiyetine tamamen son vermeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda İskender'in önceliği Küçük Asya'daki Pers satraplık merkezlerini ele geçirmek olmuştur. İskender'in bölgede ele geçirdiği ilk Pers satraplık merkezi Hellespontos Phrygiası başkenti *Daskyleion* (Ergili) olmuştur. Nitekim kendisi Lydia bölgesine hareket eden İskender, Daskyleion'a generali Parmenion komutasında bir birlik göndermiştir. Direniş olmadan ele geçirilen kentin Pers Satrapı Arsites görevden alınmış ve yerine Kalas atanmıştır. İskender kendisine zorluk çıkarmadan teslim olan kentin *phoros* (vergi) miktarında artış yapmayarak Daskyleion'luları ödüllendirmiştir (Arr. *Anab.* I. 17.3-5.; Diod. XVII. 21.7.; Plut. *Alex.* 17.1.; Sarıkaya, 2018: 396; Parker, 2014: 296; Tekin, 2006: 129; Droysen, 2020: 192; Bosch, 1942: 30-31; Kaya, 2019: 40-41).

1.1.2.2.1.Lydia Bölgesi'nin Zaptı

Küçük Asya'daki fetih hareketi doğrultusunda güneye doğru ilerleyen Büyük İskender'in ilk durağı *Lydia* (Lidya) bölgesi[8] olmuştur (Freeman, 2018: 306: Kaya, 2019: 40-41; Yurdkoru, 1961: 49; Yılmaz, 2021: 89). *Zeleia*'dan (Sarıköy) ayrılarak Lydia bölgesine hareket eden İskender'in kullandığı güzergâh hakkında net bir bilgimiz yoktur[9]. Stratejik konumundan dolayı Perslerin en önemli satraplık merkezlerinden biri olan *Sardeis* (Sard), Lydia bölgesinde toplanan hazinelerin toplanıp muhafaza edildiği bir kent olması nedeniyle ele geçirilmesi gerekiyordu. Ancak Lydia'nın başkenti olan Sardeis kenti birbirini çevreleyen üç sur ile çevrili olup tahkimatı yüksek bir kale içi yerleşimi olması bakımından işgal edilmesi son derece zor bir yerleşimdi. Buna rağmen kentin garnizon komutanı Mithrines herhangi bir direniş göstermeden Sardes'i hazineleriyle birlikte İskender'e teslim etmiştir (Arr. I. 17.3.; Diod. XVII. 17.7.; Austin, 2006: 29; Droysen, 2020: 192; Schwertheim, 2009: 49-50; Kaya, 2019: 41). Sardeis'i savaşmadan ele geçiren İskender kentteki mevcut yöneticileri değiştirmek kaydıyla yerel Pers idari sistemini devam ettirmiştir. Buna göre Asandros Lydia bölgesinin yeni satrabı olurken, kale komutanlığına Pausinas, vergi memurluğuna ise Nikias getirilmiştir. İskender'e itaatini bildiren Mithrines ise Makedon ordusuna katılarak seferleri sırasında İskender'in yanında yer almıştır (Arr. I. 17.3. ; III. 16.5. ; Berve, 1973: 254, nr. 524.; Austin, 2006: 29; Droysen, 2020: 193; Kaya, 2019: 41; Tekin, 2019c: 3; 2006: 129).

Bölgede ilerleyişi boyunca işgallerine devam eden İskender, Lydia'yı tamamen ele geçirdikten sonra batıdaki Ioania bölgesine hareket etmiştir. İskender yolculuğu sırasında mola verdiği *Pagos*'ta (Kadifekale) kuruluşu bir mite dayandırılan Yeni Smyrna kentini inşa etmiştir[10].

---

[8] Antik Lydia Bölgesi; kuzeyinde Mysia, güneyinde Karia, doğusunda Phrygia ve batısında Ionia bölgeleriyle sınırlanmıştır. Bu bölge günümüzde İzmir'in doğusu, Kütahya ile Uşak'ın batısı ve Manisa'nın büyük bir kısmı kapsamaktadır (Sevin, 2001: 175-177).

[9] İskender MÖ 480 yılında Yunanistan seferine çıkan dönemin Pers Kralı Kserkses'in kullandığı güzergahı takip ettiği muhtemeldir. Kserkses, Kaikos Irmağı'ndan Mysia'ya, oradan da Sardes'e geçmiştir (Herod. VII. 42). Bu doğrultuda Ege kıyılarını güney yönlü takip eden İskender karadan yaklaşık 270 km. ilerledikten sonra Lydia'daki Pers Satraplık ve garnizon merkezi Sardes'e ulaşmıştır Bosworth, 2009: 44; Kaya, 2012c: 150; 2006a: 10; Kotan, 1971: 25).

[10] Yolculuğu sırasında Pagus Dağı'nda avlanan İskender, dinlenmek için Nemesisler tapınağına gelmiştir. İskender tapınağın önündeki bir pınarın kenarındaki çınar ağacının altında uyuyakalmıştır. Rüyasında gördüğü *Nemesisler* (Öç Tanrıları) İskender'e orada bir şehir kurmasını ve *Eski Smy*rna (Tepekule-Bayraklı) halkını buraya yerleştirmesini söylemiştir. Smyrna halkı bu husuta Klaros'ta bulunan

1.1.2.2.2.Ionia Bölgesi'nin Zaptı

Anadolu'da iki önemli Pers Satraplık merkezini ele geçiren İskender daha sonra Küçük Asya'nın en batısındaki Ionia Bölgesine[11] hareket etmiştir. İskender'in ilk durağı ise bölgenin en önemli kenti *Ephesos* (Efes-Selçuk) olmuştur. Makedonya ordusunun Ephesos yürüyüşü sırasında kentte demokratik bir yönetim isteyen yerel halk ile Persli satrap Syrphaks arasında çatışmalar yaşanıyordu. Halka aşırı şiddet uygulayan ve muhalifleri kentten süren Syrphaks daha da ileri giderek Ephesos'lular için kutsal olan Artemis Tapınağı'nı yaktırmış ve hazineleriyle birlikte yağmalatmıştır. Syrphaks bu sırada Granikos Savaşı'nda mağlup olan Memnon ile İskender'e muhalif olan Amyntas'ı Ephesos'a kabul ederek tarafını seçmiştir. Ancak İskender'in Ephesos'a girmek üzere olduğunu öğrenen Memnon ve Amyntas kısa bir süre sonra kenti terk etmek zorunda kalmıştır (Arr. *Alex.* I. 17.9.; Lauffer, 2004: 67; Droysen, 2020: 195; Tekin, 2006: 130; Kaya, 2019: 44).

Ephesos seferinin dördüncü gününde kente ulaşan İskender yerel halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Bu destekle birlikte kenti kolaylıkla ele geçiren İskender kendisine ödenmesi gereken vergiyi iç savaşta zarar gören Artemis Tapınağı'nın yeniden inşa edilmesine tahsis ederek Ephesos halkının saygısını kazanmıştır. İskender ayrıca Syrphaks tarafından Ephesos'tan kovulan sürgündeki Ephesos'luları kente geri davet etmiştir. Ancak yurtlarına geri dönen Ephesos halkı Memnon'u ve Amyntas'ı şehre getiren eski yöneticilerin destekçilerini, Artemis Tapınağı'nı yağmalayanları ve tapınaktaki II. Philippos'un heykelini devirenleri öldürmüşlerdir. Yine kentin kurucu lideri Heropythus'un tapınakta bulunan mezarını yağmalayanları pazar alanında infaz etmişlerdir. Sürgünden dönenler daha sonra ise saklandıkları yerden çıkardıkları Pers tiranı Syrphaks ile oğlu Pelagon ve yeğenlerini taşlayarak öldürmüşlerdir. Durumun vahametini gören İskender, Ephesosluların intikam amacıyla diğer oligarkların peşine düşmelerini engelleyerek olayın bir katliama dönüşmesinin önüne geçmiştir. İşte bu kaos ortamında liderlik özelliğini sergileyen İskender, Ephesos'ta yaptıklarıyla tüm Hellen dünyasının taktirini kazanmıştır. (Arr. I. 17.11-12. ; Strab. XIV. 1.22.; Petrovic, 2010: 221; Oster, 1990: 1699 -1728; Türkoğlu, 1986: 35; Badian, 1967: 37-45; Droysen, 2020: 196-197; Tanilli, 1994: 369).

Ionia bölgesindeki diğer Pers yerleşkelerinin hakimiyetini ele geçirmek için Alkimakhos'u yetkilendiren İskender ilerleyişini Batı Anadolu'nun güney kıyı şeridi boyunca sürdürerek güzergahı üzerindeki tüm Pers kentlerini ele geçirmiştir. İskender'in bölge kentlerine tanıdığı demokratik yönetim anlayışı nedeniyle kentlerin ele geçirilmesi kolaylaşmıştır. Zira *Magnesia* (Ortaklar) ve *Tralleis* (Aydın) kentleri elçileri vasıtasıyla teslimiyetini bildirmişlerdir. Ayrıca *Chios*'a (Sakız Adası) bir mektup gönderen İskender, ada halkını Pers oligark yönetiminden kurtararak kendi nüfuzuna dahil etmiştir (Arr. *Alex*. I. 18.1.; Austin, 2006: 30-31; Hauben, 1976: 84-86; Heisserer, 1980: 79-95 Kaya, 2019: 45-46).

İskender Ephesos'un ardından Ionia'nın Pers hakimiyetindeki bir diğer önemli kenti olan *Miletos*'a (Milet) hareket etmiştir. Zira İskender, geçmişte büyük bir kıyım sonucunda Pers otoritesini kabul etmek zorunda kalan Miletosluların kendi isteğiyle teslim olacağını düşünmüştür. Bu sırada İskender'in beklentisini destekleyen bir gelişme yaşanmış ve Miletos

---

Apollon Tapınağı'na danışmıştır. Tapınak kahinlerinin bu rüyayı olumlu yorumlaması üzerine Eski Smyrna halkı İskender'in kurduğu *Yeni Smyrna* (Pagos-Kadifekale) kentine yerleşmiştir (Paus. VII. 5.1.; Plin. *NH.* V.29). Strabon ise kentleri Lydia'lılar tarafından talan edilen ve 400 yıl boyunca yurtlarından uzak yaşayan Smyrna'lıları bir çatı altında toplayanın İskender'in generalleri Antigonos ve Lysimakhos olduğunu iddia etmiştir (Strab. XIV. 1.37).

[11] Antik Ionia Bölgesi; kuzeyde Aiolis, güneyde Karia, doğuda Lydia ve batıda Ege denizi ile sınırlanmıştır. Günümüzde ise Ege denizine kıyısı olan İzmir ve Aydın illerinin batı kısmı ile Sakız ve Sisam Adalarını içine almaktadır (Sevin, 2001: 81-83).

garnizon komutanı Hegesistratos yazdığı bir mektupla İskender'in hakimiyetini kabul edeceğini belirtmiştir. Ancak Pers filosunun 400 gemiyle desteğe geldiği bilgisinin ulaşmasıyla birlikte Hegesistratos kararını değiştirerek yeniden savunma pozisyonu almıştır. Miletos'u savaşmadan alamayacağını anlayan İskender, Lade Adası'nı ele geçirerek Pers donanmasının Miletos körfezine girmesini engellemiş ve ardından kenti ablukaya almıştır. Kuşatma kuleleri, *katapultlar* (mancılıklar), koçbaşları ve ok atışlarına direnemeyen kent teslim olmak zorunda kalmıştır. Miletos halkının bir kısmı kentten kaçarken geride kalanlar İskender tarafından bağışlanmıştır. Hayatta kalan yaklaşık 300 Pers askeri ise affedilerek Makedon ordusuna katılmıştır. Miletos'ta bir garnizon birliği bırakan İskender ilerleyişine devam etmiştir (Bosch, 1942: 31-32; Droysen, 2020: 197-200; Kaya, 2019: 47-48; Freeman, 2018: 306).

İskender Miletos'un işgalinden sonra ordusunda revizyona gitmiştir. Zira Granikos Savaşı'nda kazanılan ganimetlere ve Sardeis kentinde ele geçirilen Pers hazinesine rağmen seferin artan mali yükü İskender'i bir hayli zorlamaya başlamıştır. Bu nedenle ordusunun masraflarını azaltmayı amaçlayan İskender, 20 gemilik bir filo dışındaki tüm Makedon donanmasını terhis etmiştir. Bu doğrultuda yeni bir harekât planı hazırlayan İskender Anadolu'daki ilerleyişini Makedon donanmasının desteği olmadan yalnızca kara birlikleriyle sürdürmeye karar vermiştir (Arr. *Alex.* I. 20.1. ; Diod. XVII. 22.3. ; Bosworth, 1980: 141; Romm, 2012: 40. ; Kaya, 2019: 48; Tekin, 2006: 130).

1.1.2.2.3.Karia Bölgesi'nin Zaptı

Batı Anadolu kıyı şeridi boyunca hareket eden İskender'in yeni hedefi Karia Bölgesi'nin[12] Pers satraplık üssü *Halikarnassos* (Bodrum) olmuştur. Birbiri etrafına çevrilmiş üç sur ile desteklenen Halikarnassos kenti Hekotomnos Hanedanlığı'ndan Orontobates tarafından yönetiliyordu (Vitr. *de Arch.* II. 8.10-14.; (Eng. Transl. F. Granger), 1955: 118; (Çev. S. Güven), 2005: 39; Arr. *Alex.* I. 23.7.; Diod. 17. 23.4.; Droysen, 2020: 202-203; Kaya, 2019: 48; Pedersen, 2006; 269-316; 1994: 217, vd.). Bu sırada III. Dareious tarafından Batı Anadolu genel komutanlığına terfi ettirilen Memnon'un Halikarnassos'a gelmesiyle birlikte gerekli asker ihtiyacını karşılayan Orontobates, Halikarnassos'un savunma sistemini güçlendirme çalışmalarına hız vermiştir. Bu doğrultuda şehrin surları onarılmış, etrafına derin hendekler kazılmış ve mancınıklar yerleştirilmiştir. Ayrıca olası bir kuşatma sırasında kentin temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere Pers gemileri Bodrum Limanı'na demirlemiştir. Yine savaşın psikolojik unsurlarını devreye sokan Orontobates, İskender'e muhalif olan Makedon asilzadeleri Amyntas ve Neoptolemos'u kente davet etmiştir. İskender'in kuşatmasını ve dolayısıyla birliklerini bölmek ve çarpışmaları geniş bir alana yaymak isteyen Orontobates, *Thera* (Ula), *Kallipolis* (Gökova), *Kaunos* (Dalyan) ve *Myndos* (Gümüşlük) gibi komşu kentlere askeri bölükler yerleştirmiştir (Arr. *Alex.* I. 23.1.; II. 5.7.; Ruzicka, 1988: 135; Panovski - Sarakinski, 2011: 9-12; Taşdöner, 2008: 100; Droysen, 2020: 204-205; Kaya, 2019: 49).

Orontobates'in aldığı tedbirler başlangıçta işe yaramış ve İskender Halikarnassos'un dışında kamp kurarak kenti kuşatmaya almıştır. Bu sırada beklenmedik bir şekilde saldırıya geçen taraf Halikarnassos birlikleri olmuş ve İskender'in ordusu savunma pozisyonuna geçmek zorunda kalmıştır. Bu saldırıyı savuşturan İskender, Orontobates'in savunma önlemi aldığı Myndos kentine saldırmış ancak başarısız olmuştur. Bunun üzerine tüm savaş gücü ile yeniden Halikarnassos'a saldıran İskender nihayetinde kentin dış surlarını aşmayı başarmıştır. Geri çekilerek iç kalede savunma hattı oluşturan Memnon ise İskender'in ordusunu durduramayacağını anlayınca bir kez daha kaçmak zorunda kalmış ve *Kos* (İstanköy) Adası'na sığınmıştır. Bu sırada

[12] Antik Dönem'de Karia Bölgesi; kuzeyde Lydia ve Ionia bölgeleri, güney ve güney batı yönünde Ege Denizi, doğu ve güneydoğu yönünde ise Phrygia ve Lykia bölgeleri ile komşuydu. Günümüzse ise bu bölge Aydın ve Muğla'nın neredeyse tamamı ile Denizli'nin batı kesimlerini kapsamaktadır (Cramer, 2010: 163-223; Sevin, 2001: 105, vd. 108).

dış kaleyi ele geçiren İskender, evlerine sığınanlar dışında kendisine karşı şiddetle direnen Halikarnassosluların tamamını öldürmüştür. İç kaleyi ele geçirmenin uzun bir zaman alacağını düşünen İskender Halikarnassos'un işgalini tamamlaması için kentte bir garnizon bırakarak ilerleyişine devam etmiştir. Zira İskender'in kentte bıraktığı garnizon bir yıl içinde Halikarnassos'u tamamen ele geçirmiştir (Arr. *Alex*. I. 20-23; Curt. V. 2.5.; (Transl. J. C. Rolfe), 1946: 52; Diod. XVIII. 22.1.; Droysen, 2020: 208-209; Bosch, 1942: 31-32; Freeman, 2018: 97; Tekin, 2019c: 3; Kaya, 2019: 49-50; Freeman, 2018: 205-210).

Karia bölgesindeki ilerleyişine devam eden İskender Batı Anadolu kıyı şeridi boyunca işgal ettiği kentlere garnizonlarını yerleştirerek hem arkasını sağlama almış hem de Ege'den gelecek Pers donanmasının saldırılarına karşı bir set oluşturmuştur. İskender bu kentlerden biri olan *Alinda*'yı (Karpuzlu) kral naibi sıfatıyla eski Karia satrabı Hekotomnos'un kızı Ada'ya tahsis etmiştir. İskender ayrıca Karia'nın güvenliği için kendisini manevi oğlu ilan eden Kraliçe Ada'nın emrine 200 süvari ve 3000 piyade vermiştir (Arr. *Alex*. I. 23.9.; Diod. XVII. 23.4.; Strab. XIV. 2.17.; Labuff, 2016: 33; Green, 1991: 201-202; Parker, 2014: 297; Tekin, 2019a: 132; Schwertheim, 2009: 50; Tanilli, 1994: 370).

1.1.2.2.4.Lykia Bölgesi'nin Zaptı

Phrygia Hellespontia (Hellespontos Frigyası), Lydia ve Karia'daki Pers garnizonlarını ele geçiren İskender böylelikle Peslerin Batı Anadolu hakimiyetine neredeyse tamamen son vermiştir. Ancak kış mevsiminin gelmesiyle birlikte seferine ara vermek zorunda kalan İskender bu fırsattan istifade ederek ordusundaki yeni evli askerleri bir yıllığına Makedonya'ya geri göndermiştir. İskender ayrıca yaşlı generali Parmenion ve birliklerini kışı geçirmesi için Sardeis'e yollamıştır. Geçici olarak terhis ettiği bu birliklerin ertesi yıl Gordion'da toplanmasını kararlaştıran İskender ise bu sırada geri kalan ordusuyla birlikte ilerleyişine devam etmiştir. Anadolu'nun güney kıyılarını baştan sona kapsayan bu askeri harekatın ilk noktası Lykia Bölgesi olmuştur[13].

İskender Lykia bölgesinde ilk olarak Yunan paralı askerlerinden oluşan ve stratejik bir konuma sahip olan Pers garnizonlarından *Hyparna* (Ilıca) kentini ele geçirmiştir. *Telmesssos* (Fethiye) kenti ise direniş göstermeden teslim olmuştur. *Ksanthos* (Esen Çayı) üzerinden bölgedeki ilerleyişini sürdüren İskender daha sonra ise *Pınara* (Minare), *Xsanthos* (Kınık) ve *Patara* (Ovagelemiş) kentleri ile otuz kadar küçük kasabayı ele geçirmiştir. Bu sırada Lycia sınırları içerisinde yer alan ve Lykia Satraplığı'na vergi ödeyen Milyas bölgesi kentleri de direniş göstermeden teslim olmuşlardır. Böylece Lykia'yı tamamen ele geçiren İskender bölgenin idaresine Nearkhos'u tayin etmiştir. Lykia Bölgesi'ndeki yürüyüşünü *Phaselis*'te (Tekirova) noktalayan İskender'e kentin ileri gelenleri altın bir taç armağan ederek ona sadakatini sunmuşlardır (Arr. *Alex.* I. 24.4.; Kaya, 2019: 51; Tekin, 2019a: 132; Tekin, 2019c: 3; Droysen, 2020: 212-213).

[13] Antik Dönem'de Lykia Bölgesi; doğuda Pamhylia, batıda Karia ve kuzeyde Phrygia ile komşu olup bu sınırlar zamanla değişkenlik göstermiştir. Günümüzde ise bu bölge, Antalya'nın batısı ve Muğla'nın güneydoğusunu kapsamaktadır (Cramer, 2010: 240-272; Sevin, 2001: 133, vd. ; Texier, 2002a: 30; Bosworth, 1988: 51; Tekin, 2019a: 132; Droysen, 2020: 210-211).

1.1.2.2.5.Pamphylia Bölgesi'nin Zaptı

Phaselis'ten ayrılan İskender'in yeni rotası Pamphylia Bölgesi[14] kentlerinden *Perge* (Aksu) olmuştur. Makedonya ordusunun bir kısmı *Klimaks*'taki (Kesme Boğazı) dağ geçitlerinden, İskender ve komutasındaki askerleri ise kıyı şeridinden hareketle Perge'ye doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Nihayetinde Perge'ye ulaşan İskender kenti direniş olmadan ele geçirmiştir (Arr. *Alex*. I. 26. ; Plut. *Alex*. 17.3. ; Strab. XIV. 3.9. ; Grainger, 2009: 69; Droysen, 2020: 215-216; Kaya, 2019: 52). İskender daha sonra ise Perge'den ayrılarak Pamphylia Bölgesi'nin kıyı kentlerinden Side'ye girmiştir. Zorlanmadan ele geçirdiği kentte bir garnizon bırakan İskender ardından *Silion*'a (Asar Tepe) hareket etmiştir. Ancak kentin güçlü tahkimatı nedeniyle zaman kaybetmek istemeyen İskender Silion'a saldırmaktan vazgeçmiştir. Bu sırada *Aspendos* (Belkıs) elçileri kentlerinde bir garnizon kurulmaması karşılığında İskender'in hakimiyetini kabul edeceklerini bildirmişlerdir.

İskender ise ordusunun ihtiyacını karşılayacak kadar at temin edilmesi ve 50 talanton para ödenmesi karşılığında bu teklifi kabul etmiştir. Ancak bu koşullu teslimiyete rağmen İskender'in taleplerini yerine getirmeyen Aspendoslular kentlerindeki tarım alanlarını boşaltarak iç kaleye sığınmışlardır. Bunun üzerine yönünü Aspendos'a çeviren İskender kısa sürede kenti ele geçirmiştir. Sözlerinde durmayan Aspendos kentinin ödemekle mükellef olduğu haraç miktarını 100 talantona çıkaran İskender olası bir isyanın önüne geçmek için de kentin nüfuzlu insanlarından bazılarını rehin almıştır. Böylece otoritesini tesis ettiği Pamphylia Bölgesi'nden ayrılan İskender daha sonra Pisidia Bölgesine hareket etmiştir (Arr. *Alex*. I. 27. ; Droysen, 2020: 217; Kaya, 2019: 52; Tekin, 2019a: 133; Yılmaz, 2021: 97).

1.1.2.2.6.Pisidia Bölgesi'nin Zaptı

İskender'in Anadolu'nun işgali sırasında en ciddi direnişle karşılaştığı yer Pisidia Bölgesi[15] olmuştur. Bu nedenle harekât planına sadık kalmak isteyen İskender, bölgenin savunması güçlü kentlerini ele geçirmek için gereksiz zaman ve kaynak harcamamaya gayret etmiştir. Zira tahkimatı yüksek *Sillyon* (Yanköy Hisarı) ile dağlık bir alanda inşa edilmiş olan *Termessos* (Güllük Dağı) ve *Selge* (Altınkaya) kentlerinin fethinden doğal zorluklar nedeniyle vazgeçilmiştir. *Sagalassos* (Ağlasun) kenti ise yoğun bir direnişe rağmen ele geçirilmiştir (Arr. *Alex*. I. 27-28. ; Özsait, 1980: 124-126; Kaya, 2019: 52; Tekin, 2019a: 133; 2019c: 3-4; Droysen, 2020: 217-219).

1.1.2.2.7.Phrygia Bölgesi'nin Zaptı

Ege Denizi'nden gelebilecek saldırılara karşı set oluşturmak adına Batı Anadolu'nun güney kıyılarını tamamen ele geçiren İskender, Orta Anadolu'da bulunan az sayıdaki Pers direniş merkezlerini ele geçirmek için yönünü kuzeye çevirmiştir. Bu doğrultuda *Askania Gölü* (Burdur Gölü) kıyı şeridi boyunca ilerleyen İskender doğrudan Phrygia bölgesine[16] hareket etmiştir.

---

[14] Antik Dönem'de Pamphylia Bölgesi; kuzeyde Pisidia bölgesi, güneyde *Pamphylion Pelagos* (Kilikia Trakheia), doğuda *Kilikia Trakheia* (Dağlık Kilikia-Taşeli) ve batıda Lykia Bölgesi ile sınırlanmıştır. Günümüzde ise bu bölge Akdeniz'den Toros Dağlarının güney eteklerine kadar uzanan toprakları karşılamaktadır (Texier, 2002a: 48; Cramer, 2010: 273-287; Sevin, 2001: 163, vd.).

[15] Antik Dönem'de Pisidia Bölgesi; kuzeyde Phrygia, güneyde Pamphylia, doğuda Lykaonia ve batıda Milyas ile çevriliydi. Günümüzde ise bu bölge Isparta ile Burdur'un tamamı ile Antalya'nın kuzeyini kapsamaktadır. (Texier, 2002a: 48-49. ; Cramer, 2010: 288-314; Sevin, 2001: 151, vd.).

[16] Antik Dönem'de Phrygia Bölgesi; kuzeyde Bithynia ve Paphlagonia, güneyde Lykaonia ve Pisidia, doğuda Kappadokia ve Galatia ile batıda Mysia, Lydia ve Karia ile çevriliydi. Günümüzde ise bu bölge Ankara, Afyonkarahisar ve Eskişehir illerinin tamamı ile Konya Isparta ve Burdur'un kuzey uçları ve de Kütahya'nın batısını kapsamaktadır (Cramer, 2010: 1, vd. ; Sevin, 2001: 193, vd. 212).

Nitekim beş günlük yürüyüşün ardından Makedonya ordusu Phrygia Satraplığına bağlı *Kelainai* (Dinar) garnizon kentine girmiştir. Kelainai Satrabı Atizyes kaçarak canını kurtarırken kentte Pers savaş gücü olarak sadece 1.000 Karyalı ve 100 Hellaslı paralı askerden oluşan bir garnizon birliği kalmıştır. Bunun üzerine İskender'e bir elçi gönderen bu paralı askerler şayet III. Dareios kendilerine destek birliği göndermezse kenti teslim edeceklerini bildirmişlerdir. Bu teklif İskender'e her taraftan korunaklı olan Kelainai kentini kuşatmaktan daha cazip gelmiştir. Nitekim İskender ve ordusu bu bekleyiş sırasında on günlük dinlenme imkanı da bulmuştur. Nihayetinde bekledikleri yardımı alamayan ücretli askerlerden kenti teslim alan İskender, Phrygia bölgesinin başkenti ilan ettiği Kelainai'nin idareciliğine Antigonos Monophthalmos'u tayin etmiştir. Kelainai'nin güvenliği için kentte 1.500 kişilik askeri birlik bırakan İskender, bir yıl önce terhis ettiği askerleri ile buluşmak üzere toplanma noktası olarak belirlediği *Gordion*'a (Yassıhöyük) hareket etmiştir (Arr. *Alex.* I. 29.1-6. ; Curt. III. 1.6-8. ; Magie, 1950: 125; Kaya, 2019: 52; Tekin, 2019a: 134; 2019c: 4; Freeman, 2018: 307; Droysen, 2020: 219-220; Schwertheim, 2009: 51).

MÖ 333 yılı baharında Gordion'a ulaşan İskender'i terhis ettiğinden daha kalabalık bir ordu karşılamıştır. Zira evlerine gönderilen yeni evli erkeklerle birlikte Makedonya ve Yunanistan'dan çok sayıda paralı asker Anadolu'ya gelmiştir[17]. Nihayetinde kışı Sardeis'te geçiren Parmenion ve beraberindeki askerlerin de katılımıyla birlikte İskender Anadolu'daki işgal hareketine kaldığı yerden devam etmiştir. Gordion'dan ayrılmadan önce Midas sarayına giren İskender, Gordios'un arabasının daha önce çözülemeyen düğümünü keserek yaklaşık 400 yıllık bu efsanesinin kahramanı olmuştur (Arr. *Alex.* II.3. ; Curt. III. 1.11-18. ; Just. XI. 7.3-16. ; Plut. *Alex*. XVIII. 1-2. ; Burke, 2001: 255, vd. ; Tekin, 2007: 116; 2019a: 134; 2019c: 4; Bosch, 1942: 34; Freeman, 2018: 307; Droysen, 2020: 233-234; Schwertheim, 2009: 51; Erhat, 2007: 118).

[17] Ptolemaios ve subayları Coenus ile Mele komutasında Makedonya'dan 3.000 piyade ve 300 süvari, Teselya'dan 200 süvari ve Eleanlı 150 süvari Anadolu'ya intikal etmiştir (Arr. *Alex.* I. 29.7. ; Droysen, 2020: 233; Tekin, 2019a:134).

Fotoğraf 2: Büyük İskender'in Gordion Düğümünü Kesişi. (Jean Simon Berthélemy. École des Beaux-Arts, Paris.)

Bu sırada Pers ordularının komutanı Memnon ise İskender'i Anadolu topraklarından çıkarmak ve savaşı Avrupa yakasına (Makedonya ve Yunanistan) taşımak için harekete geçmiştir. Memnon bu doğrultuda önce *Chios*'u (Sakız Adası) ele geçirmiş ardından da Lesbos Adası'nda *Mitylene* (Midilli) dışındaki tüm kentleri işgal etmiştir. Ancak bu süreçte ağır bir hastalığa yakalanan Memnon hayatını kaybetmiştir. İskender için bir avantaj teşkil eden Memnon'un ani ölümü III. Dareios içinse büyük bir krizin başlangıcı olmuştur (Arr. *Alex*. II. 1.2. ; Panovski - Sarakinski, 2011: 23; Droysen, 2020: 228-229; Tekin, 2019a: 134).

1.1.2.2.8.Kappadokia ve Kilikia Bölgelerinin Zaptı

Orta Anadolu'daki ilerleyişine devam eden İskender bölgenin en önemli kenti olan *Ankyra*'ya (Ankara) girmiştir. MÖ 333 yazına dek Ankyra'da kalan İskender, Pers Kralı III. Dareios'un faaliyetlerini buradan takip etmiştir. Bu sırada Paphlagonia'nın seçkinlerinden oluşan bir heyet Ankyra'ya gelerek İskender'e şartlı bir teslimiyet teklif etmişlerdir. Buna göre elçiler Paphlagonia'da bir garnizon kurulmadığı taktirde İskender'in tayin edeceği idarecilere itaat edeceklerini bildirmişlerdir. Bu şartlar altında yapılan antlaşmayla birlikte Paphlagonia bölgesi İskender'in *Phrygia Hellespontia* (Hellaspontos Frigya'sı) Satrabı olarak atadığı Kalas'ın hakimiyetine girmiştir (Arr. *Alex*. II. 4.1. ; Curt. IV. 5.13. ; Droysen, 2020: 234; Kaya, 2019: 53; Tekin, 2019a: 134).

Ankyra'dan ayrılarak *Kappadokia*'ya (Kapadokya) hareket eden İskender, *Halys* (Kızılırmak) ve *İris* (Yeşilırmak) sınırları içindeki tüm kentleri ele geçirmiştir. Sabiktas'ı Kappadokya satrabı olarak atayan İskender bu sırada III. Dareios'un Suriye sınırında büyük bir ordu hazırladığının haberini almıştır. Bu nedenle Kuzey Anadolu işgalini Kappadokia sınırında

noktalayan İskender rotasını yeniden güneye çevirmiştir (Arr. *Alex*. II. 4.2. ; Curt. III. 1.22-24. ; Bosch, 1942: 35; Droysen, 2020: 234; Kaya, 2019: 53; Tekin, 2019a: 135; Schwertheim, 2009: 51-52). Toros Dağları boyunca ilerleyerek Gülek Boğazı'ndan Kilikia bölgesine giren İskender uzun bir yolculuğun ardından *Tarsos* (Tarsus) kentine ulaşmıştır. Tarsos'ta mola veren İskender serinlemek için girdiği *Kydnos*'tan (Tarsus Çayı) baygın bir şekilde çıkmış ve ölümün eşiğinden dönmüştür (Arr. *Alex*. II. 3-11. ; Curt. III. 4. ; Diod. XVII. 31.2-6. ; Just. XI. 8-9. ; Plut. *Alex*. 19.1. ; Droysen, 2020: 235-236; Kaya, 2019: 54; Tekin, 2019a: 135; Freeman, 2018: 307). İyileştikten sonra Tarsos'tan ayrılan İskender önce *Ankhiale* (Mersin) ardından da *Soloi* (Mezitli-Viranşehir) kentlerini işgal ederek ilerleyişine devam etmiştir (Bardakçı, 2019: 46-47; Droysen, 2020: 236-237; Kaya, 2019: 54; Tekin, 2019: 136).

1.1.2.3.Büyük İskender'in Anadolu'daki Son Zaferi: Issos Savaşı (MÖ 333)

Tarsos üzerinden güney yönünde ilerleyen İskender *Magarsos*'u (Adana-Karataş) geçerek *Mallos*'a (Isparta-Eğirdir) girmiştir. Bu sırada Pers Kralı III. Dareios'un Sokhoi kentinde olduğunu öğrenen İskender derhal iki günlük uzaklıktaki bu kente ulaşmak için Belen Geçidi'ne doğru harekete geçmiştir. Ancak yürüyüş esnasında yaşanan olumsuz hava koşulları nedeniyle Makedonya ordusu *Issos* (Yeşil Höyük) yakınlarındaki Myriandros'a sığınmak zorunda kalmıştır. Eski Kilikia Satrabı Arsames'in getirdiği bu bilgilerle Makedonya ordusunun yerini öğrenen III. Dareios ise *Amanic Gates* (Amanos Dağları-Kapıları) üzerinden Issos'a doğru ilerleyerek İskender'i arkadan vurmayı planlamıştır. Bu sırada İskender hasta ve yaralı askerlerini Issos'ta bırakarak *Pinaros Irmağı*'na (Deliçay- Payas Çayı) doğru ilerlemiştir. III. Dareios ise Issos'a girerek İskender'in geride bıraktığı bu askerleri katletmiştir. Keşif birliklerinden gelen haberle Pers ordusunun kendisini takip ettiğini öğrenen İskender geri dönerek hızlıca Issos'a hareket etmiştir. Bu sırada Makedonyalı Amyntas'ın bölgenin Pers ordusunun savaş düzenine uygun bir konumda olmadığı yönündeki ikazına rağmen daha önce gördüğü bir rüya nedeniyle zaferden emin olan III. Dareios ordusunu savaş pozisyona sokmuştur. İskender'in bölgeye ulaşmasıyla birlikte iki ordu Pinaros Nehri'nin dar kıyı sahilinde karşı karşıya gelmiştir. Nehrin kuzeyinde konuşlanan III. Dareios'un ordusu nehrin güney yakasındaki Makedon ordusunun olası bir durumda geri çekilebileceği noktaları kapatmıştır. Ancak Pers ordusu da bulunduğu konum itibariyle nehrin kuzey kıyısındaki dar ve savunmaya elverişsiz bir alanda mahsur kalmıştır. Nitekim Pers ordusu merkezde ücretli Yunan askerleri, solda 60.000 Pers piyadesi, sağda ise Thymondas idaresindeki 30.000 paralı Hellen piyadesi ile Nabarzanes komutasındaki 20.000 süvari birlikleri şeklinde alana dizilmiştir. Ayrıca 30.000 süvari ve 20.000 piyade merkez Pers ordusunun kanatlarını desteklemiştir. Bu sırada III. Dareious ise kardeşi Oksathres idaresindeki elit birlikleriyle kendisine merkezde güvenli bir hat oluşturmuştur. Buna karşılık Makedon ordusu ise Parmenion komutasındaki sol kanatta en uçtan sırayla Amyntas, Ptolemaios ve Melager idaresindeki Teselyalı süvariler ile Krateros kumandasındaki piyadeler yer almıştır. Sağ kanatta ise Nikator komutasındaki Hetairai birliği, Protomakhos idaresindeki Sarissophorlar, Ariston idaresindeki Paionlar ve Antiokhos idaresindeki okçu birliği yer almıştır. Ayrıca nehrin sağ tarafındaki dağlık alana Attalos idaresindeki Agrianlı okçu ve süvariler mevzilenmiştir. İskender ise merkezi komuta etmiştir. Ordusuna etkili bir konuşma yaparak onları cesaretlendiren İskender, zafer sonrası kazanacakları şöhret ve ganimet konularına vurgu yaparak askerlerinin savaşma arzusunu körüklemiştir. Bu konuşmanın ardından şafakla birlikte saldırı emrini veren İskender bizzat ordusunun başında yer alarak sayıca kendilerinden üstün olan Pers ordusunun üzerine hareket etmiştir. Tıpkı Granikos'ta olduğu gibi az ama savaş eğitimi ve tecrübesi yüksek olan Makedonya ordusu kalabalık ama düzensiz Pers ordusunu mağlup etmeyi başarmıştır. Bu sırada mağlubiyetin kaçınılmaz olduğunu anlayan III. Dareios savaş alanında çarpışan askerlerini ve hatta cephe gerisindeki kraliyet çadırını bile bırakarak kaçmıştır. Nitekim zaferin ardından Pers Kraliyet çadırına giren İskender büyük bir saygı gösterdiği III. Dareios'un annesi Sisygambis ve karısı Satira ile üç çocuğunu kendi himayesine almıştır (Arr. *Alex*. II. 7-12. ; Curt. III. 1.22-24.; Pietrykowski, 2009: 42-57; Austin, 2006: 32; Bosch, 1942: 36-42; Droysen, 2020: 237-252; Kaya, 2019: 55-56; Tekin, 2019a: 136-138; Williams, 1993: 221; Tanilli, 1994: 370).

İskender bu büyük zaferini kendi adını taşıyan *Aleksandreia* (İskenderun- Esentepe) kentini inşa ederek taçlandırmıştır. (Fraser, 2003: 1, vd.; Anton, 1977: 13; Austin, 2006: 33; Droysen, 2020: 252; Bahar, 2019: 346; Kaya, 2019: 29; Tekin, 2006: 105). Issos zaferi neticesinde Küçük Asya'daki Pers egemenliğine son veren İskender, Pers Kralı III. Dareios'un sulh çağrısına olumsuz yanıt vererek Anadolu'dan *Syria* (Suriye) bölgesine geçmiştir[18].

1.1.3.Büyük İskender ve Anadolu'daki Yeni Dünya Düzeni

İskender Küçük Asya'nın işgalinden sonra Suriye, Filistin ve Mısır'ı da içine alan fetih harekâtına devam etmiştir. Ancak İskender'in Küçük Asya'dan Hindistan'a uzanan bu yolculuğu beklenmedik bir sonla bitmiştir. Zira ele geçirdiği uçsuz bucaksız topraklar bile İskender'in açlığını doyuramazken doğunun zenginliklerine sahip olma arzusuyla yola çıkan askerlerinin isteksizliği gün ışığına çıkmıştır. Nitekim Hindistan seferi sonrasında yorgun düşen Makedon askerleri yurtlarına geri dönmek istemişlerdir. Ordusunun bu talebini isteksizce kabul etmek zorunda kalan İskender böylece büyük Doğu Seferini sonlandırmıştır. Makedonya'ya dönüş için gerekli hazırlıkları yapan İskender MÖ 324'te Indos Irmağı'ndan gemiler vasıtasıyla Persia'ya dönmüştür. Uzun ve zor geçen seferler nedeniyle sağlığı bozulan ve ateşli bir hastalığa yakalanan İskender MÖ 323 yılında Babil'de hastalığının 28. gününde hayatını kaybetmiştir (Plut. *Alex*.76. ; Green, 2007: 23; Parker, 2014: 312; Bosch, 1942: 126-128; Droysen, 2020: 636-639; Lendering, 2018: 387-398; Tanilli, 1994: 373: Tekin, 2007: 121; Tekin, 2019c: 6; Bosworth, 2005: 211; Lauffer, 2004: 335; Freeman, 2018: 314).

1.1.3.1.Büyük İskender Döneminde Anadolu'nun İdari Yapısı

1.1.3.1.1.Eyalet Sistemi: Satraplıklar

İskender'in imparatorluğu; Makedonya Krallığı, Korinthos Birliğine üye devletler, Asya Krallığı ve diğer devletler olmak üzere dört gruba ayrılmıştır (Bosch, 1942: 112). Asya Krallığı sınırları içerisinde yer alan Anadolu toprakları ise birbirinden bağımsız satraplıklar şeklinde tanzim edilmiştir. İskender Anadolu topraklarında uygulanan Pers satraplık sistemini kendi hakimiyeti döneminde de yönetim biçimi olarak devam ettirmeye karar vermiştir. Zira Makedonya'dan uzak bu bölgeleri tek bir merkezden yönetmenin zor olacağının bilincinde olan İskender ayrıca bölgede tesis edilecek yeni bir rejimin halkta infial yaratmasından ve yaşanacak çatışmalardan da endişe duymuş olması muhtemeldir. Bu nedenle hakimiyetini sağlam temeller üzerine inşa etmek isteyen İskender, Anadolu'daki satraplıkların idaresine başlangıçta Pers yöneticiler tayin etmiştir. Ancak bölgedeki otoritesini tamamen tesis ettikten sonra İskender bu satraplıkların başına Makedon kökenli yöneticiler ve *episkoposlar* (yüksek rütbeli memur) tayin etmiştir (Bosch, 1942: 113-117; Tekin, 2006: 107; Droysen, 2020: 221; Errington, 2017: 82-83).

[18] III. Dareios'un barış teklifi karşısında Makedonya ordularının komutanı Parmenion'un *"Ben İskender olsaydım kabul ederdim"* şeklindeki ifadelerine karşılık olarak İskender'in *"Parmenion olsaydım, ben de öyle yapardım"* şeklinde cevap vermesi ona yakıştırılan "Büyük" unvanını sonuna kadar hak ettiğinin bir örneğidir. Dareios'un barış teklifi ve İskender'in tutumuna dair iki imparator arasındaki yazışmaların detayları için bkz. Bosch, 1942: 42-47; Droysen, 2020: 253-255; Yılmaz, 2021: 115-117; Tanilli, 1994: 370: Austin, 2006: 31-32; Diakov - Kovalev, 1987: 475-476; Freeman, 2018: 308; Tekin, 2019c: 5; Williams, 1993: 222).

Tablo 1: Büyük İskender Döneminde Anadolu'daki Satraplıklar ve Satrapları

SATRAPLIK	SATRAPLIK MERKEZİ	SATRAP
Hellespontos (Paphlagonia dahil)	Daskyleion	Kalas
Lydia	Sardeis	Asandros
Lykia-Pamphylia-Pisidia	-	Nearkhos
Phrygia	Kelainai	Antigonos Monophtalmos
Kilikia	Tarsus	Balakros
Pontos	-	Ariarathes
Kappadokia	Gaziura	Sabiktas
Karia	Halikarnassos	Kraliçe Ada

1.1.3.1.2.Yerel Yönetimler Sistemi: Vassallıklar ve Kent Devletleri

İskender İmparatorluğu'nun idari birimlerinden biri de fiili olarak ilhak edilmemiş olmasına rağmen üzerinde otorite tesis edilen kent devletleridir. Bu kentler siyasi, hukuki ve mali olarak bağımsız olsalar dahi İskender'e vergi vermek ve zaruri durumlarda asker göndermekle mükellefti. Ayrıca bu kentlerin başına geçecek idareciler yönetimlerini meşru kılabilmek için Büyük İskender'den onay almaları gerekiyordu. Esasen bu alt birim şeklindeki idari örgütlenmenin temelleri daha Anadolu'nun fethinden önce atılmıştı. Öyle ki İskender daha Küçük Asya Seferi'ne çıkmadan önce Batı Anadolu'daki Hellen polis'lerinin koruyucusu misyonunu üstlenmiştir. Zira Korinthos Birliği'nin kuruluş amacına göre hareket eden İskender bu kentleri Pers hegemonyasından kurtararak onları özgür kılmıştır. Bu kentler her ne kadar özerk statü kazanmış olsalar da İskender'e tabi oldukları kaçınılmaz bir gerçekti. Ancak İskender bu kentlerin halklarını korku ve sindirme politikasıyla ezen Pers yönetiminin hatalarını tekrarlamamıştır. Nitekim kazandığı zaferlerden sonra güç ve iktidar zehirlenmesi yaşamayan İskender artık kendi yurttaşları olarak gördüğü Anadolu halklarına kul ve köle muamelesi yapan Pers krallarından farklı bir politika izlemiştir. İmparatorluk sınırlarında huzur ortamı tesis etmek isteyen İskender bu kentlerdeki askeri ve sivil kanadı birbirinden bağımsız kılmıştır. İskender ayrıca Anadolu'daki bağımsız kent devletlerinin ve özgür Hellen polis'lerinin ekonomik giderlerini merkeze yüklememek için bu idari birimlerde bağımsız ve güçlü bir maliye teşkilatı kurmuştur. Yine Anadolu'nun zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını özerk statülü kentlerin özgür statülü halklarına eşit paylaştırmayı zaruri kılmıştır. İskender bu kent devletlerinin ve halkının sadakatini kazanmak içinse yükümlü oldukları vergi miktarında artışa gitmemiş ve hatta geçici vergi affı getirerek onlara hazineden destek sağlamıştır[19].

[19] İskender ele geçirdiği Ephesos kentinden vergi almayarak geliri Artemis Tapınağı'nın inşasına tahsis etmiştir (Arr. I.17.10.). Bir başka İonia kenti olan Miletos bağımsızlığını kazanarak vergiden muaf tutulan kentlerden biri olmuştur (Arr. I.19.6. ; Diod. XVII. 22.5.). *Erythrai* (Ildırı) ve *Kolophon* (Değirmendere) kentlerine tanınan özel statü ve vergi affı ise resmî belgelerde yerini almıştır (*OGIS* 223,22). İskender, ataları olarak kabul ettiği Troia Savaşı'nın her iki tarafını onurlandırmak için Troia kentini vergiden muaf tutmuştur (Arr. I. 11.7-8. ; Plut. *Alex*. 15.4. ;Strab. XIII. 26.). *Lampakos* (Lapseki)

1.1.3.2.Büyük İskender Döneminde Anadolu'nun Mali Yapısı

İskender İmparatorluğu'nun Anadolu'dan temin ettiği iki türlü gelir kaynağı vardı. Birincisi bölgedeki kentlerden savaş ganimeti olarak ele geçirilen ve sikke darbı için kullanılan değerli altın ve gümüş madenleriydi. İkincisi ise yerli halkın iaşesinin temini için zorunlu kılınan çeşitli vergi kalemleriydi. Bu nedenle İskender, imparatorluğu için son derece önemli bir finansal merkez olan Anadolu'daki mali yapıyı denetlemek ve bölgenin ekonomisini daha da canlandırmak için Makedonya'dan birçok memur tayin etmiştir. İskender ayrıca her satraplığa bir vergi tahsildarı ve hazinedar atamıştır. Anadolu'da yeni ve modern kentler inşa eden İskender bölgenin ticaretini canlandırmak için geniş ve konforlu bir ulaşım ağı altyapısı geliştirmiştir. Zira İskender'in Anadolu'daki ticaret politikasının en önemli unsuru hızlı ve güvenilir ulaşım ağları olmuştur. Bu nedenle İskender, Anadolu'da Perslerden kalma eski ve işlevsiz kara ulaşımını dönemin şartlarına göre modern sayılabilecek ölçüde geliştirmiştir. Anadolu'daki kara ulaşımını incelemek ve ulaşımı kısaltmak için *Bematist*'leri[20] görevlendirmiştir. Aynı zamanda deniz ticaretine önem veren İskender, Ege ve Akdeniz'i canlandırmak için gemicilik, balıkçılık gibi alanlarda uzman olan Fenikelilerden yararlanmıştır. Ayrıca Mısır ve Hindistan ile ticari ilişkileri arttırmak için pek çok liman kenti inşa etmiştir (Bosch, 1942: 119-121).

Sınırları oldukça geniş bir imparatorluk kuran İskender hakimiyeti altındaki tüm topraklarda tek ve ortak bir para sistemi (*drahmi – tetradrahmi*) kullanmıştır. Bu nedenle de imparatorluk sınırına dahil olan her bölgede olduğu gibi Anadolu'da da birçok darphane inşa edilmiştir. İskender Anadolu'da ilk darphaneyi Tarsos kentinde inşa ettirmiştir. Bu darphanelerde basılan gümüş sikkelerin ön tarafında Herakles başı, arka tarafında ise tahtta oturan Zeus'un kabartma figürlerine yer verilmiştir. Hükümranlığının ilerleyen yıllarında İskender kendi adına basılan sikkelerde *basileus* (kral) unvanını kullanmıştır. İskender merkezi otoriteyi güçlü kılmak için Kilikia Satraplığı istisna olmak üzere Anadolu'daki hiçbir satraplığa kendi parasını basma yetkisi tanımamıştır (Karwiese, 2004: 55, vd.; Tekin, 2019c: 7; 2007: 108; 2006: 108-109; Droysen, 2020: 221-222; Bosch, 1942: 117-119; Williams, 1993: 229).

1.1.3.3.Büyük İskender Döneminde Anadolu'nun Sosyokültürel Yapısı

Büyük İskender kuzeyde Türkistan'dan güneyde Libya'ya, doğuda Pencap'tan batıda Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan büyük bir imparatorluk yaratmıştır (Cavendish, 2011: 154; Walbank, 1993: 46; Kaya, 2019: 65; Ayrıca bkz. Pekman, 1986: 685, vd.). İskender sergilediği üstün yöneticilik vasıfları sayesinde beşerî ve fiziki çeşitlilik barındıran bu coğrafyalarda güçlü bir nüfuz kurmayı başarabilmiştir. Zira Anadolu'daki seferleri sırasında güzergahı üzerindeki bölgeleri yakından analiz eden İskender bu topraklardaki sosyokültürel yapıyı, insanların inanç ve karakteristik özelliklerini de bizzat incelemiştir. İskender böylece Anadolu'daki farklı

---

kenti adını İskender'in babası II. Philippos'un değer verdiği filozof Anaksimenes'ten almıştır. Zira Lampakos işgal edileceği sırada Anaksimenes liderliğinde gelen elçilik heyetinin istekleri İskender tarafından kabul edilmiş ve bu kentten vergi alınmamıştır (Droysen, 2020: 184; *Zeleia* (Sarıköy) kenti Persler tarafından güç kullanarak zorla itaat ettirilen bir kent olduğu için vergiden muaf tutularak ödüllendirilmiştir (Arr. I.17.2.). *Aspendos* (Serik), *Mallos* (Kızıltahta) ve *Soloi* (Viranşehir) halkları tıpkı II. Philippos gibi Argos soyundan oldukları için vergiden muaf tutulmuşlardır. Mallos için bkz. (Arr. II. 5.9.). Aspendos ve Soloi için bkz. (Scheer, 2005: 227-228). Makedonya ordusuna direniş göstermeyen ve İskender'e altından bir çelenk hediye eden *Phasalis* (Antalya-Tekirova) kentinden vergi alınmamıştır (Plut. XIV.4-5.). Vergi muafiyeti getirilmeyen kentler; *Halikarnasso*s(Bodrum) için bkz. (Arr. I.23.4-5.). *Myndos* (Gümüşlük) için bkz. (Arr. XX.5-7.). *Kaunos* (Dalyon) için bkz. (Arr. II.5.7.). *Daskyleion* (Ergili-Balıkesir) için bkz. (Arr. I.17. 2-3.). Lykia Bölgesi için bkz. (Arr. I.24.3.). Karia bölgesi (Alinda kenti hariç) için bkz. (Arr. I. 23.7-9.). Ayrıntılı bilgi için bkz. (Fox, 2004: 132-148).

[20] *Bematist*'ler adım adım ilerleyerek mesafeleri ölçmek ve bu güzergahtaki iklim durumu ile bitki ve hayvan popülasyonunu incelemek için eğitilmiş uzmanlardır (Bosch, 1942: 120).

geleneklere, kültürlere ve dini görüşlere sahip toplulukların yer aldığı doğu ve batı sentezi olan yeni bir medeniyet yaratmıştır. İskender, çeşitli etnik kimliklerin bir arada olduğu böylesine homojen bir toplumda yönetimine meşruiyet kazandırmak için bu halkları kendisiyle aynı soydan geldiklerine inandırmıştır[21].

En büyük hedefi imparatorluğu bünyesindeki farklı medeniyetlerden bir kültür mozaiği yaratmak olan İskender bu doğrultuda belki de en ciddi ve riskli reformunu gerçekleştirerek Makedonlarla diğer uluslar arasında evlilik geleneğini başlatmıştır. Zira mevcut bilgilere göre yaklaşık 10.000 Makedonya askeri Anadolu ve İran'daki kadınlarla evlendirilmiştir. Bu uygulamanın öncülüğünü yapan İskender ise Susa'da bir merasimle iki Pers prensesi (Roksane - Barsine) ile evlenmiştir. İşte bu evliliklerle Hellenistik medeniyetin temelleri atılmış ve *Hellence* (Attika Lehçesi) resmi dil ilan edilmiştir (Arr. *Anab*. VII. 4. ; Thoneman, 2016: 6; Mansel, 1999: 507; Tekin, 2019c: 6; Diakov - Kovalev, 1987: 478; Tekin, 2006: 108; Errington, 2017: 80-81; Parmaksızoğlu - Çağlayan, 1976: 211; Tanilli, 1994: 373).

Eğitimini Aristoteles'ten alan İskender bilime de büyük önem vermiştir. Tıpkı Makedonya, İran ve Fenike topraklarında olduğu gibi Anadolu'ya da pek çok bilim insanı davet etmiştir. Anadolu'daki doğal yaşamı inceleyip coğrafi araştırmalarda bulunan bu bilim insanlarının bütün gereksinimleri ise İskender tarafından karşılanmıştır (Bosch, 1942: 122-123; Tekin, 2019c: 9; 2006: 109; Williams, 1993: 229).

1.2. DİADOKHLAR (BÜYÜK İSKENDER'İN HALEFLERİ/ GENERALLERİ) DÖNEMİNDE ANADOLU

1.2.1. Haleflerin Babylon (Babil) Toplantısı ve Anadolu'daki Yeni İdari Taksimat (MÖ 323)

Büyük İskender MÖ 323 yılında hayatını kaybettikten sonra geride bıraktığı imparatorluğun başına geçecek yasal bir mirasçısı bulunmuyordu. Ayrıca İskender'in ardından imparatorluğun idaresi ve taksimatına dair herhangi bir karar da yoktu. Ancak İskender'in ani ölümü ve sonrasındaki bu belirsizliklere rağmen imparatorluğu sınırlarında toplu bir kalkışma hareketi yaşanmamıştır. Nitekim İskender'in ölümünden sonra ayaklanan tek bölge Yunanistan olmuştur. Atina ve Aitolia kent devletlerinin öncülüğünde kurulan ittifak ve Atinalı Leosthenes'in liderliğinde başlayan bu isyan *Lamina Savaşı* (MÖ 323-322) sonucunda Makedonya ordusu tarafından kısa sürede bastırılmıştır (Austin, 2006: 67; Braund, 2005: 23; Habicht, 1997: 38-39; Will, 2006: 31; Bosch, 1942: 133-135; Errington, 2017: 34-35; Lendering, 2018: 408-413; Williams, 1993: 231; Parmaksızoğlu - Çağlayan, 1976: 213).

İktidar boşluğunun merkezi otoriteyi zayıflatacağının farkında olan *Diadokhlar/Diadokhoiler* (Halefler) sorumluluğu üstlenerek harekete geçmiş ve MÖ 13 Haziran 323'te *Babylon'*da (Babil) toplanmışlardır. Gerçekleştirilen bu devlet konseyinde yapılan müzakereler sonucu önemli kararlar alınmıştır. Buna göre III. Philippos unvanıyla İskender'in üvey kardeşi olan Arrhidaios'a ve İskender'in Kraliçe Roksane'den dünyaya gelen IV. Aleksandros unvanlı oğluna imparatorluğu birlikte yönetme yetkisi verilmiştir (*OGIS* I. 4. ; Diod.

[21] İskender Anadolu'ya girer girmez ilk olarak Homeros'un *İlyada* destanına konu olan Troya kentini ziyaret etmiştir. Troya kahramanı Akhalı Akheilleus'un soyundan geldiğine inanan İskender kendini onunla özdeşleştirmiştir. İskender ayrıca Anadolu'daki ilerleyişi sırasında surlarına dayandığı *Mallos* (Kızıltahta) kenti halkına kendisinin de Argoslu Heraklesoğulları soyundan geldiğini söyleyerek akrabalık ilişkisi kurmaya çalışmıştır. Bu sayede direniş olmadan ele geçirdiği kentin bağımsızlığını tanıyan ve vergiden muaf tutan İskender'in onuruna Mallos'ta törenler düzenlenmiştir (Arr. I.11.7-8. Diod. XVII. 4.1-2. ; Just. XI. 3.1-2. ; Paus. I. 11.1.; Plut. *Alex.* 15.4. : Yılmaz, 2016: 60; Diakov- Kovalev, 1987: 475; Freeman, 2018: 305; Tekin, 2006: 103-104).

XVIII. 2.2–4. ; Plut. *Alex*. 77.5. ; Nep. *Eum*. 2.2–5. ; Curt. X. 10.1–4. ; App. *Syr*. 52. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 13–14. ; Just. XIII. 4.5-25.). Bu yetkilendirmeler esasen imparatorluk sınırlarındaki halkların güvenini kazanmak ve olası ayaklanmaların önüne geçmek için yapılmış siyasi bir hamleydi. Zira kraliyet soyundan gelen bu kişiler sayesinde Makedonya yönetimi meşruiyet kazanmıştır. Ancak esas güç dağılımı generaller arasında yapılmıştır. Buna göre Antipatros, Krateros ve Perdikkas arasında *triumvirlik* (üçlü yönetim) oluşturulmuştur. İmparatorluk yönetiminden sorumlu bu üç generalden en nüfuzlu kişi olan Perdikkas gücünü yasal zemine oturtmak için IV. Aleksandros'un *epimeletes*'i (naibi) ilan edilmiştir. Kral naibi olan Perdikkas'a bu vazifesi nedeniyle imparatorluğun Asya satraplıklarının tamamı tevcih edilmiştir. Meleagros ise Perdikkas'ın *hyparkhos*'u (yardımcı komutan) tayin edilmiştir. İmparatorluğun Avrupa topraklarının idari ve askeri sorumluluğu ise Antipatros'a verilmiştir. Triumvir yönetiminin son üyesi Krateros ise *prostetas* ünvanı ile imparatorluğun genel mali ve askeri yöneticisi olmuştur[22].

[22] Krateros'a taktim edilen Prorestas unvanı eski Pers idari siteminde *Khiliarkhos/khiliarkhes* "bin kişilik birliğin komutanı" ile eş değerdir. Muhtemelen tıpkı satraplık yönetim modeli gibi bu sistem de Perslerden Hellenlere geçmiştir. Ancak Babil Konseyi toplandığı esnada Krateros Kilikia'da bulunduğu için vazifesine hemen başlayamamıştır. Krateros görevini resmileştirmek için ancak MÖ 322 yılında Makedonya'ya gelebilmiştir. Buna rağmen Krateros Makedonya'ya ulaştığında Antipatros'un himayesine girmeyi tercih etmiştir (Diod. XVIII. 3.2. ; Arr. *Alex*. 1. ; 4. ; Just. XIII. 2-5. ; Grainger, 2019: 74; Sarıkaya, 2013: 336-337; Bosworth, 1971: 131; Seibert, 1983: 84; Schachermeyr, 1970: 179; Heckel, 1992: 134; Hölbl, 2001: 13; Morkot, 1996: 112; Braund, 2005: 21).

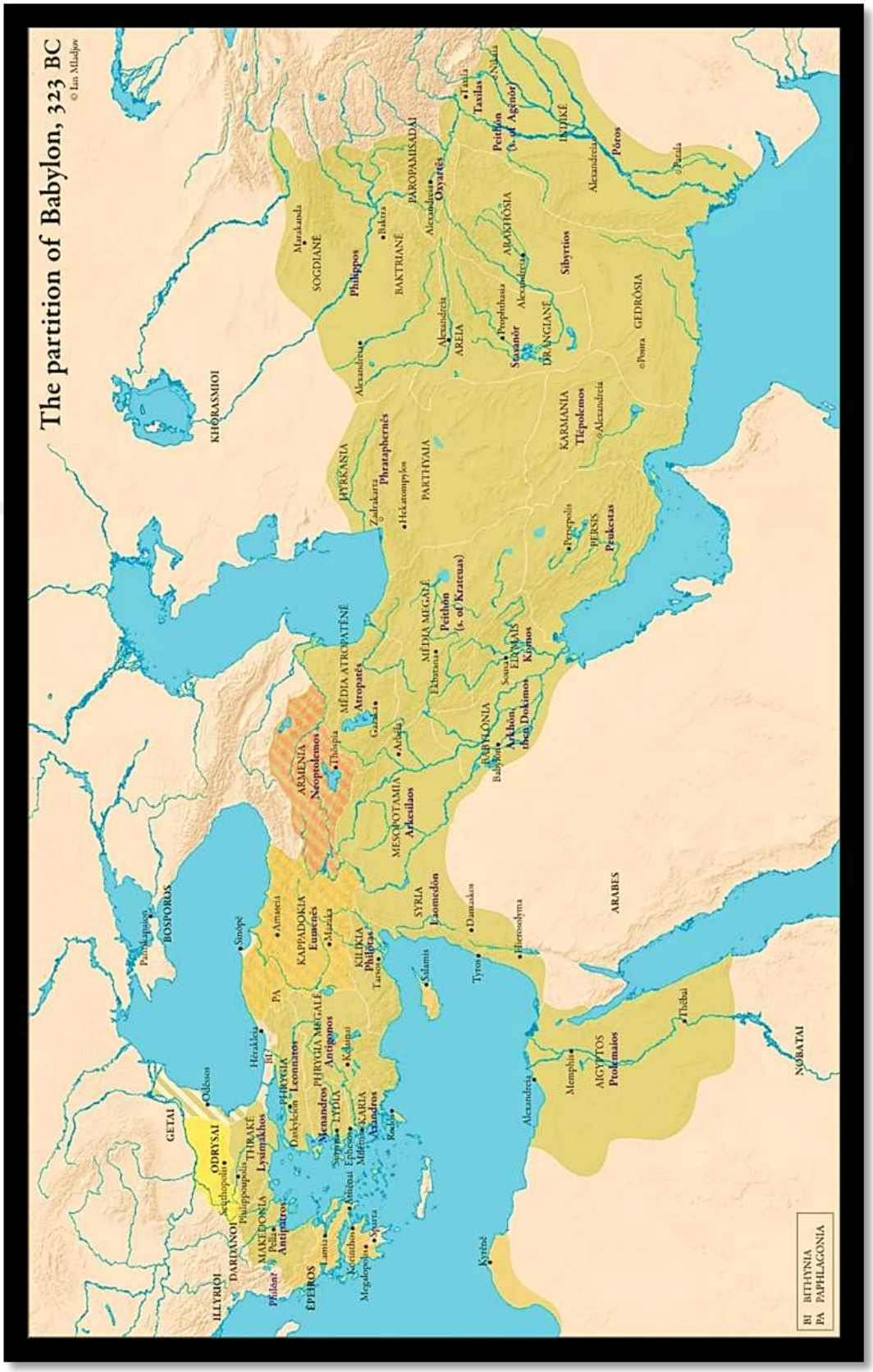

Harita 4: Babylon (Babil) Toplantısı ve İskender İmparatorluğu'ndaki yeni idari taksimat. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome.)

Tablo 2: Babylon Konferansı Sonucunda Anadolu'daki Yeni Satraplık Merkezleri Ve Satrapları

	SATRAPLAR	SATRAPLIK MERKEZLERİ
TRİUMVİR	Perdikkas	Asya'nın Tamamı
	Krateros	Makedonya ve Yunanistan
	Antipatros	
DİĞER GENERALLER	Antigonos Monophtalmos	Büyük Phrygia-Lykia-Pamphylia
	Eumenes	Kappadokia - Paphlagonia
	Leonnatos	Hellespontos Phrygiası
	Lysimakhos	Trakya
	Menandros	Lydia
	Philotas	Kilikia

Babil toplantısından sonra oluşan bu tabloda görülüyor ki İskender'in İmparatorluğu Makedonya ve Satraplıklar şeklinde tanzim edilmiştir (Diod. XVIII. 3.1–5. ; Plut. *Eum*. 3.1–4. ; App. *Syr*. 52-53; Pomp. Trog. *Prolog*. 13–14. ; Just. XIII. 4.5–25. ; Hölbl, 2001: 13. ; Lund, 1992: 53). Anadolu coğrafyası ise İskender'in generalleri arasındaki güç mücadelesinin merkezi haline gelmiştir[23]. Nitekim bu yeni idari taksimata göre Anadolu'da nüfuz sahibi olan generaller arasında Antigonos, Lysimakhos ve Eumenes ön plana çıkmıştır. Yunan asıllı Eumenes'e ise diğer generallere göre daha zor bir coğrafya tevcih edilmiştir. Zira onun hakimiyet alanına giren Kappadokia ve Paphlagonia bölgesinde İskender döneminden itibaren henüz tam bir hakimiyet tesis edilememiştir. Öyle ki Kappadokia satraplığının başında hala III. Dareios tarafından atanmış olan Pers kökenli Ariarathes bulunuyordu. Bu nedenle Eumenes bu bölgeyi hakimiyetine alabilmek için Ariarathes ile mücadele etmek zorunda bırakılmıştır[24].

[23] Babil Toplantısı ile belirlenen idari taksimat sonucunda diadokhosların egemenlik kurmak için birbirleriyle savaşacağı Anadolu topraklarında yukarıda saydığımız siyasi aktörlerinden dışında kendisine Mısır, Libya ve Arabia'nın Mısır'la komşu kısımlarının satraplığı tevcih edilen Ptolemaios da Anadolu'da etkin olarak faaliyet göstermiştir. Zira bu husus tarihçiler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bazı tarihçiler I. Ptolemaios'un Mısır'ın güvenliğini sağlamak ve ekonomik gereksinimlerini karşılamak için Anadolu'da aktif olduğunu savunmuşlardır (Heinen, 2008b: 443; Marquaille, 2008: 42; Müller, 1973: 59. ; Will, 1979-1982: 155-159; Hölbl, 2001: 28; Errington, 2017: 151-152). Buna karşın I. Ptolemaios'un İskender İmparatorluğu'nun tamamını ele geçirmeyi hedeflediğini savunan tarihçiler de bulunmaktadır (Bosworth, 2002: 246; Meeus, 2014, 263-306; Strootman, 2014: 314-317; Grabowski, 2008: 40-43; Huss, 2001: 169-170).

[24] Eumenes'in Makedon kökenli olmaması ve Kappadokia bölgesinin hakimiyeti için bölgenin Persli satrabı ile savaşmak zorunda olması kanaatimizce tesadüf değildir. Zira Babil Konseyi her ne kadar İskender'in mirasına sahip çıkmak misyonu ile toplanmış olsa dahi bu toplantı esasen generaller arasındaki güç gösterisiydi. Bu nedenle *Khersonesoslu* (Gelibolu) Eumenes diadokhlar arasında gözden çıkarılabilecek en değersiz kişi olarak görülmüştür (Plut. *Eum.* III.1-2. ; Just. XIII. 4. ; XIII.6. ; Diod.

Anadolu'daki diğer satraplıkların dağılımına bakacak olursak: *Phrygia Maior* (Büyük Frigya) ile Lykia ve Pamphylia bölgelerinin hakimiyetini devralan Antigonos Monophtalmos *Kelainai* (Dinar) merkezli idaresinin başına geçmiştir (Diod. XVIII. 1-3. ; Just. XIII. 4. ; Grainger, 2019: 77; Braund, 2005: 22; Austin, 2006: 64; Sarıkaya. 2013: 337; Kaya, 2019: 67).

Lysimakhos'a ise günümüz Türkiye'sinin Avrupa yakasını oluşturan Trakya bölgesinin idaresi verilmiştir. *Khersonesos* (Gelibolu) ve *Salydessos*'a (Kırklareli) kadar olan tüm Karadeniz kıyılarını içine alan bu bölgedeki birçok kabile Lysimakhos'a itaat etmiştir. Ancak Triballer, Illyrialılar ve Agrianialılar, Trakya satraplığından bağımsız yaşamaya devam etmişlerdir (Sayar, 2019: 53; Austin, 2006: 64; Kaya, 2019: 67-68).

Görüldüğü üzere hakimiyet bölgesine fiili olarak sahip olamayan tek kişi Eumenes'tir. Bu nedenle Eumenes ilk iş olarak Kappadokia'nın işgal edilmesine odaklanmıştır. Triumvir idaresinin lideri olan Perdikkas'ın desteğini alan Eumenes nihayetinde Ariarathes'i mağlup ederek Kappadokia'yı ele geçirmiştir (Diod. XVIII. 16.2. ; Just. XIII. 6. ; Plut. *Eum.* III.6-7.; Kaya, 2019: 69). Kappadokia'nın işgalinden sonra bölgeden ayrılan Perdikkas ise *Pisidia* (Pisidya) bölgesindeki *Laranda* (Karaman) ve *Zengibar* (İsaura) kentlerine bir cezalandırma seferi düzenlemiştir. Zira bu iki kentin asileri İskender tarafından bölgeye idari ve askeri amir olarak atanan Nikanor'un oğlu Balacrus'u öldürmüşlerdir. Nihayetinde bu iki kentin halkı işledikleri suçun bedelini ağır bir şekilde ödemişlerdir[25].

Bu sırada Leonnatos ile Antipatros ise İskender'in ölümünden sonra çıkan ayaklanmaları bastırmak için harekete geçmişlerdir. Nitekim MÖ 322 yılında gerçekleşen Lamia Savaşı'nda isyancı Atinalılar ve Aitolia kent devletleri mağlup edilmiştir. Ancak bu savaşta Leonnatos hayatını kaybetmiştir (Austin, 2006: 67; Braund, 2005: 23; Habicht, 1997: 38-39; Will, 2006: 31; Bosch, 1942: 133-135; Errington, 2017: 34-35; Lendering, 2018: 408-413; Williams, 1993: 231; Parmaksızoğlu - Çağlayan, 1976: 213). Lysimakhos ise MÖ 320'de Trakya Kralı II. Seuthes'i mağlup ederek bölgenin hakimiyetini ele geçirmiş ve Anadolu'nun Asya ile Avrupa yakalarını birbirine bağlayan yolların hakimiyetini ele geçirmiştir (Lund, 1992: 20-27; Webber, 2001: 11-12; Kaya, 2019: 70). Lydia Satraplığına getirilen Menandros ise yeni görevi için Kleandros'un komutasından ayrılmıştır. Ancak Lydia satraplığı Babylon kararlarına aykırı olarak Perdikkas tarafından Büyük İskender'in kız kardeşi Cleopatra'ya verilince Menandros bu defa da Antigonos'un himayesine girmiştir (Diod. XVIII. 3.1; Just. XIII. 4.15. ; Curt. X. 10.2. ; Plut. *Eum*. IX. 8–12.).

İskender'in mirasına sahip çıkmak ve bu büyük imparatorluğu yek vücut halinde korumak amacıyla toplanan Babil toplantısı esasen çöküşün başlangıcı olmuştur. Zira imparatorluğu aralarında paylaşan generaller bu bütünlüğü zaten bozmuşlardır. Ayrıca Babylon kararlarından memnun olmayan generaller birbirlerine düşman olmaya başlamışlardır. Kral unvanına sahip olan IV. Aleksandros ve III. Philippos Arrhidaios ise birer kukla olmaktan öteye geçememişlerdir. Bu göstermelik kralların naibi olan Perdikkas ise görevinin verdiği avantajlarla birlikte güç

XVIII. 22-25. ; Bosworth, 1978: 231; Sarıkaya, 2013: 337; Austin, 2006: 64; Will, 2006: 27; Bosch, 1942: 131; Kaya, 2019: 67; Parker, 2014: 325).

[25] Laranda'yı direniş olmadan ele geçiren Perdikkas kentte eli silah tutan her erkeği öldürmüştür. Sağ olarak ele geçirilen Larandalılar ise köleleştirilmişlerdir. Buna karşın tahkimatı yüksek olan ve vatansever savaşçılar tarafından korunan Isauria kenti ciddi bir direniş göstermiştir. Zira Isaura savunması ancak üç günlük bir kuşatmanın ardından aşılabilmiş ve bu süreçte Perdikkas çok sayıda askerini kaybetmiştir. Isauriler Perdikkas'ın kendilerini katletmesine fırsat vermeden aileleriyle birlikte kendilerini ateşe vermişlerdir. Küle dönen kente giren Perdikkas karşılaştığı manzara yüzünden dehşete düşmüş ancak yine de şehri ganimet olarak verdiği askerlerinin yağmalamasına izin vermiştir. Makedon askerler ateşi söndürdüklerinde doğal zenginlikleriyle meşhur olan bu kentte bol miktarda gümüş ve altın bulmuşlardır (Diod. XVIII. 22.1-7. ; Arr. II. 12.2. ; Bosworth, 1993, 423; Heckel, 1986: 159; Özsait, 1985: 6; Bahar, 1994-1995: 236; Kaya, 2019: 69-70).

zehirlenmesi yaşamıştır. Zira Babil toplantısından sonra Triumvir yönetiminin başına geçen Perdikkas konumunu sağlama aldıktan sonra diğer yönetim ortaklarını saf dışı bırakmıştır. Önce Krateros'un askeri yetkilerini elinden alan Perdikkas ardından da müttefiklik sözü verdiği Antipatros'un kızıyla yapacağı siyasi evlilikten vazgeçmiştir. Yaşanan bu gelişmeler diadokhlar arasında uzun yıllar sürecek savaşların fitilini ateşlemiştir[26].

1.2.2. Birinci Halefler (Diodokhoi) Savaşı (MÖ 322-321)

Kendisine ihanet eden Perdikkas'a karşı ilk hamle Antigonos Monophtalmos'tan gelmiştir. Antipatros ve Krateros ile bir görüşme gerçekleştirerek Perdikkas'a karşı bir koalisyon oluşturan Antigonos'un kurduğu bu ittifaka Lysimakhos ve Ptolemaios da dahil olmuşlardır. Bu sırada Antipatros kendisini güvenceye almak için kızlarını müttefiki olan diğer generallerle evlendirmiştir (Diod. XVIII. 25.1-5. ; Braund, 2005: 23; Lund, 1992: 54; Grainger, 2019: 97; Billows, 1990: 64; Errington, 2017: 37; Rhodes, 2019: 198). Diğer diadokhların kendisine karşı cephe aldıklarını öğrenen Perdikkas ise önceliği Mısır'a gerçekleştireceği cezalandırma seferine vermiştir. Nitekim Perdikkas bu seferle birlikte hem düşmanlarına göz dağı vermeyi hem de imparatorluk sınırları dahilinde mutlak ve tek gücün kendisi olduğunu ispatlamak istemiştir. Ancak Perdikkas'ın Mısır'a sefer düzenlemesinin asıl sebebi himayesinde olan İskender'in mumyalanmış na'şını taşıyan altından yapılmış olan cenaze arabasının Ptolemaios tarafından Mısır'a kaçırılmasıdır (Diod. XVIII. 28. ; Paus. I. 6.3. ; Cline - Graham, 2017: 200-205; Hölbl, 2001: 14; Bosch, 1942: 136-137; Errington, 2017: 33, vd. 36; Kaya, 2019: 71; Freeman, 2018: 317; Lendering, 2018: 416; Morkot, 1996: 112). Ayrıca Perdikkas'ın Mısır'da faaliyet gösteren istihbarat ajanı Kleomenes'i öldüren Ptolemaios'un yine Perdikkas'a karşı kurulan ittifaka katılmış olması bu seferin diğer gerekçeleri olmuştur (Diod. XVIII. 29. ; Paus. I.6.3. ; Vogt, 2006: 155; Turner, 1984: 123; Will, 2006: 34).

MÖ 321 yılında Perdikkas Mısır seferindeyken Antipatros ve Krateros harekete geçmiştir. Lysimakhos ise pasif davranarak savaşın gidişatına göre taraf olmaya karar vermiştir. Perdikkas düşmanlarını *Hellespontos*'ta (Çanakkale Boğazı) durdurması için Kappadokia ve Armenia bölgelerinin generali olarak atadığı Eumenes'i yetkilendirmiştir. Ayrıca Eumenes'in emrine verdiği kardeşi Alketas ve komutanlarından Neoptolemos ile Cleitos'u bölgeye sevk ederek savunmayı güçlendirmiştir (Plut. *Eum.* 5.1. ; Diod. XVIII. 29.1–3. ; Nep. *Eum.* XVIII. 3–4. ; Just. XIII. 6.10–18.). Ancak tüm bu önlemlere rağmen Antipatros ve Krateros Hellespontos'u kolayca aşmayı başarmışlardır. Helllespontos'ta düzenledikleri toplantının ardından Krateros Anadolu'da kalarak Eumenes ile savaşmaya karar verirken Antipatros ise Perdikkas'ı takip etmek üzere Kilikia'ya hareket etmiştir (Diod. XVIII. 25.4-5. ; 29. ; Plut. *Eum.* 5. ; Errington, 1990: 121; Kaya, 2019: 73).

Anadolu cephesinde savaş daha başlamadan Eumenes ve idaresindeki kuvvetler birer birer çözülmüştür. Zira Alketas'ın askerleri büyük saygı duydukları Krateros ile savaşmak istememişlerdir. Neoptolemus ise Eumenes'e ihanet ederek taraf değiştirmiştir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Eumenes önce Neoptolemos'u ardından da Krateros'u öldürerek büyük bir başarı kazanmıştır (Nep. *Eum.* IV. ; Arr. *Alex.* 27. ; Diod. XVIII. 29.4.; 32. ; Just. XIII. 8.3-9. ;

[26] Antipatros konumunu sağlamlaştırmak için kızlarından Nikaia ile Perdikkas, Krateros ile Philia ve Ptolemaios ile Euridike arasında siyasi evlilikler gerçekleştirmiştir. Nitekim bu evlilik sayesinde Antipatros ile müttefik olan Perdikkas böylece triumvir yönetiminin başına geçmiştir. Ancak Antipatros ile düşman olan İskender'in annesi Kraliçe Olympias kızı Cleopatra ile Perdikkas'ı evlendirerek Makedonya'daki imajını yeniden güçlendirmek istemiştir. Bunun üzerine Makedonya'nın efsanevi imparatorları II. Philippos ve Büyük İskender'in damadı olarak meşruiyet kazanmayı amaçlayan Perdikkas, Antipatros'un kızı Nikaia'yı boşayarak Cleopatra ile evlenmiştir (App. *Mith.* II. 8. ; *Syr.* IX. 52.; Arr. *Alex.* 21.; Diod. XVIII. 22. ; Just. XIII. 6. ; Plut. *Eum.* 3-4.; Braund, 2005: 23; Will, 2006: 34; Macurdy, 1985: 37; Grainger, 2019: 94; Billows, 1990: 58; Errington, 2017: 35-37; Kaya, 2019: 71; Lendering, 2018: 413-415).

Plut. *Eum*.5-7. ; Sarıkaya, 2016: 743-745. ; 2013: 339; Bosch, 1942: 138; Errington, 2017: 37; Kaya, 2019: 73). Bu sırada Nil Nehri kıyısındaki Memfis civarında Ptolemaios ile savaşan Perdikkas ise Seleukos'un başı çektiği komutanları tarafından ihanete uğramış ve kendi askerleri tarafından öldürülmüştür (Diod. XVIII. 33-36. ; Just. XIII. 6.18-19; 8.1-2. ; Plut. *Eum*. 5-7. ; Anson, 2003: 375; Bosch, 1942: 138; Lendering, 2018: 417; Morkot, 1996: 112). Perdikkas'a ihanet eden generaller yeni kral naibi olarak Ptolemaios'u göreve getirmek istemişlerdir. Ancak Ptolemaios bu karışık ortamda böyle riskli bir görevi kabul etmemiştir (Mansel, 1999: 461; Bosch, 1942: 138; Kaya, 2019: 74).

Diadokhlar arasındaki bu ilk savaş sonucunda güç dengeleri yeniden değişmiştir. Nitekim Triumvir yönetiminin en güçlü iki generali Perdikkas ve Krateros hayatını kaybetmiştir. Perdikkas'ın müttefiki olan Eumenes ise büyük başarılarına rağmen Anadolu'da tek başına kalmıştır. Nitekim oluşan bu yeni ortamda aralarında koalisyon kuran generallerin yeni hedefi Eumenes olmuştur. Ancak bu müttefik generaller Eumenes'e karşı harekete geçmeden önce *Orontes* (Asi*)* Irmağı üzerindeki Triparadeisos'ta bir araya gelmişlerdir (Diod. XVIII. 39. ; Mansel, 1999: 461; Braund, 2005: 23; Will, 2006: 40; Tekin, 2019a: 144; 2006: 111).

1.2.3. Triparadeisos Toplantısı (MÖ 320)

Birinci Halefler (Diadokhoi) Savaşı'nın ardından triumvir yönetiminin iki üyesinin yaşamını yitirmesi nedeniyle Babil Toplantısı kararları geçerliliğini yitirmiştir. Bu nedenle savaştan galip çıkan generaller İskender İmparatorluğu'nu yeniden tanzim etmek üzere MÖ 320 yılında Triparadeisos'ta bir araya gelmişlerdir. Buradan çıkan kararla birlikte Antipatros kral naibi unvanıyla imparatorluğun Avrupa yakasındaki toprakların idari ve askeri yöneticisi olarak seçilmiştir. Nitekim Makedonya'nın ortak kralları III. Philippos Arrhidaios ve IV. Aleksandros başkent Pella'ya götürülmüş ve Antipatros'un gözetimi altında yaşamışlardır (Errington, 1970: 67; Anson, 2003: 385; Walbank, 1993: 51; Bosch, 1942: 138-139; Schwertheim, 2009: 54). Antigonos ise Babil Toplantısı'nda kendisine tevcih edilen satraplıkların idari amirliğinin yanı sıra *strategos* (başkomutan) ve *epimeletes* (kralların vekili) olarak atanmıştır. İttifakın diğer ortağı Kassandros (Antipatros'un oğlu) ise *khiliarkhos* (vezir) sıfatıyla Antigonos'un yardımcılığına getirilmiştir. Triparadeisos Toplantısı'nda yapılan bu idari taksimat neticesinde halefler arasında en yetkin pozisyona getirilen Antigonos'dan kuşkusuz ki beklentiler de yüksek olmuştur. Zira Birinci Halefler (Diadokhlar) Savaşı'nda hayatta kalmayı başaran tek rakipleri olan Eumenes'i alt etme görevi Antigonos'a verilmiştir (Arr. *Alex*. 30-38.; Diod. XVIII. 39.4. ; Mansel, 1999: 461; Kaya, 2012c: 185-186; Sarıkaya, 2013: 340; Will, 2006: 37; Anson, 2003: 208).

Tablo 3: Triparadeisos Toplantısı Sonucunda Anadolu'daki Yeni Satraplık Merkezleri Ve Satrapları

SATRAPLAR	SATRAPLIK MERKEZLERİ
Antipatros	Makedonya ve Yunanistan
Antigonos Monophtalmos	Büyük Phrygia-Lykia-Pamphylia
Nikanor (Antigonos'un generali)	Kappadokia
Arrhidaios (Kassandros'un kardeşi)	Hellespontos Phrygiası
Lysimakhos	Trakya
Kleitos (Kassandros'un generali)	Lydia
Philoksenas	Kilikia

Triparadeisos Toplantısı'nın ardından Makedonya'ya dönen Antipatros, Pellas sarayında imparatorluk işlerine müdahil olmaya çalışan III. Philippos Arrhidaios'un eşi Euridike'yi dizginlemiştir (Diod. XVIII. 39.2. ; Errington, 2017: 38-39; Kaya, 2019: 75). Bu sırada Perdikkas'ın ölümü ile düşmanlarına karşı tek başına kalan Eumenes ise siyasi yalnızlığına son vermek için müttefik arayışına girişmiştir. Nitekim Eumenes bu doğrultuda kendisiyle evlenmek isteyen Büyük İskender'in kız kardeşi Cleopatra ile Sardeis'te bir görüşme gerçekleştirmiştir.

Savaşın kaçınılmaz olduğunun farkında olan Eumenes, süvari birliklerinin üstünlüğüne güvenerek düşmanlarıyla Sardeis'te karşılaşmak istemiştir. Ancak Antipatros'u kızdıracak bir sebep vermekten korkan Cleopatra'nın isteği üzerine Eumenes Phrygia bölgesine çekilmiş ve kışı Kelainai'de geçirmiştir. Bu sırada Eumenes sorununu derhal çözmek isteyen Antipatros ise Anadolu'daki Antigonos'a 8.500 hetairoi süvarisi, 8.500 Makkedon piyadesi ve 70 fil göndermiştir (Diod. XVIII. 39.7. ; App. *Syr*. 53.). Antipatros ayrıca savaş meydanına çıkmadan ortadan kaldırmak istediği Eumenes'in başına 100 talanton para ödülü koymuştur. Bunun üzerine kendisine sadık kalan askerleri tarafından Eumenes'e 1.000 kişilik muhafız birliği tahsis edilmiştir (Plut. *Eum*. 8.6.; Just. XIV.1.9–14.).

MÖ 319 yılı bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte Kappadokia'ya hareket eden Eumenes, Orkynia'da Antigonos ile karşı karşıya gelmiştir. İki taraf arasında gerçekleşen savaşı komutanlarının ihanetine uğrayan Eumenes kaybetmiştir. Askerlerinin büyük bir kısmını kaybeden Eumenes tüm ikmal ve besin kaynaklarını Antigonos'un askerlerine ganimet olarak bırakarak kaçmak zorunda kalmıştır (Diod. XVIII. 40.1–8. ; Plut. *Eum*. 9.1.; Nep. *Eum*. 5.2–3. ; Just. XIV.2.1–2. ; Polyaen. IV.6.19. ; Sarıkaya, 2016: 747-748; Billows, 1990: 76; Kaya, 2019: 77). Bu mağlubiyetten sonra Armenia'ya çekilen Eumenes burada yeni askerler toplamaya ve yeni müttefikler aramaya başlamıştır. Ancak bu sırada askerlerinin yeni bir ihanet girişiminde olduğunu fark eden Eumenes güvendiği 500 süvari ve 200 piyade ile Lycaonia ve Kapadokya sınırındaki *Nora* (Gelin Tepe) Kalesi'ne sığınmıştır. Bölgeye gelerek kaleyi kuşatmaya alan Antigonos kaçacak yeri olmayan Eumenes'e barış teklif etmiştir. İki taraf arasında müzakereler devam ederken Nora Kalesi'nin kuşatmasını bir garnizon birliğine devreden Antigonos Kappadokia'yı işgal etmiştir. Eumenes ise yaklaşık bir yıl süren bu müzakereler sırasında Nora Kalesi'nde tutsak kalmıştır (Diod. XVIII. 41-42. ; Just. XIV. 2.1-4. ; Nep. *Eum*. 5.6-7. ; Plut. *Eum*. 9-12. ; Green, 2007: 36; Will, 2006: 40, vd. ; Parker, 2014: 325; Kaya, 2019: 77).

Eumenes'in Nora Kalesi'nde tutsak edilmesiyle birlikte Anadolu'nun tek hakimi olmak isteyen Antigonos'un önünde iki engel kalmıştır. Birincisi Perdikkas'ın kardeşi Alketas, ikincisi ise Triparaddeisos Tolantısı sonrası kararlarını tanımayarak bir ayaklanma başlatan muhaliflerin başını çeken Makedon donanmasının generali Attalos'tur. Nitekim MÖ 319'da Pisidia bölgesindeki *Kretopolis* (Kestel Gölü yakınları) civarında yapılan savaşta Attalos hayatını kaybederken, Alketas ise *Termessos*'a (Güllük) kaçmayı başarmıştır. Ancak Alketas'ı takip ederek Telmessos'u kuşatan Antigonos, Anadolu'nun hakimi olma yolundaki son engeli de ortadan kaldırmıştır[27]. Antigonos Monophtalmos kazandığı askeri başarılarla birlikte büyük bir güce ulaşmıştır. Zira sadece siyasi rakiplerini ortadan kaldırmamış aynı zamanda onların sahip olduğu tüm maddi ve askeri unsurların da sahibi olmuştur. Nitekim yaklaşık 60.000 piyade ve 10.000 süvariden oluşan büyük bir askeri güce sahip olan Antigonos'un aynı zamanda sayısı 30 olan bir fil filosu bulunuyordu (Diod. XVIII. 50.1–3. ; Grainger, 2019: 126; Kaya, 2019: 79). Antigonos için yaşanan tek olumsuz gelişme ise Antipatros'un ölümünden sonra kral naipliğine Polyperkhon'un getirilmesi olmuştur[28].

[27] Antigonos, Telmessos'u kuşattığında kentin gençleri Alketas için savaşmayı göze almıştır. Ancak kentin yaşlıları Alketas'ı teslim etmiştir. Antigonos tarafından öldürülen Alketas için Telmessos gençleri büyük bir anıtsal mezar inşa etmiştir (Arr. *Alex*.39. ; Diod. XVIII. 44-47. ; Fedak, 1990: 94; Rice, 1993: 234; Chaniotis, 2005: 45, vd. 237; Tekin, 2007: 120).

[28] Antipatros ölünce yerine kral naibi olarak oğlu Kassandros'un geçeceği düşünülüyordu. Ancak Kassandros böyle bir vazife için yaş ve deneyim olarak yetersizdi. Bunun üzerine Polyperkhon kral naipliğine getirilmiştir. Kassandros'un ise Polyperkhon'dan sonra kral naibi olmasına karar verilmiştir (Diod. XVIII. 48. ; Goukowsky, 1978: 94; Paine, 2007: 125; Parker, 2014: 326; Bosch, 1942: 138-139; Errington, 2017: 40. ; Rhodes, 2019: 198; Morkot, 1996: 112).

Makedonya imparatoru olma yolunda tüm rakiplerini sırayla saf dışı bırakan Antigonos, Anadolu'nun hakimiyeti için artık tehlike arz etmediğini düşündüğü Eumenes'ten yararlanmak istemiştir. Böylece ona makam ve toprak tevcih ederek kendisine karşı ayaklanmasının da önüne geçebileceğini düşünmüştür. Nitekim Antigonos bu doğrultuda Nora'da tutsaklığı devam eden Eumenes ile müzakere etmesi için Hieronymos'u barış elçisi olarak yetkilendirmiştir. Yapılan müzakerelerde kendisine Kappadokia Satraplığı tevcih edilen Eumenes sadakat yemini ettikten sonra bağışlanmıştır. Antigonos kendisine bağlılık yemini eden Eumenes'in tehlike olmaktan çıktığını düşünmüştür. Ancak Eumenes gizli bir şekilde yaklaşık 2.000 asker toplayarak yeniden savaş hazırlıklarına başlamıştır (Diod. XVIII. 53.5-6. ; Plut. *Eum*.12.1-3. ; Lund, 1992: 55; Parker, 2014: 326; Bosch, 1942: 142).

Eumenes'in itaati ile mevcut düşmanlarının tamamını dize getiren Antigonos, İskender İmparatorluğu'nun tamamına egemen olabilmek için harekete geçmiştir. *Kelainai*'da (Dinar) askeri meclisini toplayan Antigonos Anadolu'ya düzenlenecek sefer ile bütün satraplıkları ele geçirmeye ve bu satraplıkların başına kendisine sadık generalleri atamaya karar vermiştir. Ancak bu toplantıdan haberdar olan Arrhidaios (Hellespontos Phrygiası Satrabı) kendi satraplık sınırlarının dışındaki tahkimatı yüksek olan *Kyzikos*'u (Erdek) kuşatmıştır. Özerk statüdeki bu kenti ele geçirerek burada güçlü bir savunma merkezi oluşturmak isteyen Arrhidaios buna karşın Kyzikos'ta büyük bir direnişle karşılaşmıştır. Kyzikos'un kuşatıldığını öğrenen Antigonos ise kenti işgalden kurtarmak için bölgeye kalabalık bir askeri birlik yollarken kendisi ise Kelainai toplantısında planladığı Anadolu seferinin ilk durağı olarak Lydia'ya hareket etmiştir. Bunun üzerine Lydia Satrabı Cleitos Makedonya başkenti Pella'ya giderek durumu kral naibi Polyperkhon'a bildirmiştir. Bu sırada Lydia Satraplığını ele geçirdikten sonra yönünü Ionia'ya çeviren Antigonos ise Ephesos başta olmak üzere tüm Ionia kentlerini ele geçirmiştir. Antipatros'un kendi halefini belirleme yetkisinin olmadığını iddia ederek Polyperkhon'un meşruiyetini tanımayan Antigonos, oluşan bu kaos ortamından dolayı sorumluluk kabul etmemiştir. Antigonos ayrıca Kassandros'u kışkırtarak babasından kalan kral naipliği görevini devralması konusunda onu ikna etmiştir. Zira Kassandros, *Khersonesos*'dan (Gelibolu) Anadolu'ya geçerek Antigonos, Lysimakhos ve Ptolemaios ile bir koalisyon kurmuştur. Kurulan bu koalisyon Polyperkhon ve onu destekleyen diğer generallere karşı savaş hazırlıklarına başlamıştır. Böylece İskender İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu bu siyasi belirsizlik ortamında Anadolu yine ve yeni bir savaşın merkezi olmuştur (Diod. XVIII. 52-54. ; 72. 2-4. ; Polyaen. IV. 6.8. ; Billows, 1990: 80; Will, 2006: 40, vd.).

1.2.4. İkinci Halefler (Diodokhoi) Savaşı (MÖ 320-316)

İkinci Diadokhlar Savaşı Anadolu'nun her iki yakasına da sıçramıştır. Asya yakasında Antigonos ve Eumenes, Avrupa yakasında ise Kassandros ve Polyperkhon karşı karşıya gelmişlerdir. Lysimakhos ve Ptolemaios ise Avrupa yakasındaki savaşlarda Kassandros'a destek vermişlerdir. Büyük İskender'in katili olarak gördüğü Antipatros'a ve dolayısıyla onun oğlu Kassandros'a nefret duyan İskender'in annesi Olympias ise Polyperkhon'u desteklemiştir (Diod. XVIII. 54. ; Braund, 2005: 24; Billows, 1990: 81; Errington, 2017: 40-41; Kaya, 2019: 81). Bu mücadelede en kritik rolü kuşkusuz ki Kappadokia Satraplığına getirilen Eumenes üstlenmiştir.

Zira Anadolu'daki tüm Yunan kentleri Kassandros'a olan bağlılıkları nedeniyle Antigonos'u destekliyordu. Bu nedenle hem Polyperkhon hem de Olympias Anadolu'da kendileriyle müttefik olabilecek tek kişi olan Eumenes'i ikna etmek için ona sırayla mektup göndermişlerdir. Her iki mektupta da Eumenes'in Asya'da "krallık komutanı" (στρατηγὸς αὐτοκράτωρ) görevine atandığı, bu vazife için kendisine gerekli olan maddi ve askeri kaynağın Anadolu'daki kraliyet hazinesi tarafından karşılanacağı belirtilmiştir[29]. Polyperkhon ayrıca

[29] Eumenes'e maddi desteğin sağlanacağı kent Kilikia Bölgesinde tahkimatı yüksek olan Cyinda idi. Asya topraklarından toplanan vergiler ve diğer kaynakların gelirlerinin muhafaza edildiği bu kent,

Anadolu'daki sadık olan generallerine de mektuplar yollayarak onlardan Eumenes'e her türlü yardımı yapmalarını istemiştir. Nitekim Polyperkhon'un safına geçen Eumenes aralarındaki sulhu bozduğu Antigonos'a itaat etmeyeceğini bildirmiştir (Nep. *Eum.* 6.1-5. ; Diod. XVIII. 58.1-3. ; Plut. *Eum*. 13.1-4. ; Sarıkaya, 2016: 751; Parker, 2014: 326; Kaya, 2012c: 183).

İki tarafın da hazırlıklarını tamamlamasıyla birlikte diadokhoslar MÖ 318 yılında savaş meydanına çıkmışlardır. İlk olarak Polyperkhon'un Makedonya donanmasının başına getirdiği Cleitos ile Nikanor (Kassandros'un kardeşi) idaresindeki donanma karşı karşıya gelmiştir. Nikanor 130 gemilik donanmayla Hellespontos'a yelken açmıştır. Bu sırada Cleitos ise Nikanor'a göre daha büyük bir filoyla Propontis'te mevzilenmiştir. İki donanma *Byzantion* (İstanbul) yakınlarında karşı karşıya gelmiştir. Nikanor'un 70 gemisini imha eden Cleitos büyük bir zafer kazanmıştır. Bunun üzerine Antigonos 60 gemilik yeni bir filoya çok sayıda ek mürettebat ve teçhizat yükleyerek hızlıca bölgeye sevk etmiştir. Antigonos ayrıca Cleitos'un kamp kurduğu Avrupa kıyılarına çok sayıda okçu, sapancı ve ciritçi göndermiştir. Gelen taze kuvvetle birlikte aldığı mağlubiyetin ertesi günü şafağında düşman kampına karadan ve denizden çifte saldırı başlatan Nikanor kesin bir zafer kazanmıştır. Savaş esnasında gemisi karaya oturan Cleitos ise kara yoluyla Makedonya'ya kaçmaya çalışırken Lysimakhos'un askerleri tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür (Diod. XVIII. 72.2-4. ; Poly. IV. 6.8. ; Arslan, 2010: 208-211; Billows, 1990: 86; Bosch, 1942: 143; Errington, 2017: 43).

Kazandığı bu zaferle birlikte Antigonos'un Anadolu hakimiyetinin önündeki tek engel Eumenes kalmıştır. Byzantion'daki savaş devam ederken idaresindeki 3.000 Gümüş Kalkanlı ile Kilikia bölgesine giren Eumenes Lykia, Kilikia, Pisidia, Phoenike, Kıbrıs ve Koile Syria'dan katılımlarla birlikte 10.000 piyade ve 2.000 süvariden oluşan yeni bir ordu toplamıştır (Diod. XVIII. 59.; 61.4-5.). Bu sırada Antigonos'un müttefiklerinden Ptolemaios ise donanmasıyla birlikte Mısır'dan Kilikia'ya doğru ilerleyerek bölge kentlerinden *Zephyrion*'a (Mersin) girmiştir. Bunun üzerine Ptolemaios ile güçlerini birleştirerek Eumenes'i kesin olarak ortadan kaldırmak isteyen Antigonos Kilikia'ya hareket etmiştir. Eumenes ise bu birleşmeyi engellemek için Phonike ve Koile Syria'yı ele geçiren Ptolemaios'un üzerine yürümüştür. Ancak Eumenes bu yolculuk sırasında önce *Tigris* (Dicle Nehri) yakınlarındaki yerli halkın sonra da Fırat Nehri yakınlarında Babil Satrabı Seleukos'un saldırısına uğramıştır. Eumenes bu saldırılar sonucunda hayatını kurtarmayı başarırken ordusunun büyük bir bölümünü kaybetmiştir (Diod. XVIII. 62-73. ; Kaya, 2019: s.83).

İlk girişiminden başarısızlıkla ayrılan Eumenes yeni bir ordu oluşturmak ve kendisini takip eden Antigonos'tan saklanmak için *Persia*'ya (İran) hareket etmiştir. Burada Pers satraplarının müttefikliğini kazanan Eumenes yeniden güçlü bir ordu kurmayı başarmıştır (Diod. XIX. 27-29. ; Plut. *Eum.*13. 4-5. ; Austin, 2006: 78; Billows, 1990: 90; Parker, 2014: 327; Rhodes, 2019: 199). Bunun üzerine Antigonos MÖ 317 yılında generali Seleukos ile birlikte Babil'den Persia'ya geçmiştir. *Paraitekene* ve *Gabane*'de gerçekleşen savaşlarda başarılı mücadeleler veren Eumenes, İsfahan civarındaki son savaşta askerlerinin ihanetine uğramıştır. Zira Antigonos emrindeki

---

Antigenes ve Teutamos komutasındaki 3.000 kişilik seçkin *hypaspistai basilikoi* (Büyük İskender'in yakın muhafız birliği. Bu birlik daha sonra kullandıkları gümüş kaplamalı kalkanları nedeniyle *argyraspides* <Gümüş Kalkanlılar> olarak anılmıştır.) tarafından korunuyordu. Polyperkhon gönderdiği mektupla 500 talanton para ve *hypaspistai basilikoi*'nin idaresini Eumenes'e vermiştir. Eumenes bu askeri birliğin desteğini alabilmek için kendisine tahsis edilen 500 talantona ihtiyacı olmadığını belirtmiştir. Daha sonra İskender'e bağlı olan bu askerleri etkilemek için İskender'i rüyasında gördüğünü belirtmiş ve onlarla bu rüyayı paylaşmıştır. Buna göre hazırlanmış olduğu kraliyet çadırındaki tahtı işaret eden İskender, Eumennes'e "*Eğer bu çadırda bir meclis toplarsan bizzat katılacağım ve yardım edeceğim*" demiştir. Gümüş kalkanlıların maneviyatına hitap eden Eumenes onları kendi safına çekmeyi başarmıştır (Plut. *Eum*. XIII. 3–4. ; Diod. XVIII. 60.5-6. ; 61.3. ; Curt. X. 6.13–15. ; Nep. *Eum*. 7.1–3. ; Polyaen. IV. 8.2. ; Just. XIV. 2.6).

askerlerden özel bir birlik oluşturarak Eumenes'in savunmasız haldeki kampına bir saldırı düzenlemiştir. Bunun üzerine karargâhlarındaki erzakları düşman tarafından ele geçirilen ve eşleri rehin alınan Eumenes'in askerleri savaşmayı bırakmıştır. Eumenes ise kendisine ihanet eden askerleri tarafından teslim edildiği Antigonos tarafından öldürülmüştür (Diod. XIX. 37-44. ; Plut. *Eum.*17-19. ; Nep. *Eum.*10-12. ; App. *Syr*. 53. ; Just. 14. 3-4. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 14. ; Just. XIV. 4.21. ; Westlake, 1969: 313-329; Parker, 2014: 328. ; Kaya, 2019: 83-84). Makedonya'nın ortak krallarından III. Philippos Arrdisaios da aynı yıl Kraliçe Olympias tarafından öldürülünce Mısır halkı satrapları Ptolemaios'u firavun-kral ilan etmiştir (Diod. XIX.11. ; Paus. I. 25.5. ; Hölbl, 2001: 14; Austin, 2006: 68; Errington, 2017: 44; Kaya, 2019: 84).

1.2.5.Üçüncü Halefler (Diodokhoi) Savaşı (MÖ 314-311)

Antigonos Monophatalmos bütün rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra Anadolu'da tek başına bir iktidar kurmuştur. Yarattığı bu yeni düzende sağlam bir merkezi otorite tesis etmek isteyen Antigonos rakiplerine destek veren bölgedeki satrapları cezalandırmış ve yerlerine sadık generallerini atamıştır. Ptolemaios'un Mısır Satraplığı ve Seleukos'un Babylon Satraplığı dışındaki tüm topraklar Antigonos'un hakimiyetine girmiştir. Aynı zamanda büyük bir finansal güce de ulaşan Antigonos Persia topraklarındayken Ektabana ve Susa'dan toplam 25.000 talent para (40.000 askerin üç yıllık maliyetine eş değer) toplamıştır (Diod. XIX. 43.4-5.; 56.5. ; Bengtson, 1931: 111, vd.; Errington, 2017: 45). Bu sırada Antigonos'un muhaliflerinden Polyperkhon ise hayatta kalan tek meşru kral IV. Aleksandros ile Makedonya'da kalarak kendini güvenceye almıştır. Ancak diğer bir muhalif Olympias ise Kassandros tarafından öldürülmüştür (Diod. XIX. 61. ; Braund, 2005: 24; Errington, 2017: 45-47; Kaya, 2019: 85.; Parker, 2014: 329).

Oluşan bu yeni tabloda İskender'in hayatta kalan son altı generali arasında en güçlü pozisyonda Antigonos bulunuyordu. Bu gücü bölüşmek istemeyen Antigonos, İskender'den miras kalan imparatorluğu bir bütün halinde ve tek başına yönetmek istiyordu. Antigonos bu doğrultuda sadece muhaliflerini değil müttefiklerini de ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Nitekim Antigonos ilk olarak Babil Satraplığı üzerine hareket etmiş ve Seleukos'tan hakimiyeti altındaki toprakları teslim etmesini istemiştir. Ancak bu ültimatomu reddeden Seleukos Babil'den kaçarak Mısır'a sığınmıştır. Mısır'da firavun ilan edilen ve bağımsız bir krallık hayal eden Ptolemaios bu durumu fırsata çevirerek Kassandros ve Lysimakhos'u yanlarında yer almaya ikna etmiştir. Böylece İkinci Halefler (Diadokhlar) Savaşı'nda aynı cephede savaşan Ptolemaios, Kassandros ve Lysimakhos üçüncü savaş öncesinde yeni bir ittifak kurmuşlardır. Antigonos'a karşı oluşturulan bu koalisyonda Seleukos'a yer verilmemiştir (Diod. XIX. 55-56. ; Buraselis, 1982: 5-11; Hölbl, 2001: 17; Lund, 1992: 55; Will, 2006: 44, vd.).

Koalisyon unsurları yeni bir savaşın kaçınılmaz olduğunu bilerek Antigonos'a asla kabul etmeyeceğini bildikleri ağır şartlar içeren bir teslimiyet antlaşması teklif etmişlerdir[30]. Bu teklif

[30] Üçlü koalisyon Antigonos'un nüfuzundaki tüm topraklara göz dikmiştir. Buna göre Antigonos'un Asya Satraplıklarını Ptolemaios'a; Kappadokia ve Lykia Satraplıklarını Kassandros'a; Hellespontos Phrygiası Satraplığı ve Bithynia'nın ise Lysimakhos'a teslim etmesi istenmiştir. Ayrıca Babil Satraplığının Seleukos'a geri iade edilmesi ve Eumenes'ten ganimet olarak ele geçirilen kraliyet hazinesinin kendilerine teslim edilmesi koalisyon güçlerinin diğer talepleri arasında yer almıştır (Diod. XIX. 57.1. ; Just. XV.1.2. ; App. *Syr*.53. ; Billows, 1990: 133; Parker, 2014: 329; Errington, 2017: 46; Schwertheim, 2009: 55). Koalisyon unsurları Triparadeisos Toplantısı kararlarını bu taleplerinin yasal dayanağı olarak göstermiştir. Zira bu toplantıda Hellespontos Phrygiası Satraplığına Lysimakhos'un getirilmesine karşın Kassandros'un burayı hakkı olmadığı halde işgal ettiğini belirtmişlerdir. Esasen haklılık payı olmasına rağmen koalisyon unsurlarının gösterdiği bu gerekçe kendi eylemleriyle ters düşüyordu. Zira Eumenes'ten alınan Kappadokia ve Lykia Satraplığının Kassandros'a teslim edilmesine dair bir madde veya alınan karar da yoktur. Ancak kimi kaynaklarda Lykia yerine Lydia veya Kilikia'nın adının kullanılması bu çelişkinin izahatı olarak görülebilir (Fortina, 1965: 54; Wehrli, 1969: 43; Kaya, 2019: 86).

esasen iki taraf arasında güç gösterisine dayalı bir psikolojik savaş hamlesiydi. Nitekim Antigonos'un doğal olarak koalisyon ortaklarının teklifini reddetmesiyle birlikte bu mücadele savaş meydanına taşınmıştır. Zira Antigonos'un MÖ 314 yılında Ptotemaios hakimiyetindeki Fenike Satraplığına bağlı *Tyros* (Sur) kentine saldırmasıyla birlikte Üçüncü Halefler (Diadokhlar) Savaşı resmen başlamıştır. Bir yıllık kuşatmanın ardından kenti ele geçiren Antigonos bu sırada Batı Anadolu kıyı kentlerine, Kıbrıs, Rodos ve Ege ile Akdeniz'deki tüm Yunan polis'lerine elçiler göndererek kendisine destek vermelerini istemiştir. Bu sırada Anadolu'da düşmanları tarafından işgal edilen kentleri kurtarmak içinse yeğenleri Diokorides ve Polemaios'u yetkilendirmiştir. Nitekim ilk olarak Kassandros'un komutanlarından Asklepiodoros'un kuşattığı Pontos kenti *Amisos* (Samsun) kurtarılmıştır. Ardından da Antigonos hakimiyetinde olup Bithynia Kralı Zipoites tarafından işgal edilen *Astakos* (İzmit Körfezi) ve *Khalkedon* (Kadıköy) kurtarılmıştır.Bu sırada koalisyon ortaklarından Ptolemaios Kıbrıs üzerinden Kilikia bölgesine hareket ederken ve Seleukos komutasındaki ikinci bir filo ise İonia'yı işgal etmek için bir sefer başlatmıştır. Zira bir İonia kenti olan *Erythrai* (İzmir/Ildırı-Çeşme) limanını kuşatan Seleukos, Antigonos'un İonia'ya desteğe geldiğini öğrenince kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır (Diod. XIX. 60.2-4. ; Grabowski, 2019: 30; Billows, 1990: 133)

Ionia'ya ulaşan Antigonos stratejik öneminden dolayı bölge kentlerinin destekleyeceği tarafın mücadelede avantajlı taraf olacağının farkındaydı. Bu nedenle arzuladığı desteği alabilmek için tıpkı Büyük İskender gibi Yunan kentlerine özgürlük (*eleutherie*) sloganını kullanmıştır. Nitekim Antigonos bu doğrultuda *Miletos* (Aydın-Didim), *Erythrai* (İzmir/Ildırı-Çeşme) ve *Kolophon* (İzmir/Değirmendere) kentlerine *autonomia* (özerk) statüsü vermiştir (Magie, 2003: 30; Lund, 1992: 115; Kaya, 1999: 87). Antigonos daha sonra ise Yunanistan'ın *Peloponnessos* (Mora) kentinde Kassandros tarafından rehin tutulan Polyperkhon ve oğlu Aleksandros'u kurtarmıştır. Polyperkhon'u Peloponnessos ordularının başına getiren Antigonos, Aleksandros'u ise Kassandros ile savaşması için Anadolu'ya göndermiştir (Diod. XIX.57.5. ; 60.1-2. ; Errington, 2017: 46-47; Kaya, 2019: 87; Parker, 2014: 329). Büyük savaş öncesinde gerekli askeri ve diplomatik hazırlıklarını tamamlayan Antigonos MÖ 314 yılının sonunda Fenike'nin *Tyros* (Sur) kentinde son kez askeri meclisini toplamıştır. Bu toplantıda alınan kararların yayınlandığı Tyros bildirisinde Olympias'ı öldürmek, Makedonya'nın ortak krallarından IV. Aleksandros ile annesi Roksane'yi hapsetmek ve merkezi otoriteye başkaldırmak suçlarından dolayı Kassandros'un suçunun sabit olduğu belirtilmiştir. Ancak ordu meclisini esasen kendisine siyasi güç tevcih etmek için toplayan Antigonos, Tyros bildirisi ile yeni kral naibi olduğunu ilan etmiştir[31].

Tyros bildirgesinin ardından Üçüncü Halefler (Diadoklar) Savaşı Anadolu'nun Asya ve Avrupa yakasında eş zamanlı olarak başlamıştır. Antigonos savaşın Avrupa yakasındaki ayağı için yeğeni Dioskorides idaresindeki büyük bir filoyu Ege Denizi üzerinden Yunanistan ve Makedonya'ya göndermiştir[32]. Anadolu'daki savaşa bizzat ordularının başında katılan Antigonos

[31] Tyros kararnamesi direkt olarak Makedonya'yı nüfuzu altına alan Kassandros ve onu destekleyen Yunan kent devletlerini hedef almıştır. Nitekim Antigonos, Olympias'ın öldürülmesi hususunda verdiği kararla esasen İskender'e bağlılığı ile bilinen Yunan kentlerini kendi safına çekerek Kassandros'u yalnız bırakmak istemiştir. Antigonos'un hapis tutulan IV. Aleksandros ile annesi Roksane'yi özgürlüğüne kavuşturmak istemesinin altında yatan asıl gerekçe ise kral naibi unvanı ile görevini resmileştirmektir. Ayrıca bu bildirgenin dikkat çeken bir diğer misyonu Büyük İskender'in ruhunu ve ideolojisini taşıyor olmasıydı. Nitekim Korinthos Birliği'nin başkanı ve Panhellenizm'in savunucusu olan İskender'in Yunan kentleri için kullandığı *aphroulegetous* (garnizonsuz), *eleuteros* (özgür) ve *autonomous* (özerk) ifadeleri birebir Tyros bildirgesinin sloganları olmuştur (Diod. XIX. 61.1-3. ; Heus, 1938: 146-150; Austin, 2006: 80; Will, 2006: 46; Billows, 1990: 116; Wehrli, 1969: 105; Errington, 2019: 47).

[32] Dioskodires'in Avrupa yakasındaki en büyük icraatı Atina işgalindeki Delos Adası'nı MÖ 314 yılında özgürlüğüne kavuşturmasıdır (Diod. XIX.62.9). *Nesiotai* (Adalılar Birliği) adı ile bağımsızlığını kazanan ada halkı minnetinin bir nişanesi olarak Antigoneia adını verdikleri bir festival geleneğini başlatmışlardır (*IG* XI,4:1036. ; *SEG* 15:494). Aynı zamanda Anadolu yakasında da faaliyet gösteren

ise ilk olarak Ptolemaios'un müttefiki olan Asandros hakimiyetindeki Karia Satraplığını kuşatmıştır. Antigonos daha sonra ise Toroslar üzerinden Anadolu'nun kuzeyine doğru ilerleyerek Lysimakhos'un üzerine yürümüştür. Bu sırada donanmasıyla birlikte Anadolu'ya ulaşan ve Pamphylia ile Kilikia bölgelerini ele geçiren Ptolemaios, Rhodos ile kurmaya çalıştığı müttefiklik girişiminden sonuç alamamıştır. Doğrudan Antigonos üzerine bir sefer düzenlemek isteyen Ptolemaios MÖ 313 yılında Kıbrıs ve Kyrenaika'da, MÖ 312 yılında ise Pontos bölgesinde çıkan ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Anadolu'da önemli başarılara imza atan Ptolemaios bu sırada Suriye'de işgallerini sürdüren Antigonos'un oğlu Demetrios'a saldırmaya karar vermiştir. Nitekim güçlerini birleştirerek Suriye'ye giren Ptolemaios ve Seleukos MÖ 312 yılında *Gazza*'da (Gazze) Demetrios'u mağlup etmeyi başarmışlardır (Diod. XIX.79-86. ; Just. XV.1.6-9. ; Plut. *Demet.* 5-6. ; Pietrykowski, 2009: 124-134; van Dessel – Hauben, 1977: 320-328; Seibert, 1969: 164; Hölbl, 2001: 18; Morkot, 1996: 124; Parker, 2014: 330; Bosch, 1942: 146; Tekin, 2019a: 144-145).

Seleukos, Gazza zaferinden sonra MÖ 320 yılındaki Babil Konferansı'nda kendisine tevcih edilen ancak Antigonos tarafından elinden alınan Babylon'u ele geçirmiştir. Ege ve Akdeniz ticaretinin merkezi olan Babylon'u kaybeden Antigonos böylece büyük bir ekonomik darbe almıştır. Ayrıca Media ve Susiana satraplıkları da gönüllü olarak Seleukos hakimiyetini kabul etmiştir. Ancak Antigonos kalabalık bir ordu ile Suriye'ye girince Ptolemaios bölgeyi terk etmiştir. Ptolemaios'un geri çekilmesiyle birlikte yalnız kalan Seleukos ise ele geçirdiği bölgeleri savunamamış ve böylece Antigonos Suriye'nin hakimiyetini yeniden ele geçirmiştir (Diod. XIX. 93.2-7. ; Will, 2006: 48; Hölbl, 2001: 18; Walbank, 1993: 52; Billows, 1990: 120; Seibert, 1969: 164; Errington, 2017: 50; Kaya, 2019: 88).

1.2.6. Halefler (Diodokhoi) Barış Antlaşması (MÖ 311)

Üçüncü Halefler Savaşı boyunca birbirlerine üstünlük sağlayamayan koalisyon tarafı ve Antigonos arasında MÖ 311 yılında yeminli bir barış antlaşması imzalanmıştır (Diod. XIX. 105.1. ; Buraselis, 1982: 11; Austin, 2006: 83-84; Will, 2006: 50; Lund, 1992: 60; Morkot, 1996: 124; Errington, 2017: 50-51; Schwertheim, 2009: 55). Bu antlaşmaya göre Asya'nın tamamı Antigonos'un hakimiyetine girerken Avrupa'nın *strategos'*u (başkomutan) olarak Kassandros atanmıştır. Trakya Lysimakhos'un, Mısır ise Ptolemaios'un idaresinde kalmıştır. Yunanistan'a *autonomous*'luk (özerklik) verilirken Anadolu'daki Yunan kentlerinin tamamı *eleuteros* (özgür) statüsü kazanmıştır. Alınan bu karar Antigonos tarafından tüm kentlere gönderilen mektuplarla müjdelenmiştir (*OGIS,* 5. ; Diod. XIX. 61. ; Bagnall - Derow, 2004: 8; Welles, 1934: 1-12, nr. 1.; Austin, 2006: 84-85; Will, 2006: 51; Errington, 2017: 51-52).

Üçüncü Halefler Savaşı'nda yardımcı unsur olmaktan öteye geçmeyen Seleukos ve Polyperkhon bu antlaşmanın dışında tutulmuşlardır[33]. Kassandros'un himayesine bırakılan IV. Aleksandros ve annesi Roksane ise antlaşmadan bir yıl sonra öldürülmüşlerdir. Dolayısıyla MÖ 310 tarihi itibariyle Büyük İskender'in de yer aldığı Argedlar hanedanından geriye sadece Cleopatra (İskender'in kız kardeşi) ve Herakles (İskender'in gayrimeşru oğlu) kalmıştır (Diod. XIX. 105.2. ; XX 20. ; Just. XV.2.5.). İskender'in kız kardeşi ve yasal mirasçılarından Cleopatra diadokhlar tarafından siyasi bir aktör olarak değerlendirilmemiştir. Nitekim Cleopatra sadece

---

Dioskorides MÖ 313/312 yılında Antigonos'a muhalif olan Karia Satrapı Asandros'un hakimiyetindeki Miletos'u özgürlüğüne kavuşturmuştur (*Syll.* 322. ; Errington, 2017: 48).

[33] Antigonos ve koalisyon arasında barış sağlanmasına rağmen Antigonos ile Seleukos arasındaki savaş devam etmiştir. Bu nedenle Seleukos antlaşmanın muhatapları arasında yer almamıştır. Netice itibariyle iki taraf arasında MÖ 308 yılına kadar devam eden savaşı Seleukos kazanmıştır. İki taraf arasında yapılan antlaşmayla İran bölgesi Seleukos'un himayesine bırakılmıştır (Diod. XIX. 90-92. ; XIX. 105. ; Plut. *Demet.* 18.2. ; App. *Syr*. 54-55. ; Grabowski, 2019: 30).

diadokhların hakimiyetlerini meşrulaştırmak için yaptığı siyasi evliliklerinin bir parçası olmuştur (Carney, 2000: 123-128). Herakles ise kraliyet soyundan geldiği için Polyperkhon tarafından kullanılmıştır. Ancak siyasi bir değeri ve nüfuzu olmayan Herakles MÖ 310 (ya da 308) yılında öldürülmüştür (Diod. XIX.61. ; Austin, 2006: 83; Rhodes, 2019: 200).

IV. Aleksandros'un ölümünün ardından Makedonya İmparatorluğu'nun başında resmi olarak bir kral kalmamıştır. Bu nedenle her *diadokhoi* kendi hakimiyet bölgesinde birer kral olarak görev yapmaya başlamıştır (Diod. XX. 20.1-2. ; 28.; Walbank, 1993: 54; Will, 2006: 54). Zira Yunan kentlerinin koruyucusu sıfatıyla hareket etmeye başlayarak krallığını ilan eden Antigonos böylece Batı Anadolu'daki Hellen polis'lerine kendi garnizonlarını yerleştirmiştir. Bunun üzerine Mısır'da krallığını ilan eden Ptolemaios, Anadolu'da güçlenmesini istemediği Antigonos'un ilhak ettiği bu kentleri özgür kılmak için Dağlık Kilikia ve Karia bölgelerine MÖ 309 yılında bir sefer düzenlemiştir. Nitekim *Ksanthos* (Kınık), *Kaunos* (Dalyan), *Myndos* (Gümüşlük) ve *İassos* (Kıyıkışlacık) kentleri Ptolemaios'un safına geçmişlerdir. Ptolemaios, Batı Anadolu'daki bu kentlerle yaptığı iş birliği sonucu MÖ 308 yılında Kos Adası'nı işgal etmiştir. Ptolemaios kuşatmaya aldığı Halikarnassos kentini ise Antigonos'un oğlu Demetrios'un başarılı müdafaası nedeniyle ele geçirememiştir (Hölbl, 2001: 19; Kaya, 2019: 90).

Oluşan bu yeni tabloda görülüyor ki yapılan anlaşmanın herhangi bir bağlayıcı hükmü olmamıştır. Zira bu antlaşma ile birlikte şimdiye kadar satrap olarak görev yapan diadokhlar MÖ 306 yılından itibaren *basileus* (kral) unvanını kullanmaya başlamışlardır. Değişmeyen tek durum ise İskender'in hayatta kalan 6 generali arasındaki yeni mücadelenin Anadolu topraklarında gerçekleşmiş olmasıdır (Diod. XX. 53. ; Parker, 2014: 332; Kaya, 2019: 20; Williams, 1993: 232; Schwertheim, 2009: 55; Morkot, 1996: 125; Cline - Graham, 2017: 205-212).

1.2.7. Anadolu'da Halef (Diadokhoi) Krallıklar Dönemi: Antigonoslar/Antigonidler Krallığı (MÖ 306-301)

MÖ 311 Barış Antlaşması'ndan sonra tüm diadokhlar Makedonya İmparatorluğu'ndan bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlardır. Nitekim MÖ 311-306 yılları arasındaki zaman aralığı Hellenistik Dönem Anadolu tarihinde *interregnum* (kralsız ara dönem) olarak anılmıştır. Merkezi bir otoritenin olmadığı bu süreç MÖ 306 yılında sona ermiş ve her general kendi krallığını ilan etmiştir. Bu generallerden Antigonos Monophtalmos kendisini İskender İmparatorluğu'nun meşru varisi olarak görmüş ve *Basileus* (Kral) unvanını kullanarak Anadolu'nun da hakimiyet sınırlarında yer aldığı Antigonos Krallığı'nı kurmuştur. Bunun üzerine Ptolemaios Mısır'da, Kassandros Makedonya'da Lysimakhos Trakya'da ve Seleukos ise İran'ın "Yukarı Satraplıklar" olarak adlandırılan bölgesinde kendi krallıklarını ilan etmişlerdir (Just. XV.2.11. ; Plut. *Demet*. 18.; App. *Syr*.54-55. ; Hölbl, 2001: 20; Will, 2006: 57-58; Austin, 2006: 94; Kaya, 2019: 92; Lund, 1992: 21; Errington, 2017: 53-56, (Seleukos için); 56-57, (Lysimakhos için); 57-61, (Ptolemaios için); 61-66, (Kassandros için)).

Kendisini bütün diadokhlardan üstün gören Antigonos Monophtalmos MÖ 306 yılında ilan ettiği krallığının başkenti olarak Phrygia bölgesindeki *Apameia/Kelainai*'yi (Dinar) seçmiştir. Basileus unvanı alan oğlu Demetrios ise ikinci adam olarak krallığı babası Antigonos ile birlikte yönetmiştir. Yönetim merkezini ve rejimini belirleyen Antigonos'un ilk siyasi hamlesi Ptolemaios üzerine bir sefer düzenlemek olmuştur. Aslında Antigonos'un hakimiyet sahası olan Anadolu için en büyük tehdit Makedonya'daki Kassandros'tu. Ancak Kassandros üzerine yapılacak sefer esnasında Ptolemaios'un arkadan saldırabileceğini öngören Antigonos önceliği Mısır seferine vermiştir. Bu doğrultuda MÖ 306 yılı sonlarında Antigonos kara birliklerinin, Demetrios ise donanmanın başında yer alarak iki koldan İskenderiye'ye hareket etmişlerdir. Gazza kentinde birleşen Antigonid kralları Pelusion'dan başlayarak İskenderiye'ye kadar uzanan Nil Deltası boyunca tüm kentleri ele geçirmeyi amaçlamışlardır. Ancak bu zorlu coğrafyada yapılan bir dizi başarısız saldırının ardından Antigonid kralları seferi sonlandırmak zorunda kalmışlardır (Diod. XX. 73-76. ; Paus. I. 6.6. ; Plut. *Demet*. 19.1-3. ; Hölbl, 2001: 20; Bosch, 1942: 152; Kaya, 2019: 93; Errington, 2017: 60).

Anadolu'ya geri dönen Antigonos Ege ve Akdeniz'deki hakimiyet alanını genişletmeye karar vermiştir. *Nesiotes Birliği* (Adalar Birliği) ile Kyklad Adaları'na hakim olan Antigonos MÖ 305 yılında Kıbrıs'ı işgal etmiştir (Thoneman, 2016: 55; Will, 2006: 56; Errington, 2017: 65; Tekin, 2006: 113: Kaya, 2019: 93). Demetrios ise aynı yıl Ege Denizi'nin mutlak hakimi olma yolundaki son engel olan ve aynı zamanda Mısır seferi sırasında kendilerine destek göndermeyen Rodos'a bir sefer düzenlemiştir Bir yıllık uzun bir kuşatma nedeniyle *Poliorketes* (kuşatıcı) olarak anılacak olan Demetrios bu sefer sonucunda askeri bir zaferden ziyade siyasi bir başarı kazanmıştır. Rodos ile bir barış antlaşması imzalayan Demetrios elde ettiği diplomatik kazanımlar neticesinde MÖ 304 yılında kentin kuşatmasını sonlandırmıştır[34]. Antigonos ise Phrygia bölgesinde *Synnada* (Şuhut) ve *Dokimeion* (İncehisar) garnizon kentlerini inşa ederek krallığının Küçük Asya'daki askeri gücünü arttırmıştır (Jones, 1971: 49; Magie, 1950: 132). Yine MÖ 304 yılında yaşanan deprem nedeniyle büyük zarar gören İonia'daki *Lebedos* (Ürkmez-İzmir) ve *Teos* (Sığacık-İzmir) kentlerini birleştirmek (*sinoikismos*) isteyen Antigonos'un bu önerisi her iki kent tarafından reddedilmiştir (Welles, 1934: 15-34, nr.3-4. ; Akyürek Şahin, 2012: 144; Bagnall - Derow, 2004: 11-15) .

Antigonos MÖ 303 yılından itibaren asıl hedefi olan Kassandros'a odaklanmıştır. Bu doğrultuda Yunanistan'a hareket eden Demetrios, Korinthos'ta bir araya geldiği Yunan kent devletlerinin liderleriyle müttefiklik kurmuştur. Nitekim MÖ 302 yılında yapılan antlaşma sonucunda Antigonid krallarının başkanlığında Korinthos Birliği yeniden kurulmuştur (Diod. XX. 46.5. ; Plut. *Dem.* 25.3. ; Austin, 2006: 105; Magie, 2003: 33; Rhodes, 2019: 202). Kurulan bu birlik sayesinde Yunanistan ve Batı Anadolu'da Kassandros ve Polyperkhon'un nüfuzu tamamen sona ermiştir. Antigonidlerin yeni müttefikleriyle birlikte oldukça güçlendiğini gören Kassandros'un barış talebi ise Antigonos tarafından reddetmiştir. Bunun üzerine Üçüncü Halefler Savaşı'nda Antigonos'a karşı birlikte savaşan Kassandros, Lysimakhos, Ptolemaios ve Seleukos, Dördüncü Halefler Savaşı öncesinde yeni bir koalisyon oluşturmuşlardır (Diod. XX. 106-113.; Braund, 2005: 30; Errington, 1990: 145; Billows, 1990: 174; Kaya, 2019: 95).

[34] Rodos tahkimatı yüksek bir ada kenti olup, donanımlı askerler ve aidiyeti yüksek vatandaşları ile Demetrios'a karşı büyük bir direniş göstermiştir. 40.000 piyade ve 370 kadar gemiden oluşan donanmasına ek olarak Ege Denizi'nde ticaret yaptığı korsanlardan oluşan yardımcı unsurlarla birlikte Rodoslular Demetrios'a geçit vermemiştir. Nitekim bir yıllık kuşatmanın ardından iki taraf arasında bir barış anlaşması imzalanmıştır. Rodos bu antlaşmaya göre Antigonidler ile Ptolemaios arasındaki mücadelede tarafsız kalacaktır. Antlaşmanın teminatı olarak Rodoslular Antigonos Krallığı'na 100 esir vermişlerdir (Plut. *Demet*. 21-22. ; Diod. XX. 81-88. ; Kınacı – Ekici, 2019: 415-439; Green, 2007: 45; Thoneman, 2016: 55; Errington, 2017: 65). Rodosluların bu başarısı uygarlık tarihine dünyanın yedi harikasından birini kazandırmıştır. Zira Rodos halkı bu başarıyı taçlandırmak ve *Helios*'u (Güneş Tanrısı) onurlandırmak için Rodos limanında 30 metre yükseklikte *Kolossos- Helios Heykeli*'ni inşa etmişlerdir. Ancak bu anıt MÖ 227'de meydana gelen bir deprem sonucu yıkılmıştır. (Polyb. V. 88. ; Diod. XXVI. 8.; Plin. *NH* XXXIV.17.; Strab. XIV. 2.5. ; Gabrielsen, 1997: 74. ; Magie, 2003: 33; Rhodes, 2019: 201).

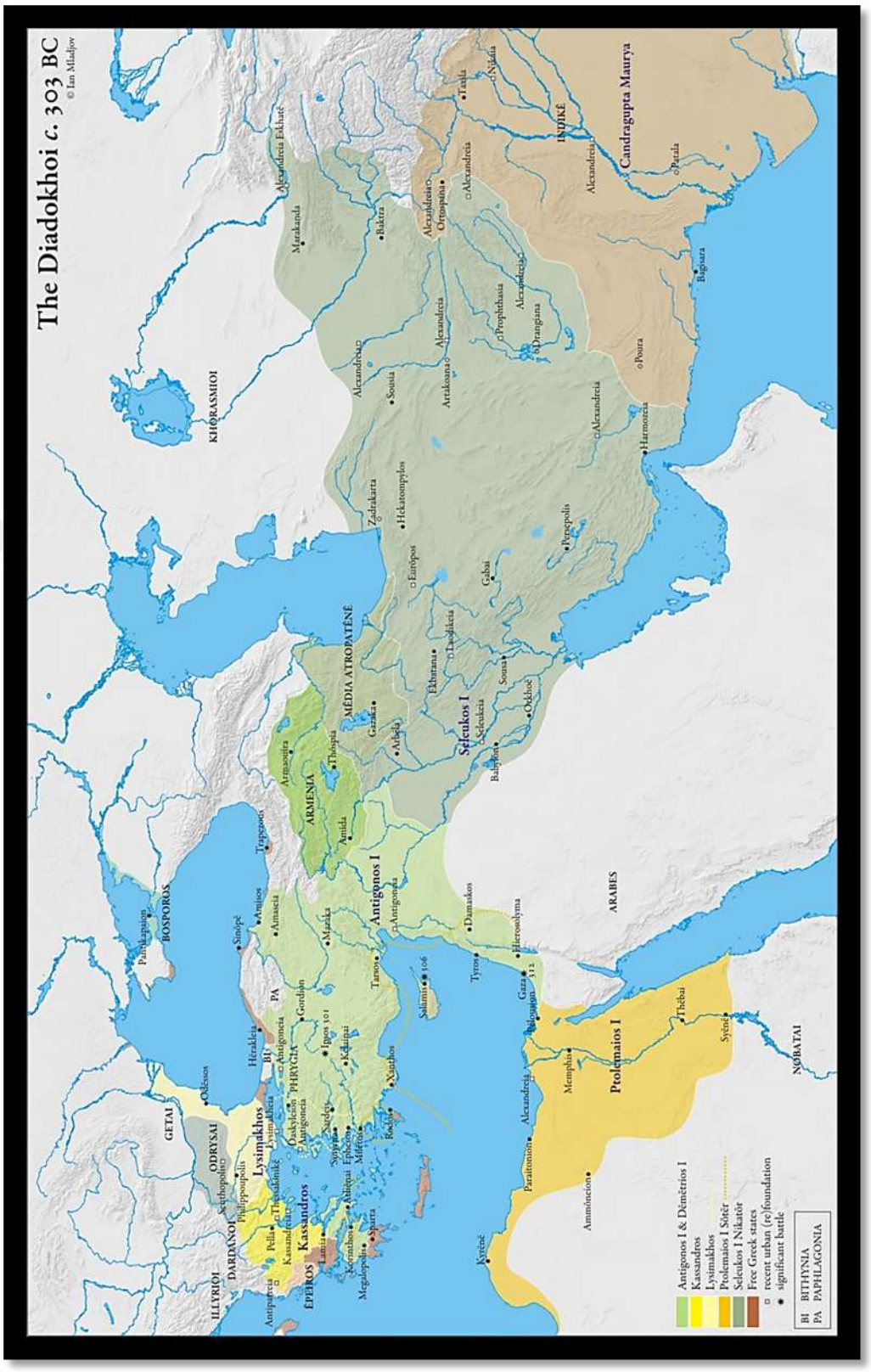

Harita 5: Ipsos Savaşı'ndan Önce Anadolu. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome.)

1.2.8.Dördüncü Halefler (Diodokhoi) Savaşı: İpsos Savaşı (MÖ 301)

Gerek Antigonidlerin gerekse müttefiklerin savaş stratejisi birbirinden farklıydı. Öyle ki Yunanistan, Atina, Chalkis, Korinth ve Boiotian League Antigonidleri destekliyordu. Doğu Yunanistan'da sadece Teselya bölgesi müttefiklerin tarafındaydı. Bu nedenle Antigonidler yeni savaşı Anadolu'nun Avrupa yakasında başlatmak istiyordu. Müttefik grubu ise Avrupa'da geniş bir cephede mücadele etmek yerine savaşı Anadolu'nun Asya yakasına taşımak istiyordu. Netice itibariyle koalisyon ortakları erken davranarak savaşı Anadolu'ya taşımayı başarmıştır. Ancak Kassandros, Ege ve Akdeniz'den gelebilecek saldırılara engel olabilmek için Avrupa'da kalmış ve Prepelaos komutasında bir garnizon birliğini Lysimakhos'a göndermiştir (Diod. XX. 106.2. ; Errington, 1990: 147; 2017: 66; Bosch, 1942: 152; Tekin, 2006: 114). Bu sırada Demetrios'un Kotinthos'ta, Antigonos'un ise Suriye'de olmasını fırsat bilen koalisyon güçleri Anadolu'yu işgal etmeye başlamışlardır. Zira Kassandros'un generali Prepelaos Phrygia, Aiolis ve İonia bölgelerinde kolay zaferler kazanmıştır. Bu sırada Demetrios ise Avrupa yakasında Korinthos Birliği'ne dahil olmayan tek bölge olan Teselya üzerine yürümüştür. Bunun üzerine 29.000 kişilik ordusuyla Teselya'nın savunmasında bizzat Kassandros önderlik etmiştir. Ancak 56.000 askerden oluşan daha kalabalık bir orduya sahip olan Demetrios Larissa, Kremaste ve Pherai dahil olmak üzere Teselya kıyılarındaki Kassandros garnizonlarının tamamını bölgeden çıkarmayı başarmıştır. Bu sırada Seleukos yaklaşık 20.000 piyade, 12.000 süvari ve 500 fil ile desteklenen bir orduyla Küçük Asya'ya girmiştir[35]. Bu nedenle Demetrios Teselya'daki seferini zaferle sonuçlandırmak üzereyken babası Antigonos tarafından derhal Küçük Asya'ya çağrılmıştır. Böylece Kassandros, Küçük Asya'daki koalisyon ortaklarının eylemleri sayesinde ölmekten son anda kurtulmuştur (Diod. XX. 110-111.2. ; Errington, 1990: 147; Kaya, 2019: 96).

Demetrios'un Küçük Asya'daki mücadeleye dahil olması savaştaki dengeleri değiştirebilirdi. Bu nedenle Kassandros Küçük Asya'ya kardeşi Pleistarchos komutasında 12.000 piyade ve 500 süvariden oluşan bir askeri birlik daha göndermiştir. Böylece Avrupa'da kalan Kassandros ve *Koile Syria*[36] seferindeki Ptolemaios haricindeki tüm diadokhlar Küçük Asya'da toplanmışlardır. Nihayet taraflar MÖ 301 yılında Ipsos'ta karşı karşıya gelmişlerdir. Halefler mücadelesinin dördüncü büyük savaşının yaşandığı Ipsos'ta galip gelen taraf müttefikler olurken savaşı kaybeden Antigonid krallarından Antigonos hayatını kaybetmiş Demetrios ise Ephesos'a kaçmıştır (Diod. XXI. 5.; Plut. *Demet.* 30. 1-4.; Polyb. V.67.8. ; App. *Syr.*55. ; Just. XV.4.21-22. ; Pietrykowski, 2009: 135-146; Lund, 1992: 77; Green, 2007: 47; Errington, 2017: 68; Parker, *A* 2014: 334; Schwertheim, 2009: .56; Morkot, 1996: 112).

Issos Savaşı'nın galibi olan müttefik generaller, Antigonidlerin toraklarını aralarında bölüşmüşlerdir. *Tauros* (Toros) Dağları'nın kuzey ve batı yönünde kalan Küçük Asya topraklarının tamamını Lysimakhos almıştır. Kassandros'un bu paylaşımda herhangi bir isteği olmamasına rağmen koalisyonun diğer ortakları Kilikia bölgesini savaştaki başarılarından dolayı Kassandros'un kardeşi Pleistarkhos'a vermiştir. Kassandros ise hakimiyetindeki Makedonya ve Yunanistan topraklarını yönetmeye devam etmiştir (Robert, 1945: 44-62; Sartre, 1995: 20; Billows, 1989: 190-191).

---

[35] Seleukos'un Hint Kralı Sandrakottos'tan (Chandragupta) satın aldığı filler savaşta çok önemli bir rol oynamıştır. Zira Seleukos İpsos Savaşı'ndan sonra bastırdığı sikkelerin bir yüzünde bu filleri simgeleyen tasvirlere yer vermiştir (Gardner, 1878: 128; Newell, 1941: 38; Plut. *Alex*. 62. ; Strab. XV. 2-9. ; Diod. XX.110.4. ; Wheatley, 2014: 502, vd. ; Kosmin, 2014: 18; Errington, 1990: 147; 2017: 55; Diakov - Kovalev, 1987: 482; Williams, 1993: 233).

[36] *Koile Syria* (Çukur/İçi boş Suriye), Lübnan ve Ürdün vadileri boyunca Ölü Deniz'e ve ötesinde Kızıldeniz'deki Akabe'ye dek bu geniş alana verilen isimdir. Bu alan zamanla değişerek Filistin'den Suriye kadar olan bölgedeki Ptolemaik mülkleri belirtmek için kullanılmıştır. Ayrıca Coele-Suriye birçok yazar tarafından Mısır ile Kilikya arasında kalan bölge anlamında da kullanılmıştır (Heinen, 2008: 412).

Fırat Nehri'nden Akdeniz'in batısına kadar olan Anadolu topraklarını talep eden Seleukos'un payına ise Toroslardan lndos'a kadar olan topraklar ve Yukarı Suriye düşmüştür (Diod. XVIII. 43. ; App. *Syr*. 52. ; Errington, 2017: 68; Sherwin-White- Kuhrt, 1993: 14). Ptolemaios ise Aşağı Suriye ve Filistin'i almıştır. Fakat Seleukos savaşta aktif rol almayan Ptolemaios'a pay verilmesine karşı çıkmıştır. Bu nedenle koalisyonun diğer ortakları Ptolemaios'tan *Coele Syria* (Syria ve Phoenike) bölgesini Seleukos'a devretmesini istemişlerdir. Ancak Ptolemaios bu talebi reddetmiştir. Ortaya çıkan bu anlaşmazlık Ptolemaioslar ile Seleukoslar arasında yıllar boyunca devam edecek savaşların gerekçesi olmuştur (Will, 2006: 60; Hölbl, 2001: 23; Williams, 1993: 234; Rhodes, 2019: 233; Tekin, 2006: 115).

Fotoğraf 3: Ipsos Savaşı. Museo Archeologico Nazionale (Naples)

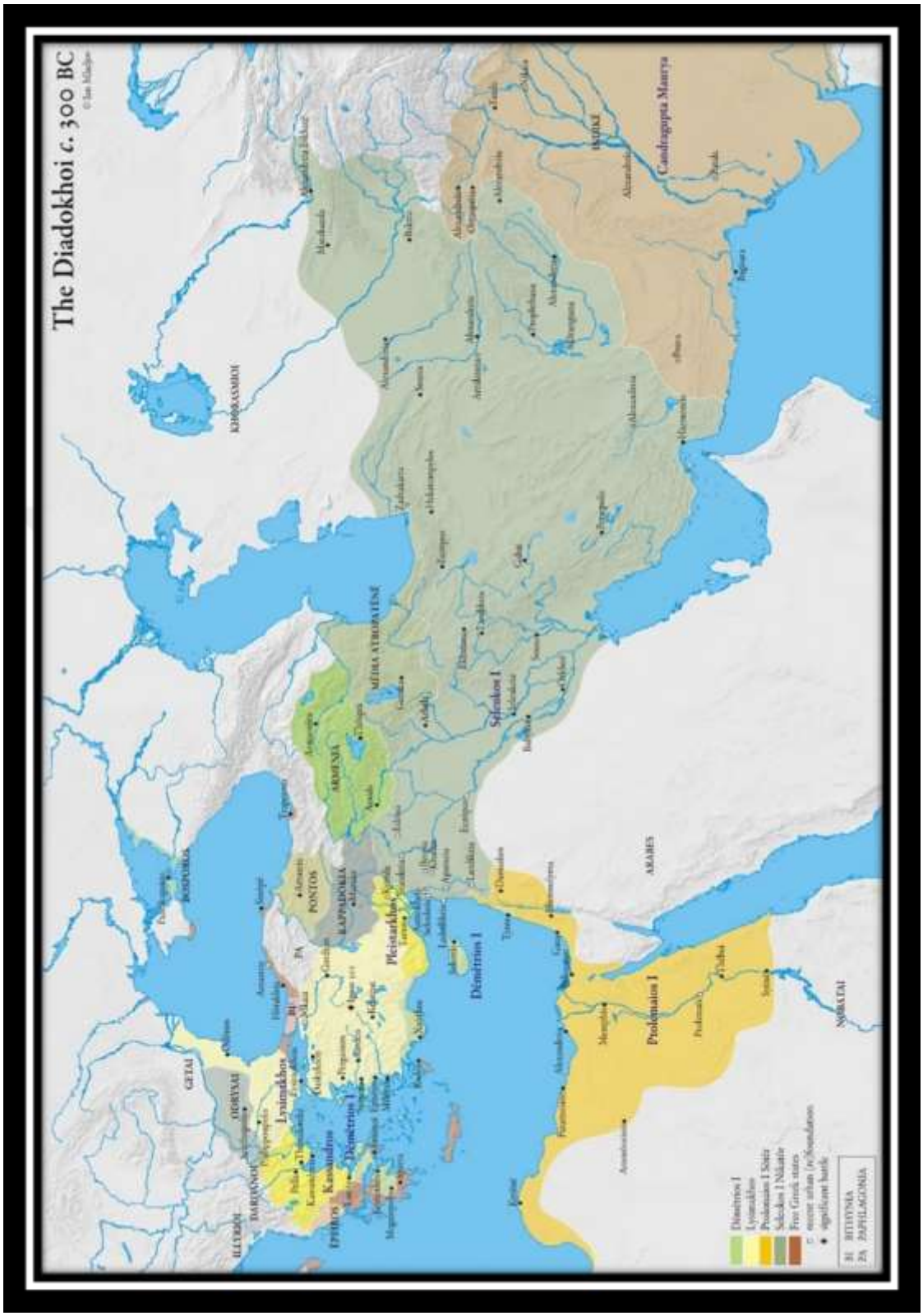

Harita 6: Ipsos Savaşı'ndan Sonra Anadolu. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome.)

1.2.9. Haleflerin (Diadohların) Anadolu Hakimiyeti Mücadelesi (MÖ 301-281)

Ipsos Savaşı sonrasındaki 20 yıllık süreç Hellenistik Anadolu Tarihi'nin en karanlık dönemidir. Zira bu sürece dair klasik kaynaklardan aktarılan bilgiler yetersiz ve karmaşık, az sayıdaki epigrafik belgeler ise kronolojik bir bütünlükten yoksundur. Elimizdeki yetersiz sayıdaki bilgi ve belgelere göre bu zaman aralığında Anadolu'da henüz merkezi bir güce dayalı siyasi istikrar sağlanamamıştır. MÖ 301 yılı itibariyle Anadolu'da değişen tek şey hakimiyeti paylaşan diadokhların sayısı olmuştur. Zira Ipsos Savaşı'nda Antigonos'un hayatını kaybetmesinin ardından hayatta kalan generallerin sayısı beşe düşmüştür; Seleukos, Lysimakhos, Ptolemaios, Kassandros ve Demetrios. Ipsos Savaşı'dan zaferle ayrılan koalisyon grubunu oluşturan ilk dört general arasındaki hassas denge aralarındaki toprak paylaşımı sorunu nedeniyle bozulmuştur. Zira Seleukos ile Ptolemaios arasındaki başlayan Coele Syria hakimiyeti meselesinden dolayı yaşanan gerginlik doğal olarak diğer generallere de sirayet etmiş ve böylece yeni bir mücadelenin kıvılcımı ateşlenmiştir. Bu mücadelenin kaçınılmaz olduğunu gören Ptolemaios ilk hamleyi yaparak Lysimakhos ile ittifak kurmuştur. Ptolemaos ile Lysimakhos arasındaki bu ittifak gerçekleştirilen siyasi evlilikler üzerinden tesis edilmiştir. Nitekim Ptolemaios kızlarından Arsione'yi Lysimakhos ile Lysandra'yı ise Agathokles (Lysimakhos'un oğlu) ile evlendirmiştir (Paus. I. 9.5-10.; Lund, 1992: 186; Macurdy, 1985: 56, vd. 113). Bunun üzerine Coele Syria meselesi yüzünden Ptolemaios'a cephe alan Seleukos aynı yönteme başvurarak Demetrios'un kızı Stratonice ile siyasi bir evlilik yapmıştır (Will, 2006: 104; Grainger, 2014b: 139; Matyszak, 2019: 81; Errington, 2017: 68-69).

Ipsos Savaşı'nda babasını kaybeden ve Anadolu hakimiyeti sona eren Demetrios ise bu sırada koalisyon güçlerine karşı harekete geçmiştir. Diadokhlar arasında yalnız olmasına karşın belki de en avantajlısı Demetrios olmuştur. Onu avantajlı kılan en büyük etken ise hâlâ Ege ve Akdeniz'deki en büyük güç olmasıydı. Ipsos'ta yaşadığı mağlubiyete rağmen Hellen kent devletleri, Korinthos Birliği ve Kıbrıs, Demetrios'u desteklemiştir. Ayrıca Batı Anadolu'dan Kilikia'ya kadar olan Küçük Asya topraklarında hala Demetrios'a sadık müttefikler bulunuyordu (Plut. *Demet*. 30-33. ; Bagnall, 1976: 136; Austin, 2006: 118, vd. 450-451; Parker, 2014: 339; Errington, 2017: 68). Zira Demetrios Anadolu'daki destekçileriyle birlikte MÖ 299 yılında Kilikia'yı ele geçirerek koalisyon ortaklarına ilk darbeyi vurmuştur. Bunun üzerine Seleukos kendi hakimiyet alanındaki deniz üslerini ele geçiren Demetrios'tan Tire ve Sidon'u teslim etmesini talep etmiştir. Ancak Demetrios Kıbrıs hakimiyeti için önemli bir konumda olan bu üsleri geri vermemiştir. Bu nedenle Seleukos ve Demetrios arasındaki ittifak son bulmuştur. Yeni bir müttefik arayışına başlayan Demetrios'un Ptolemaios ile ittifak kurma girişimi ise sonuçsuz kalmıştır (Plut. *Demet*. 32.3.; 33.1.; Grainger, 2014b: 141; Will, 1979-1982: 114; Kaya, 2019: 98-99).

Kassandros'un MÖ 298/297 yılında hayatını kaybetmesi Demetrios için yeni fırsatlar doğurmuştur. Zira Kassandros'un varisi olan üç oğlu henüz küçük yaşta olduğundan Kassandros'un eşi Tessalonike kral naibi olarak Makedonya Krallığı'nın yönetimini devralmıştır (Just. XVI. 1; Plut. *Dem*. 36-37. ; Diod. XXI. 7. ; Paus. IX. 7.3. ; Bosch, 1943: 9; Errington, 2017: 69; Parker, 2014: 341). Kassandros'un kız kardeşi Phila ile evli olan Demetrios ise böylece Makedonya tahtında hak iddia edebileceğini düşünmüştür. Demetrios bu doğrultuda MÖ 296 yılında Asya'daki hakimiyet alanını kaybetmek pahasına Avrupa'ya hareket etmiştir. Demetrios'un Makedonya'da olmasını fırsat bilen koalisyon ortakları ise Asya'daki Demetrios'a ait toprakları işgal etmişlerdir. Ancak MÖ 296 yılında Batı Anadolu kentlerine saldırılar düzenleyen Lysimakhos, *Priene* (Aydın-Söke), *Ephesos* (Efes), *Miletos* (Milet), *Klazomenai* (Urla) ve *Erythrai* (Ildırı) gibi kentlerde büyük bir direnişle karşılaşmıştır (Lund, 1992: 118-127). Seleukos ise MÖ 295 yılında gerçekleştirdiği bir seferin ardından Kilikia bölgesi kentlerini ele geçirmeyi başarmıştır (Plut. *Demet*. 35.3. ; Grainger, 2014c: 130). Ptolemaios ise coğrafi konumu ve işlenebilir doğal kaynakları nedeniyle stratejik bir öneme sahip olan Kıbrıs'ı nihayet bu fırsatla ele geçirmeyi başarmıştır. Yine *Tyros* (Sur) ve *Sidon* (Sayda) kentleri ile Lykia ve Pamphylia bölgeleri Demetrios'un Makedonya'da olduğu yıllarda Ptolemaios'un egemenliğine girmiştir. Ptolemaios ayrıca Miletos halkı ile de bir dostluk antlaşması imzalamıştır (Bagnall, 1976: 113; Seibert, 1970: 337; Hauben, 2004: 27; Tanilli, 1994: 384).

Bu sırada Demetrios ise iki yıllık kuşatmanın ardından MÖ 294 yılında önce Atina'yı sonra da Makedonya başkenti Pella'yı ele geçirmeyi başarmıştır (Just. XVI. 1. ; Plut. *Demet*. 36-37. ; Parker, 2014: 342; Hammond – Walbank - Griffith, 1988: 204-213). Avrupa'da elde ettiği başarılardan sonra MÖ 293 yılında Anadolu'ya geri dönen Demetrios kaybettiği toprakları geri almaya çalışmıştır. İlk olarak Lysimakhos'un işgal ettiği Batı Anadolu'ya bir sefer düzenlemiştir. Ancak Boiotialılar ve Aetolialıların ayaklandığı haberini almasıyla birlikte Demetrios MÖ 292 yılında yeniden Makedonya'ya dönmüştür (Plut. *Demet*. 39-43. ; Wehrli, 1969: 173; Hammond – Walbank - Griffith, 1988: 219-220; Errington, 2017: 70). Bunun üzerine Lysimakhos ve Epeiroslu Pyrrhos Makedonya'ya dönen Demetrios'un Anadolu'da işgal edilmemiş son topraklarını da ele geçirmek için harekete geçmiştir. Nitekim Lysimakhos daha önce büyük bir direnişle karşılaştığı İonia kentlerini MÖ 289 yılında ele geçirerek Batı Anadolu'nun tamamının hakimi olmuştur. Lysimakhos aynı yıl Karadeniz kıyı kentleri *Herakleia Pontika* (Karadeniz Ereğlisi) ve *Amastris*'i de (Amasya) ele geçirmiştir. Direniş gösteren Siegion, Erythrai ve Klazomenia kentleri ise ağır yaptırımlarla cezalandırılmıştır (Plut. *Demet*. 43. ; Parker, 2014: 342; Lund, 1992: 118-127; Kaya, 2019: 100). Koalisyon ortaklarından Ptolemaios ise gözünü Demetrios'un Avrupa hakimiyetine dikmiş ve MÖ 287 yılında Knidoslu Sostratos'u büyük bir donanmayla Ege'ye göndermiştir. Bölgede kendi otoritesini tesis eden Ptolemaios Atina hükümeti ile bir barış antlaşması yaparak Korinthos Birliği'nin başına geçmiştir[37].

Asya ve Avrupa'daki otoritesini yitirmek üzere olan Demetrios kaybettiği toprakları yeniden ele geçirmek için büyük bir deniz kuvveti oluşturmuştur. Bunun üzerine eski koalisyon ortakları yeniden birlikte hareket etmeye karar vermişlerdir (Plut. *Demet*. 43.; Geyer, 1928: 739; Grainger, 2014a: 143; Hölbl, 2001: 24; Lund, 1992: 99; Parker, 2014: 342). Avrupa'nın idaresini oğlu Antigonos Gonatas'a teslim eden Demetrios Anadolu'ya hareket etmiştir. Öncelikle Lysimakhos'un işgal ettiği kentlerini geri almaya çalışan Demetrios girişimlerinde başarısız olmuştur. Nitekim aldığı üst üste aldığı mağlubiyetler nedeniyle geri çekilmek zorunda kalan Demetrios MÖ 286 yılında Seleukos'un askerleri tarafından yakalanmış ve tutsak edilmiştir. Demetrios üç yıllık esareti sırasında yaşadığı alkol bağımlığı sonucunda 50 yaşında hayatını kaybetmiştir. MÖ 283 yılında Ptolemaios'un da hayatını kaybetmesiyle birlikte İskender'in generallerinden geriye sadece Seleukos ve Lysimakhos kalmıştır. Ancak İskender İmparatorluğu'na tek başına hakim olma hırsları azalmayan bu iki general Anadolu'da son kez egemenlik mücadelesi vermişlerdir (Plut. *Demet*. 46-52; Will, 1979-1982: 108-110; Parker, 2014: 343; Bosch, 1943: 20; Kaya, 2019: 101).

[37] Ptolemios, Korinthos Birliği'ne üye olan ada kentlerini ele geçirirken zorlukla karşılaşmamıştır. Zira Demetrios'un baskıcı yönetimi ve ağır mali talepleri Anadolu'da olduğu gibi Avrupa'da da dayanılmaz hale gelmişti. Ele geçirilen yazıtlara göre Korinthos federasyonuna üye kentlerin halkları bu değişikliği memnuniyetle karşılamıştır. Vergiden muafiyet, sivil kurumlara ve Korinth Federal Konseyi'ne saygı gösterilmesi şartlarıyla Ptolemaios'un emrindeki bir *nesiark*'ın (adaların valisi) idaresi kabul edilmiştir (*IG* XII,7 506.; *SIG³ =Syll* 390; *SEG* 1, 363; Merker, 1970: 147-150; Constantakopoulou, 2012: 53-54; Will, 1979-1982: 108; Bagnall, 1976: 136; Errington, 2017: 71).

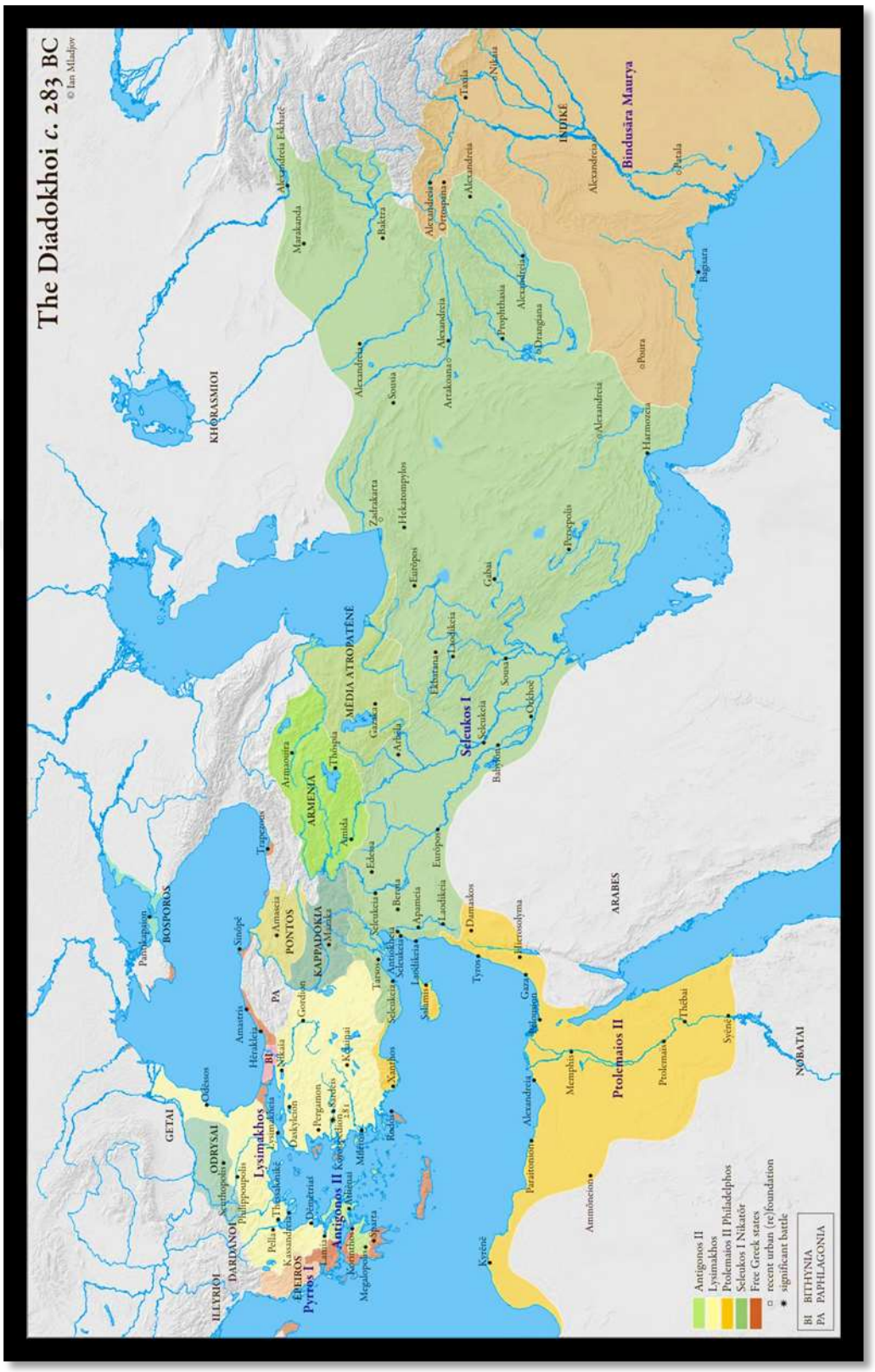

Harita 7: Kouropedion Savaşı'ndan Önce Anadolu.(httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome.)

1.2.10. Beşinci Halefler (Diodokhoi) Savaşı: Korupedion Savaşı (MÖ 281)

Ipsos Savaşı'ndan itibaren yaşanan siyasi gelişmelerden en çok avantaj sağlayan taraf Lysimakhos olmuştur. Zira Makedonya, Trakya ve Küçük Asya'nın büyük bir bölümü Lysimakhos'un hakimiyetine girmiştir. Ancak Lysimakhos hakimiyet bölgelerinde uyguladığı mali ve idari uygulamaları nedeniyle halkının nefretini kazanmıştır (Polyb. VI. 12. ; Lund, 1992: 10-12; Shipley, 2000, 47-50; Parker, 2014: 345; Grabowski, 2019: 32-33; Tekin, 2006: 115; Errington, 2017: 72). Ayrıca bu dönemde krallığında yaşanan iktidar mücadelesi de Lysimakhos'un bütün avantajlarını kaybetmesine neden olmuştur. Nitekim Lysimakhos'tan sonra krallığın başına geçecek en uygun aday olarak ilk eşi Lysandra'dan dünyaya gelen prens Agathokles olarak görülüyordu. Ancak Lysimakhos'un ikinci eşi Arsione çeşitli entrikalar sonucu Agathokles'i öldürterek kendi oğlunun veliahtlığını kesinleştirmiştir (Mem. 8.1. ; Just. XVII. 1.3-6. ; Paus. I.10.3-4. ; Strab. XIII.4.1. ; Arslan, 2007a: 21; Longega, 1968: 44; Nilsson, 2012: 2; Carney, 2013: 35; Errington, 2017: 76; Schwertheim, 2009: 56). Prens Agatokles'in saray entrikasında öldürülmesi nedeniyle Lysandra kardeşi Ptolemaios Keraunos ile başkent Lysimakheia'dan ayrılmıştır. Oğlunun intikamını almak isteyen Lysandra *Antiokheia*'ya (Antakya) giderek Seleukos'un yanına sığınmıştır. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen Seleukos kendi iktidarı için büyük bir tehdit olarak gördüğü Lysimakhos'a savaş ilan etmiştir (App. *Syr*. 62. ; Just. XVII.1.7-12. ; Paus. I.10.3-4. ; Just. XVII.1. ; Strab. XIII.4.1. ;Hölbl, 2001: 35; Parker, 2014: 345; Bosch, 1943: 26; Tekin, 2019a: 149). MÖ 281 yılında *Kyropedion* (Kouropedion) Ovası'nda gerçekleşen savaşı Seleukos kazanmıştır. Lysimakhos ise Malakhon isminde Herakleialı bir asker tarafından öldürülmüştür (Just. XVII. 2. ; App. *Syr*. 62. ; 64. ; Mem. 8.2. ; Akşit, 1983: 63; Bosch, 1943: 26.; Tekin, 2019a: 146; Williams, 1993: 235; Parker, 2014: 345; Errington, 2017: 77; Rhodes, 2019: 204). Diadokhların hayatta kalan son temsilcisi olan Seleukos ise kendisini İskender'in tek yasal varisi olarak Makedonya imparatoru ilan etmiştir. Ancak Seleukos başkent Pella yolculuğu sırasında Korupedion zaferi için tanrılara adak sunmak üzere gittiği Lysimakheia'da MÖ 280 yılında ilk eşi Lysandra'nın kardeşi Ptolemaios Keraunos tarafından öldürülmüştür (Just. XVII.1-2. ; Braund, 2005: 33.; Walbank, 1993: 58; Matyszak, 2019: 85; Errington, 1990: 157; 2017: 77-78; Morkot, 1996: 113; Bosch, 1943: 27).

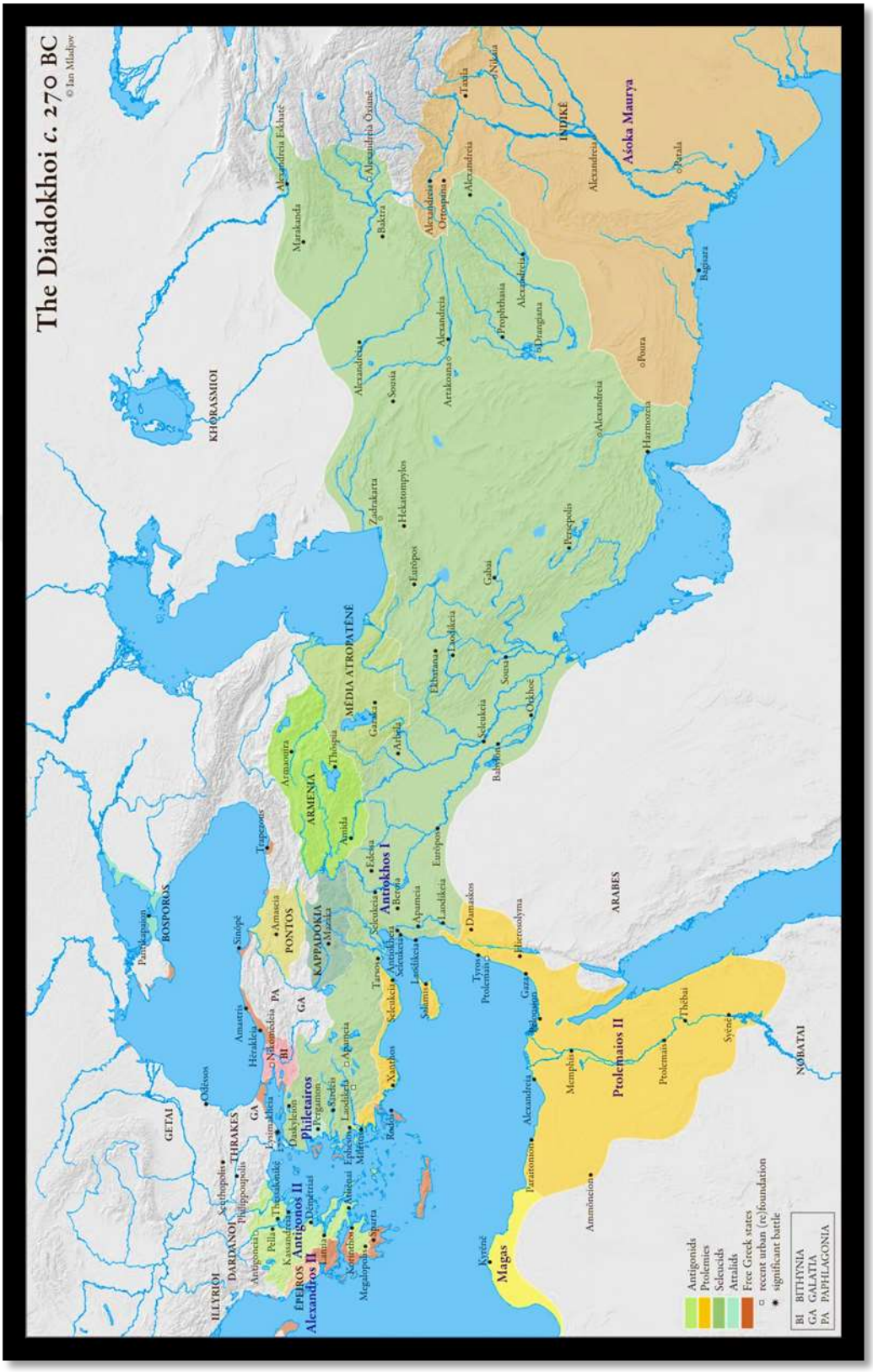

Harita 8: Kouropedion Savaşı'ndan Sonra Anadolu. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome.)

1.3. EPİGONLAR (BÜYÜK İSKENDER'İN İKİNCİ NESİL GENERALLERİ) DÖNEMİNDE ANADOLU

Büyük İskender'in halefleri olan generallerinin tamamının yaşamını yitirmesiyle birlikte Hellenistik Anadolu tarihi için *Diadoklar Dönemi* sona ermiştir. Böylece İskender'in mirasının yeni sahipleri olarak ikinci kuşak krallar olarak bilinen *Epigonlar* (Ardıllar) Dönemi başlamıştır. Epigon Krallar, İskender'in ordusunda yer almamış ve ona hizmet etmemişlerdir. Nitekim Hellenistik Dönemin bu yeni siyasi aktörleri İskender'in doğu seferine katılan ve İskender'in ölümünden sonra miras kavgasına tutuşan diadokhosların çocuklarıdır. Ancak yeni doğanlar yada ikinci nesil generaller dediğimiz bu kişiler modern kaynaklarda diadokhoslar ile birlikte anılmışlardır. Bu iki ayrı kuşağı kendilerine özgü dönemlerde incelemenin daha doğru bir yaklaşım olduğu şüphesizdir. Esasen Diadokhlar ve Epigonlar dönemleri arasında bir geçiş süreci yaşandığı da Hellenistik Anadolu tarihine geniş bir perspektiften bakılırsa rahatlıkla fark edilecektir. Nitekim Antigonidler Krallığı'nın kurucusu Antigonos Monophtalmos'un oğlu Demetrios bu geçiş evresinin en belirgin temsilcisidir. Öyle ki İskender'in Asya seferi sırasında henüz bebek olan Demetrios, İskender'in yaşamını yitirdiği tarihte sadece 13 yaşındaydı. Ancak ilerleyen yıllarda Diadokhlar Savaşı'nda yer alan Demetrios Antigonidlerin ortak kralı unvanıyla ikinci nesil generaller için yeni bir devrin öncüsü olmuştur. I. Seleukos'un MÖ 280 yılında hayatını kaybetmesiyle birlikte ise İskender'in çağdaşı olan birinci nesil generallerinden yaşayan kimse kalmamıştır. Böylece sahne ikinci kuşak generallere kalmış ve Epigonlar dönemi başlamıştır. Coğrafi olarak farklı bölgelerde hakimiyet kuran epigon krallıklar için Anadolu ortak payda olmuştur (Billows, 1996: 3, vd.; Sarıkaya, 2019: 393, vd.; Tekin, 2019c: 10; 2019a: 150; Schwertheim, 2009: 57).

Tablo 4: Epigon Krallıklar, Krallar ve Krallık Merkezleri

EPİGONOİ	KRALLIK	KRALLIK MERKEZİ
I. Antiochos Soter	Seleukoslar	Ön Asya
II. Ptolemaios Soter	Ptolemaioslar	Mısır
I. Antigonos Gonotas	Antigonoslar	Makedonya

1.3.1. Anadolu'nun Epigon Krallığı: Seleukoslar Krallığı (MÖ 281-63)

MÖ 281 yılındaki Korupedion Savaşı'nın muzaffer kralı I. Seleukos Nicator geniş sınırları olan büyük bir krallığın kurucusu olmuştur. Suriye merkezli bu krallık batıda *Aegeis*'ten (Ege Denizi) doğuda Anadolu'yu içine alacak şekilde *Bactria*'ya (Afganistan-Belh) kadar geniş bir alanı kapsıyordu (Schuler, 2019: 14; Kaya, 2019: 105; Bahar, 2019: 349; Errington, 2017: 122; Tanilli, 1994: 382). I. Seleukos Korupedion Savaşı'ndan sonra hakimiyet alanı olan Küçük Asya'da güçlü bir otorite tesis edebilmek için Suriye'ye hemen dönmemiştir. Zira öldürülmeden önce Küçük Asya'da kaldığı yaklaşık yedi aylık süreçte kapsamlı bir işgal harekatı başlatmıştır. I. Seleukos ilk olarak MÖ 281 yılında Pontus'a bir sefer düzenlemiştir. Hakimiyetini reddeden Küçük Asya'nın kuzeybatısındaki özgür kentler olarak bilinen *Northern League* (Kuzey Birliği) üyeleri *Byzantion* (Bizans), *Herakleia Pontika* (Karadeniz Ereğlisi), *Khalkedon* (Kadıköy), *Kios* (Gemlik) ve *Tieion*'u (Filyos-Çaycuma) ele geçirmek içinse generallerini görevlendirmiştir (Austin, 2006: 286; Magie, 1950: 189). I. Seleukos ayrıca olarak inşa ettirdiği koloni kentleri *Seleukeia ad Calycadnum* (Silifke), *Thyateria* (Akhisar) ve *Apollonia*'ya (Uluborlu) yerleştirdiği garnizonlarla Küçük Asya'daki bu işgal harekatına destek sağlamıştır (Cohen, 1978: 12, vd.16; Grainger, 2014c: 164; Özsait, 1985: 116: Magie, 1950: 977, vd. 1342).

Küçük Asya'ya egemen olmak isteyen Seleukoslar askeri operasyona gerek duymadan da birçok yerleşim alanında siyasi otoritesini tesis etmeyi başarmıştır. Zira Kappadokia ve Pergamon I. Seleukos'a itaat edeceklerini bildirmiştir. İonia ve Aiolis bölgesi kentleri de elçiler vasıtasıyla bağlılıklarını bildirmişlerdir. Hatta Ephesos, Erythrai, Milestos, Magnesia ve İlion kentleri I. Seleukos şerefine şölenler düzenlemiş ve kültler inşa etmişlerdir. Nitekim İlionlular aylardan birinin ismini *Seleukeia* (Seleukos) olarak değiştirmiştir. Seleukeia adı ayrıca Magnesia ve Kolophon kentlerinde bir mahalleye verilmiştir. Erythrai halkı ise Seleukos'u tanrı mertebesine yükselterek onu Apollon'un oğlu ilan etmişlerdir (Strab. XIII. 4. ; Paus. I. 10.4.; Magie, 1950. 94; McShane, 1964: 32-33; Kaya, 2019: 105).

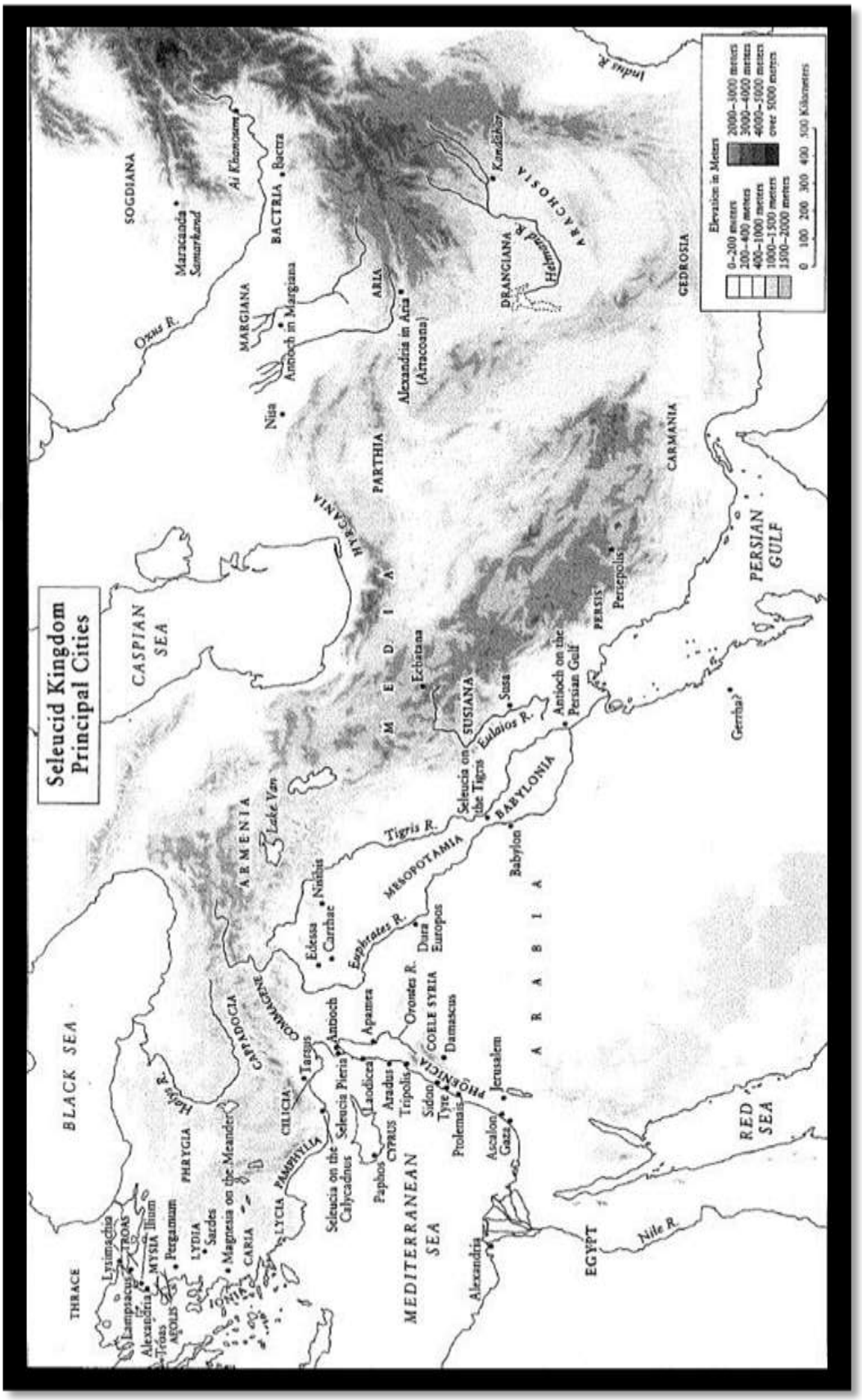

Harita 9: Seleukos Krallığı. (Tekin. 2019b: 15.)

1.3.1.1. Seleukosların Anadolu Hakimiyeti Mücadelesi

I. Seleukos'un Lysimakheia'da (Ezkamil) Ptolemaios Keraunos tarafından öldürülmesinin ardından Seleukos/Suriye Krallığı'nın başına I. Antiokhos Soter (MÖ 281-261) geçmiştir. I. Antiokhos, sınırlarında birçok bağımsız siyasi oluşumun yer aldığı büyük bir krallığı yönetecek olması nedeniyle zor bir görevi devralmıştır. Zira I. Antiokhos'un tahta oturduğu MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Küçük Asya'da birçok bağımsız krallık ve irili ufaklı kent devletleri kurulmuştur. Nitekim Küçük Asya'nın güneyinde Ptolemaios Krallığı büyük bir nüfuza sahipti. Küçük Asya'nın kuzeyinde ise Bithynia Krallığı ve *Northern League* (Kuzey Birliği) kentleri bulunuyordu. Ayrıca Küçük Asya'nın doğusundaki Parthia ve Baktria krallıkları, Batı Anadolu'da *Pergamon* (Bergama), İç Anadolu'da Galatia, Pontos ve Kapadokya ile Güney-Güneydoğu Anadolu'da Kommagene Krallığı Seleukosların Anadolu hakimiyeti için büyük bir sorun teşkil ediyordu (Capdetrey, 2007: 257; Grandjean-Hoffmann-Capdetrey-J.-Y.C.-Maratray, 2017: 143-144; Will, 1984: 112; Coloru, 2013: 38; Schuler, 2019: 16; Austin, 2005: 122. ; Errington, 2017: 125; Schwertheim, 2009: 57). İşte bu şartlar altında krallığı devralan I. Antiokhos ilk olarak başkent *Seleukeia Piereia*'da (Hatay-Samandağ/Kabaklıca Köyü) başlayan isyanı bastırmıştır. Yeni kral I. Antiokhos'un otoritesini sarsan bu kalkışmadan yararlanmak isteyen Mısır'ın epigon kralı II. Ptolemaios ise Küçük Asya topraklarına saldırarak Ionia, Karia, Kilikia, Lykia ile Papmphyia bölgelerindeki birçok kenti ele geçirmiştir. (Syll 390, TAM II: 158-159. ; J. Robert-L. Robert, 1983: 118-124, nr.3, vd. 127, nr.5.; Wörrle, 1978: 201-246; Jones-Habicht, 1989: 335-337; Sartre, 2003: 59-62; Grabowski, 2019: 32-33; Errington, 2017: 150). I. Antiokhos nüfuz alanına gerçekleştirdiği bu saldırılardan dolayı Mısır Kralı II. Ptolemaios'a savaş açmıştır. Mısır ve Seleukos Krallıkları arasındaki bu mücadele kroniklere Suriye Savaşları olarak geçmiştir (Grainger, 2010: 76, vd.; Heinen, 2008b: 415, vd.; Mastrocinque, 1993: 27-28; Tarn, 1926: 155-162; Otto, 1928: 17-21; Rhodes, 2019: 234-235).

1.3.1.1.1. Suriye Veraset/Halefler Savaşı (MÖ 280-279)

I. Antiokhos ile II. Ptolemaios arasındaki bu ilk mücadele Suriye Savaşları serisinden bağımsız olarak gerçekleşmiştir (Grainger, 2010: 77; Heinen, 2008b: 415; Grabowski, 2019: 33; Yıldırım-Temizkan, 2017: 121, vd.; Tekin, 2019a: 146). İki taraf Anadolu'daki Coele Syria bölgesine hakim olabilmek için karşı karşıya gelmiştir[38]. Elimizdeki son derece kısıtlı bilgilere göre bu savaş Karia bölgesinde gerçekleşmiş olup II. Ptolemaios'un üstünlüğü ile sonuçlanmış ve iki taraf arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bu zaferle birlikte II. Ptolemaios *Amyzon* (Mazın Kale), Halikarnassos (Bodrum), *Myndos* (Gümüşlük) ve *Stratonikeia* (Eskişehir) kentleri dahil tüm Karia bölgesinin hakimiyetini ele geçirmiştir (Grabowski, 209: 33; Kaya, 2019: 106-107). Nitekim II. Ptolemaios hakimiyetine kattığı Kilikia bölgesi kentleri Adana, Tarsus ve *Pyramos*'ta (Ceyhan Nehri) Antiokheia isminde üç koloni kenti inşa ettirmiştir (Babelon, 1890: 77; Welles, 1962: 46; Cohen, 1995: 360, 362, vd. 357-358; 1978: 16).

I. Antiokhos, hakimiyetindeki Küçük Asya topraklarını işgal eden II. Ptolemaios'a hemen karşılık verememiştir. Zira farklı siyasi oluşumların yer aldığı Küçük Asya'da bu süreçte dengeler

[38] Coile Syria meselesi Hellenistik tarihin tartışmalı konularından biri olmuştur. Zira günümüz yazarlarının çoğu Herakleialı Memnon'u kaynak göstererek Seleukoslar ve Ptolemaioslar arasındaki MÖ 280-279 Suriye Veraset/Halefler Savaşı'nın Coile Syria'ya hakim olabilmek için yapıldığını belirtmiştir. Bu mücadele nedeniyle de II. Ptolemaios'un Anadolu topraklarına girdiğini savunmuşlardır. Ancak epigrafik kaynaklara göre Ptolemaioslar bu tarihlerde Küçük Asya'da zaten aktif olarak faaliyet gösteriyordu. Zira "Milesian Stephanephoroi" denilen, Miletos'un MÖ 280-279 yılına ait sulh yargıçlarının isim listesi bölgede II. Ptolemaios'un görevlendirdiği bir sulh amirinin mevcudiyetinden bahseder (*Syll* 322 ; *I. Milet*. 3.123). Yine başka bir epigrafik kaynakta ise Telmessos halkının kentin koruyucusu olarak bahsettiği II. Ptolemaios'tan yardım talep ettiği görülür (*OGIS:* 55, *TAM* II.1). Ptolemaiosların Küçük Asya'daki faaliyetleri için bkz. (Meadows, 2012: 113-133; Grabowski, 2019: 33; Tekin, 2019a: 142-143).

çok hassas bir noktadaydı. Bu nedenle bölgede merkezi bir otorite ve siyasi bir istikrar sağlanamadığı taktirde I. Antiokhos'un düzenleyeceği sınır ötesi operasyon büyük bir hezimetle sonuçlanabilirdi. Bu doğrultuda I. Antiokhos düzenleyeceği seferden önce Küçük Asya'daki diğer krallıklar ve bağımsız kentlerle müttefiklik kurmanın yollarını aramıştır. Nitekim ilk olarak Makedonya'nın epigon kralı I. Antigonos Gonatas ile bir barış antlaşması imzalayan I. Antiokhos ardından da Küçük Asya'nın kuzeybatısındaki Bithynia Krallığı ile temasa geçmiştir. Öyle ki I. Antiokhos bu sırada taht kavgası yaşanan Bithynia Krallığı'nın iktidar mücadelesine dahil olarak I. Nikomedes ile çekişen Zipoites'i desteklemiştir. Buna benzer şekillerde diplomasi yoluyla müttefiklikler kuran I. Antiokhos ayrıca Ptolemaioslara karşı girişeceği yeni mücadele öncesinde Küçük Asya'nın güvenliğini sağlamak adına beş koloni kenti inşa etmiştir: *Keleinai* (Dinar) yakınlarında *Apameia*, Tralles'te (Aydın) *Seleukeia*, Maiandros'un (Menderes Nehri) güneyinde *Antiokheia*, Tralles'te (Aydın- Sultanhisar) *Nysa*, Karia'da (Eskihisar) *Stratonike* (Kaya, 2000b: 122, vd.; Magie, 1950: 125, 129, 989).

1.3.1.1.2. Birinci Suriye Savaşı (MÖ 275-271)

Mısır Kralı ile savaşmak için tüm hazırlıklarını tamamlayan I. Antiokhos, Bithynia Kralı Nicomedes'in çağrısıyla Anadolu'ya giren Kelt kabileleri ile karşı karşıya gelmiştir. Bu durumdan istifade eden II. Ptolemaios ise Suriye'nin güneyine saldırılar düzenlemiştir[39]. Bunun üzerine I. Antiokhos Anadolu'dan ayrılarak krallığının merkezi olan Suriye'ye dönmüştür. Böylece Seleukoslar ve Ptolemaioslar Krallıkları arasındaki Suriye Savaşlarının ilki MÖ 275 yılında başlamıştır[40]. I. Antiokhos savaş hazırlıkları kapsamında ilk olarak II. Ptolemaios'un üvey kardeşi ve Cyrene hükümdarı olan damadı Magas ile gizli bir anlaşma yapmıştır (Paus. I. 7.1-3. ; Ager, 2005: 38; Parker, 2014: 370; Errington, 2017: 126). Ardından da Baktria'dan aldığı 20 fil ile desteklenen kalabalık bir orduyla Babil'den Mısır'a hareket etmiştir. Bunun üzerine II. Ptolemaios Suriye işgalini yarıda bırakarak Mısır'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Krallığının savunmasını güçlendirmek için çalışmalara başlayan II. Ptolemaios hem karadan hem denizden gelebilecek saldırılara karşı bölgenin tahkimatını güçlendirmiştir. II. Ptolemaios *Philadelphos*'un[41] eşi II. Arsinoe de savunma tedbirlerini bizzat incelemek için Mısır'a gitmiştir.

---

[39] Birinci Suriye Savaşı'nın fitilini ateşleyen olay II. Ptolemaios'un Suriye topraklarına düzenlediği saldırılardır. II. Ptolemaios'un bu saldırılarının altında yatan asıl sebep ise *Epigonlar* (Ardıllar) arasındaki güç dengelerinin değişmesidir. Zira I. Antiokhos ile Antigonos Gonatas arasında imzalanan barış antlaşması nedeniyle II. Ptolemaios kendini tehlikede hissetmiştir. Bu nedenle I. Antiokhos'un Galatlarla mücadelesini fırsat bilerek Suriye topraklarına saldırmıştır. II. Ptolemaios'un amacı Seleukosları saf dışı bırakıp Antigonos Gonatas ile karşılaşmaktır. Zira MÖ 267'de Khremonidas Savaşı'nda II. Ptolemaios'un Makedonya Krallığı ile savaşan Atina ve Sparta'nın öncülüğündeki Yunan kentlerini desteklemesi bu görüşümüzü kanıtlar niteliktedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Just. XXVI. 2.1-8. ; Paus. I. 1.1.; 7.3.; Grainger, 2016: 85).

[40] Seleukoslar açısından savaşın en önemli kaynağı British Museum'da bulunan çivi yazılı bir metindir. Bu metin bir Babil astronomik günlüğü olup bize MÖ 274/32'te Antiochos'un Küçük Asya'dan kısa bir süreliğine ayrılıp Mısır Kralı ile yüzleşmek için Suriye'ye ilerlediğini bildirir. Bkz. (Sachs- Hunger, 1988: 337, nr.273; Bernard, 1990: 32-536). Ptolemaioslar için bu savaşa dair en önemli kaynak ise bir Mısır hiyeroglif belgesi olan *Pithom Steli*'dir. Verilen bilgilere göre MÖ 273 başlarında II. Ptolemaios savunma hazırlıkları için Mısır'ın doğu sınırlarında Pithom'da bulunuyordu. Bkz. (*PS*. II. 10-11. ; Lorton, 1971: 160-164; Naville, 1903: 16; Winnicki, 1990: 159, vd.).

[41] Osiris, Manetho ve Hecataeus gibi Mısır tarihçilerinin verdiği bilgiye göre II. Ptolemaios, eski bir Mısır yasasına sığınarak kız kardeşi II. Arsione ile evlenmiştir. "Kardeş-kardeş evliliği", Yunan dünyasında skandal bir eylem olarak ifade edilmiş ve II. Ptolemaios'a *Philadelphos* (Kardeş seven) lakabı yakıştırılmıştır (Rowlandson-Takahashi, 2009: 112-114; Murray, 1970: 141, vd. ; Burton, 1972: 23; Bosch, 1943: 44; Rhodes, 2019: 204). Dönemin Yunan şairi Theocritus bu evliliği Zeus ve Hera'nın evliliğine benzetmiş ve böylece ağır eleştirilere uğrayan bu ensest evliliği Yunan toplumuna benimsetmeye

Ancak iki tarafın da yaptıkları tüm hazırlıklara rağmen beklenen savaş gerçekleşmemiştir. Zira MÖ 271 yılında Babil'de baş gösteren salgın felaketi nedeniyle I. Antiokhos Mısır seferini iptal etmek zorunda kalmıştır (Sachs-Hunger, 1988: 355, nr.270/18; Kaya, 2019: 109). I. Antiokhos zorunlu olarak imzaladığı MÖ 271 yılındaki barış antlaşmasıyla birlikte II. Ptolemaios'un Suriye ve Küçük Asya'da ele geçirdiği topraklardaki hakimiyetini kabul etmiştir (Trevelyan, 1947: 59; Magie, 1950: 95; Hölbl, 2001: 40; Bagnall, 1976: 12; Kaya, 2019: 110). Bu diplomatik zaferi coşkuyla kutlayan II. Ptolemaios *Pithom*'daki (Doğu Deltası'ndaki Yunan Heropolis) hiyeroglif steline savaş esnasında düşman askerleri tarafından taşınan Seleukos tanrılarının heykellerini Mısır'a geri getirdiğini kaydetmiştir (Sethe, 1904: 81-105, nr.20.; Mahaffy, The 1895: 138-139).

Birinci Suriye Savaşı'ndan sonraki on yıl boyunca iki taraf arasında herhangi bir mücadele yaşanmamıştır. Bu süreçte I. Antiokhos bir taraftan Anadolu'da sarsılan otoritesini yeniden tesis etmeye çalışırken diğer taraftan Galat saldırıları ve Küçük Asya'daki isyanlarla uğraşmıştır (Grabowski, 2019: 34; Karahan, 2018; 211). II. Ptolemaios ise Küçük Asya'nın batısındaki hakimiyetini kalıcı kılmak için oğlu III. Ptolemaios'u görevlenirmiştir. Nitekim III. Ptolemaios MÖ 262 yılında Ephesos, Miletos, Halikarnassos ve Samos gibi bir çok önemli kenti ele geçirmiştir (Pomp. Trog. *Prolog*. 26. ; Front. *Strat*. 3.9.10 ; Parker, 2014: 371; Grabowski, 2019: 35; Errington, 2017: 128). Ptolemaiosların Küçük Asya topraklarındaki bu işgal hareketleri iki krallık arasında yeni bir savaşın sebebi olmuştur. Ancak bu sırada I. Antiokhos'un Küçük Asya hakimiyeti önünde yeni bir engel daha çıkmıştır. Nitekim MÖ 263 yılında *Pergamon*'un (Bergama) başına geçen Eumenes idari olarak tahakkümü altında oldukları Seleukoslara karşı bağımsızlık mücadelesi başlatmıştır. Bunun üzerine iki taraf MÖ 262 yılında Sardeis yakınlarında karşı karşıya gelmiştir. Eumenes'in kazandığı bu savaşta I. Antiokhos hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle Ptolemaioslarla yapılacak yeni mücadelede Seleukos Krallığı'nın başında yaşamını yitiren I. Antiokhos'un yerine geçen oğlu II. Antiokhos Theos (261-246) yer almıştır (Pomp. Trog. *Prolog*. 26. ; Heinen, 2008b: 418; Kaya, 2019: 110; Errington, 2017: 127).

1.3.1.1.3. İkinci Suriye Savaşı (MÖ 260-254/253)

Suriye Savaşlarının hakkında en az bilgi sahibi olduğumuz ve en çok belirsizliklerle dolu olan serisi İkinci Suriye Savaşı'dır[42]. Bu savaşı ilkinden farklı kılan en önemli gelişme ise Seleukosların Mısır Krallığı'na karşı Makedonya Krallığı ve Rhodos ile kurduğu ittifak olmuştur. Nitekim Makedonya ve Seleukos Krallıkları arasındaki bu ittifak II. Antiokhos'un kız kardeşi Stratonike ile Antigonos'un oğlu Demetrios'un evliliği ile mühürlenmiştir (*SIG* 725: Just. XXVIII. 1.; Fron. *Strat*. III. 9-10; Polyaen. V.18.; Burstein, 1998: 60, nr.46.; Parker, 2014: 374; Bosch, 1943: 52). Böylece İkinci Suriye Savaşı Anadolu ve Suriye dışına taşarak Rhodos ve Makedon deniz güçlerinin de katılımıyla birlikte Ege ve Akdeniz'e kadar yayılmıştır. Savaşın henüz ilk yılında *Miletos* (Milet) ve *Ephesos* (Efes) kentlerindeki isyanlar Ptolemaioslar için savaşın gidişatını olumsuz etkilemiştir. Nitekim MÖ 259 yılında İonia'da hüküm süren Mısır tahtının varisi oğul Ptolemaios Ephesos'ta babasına karşı bir isyan düzenlemiş ancak başarısız olarak hayatını kaybetmiştir (Pomp. Trog. *Prolog*. 26. ; Oikonomidēs, 1984: 148. vd. ; Parker, 2014: 374). MÖ 258 yılında ise Timarchos adında Aitolialı bir göçmen ayaklanarak kendisini

---

çalışmıştır (Trevelyan, 1947: 57, (*ID*.XVII); . II. Ptolemaios ise bu evliliği ilan etmek için profilini kız kardeşininkiyle yan yana getirerek bir madeni para bastırmıştır (Mørkholm, 1991: 101-113, nr.297. fig.3.1).

[42] İkinci Suriye Savaşı'nın gerçekleştiği zaman aralığı tarihçiler tarafından "belirsiz bir zamanın en karanlık on yılı" olarak kaydedilmiştir (Tarn, 1913: 311-340; Grainger, 2010: 117). İkinci Suriye Savaşı'nın sebebi olarak belirttiğimiz üzere MÖ 262 yılında Ephesos ve Miletos'un işgalini gerçekleştiren III. Ptolemaios ise bu karanlık on yılın bir başka gizemidir. Çünkü tarihi vesikalarda veliaht olan Oğul Ptolemaios hakkında hiçbir bilgi yoktur. Büyük ihtimalle bu gizemli karakter II. Ptolemaios'un ensest evlilik yaptığı kız kardeşi Arsione'nin ilk evliliğinden olan oğludur (Stern, 1915: 432; De Groot, 1917/1918: 446-463; Huss, 1998: 229, vd. ; Gygax, 2002: 49-56; Tunny, 2000: 83-92).

Miletos'un tiranı ilan etmiştir.Ancak II. Antiokhos aynı yıl Miletos'u ve ardından da Samos'u yeniden Seleukos Krallığı hakimiyet alanına dahil etmiştir (Miletos için bkz. App. *Syr*. 65. ; Front. *Strat*, III. 2,11.; Ziegler, 1974: 1236-1237; Hallof - Mileta, 1997: 280-283).

Anadolu'daki üslerini kaybeden II. Ptolemaios rakibinin müttefikleriyle karşılaştığı Ege ve Akdeniz'deki mücadelelerin tamamını da kaybetmiştir. Chremonides komutasındaki Ptolemaios'un donanması ilk olarak MÖ 258 yılındaki Ephesos deniz savaşında Rhodos'a mağlup olmuştur (Polyaen. V.18. ; Front. *Strat*. 3.9.10. ; Seibert, 1976: 47; Heinen, 1972: 157; Berthold, 1984: 91; Reger, 1994: 43). Ptolemaios'a Ege Denizi'nde son darbeyi vuran Makedonya Kralı I. Antigonos Gonatas ise MÖ 255 yılındaki Kos deniz savaşında Mısır donanmasını yok etmiştir (Peremans, 1939: 401-408; Bikerman, 1938: 369, vd.; Reger, 1985: 155, vd.). Böylece kara ve deniz savaşlarında rakibine büyük bir üstünlük sağlayan Seleukosların zaferiyle birlikte İkinci Suriye Savaşı da sona ermiştir. MÖ 253 yılında iki krallık arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla birlikte II. Ptolemaios daha önce Anadolu'da işgal ettiği Kilikia ve Pamphylia bölgeleri ile Ephesos ve Miletos kentlerini yeniden Seleukoslara devretmiştir. Ayrıca İonia kentlerine de *aὐtónomía* (özerklik/otonomi) verilmiştir. II. Antiokhos bu antlaşmanın teminatı olarak karısı Laodike'den ayrılarak Mısır Kralı'nın kızı Berenike ile evlenmiştir (Hölbl, 2001: 44; Bosch, 1943: 56; Magie, 1950: 97; Pomeroy, 1984: 14; Errington, 2017: 128). Böylece Batı Anadolu'yu yeniden Seleukos Krallığı'nın hakimiyet sahasına dahil eden II. Antiokhos nüfuzunu kalıcı hale getirebilmek için bölgede birçok koloni kenti kurmuştur[43].

II. Antiokhos yapılan barış antlaşmasından sonra Berenike ile evlenmiş ve boşandığı ilk eşi Laodike'yi Ephesos'a göndermiştir. Ancak II. Antiokhos MÖ 246 yılında Ephesos'ta bulunduğu bir sırada şüpheli bir şekilde hayatını kaybetmiştir (App. *Syr*. 65. ; Polyaen. 8. 5. ; Just. 27. 1.1. ; Chaniotis, 2005: 110; Errington, 2017: 129). Laodike'nin iddiasına göre ağır bir hastalığa yakalanan II. Antiokhos ölmeden önce Laodike'den olan oğlu Seleukos'u varisi olarak tayin etmiştir. Bunun üzerine II. Seleukos Callinicus (MÖ 246-226/225) annesi Laodike'nin girişimleriyle vakit kaybetmeden kral ilan edilmiştir. Ancak eşinin şüpheli ölümü sonrası alınan bu baskın kararı kabul etmeyen Kraliçe Berenike kendi oğlunu Seleukos Kralı ilan etmiştir (Bagnall - Derow, 2004: 48; Macurdy, 1985: 83-88). Yönetimdeki bu iki başlılık krallığın hakimiyet alanı olan Anadolu topraklarına da sirayet etmiştir. Zira Batı Anadolu'da pek çok kent Laodike'den yana taraf olmuştur. Öte yandan krallık başkentlerinden *Sekeukeia Pieria* (Çevlik-Antakya) ve *Antiokheia*'da (Antakya) ise Berenike desteklenmiştir. Ancak Ephesos valisi Sophron'un Mısır'a giderek Berenike'nin ağabeyi III. Ptolemaios'tan yardım istemesiyle birlikte bu veraset krizi Seleukoslar adına bir iç sorun olmaktan çıkmıştır (D'Agostini, 2016: 35, vd.; Ogden, 1999; 128-129).

[43] II. Antiokhos döneminde Anadolu'da kurulan koloni kentlerinden ilki *Lykos* (Çürüksu Çayı) yakınında kurulan ve ismini II. Antiokhos'un ilk karısından alan *Laodikeia* (Goncalı) antik kentidir. İkincisi günümüz Türkiye'sinde Denizli'nin Acıpayam ilçesinde bulunan ve adını bu koloni kentini inşa eden II. Antiokhos'un generali Themison'dan alan *Themisonion* antik kentidir (Cohen, 1978: 15; Kaya, 2000c: 124, vd.). II. Antiokhos döneminde inşa edilen diğer koloni kentleri Pisidia bölgesindeki *Antiokheia* (Yalvaç) ve *Laodikeia Katakekaumene*'dir (Ladik) (Strab. XII. 8.14. ; Jones, 1971: 127; Özsait, 1985: 131).

1.3.1.1.4. Üçüncü Suriye Savaşı (MÖ 246-241)

Seleukos Krallığı'ndaki taht mücadelesine Mısır kralının da dahil olmasıyla birlikte iki taraf arasında *Laodikean Savaşı* olarak da bilinen Üçüncü Suriye Savaşı başlamıştır[44]. İlk hamle Kilikia'ya bir deniz seferi emri veren Berenike'den gelmiştir. Berenike'nin amacı Kilikia kenti *Soloi'*de (Viranşehir) korunan 1.500 talanton değerindeki krallık hazinesinin Laodike'nin eline geçmesini engellemekti. Zira Kilikia bölge valisi Aribazos bu hazineyi Ephesos'ta bulunan Laodike'ye teslim etmek istiyordu. Ancak Berenike düzenlediği Kilikia seferi ile birlikte Soloi kalesini kuşatarak yerel halkın da desteğiyle bu kenti işgal etmiştir. Ele geçirilen hazine Berenike'ye sadık olan *Seleukeia*'ya (Çevlik Kabaklıca Köyü) nakledilmiştir. Bu sırada Mısır Kralı III. Ptolemaios Euergetes (hayırsever/iyilikçi) ise kardeşine yardım etmek için Seleukeia'ya hareket etmiştir. Ancak Laodike daha erken davranarak *Antiokheia*'da (Antakya) bulunan Berenike ve oğlunu bir suikast sonucu öldürtmüştür (Just. XXVII. 1. ; Heinen, 2008b: 420; Macurdy, 1985: 88; ; Bosch, 1943: 57).

III. Ptolemaios kardeşinden taraf olan Seleukos satraplarının ve komutanlarının desteğini kaybetmemek için Berenike ve oğlunun ölümünü onlardan saklamıştır. Bu sırada kendi hegemonyasını bölgeye yaymak için Suriye seferine devam eden III. Ptolemaios böylece herhangi bir çatışmaya girmeden Toros dağlarından Hindistan'a kadar rahatça ilerlemiştir. Bu süreçte Mezopotamya ve Kilikia bölgesine sadık adamlarını vali olarak yerleştiren III. Ptolemaios MÖ 245 yılında 40.000 talanton para ve 2.500 heykel ile Mısır'a geri dönmüştür (*OGIS* 54. ; Just. XXVII. 1. ; Grainger, 2010: 165; Peremans, 1981: 628. vd.; Errington, 2017: 131; Hauben, 1990; 135-138; Mooren, 1975: 61; Kaya, 2019: 113). Mısır Kralı'nın Suriye'den ayrılmasıyla birlikte Berenike ve oğlunun ölüm haberi yayılmış ve böylece II. Seleukos resmen kral ilan edilmiştir. III. Ptolemaios bu gelişmeden sonra Suriye ve Küçük Asya'daki yerel yöneticilerin desteğini kaybederken avantaj meşru kral II. Seleukos'a geçmiştir. Halkının desteğini arkasına alan II. Seleukos ilk olarak kendilerine Anadolu'dan toprak tahsis ettiği Pontos Kralı II. Mithridates ve Kappadokia Kralı III Ariarathes ile müttefiklik kurmuştur. Böylece arkasını sağlama alan II. Seleukos MÖ 244 yılında Toroslardan Suriye'ye girmiş ve Şam yakınlarında Mısır ordusunu mağlup etmiştir (Just. XXVII. 2.5. ; Hölbl, 2001: 50; Bosch, 1943: 57). II. Selekos'un bu cesur hamleleri karşısında III. Ptolemaios ise kardeşinin cinayetini gerekçe göstererek yeniden bir sefer düzenlediği Küçük Asya'nın tamamını ele geçirmiştir (*OGIS* 54; Polyb. V. 24.7-8.; Grabowski, 2019: 36; Bagnall, 1976; 80-116). Mısır Kralı'nın saldırıları ile başa çıkamayan Seleukoslar barış talep etmek zorunda kalmıştır. Böylece Üçüncü Suriye Savaşı MÖ 241 tarihli bir barış antlaşmasıyla sona ermiştir. Yapılan bu antlaşma sonucunda Ptolemaioslar en güçlü Helenistik Krallık haline gelmişlerdir. Seleukoslar ise kaybedilen topraklara ek olarak içinde bulunduğu durumdan istifade ederek ayaklanan kentlerin elden çıkmasıyla birlikte iyice zayıflamıştır. Zira Seleukos Krallığı'na tabi olan Pergamon, Parthia ve Baktria bağımsızlıklarını ilan etmiştir (Strab. XI. 9.2-3. ; App. Syr. 65. ; Just. XLI. 1-5. ; Musti, 2008: 210-220; Sherwin-White-Kuhrt, 1993: 107-111). Dış siyasette olduğu gibi iç siyasette de problem yaşayan Seleukoslarda Kraliçe Laodike'nin dayatması nedeniyle II. Seleukos Küçük Asya'nın idaresini teslim ettiği kardeşi Antiokhos Hieraks'ı ortak kral ilan etmiştir (Heinen, 2008b: 421; Hölbl, 2001: 50; Bosch, 1943: 57-58; Errington, 2017: 131).

[44] Üçüncü Suriye Savaşı hakkında Mısır'ın Fayyum kentinde bulunan hiyeroglif yazıtların yer aldığı Gurob papirüsünde önemli bilgiler verilmiştir. Bkz. (Piejko, 1990; 23, vd.). Yine MS 6. yüzyılın tüccar ve gezgini Kosmas Indikopleustes'in Adulis'te bulduğu ve Hristiyan Topografyasında gelecek nesiller için bir kopyasını hazırladığı "Monumentum Adulitanum" olarak bilinen bir yazıt bize Üçüncü Suriye Savaşı hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bkz. (*OGIS* 1, 54.). Laodike Savaşı olarak da adlandırılan Üçüncü Suriye Savaşı için ayrıca bkz. (App. *Syr.* 65. ; Just. XXII. 1-2. ; Polyaen. VIII. 50. ; Polyb. V. 58.10. ; Green, 2007: 83-84; Bosch, 1943: 56-58; Errington, 2017: 130).

1.3.1.1.5. Seleukosların Anadolu Hakimiyeti Mücadelesine Veraset Krizi Engeli: Kardeşler Savaşı (MÖ 240-236)

Üçüncü Suriye Savaşı'ndan sonra Seleukosların Anadolu'daki otoritesi oldukça sarsılmıştır. Bu nedenle krallığı yeniden ayağa kaldırmak isteyen II. Seleukos'un önünde halletmesi gereken iki büyük sorun bulunuyordu. Birincisi Küçük Asya'da Mısır Krallığı'na kaptırılan bölgeleri geri kazanmak ikinci ise hakimiyet alanında bağımsız bir krallık haline gelen I. Attalos'u cezalandırmak idi. Ancak Üçüncü Suriye Savaşı'ndan sonra idari anlamda verdiği yanlış karar nedeniyle II. Seleukos dış siyasetden ziyade iç problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Zira ortak kral ilan ettiği kardeşi Antiokhos *Hieraks* (Atmaca) Anadolu'da kendi krallığını ilan etmiştir (Polyb. IV.48.1-4. ; Heinen, 2008b: 429; Schuler, 2019: 17; Kaya, 2019: 114). Böylece Seleukos Krallığı'nda MÖ 240-236 yılları arasında "Kardeşler Savaşı" olarak bilinen iktidar mücadelesi yaşanmıştır[45].

Kardeşler Savaşı'nda önemli bir rolü olan Laodike oğulları arasındaki mücadelede Antiokhos'u desteklemiştir. Laodike'nin *Sardeis* (Sard) satrabı olan kardeşi Aleksandros'u kendi safına çekmesiyle birlikte Antiokhos bu kenti üs olarak seçmiştir (Errington, 2008a: 120; Martinez-Sève, 2003: 702; Kaya, 2019: 115). İlk kez MÖ 239 yılında Sardeis'te karşı karşıya gelen iki kardeşin savaşını II. Seleukos kazanmıştır. Ancak bu galibiyet kesin bir zafer olmadığından II. Seleukos yaşanacak yeni savaş öncesinde ordusunu güçlendirmek adına girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda kendisini destekleyen Magnesia kenti ile *Smyra* (İzmir) arasında bir *sympolitei* (iki kent arasındaki siyasi birleşme) mutabakatı düzenleyen II. Seleukos böylece Smyra'nın askeri gücünü elde etmiştir (*OGIS* 229; Reger, 2004: 152-153; Austin, 2006: 314). Antiokhos Hieraks ise Pontos Kralı Mithridates ile bir ittifak kurmuş ve paralı Kelt askerlerini ordusuna katmıştır (Just. XXXVIII. 5.3. ; Coşkun, 2011: 88; Erciyas, 2006: 14). Seleukos tahtına tek başına oturmak isteyen iki kardeş ayrıca müttefik sayılarını arttırmak için bazı siyasi evlikler gerçekleştirmişlerdir[46]. Yapılan tüm askeri ve diplomatik girişimlerin ardından MÖ 238 yılında *Ankyra* (Ankara) Savaşı'nı kazanan Antiokhos krallığını ilan etmiştir (Just. XXVII. 2.10-12. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 27. ; Bosch, 1943: 69; Errington, 2017: 133). Bu savaşta 20.000'den fazla askerini kaybeden Seleukos ise önce Kilikia'ya oradan da Kuzey Suriye ve Mezopotamya üzerinden Media'ya kaçmıştır (Plut. *Mor*. 489b ; Coşkun, 2018: 215; Heinen, 2008a: 429; Schuler, 2019: 17; Kaya, 2019: 115).

Kardeşini mağlup ederek iktidarı ele geçiren Antiokhos Hieraks vakit kaybetmeden Küçük Asya'daki rakibi I. Attalos ile mücadeleye girişmiştir. Ancak müttefikleri Galatlı askerler Ankyra Savaşı'ndan hemen sonra Hieraks'a cephe almışlardır. Bu nedenle Hieraks Galatlara (Tektosag ve Tolistobogil kabileleri) yüksek bedellerde para ödeyerek onları I. Attalos ile yapacağı savaşa ikna etmiştir. Netice itibariyle MÖ 238 yılında yapılan savaşı Hieraks kaybetmiştir (OGIS 275; Polyb. XVIII. 41. ; Strab. XIII. 4.2. ; Will, 1979-1982: 296; Kaya, 2011: 67; Errington, 2017: 133). Bu

[45] Bazı kaynaklar Kardeşler Savaşı'nın başlangıç tarihi olarak Üçüncü Suriye Savaşı'nı yani MÖ 246-241 yıllarını gösterir. Kardeşler Savaşı'nın kronolojisi ve detayları için bkz. (Coşkun, 2018: 197, vd. ; Heinen, 2008a: 428-432; Bosch, 1943: 69-70; Rhodes, 2019: 235).

[46] II. Seleukos, Küçük Asya'daki güçlü generallerinden Andromachos'un kızı olan II. Laodike ile evlenmiştir. Ancak bu evlilik oldukça tartışmalıdır. Zira Andromachos, II. Antiochos'un karısı ve II. Seleukos'un annesi Laodike'nin kardeşiydi (Polyb. IV. 51.4.). Antiochos Hieraks ise Bithynia Kralı Ziaelas'ın kızıyla evlenmiştir (Euseb. *Chron.* I.25.1.). Bu siyasi evliliklerden stratejik olarak en başarılı olanı Antiokhos'un evliliğiydi. Zira Bithynia Krallığı ile Seleukoslar ortak düşmanları olan Pergamon (Bergama) Krallığı'na karşı ortak bir paydada buluşmuşlardı. Ayrıca Ziaelas'ın Orta Anadolu'ya yerleşen Galatlarla bir dostluğu bulunuyordu. Nitekim Ziaelas Galatların Antiokhos'un ordusuna katılmaları için arabulucu olmuştur (Just. XXVII. 2.11.). Bunun üzerine II. Seleukos ise müttefiklik kurmak için Kapadokya ve Pontos Kralları ile kız kardeşlerini evlendirmiştir. (Stratonike ile VII Ariarathes, Laodike ile II. Mithridates). Diod. XXXI.19.6. ; Just. XXXVIII. 5.3. ; Errington, 2017: 132; Grainger, 2016: 44.

mağlubiyetten sonra geçen on yıl boyunca iki taraf arasında kroniklere geçen herhangi bir mücadele yaşanmamıştır. Ancak muhtemeldir ki I. Attalos'un bu süreçte Anadolu'daki nüfuzunu arttırmasından dolayı Antiokhos Hieraks yeni bir Pergamon seferini elzem görmüştür. Zira Hieraks MÖ 228 yılında paralı Galat askerlerinin desteği olmadan sırasıyla Hellespontos Phrygiası, Lydia ve Karia bölgelerinde yapılan üç savaşı da kaybetmiştir (Polyb. XVIII. 41.7-8. ; Strab. XIII.4.2. ; Schuler, 2019: 18; Kaya, 2019: 115; Rhodes, 2019: 235). Aldığı mağlubiyetlerden sonra Anadolu'dan ayrılan Antiokhos kısa bir süre sonra Parthia seferine çıkan kardeşi II. Seleukos'un yokluğundan istifade ederek Mezopotamya'ya hareket etmiştir. Ancak buradaki girişimlerinde de başarısız olan Antiokhos kaçarak sığındığı Trakya bölgesinde bir Galat Krallığı olan Tylis ile MÖ 227 yılında yapılan savaşta hayatını kaybetmiştir (Pomp. Trog. *Prolog*. 27. ; Mitchell, 1993: 21-22; Chrubasik, 2016: 80, vd. ; Ager, 2005: 46). Suriye'de bulunan II. Seleukos'un da birkaç yıl sonra (MÖ 226/225) hayatını kaybetmesiyle birlikte Kardeşler Savaşı Dönemi sona ermiştir (Just. XXVII. 3.12.; Strootman, 2013: 6120; Errington, 2017: 134. ; Kaya, 2019: 116).

1.3.1.1.6. Dördüncü Suriye Savaşı (MÖ 222-217)

II. Seleukos'un ölümünden sonra krallığın başına oğlu III. Seleukos Soter (MÖ 226/5-223) geçmiştir. III. Seleukos tahta çıktıktan kısa bir süre sonra I. Attalos üzerine düzenlediği Küçük Asya seferinde kendi askerleri tarafından MÖ 223 yılında öldürülmüştür (Polyb. IV.48.8. ; App. *Syr*. 66. ; Just. XXIX. 1.3. ; Ager, 2005: 46; Rhodes, 2019: 235; Errington, 2017: 134). III. Seleukos'un kısa süren krallığından sonra yerine kardeşi III. Antiokhos Megas (MÖ 223-187) geçmiştir. III. Antiokhos'un en büyük amacı kurucu kral I. Selleukos dönemindeki sınırlara yeniden ulaşmaktı. Ancak III. Antiokhos krallığı en zor zamanlarında devralmıştı. Zira III. Antiokhos tahta çıktığında Küçük Asya'nın batısında oldukça güçlenen Pergamon Kralı I. Attalos Soter bulunuyordu. İonia'dan başlayıp Troas'a kadar uzanan tüm güney kıyı şeridi I. Attalos hakimiyetindeydi. Böylece kıyı bölgelerinin hakimiyetini kaybeden Seleukosların denizlerdeki hakimiyeti de son bulmuştu. Yine bu dönemde Karia ve Lykia toprakları Ptolemaioslar'ın kontrolünde olup Pamphylia ve Pisidia ise aὐtónomía (özerk/otonom) bölgelerdi (Polyb. XX.5.7-11. ; Taylor, 2013: 1; Strootman, 2013: 476; Kaya, 2019: 116-117; Özsait, 1985: 45).

Anadolu'daki bu tablo karşısında III. Antiokhos yeni idari düzenlemelere giderek Karialı Hermeias'i Küçük Asya'nın *epi ton pragmaton*'u (başbakan) tayin etmiştir. Torosların kuzeybatısında kalan torakların idaresini ise dayısı Achaios'a vermiştir. Yine askeri vali görev tanımıyla generallerinden Epigenes ise Küçük Asya'daki Seleukos ordusunun başına getirilmiştir. Yeni idari yapılanmadaki dördüncü isim olan Molon ise "Yukarı Satraplıklar" denilen krallığın doğusundaki satraplıkların idari amiri olarak atanmıştır (Polyb. V. 41.2. ; Strootman, 2011: 72-73; Will, 1962: 72-129; Taylor, 2013: 26-27; Errington, 2017: 175). Ancak Molon göreve geldikten kısa bir süre sonra MÖ 222 yılında kardeşi İskenderiye valisi Alexandre ile Media ve Persis'te bir isyan başlatmış ve kendisini kral ilan etmiştir (Will, 1979-1982: 394, vd.; Taylor, 2013: 25, vd.; Austin, 2006: 329, vd.; Parker, 2014: 382-383; Bosch, 1943: 72-73; Williams, 1993: 241). Bunun üzerine III. Antiokhos bu isyanı bastırmak için Molon üzerine bir ordu göndermiştir. Ancak Molon bu orduyu kolayca alt ederek Dicle Nehri'ne kadar ilerlemiştir. Bunun üzerine Seleukos kralı isyana tamamen son vermek için MÖ 221 yılında Ksenotas komutasında büyük bir birliği bölgeye sevk etmiştir. Ksenotas bölgeye ulaşarak Molon'u geri püskürtmüştür. Ancak son hamleyi vurmak yerine beklemeyi tercih eden Ksenotas, Molon tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Bu zafer ile özgüveni artan Molon Dicle Nehri'ni aşarak Babil'i zapt etmiştir. Bunun üzerine III. Antiokhos MÖ 220 yılında bizzat ordusuna komuta ettiği bir sefer sonucunda isyanı bastırmıştır. Teslim olarak Seleukos kralının elinden ölmek istemeyen Molon ve ailesi intihar etmiştir (Polyb. V. 40-46. ; Grainger, 2015a: 17-18; Austin, 2006: 329; Errington, 2017: 176). Merkezi otoritenin yeniden tesis edilmesiyle birlikte III. Antiokhos Anadolu'da Ptolemaioslara kaybettiği toprakları geri alabilmek için Küçük Asya seferine çıkmıştır. Böylece iki krallık arasında Dördüncü Suriye Savaşı (MÖ 222-217) başlamıştır (Grainger, 2010: 195, vd. ; 2016: 104).

III. Antiokhos Coele Suriye'nin yeniden ele geçirilmesi için MÖ 222 yılında Apameia'da savaş konseyini toplamıştır. Yapılan müzakereler esnasında generali Apollophanes, Ptolemeiosların işgal ettiği krallığın kalbi olan Seleukeia Pieria yerine Coele Suriye'ye öncelik verilmesinin hatalı bir karar olacağını belirtmiştir. Konsey üyeleri Apollophanes'in görüşlerini dikkate alarak harekat planında önceliği Seleucia'ya vermişlerdir. Zira başarılı bir kuşatmanın ardından MÖ 221 yılında önce Seleukeia ardından da tüm Bekaa Vadisi ele geçirilmiştir (Polyb. V.59.2. ; V.60.9 ; V.61.3. ; Grainger, 2010: 196-197; Heinen, 2008b: 435-438). Ancak bu tarihten sonra Seleukoslarda başlayan iç karışıklıklar ve ayaklanmalar nedeniyle dengeler Ptolemaioslar lehine değişmiştir. Mısır Krallığı bu süreçte savunmada kalmış ve Anadolu'daki gelişmeleri takip ederek III. Antiokhos'un muhaliflerini desteklemiştir. Bu nedenle savaş stratejisinde değişikliğe giden III. Antiokhos Coile Syria'yı hızlıca ele geçirerek krallığındaki iç sorunlara odaklanmak istemiştir. Bu doğrultuda MÖ 220 yılında Filistin'e giren III. Antiokhos, Ptolemaiosların üç büyük liman kentini (Seleukeia, Tyre ve Ptolemais) ele geçirmiştir. Seleukosların ilerleyişini önleyemeyen Mısır Kralı ateşkes teklifinde bulunmuştur. III. Antiokhos kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle ordusunu dinlendirmek ve tahtını gasp eden asileri cezalandırmak için bu teklifi kabul etmiştir. Ancak MÖ 219-218 kışına kadar süren barış müzakerelerinde iki taraf ortak bir uzlaşı sağlayamamıştır. Netice itibariyle iki taraf yeni savaş öncesinde gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra MÖ 217 yılında Raphia'da karşı karşıya gelmişlerdir. Büyük kayıplar veren III. Antiokhos Gazze'ye çekilmiş ve ölülerini gömmek için bir ateşkes isteyerek yenilgiyi kabul etmiştir. Böylece iki taraf arasında yapılan barış antlaşmasıyla birlikte Dördüncü Suriye Savaşı sona ermiştir (Grainger, 2010: 206; Diakov-Kovalev, 1987: 488; Parker, 2014: 383; Bosch, 1943: 74-75).

1.3.1.1.7.Seleukosların Anadolu Hakimiyeti Mücadelesine İktidar Krizi Engeli: Achaios Ayaklanması (MÖ 220-213)

III. Antiokhos Dördüncü Suriye Savaşı'nda IV. Ptolemaios ile mücadele ederken dayısı Achaios iktidarı ele geçirmek için MÖ 220 yılında bir kalkışma başlatmıştır (Polyb. V. 57. ; Will, 1979-1982: 426-428; Austin, 2006: 328-329; Grainger, 2010: 195, vd. ; Taylor, 2013: 65, vd.; Bosch, 1943: 75-76; Tekin, 2019a: 146-147; Errington, 2017: 177-178; Güler, 2019: 95, vd.). Halbuki III. Antiokhos Anadolu'da üstünlüğü yeniden ele geçirmek amacıyla krallık bünyesinde yaptığı yeni idari düzenlemede Achaios'a önemli sorumluluklar vermişti. Batı Anadolu'da Pergamon Kralı I. Attalos tarafından ele geçirilen toprakları geri almakla vazifelendirilen Achaios esasen büyük başarılar kazanmıştır. Nitekim Achaios kısa sürede *Aleksandria Troas* (Eski İstanbul), *İlion* (Hisarlık), *Lampsakos* (Lapseki) ve *Smyrna* (İzmir) haricindeki tüm Batı Anadolu'da Seleukos hakimiyetini yeniden tesis etmiştir. Ayrıca I. Attalos'a üstünlük sağlayan Achaios Anadolu'daki güç dengelerini Seleukoslar lehine değiştirmiştir (McShane, 1964: 62; 2019: 118; Grabowski, 2019: 38; Rhodes, 2019: 236; Güler, 2019: 97). Ancak kazandığı bu başarılardan sonra özgüveni artan Achaios, Dördüncü Suriye Savaşı'nı fırsat bilerek krallığını ilan etmiştir[47].

Achaios ilk olarak *Selge* (Altınkaya-Manavgat) ile savaşan *Pednelissos*'un (Kozan Köyü-Antalya) yardım talebiyle bu kente doğru harekete geçmiştir. Pisidia kentlerinin savaşını fırsata dönüştüren Achaios MÖ 218 yılında Pisidia ve Pamphylia bölgelerini ele geçirmiştir (Polyb. V. 72-77. ; Bean, 1968: 139-142; 1995: 245; Grainger, 2009: 110; Kaya, 2019: 119).

[47] Esasen MÖ 223 yılında III. Seleukos'un öldürülmesinden sonra subayları Achaios'un Seleukos kralı olmasını istenmiştir. Ancak Achaios bu teklifi geri çevirerek Seleukos tahtı için III. Antiokhos'un önünü açmıştır. Achaios ayrıca MÖ 222'de Molon İsyanı sırasında III. Antiokhos'u devirmek yerine Molon'un davetini geri çevirerek Seleukos kralına sadık kalmıştır. Görülüyor ki en uygun zamanı kollayan Achaios nihayetinde MÖ 220'da *Laodikeia'*da (Goncalı-Denizli) adına sikke bastırarak kendini *basileus* (kral) ilan etmiştir. Gardner, 1878: 30; Chrubasik, 2016: 106; Schuler, 2019: 18.

MÖ 217 yılında Dördüncü Suriye Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte III. Antiokhos Anadolu'ya dönerek Achaios meselesine yoğunlaşmıştır. Zira Achaios sorunu iki düşman krallığı bir araya getirmiş ve III. Antiokhos ile I. Attalos bu ortak problemlerini çözmek için bir ittifak kurmuşlardır[48]. Kendisine karşı oluşturulan koalisyona diş geçiremeyen Achaios Sardeis kalesine çekilmek zorunda kalmıştır. Netice itibariyle iki yıllık kuşatmanın ardından Achaios yakalayarak MÖ 215 yılında öldürülmüştür[49].

1.3.1.1.8. Seleukoslarda Anadolu Hakimiyetinin Yeniden Tesis Edilmesi ve III. Antiokhos'un Doğu Seferi (Anabasis) (MÖ 212-205)

III. Antiokhos isyancı Akhaios'un yerine Küçük Asya valisi olarak Zeuxis'i atamıştır. Zeuxis, Küçük Asya'nın yeniden Seleukos hakimiyetine girmesinde büyük bir rol üstlenmiştir. Zira Efes, Miletos ve Alexandria, Troas gibi prestijli şehirler başta olmak üzere İonia, Karia ve Hellespontos bölgesinde bulunan kentler Seleukosların hakimiyetine dahil olmuşlardır. Ayrıca Bithynialı Prusias'ın saldırıları püskürtülmüş ve Pergamon Krallığı bir kez daha Seleukosların otoritesini kabul etmiştir. Böylece III. Antiokhos Batı Anadolu boyunca uzun bir koridor oluşturarak Ege Denizi'ne kolay erişim imkanı bulmuştur. III. Antiokhos yeniden egemenlik tesis ettiği Küçük Asya'da hakimiyetini kalıcı kılmak adına yoğun bir kolonizasyon politikası uygulamıştır (Cohen, 1978: 5-9; Ma, 1999: 62-74; Kaya, 2019: 120-122).

Akhaios ayaklanmasını bastırarak Anadolu'daki egemenliğini sağlam bir zemine oturtan III. Antiokhos MÖ 213 sonuna kadar kaldığı Anadolu'da kaybettiği bölgeleri yeniden ele geçirdikten sonra başkent *Antiokheia'ya* (Antakya) dönmüştür. III. Antiokhos, krallığının doğusundaki topraklarda da yeniden güçlü bir otorite tesis etmek için harekete geçmiştir. III. Antiokhos bu kapsamda MÖ 212-205 yılları arasında "Antiokhos'un Anabasis'i" olarak adlandırılan doğu seferini başlatmıştır (Lerner, 1999: 45, vd. ; Austin, 2006: 337-338. ; Sherwin-White- Kuhrt, 188, vd. ; Schuler, 2019: 19; Will, 1979-1982: 428, vd. ; Heinen, 2008b: 440).

III. Antiokhos ilk olarak MÖ 212'de *Armenia* (Ermenistan) bölgesini işgal etmiştir[50]. Ardından MÖ 211/210 yılında Media bölgesini ele geçirmiştir (Austin, 2006: 335-336; Houghton-Lorber, 2002: 354; Errington, 2017: 180). III. Antiokhos MÖ 209 yılında ise Yunan

---

[48] III. Antiokhos bu iş birliği karşılığında Pergamon'un mevcut sınırlarında bağımsızlığını kabul etmiştir. Polyb. V. 107. 4. ; Ma, 1999: 60; Bell, 2005-2006: 59. Seleukoslar ve Pergamon arasındaki antlaşmanın kaydı şu an Manisa Müzesi'nde sergilenmektedir. Malay, 1987: 8-17; Wallace, 2005: 62. vd.

[49] III. Antiokhos, askerlerine talimat vererek gaspçı olarak nitelendirdiği Achaios'un cesedini en göze çarpan yere asmalarını emretmiştir. Bunun üzerine Achaios'un elleri ve ayakları kesildikten sonra başı kesilerek eşek derisine dikilmiş ve vücudu kazığa oturtturularak Media ile Batı arasındaki Zagros Dağı eteklerinde sergilenmiştir (Polyb. V.54.6–7. ; VII.15.; VIII.21.3. ; van Proosdij, 1934, 347-350; Bugh, 2006: 147; Schuler, 2019: 18). Achaios'un öldürülmesiyle Sardes halkı III. Antiokhos'a gönderdikleri mektuplarla ona teşekkürlerini sunmuştur. Bunun üzerine III. Antiokhos MÖ 213 tarihli bir mektupla kentin iktidar mücadelesi sırasında uğradığı kayıpları telafi etmek için elinden geleni yapacağını belirtmiştir. Zira III. Antiokhos Sardes'in yeniden inşadı için kereste yardımı yapmış ve %5'lik vergi indirimine gitmiştir. Ayrıca ordusu için tahsis ettiği Sardes gymnasionu bölge halkına tahsis etmiştir. Yine Gymnasion'da spor yapan erkeklerin hijyen amaçlı vücuduna sürmeleri için kente her yıl düzenli olarak zeytinyağı göndermiştir. Sardes halkı minnetini belirtmek için III. Antiokhos'un eşi Laodike için bir festival tertip etmiştir. Gauthier, 1989: nr.1. ; Hanfmann, 1972: 3,176,322. ; Ma, 1999: 62; Schuler, 2019: 18-19; Rhodes, 2019: 236; Errington, 2017: 178.

[50] III. Antiokhos'un Armenia bölgesindeki faaliyetleri hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Polybious ve Strabon'un anlatımlarına göre Armenia Kralı Xerxes kısa süren bir direnişin ardından Seleukos kralının kız kardeşi Antiochis ile evlenmek zorunda kalmış ve böylece Seleukoslara tabi olmuştur. Poly. VIII.23.1-5. ; Will, 1979-1982: 431-432. ; Sherwin-White - Kuhrt, 1993: 190-197. ; John Ma, 1999: 63. ; Errington, 2017: 180.

Kral I. Euthydemus idaresindeki Parthia bölgesine hareket etmiştir. Zira III. Antiokhos, *Arius* (Hari/Herat) Nehri civarında yapılan savaşta Parth kralını mağlup etmiştir. III. Antiokhos MÖ 208 yılından itibaren I. Demetrius (Path kralının oğlu) tarafından yönetilen Baktria Krallığı'nın başkenti Belh'i üç yıl boyunca kuşatmıştır. Nihayetinde MÖ 205 yılında Parth ve Baktria krallıkları ile bir barış antlaşması imzalamıştır (Brodersen, 1986: 378-381; Colledge, 1977: 28; Sherwin-White- Kuhrt, 1993: 84-90; Harmatta, 1994: 100 vd. ; Holt, 1999, 54; Narain, 2008: 388-422; Tarn, 1938: 71-128; Bosch, 1942: 53-55; Rhodes, 2019: 236; Errington, 2017: 180). İlerleyişine devam eden III. Antiokhos MÖ 205 yılı sonunda Toroslardan Hindi Kuş dağlarına ve hatta İran'ın Kirman bölgesine kadar olan toprakları hakimiyeti altına almıştır (Polyb. XI. 34; Musti, 2008: 210-219; Lerner, 1999: 13-31; Parker, 2014: 385).

III. Antiokhos elde ettiği siyasi başarılar ve ekonomik kazançlar nedeniyle bu seferden sonra *Megas Basileus* (Büyük Kral) unvanını kazanmış ve MÖ 205 yılında Anadolu'ya geri dönmüştür. III. Antiokhos Doğu seferinde kazandığı başarıyı sürdürmek için MÖ 203'te Küçük Asya'nın batısına yeni bir sefer düzenlemiştir (Ma, 1999: 63-73; Kaya, 2019: 123). Seleukosların ilk hedefi Ptolemaiosların hakimiyetindeki bölgeleri ele geçirmek olmuştur. Bu doğrultuda Batı Anadolu'nun güney kıyılarına saldıran III. Antiokhos, İonia kenti *Teos* (Sığacık) ile Karia kentleri *Alinda* (Karpuzlu) ve *Amyzon*'u (Mazın Kalesi) ele geçirmiştir (*SEG* 31; Ma-Derow- Meadows, 1995: 73. vd. ; Sherwin-White- Kuhrt, 1993: 165, vd. ; J. Robert-L.Robert, 1983: 147; Austin, 2006: 344-346). Ancak gelen bir istihbaratla Mısır ve Makedonya Krallıkları arasında bir ittifak kurulduğunu öğrenen III. Antiokhos hemen Suriye'ye geri dönmüştür. Bu ittifakı bozmak isteyen III. Antiokhos, Makedonya Krallığı ile iş birliği ve desteğe dayalı bir dostluk anlaşması yapmıştır (Polyb. XV. 20. ; Austin, 2006: 346-347; Ma, 1993: 74). Ardından da Mısır kralına misilleme olarak evvelden beri iki krallık arasında çatışmalara neden olan Coile Syria bölgesine saldırmıştır. Böylece iki krallık arasında Beşinci Suriye Savaşı başlamıştır (Gera, 1987: 63, vd. ; Grainger, 2010: 245, vd.; Heinen , 2008b: 440, vd.; Austin, 2006: 347, vd.; Will, 1979-1982: 495; Ma, 1993: 73; Errington, 2017: 198).

1.3.1.1.9.Beşinci Suriye Savaşı (MÖ 202-200/198)

III. Antiokhos sadece Coile Syria'yı değil aynı zamanda Makedonya Krallığı ile Rodos'un hakimiyet kurmak istediği Trakya ve Karia dahil tüm Küçük Asya'yı ele geçirmek istiyordu. Ancak V. Philippos ve III. Antiokhos bu arzuları için karşı karşıya gelmek yerine ortak düşmanlarına karşı birlikte mücadele etmeyi tercih etmiştir. Zira V. Philippos'un Coile Syria'ya sefer düzenlediğini öğrenir öğrenmez harekete geçen V. Philippos Karia, Trakya ve Hellespontos'ta Mısır Krallığı hakimiyetindeki kentlere saldırmıştır (Polyb. XV. 20.1. ; Kaya, 2019: 123; Grainger, 2010: 245; Schuler, 2019: 19).

III. Antiokhos'un MÖ 202 ilkbaharında Coile Syria'ya saldırmasıyla birlikte Beşinci Suriye Savaşı resmen başlamıştır. Seleukoslar daha önce bir çok kez sefer düzenlediği bu bölgeyi coğrafi ve beşeri unsurlarıyla gayet iyi tanıyordu. Bu nedenle III. Antiokhos, Gazze ve Filistin'de gayet başarılı bir şekilde ilerlemiştir. Müttefiki V. Philippos ise donanmasıyla boğazlardan hareket ederek Lysimacheia, Kalchedon, Kios, Perinthos ve Thasos'un kontrolünü ele geçirmiştir (Polyb. XV. 21.9-23. ; Grainger, 2010: 252; Errington, 2017: 198). MÖ 201 yılına gelindiğinde III. Antiokhos Filistin'in işgalini tamamlarken V. Philippos ise Kyklades ve Samos ile bazı Karia kentlerini ele geçirdiği Ege seferinde güçlü bir direnişle karşılaşmış ve donanması neredeyse tamamen yok olmuştur (Polyb. XVI.15.1-8. ; Livy. XXXI. 31.4. ; Grainger, 2010: 252).

V. Philippos'un Ege Denizi'ndeki bu işgalleri bölgede deniz ticaretinden gelir sağlayan diğer krallıkların tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine Rhodos ve Pergamon MÖ 201 yılında Roma'ya elçileri göndererek V. Philippos ile III. Antiokhos'un gizli bir antlaşmayla IV. Ptolemaios'un ölümünden yararlanıp oğlu Mısır Krallığı topraklarını aralarında bölüşeceği yönünde abartılı ifadeler ve çarpıtılmış gerekçelerle Roma'dan yardım istemişlerdir (Polyb. XV. 20.1-5 ; Liv. XXXI. 14.5. ; Just. XXX. 28.). Bu durum esasen Roma için Kartaca Savaşı'da Hanibal ile iş birliği yapan V. Philippos'u cezalandırmak için fırsat olmuştur. Akdeniz'de yeni sömürge kolonileri kurmak isteyen Roma bu bahaneyle Makedonya Krallığı'na savaş ilan

etmiştir. Bunun üzerine Küçük Asya'dan ayrılmak zorunda kalan V. Philippos MÖ 200-197 yılları arasındaki II. Makedonya Savaşı'nda mağlup olmuştur (App. *Mac* IV.1. ; Just. XXX.3.3. ; Holleaux, 1930: 166-173; Demircioğlu, 1987: 305-314). Müttefikini kaybeden III. Antiokhos ise Mısır Krallığı'na karşı mücadelesine tek başına devam etmiştir. Ancak MÖ 200 yılı itibariyle toparlanan ve karşı atağa geçen Scopas liderliğindeki Ptolemaios ordusu Suriye ve Fenike'de birçok noktayı geri almayı başarmıştır. Ptolemaiosların bu küçük başarılarına rağmen MÖ 198 yılında gerçekleşen Panium Savaşı'nı kazanan III. Antiokhos böylece Coile Syria bölgesini ele geçirmiştir (Polyb. XVI.18.; Joseph. *AJ*. XII.3.3. ; Gera, 1987: 63; Grainger, 2010: 271; Will, 1979-1982: 495; Ma, 1999: 73; Bryce, 2014: 187-189; Fischer-Bovet, 2014: 81).

1.3.1.2. Seleukosların Anadolu Hakimiyetinin Sonu

Beşinci Suriye Savaşı'ndan zaferle ayrılan III. Antiokhos yarıda kalan batı seferine devam etmiştir. Öyle ki üst üste kazandığı zaferlerden dolayı hedef çıtasını yükselterek kurucu kral I. Seleukos dönemindeki sınırlara tekrar ulaşmayı amaçlamıştır. III. Antiokhos bu doğrultuda Ptolemaioslar tarafından işgal edilen Batı Anadolu'da yeniden Seleukosların egemenliğini tesis etmek üzere harekete geçmiştir. MÖ 198 yılında Ardys ve Mithridates komutasındaki Seleukos ordusu Sardeis'e ilerlerken III. Antiokhos 300 gemilik bir filo eşliğinde Kilikia ve Lykia bölgesini ele geçirmiştir. Böylece Ptolemaiosların yüzyılı aşkın bir süre boyunca işgal ettiği bu topraklar yeniden Seleukos egemenliğine girmiştir[51].

Küçük Asya'nın batısına doğru ilerleyişini sürdüren III. Antiokhos MÖ 197 yılında Karia bölgesine girdiğinde Rhodos ile karşı karşıya gelmiştir. Ege'deki deniz ticareti için stratejik öneme sahip olan Karia'daki koloni kentlerini kaptırmak istemeyen Rhodos hemen savaş hazırlıklarına başlamıştır. Ancak III. Antiokhos, Roma'nın müttefiki olan Rhodos ile herhangi bir çatışmaya girmekten kaçınmıştır (Liv. XXXIII. 20.; Polyb. XXX. 31.; Magie, 1939: 166; Mommsen, 1862: 255).

Karia bölgesinde herhangi bir girişimde bulunmadan İonia'ya geçen III. Antiokhos *Ephesos*'u (Efes) ele geçirmiş ve kış mevsimini burada geçirmiştir (Polyb. XVIII. 40. ; Liv. XXXIII. 38.1. ; Parker, 2014: 400; Kaya, 2019: 124). Helenistik dünyanın en büyük gücü haline gelen III. Antiokhos MÖ 196 yılı bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte yeniden harekete geçerek Hellespontos (Çanakkale Boğazı) üzerinden Khersonesos'a (Gelibolu) girmiştir (Magie, 1939: 166).

1.3.1.2.1.Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu Siyasetine Dahil Olması

III. Antiokhos liderliğinde Seleukos Krallığı'nın yeniden yükselişi Anadolu'daki Hellenistik krallıkları ve bağımsız kentleri tedirgin etmiştir. Bu nedenle MÖ 197/196 yılından itibaren Anadolu ile Roma arasında yoğun bir diplomasi trafiği yaşanmıştır (*Syll* 591; *SIG* 3. 618; Dmitriev, 2005: 248-249; Eckstein, 2008: 310-313; Ergin, 2019: 52; Bagnall-Derow, 2004: 70; Kaya, 1979: 125, dn.66. ; Errington, 2017: 209-210; Parmaksızoğlu-Çağlayan, 1976: 258). Pergamon Kralı II. Eumenes ve Rhodosluların öncülüğünde Seleukoslara karşı yükselen seslere

[51] III. Antiokhos tarafından işgal edilen Kilikia kentleri: *Anemorion* (Anamur), *Aphrodisias* (Ovacık), *Korakesion* (Kızkalesi-Mersin), *Mallos*, *Selinus* (Gazipaşa), *Soli* (Viranşehir) ve *Zephyrion* (Mersin). Lykia kentleri: *Andriake* (Çayağzı), *Arikanda* (Arif köyü), *Korykos* (Kızkalesi-Mersin), *Ksanthos* (Kınık), *Lymira* (Turunçova), *Patara* (Gelemiş) ve *Telmessos* (Fethiye). Bkz. Polyb. XVIII.39.3. ; Liv. XXXIII.20. ; Hölbl, 2001: 138; Kaya, 2019: 123-124. Ksanthos kentinde bulunan MÖ 197 tarihli bir yazıtta III. Antiokhos yerel tanrıları (Apollon-Artemis-Leto) onurlandırmak adına Lykia'nın fethi için tanrılar tarafından görevlendirildiğini belirtmiştir. Muhtemelen bu söylemler yerel halkın desteğini kazanmak ve kenti işgalini meşrulaştırmak içindir. Bkz. *OGIS* 746. ; *TAM* II.266. ; Jones, 1999: 69; Bean, 2009: 53; Magie, 1950: 754.

tepkisiz kalamayan Roma, Küçük Asya'daki siyasi krize müdahil olmaya karar vermiştir. Nitekim MÖ 196'da ilk hamlesini yapan Romalı general Titus Quinctius Flamininus, Korinthos'ta düzenlenen Isthmian oyunları sırasında Yunan kentlerine özgürlük verildiğini açıklamıştır[52]. Roma aynı yıl Batı Anadolu'daki sorunların çözümüne ilişkin elçiler vasıtasıyla Korinthos'ta bir konferans düzenlemiştir. Romalı diplomat Lentulus, Yunanistan'a gönderilen 10 kişilik bir Roma komisyonunun üç üyesiyle birlikte III. Antiokhos'la görüşerek Roma'nın taleplerini bildirmiştir. Seleukoslara karşı ilk kez sert bir tutum sergileyen Roma, III. Antiokhos'u Ptolemaioslarla çatışmalara son vermesi, Batı Anadolu'da işgal ettiği Makedonya ve Mısır Krallığı'na ait Yunan kentlerini iade etmesi, Anadolu'nun Avrupa yakasına geçmemesi ve saldırılarına son vererek geri dönmesi konusunda ikaz etmiştir (Polyb. XXVIII. 49-52. ; Liv. XXXIII. 34.1-5. ; App. *Syr*. 3. ; Hölbl, 2001: 140; Bosch, 1943: 92). Roma'nın ikazlarına rağmen III. Antiokhos ilerleyişine ara vermeden devam etmiştir. Bunun üzerine Lentulus ile III. Antiokhos arasında *Hellespontos* (Çanakkale) sınırındaki *Lysimacheia*'da (Ezkamil) yeni bir toplantı düzenlemiştir. Lysimacheia toplantısında Roma tutumunu değiştirmiştir. Zira III. Antiokhos'un Asya yakasındaki faaliyetlerini umursamayan Roma için Avrupa yakası kırmızı çizgiydi. Bu nedenle Romalı elçiler Avrupa yakasındaki işgallerini sonlandırması hususunda III. Antiokhos'a bir ültimatom vermiştir (Polyb. XVIII. 50.; Liv. XXXIII. 39-40. ; App. *Syr*. 3. ; Diod. XXVIII. 14. ; Holleaux, "1930: 186, vd. ; Will, 1979-1982: 561-567; Errington, 2017: 211). Roma Senatosu'nun III. Antiokhos'tan beklentisi Ptolemaioslarla çatışmaya son vermesi ve Anadolu'nun Asya yakasında kalmasıydı. III. Antiokhos bu talepler karşısında elçilere Mısır Krallığı ile bir dostluk anlaşması yapmak üzere olduğunu ve bu dostluğu bir evlilik bağı ile taçlandıracağını söylemiştir. Ancak Roma'nın esas talebine uymayan III. Antiokhos MÖ 196 yılı sonuna kadar Anadolu'nun iki yakasında da saldırılarına devam etmiştir. Sonuçsuz kalan Lysimacheia Konferansı'ndan sonra MÖ 196-193 yılları arasında Seleukoslar ile Roma arasında yoğun bir diplomasi trafiği yaşanmıştır. MÖ 193 yılında III. Antiokhos tarafından Roma'ya bir elçi gönderilmiştir. III. Antiokhos, Roma proconsülü Flaminus'tan Anadolu'nun Asya topraklarındaki Yunan kentleri ile ilgili konulara Roma'nın müdahil olmamasını istemiştir. Flaminus ise böyle bir talep karşısında III. Antiokhos'a önce Roma'nın koruyucusu olduğu Avrupa topraklarını terk ederek Asya topraklarına dönmesi gerektiğini belirtmiştir (Liv. XXXIV.57-59. ; Kaya, 1996: 221; Ma, 1999: 95; Errington, 2017: 214-215). Roma Senatosu tarafından Anadolu'ya son kez gönderilen Roma heyeti ile III. Antiokhos MÖ 193 yılında *Apameia*'da (Dinar) bir araya gelmiştir. Roma elçileri Flaminus'tan aldıkları kesin talimatla III. Antiokhos'un Avrupa yakasındaki hareketlerini dikkatlice takip etmelerini aksi taktirde V. Philippos ile aynı sonu yaşayacağını belirtmişlerdir (Liv. XXXV. 15.1-3.; Kaya, 1996: 221). Ancak müzakereler sürerken III. Antiokhos'un oğlu Epiphanes'in öldüğüne dair yanlış bir söylenti ulaştığı için görüşmelere ara verilmiştir. Yarıda kalan görüşmelere aynı yıl *Ephesos'ta* (Efes) devam edilmiştir. Ancak III. Antiokhos Ephesos toplantısına katılmamış ve krallığını temsilen Yunan hatip Minnio'yu yetkilendirmiştir. Minnio Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan kentlerinden zorla vergi tahsil eden Roma'nın Anadolu'daki Yunan kentlerinin koruyuculuğunu üstlenmesini samimiyetsizlik olarak nitelemiştir. Roma elçisi Sulpicius ise Güney İtalya ve Sicilya'daki Greklerin aksine Anadolu'daki Grek kentlerinin özgürlük talep ettiğini belirtmiştir (Liv. XXXV.13.4-17.2. ; Errington, 2017: 216). Karşılıklı ithamlar nedeniyle bu son görüşmeden de bir uzlaşma sağlanamamıştır. Diplomasiden sonuç alamayan Roma, Pergamon Krallığı'nın da kışkırtmalarıyla birlikte MÖ 192 yılında Seleukoslara savaş açmıştır (Liv. XXXV.23.10. ; Derow, 2003: 63-64; Eckstein, 2008: 319; Errington, 2017: 216; Kaya, 1996: 223).

[52] Roma tarafından özgürlük tanınan kentler: *Abydos* (Nara), *Bargylia* (Boğaziçi köyü-Milas), *Euromos* (Ayaklı), *Iassos* (Kıyıkışlacık), *Myrina* (Aliağa), *Perinthos* (Tekirdağ) ve *Pesada* (Karacahisar). Liv. XXXIII. 30.3. ; Polyb. XVIII. 44. ; Green, 2007: 104; Errington, 2017: 208.

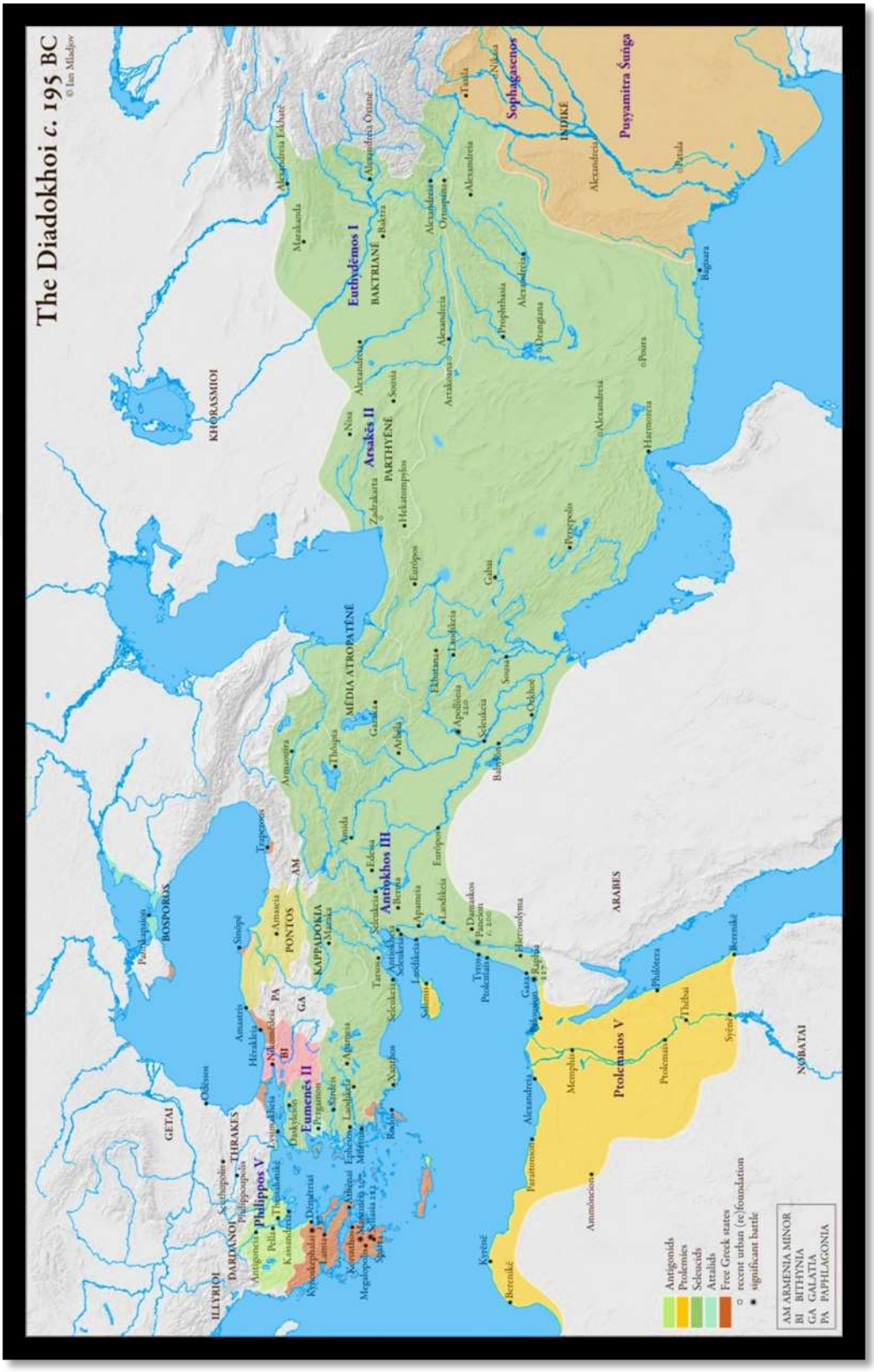

Harita 10: Magnesia Savaşı Öncesinde Anadolu. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)

1.3.1.2.2.Helenistik Seleukos Krallığı'nın Sonu: Magnesia Savaşı (MÖ 190/189) ve Apemeia Antlaşması (MÖ 188)

Roma'yı savaş kararı almaya iten en büyük faktör III. Antiokhos'un Asya topraklarındaki idaresinden ziyade Avrupa topraklarındaki faaliyetleriydi. Zira Aitolialıların çağrısı ile Yunanistan giren III. Antiokhos, Demetrias ve Lamina kentlerini ele geçirmiştir. Bunun üzerine Marcus Acilius Glabrio idaresinde Yunanistan'a giren Roma ordusu MÖ 191 Thermophylai Savaşı'nda Seleukosları mağlup etmiştir (Liv. XXXVI. 14-19. ; Polyb. XX. 8. ; Harris, 1979: 219-223; Errington, 2017: 216-218: 2008b: 282-289; Gargola, 2006: 158-159; Bickerman, 1932, 48, vd. ; Will, 1979-1982: 583-588; Bahar, 2019: 372).

III. Antiokhos Thermophylai mağlubiyetinden sonra Ephesos'a dönmüş ve böylece Seleukos-Roma mücadelesi Anadolu topraklarına taşınmıştır (Liv. XXXVII.13. ; Kaya, 1996: 223; Grainger, 2015a: 167; Bosch, 1943: 93). Roma'nın savaş kararı Anadolu'da büyük yankı uyandırmış ve Pergamon ile Rhodos'un yanı sıra Smyrna, Erythrai, Miletos, Halikarnassos, Mindos, Knidos, Adramyyteion, Notion ve Phokaia kentleri Roma'yı desteklemişlerdir (Liv. XXXVII. 16. ; Magie, 1950: 949, dn.56.; Kaya, 1996: 223). III. Antiokhos ise Mısır Krallığı ile siyasi bir evlilik vasıtasıyla ittifak kurmuştur. Nitekim kızı Cleopatra ile Mısır Kralı V. Ptolemaios'u evlendiren III. Antiokhos bu evlilik için uzun yıllar boyunca iki krallık arasında savaşlara neden olan Coile Suriye'yi çeyiz olarak vermiştir (Liv. XXXVIII. 39-40. ; App. *Syr*. 5. ; Macurdy, 1985: 141; Grainger, 2016: 182; Errington, 2017: 214). III. Antiokhos ayrıca MÖ 193 yılında kızlarından birini Kappadokia Kralı IV. Ariarathes ile evlendirerek bir müttefik daha kazanmıştır (Polyb. XXI. 20.8. ; Liv. XXXVII. 53.13. ; App. *Syr*. 5. ; Zonar. IX. 18f.). III. Antiokhos'un ittifak kurduğu bir diğer Hellenistik Krallık ise Galatlar olmuştur (Liv. XXXVIII. 40.5. ; App. *Syr*. 32.). Bithynia ve Pontos Krallıkları ise tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir (Polyb. XXI. 11.1-13. ; Liv. XXXVII. 25. 1-14. ; App. *Syr*. 23. ; Just. XXXVIII. 5.3. ; Euseb. *Chron*. I. 251.). Savaş hazırlıklarının diplomasi tarafını tamamlayan III. Antiokhos, Anadolu'nun stratejik noktalarında bir dizi askeri tedbirler almıştır. III. Antiokhos bu doğrultuda Asya ve Avrupa arasında köprü görevi gören Hellespontos bölgesindeki *Abydos* (Nara Burnu), *Lysimacheia* (Ezkamil) ve *Sestos* (Akbaş/Yalıkabat) kentlerinin tahkimatını arttırmıştır. Ayrıca bölgenin savunması için oğlu Seleukos'u görevlendirmiştir. Bu sırada Roma donanması boğazları aşarak Delos Adası'na ulaşmıştır. Ephesos'ta karşı karşıya gelen iki tarafın mücadelesini Roma kazanmıştır. Roma bu savaştan sonra *Phoika*'yı (Foça) işgal ederek kışı burada geçirmiştir. III. Antiokhos ise yeniden toparlanmak ve asker toplamak için *Magnesia ad Sipylum*'a (Manisa) hareket etmiştir. Bu sırada Roma consulü Lucius Scipo komutasında büyük bir ordu Anadolu'ya gelmiştir (Liv. XXXVII. 33-34. ; Kaya, 1996: 224; Errington, 2017: 219). Roma ordusu karadan III. Antiokhos himayesindeki pek çok kenti ele geçirirken denizden ise Mısır Krallığı'na ait donanmayı mağlup etmiştir. Buna karşılık III. Antiokhos başarısız geçen Pergamon kuşatmasının ardından Sardeis'e sığınarak barış talep etmek zorunda kalmıştır. III. Antiokhos, Ionia ve Aitolia bölgesinde işgal ettiği kentleri boşaltacağını ve Roma'ya Anadolu seferi için harcadığı paranın yarısını ödeyeceğini belirtmiştir. Ancak Lucius Scipo Torosların kuzeyinde kalan tüm Batı Anadolu topraklarını teslim etmesi karşılığında Seleukos kralının barış talebini kabul edeceğini bildirmiştir (Liv. XXXVII. 35. ; Polyb. XXI.13-14. ; Diod. XXIX.7. ; App. *Syr*. 29. ; Grainger, 2002: 312; Will, 1979-1982: 589-590; Kaya, 1996: 224; Errington, 2017: 219). Bunun üzerine III. Antiokhos savaşa devam etme kararı vermiştir. MÖ 190 yılında *Magnesia* (Manisa) Ovası'nda gerçekleşen son savaşı Roma kazanmıştır. III. Antiokhos zorunlu olarak Lucius Scipo'nun şartlarını kabul ederek barış talep etmiştir[53].

[53] III. Antiokhos'un barış teklifini kabul eden Roma barış müzakerelerinden önce Anadolu'da otoritesini tesis etmek amacıyla birtakım girişimlerde bulunmuştur. İlk olarak bölgedeki Roma ordusunun başına Lucius Scipio yerine Manlius Vulso getirilmiştir. Manlius Vulso MÖ 189'da bir sefer düzenleyerek Anadolu'daki kentlerden savaş giderlerini karşılamak için zorla vergi tahsil etmiştir. Ardından da III.

İki taraf arasında MÖ 188 yılında *Apameia* (Dinar) Barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Seleukoslar'ın Torosların kuzeyinden Halys Irmağı'na kadar olan topraklardaki hakimiyeti sona ermiştir. Seleukoslar savaş tazminatı olarak 12 yıl içerisinde ödenmesi koşuluyla 15.000 Attika talenti (400 ton gümüş) ile cezalandırılmıştır. Ordusundaki fillere el konulan Seleukosların 12 küçük gemi dışındaki tüm donanması terhis edilmiştir. Seleukos donanmasında bırakılan gemiler ise sadece diplomatik ilişkiler için kullanılabilecek ve *Kalykandos* (Göksu) Hehri'nin ötesine geçemeyecekti. III. Antiokhos ayrıca kendisine sığınan Roma'nın ezeli düşmanı Hannibal'i teslim edecekti. İki taraf arasunda *amicita* (dostluk) antlaşmasının teminatı olarak 20 seçkin Selukos vatandaşı Roma'ya teslim edilecekti. Bu antlaşmayla birlikte Seleukosların Batı Anadolu hakimiyetine son veren Roma bu toprakları mükafat olarak müttefiklerine devretmiştir (Polyb. XXI. 16-17. ; Liv. XXXVII. 45. ; XXXVIII. 38. ; Diod. XXIX. 10.1. ; Just. XXXI. 8.8. ; App. *Syr*. 38-39. ; Grainger, 2002: 328-349; Allen, 2020: 128; Eckstein, 2008: 334; Giovannini, 1982: 224-236; Will, 1979-1982: 598-608.; Holleaux, 1930: 231-234; Bahar, 2019: 372; Ergin, 2019: 54; Errington, 2017: 222-223; Schwertheim, 2009: 72-73; Parmaksızoğlu-Çağlayan, 1976: 258).

Antiokhos'a destek veren Galatları kılıçtan geçirmiştir. Liv. XXXVIII. 27.8-9. ; (Çev. M. A. Kaya), 1995: 361-377; Eckstein, 2006: 227; Will, 1979-1982: 597; Grainger, 2015a: 183; Ma, 1999: 106; Kaya, 2011: 75-88; Bosch, 1943: 96; Ergin, 2019: 53; Tekin, 2006: 116.

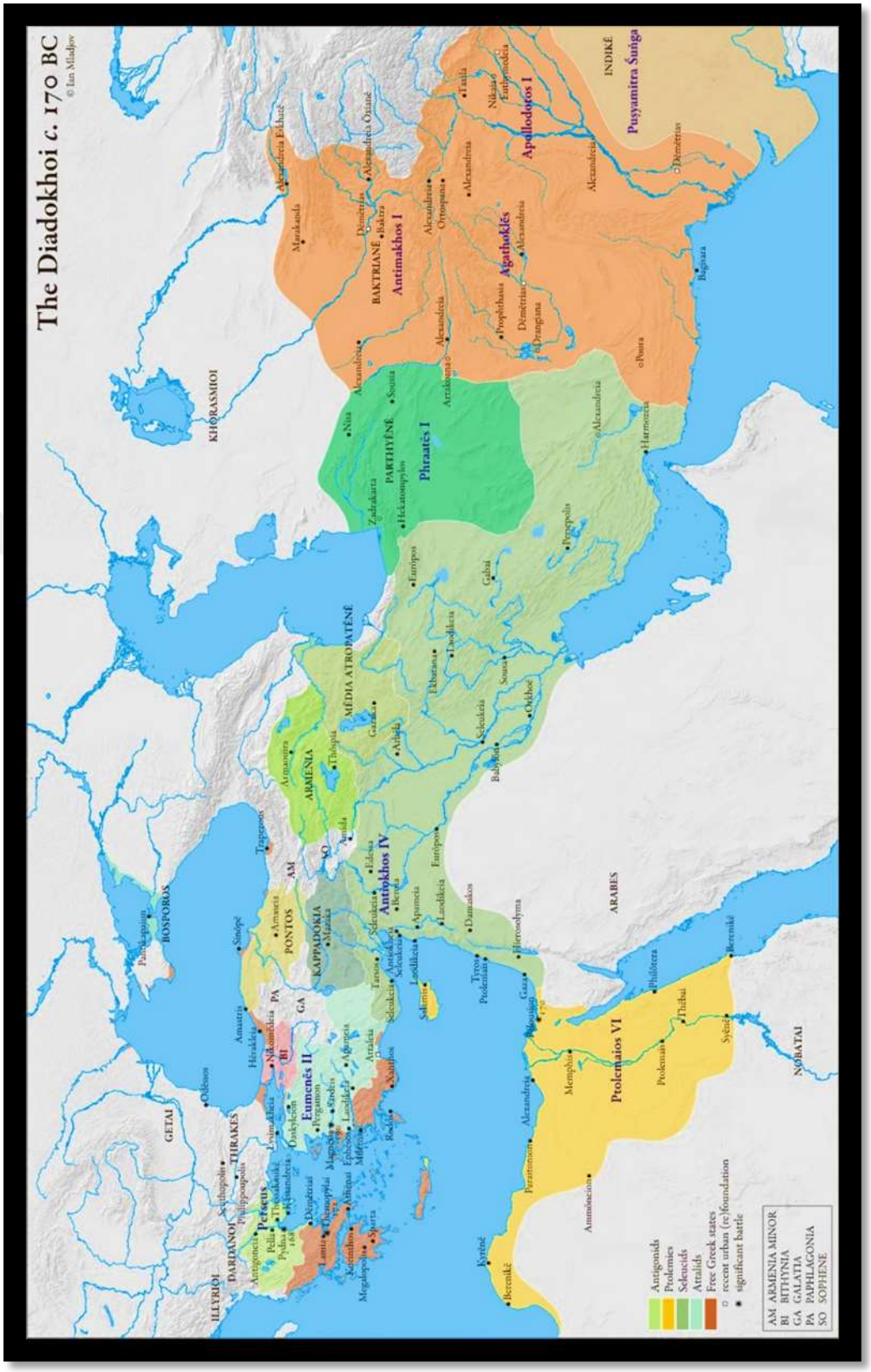

Harita 11: Apameia Barış Antlaşması'ndan Sonra Anadolu.
(httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)

III. Antiokhos, Apameia barış antlaşmasından bir yıl sonra hayatını kaybetmiştir (Diod. XXVIII. 3. ; XXIX.15. ; Just. XXXII. 2.1-2. ; Bryce, 2014: 191; Schuler, 2019: 20; Kaya, 129; Errington, 2017: 223). III. Antiokhos'tan sonra Seleukos Krallığı bir daha toparlanamamıştır. Zira III. Antiokhos'un ardılları krallığı yeniden ayağa kaldıracak donanıma sahip değildi. Torosların kuzeyindeki hakimiyeti son bulan Seleukoslar MÖ 180 yılından itibaren Suriye ve Kilikia topraklarında ayakta kalma mücadelesi vermiştir. Ancak Apameia Barış Antlaşması'ndan sonra Küçük Asya'da geniş bir bölgenin hakimiyetini kazanan Pegamon Krallığı, Seleukoslara göz açtırmamıştır. I. Alexander Balas (MÖ 150-145) döneminden itibaren ise çöküş sürecine giren Seleukoslar bu dönemde Mısır Krallığı'nın vassallığı haline gelmiştir. Balas'ın ölümünden sonra Seleukosların siyasetine dahil olan Ptolemaioslar Balas'ın oğlu VI. Antiokhos Epiphanes'i (MÖ 145-142) Seleukos tahtına uydu kral olarak oturtmuşlardır. Bu tarihten sonra Seleukoslar için en büyük sorun ise Parthlar olmuştur. MÖ 139 yılında Seleukosları mağlup eden Parthlar sınırlarını Fırat Nehri'ne kadar genişletmiştir. Çöküşün ve toprak kayıplarının önüne geçemeyen Seleukos kralları MÖ 121 yılından itibaren taht mücadelesine başlamışlardır. Yaşanan iç savaş beraberinde kıtlık, açlık ve sefaleti de getirmiştir. Bu nedenle Seleukos halkı Suriye ve Mısır'a göç etmiştir. MÖ 83 yılında Armenia Kralı Tigranes'in Seleukos başkenti Antiokheia'yı işgal etmesiyle birlikte Seleukoslar bağımsızlığını da yitirmiştir. Ancak Seleukoslara son darbeyi Roma vurmuştur. Zira Anadolu'daki faaliyetlerini arttıran Roma, Seleukosları tahakkümü altına almıştır. Sonuç olarak MÖ 64 yılında Romalı Pompeius, Seleukosların son kralı XIII. Antiokhos'un tahtına el koyarak Seleukoslara son vermiştir. Seleukoslara ait topraklar ise *Provincia Syria* (Suriye Eyaleti) olarak Roma hakimiyetine girmiştir (Just. XL.1-2. ; Taşdöner, 2017: 85; Grainger, 2015b: 205, vd.; Bosch, 1943: 120-123; Kaya, 2019: 132; Diakov-Kovalev, 1987: 491; Tekin, 2019a: 147; Williams, 1993: 243-244; Bahar, 2019: 350; Freeman, 2018: 318; Errington, 2017: 264-274; Ergin, 2019: 85; Tekin, 2006: 117; Tanilli, 1994: 383; Morkot, 1996: 115).

2.HELLENİSTİK DÖNEMDE ANADOLU'DA KURULAN BAĞIMSIZ KRALLIKLAR

2.1. PERGAMON (BERGAMA) KRALLIĞI

2.1.1. Pergamon'un (Bergama) Coğrafyası ve Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi

Pergamon (İzmir-Bergama) kenti Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan Mysia bölgesinin güneybatı kanadındaki Teuthrania yöresinde, *Kaikos*'un (Bakırçay) kolları *Keteios* (Kestel Çayı) ile *Selinous*'un (Bergama Çay) kesiştiği alanda kurulmuştur[54]. Antik dönemde "Pergamene" olarak adlandırılan bu bölgede yer alan *Pindaosos* (Madra) Dağı'nın güney yamacındaki tepelik alanda kurulan Pergamon kenti oldukça sulak ve son derece verimli topraklarla çevrili olup aynı zamanda zengin maden kaynaklarına sahipti (Rostovtzeff, 1930: 590; McShane, 1964: 39; Breasted, 1916: 464; Hansen, 1953: 210-212; Radt, 2001: 15, vd. ; Pirson, 2019: 71-73; Pirson-Zimmermann, 2014: 144, vd. ; Magie, 1950: 11, 49; Schwertheim, 2009: 28; Kaya, 2019: 167; Tanilli, 1994: 385; Bülbül, 2009: 1, vd.). Kuruluşu mitolojik bir efsaneye dayandırılan *Pergamon* (Bergama) kentinin adı "kale/burç - küçük yerleşme" anlamına gelmektedir[55]. Yapılan arkeolojik çalışmalar[56] neticesinde bilinen en eski tarihi Tunç Çağı'na uzanan Pergamon kenti bu dönemden itibaren kesintisiz bir şekilde yerleşime tabi olmuştur (Radt, 2016: 11, vd. ; 2014b: 191; Horejs, 2014: 106-119; 2011: 24-36; Pirson, 2019: 75; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 458).

[54] Pergamon kenti Kaios Vadisi'ne tamamen hakim olan, tahkimatı yüksek bir dağ yamacındaki taraçalar üzerine inşa edilmiştir. Bu yönüyle Pergamon, Hellenistik Anadolu kent mimarisinin en güzel örneklerinden biridir. Yüzeyden 275 metre denizden ise 355 metre yükseklikte bir tepe yerleşimi olan Pergamon, böylesine zorlu bir coğrafya üzerinde yükselen antik dünyanın en görkemli kentlerindendir (Strab. XII. 8.1-2. ; Radt, 2014b:188; A Handbook of Asia Minor, 1919: 283; Sevin, 2001: 52: Owens, 1991: 88-93; 2000: s.89,90. ; Gates, 2011: 289-290; Serrati, 2008: 477; Bean, 1968: 45; 1995: 47; Mansel, 1999: 473; Bahar, 1999: 351; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 457-458; Orhun, 2018: 279-280). Günümüzde İzmir ili sınırlarında yer alan Bergama UNESCO tarafından 2014 yılında Dünya Miras Listesine dahil edilmiştir. Altınöz- Binan-Pirson, 2016: 343, vd. ; Tunçer, 2017: 2, vd. ; Candan, 2019: 48; Eriş, 2013: 11-13).

[55] Yapılan filolojik araştırmalar neticesinde -amo- kökünden türetilmiş olan Pergamon adı Anadolu kökenlidir (Manse1, 1999: 18; Tuna, 2002: 154). Mitolojik anlatılara göre Pergamon kenti adını kurucusu Pergamos'tan almıştır. Efsaneye göre Pergamos, Thebai (Kilikya) kralı Eetion'un kızı Andromakhe ile Troya kahramanı Akhilleus'un oğlu Neoptolemos'tan dünyaya gelmiştir. Neoptolemos'un ölümünden sonra Pergamos annesi ile birlikte Anadolu'ya göçmüştür. Mysia bölgesi kentlerinden *Teuthrania* (Kalarga Tepe) kentine ulaşan Pergamos bu kentin kralı olan Arius'u öldürmüş ve Seleinos Çayı kenarında yeni bir şehir kurarak buraya *Pergamon* adını vermiştir. Pergamon'un kuruluşunu anlatan "Telephos efsanesi" için bkz. (Paus. I. 11.2. ; Hesselmeyer, 1885: 1-46; Göber, 1961: 691; Fellows, 1838: 30; Pekman, 2011: 34; Gehrke, 2014: 122; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 457; Erhat, 2007: 242; Texier, 2002a: 366; Eriş, 2013: 18-19).

[56] Pergamon'daki kazı çalışmaları, yüzey araştırmaları ve restorasyon faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. (Kastner, 2014: 20-35; Radt, 2014a: 38-47; Pirson, 2014b: 50-63. ; Pirson-Horejs, 2014: 299–311; Humann, 1880: 7-34; 1888: 7-26; 1882: 5-25; Bachmann, 2014: 80-99; 2011: 37-47; Seeliger, Schneider, Brückner, Schütt, Horejs, Feuser, Zimmermann, Pirson. 2011: 48-65; Körpe, 1992: 62-66).

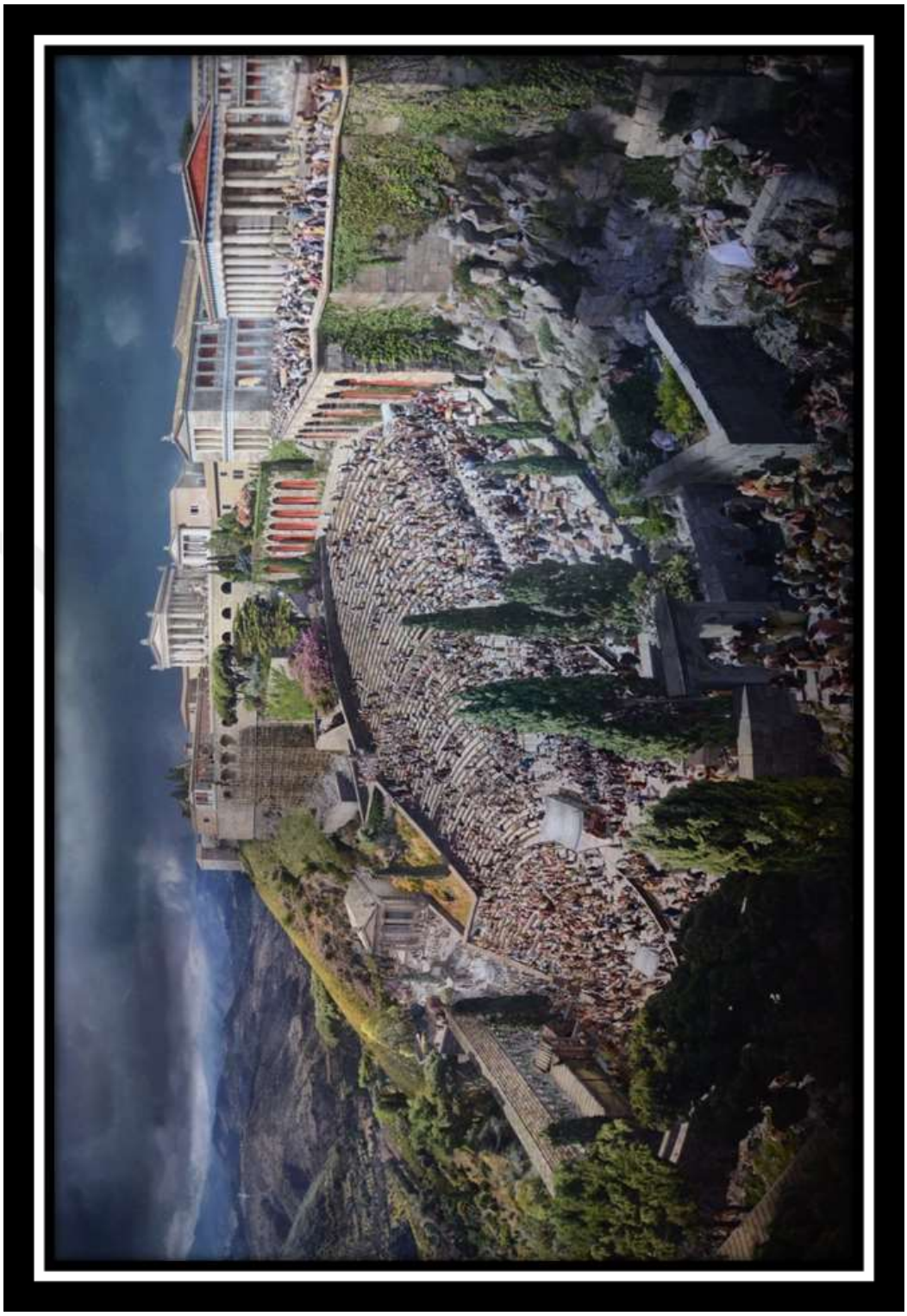

Fotoğraf 4: Antik Pergamon Kentinin Panoraması (Pirson & Scholl, 2014b: 8-9)

Pergamon adı ilk olarak Ksenophon'un *Anabasis* (On Binlerin Dönüşü) ve *Hellenica* (Yunan Tarihi) adlı eserlerinde karşımıza çıkmıştır[57]. Buna göre Pergamon MÖ 5. yüzyılda Akhaemenid hükümdarı I. Darius'un Yunanistan'dan göçen sürgünlere Aşağı *Kaikos* (Bakırçay) Ovası'nda toprak bağışladığı kentlerden biridir. Zira I. Darius MÖ 490 yılından Pergamon'u Eretrialı Gongylos'a hediye etmiştir (Thuk. I. 128.3. ; (Transl. Charles Forster Smith), 1919: 217; Briant, 2002: 561; Rostovtzeff, 1930: 590; Gehrke, 2014: 123; Kaya, 2019: 161; Radt, "Antik 2014b: 191; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 458-459.). MÖ 5. yüzyılın sonunda ağabeyi II. Artakserkes'e karşı başlattığı iktidar mücadelesini kaybeden Kyros'un yanında yer alan Ksenephon idaresindeki Yunan ordusu, İran'dan yurtlarına dönerken MÖ 399 yılında Pergamon'a uğramışlardır[58]. Bu sırada Küçük Asya'daki Yunan kentlerinin, Lydia ve Karia'nın Pers Satrapı Tissaphernes'e karşı başlattıkları isyana destek vermek isteyen Spartalı komutan Thibron, Pergamon'a hareket ederek Ksenophon himayesindeki Yunanlı askerler ile gücünü birleştirmiştir. Bu iş birliği karşısında Gongylos ailesinin Pergamon'daki hakimiyetinin devamına izin veren Thibron, Mysia bölgesinin geri kalan kısmında kendi otoritesini tesis etmiştir. Ancak MÖ 386 yılında Spartalı komutan Antialkidas ile Persler arasındaki işbirliği nedeniyle Atina ve Yunan kentleri barış imzalamak zorunda kalmıştır. MÖ 386 yılında imzalanan Kral Barışı (Antalkidas Barışı) neticesinde Yunan kentlerinin isyanına destek veren Gongylos ailesinin Pergamon hakimiyetine son verilmiştir (Hansen, 1971: 10; Kaya, 2019: 161).

MÖ 380'lerde Akhaemenid hanedanlığında yaşanan gelişmeler, Pergamon'nun siyasi tarihini yakından etkilemiştir. Nitekim bu tarihlerde Pers Kralı II. Artaxerxes'in damadı Orontes, Kıbrıs'taki Salamis Kralı I. Evagoras'a karşı düzenlediği seferde başarısız olup gözden düşmüştür. Bunun üzerine Mysia satrapı sıfatıyla Küçük Asya'nın isyancı satraplarının liderliğini üstlenmiştir. Ancak II. Artaxerxes'e olan bağlılığını kaybetmeyen Orontes, müttefiklerine ihanet ederek MÖ 360/359'da isyan sona vermiştir. Büyük olasılıkla II. Artaxerxes tarafından aldığı ödüllerden duyduğu hayal kırıklığı nedeniyle Orontes MÖ 354/353 yılında yeniden isyan etmiştir. Bu kalkışma neticesinde Pergamon'u ele geçiren Orontes nihayetinde II. Artaxerxes'in oğlu ve halefi III. Artaxerxes ile uzlaşarak kenti geri iade etmiştir (*OGIS* 264; Hansen, 1971: 11; Magie, 2001: 80; Kaya, 2019: 161).

---

[57] *"...Bununla birlikte, ülkeyi terk eden adamlar, güvenli dönüşlerinden sonra Kyros ile güçlerini birleştirerek Tissaphernes hakimiyetindeki Pergamus'u (Bergama) ele geçirecekti."*. (Ksen. *Hell*. III.1.6. ; (Transl. C. L. Brownson), 1918: 177-179). *"... Ordan Adramytion ve Kytonion üzerinden Kaikos ovasına doğru ilernenip Mysia'da Pergamon'a ulaşıldı."*. (Ksen. *Anab*. VII. 8.8. ; (Transl. H. G. Dakyns), 1901: 238; (Çev. T. Gökçöl), 1998: 254; Tekin, 2007: 148; Orhun, 2018: 279). Pergamon hakkında MÖ 2. ve MS 2. yüzyıllar arasında bilgi veren diğer en eski tarihli klasik kaynakların listesi için bkz. (Pekman, 2011: 33).

[58] Ksenophon'un aktardığı bilgilere göre Onbinler ordusu Pergamon'u ulaştığı sırada hayatını kaybeden Gongylos'un eşi Gorgion ve iki oğlu kentin idaresinden sorumluydu. Ksenophon, Pergamon'daki misafirliği sırasında Gongylos ailesinin teşvikiyle Kaikos Ovası'nda yaşayan Persli Asidates'e saldırmıştır. Mücadeleyi kazanan Ksenophon, Asidates'in ailesini ve servetini ele geçirmiştir (Ksen. *Anab*. VII. 8.9-25. ; Ksen. *Hell*. III. 1.6. ; (Transl. E. C. Marchant, G. E. Underhill), 1906: 83-84; Hansen, 1971: 9; Evans, 2012: 3-4; Hesselmeyer, 1885: 43; Eriş, 2013: 19-20).

2.1.2. Pergamon'un (Bergama) Hellenistik Dönem Tarihi (MÖ 281 – 133)

Pergamon'un Hellenistik Dönem tarihini iki ana evreye ayırmak mümkündür[59]:

Hanedanlık (Dynasteia) Devri (MÖ 280-241)	=	Philetairos (MÖ 280-263)
		I. Eumenes (MÖ 263-241)
Krallık (Basileia) Devri (MÖ 241-133)	=	I. Attalos (MÖ 241-197)
		II. Eumenes (MÖ 197-159)
		II. Attalos (MÖ 159-138)
		III. Attalos (MÖ 138-133)

2.1.2.1. Pergamon'un (Bergama) Hanedanlık (Dynasteia) Devri (MÖ 280-241)

Pergamon, Büyük İskender'in MÖ 334 yılındaki Granikos zaferi ile birlikte Makedonya Krallığı'nın hakimiyetine geçmiştir. Bu tarihten itibaren Pergamon kenti Büyük İskender'in eşi Barsine'ye tahsis edilmiştir. Barsine ve İskender'den dünyaya gelen oğlu Herakles MÖ 323 yılına dek Pegamon'da hüküm sürmüşlerdir. Ancak Büyük İskender'in hayatını kaybetmesiyle birlikte başlayan *diadokhlar* (halefler/generaller) mücadelesi sonucunda Barsine ve Herakles'in otoritesi son bulmuştur. Yasal varis olmasına rağmen krallığa uygun görülmeyen Herakles MÖ 310 (ya da 308) yılında kral naibi Polyperkhon tarafından öldürülmüştür (Diod. XX. 28.1-2. ; Just. XI. 10.2. ; Plut. *Alex*. 21. ; Curt. X. 6.10-13. ; Evans, 2012: 8; Hansen, 1971: 12; Tarn, 1921: 18, vd.; Gehrke, 2014: 123; Kaya, 2019: 161).

Pergamon, MÖ 311 yılındaki Diadokhlar Barışı ile birlikte İskender'in generallerinden I. Antigonos Monophtalmos'un (Tek Gözlü Antigonos) hakimiyetine girmiştir. Ancak MÖ 301 yılındaki Ipsos Savaşı'nda I. Antigonos'u mağlup eden koalisyonda yer alan Lysimakhos, Pergamon'un da içinde bulunduğu *Tauros* (Toros) Dağları'nın kuzey ve batı yönünde kalan Küçük Asya topraklarının tamamını ele geçirmiştir. Antigonos'un kraliyet hazinesinin korunduğu *Synnada* (Şuhut) kentine saldıran Lysimakhos, kale komutanı Dokimos'un teslim olmasıyla birlikte 900 talantonluk büyük bir ganimeti de ele geçirmiştir. Hazineyi Pergamon'a nakletmeye karar veren Lysimakhos bu vazifeyi Dokimos'un subaylarından Philetairos'a[60] vermiştir. Hazineyi muhafaza etme vazifesini üstlenen Philetairos ile birlikte Pergamon'da "Attalidler/Attaloslar Hanedanı" hakimiyeti başlamıştır (Evans, 2012: 8; Hansen, 1971: 14; Pirson, 2019: 77; Magie, 2001: 5; Rawlinson, 1869: 281; Bean, 1979: 46; 1995: 48).

---

[59] Hellenistik Anadolu Tarihi'nin MÖ 280-133 tarihleri arasındaki yaklaşık 150 yıl boyunca varlığını sürdüren Pergamon Krallığı'nın kronolojisi hakkında detaylı bilgi için bkz. (Strab. XIII. 4.1-2. ; Allen, 1983: 10-11; Bosch, 2010: 105-124).

[60] Philetairos MÖ 343 yılında Makedonyalı Attalos ile Paphlagonialı Boa'dan dünyaya gelmiştir. Doğduğu *Tieion* (Zonguldak-Hisarönü) kentinin konumu nedeniyle kendisine Paphlagonialı Philetairos denilmiştir (Athen. *Deip.* XIII. 577b. ; (Transl. C. B. Gulick), 1951: 116-117; Paus. I.8.1. ; Kosmetatou, 2005: 159-160; Gehrke, 2014: 124; Taşkın, 2011: 133-134; Kaya, 2019: 162). Philetairos'un adının hadıma çıkmış olması çocuğu olmamasından ve Pers geleneklerince hazinelerin hadımlara emanet edilmesinden ötürü olmalıdır. Nitekim çocukken yaşadığı bir kaza sonucu üreme yetisini kaybeden Philetairos, evlilik yapmamış ve veliaht tayin edebileceği bir çocuğu olmamıştır. Klasik kaynaklarda bu olay şöyle anlatılmıştır: "*Çok kalabalık bir cenaze töreninde dadısının kucağında bulunan bebek Philetairos, sıkıştırılmaktan ötürü testisleri ezildiği için hadım olmuştu*." (Strab. XIII. 4.1. ; Evans, 2012: 8-9; Hansen, 1971: 15; Kosmetatou, 2005: 167; Kaya, 2019: 163; Güngör, 2015: 29; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 459).

Attaloslar hanedanının ilk hükümdarı olan Philetairos, Lysimakhos'a bağlı bir kale kumandanı rütbesinden öteye geçmek için Trakya kralı ile olan bağını koparması gerekiyordu. Nitekim Philetairos'un Trakya kralının idaresindeki *Amastris*'te (Amastra) garnizon komutanı olarak görev yapan kardeşi Eumenes'in, Lysimakhos'un ikinci eşi Arsione tarafından azledilmesi kararı ile iki tarafın arası açılmıştır. Bu dönemde Lysimakhos'un krallığında başlayan taht kavgası ise Philetairos'un bağımsızlık hedefinin önünü tamamen açmıştır. Zira Lysimakhos MÖ 286 yılında ilk eşi Lysandra'dan dünyaya gelen oğlu Agathokles'i öldürerek ikinci eşi Arsione'den olan oğlunu veliaht ilan etmiştir. Bunun üzerine eşine olan sadakatini yitiren Lysandra *Antiokheia*'ya (Antakya) giderek Suriye Kralı Seleukos'a sığınmıştır. Küçük Asya hakimiyeti önünde en büyük engel olan Lysimakhos'u saf dışı bırakmak için aradığı fırsatı yakalayan Seleukos derhal harekete geçmiştir. Oluşan bu tabloda bir taraf seçmesi gerektiğinin farkında olan Philetairos, Suriye Kralı'nın yanında yer almış ve Pergamon'da muhafaza ettiği Lysimakhos'a ait hazineyi Seleukos'a teslim etmiştir. Nihayet iki taraf MÖ 281 yılında gerçekleşen Korupedion Savaşı'nda Seleukos galip gelirken Lysimakhos hayatını kaybetmiştir (Just. XVII. 2. ; App. *Syr*. 62. ; 64. ; Mem. 8.2. ; Akşit, 1983: 63; Bosch, 1943: 26.; Tekin, 2019a: 146; Williams, 1993: 235; Parker, 2014: 345; Errington, 2017: 77; Rhodes, 2019: 204).

Korupedion Savaşı'nda doğru tarafta yer almanın mükafatı olarak vazifesine devam eden Philetairos, Seleukoslarla iyi ilişkiler kurarak mevcut statüsünü geliştirmek istemiştir. Bu doğrultuda Korupedion Savaşı'ndan bir yıl sonra *Lysimakheia*'da (Ezkamil) Ptolemaios Keraunos tarafından öldürülen Seleukos'un na'şını ciddi bir meblağ karşılığında satın alarak Pergamon'a getirtmiştir. Burada Suriye kralına yakışır bir cenaze merasimi tertip eden Philetairos, Seleukos'un bedenini yakarak küllerini oğlu I. Antiokhos'a yollamıştır (App. *Syr*. 63. ; McShane, 1994: 33; Kosmetatou, 2005: 161; Hansen, 1971: 17; Gehrke, 2014: 124; Kaya, 2019: 163; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 460; Orhun, 2018: 284). Philetairos bu özverili davranışı nedeniyle Seleukosların övgüsüne mazhar olmakla birlikte bir takım imtiyazlar kazanmıştır. Seleukosların Pergamon valisi olarak atanan Philetairos, yeğeni I. Attalos ile Seleukos Kralı I. Antiokhos'un yeğeni Antiokhis'i evlendirerek iki hanedanlık arasında akrabalık ilişkisi tesis etmiştir (Strab. XIII. 4.2. ; Kaya, 2019: 164; Bosch, 2010: 114; Taşkın, 2011: 136). Bu siyasi evlilikle birlikte Suriye krallığına olan bağlılığı artan Philetairos sadakatinin göstergesi olarak bastırdığı Pergamon sikkelerinin bir yüzünde Seleukos'un portresine yer vermiştir[61].

Henüz bağımsız olmasa da özerk bir statüde olan Pergamon valisi Philetairos muhafaza ettiği 9000 talantonluk hazineyi kendi hakkı olarak düşünmüş ve bu parayı kentin kalkınmasına harcamıştır. Bu hazine ile ücretli bir ordu kuran Philetairos kentin imarı için inşa ettiği Philetaira Surları, Pergamon Akroplü, Arsenal, Tanrıça Demeter Tapınağı ve Sunağı, Athena Tapınağı gibi yapıların maliyetini hazineden karşılamıştır (Radt, 2002: 27, 178, 278; Hansen, 1971: 17; Gehrke, 2014: 124; Kaya, 2019: 164; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 460). Ayrıca Anadolu'daki nüfuzunu güçlendirmek ve bölgedeki diğer siyasi oluşumlarla müttefiklik kurmak için bu hazineyi kullanan Philetairos ihtiyaç sahibi kentlere para, gıda ve askeri yardımlarda bulunmuştur[62].

---

[61] Philetairos tarafından basılan Pergamon sikkelerinin ön yüzünde I. Seleukos'un portresi yer alırken arka yüzünde Bergama'nın koruyucusu Athena tasvir edilmiştir (Pomp. Trog. *Prolog*. 17. ; Just. XVII 1-2,5. ; App. *Syr*. 62-64. ; Newell, 1936: 1-34; Westermark, 1961: 20-21; Imhoof-Blumer, 1884: 3-4; Fritze, 1910: 7, (Anh. Abh. I); Thonemann, 2015: 11; Head, 1887: 532-533; Rostovtzeff, 1930: 590; Kosmetatou, 2005: 161). Philetairos konumunu sağlamlaştırdıktan sonra Seleukoslara tabi bir hükümdar olmanın ötesine geçeceğini duyururcasına MÖ 275'ten sonra bastırdığı sikkelerin diğer yüzünde kendi adını da kullanmıştır (Newell, 1936: 23; Thonemann, 2015: 79; Head, 1887: 533-534; Hansen, 1971: 17; Kaya, 2019: 164; Tekin, 2007: 150; Orhun, 2018: 284).

[62] Philetairos'un desteklediği kentlerinden başında *Kyzikos* (Erdek) gelmektedir. Philetairos MÖ 280-270 yılları arasında Kyzikos'a düzenli olarak yardım etmiştir. Kyzikos kenti bu yardımların karşılığında şükranlarını göstermek için her yıl Philetairea festivali düzenlemiştir (*OGIS* 748. ; *CIG* 3660. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 24. ; Just. XXV. 1.1. ; Marek, 2010: 269; Austin, 2006: 397-398; Magie, 1950: 729;

MÖ 263 yılında hayatını kaybeden Attalid Hanedanı'nın kurucusu Philetairos, yerine geçebilecek bir oğlu olmadığı için evlatlığı olan yeğeni I. Eumenes'i (MÖ 263-241) halefi olarak tayin etmiştir (Strab. XIII. 4.2. ; *IG* XI. 4.1107. ; Cardinali, 1906: 8; Rostovtzeff, 1930: 591; Magie, 2001: 79; Kaya, 2019: 167; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 461; Orhun, 2018: 285). Philetairos'un devrettiği Pergamon'un coğrafi sınırları göz önüne alındığında, I. Eumenes bir kraldan ziyade hanedan beyi statüsündeydi. I. Eumenes hükümdarlığı boyunca tıpkı selefi Philetairos gibi Pergamon'un komşu kentlerle ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir. Bu doğrultuda dış politikada barışçıl bir siyaset takip etmiş olsa da devraldığı mirası büyütme misyonuna sahip olan I. Eumenes'in büyük hedefleri vardı. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için tabi olduğu Seleukosları karşısına alması gerekeceğinin bilincinde olan I. Eumenes'in en büyük güvencesi ise güçlü konjonktüre sahip bir kenti devralmasıydı. Zengin bir hazineye, verimli topraklara, işlenebilir madenlerden çıkarılan hammadde ile kesintisiz olarak çalışan sikke darphanelerine ve buralarda basılan paralarla finanse edilen kalabalık bir orduya[63] sahip olan I. Eumenes için bağımsızlık ülküsünü gerçekleştirmek adına gerekli olan tüm unsurlar mevcuttu. Üstelik Seleukoslar ve Mısır Krallığı arasında devam eden Anadolu hakimiyeti mücadelesi, I. Eumenes'in isyan bayrağı açması için mükemmel bir zamanlama olmuştur. Nitekim MÖ 262 yılında düzenlediği seferle Küçük Asya'nın güneybatı kıyı kentlerini ele geçiren Mısır Kralı II. Ptolemaios'un bu başarısı I. Eumenes'e cesaret vermiştir. Nihayetinde MÖ 261 yılında Sardeis yakınlarında Seleukos ordusunu bozguna uğratan I. Eumenes Pergamon'un bağımsızlığını ilan etmiştir (Strab. XIII. 4.1-2. ; Chrubasik, 2013: 93; Ma, 2013: 52; Allen, 1983: 20; Marek, 2010: 275-276; Rawlinson, 1869: 281; Kosmetatou, 2005: 161; Rostovtzeff, 1930: 591; Bosch, 1943: 41; Bahar, 2019: 351; Kaya, 2019: 167; Tekin, 2007: 150; Cline-Graham, 2017: 221; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 461).

I. Eumenes her ne kadar Pergamon'a bağımsız bir kent kimliği kazandırmış olsa da bunu devam ettirebilmek için bazı imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır. Öyle ki bu dönemde Anadolu'yu kasıp kavuran *Galatlar* (Keltler) işgalinden topraklarını koruyabilmek için *galatika* (savaş vergisi) ödemek zorunda kalmıştır. Böylece mevcudiyetini devam ettirmeyi başaran Attalos Hanedanlığı aynı zamanda dış politikada hamle yapma fırsatı bularak sınırlarını genişletmiştir. I. Eumenes'in yaptığı genişleme hamlesi ile birlikte *Kaikos* (Bakırçay) Vadisi'nin doğusundaki toprakların tamamı Pergamon sınırlarına dahil edilmiştir. Oluşan bu tabloda batı

Kaya, 2019: 165-166; Smith-Rustafjaell, 1902: 193, vd. ; Edgerton, 1925: 177-178). *Pitane* (Çandarlı) kentinin Adramyttium Körfezi'ndeki Antandrus ile Atarneus arasındaki bazı toprakların mülkiyeti için Seleukoslara ödemek zorunda olduğu paranın (380 talent) büyük bir kısmını Philetairos karşılamıştır (*OGIS* 335. ; *IvPerg*. 245. ; Fränkel, Fabricius, Schuchardt, 1890: 140-152, frag. C. nr.42.45.). *Aigai* (Köseler Köyü) ve Apollon Khresterios Tapınağı için bkz. (*OGIS* 312. ; Fabricius, 1885: 272-274; Holleaux, 1902: 309; Psoma, 2013: 284; Magie, 2001: 84; Hansen, 1971: 19; Sezgin, 2012: 82). Philetairos kendisinden silah isteyen Aiolis'teki *Kyme*'ye (Aliağa-Nemrut Köy) askeri bir atölye tarafından üretilen 600 *peltai*'yi (bronz yüzlü kalkan) bağışlamıştır (*SEG* 50, 1195. ; Ma, 2013: 51-52; Marek, 2010: 269; Austin, 2006: 398-399). Philetairos hanedanlık yılları sırasında 11 yıl boyunca Delphoi ve Delos'taki Apollon Tapınağı'na, bir vazo bağışlamıştır. Philetairos bu tapınağa vazo satın almak için bir fon kurmuştur. Ölümünden sonra da bu bağışların devam etmesi için halefi Eumenes'e vasiyet bırakmıştır (*IG*. XI 2. 224: A, 4. ; B, 20. ; 287: B, 1. 19-124. ; Homolle, 1891: 113, vd.; Schulhof, 1908: 106; Ziebarth, 1917: 427; Austin, 2006: 400; Magie, 2001: 85; Kosmetatou, 2005: 161). Delphililer minnettarlıklarının karşılığı olarak Philetairos ile haleflerine ve dahi Bergamalılara Delphoi kahinine danışmada öncelik, kamusal törenlerde ön koltuk ayrıcalığı ve konuşma hakkı vermişlerdir (Pomtow, 1924: 2590, vd. ; Flacelière, 1937: 220, vd. 448-449). Philetairos ayrıca Helicon Dağı'nın eteğindeki Thespiae'de bulunan Heliconian Muses Tapınağı'nın kurucusu Hermes'e toprak satın alması için fon bağışlamıştır (*OGIS* 749-750. ; Jamot, 1902: 155-156).

[63] I. Eumenes veliaht tayin edilmesinden sonra daha çok altın kazanmak isteyen ücretli askerlerin taşkınlıklarına son vermek için onlarla uzlaşarak yeminli bir antlaşma imzalamıştır (*OGIS* 266. ; *IvPerg.* 13.; Fränkel-Fabricius-Schuchardt, 1890: 11-17, nr.13.; Austin, 2006: 402; Hansen, 1971: 23; Allen, 1983: 23; Kaya, 1989: 167).

yönünde Ege Denizi, kuzeybatıda ise *Ida* (Kaz) Dağı ile çevrelenen Pergamon, I. Eumenes tarafından inşa edilen koloni kentleri ile coğrafi ve askeri olarak oldukça güçlenmiştir (Polyb. XVIII. 41.7. ; Strab. XIII. 4.2. ; Liv. XVIII. 16-17. ; Paus. I. 8.1. ; Allen, 1983: 27; Hansen, 1971: 26-28; Kosmetatou, 2005: 161; Hepding, 1910: 464; Magie, 2001: 92; Kaya, 2019: 168).

2.1.2.2. Pergamon'un (Bergama) Krallık (Basileia) Devri (MÖ 241-133)

I. Eumenes'in hayatını kaybetmesiyle birlikte yerine I. Attalos (MÖ 241-197) geçmiştir (Polyb. XVIII. 41.7. ; Strab. XIII. 4.2. ; Liv. XVIII. 16-17. ; Paus. I. 8.1. ; Allen, 1983: 27; Hansen, 1971: 26-28; Kosmetatou, 2005: 161; Hepding, 1910: 464; Magie, 2001: 92; Kaya, 2019 168; Malay, 1992: 24; Orhun, 2018: 286). I. Attalos hakimiyeti boyunca gösterdiği üstün yönetici kimliği sayesinde Pergamon tarihinde ilklere imza atan en başarılı krallardan biri olmuştur. Zira başa geçtiği dönemde hala devam eden Galatların baskılarına direnen I. Attalos, *galatika* vergisini ödemeyi reddeden ilk Hellenistik kral olmuştur (Polyb. XVIII. 41.7. ; Liv. XXXIII. 21.3. ; XXXVIII. 16-17. ; Paus. I, 8.1. ; Strab. XIII. 4.2. ; Allen, 1983: 30-31; Bosch, 1943: 68; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 462). I. Attalos'un devrim niteliğindeki bu ilk siyasi hamlesi üzerine Galatlar Pergamon üzerine bir cezalandırma seferi düzenlemişlerdir. Bunun üzerine I. Attalos ordusuyla birlikte Pergamon surlarından çıkarak bir meydan savaşına zorlamak istediği Galatları Yukarı Kaikos Vadisi'nde bulunan *Nakrason/Nakrasos* (Kırkağaç Ovası) civarında karşılamıştır (*OGIS* 275. ; *IvPerg*. 22-23. ; Fränkel-Fabricius-Schuchardt, 1890: 26, nr.22-23.; Magie, 2001: 93; Kaya, 2019: 169; Orhun, 2018: 286-287; Allen, 1983: 28-40). Dış görünüşleri, yerel dansları ve çıkardıkları sesler nedeniyle vahşi bir görünüme sahip Galat askerlerinin yarattığı korkuyu bastırmak isteyen I. Attalos, savaşın psikolojik unsurlarını devreye sokmuştur. Savaşı kazanacaklarına dair bir kehanetin askerlerinin inancını ve motivasyonunu arttıracağını düşünen I. Attalos, Sudines ismindeki bir kahin ile düzmece bir kehanet yaratmışlardır. Rivayete göre avucunun içine ters yönlü olarak *Nike* (Zafer) ifadesini yazan Sudines, kurban ettiği hayvanın bağırsaklarını avucunun içine almış ve bu yazı hayvanın bağırsağına kopyalanmıştır. Bu olay sonrası tanrıların kendileriyle birlikte olduğuna inanan Pergamonlular "Zafer Kralındır!" nidalarıyla kendilerinden emin bir şekilde harekete geçmişlerdir. Galatlar ise sahip oldukları altın ve gümüşleri savaş alanına taşıyarak olası bir yenilgi durumunda Pergamonluları ganimet kapma telaşına düşürüp savaş alanından kaçma planları yapmışlardır (Polyaen. IV. 20. ; Front. *Str*. II.13.1. ; Hansen, 1971: 32; Bean, 1979: 47; 1995: 49; Malay, 1992: 29; Kaya, 2019: 169; 2000a: 83-84). Nihayetinde MÖ 241 yılında *Nakrasa*'da (Kırkağaç) gerçekleşen bu savaşı kazanan ve Hellenistik kentler tarafından *Soter* (Kurtarıcı) unvanı verilen I. Attalos, *Basileus* (Kral) unvanını alan ilk hükümdar olarak bağımsız Pergamon Krallığı'nı ilan etmiştir[64].

[64] Polyb. XVIII. 41.7-8. ; Strab. XIII. 4.2. ; Liv. XXXVIII. 16.14. ; *IvPerg*. 43-45. ; Muccioli, 2013: 168; Tarn, 1961: 19; Stahelin, 1907: 22; Pirson, 2019: 78; Hansen, 1971: 31; Evans, 2012: 20; Allen, 1983: 31; Rawlinson, 1869: 281; Mitchell, 1993: 21; Green, 2007: 58; Kosmetatou, 2005: 161; Rostovtzeff, 1930: 591; Chrubasik, 2013: 95; Bosch, 1943: 69; Errington, 2017: 135; Schwertheim, 2009: 63; Bahar, 2019: 351; Kaya, 2011: 61; Gehrke, 2014: 128; Parmaksızoğlu-Çağlayan, 1976: 254; Strootman, 2005: 121-127; Tekin, 2007: 150; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 462. I. Attalos'un bu zaferinin en ilginç tarafı bir kurgu ile askerlerine inandırdığı zaferi müjdeleyen kehanetin esasen geçmiş yıllarda Delphi kahini tarafında dile getirilmiş olmasıdır. Pausanias'ın aktarımına göre:*"Sonra Hellespont'un dar boğazını geçtikten sonra Galyalıların yıkıcı ordusu boru sesiyle bağıracaklar: Asya'yı kanunsuzca Yıkacaklar; ve Tanrı, kısa bir süre için deniz kıyılarında oturanlar için durumu daha da kötüleştirecek. Ama yakında Kronos'un oğlu onlar için bir yardımcı uyandıracak, Zeus'un yetiştirdiği bir boğanın sevgili oğlu, bütün Galyalıların üzerine bir kıyamet günü getirecek."* Daha önceki tarihlerde I. Attalos'a ve onun soyundan gelenlere krallık müjdeleyen Delphoi kahininin I. Attalos'a "Boğa Boynuzlu" şeklinde hitap etmesi, bu kehanette bahsi geçen boğanın oğlunun I. Attalos olduğu şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştur (Paus. X. 15.2.3. ; Diod. XXXIV.13. ; Tondriau, 1952: 441, vd. ; Hansen, 1971: 32; Kaya, 2019: 170).

I. Attalos Soter'in bağımsız Pergamon Krallığı'nı ilan etmesiyle birlikte Anadolu hakimiyeti için Mısır Krallığı ve Kuzey Birliği'ne üye kentler ile mücadele eden Seleukoslar adına yeni bir cephe açılmıştır. Öyle ki Pergamon'un kendilerine tabi bir vassallıktan bağımsız bir krallık statüsüne yükselmesi Seleukoslar açısından bir başkaldırı niteliğindeydi. Ancak Suriye Krallığı, I. Attalos Soter'in bu hamlesine hemen bir reaksiyon gösterememiştir. Zira MÖ 246'da hayatını kaybeden II. Antiokhos'tan sonra kraliçeleri Berenike ve Antiokheia'nın kendi oğullarını tahta çıkarma mücadelesi Seleukoslar için bir siyasi krize neden olmuştur. Yaşanan taht mücadelesinin ardından başa geçen II. Seleukos ile ortak kral tayin ettiği Antiokhos Hieraks arasındaki "Kardeşler Savaşı" ise hanedanlığı çöküş sürecine sokmuştur. İşte böyle bir ortamda ilan ettiği krallığını sağlam bir zemine oturtmak için uygun bir siyasi ortam bulan I. Attalos, Seleukoslar iç sorunlarını çözmeden Pergamon'u güçlendirmek adına her türlü askeri, siyasi ve mali tedbirleri almıştır. İktidar mücadelesinden galip ayrılan Antiokhos Hieraks ise Seleukos tahtına geçer geçmez Küçük Asya'da hızla yükselen Pergamon Krallığı üzerine yürümüştür. MÖ 238 yılında *Aphrodision* (Aphrodite Tapınağı) civarında karşı karşıya gelen iki taraf arasında gerçekleşen savaşı I. Attalos kazanmıştır (*OGIS* 278. ; Polyb. XVIII. 2.2. ; 6.4. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 27. ; Paus. I. 25.2. ; Allen, 1983: 33-34; Mitchell, 1983: 21; Stahelin, 1907: 23; Will, 1979-1982: 296; Kaya, 2011: 67; Errington, 2017: 133; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 462; Orhun, 2018: 287).

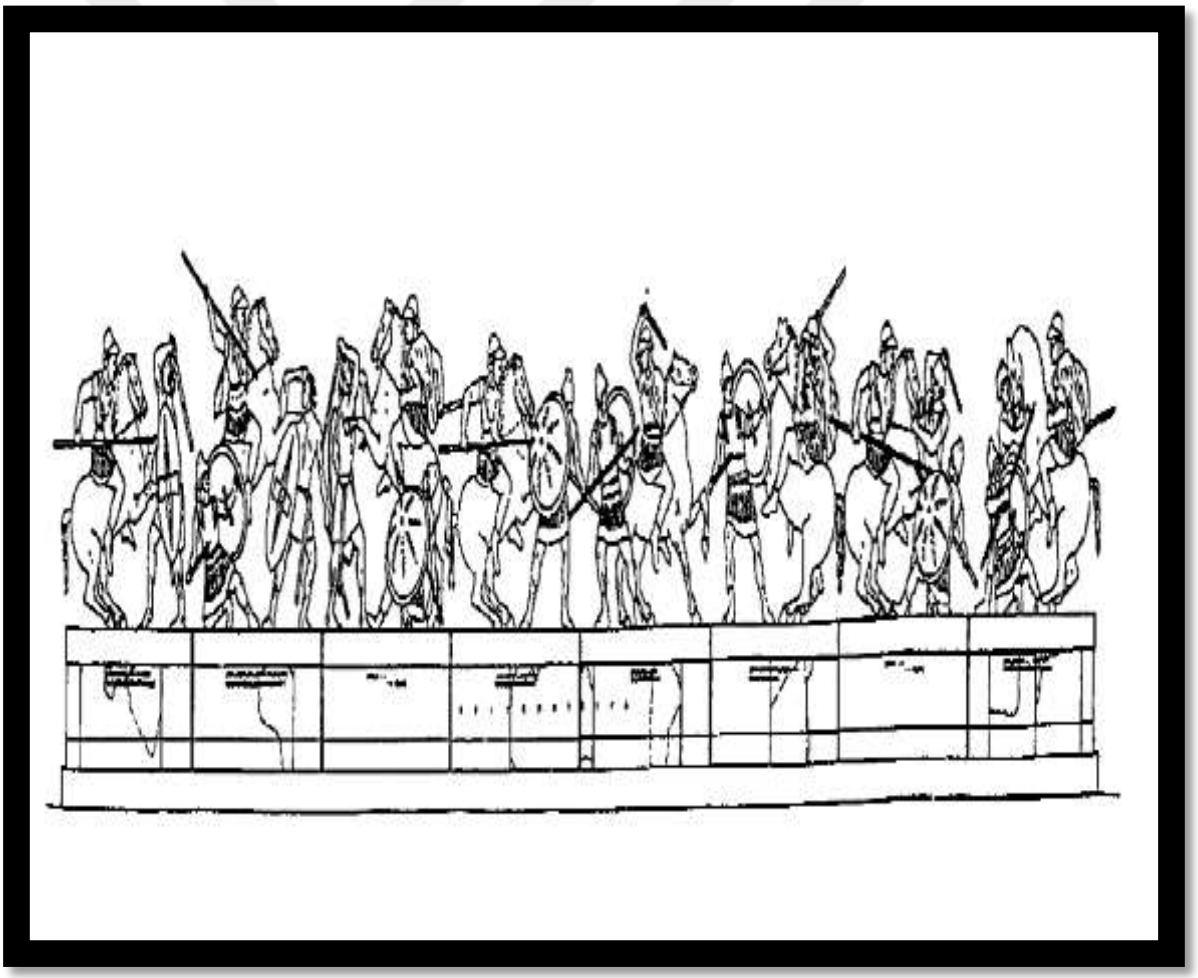

Fotoğraf 5: "Long Base": Attalos'un Hierax ve Galatlara karşı kazandığı zaferlerin temsili. (Erskine, 2005: 162)

Ankyra Savaşı'nın ardından yaklaşık on yıl boyunca iki taraf arasında herhangi bir mücadele olmamıştır. Yaşanan bu sükunet dönemi MÖ 228 yılında son bulmuş ve Antiokhos Hieraks, Galatların desteği olmadan giriştiği üç savaşta da I. Attalos'a mağlup olmaktan kurtulamamıştır. Pergamon ve Seleukos Krallıkları arasında MÖ 228 gerçekleşen savaşlarda I. Attalos, Hellespontos Phrygiası'nda, Lydia bölgesindeki Koloe (Marmara) Gölü civarında ve Karia bölgesindeki Harpasos (Akçay) Nehri mevkilerinde yapılan üç savaşı da kazanarak Antiokhos'u Anadolu topraklarından çıkarmış ve krallığını tescillemiştir (Polyb. XVIII.41.7-8. ; Strab. XIII.4.2. ; Hansen, 1971: 34; Mitchell, 1993: 20; Magie, 2001: 97; Kaya, 2019: 171). Galatlara ve Seleukoslara karşı elde ettiği başarıları Pergamon'da bulunan Athena Polias Tapınağı'na sunduğu zafer yazıtları[65] ile süsleyen I. Attalos bu zaferinin simgesi olarak Zeus Sunağı'nı inşa ettirmiştir[66].

[65] *OGIS* 273-279; *IvPerg*. 21-28. ; Fränkel-Fabricius-Schuchardt, 1890: 24-25, nr.21-28. ; Polyb. XVIII. 41.7. ; Strab. XIII. 4.2. ; Paus. I. 25.2. ; Schalles, 1985: 51-104; Mitchell, 2003: 284-285; Austin, 2006: 405; Burstein, 1998: 108-109, nr.85. ; Kaya, 2019: 171; Grabowski, 2018: 18.

[66] Günümüzde Berlin'deki Pergamon Muesum'da bulunan Bergama Zeus Sunağı'nın dış cephe fresklerinde tıpkı Yunanlıların Pers zaferini simgeleyen Atina Akropolisi'nin güney duvarındaki süslemelerde olduğu gibi Antik Yunan dünyasının Olimpos tanrıları ile *Gigantlar* (devler) arasındaki savaş canlandırılmıştır. Atina Akropolisi'nde Persler, Zeus Sunağı'nda ise Galatlar barbar olarak tasvir edilmiştir (Maderna, 2008: 383, vd.; Isler-Kerényi, 2015: 183; 2010: 62, vd.; Bohn, 1880: 37, vd.; Conze, 1880b: 49, vd.; 1880c: 11-14; 1882: 43-48; Fränkel, 1888: 51-52; Ridgway, 1990: 19, vd. ; Stewart, 2000: 32, vd.; Kastner, 2014: 472-477; Scholl, 2014a: 480, vd.; Smith, 1991: 155, vd.; Allen, 2020: 136-137; Radt, 2001: 167; Hansen, 1971: 319; Gates, 2011: 294-295; Magie, 2001: 101; Kaya, 2019: 171; Errington, 2017: 230; Tekin, 2007: 154-156; Orhun, 2018: 287; Mitchell, 2010: 146). Antik çağın en görkemli yapılarından biri olan Zeus Sunağı 1864/65 yılında Türkiye'de yüzey araştırmaları yapmakla görevlendirilen Alman mühendis Carl Humann tarafından keşfedilmiştir. Nitekim 1878-1886 yılları arasındaki sekiz yıllık kazı çalışmaları neticesinde tüm kale kalıntıları ve Bergama Sunağı ortaya çıkarılmıştır. Alman ve Osmanlı İmparatorlukları arasında gerçekleşen müzakerelerin ardından Alman arkeologların yapacakları kazıları tamamlandıktan sonra elde ettikleri tüm buluntuları Berlin'e aktarmalarına izin veren bir dizi antlaşma taraflar arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmalar neticesinde Berlin'e nakledilen tarihi kalıntılar arasındaki en dikkat çekici eser Pergamon Zeus Sunağı olmuştur. (Atar - Karabulut, 2018: 123-150; Bayrakdar-Kucak-Karabulut-Ege-Öcal, 2017: 43, vd.; Palaz Erdemir-H. Erdemir, 2012: 267; Scholl, 2014b: 66, vd.).

Fotoğraf 6: Pergamon Zeus Sunağı. (Pirson & Andreas Scholl, 2014b: 481)

Fotoğraf 7: Gigantomachy Paneli Büyük Bergama Sunağı. Berlin Alterturner von Pergamon (Erskine, 2005: 496)

I. Attalos kazandığı bu başarı ile Anadolu'daki diğer özerk kentlerin bağımsızlık mücadelesine öncülük etmiştir. Onun başlattığı bu akım ile birlikte Seleukolara karşı isyan bayrağı açan Bithynia, Kappadokia, Kommagene ve Pontos birer bağımsız krallık olmuşlardır. Bağımsız devlet olma atılımının öncüsü I. Attolos ise üstlendiği bu misyonu ileri taşıyarak kısa sürede Pergamon'u bir kent devletinden krallığa dönüştürmüş ve bu krallığın sınırlarını genişletmiştir. Nitekim Lydia, Phrygia ve Lykaonia bölgelerini krallık sınırlarına dahil eden I. Attalos gerek Küçük Asya'daki gerekse Küçük Asya dışındaki Yunan kentlerinin koruyucusu rolünü Seleukoslardan devralmıştır[67]. Ancak III. Antiokhos'un iktidara geçmesinden kısa bir süre sonra Suriye Krallığı'nda MÖ 220 yılında başlayan Achaios Ayaklanması ile birlikte I. Attalos'un yükselişi son bulmuştur. Zira Achaios isyana girişmeden önce Anadolu'ya yeniden egemen olabilmek için yeni idari düzenlemelere giden III. Antiokhos tarafından I. Attalos'un Batı Anadolu'da ele geçirdiği yerleri geri almakla vazifelendirilmiştir. Bunun üzerine Achaios kısa sürede *Aleksandria Troas* (Eski İstanbul), *İlion* (Hisarlık), *Lampsakos* (Lapseki) ve *Smyrna* (İzmir) kentleri hariç Batı Anadolu'nun tamamını ele geçirmiştir (Hansen, 1971: 39; McShane, 1964: 62; Magie, 1950: 7; Erskine, 2001: 173; Kosmetatou, 2005: 162; Kaya, 2019: 118, vd. 172; Grabowski, 2019: 38; Rhodes, 2019: 236; Güler, 2019: 97). Achaios'un saldırılarından korunmak isteyen I. Attalos ise Pergamon Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Achaios işgal hareketinin yönünü değiştirerek güneydeki Pisidia ve Pamphylia bölgelerine hareket etmiş ve böylece Pergamon kuşatmasını kaldırmıştır. Bu arada Galat kabilelerinin kurduğu Trakya'daki Tylis Krallığı'nın yıkılmasını fırsat bilen I. Attalos, ordusunda ücretli asker olarak görev vermek üzere Aigosagları MÖ 218 yılında *Hellespontos* (Çanakkale Boğazı) üzerinden Anadolu'ya getirmiştir (Polyb. V. 77.2. ; Hansen, 1971: 40; McShane, 1964: 62; Mitchell, 1993: 22; Holleaux, 1968: 17; Magie, 2001: 19; Arslan, 2000a: 86; Kaya, 2011: 68, vd. 69; Kaya, 2019: 158, vd. 173). Kaybettiği toprakları geri almak için harekete geçen I Attalos, Aiolis bölgesinde *Aigai* (Köseler Köyü), *Kyme* (Nemrut Koy), *Myrina* (Kalabaksaray) ve *Temmos* (Kayacık Tepe); İonia bölgesinde *Ephesos* (Efes), *Kolophon* (Değirmendere), *Smyrna* (İzmir) ve *Teos* (Sığacık); Mysia bölgesinde ise *Hermos* (Gediz) Vadisi'nin tamamını ele geçirmiştir (Hansen, 1971: 41; McShane, 1964: 62; Kaya, 2019: 173; Malay, 1992: 32). Ancak bu işgal harekatı sırasında Megistos Nehri civarında mola verdikleri MÖ 218 yılının 1 Eylül gecesinde yaşanan güneş tutulmasını uğursuzluk olarak yorumlayan Aigosaglar, I. Attalos'un ordusundan ayrılarak geri dönmek istemişlerdir. Bunun üzerine ilerleyişi sırasında Galatlara güvenemeyeceğini anlayan I. Attalos, Aigosagları *Aleksandria Troas* (Dalyan Köyü) yakınlarına yerleştirmiş ve yoluna devam etmiştir (Polyb. IV. 45-46. ; V.78.5. ; Oppolzer, 1887: 340, nr.1520; Ginzel, 1899: 187; Kosmetatou, 2001: 120; Hansen, 1971: 41-42; Robert, 1937: 188; Mitchell, 1993: 22; Arslan, 2000a: 86; Kaya, 2011: 70; Kaya, 2019: 158, vd. 173; Coşkun, 2019: 149; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 463).

Batı Anadolu'daki işgal hareketini tamamlayan I. Attalos MÖ 218 yılının sonunda Pergamon'a geri dönmüştür. Bu sırada kendini Seleukosların kralı ilan Achaios'un Küçük

[67] *OGIS* 310–312. (Thespiai) ; *OGIS* 335. (Pitane ve Mytilene) ; *OGIS* 748–749. (Kyzikos) ; *I. Orop*. 388. (Oropos) ; Dreyer, 2009: 33-41; Tarn, 1961: 165-167; Allen, 1983: 41-65; Bringmann-Steuben, 1995: V-IX. (Contents); Hansen, 1971: 44-45; Kaya, 2019: 172. ; Grabowski, 2016: 79; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 462). Hanedanlık döneminden beri devam eden Yunan kentleri ile barış içinde olma politikasını başarıyla uygulayan I. Attalos, Yunanlılar için çok önemli olan Delphi Tapınağı'nın *proxenos'u* ilan edilmiştir. Kendisine verilen bu fahri vatandaşlık unvanıyla birlikte I. Attalos, Pergamon ile Delphi Tapınağı arasında dostluk ve müttefiklik antlaşmaları yapmıştır. İki taraf arasındaki bu dostluk ilişkileri sayesinde Delphoi Tapınağı'nda Pergamon krallarının kendi stoalarını yükseltmelerine izin verilmiştir. Öyle ki Delphoi Tapınağı'nda I. Attalos ve II. Eumenes sütunlarının bulunduğu şeref anıtları için geniş bir avlu alanı ayrılmıştır (Paus. X. 33.3. ; Plut. *Demet*. 8.3. ; *I. Delphi* 432. ; Grabowski, 2018: 15; Grzesik, 2021: 161; Courby, 1927: 220-226; Holleaux, 1968: 9-16; Burstein, 1998: 107, nr.84. ; 110-111, nr.87. ; s.113-115. no.89. ; Sviatoslav Dmitriev, 2005a: 49; Gehrke, 2014: 126-127).

Asya'daki işgalleri, Suriye Krallığı'nın iç sorunu olduğu kadar Pergamon Krallığı'nın mevcudiyeti için de tehlike teşkil etmeye başlamıştı. Bu nedenle ortak bir problem olan Achaios konusu birbirine düşman olan bu iki krallığı ittifak masasında bir araya getirmiştir. Netice itibariyle iki taraf arasında MÖ 217 yılında yapılan antlaşmayla birlikte Seleukos Kralı III. Antiokhos Pergamon Krallığı'nı resmi olarak tanımayı kabul etmiştir (*OGIS* 236. ; Polyb. IV. 48.7-11. ; V. 107. 4. ; Chrubasik, 2013: 96-97; Hansen, 1971: 43; Allen, 1983: 58-65; Ma, 1999: 60; Bell, 2005-2006: 59; Kosmetatou, 2005: 163; Malay, 1987b: 8-17; Wallace, 2005: 62). Bu antlaşmayla birlikte *Hellespontos Phrygiası* (Küçük Phrygia) adıyla da anılan Mysia Bölgesi III. Antiokhos tarafından Pergamon Krallığı'na bağışlanmıştır. Pergamonlular bu topraklara *Phrygia Epiktetos* (Kazanılmış/İlhak edilmiş Phrygia) adını vermişlerdir[68]. Kendisine karşı kurulan bu güçlü bir koalisyon nedeniyle işgallerine son verip Sardeis kalesine sığınmak zorunda kalan Achaios ise iki yıllık bir kuşatmanın ardından yakalanarak MÖ 215 yılında idam edilmiştir (Polyb. V. 54.6–7.; Pomp. Trog. *Prolog*. 30. ; van Proosdij, 1934: 347-350; Bugh, 2006: 147; Hansen, 1971: 43; Leuze, 1923: 188-190).

I. Attalos'un kazandığı siyasi ve askeri başarıları sayesinde hızlı yükselişi nedeniyle MÖ 3. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Anadolu'daki siyasi rakipleri artmıştır. Zira bu dönemde merkezi otoritesini güçlendiren Seleukos Kralı III. Antiokhos ile Ege ve Akdeniz'de güçlü bir donanma oluşturan Makedonya Kralı V. Philippos, Küçük Asya'daki Pergamon nüfuzunu ciddi olarak tehdit ediyordu. Bu nedenle bölgedeki otoritesini korumak için harekete geçen I. Attalos, Achaios sorununu birlikte hallettiği III. Antiokhos ile iyi ilişkileri göz önüne alarak önceliği Makedonya Krallığı'na vermiştir. I. Attalos bu doğrultuda ilk hamleyi yaparak Makedonya Krallığı ile savaş halinde olan Aitolia Birliği ile müttefik olmuştur (Polyb. IV. 65.6-7. ; Walbank, 1940: 51; McShane, 1964: 102; Hansen, 1971: 46; Marek, 2010: 285; Kaya, 2019: 175; Gehrke, 2014: 130) I. Attalos ile V. Philippos arasında başlayan bu soğuk savaş, en büyük düşmanı Kartacalı Hannibal'a destek veren Makedonya Krallığı ile düşman olan Roma'nın işine gelmiştir. Zira Birinci Makedonya Savaşı'nda (MÖ 215-205) V. Philippos'a karşı Aitolia Birliği ile ittifak kuran Roma, I. Attalos'u da müttefiki olarak bu koalisyona dahil etmiştir (Polyb. V. 105.8. ; VIII. 1.6. ; Liv. XXIII. 33-34. ; XXVI. 24. ; Holleux, 1930: 124; Broughton, 1951: 269; Allen, 1983: 66-67). I. Attalos bu koalisyonun kendisine sağladığı imtiyazları kullanmış ve MÖ 208 yılında 30 talanton ödeyerek Aitolia Birliği'nden satın aldığı Aigina Adası'nda güçlü bir donanma oluşturmuştur (Liv. XXVII. 29.10. ; Paus. VIII. 42.7. ; *OGIS*. 281. ; *IvPerg*. 47. ; Fränkel-Fabricius-Schuchardt, 1890: 40. nr: 47. ; Errington, 2008: 102; McShane, 1964: 107; Allen, 1983: 69; Hansen, 1971: 47; Kaya, 2019: 176). I. Attalos kurduğu bu donanma ile Roma'nın müttefiki olarak Yunanistan kıyılarında V. Philippos'un filosuyla savaşmıştır. Ancak MÖ 206 yılında V. Philippos'un Küçük Asya'daki müttefiki Bithynia Kralı I. Prusias, savaşın Makedonya Krallığı üzerindeki yükünü hafifletmek için Pergamon topraklarına saldırmıştır. Bunun üzerine I. Attalos Pergamon'a geri dönerek krallık topraklarını savunmak zorunda kalmıştır (Polyb. X. 41-42. ; XI. 6-7. ; App. *Mac*. III.1. ; III.3. ; Liv. XXVII. 33.4-5. ; XXVIII. 5-7. ; Diod. XVII. 57-58. ; Zonar. IX. 11. ; Hansen, 1971: 47-49; McShane, 1964: 107; Bosch, 1943: 85-88; Kaya, 2019: 176). Nihayetinde MÖ 205 yılında imzalanan Phoinike Barışı ile Birinci Makedonya Savaşı sona ermiş ve I. Attalos, Romanın müttefiki olarak bu antlaşmanın resmi muhataplarından biri olmuştur (Liv. XXIX. 12. ; App. *Mac*. III.2. ; Hansen, 1971: 50; Gehrke, 2014: 130; Demircioğlu, 1987: 293; Kaya, 2019: 176; Kurt, 2015: 99). I. Attalos döneminde başlayan Roma ve Pergamon

[68] *Phrygia Epiktetos* (Kazanılmış Phrygia) bölgesinde *Aizanoi* (Çavdarhisar), *Dorylaeion* (Eskişehir), *Kadoi* (Gediz), *Kotiaeion* (Kütahya), *Midaeion* (Karahöyük) ve *Nakoleia* (Seyitgazi) kentleri yer almaktadır (*OGIS* 502. ; Strab. XII. 4.3-5 ; 8.1. ; 8.12. ; Habicht, 2006: 3; 1956: 93-95; Magie, 1950: 759; Jones, 1971: 60; Hansen, 1971: 98; Cardinali, 1906: 82). III. Antiokhos bu bölgeyi MÖ 190 Magnesia Savaşı öncesinde Roma'nın yanında yer alan Pergamon Krallığı'ndan geri almış ve Bithynia Kralı I. Prusias'a teslim etmiştir. Bu nedenle Phrygia Epiktetos bölgesi Pergamon ve Bithynia Krallıkları arasında ihtilaflı bölge olmuştur (Hansen, 1971: 97; Kaya, 2019: 174-175).

arasındaki siyasi ilişkiler, zamanla sosyo-kültürel alana da sirayet etmiştir. Zira Roma Senatosu, Sibylla[69] kitaplarında yer alan bir kehanete göre Kartacalılarla yaptıkları Pön Savaşlarını kazanabilmek için sahip olmaları gerektiğine inandıkları *Magna Mater* (Ana Tanrıça/ Büyük Ana) kültünü Pergamon kralından talep ederek MÖ 205/204 yılında Roma'ya nakletmişlerdir (Strab. XII. 5.3. ; Liv. XXIX. 10.4–11.8 ; Plin. *NH*. VII.120. ; App. *Ann.* 56. ; Cic. *Har. Resp*. 26-28. ; Ovid. *Fast*. IV.247-348. ; (Transl. J. G. Frazer), 1959: 206-215; Varro, LL. VI.15. ; (Transl. Roland G. Kent), 1962: 188; Green, 2002: 85; Graillot, 1912: 38-51; Summers, 1996: 337-365; Takacs, 1996: 367-384; Dumezil, 1966: 484-488; Thomas, 1984: 1500-1535; Spickermann, 2013: 147-168; Bøgh, 2007: 304, vd.; Gruen, 1990: 5, vd.; Ateş, 2014: 422, vd.; Çapar, 1978: 167, vd.; Özmen, 2016: 381, vd.; Yıldız-Özerden, 2017: 305, vd.; Oral, 2014: 154, vd.).

Phoinike Barışı'nın ardından denizlerdeki hakimiyetini arttırmak isteyen Makedonya Krallığı, Ege Adaları ile Batı Anadolu kıyı kentlerini ve limanlarını ele geçirmek için harekete geçmiştir. V. Philippos'un Küçük Asya'daki faaliyetlerini güvenlik sorunu olarak gören I. Attalos, Makedonya Krallığı tarafından MÖ 202 yılında kuşatılan *Khios* (Sakız) Adası'na askeri yardımda bulunmuştur (Polyb. XVI.2-9.; App. *Mac*. 4.1.; Rawlinson, 1869: 281; Magie, 2007: 133). Bunun üzerine Anadolu'da bir işgal hareketi başlatan V. Philippos bir çok kenti ele geçirdikten sonra Mysia bölgesine girmiş ve Pergamon'a doğru harekete geçmiştir. Bu haberin Pergamon'a ulaşmasıyla birlikte savunma önlemlerini arttıran I. Attalos, başkentin Akropolis'inin en kuzeyinde beş *Arsenal* (silah, mühimmat ve erzak deposu) inşa ettirmiştir (Polyb. III. 6.5. ; Hansen, 1971: 55; Magie, 1950: 747; Kaya, 2019: 178). Bu önlemler nedeniyle Pergamon'u ele geçiremeyen Makedon ordusu, kentin civarındaki tapınakları, tarım ve yerleşim alanlarını yağmalamıştır. Pergamon'dan ayrıldıktan sonra Mysia bölgesinde ilerleyişine devam eden V. Philippos önce *Thyateria* (Akhisar) kentini sonra da Tepe Ovası ile *Adramittion* (Ören Tepe-Burhaniye) arasında kalan Pergamon Krallığı topraklarını işgal etmiştir. Bu işgallerin ardından Karia bölgesine ilerleyen V. Philippos, Knidos Yarımadası ile Rhodos Pereia'sına (Rodos'a ait kıyı yerleşkeleri) düzenlediği seferlerde başarısız olmuştur. Yürüyüşüne devam eden Makedon ordusu, bölgedeki Mısır Krallığı'nın hakimiyetinde olan kentleri ele geçirmiştir. MÖ 201-200 yılının kış mevsimine girilmesiyle birlikte *Bargylia* (Boğaziçi Köyü-Milas) kentine çekilen V. Philippos, erzak temin edemediği için saf değiştiren askerlerinin ihaneti sonucunda birleşik Pergamon ve Rhodos ordusuna yenilmiş ve ülkesine geri dönmüştür (Polyb. XVI. 1. ; XVI. 6-12. ; Liv. XXXII. 34.8. ; Diod. XXVIII. 5.1. ; Errington, 2008b: 253; Marek, 2010: 287-288; Kaya, 2019: 179).

Büyük doğu seferini tamamlayarak batı seferi için hazırlıklara başlayan Suriye Kralı III. Antiokhos, Makedonya Krallığı tehdidini şimdilik bertaraf eden Pergamon Krallığı için halledilmesi gereken yeni problem olmuştur. Nitekim MÖ 204 yılında Torosları geçerek Sardeis'e hareket eden III. Antiokhos generali Zeuxis öncülüğünde Karia bölgesinde bir işgal hareketi başlatmıştır. Bu güvenlik sorununu çözmek için Roma'ya giden Pergamon ve Rhodos elçileri, Seleukoslara karşı Roma Senatosu'nu harekete geçirmek için bir çok uydurma gerekçe ileri sürmüşlerdir. Elçilerin iddiasına göre Mısır Kralı ilan edilen V. Ptolemaios'un çocuk yaşta olmasını fırsata çevirip tahtını ve Mısır topraklarını ele geçirmek isteyen III. Antiokhos ve V. Philippsos aralarında bir antlaşma imzalamışlardır. Bu iddialar karşısında harekete geçen Roma Senatosu Suriye, Makedonya ve Mısır Krallıklarına elçiler göndermiştir (Polyb. III. 2.8. ; XV. 19-20. ; Liv. XXXI. 2-3.; Just. XXX. 2.8. ; App. *Mac*. IV. ; Magie, 1939: 32, vd. ; Gruen, 1973: 123, vd.; Broughton, 1951: 321, (Legates Anbassadors4) vd. 325, (Legates, Ambassadors-a); Hansen, 1941: 56; Magie, 1950: 750). Ancak göstermelik diplomasi trafiğine rağmen savaş hazırlıklarına

[69] Güney İtalya'daki Campania bölgesinin bir Yunan koloni kenti olan Cumae'den başkent Roma'ya getirilen ve Apollon'un öğretilerinin yer aldığına inanılan Sibylla kehanet kitapları, Roma'nın yaşayacağı büyük sorunları çözüme kavuşturacağına inandıkları kehanetlerin yer aldığı kitaplardır (Dürüşken, 2003: 21; Abuagla, 2020/2: 11; Bosch, 1943: 83).

başlayan Roma, müttefiki I. Attalos vasıtasıyla Atinalıları kendi safına çekmiştir (Polyb. XVI. 25. ; Paus. I. 25.2. ; Austin, 2006: 406; Smith, 1991: 103, vd. figs.123-132.; Radt, 2001: 28,158,167; Hansen, 1971: 319; Kaya, 2019: 180).

V. Philippos'un Yunanistan üzerinde hegemonya kurabilmek için bölgedeki kentleri işgal etmesiyle aradığı bahaneyi bularak harekete geçen Roma ile Makedonya arasında İkinci Makedon Savaşı (MÖ 200-196) başlamıştır. Savaş sürecini hızlandıran girişimlerin öncüsü olan Pergamon Kralı I. Attalos, müttefiki olduğu Roma'ya destek olmak için MÖ 198 yılında 24 gemilik bir donanma ile Yunanistan'daki savaşa dahil olmuştur. Bu sırada I. Attalos'un Anadolu'dan ayrılmasını fırsat bilen Suriye Kralı III. Antiokhos ise Pergamon'u ele geçirmek için hareket etmiştir. Bu haber üzerine Roma'ya bir elçi göndererek Pergamon'un güvenliği için askeri yardım talep eden I. Attalos aksi halde donanması ile Yunanistan'dan ayrılarak başkentini korumak için geri döneceğini belirtmiştir. Bunun üzerine III. Antiokhos'a bir elçi heyeti gönderen Roma Senatosu müttefiklerine saldırılarını son vermesi hususunda Seleukos kralını uyarmıştır. Roma'nın düşmanlığını kazanmak istemeyen III. Antiokhos bu talebi kabul etmiştir. Bunun üzerine I. Attalos, Roma'ya şükranlarını sunmak için gönderdiği elçiler vasıtasıyla Capitolium'a altın bir taç hediye etmiştir (Liv. XXXII. 8.9-16. ; Hansen, 1971: 63; Magie, 2001: 118-120; Bosch, 1943: 88-89; Kaya, 2019: 180).

Başkent Pergamon'un Roma tarafından güvenceye alınmasıyla birlikte İkinci Makedonya Savaşı'na devem eden I. Attalos MÖ 198 yılında Yunanistan'daki savaşlarda yer almıştır (Liv. XXXI. 28.3. ; Hansen, 1971: 59; Ma, 2013: 53; Kaya, 2019: 182; Grabowski, 2016: 80). Aynı yıl *Nikaia*'da (İznik) yapılan barış müzakerelerinde yer alan I. Attalos, *Khios* (Sakız) Adası'ndaki savaş sırasında V. Philippsos tarafından ele geçirilen Pergamon gemilerinin teslim edilmesini talep etmiştir. Ayrıca Makedonya Kralı'nın Pergamon kuşatması sırasında zarar verdiği *Aphrodision* (Afrodit Tapınağı) ile Athena Nikophorios Tapınağı'nın yeniden inşa edilmesini ve işgal edilen Batı Anadolu kıyı kentlerindeki Makedon birliklerinin bölgeyi terk etmesini istemiştir (Polyb. XVIII. 2.2. ; Liv. XXXII. 33.5. ; App. *Mac*. 9.3. ; Hansen, 1971: 65; Magie, 2001: 119; Bosch, 1943: 89-90; Kaya, 2019: 182; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 464). V. Philippos Batı Anadolu kentlerini boşaltmayı reddedince ara verilen müzakerelere aynı yıl Roma'da devam edilmiş ancak uzlaşı sağlanamamıştır. Bunun üzerine savaşa devam etme kararı alan Roma proconsülü Lucius Quinctius Flamininus, Makedonya Kralı ve ordularının Yunanistan'ı boşaltmadığı sürece barış masasına oturmayacaklarını belirtmiştir (Polyb. XVIII. 1-12. ; Liv. XXXII. 32-37. ; App. *Mac*. 8. ; Hansen, 1971: 66). Makedonya Krallığı ile gerçekleştirilecek yeni mücadeleler öncesinde Roma'nın talebiyle ittifaka dahil olmalarını sağlamak için Aitolia kentine giden I. Attalos, gerçekleştirdiği konuşma esnasında felç geçirmiş ve Pergamon'a geri dönmüştür. Nihayetinde MÖ 197 Haziran ayında İkinci Makedonya Savaşı'nı bitiren Kynoskephalai Barışı'ndan kısa bir süre sonra I. Attalos hayatını kaybetmiştir[70].

[70] *"Thebes'te hastalandı ve öldüğü Bergama'ya götürüldü. Servet ona zenginlikten başka bir krallık umudunu düşündürecek hiçbir şey vermemişti. Bu serveti dikkatli ve kurnazca kullanarak kendisini kral olmaya layık gösterdi. Sonra bir savaşta Galatları yendi ve bu zaferden sonra tacı aldı. Vatandaşlarını tam bir adaletle yönetti ve özellikle müttefiklerine sadıktı. Dördü hayatta kalan karısına ve oğullarına karşı nazikti ve arkadaşlarına karşı nazik ve cömertti. Üçüncü nesle aktarılabilmesi için tahtı sağlam ve güçlü bıraktı."* . (Liv. XXXIII. 21.1–6.). I. Eumenes, babasının vefat haberini duyurmak üzere Roma Senatosu'na gönderdiği mektupta şu ifadelere yer vermiştir: *"...Ve sanırım babam yaşasaydı, aynı şeyi söylerdi. Çünkü o sizin ilk dostunuz ve müttefikiniz olduğu için, Asya ve Yunanistan'ın tüm sakinleri arasında, yaşamının son gününe kadar size yalnızca yürekte değil, fiilen de en soylu biçimde sadık olan kişiydi. Çünkü Yunanistan'daki tüm savaşlarınızda kendi payına düşeni yaptı; tüm müttefikleriniz arasında en büyük insan ve gemi birliklerini temin eden, en çok erzak katkısında bulunan ve en ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalan kişiydi. Ve özetlemek gerekirse, Philip'le savaşa girerek Boiotialıları ittifakınıza katılmaya teşvik ederken hayatını fiilen sonlandırdı."*. (Polyb. XXI. 20.1-5. ; Plut. *Flam*. 6. ; Hansen, 1971: 67; Kosmetatou, 2005:

I. Attalos Soter'den sonra Pergamon tahtına oturan II. Eumenes (MÖ 197-159), babasının politikalarını sürdürmüş ve Roma ile işbirliğine devam etmiştir. MÖ 195 yılında Yunanistan'ın Korinthos kentinde bir konferans düzenleyen Roma prokonsülü Lucius Quinctius Flamininus, müttefiki Pergamon Kralı II. Eumenes'i de bu konferansa davet etmiştir. Konferansın gündem maddesi İkinci Makedonya Savaşı sırasında MÖ 198'de Sparta Kralı Nabis tarafından işgal edilen *Argos* (Mora) kentinin kurtarılmasıydı. Konferans sonucunda Argos'u özgürleştirmek için Sparta'ya savaş ilan edilmiştir. Rhodos ve Pergamon'un öncülüğünü yaptığı koalisyon unsurlarının MÖ 195 yılındaki saldırıları sonucunda mağlup olan Nabis barış istemek zorunda kalmıştır. Yapılan antlaşma sonucu Argos bağımsız kent statüsü kazanmıştır (Liv. XXXIII. 43.6; Diod. XXVIII. 13. ; Zonar. IX. 18. ; Ma, 2013: 53. ; McShane, 1964: 138-142; Hansen, 1971: 72; Gehrke, 2014: 132; Kaya, 2019: 187-188). Kazanılan bu zaferden sonra Pergamon'a büyük bir ganimetle dönen II. Eumenes bu ganimeti Athena Nikophoros Tapınağı'na bağışlamıştır. Pergamonlular bu başarısından dolayı inşa ettikleri bir anıt heykel ile II. Eumenes'i onurlandırmışlardır (*SIG*[3] 595A. ; 595B. ; *IvPerg.* 60-61. ; Fränkel-Fabricius-Schuchardt, 1890: 47-48; Meischke, 1892: 46-66; Conze, 1880: 84; 1882: 49; Hansen, 1971: 73-74; Burstein, 1998: 109-110, nr.86. ; Kaya, 2019: 187).

MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu'nun Asya ve Avrupa yakalarında işgal hareketine başlayan Suriye Kralı III. Antiokhos, Roma ve Pergamon için ortak bir sorun haline gelmişti. Zira III. Antiokhos MÖ 197 yılına dek *Lampsakos* (Lapseki), *Smyrna* (İzmir) ve *Alekdandria Troas* (Dalyan Köy) hariç, Kilikia ile Hellespontos arasındaki tüm kentleri ele geçirmiştir. Bunun üzerine II. Eumenes'in öncülüğünde Lampsakos, Smyrna ve Aleksandria Troas kentleri ile Rhodos, elçiler vasıtasıyla III. Antiokhos'a karşı Roma'dan yardım talep etmişlerdir. Bu yardım çağrısı ile Anadolu siyasetine dahil olan Roma, III. Antiokhos'tan önce Avrupa yakasındaki sonra da Küçük Asya'nın batısındaki saldırılarına son vermesi için elçiler vasıtasıyla barış müzakereleri tertip etmiştir. Suriye Kralı ile bir çok kez diplomatik yollarla uzlaşı yolu arayan Roma Senatosu bu girişimlerden bir sonuç alamadığı için sorunu savaş meydanında çözmeye karar vermiştir. II. Eumenes MÖ 192-191 yıllarında Avrupa yakasında gerçekleşen bu savaşlarda büyük askeri katkı sağlamıştır (Liv. XXXVI. 41-46. ; Hansen, 1971: 74-79; Walbank, 1940: 329; Marek, 2010: 291; Magie, 2001: 39; Gehrke, 2014: 133; Kaya, 2019: 190). Savaşın Anadolu yakasındaki evresinde de aktif rol alan II. Eumenes, müttefikleri Roma ve Rhodos donanmasına katılması için Pergamon filosunu harekete geçirmiştir. Koalisyon donanması önce *Phokaia*'da (Foça) sonra da *Ephesos* (Efes) civarındaki deniz savaşlarında III. Antiokhos'u mağlup etmiştir. Aynı zamanda karadan ilerleyişine devam eden II. Eumenes, Seleukosların idaresindeki *Kyme* (Nemrut Köy), *Kolophon* (Değirmendere) ve *Notion* (Ahmetbeyli) kentlerini ele geçirmiştir (Liv. XXXVII. 8. ; App. *Syr*. 23. ; 25. ; Kaya, 2019: 190; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 465). Nihayetinde Lucius Cornelius Scipio komutasındaki Roma ordusunun *Hellespontos* (Çanakkale Boğazı) üzerinden Anadolu'ya girerek Seleukoslar Kralı III. Antiokhos'u mağlup ettiği MÖ 190 *Magnesia* (Manisa) Savaşı'nda II. Eumenes kardeşi Attalos ve yaklaşık 6.000 asker ile yer almıştır (*IvPerg*. 64. ; Fränkel-Fabricius-Schuchardt, 1890: 51-52; Liv. XXXVII. 39-44. ; App. *Syr*. 31-36. ; Just. XXXI. 8.5-7. ; Eutrop. IV. 4. ; Ma, 2013: 53. ; Evans, 2012: 34; Hansen, 1971: 87; Magie, 2001: 39; Demircioğlu, 1987: 338; Kaya, 2019: 191; Errington, 2017: 219; Bahar, 2019: 351-352; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 465; Orhun, 2018: 289).

Magnesia Savaşı'nın ardından en önemli siyasi rakibini saf dışı bırakan II. Eumenes, Anadolu'da uzun zamandır mücadele ettiği Galatlardan da kurtulabilmek için diğer Hellenistik liderler gibi Roma'ya elçiler göndermiştir (Polyb. XXI. 18-23. ; Allen, 1983: 85, vd. ; Austin, 2006: 408; Demircioğlu, 1987: 336; Kaya, 2019: 191; Kurt, 2018: 103-104). Magnesia Savaşı'nda III. Antiokhos'un yanında yer alan Galatlar ile tarihi geçmişe dayanan bir düşmanlığı

163; Evans, 2012: 31; Bosch, 1943: 90; Gehrke, 2014: 126, vd. 131; Kaya, 2019: 183-184; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 464; Orhun, 2018: 289).

olan Roma hem intikam almak hem de savaşlar nedeniyle bozulan ekonomisini toparlamak için bu şikayetleri dikkate almıştır. Nitekim Suriye Krallığı ile barış görüşmeleri yapan Roma Senatosu, Manlius Vulso komutasında Anadolu'ya gönderdiği birlik ve bu birliğe yardımcı olan II. Eumenes'in kardeşi Attalos'un katkılarıyla Galatları şiddetli bir şekilde cezalandırmıştır. II. Eumenes, Roma ile müttefikliğinin en büyük meyvesini ise Magnesia Savaşı'nı bitiren MÖ 188 Apameia Barışı ile almıştır[71].

Apameia Barışı ile elde ettiği mali ve coğrafi kazanımlara ek olarak II. Eumenes döneminde başlayan kolonizasyon faaliyetleri ile birlikte Pergamon Krallığı Küçük Asya'nın yeni süper gücü haline gelmiştir[72]. Zira bu dönemde Pergamon Krallığı sınırları yaklaşık 173.000 km^2'lik bir alanı kapsamakla birlikte yaklaşık 5 milyon olduğu tahmin edilen bir nüfusu barındırıyordu. Böylesine geniş bir coğrafyayı ve insan popülasyonunu merkezden tek başına yönetemeyeceğinin bilincinde olan II. Eumenes kendisine sadık olan generallerini krallığın dört bir yanındaki kentlere *strategos* (askeri vali) olarak tayin etmiştir (Hansen, 1971: 188; Tarn, 1961: 165; Thonemann, 2013b: 3, vd. 10; Errington, 2017: 228-229; Kaya, 2019: 193-194; Malay, 1992: 90; Austin, 2006: 411; Allen, 1983: 6-7). Ancak II. Eumenes'in Apameia Barışı ile eriştiği bu güç aynı zamanda onu Anadolu'da yalnızlaştırmıştır. Zira Attalos Hanedanlığı'nın kuruluş yıllarında özgürlüklerini vaat ederek müttefik olduğu Anadolu kentlerinin desteğini kaybetmiştir. Roma'nın bölgedeki baskıcı politikası nedeniyle bağımsızlıklarını kaybeden bu kentler Roma'nın Anadolu'daki müttefiki olan II. Eumenes'i artık kendilerinden biri olarak görmüyorlardı. Zira Akhaia Birliği II. Eumenes'in MÖ 185 yılındaki 120 talantonluk bağışını kabul etmemiştir (Hansen, 1971: 98; Conze, 1882: 49; Kaya, 2019: 194). Ancak Pergamon Krallığı ile bu tarihe kadar iyi ilişkileri olan Kappadokia Krallığı II. Eumenes'e desteğini sürdürmüştür. Nitekim Kappadokia Kralı IV. Ariarathes kızı Stratonike'yi Pergamon Kralı II.

[71] III. Antiokhos bu antlaşma ile birlikte Pergamon kentindeki erkekleri ne asker ne de başka bir amaç için alıkoyamayacaktı. Ayrıca antlaşmadan sonraki beş yıl içinde 70 talantonluk taksitler halinde II. Eumenes'e 350 talanton ödeyecekti. Yine antlaşma gereği Pergamon'a ödemek zorunda olduğu tahılı karşılayamayacağını belirten III. Antiokhos, Eumenes'in tahıl yerine talep ettiği 127 talanton ve 208 drahmi parayı ödemeyi kabul etmiştir. Antlaşmaya göre daha önce I. Attalos'a haraç ödeyen kentler aynı miktarı onun halefi II. Eumenes'e de ödemeye devam edecekti. Savaşta III. Antiokhos'un yanında yer alan kentler Suriye Kralı'na ödedikleri haraç miktarını artık II. Eumenes'e ödeyecekti. Yapılan antlaşmayla birlikte Chersonese, Lysimacheia ve bu kentlerin sınırlarındaki kaleler ile Seleukoslara ait Avrupa yakasındaki topraklar Pergamon Krallığı'na devredilmiştir. Asya yakasında ise Hellespontos Phrygia'sı, Büyük Phrygia, Mysia'nın büyük bir kısmı ile Lycaonia, Milyas, Lydia, Tralles, Ephesos ve Telmessos kentleri II. Eumenes'in nüfuz sahasına dahil olmuştur. Bu arada Pamphylia bölgesinin hakimiyetinin belirlenmesi hususnda ihtilafa düşen iki tarafın iddialarını MÖ 186 yılında düzenlediği müzakerelerde dinleyen Roma Senatosu, Torosların güneyini Suriye Krallığı'na, kuzeyini ise Pergamon Krallığı'na devretmiştir (Polyb. XXI. 45-48. ; Liv. XXXVIII. 39.14-17. ; Thonemann, 2013: 2; McDonald, 1967: 1-8; Psoma, 2013: 280-281; Grainger, 2002: 328-349; Evans, 2012: 34-35; Hansen, 1971: 88, vd. 93; Cardinali, 1906: 48; Eckstein, 2008: 334, vd. ; Will, 1979-1982: 598-608; Holleaux, 1930: 231-234; Kosmetatou, 2005: 163; Chrubasik, "2013: 105-106; Mansel, 1999: 484; Gehrke, 2014: 134; Bahar, 2019: 352).

[72] II. Eumenes ve kardeşi II. Attalos dönemlerinde Lydia Bölgesi Hellenistik Anadolu'nun kentleşme merkezi olmuştur (Üreten, 2018: 19, vd. ; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 466; Reinach, 1909: 102, vd.). Bu dönemde kurulan koloni kentleri şunlardır: *Apollonis* (Mecidiye/Palamut) için bkz. (*TAM* V. 2 1187.; *SEG* 39:1273. ; Strab. XIII. 4.4. ; Head, 1911: 535; Jones, 1971: 54; Öğüş, 2018: 326, vd. 330). *Apollonia* (Uluborlu) için bkz. (Step. *Byz*. Apollonia. ; (Transl. M. Billerbeck), 2006: 229, nr.361.). *Tripolis* (Yenice) için bkz. (Strab. XIII. 4.4. ; Head, 1911: 661). *Hierapolis* (Pamukkale) kentinin Seleukoslar tarafından kurulduğuna dair farklı görüşler vardır. Bkz. (Magie, 1950: 986; Kaya, 2000c: 125). Lydia Bölgesi'ndeki *Eumeneia* kenti için bkz. (Step. *Byz*. *Eumeneia*. ; (Transl. M. Billerbeck, C. Zubler), 2011: 181, nr.159. ; Phrygia Bölgesi'ndeki *Eumeneia* (Işıklı-Çivril) kenti için bkz. (Ramsay, 1895: 10; Jones, 1971: 54). *Dionysopolis* (Ortaköy) kenti için bkz. (Step. *Byz*. *Dionysopolis.* ; (Transl. M. Billerbeck, C. Zubler), 2011: 49, nr.90.). *Hellenopolis* (Hersek Köyü-Altınova) ve *Panion* için bkz. (*OGIS* 301). *Attaleia* (Antalya) için bkz. (Grainger, 2009: 132; Kaya, 2019: 192-193).

Eumenes ile evlendirerek bu dostluğu akrabalığa dönüştürmüştür (App. *Syr*. 5. ; Diod. XXXI. 19.7. ; Hansen, 1971: 94-95; Soslu, 2017: 15; Orhun, 2018: 290; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 466).

II. Eumenes döneminde yaşanan bir diğer olumsuz gelişme ise MÖ 188 yılındaki Apameia Barışı ile ele geçirilen *Phrygia Epiktetos* (Kazanılmış Phrygia) bölgesinin hakimiyeti meselesidir. Zira Bithynia Kralı I. Prusias, Apameia Barışı kararlarına uymayarak bu bölgeyi ele geçirmek için MÖ 186-184 yılları arasında II. Eumenes ile mücadele etmiştir (Polyb. III. 3.8. ; McShane, 1964: 160; Rawlinson, 1869: 283; Hansen, 1971: 97; Bosch, 1943: 97). Üstelik Makedonya Kralı V. Philippos ve Pontos Kralı I. Pharnakes ile Kartacalı Hannibal ve Galat boylarından Tolistobogoi beyi Ortiagon da bu mücadelede I. Prusias'ın yanında yer almışlardır. *Kyzikos* (Erdek) ve *Herakleia Pontika* (Karadeniz Ereğlisi) kentleri ise II. Eumenes'e destek vermişlerdir. Nihayetinde MÖ 184 yılındaki *Lypedron/Lopadion* (Uluabat) Savaşı'nda I. Prusias'ı ve müttefiklerini mağlup eden II. Eumenes, *Soter* (Kurtarıcı) unvanını almıştır *(OGIS* 298. ; *IvPerg*. 65. ; Fränkel-Fabricius-Schuchardt, 1890: 52; Walbank, 1957: 300; Allen, 1983: 79; Mitchell, 1993: 24; Hansen, 1971: 99; Magie, 1943: 764, dn.59. ; Evans, 2012: 35-36; Kaya, 2019: 195; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 466-467). II. Eumenes'i bu savaşlarda mağlup edebilen tek kişi Roma'nın en büyük düşmanı Kartacalı Hanninal olmuştur. Zira Bithynialıları ve Galatları kara savaşlarında mağlup eden II. Eumenes deniz savaşında ise Hannibal'a mağlup olmuştur. Hannibal komuta ettiği Bithynia gemilerinin güvertesine yerleştirdiği içi yılan dolu *amforalar*'ı (iki kulplu çömlek) Pergamon gemilerine karşı bir silah olarak kullanmış ve II. Eumenes'i mağlup etmiştir (Nep. *Han*. 10-11. ; (Çev. J. C. Rolfe), 1894: 113-114. (XXIII. Hannibal. X.); Front. *Str*. IV.7.10. ; (Çev. C. E. Bennet), 1925: 312; Just. XXXII. 4.2-8. ; Oros. *Hist.* IV. 20. ; Kılıç, 2018: 54; Bosch, 1943: 97). Savaşın ardından Roma'ya kardeşi Athenaios başkanlığında bir elçilik heyeti gönderen II. Eumenes, Makedonya Kralı V. Philippos'u Lypedron Savaşı'nda Bithynia'ya ve Trakya kentlerine yardım ettiği için şikayet etmiştir. Athenaios senatörleri etkilemek ve Pergamon'dan yana karar almalarını sağlamak için Roma'ya hediye olarak 15.000 altın stater değerinde bir kraliyet tacı götürmüştür (Polyb. XXII. 2.1-6. ; Hansen, 1971: 100; McShane, 1964: 160; Gehrke, 2014: 134). Ayrıca Roma'nın düşmanı Kartacalı Hannibal'in Bithynia Krallığı'na sığındığı haberini de senatörlere bildirmiştir. Bu iddiaları araştırmak için Roma Senatosu MÖ 183 yılında Titus Quinctius Flamininus öncülüğünde bir heyeti Anadolu'ya göndermiştir. Bithynia Kralı'nın kendisini Romalılara teslim edeceğini düşünen Hannibal, Flamininus'a iade edilmeden önce yüzüğündeki zehiri içerek intihar etmiştir (Nep. *Han*. 12-13. ; Liv. XXXIX. 50. ; Plin. *NH*. V.43.2. ; Plut. *Flam*. 20. ; App. *Syr*. II.11. ; Paus. VIII. 11.11. ; Eutrop. IV. 5.2. ; (Çev. Ç. Menzilcioğlu), 2004: 102-103.; Ammianus Marcellinus, 1940: 243-244; MacDonald, 2015: 226; (Çev. F. Uysal), 2018: 327, vd. 345; Mansel, 1968: 528; Günday, 2016: 167, vd.; Errington, 2017: 225). Hannibal sorununun hallolmasıyla birlikte Flamininus, Bithynia Krallığı'nı MÖ 188 Apameia Barışı kararlarına uymaları ve ele geçirdikleri kentleri Pergamon Krallığı'na devretmeleri hususunda ikaz etmiştir (Polyb. XXIII. 1. ; Liv. XXXIX. 51.1. ; Marek, 2010: 300; Hansen, 1971: 95; Habicht, 2006: 176-177; Kaya, 2019: 195-196). Bunun üzerine I. Prusias, Mysia bölgesinden çekilmiş ve bu bölge yeniden Pergamon Krallığı hakimiyetine girmiştir. Nihayetinde hakkı olan topraklara kavuşan II. Eumenes Soter, Tanrıça Athena onuruna düzenlediği *Nikephoria* festivalleriyle bu başarısını kutlamıştır. Ayrıca barbar ve pagan olarak adlandırılan Galatlara karşı "Panhellenizmin" yani bir bütün olan uygar Hellenlerin kazandığı bu zafer Zeus Sunağı frizlerindeki kabartmalarda canlandırılmıştır (Smith, 1991: 157-162. fig.196-198. ; Evans, A History of Pergamum: Beyond Hellenistic Kingship, s.2012: 36; Bean, 1979: 51-52; 1995: 55; Hansen, 1971: 105).

Apameia Barışı'ndan sonra yayılmacı bir politika takip eden Pergamon Kralı II. Eumenes, Pontos Krallığı ile rakip olmuştur. Nitekim başa geçtikten sonra Pontos kıyı şeridini ele geçiren I. Pharnakes yönünü güneye çevirerek *Sinope* (Sinop) ile birlikte *Kotyora* (Ordu) ve *Kerasos* (Giresun) koloni kentlerini ele geçirmiş, Paphlagonia ve Galatya topraklarını da yağmalamıştır. Pontos Krallığı'nın işgallerinden endişe duyarak Roma Senatosu'na başvuran II. Eumenes'in talebiyle senatörler Anadolu'ya bir komisyon göndermiştir. Komisyon başkanı, yapılan araştırmalar sonucunda II. Eumenes'in iddialarında haklı olduğunu ve ılımlı bir tavır sergilediğini belirtirken, I. Pharnakes'in ise açgözlü ve küstahça bir tutum sergilediğini raporunda bildirmiştir.

Ancak Roma Senatosu komisyon başkanının raporuna rağmen Pontos Kralı'nı dizginlemek için herhangi bir eylemde bulunmamıştır (Polyb. XXIII. 9. 1-3. ; Liv. XL. 2. ; Kınacı, 2014: 210-213; Marek, 2010: 300-301; Rawlinson, 1869: 283; Tekin, 2007: 151). Hatta II. Eumenes ikinci defa kendilerine başvurduğunda Roma Senatosu sadece yeni bir komisyon göndermekle yetinmiş ve caydırıcı olmayan bu tutumuyla bu süreçten I. Pharnakes'in avantaj sağlamasına ortam hazırlamıştır (Polyb. XXIII. 9.1-6. ; Liv. XL. 2.6-8. ; Strab. XII. 3.11. ; Hansen, 1971: 102; Gehrke, 2014: 135). Zira Roma'nın tutumu nedeniyle cesaretlenen I. Pharnakes işgal ettiği Paphlagonia'daki II. Eumenes destekçilerini kovmuş ve hazinelerine el koymuştur. I. Pharnakes daha sonra *Tieion*'u (Filyos-Çaycuma) ele geçirmek için generali Leocritus'u vazifelendirse de bu işgal hareketinde başarılı olamamıştır. Ancak yoğun bir kuşatmaya dayanamayan kenti savunan paralı askerler, güvenli bir şekilde ayrılmaları karşılığında *Tieion*'u I. Pharnakes'e teslim etmiştir. Buna karşılık Roma'dan beklediği desteği alamayan II. Eumenes ise paralı asker kaynağı olarak gördüğü Girit şehirleri ile bir dostluk antlaşması imzalamış ve ordusunu güçlendirmiştir[73]. Nihayetinde MÖ 183-179 yılları arasında karşı karşıya gelen iki taraf arasında yaşanan savaşları II. Eumenes kazanmış ve MÖ 179 yılında iki krallık arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Pergamon ve Pontos Krallıkları arasında imzalanan bu antlaşmayla birlikte Galatya toprakları II. Eumenes'in hakimiyet sahasına dahil olmuştur. Sebebi ne olursa olsun Pontos Kralı I. Pharnakes'in Galatya topraklarına girmesi yasaklanmış ve Galat beyleriyle yapacağı tüm antlaşmaların hükümsüz sayılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca I. Pharnakes işgal ettiği Paphlagonia ve Kappadokia toprakları ile Tieion (Hisarönü) kentinden çıkacak ve yağmaladığı mallar ile esirleri iade edecektir. Buna karşılık işgal ettiği mülklerin sahiplerine 900 talanton, Pergamon Krallığı'na ise 300 talanton savaş tazminatı ödeyecektir (Polyb. XXV. 2. ; Mitchell, 1993: 25; Hansen, 1971: 103-104; Marek, 2010: 302; Bosch, 1943: 98; Kaya, 2019: 198; Kınacı, 2014: 214-217).

MÖ 179 yılında Makedonya tahtına Perseus'un geçmesiyle birlikte Küçük Asya'daki güç dengeleri değişmiştir. Nitekim Makedonya'nın yeni kralı Perseus, Roma'ya karşı yeni bir mücadelenin hazırlıklarına başlamış ve bu doğrultuda hem Anadolu'daki Yunan kentleri hem de Bithynia ve Suriye Krallıkları ile müttefik olabilmek için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda kızı Apama'yı IV. Seleukos ile evlendiren Perseus kendisi de IV. Seleukos'un kızı Laodike ile evlenmiştir (*IG* XI. 1074. ; App. *Mac*. 11.2. ; Liv. XLI. 12.3. ; Hansen, 1971: 107; Kaya, 2019: 199). Oluşturulan bu ittifak nedeniyle tedirgin olan II. Eumenes ise MÖ 175 yılında hayatını kaybeden IV Seleukos'un varisi ve büyük oğlu Demetrios yerine desteklediği IV. Antiokhos Epiphanes'in Suriye Kralı olmasını sağlamıştır. II. Eumenes bir diplomasi zaferi sayılabilecek bu hareketi sayesinde Perseus-Seleukos ittifakının önüne geçmiş ve güçlü bir müttefik kazanmıştır. Bu arada IV Antiokhos Epiphanes krallığını ilan ettikten kısa bir sonra II. Eumenes ile birlikte Roma'ya giderek Perseus'u Romalı senatörlere şikayet etmiştir. II. Eumenes MÖ 172 yılında Roma ziyaretinden dönerken Apollon'a adak sunmak için Delphi Tapınağı'na uğramıştır. Ancak bu ziyareti sırasında Perseus tarafından kiralanan suikastçılar tarafından öldürülmeye çalışılmıştır. Uğradığı suikasttan yaralı olarak kurtulan II. Eumenes, Korinthos'tan bir gemi ile Aegina'ya nakledilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler Üçüncü Makedonya Savaşı'nın

[73] Antlaşmada iki madde bulunmaktadır. Birincisi Pergamon'a destek verecek 31 Girit şehrinin listesi diğeri ise bu şehirlerden gönderilecek yardımcı birliklerin sayısı, ihtiyaç duyulan savaş teçhizatı ve bakımı ile itaatsizlik eden askerlerin cezalarına ilişkin hükümler. Antlaşma maddelerini içeren taş blok 1885-1887 yıllarındaki arkeolojik çalışmalarda bulunmuştur. Antlaşmanın başlangıcı II. Eumenes'in saltanatının on dördüncü yılına ve Panemus ayına tarihlenmiştir. Aliaria, Anopolis, Áptera, Apollonia, Arcadia, Axos, Biannus, Ceraea, Chersonesus, Eronia, Eleutherna, Elyrus, Eltyna, Gortyna, Hyrtacina, Heradon, Hierapytna, Knossus, Lyttus, Lappa, Lato, Malla, Priansus, Praesus, Phaestus, Polyrrhenion, Rhaucus, Sybrita bu antlaşmada ismi geçen Girit şehirleridir. Cydonia şehrinin adı ittifaka karşı çıkarak Apollonia'yı işgal ettiği için silinmiştir (*Syll*^{3} : 627. ; Hansen, 1971: 101; Magie, 2001: 135; Reinach, 1909: 374; Dunst, 1956: 305-311; Kurt, 2015: 105).

(MÖ 172-168) fitilini ateşlemiştir (Polyb. XXII 18.5.8. ; XXVII. 6. ; Liv. XLII. 18.4-5. ; 29.1-4. ; App. *Mac*. XI. 5-9.; Gehrke, 2014: 135).

Yunanistan'da gerçekleşen Üçüncü Makedonya Savaşı'nda II. Eumenes müttefiki Roma'nın yanında yer almıştır (Poyb. XXVII. 18.1. ; Liv. XXXVI. 42.6. ; Ma, 2013: 54; Kosmetatou, 2005: 164; Bosch, 1943: 100-101). II. Eumenes ve kardeşi II. Attalos, Üçüncü Makedonya Savaşı'nın başlarında şiddetli saldırılar gerçekleştiren Makedonya Krallığı'na karşı Roma'yı ayakta tutan güç olmuşlardır. Ancak Romalı general Marcius Philippus savaşın ilk zamanlarında yaşanan mağlubiyetlere neden olan kendi başarısızlığını II. Eumenes ve kardeşine mal etmiş ve bu nedenle Roma Senatosu'nun gözünde Pergamon'un itibarını zedelenmiştir. Aleyhindeki haksız propagandaya rağmen Roma'ya desteğini sürdüren II. Eumenes, Roma ordunun başına geçen Aemilius Paullus'un önderliğinde kazanılan MÖ 168 Pydna Zaferi'nde büyük bir katkı sağlamıştır (Hansen, 1971: 112-119; Marek, 2010: 303; McShane, 1964: 178; Bosch, 1943: 100-102; Kaya, 2019: 199; Orhun, 2018: 291). Ancak Pydna zaferi Roma ile Pergamon arasındaki son siyasi ve askeri iş birliği olmuştur. Zira II. Eumenes, Yunanistan'daki savaşlarda Roma'nın düşmanlarına karşı mücadele ederken aynı tarihlerde ülkesine yapılan Galat saldırılarına karşı yalnız kalmıştır. Nitekim Roma, Anadolu'da büyük bir güce erişen Pergamon'dan desteğini çekme kararı almıştır. Üstelik II. Eumenes'in Roma ile Pergamon arasındaki dostluğu yeniden tesis etmesi için Roma'ya gönderdiği kardeşi II. Attalos, Roma Senatos'u tarafından ağabeyine karşı taht mücadelesi vermesi yönünde kışkırtılmıştır[74]. Bunun üzerine Roma'ya bizzat gitmeyi zaruri gören II. Eumenes MÖ 167 yılında ayak bastığı Brundisium Limanı'nda büyük bir şok yaşamıştır. Zira *persona non grata* (istenmeyen kişi) olarak ilan edildiği Roma'yı derhal terk etmesi yönündeki senato kararı kendisine tebliğ edilince II. Eumenes Pergamon'a geri dönmek zorunda kalmıştır (Polyb. XXIX, 6.4. ; Marek, 2010: 303; Hansen, 1971: 123; Bosch, 1943: 102-103; Errington2017: 259; Gehrke, 2004: 135; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 468; Orhun, 2018: 292; Kurt, 2015: 106). Netice olarak II. Eumenes'in Roma Senatosu'ndan yardım talepleri yanıtsız kalmış ve hatta Galatların saldırıları Roma tarafından desteklemiştir. Ancak Roma'nın bu tutumuna rağmen II. Eumenes MÖ 166 yılında *Synnada*'da (Şuhut) gerçekleşen savaşlarda Galatları mağlup etmiştir (Hansen, 1971: 120; Rawlinson, 1869: 283; Magie, 2001: 45; Kaya, 2011: 96; 2019: 199: Errington, 2017: 226; Bahar, 2019: 352; Orhun, 2018: 292; Kurt, 2005: 106). II. Eumenes bu zaferine rağmen Roma Senatosu tarafından alınan Galatya'nın *autonom* (bağımsız) bir krallık olarak kalması kararına uymak zorunda kalmıştır (Polyb. XXX.19. ; Just. XXXVIII. 6.4. ; Ma, 2013: 54; Hansen, 1971: 124; Kosmetatou, 2005: 164; Evans, 2012: 40).

II. Eumenes ve Roma arasında yaşanan bu soğuk savaş ortamı, Pergamon Krallığı adına beklenenin aksine olumlu sonuçlar doğurmuştur. Nitekim Roma ile arası açık olan Küçük Asya'daki Yunan kentleri, Galatlara karşı kazandığı zaferden ötürü II. Eumenes'e yeniden saygı duymaya başlamışlardır. Bu süreçte bir taraftan Yunan kentleri ile denge politikası yürüten diğer taraftan ise Roma ile ilişkileri düzeltmeye çalışan II. Eumenes diplomasiyi sonuna kadar kullanmıştır. Ancak Roma ile ilişkileri düzeltme girişimlerinden bir sonuç alamayan yaşlı kral II. Eumenes MÖ 159 yılında bir suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir (*Syll*^{3} 643: no.29-34. ; Strab. XIII. 4.2. ; Polyb. XXXII.8. ; Liv. XLII. 15.3-10.7.; App. *Mac.* XI.4. ; Hansen, 1971: 127; Austin, 2006: 423-424; Magie, 2001: 55).

[74] Roma'nın kardeşler arasına nifak sokma girişimleri başarısız olmuştur. Zira II. Attalos, ağabeyi II. Eumenes'e ihanet etmemiştir. Bu sadakatinden ve bağlılığından dolayı II. Attalos'a *Philadelphos* (Kardeşsever) sıfatı yakıştırılmıştır (Polyb. XXX. 2.4-5 ; Liv. XLV. 19.11. ; Strab. XIV. 1.24. ; *OGIS* 303-304, 325. ; *IvPerg*. 224. ; Fränkel-Fabricius-Schuchardt, 1890: 130, nr.224. frag. B-Z.17. ; Evans, 2012: 41; Hansen, 1971: 127; Tekin, 2007: 152; Gehrke, 2014: 135; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 469; Orhun, 2018: 291).

Ağabeyi II. Eumenes'in eşi Stratonike ile evlenen II. Attalos (MÖ 159-138) 61 yaşında Pergamon kralı ilan edilmiştir (Strab. XIII. 4.2. ; McShane, 1964: 186; Hansen, 1971: 127-130; Magie, 1950: 771; Kaya, 2019. 199; Ferguson, 1906: 231-234; 1908: 352-353; Dinsmoor, 1931: 260). II. Attalos ilk siyasi icraatı olarak Pergamon'un bölgedeki çıkarı doğrultusunda komşusu Kappadokia Krallığı'ndaki taht kavgasına müdahil olmuştur. Nitekim MÖ 158 yılında tahtı kardeşi Orophernes tarafından işgal edilen Kappadokia Kralı IV. Ariarathes, durumu Roma Senatosu'a bildirse de umduğu yardımı alamamıştır. Roma'nın kardeşlerin uzlaşması ve krallığı birlikte yönetmesini önerisini reddeden IV. Ariarathes'in aradığı destek Pergamon Krallığı'ndan gelmiştir. II. Attalos, okul arkadaşı ve aynı zamanda kayın biraderi olan IV. Ariarathes'in tahtını geri almasını sağlamıştır (Polyb. XXXII. 10.12. ; Diod. XXXI. 32. ; App. *Syr*. 47. ; Just. XXXV. 1. ; Zonar. IX. 24. ; McGing, 2005: 77; McShane, 1964: 187; Hansen, 1971: 130-131; Kaya, 2019: 201).

II. Attalos komşu krallıktaki idari krizin çözülmesine yardımcı olduktan sonra kendi krallığındaki siyasi otoritesini güçlendirme çalışmalarına başlamıştır. Bu kapsamda daha önce Apameia Barışı kararları gereğince Pergamon Krallığı'na devredilen ancak bu hükmü reddederek özgürlük mücadelesi veren *Selge* (Zerk/Altınkaya) kentine bir sefer düzenlemiştir. Ancak büyük bir direnişle karşılaştığı Selge seferinde başarısız olan II. Attalos, Pamphylia bölgesine geri çekilmiş ve burada *Attaleia* (Antalya) kentini inşa etmiştir (Strab. XIV. 4.1. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 34. ; Allen, 1983: 83; Evans, 2012: 172).

II. Attalos iç ve dış politikada verdiği tüm kararlarda ağabeyi ve selefi II. Eumenes döneminde bozulan Roma-Pergamon ilişkilerini iyileştirmeyi gözetmiştir. Nitekim II. Attalos tıpkı II. Eumenes gibi Galatların terörüne son vermek amacıyla Pessinus Tapınak Devleti başrahibi Attis ile mektuplaşmış olmasına karşın Roma'nın tepkisini çekmemek için harekete geçmemiştir. Ancak bu süreçte Bithynia Krallığı'nın Pessinus Tapınak Devleti'ne saldırılarına kayıtsız kalmayarak durumu Roma'ya bildirmiştir. Roma Senatosu bu konuyu araştırmak ve çözüme kavuşturmak için bölgeye üç kişilik bir elçi grubu göndermiştir (Polyb. XXXIII.1.1. ; Hansen, 1971: 133; Broughton, 1951: 448; Kaya, 2019: 202). Roma elçileri tarafları uzlaştırmak adına Pergamon ve Bithynia Krallıklarının sınırında bir müzakere tertip etmişlerdir. Ancak II. Attalos bu müzakereye iştirak etmek için yaklaşık 1.000 askeri ile buluşma noktasına hareket ederken Bithynia Kralı II. Prusias tarafından pusuya düşürülmüştür. Büyük kayıplar vermesine rağmen Pergamon'a geri dönmeyi başaran II. Attalos'u takip eden II. Prusias, kutsal alanlar dahil olmak üzere kentin surlarının dışında kalan tüm bölgeyi yağmalamıştır (Polyb. XXXII.15-16. ; XXXII.1-7. ; Üreten, 2010: 106; Magie, 1950: 316, vd. 1197). Roma Senatosu MÖ 156-154 yılları arasında Bithynia Krallığı ile savaşan Pergamon'u yine yalnız bırakmıştır. Bunun üzerine II. Attalos MÖ 183 yılından beri geçerliliğini sürdüren dostluk antlaşmasının sağladığı imtiyazla Giritlilerden bir kez daha paralı asker temin etmiştir. Ayrıca Kappadokia, Pontos ve Rhodos Krallıkları ile Kyzikos kenti, II. Prusias'ın saldırıları karşısında Pergamon Kralı II. Attalos'a askeri destek vermişlerdir (Polyb. XXXIII. 12-13. ; Gruen, 1984: 589; McShane, 1964: 189-191; Haussoullier, 1879: 428, vd.). Anadolu'da oluşan bu kaos ortamı nedeniyle bölgedeki otoritesi tehlikeye giren Roma ise taraflar arasındaki güç dengesini de dikkate alarak Bithynia Krallığı'na karşı eski müttefiki Pergamon'u destekleme kararı almıştır. Nitekim Roma, Anadolu'ya yolladığı yeni bir elçilik heyeti ile II. Prusias'ı dizginlemeyi başarmış ve böylece taraflar arasında MÖ 154 yılında bir antlaşma yapılmasını sağlamıştır. Yapılan bu antlaşmayla Bithynia Kralı II. Prusias, Pergamon Krallığı'na ve saldırı düzenlediği tüm kentlere savaş tazminatı ödemekle cezalandırılmıştır (Hansen, 1971: 135; Broughton, 1951: 450; Clinton, 1851: 417-418; Errington, 2017: 261; Kaya, Türkiye'nin Eskiçağ 2019: 203-204). Ancak II. Prusias antlaşma kurallarına uymayarak Pergamon topraklarına saldırılarına devam etmiştir. Roma Senatosu'nun MÖ 154 - 149 yılları arasındaki diplomatik girişimleri ise sonuçsuz kalmıştır. Netice itibariyle MÖ 149 yılında babasını devirerek Bithynia tahtına II. Nikomedes'a krallık yolunda destek veren II. Attalos uzun süren bu çatışma ortamına son vermiştir (App. *Mith*. 7. ; Strab. XIII. 4.2. ; *IGR* IV. 287. ; Ma, 2013: 54; Hansen, 1971: 136-138; McShane, 1964: 190; Magie, 1950: 317, vd. 1198; Kaya, 2019: 204; Errington, 2017: 261; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 470; Orhun, 2018: 293).

MÖ 149 tarihi Hellenistik Anadolu krallıklarının siyasi tutumlarında kendi çıkarlarını gözeterek geçmişte birbirleriyle yaşadıkları sorunları bir tarafa bıraktıkları ve güncel tavır takındıkları bir yıl olmuştur. Nitekim bu tarihte başlayan Makedonya Savaşları serisinin dördüncü ve son savaşı için Roma, müttefiklik ilişkisine son verdiği Pergamon'dan yardım talep etmiştir. Pergamon Kralı II. Attalos, Dördüncü Makedonya Savaşı'nda (MÖ 149-146) tıpkı selefleri gibi Roma'nın yanında yer almış ve Makedonya Krallığı'nın tamamen tarihe karıştığı zaferde büyük bir rol oynamıştır. II. Attalos bu savaşın ardından Makedonya Krallığı'nın müttefiklerine karşı düzenlenen cezalandırma seferine de destek vermiştir. Nitekim Roma ile Yunan şehir devleti Korinthos ve müttefiki Akhaia Birliği arasında gerçekleşen MÖ 146 Korint Muharebesi'nde (veya Leucapetra/Lefkopetra Muharebesi) Philopoimen komutasındaki Pergamon ordusu Akhaialıları mağlup ederek Korinthos'u işgal etmiştir (Polyb. XXXVIII. 9-18. ; Plin. *NH*. VII.126. ; Paus. VII. 16.1-8. ; Plut. *Mor*. 792A. ; *SEG* 48, 530; Ma, 2013: 55; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 470). II. Attalos ayrıca MÖ 145 yılında Trakya bölgesindeki Caeni kabilesine ait toprakları da ele geçirmiştir (Strab. XIII. 4.2. ; Diod. XXXIII. 14-15. ; XXXIV.12. ; App. *Mith*. 6. ; Ma, 2013: 55; Hansen, 1971: 139).

Yaşlı Kral II. Attalos hükümdarlığının son on yılında ise daha çok kolonizasyon ve imar faaliyetlerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca çağının ötesinde bir ekonomi anlayışına sahip olan II. Attalos döneminde kullanılan "*Cistophorus*" adlı gümüş sikkeler yaklaşık 12 kent tarafından kullanılan ortak para birimi haline gelmiştir[75]. Yine kardeşi II. Eumenes döneminde bozulan Roma – Pergamon ilişkileri II. Attalos döneminde daha ılımlı bir hale gelmiştir. Ancak güvenilir bir müttefik olmadığını anladıkları Roma'nın izni olmadan hareket edemedikleri için II. Attalos yönetimindeki Pergamon Krallığı, toprak kazanımlarının azalmasına bağlı olarak dış politikada durağan bir dönem yaşamıştır[76]. İşte böyle bir tablonun yaşandığı 21 yıllık hükümdarlık süresinin ardından II. Attalos 82 yaşındayken MÖ 138 yılında hayatını kaybetmiştir (Hansen, 1971: 141; McShane, 1964: 192; Magie, 1950: 29, vd. 753. dn.47).

2.1.2.3. Hellenistik Pergamon Krallığı'nın Yıkılışı: Son Pergamon Kralı III. Attalos'un Vasiyeti ile Pergamon'un Roma Hakimiyetine Girmesi

II. Attalos'un halefi olarak Pergamon tahtına çıkan II. Eumenes'in oğlu III. Attalos Philometor (MÖ 138-133) için kroniklerde megaloman bir karakter olarak bahsedilmiştir. Çevresindeki herkesi kendisine komplo kuracağı düşüncesiyle düşmanlaştıran III. Attalos, annesi Stratonike ve nişanlısı Berenike'nin ölümünden sorumlu tuttuğu krallığın en önemli mevkilerindeki yöneticileri dahi aileleriyle birlikte katletmiştir (Diod. XXXIV. 3.1. ; XXXIV. 9. ; Just. XXXVI. 4.1-4. ; Hansen, 1971: 144; Cardinali, 1906: 269; Rawlinson, 1869: 284; Gehrke, 2014: 137; Kaya, 2019: 207; Fontenrose, 1960: 83, vd. ; Parke-Wormell, 1956: 145, nr.359).

III. Attalos'un karmaşık ruh hali Pergamon Krallığı'nın iç siyasetini etkilediği kadar dış politikasını da durağanlaştırmıştır. Nitekim III. Attalos'un *Amblada* (Asartepe) seferi dışında kayda geçen herhangi bir askeri veya siyasi icraatı bulunmamaktadır (Hansen, 1971: 143; Allen,

---

[75] *Cistophorus,* adını bu sikkelerde tasvir edilmiş olan yılanların sarıldığı *cista mystica* denilen mistik bir sandıktan almıştır. *Cistophorus* sikkeleri Attalid krallarının soylarını Dionysos ve Herakles'e dayandırma çabalarının bir ürünüdür. Nitekim *Cistophorus*'un ön yüzündeki *cista mystica* Dionysos'u temsil ederken arka yüzündeki yay kasası ise Herakles'i temsil etmiştir (Kosmetatou, 1998: 11, vd. ; Meadows, 2013: 149, vd. ; Magie, 1950: 29, vd. 775, dn.81.). Karia bölgesinde *Alabanda* (Araphisar/Doğanyurt) ve Lykia bölgesindeki Cibyra kentleri başta olmak üzere bir çok Yunan kenti bu sikkeleri kullanmıştır (Mørkholm, 1991: 8-10; Callataÿ, 2013: 231; Ashton, 2013: 245, vd.).

[76] *"...Romalıların katılımı olmadan bir girişim başlatmak büyük tehlikelerle dolu görünmeye başladı; Eğer başarılı olursak, girişim bize haset, tiksinti ve -kardeşime karşı hissettikleri gibi- kötü bir şüphe getirmeyi vaat ederken, başarısız olursak kesin bir yıkımla karşılaşacaktık."* (Welles, 1934: 245, nr.61).

1983: 83; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 470-471). Gerek klasik yazarlar gerekse modern tarihçiler tarafından paranoyaklık ve miskinlikle suçlanan III. Attalos saltanat yılları boyunca kendini saraya kapatmıştır. Sefere çıkmayarak ordusunun savaşçı özelliğine ket vuran ve kraliyet hazinesini tüketen III. Attalos ayrıca Pergamonluların dayanışma organizasyonları olan ziyafet ve eğlenceler tertip etme geleneğinden uzaklaşarak halkından kopmuştur. Saray hayatı sırasında kimya bilimine merak salan III. Attalos, *toksitoloji* (zehir bilimi) çalışmaları için zamanının çoğunu geçirdiği botanik bahçelerinde zehirli bitkiler ve ilaçlar üretmiştir. Bahsi geçen tüm bu durumlar nedeniyle Pergamonlular nezdinde itibarı yok olan III. Attalos, ülkesinde istenmeyen kral haline gelmiştir (Just. XXXVI. 4.1-2. ; Diod. XXXIV.3. ; Plut. *Dem*. 20.3. ; Daubner, 2006: 14; Hansen, 1971: 144; Kosmetatou, 2005: 165; Magie, 2001: 66; Kaya, 2019: 209; Orhun, 2018: 294; Demir, 2011: 182). Ancak III. Attalos'un belki de önemi kendi döneminde anlaşılmayan bazı faaliyetleri ona duyulan bu öfkenin ve hakkındaki ithamların aşırıya kaçtığının göstergesidir[77].

Pergamon'un son kralı olan III. Attalos beş yıllık saltanatının ardından MÖ 133 yılında henüz 38 yaşında hayatını kaybetmiştir (Kallet-Marx, 1996: 99, dn.8.; Wörrle, 200: 561; Magie, 1950: 781, dn.94.; Hansen, 1971: 149; Gehrke, 2014: 138; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 471). III. Attalos ölmeden önce hazırladığı bir vasiyetname ile krallığı Roma'ya miras bırakmıştır (*OGIS* 338. ; *SEG* 28.960. ; *IGR* IV. 289. ; *IvPerg*. 249. ; Fränkel-Fabricius- Schuchardt, 1890: 171-175; Liv. *Per*. 58-59. ; Vel. Pat. II. 4.1. ; Oros. *Hist*. V. 8.4. ; Plut. *Tib*. XIV.1. ; Val. Max. V. 2. ; App. *Mith*. IX.62. ; Flor. *Epit.* I. 35.2. ; Plin. *NH*. XXXIII. 53.148. ; Just. XXXVI. 4.5. ; Eutrop. IV. 18. ; Strab. XIII. 4.2. ; Brun, 2004: 21, vd. ; Dreyer-Engelmann, 2003: .5, A II. nr.13-19. ; Magie, 1950: 741; Allen, 2020: 160-161; Austin, 2006: 430-431; Hansen, 1971: 149; Bosch, 1943: 109; Bahar, 2019: 352). Roma bu vasiyete karşı çıkan ve kendisini III. Attalos'un yasal varisi ilan ederek ayaklanan Aristonikhos'un isyanını bastırdıktan sonra Pergamon topraklarını *Asia Province* (Asya Eyaleti) olarak tanzim edildiğini ilan etmiştir (Daubner, 2006: 187-191; Rawlinson, 1869: 284-285; Tarn, 1961: 40-41; Malay, 1987: 34, vd. ; Tozan, 2011: 158, vd. ; Orhun, 2018: 279). MÖ 280-133 yılları arasında küçük bir kentten bölgesel ölçekli bir devlet haline gelen Pergamon Krallığı, Hellenistik Anadolu tarihinin önemli bir parçası olarak kayıtlara geçmiştir. Merkeziyetçi iç politikası ve güçlü bir karakter taşıyan dış dinamikleri ile birlikte çağdaşı olan diğer siyasi oluşumlardan öne sıyrılmıştır. Nihayetinde Roma, Pergamon'un son kralı III. Attalos'tan siyasi, askeri, ekonomi, mimari, toplumsal ve sanatsal tarihiyle zengin bir miras devralmıştır (Pirson, 2019: 70; 2017: s.43, vd. ; Thonemann, 2013: 46-47; Müller, 2011: 254-259; Scholl, 2015: 12-17).

[77] Miskin bir kral olarak ilan edilen III. Attalos, tıp, botanik, zooloji, farmakoloji ve metalürji gibi bilimsel alanlarda bir çok çalışması bulunmaktadır (Diod. XXXIV. 3. ; Just. XXXVI. 4.1-5. ; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 471). Pergamon'un en önemli tıp uzmanı Galenus (MS. 130-200), III. Attalos'un zehirli bitkilerle ilgilendiğini buna karşılık hazırladığı panzehirler için denek olarak sadece ölüme mahkum edilmiş suçluları kullandığını ve durumun suç teşkil etmediğini belirtmiştir. Ayrıca III. Attalos'un hazırladığı panzehirler Galenus'un verdiği ilaç listesinde yer almıştır. (Gal. *Comp. Med. Gen*. 13. 416. ; Plin. *NH*. XXXII.8.7. ; Hansen, 1971: 144). Ayrıca III. Attalos'un geliştirdiği bitkisel ürünler cilt hastalarının tedavisinde kullanılırken botanik çalışmaları hakkında yaptığı çalışmalar sayesinde bir çok kitap yazılmıştır. Bu nedenle III. Attalos MÖ 2. yüzyıl tıp ve farmakoloji dünyasının en önemli isimlerinden biri olarak tanınmıştır (Hansen, 1971: 145; Magie, 2001: 66; Kaya, 2019: 208; Rigsby, 1988: 123; Demir, 2011: 182). Yine satranç ve bir çok zar oyununun III. Attalos tarafından icat edildiği ileri sürülür. Chaucer, 1957: 273, nr.596-703. l:662-664. vd. 994, (Proper Names: Athalus); Lorris, Meung, 1814: 121-122, nr.6715. ; Murray, 1913: 501-502; Hansen, 1971:146). III. Attalos bahsedildiği gibi elini devlet işlerinden de tamamen çekmemiş hatta selefleri döneminde olduğu gibi kült merkezleri ile yakından ilgilenmiş ve bu kutsal mekanların sorunlarını çözmek adına temsilcileriyle mektuplaşmıştır. bkz. *IvPerg*. 248. ; Fränkel-Fabricius-Schuchardt, 1890: 164-171, nr.248. ; Welles, 1934: 266. nr.66. ; 267-273, nr.67. ; 273-276, nr.68. ; 276-279. no.69.; Robert, 1984: 472, vd. ; 1985: 468, vd.; Jacobsthal, 1908: 376-379; Dignas, 2002: 45).

2.2. GALATİA KRALLIĞI

2.2.1. Galatların Menşei ve Avrupa'daki İşgal Harekatı

Galatlar'ın[78] bilinen en eski tarihi Bronz Çağı'na ait *Hallstaat* (Avusturya) kültürüne (MÖ 900-500) uzanmaktadır. Göç etme alışkanlığını bu dönemde kazanan Galatlar MÖ 500'lerde İsviçre'nin Neuchatel Gölü civarına yerleşerek *La Tene* (İsviçre) kültür çağını (MÖ 500-280) başlatmışlardır. Statik yaşam modelinden uzak bu savaşçı topluluklar Demir Çağı'ndan itibaren Batı Avrupa'nın dört bir yanına yayılmışlardır. Birbirinden bağımsız boylardan oluşan ve sürekli göç halinde olan Galatlar MÖ 6. ve 4. yüzyıllar arasında Britanya, İrlanda, İspanya, Portekiz, İtalya ve Fransa'yı yağma ve talan etmişlerdir (Rankin, 1996: 8, vd. ; Sprockhoff, 1956: 257, vd. Scheeres-Knipper-Hauschild-Schönfelder-Siebel-Vitali-Pare-Alt, 2013: 3614, vd.; Swidrak, 1999: 113, vd. ; Lequenne, 1979: 3. vd. ; Memiş-Bülbül, 2014: 264; Bosch, 1943: 33). MÖ 3. Yüzyıla gelindiğinde ise yaklaşık 300.000 kişilik bir grupla Karpat bölgesinden hareket eden Galatlar *Danuvius* (Tuna) Nehri'ni geçerek üç grup halinde Balkanları işgal etmişlerdir. Galatların Balkan bölgesindeki ilerleyişi üç grup halinde ve dört Galat lideri öncülüğünde gerçekleşmiştir. Kerethrios idaresindeki Keltler doğu yönünde ilerleyerek *Thrake*'ye (Trakya) ve Triballi'ye yürümüşlerdir. Bolgios/Belgios idaresindeki Keltler Makedonya ve *İllyria*'ya (Arnavutluk) hareket etmişlerdir. Brennos ile Akikhorios idaresindeki Keltler ise *Paioni*'ya (Kosova) girmişlerdir (Diod. ; XXII. 9.1. ; Just. XXIV.6. ; Paus. X.19.4. ; Poyb. I.4.5. ; Kaya, 2011, 19-20; Arslan, 2000a: 39; Errington, 2017: 94). Galatların Hellenistik dünya ile tanışması MÖ 3. yüzyılda gerçekleşmiştir. Brennos idaresindeki Kelt grubu MÖ 280 yılında güneydoğu yönünde ilerleyerek Makedonya'ya girmişlerdir. Bu sırada I. Seleukos'u öldürerek Makedonya Kralı ilan edilen Ptolemaios Keraunos, Galat saldırılarına karşı koyamamış ve hayatını kaybetmiştir. Surlarla çevrili ve tahkimatı yüksek kentleri işgal etme becerisine henüz sahip olmayan Galatlar, Makedonya'da korunaksız haldeki tüm yerleşim birimlerini yağmalamışlardır (Just. XXIV.5.1-12. ; Polyb. I.4.5. ; Grainger, 2020: 19-39; Rankin, 1996: 88; Lequenne, 1979: 12; Cunliffe, 1997: 81; Bosch, 1943, 33-34; Kaya, 2011: 20). Kendisine Makedonya krallığı tevcih edilmesine rağmen ordunun başına geçerek Galatların üzerine yürüyen Sosthenes, Bolgios komutasındaki Keltleri Makedonya'dan çıkarmıştır. Bu mağlubiyetin ardından bölünen Galatlardan Bolgios Trakya bölgesine yönelirken, Brennos idaresindeki Kelt grubu Makedonya'da kalmış ve Sosthenes'i mağlup ederek tüm krallığı yağmalamışlardır (Paus. X. 19.5. ; Just. XXIV. 4-8. ; Sánchez, 2018: 182-203; Kaya, 2011: 21-22; 2019: 139; Bosch, 1943: 34; Errington, 2017: 95; Özman, 1999: 8-9).

Makedonya'daki yağma ve talan hareketini tamamlayan Brennos idaresindeki Keltler Yunanistan'a yönelmişlerdir. Bunun üzerine birbirine düşman olan Yunan kent devleri bu dış saldırılar karşısında birlik olmuşlardır. Keltleri ilk olarak Thermophylai Geçidi'nde durdurmak isteyen ancak başarılı olamayan Yunanlılar MÖ 279 yılında Delphoi'de ortak bir savunma hattı oluşturarak Galatları mağlup etmişlerdir (Nachtergael, 1977: 150-164; Grainger, 2020: 40-54; Coşkun, 2019: 149; Arslan, 2000a: 42; Kaya, 2011: 23-24; 2019: 140; Bosch, 1943: 34-35; Errington, 2017: 95-96; Schwertheim, 2009: 64, Özman, 1999: 9-13.). Delphoi mağlubiyetinden sonra Brennos idaresindeki Keltler dağılmış ve farklı gruplar halinde bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlardır. Zira Makedonya Krallığı sınırlarında yer alan Doğu Takya'daki *Khersonesos*'a (Gelibolu) gelen Bolgios liderliğindeki bir grup Keltli, Makedonya'nın yeni kralı II. Antigonos Gonatas tarafından *Lysimakheia*'da (Ezkamil) mağlup edilmişlerdir (*SIG* 401. ; Diod. XI.11.1. ; Just. XXV.1.2. ; Polyb. IV. 46. ; Polyaen. IV. 6.17. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 25).

[78] Hellenistik dönem yazarları tarafından *Keltoi* (Keltler), Romalı yazarlar tarafından *Galli* (Gall'ler) olarak bahsedilen bu savaşçı topluluk Anadolu topraklarına girdikten sonra *Galatai* (Galatlar) olarak adlandırılmıştır (Strab. IV.1.14. ; Diod. V.32.1. ; Paus. I.4.1. ; Cunliffe, 1997: 2; Bosch, 1943: 33; Kaya, 2011: 13; Bahar, 2019: 359; Özman, 1999: 2-3).

Peş peşe iki mağlubiyetten sonra dağılmaya başlayan Galat boylarından Kommontorios öncülüğündeki bir grup Keltli, Byzantion'dan Karadeniz'in kuzey kıyılarına dek uzanan Güneydoğu Trakya bölgesinde Tylis Krallığı'nı kurmuşlardır (Diod. XI. 2. ; XXII.9. ; Polyb. IV.46. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 25. ; Stahelin, 1907: 4; Vagalinski, 2010: 33-50; Valeva-Nankov-Graninger, 2015: 61. ; Mitchell, 1993: 14; Kaya, 2011: 27; Arslan, 2000a. 53; Bosch, 1943: 35; Errington, 2017: 96; Özman, 1999: 15).

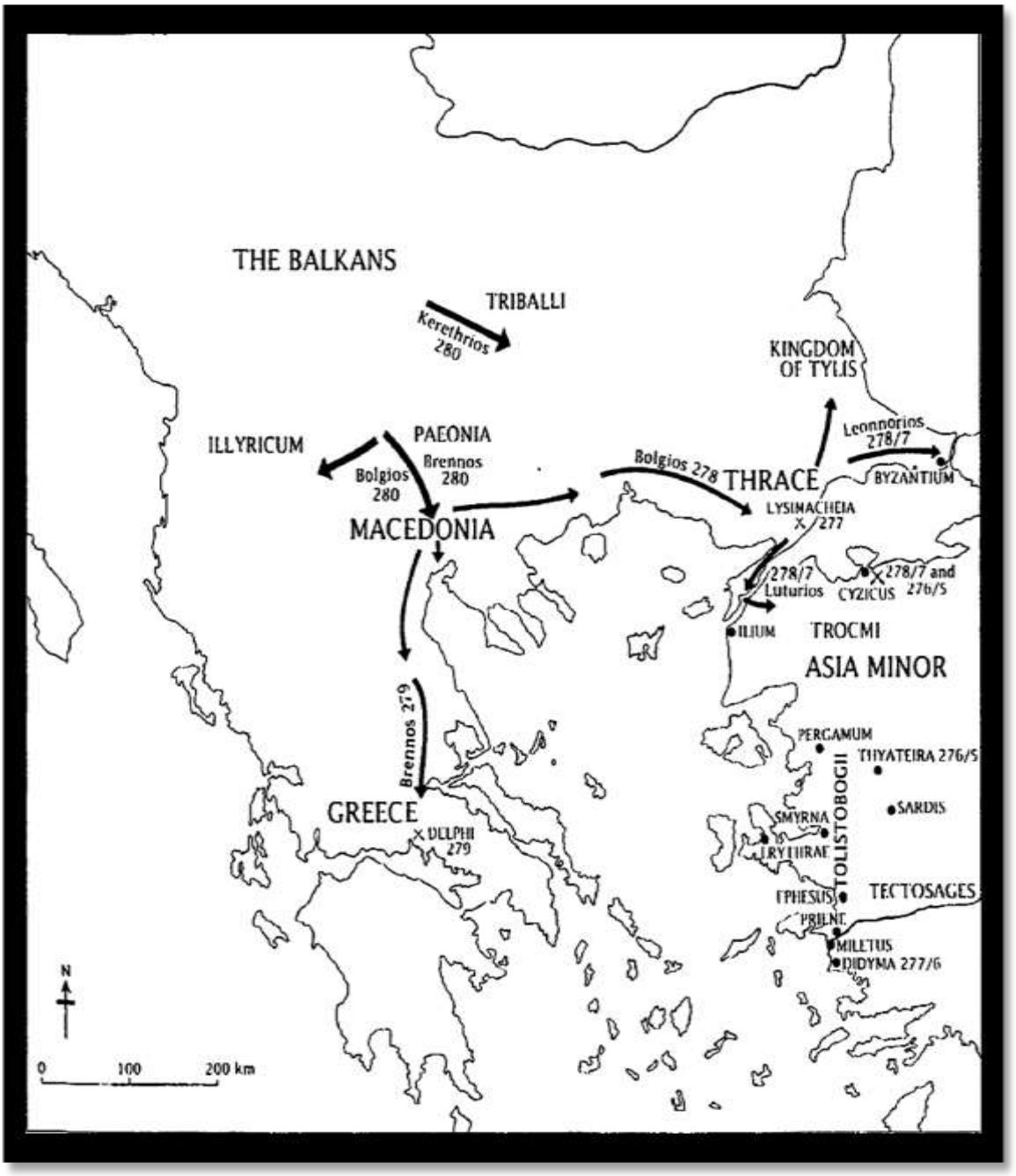

Harita 12: Galatların Yunanistan ve Anadolu'daki Göç Haritası. (Mitchell, 1993: 14)

2.2.2. Galatlar'ın Hellenistik Anadolu Coğrafyasına Göçü (MÖ 279/278)

MÖ 3. yüzyılda Anadolu'da merkezi bir otoritenin olmayışından istifade eden Galatlar, Hellenistik Anadolu coğrafyasına akın etmişlerdir (Strobel, 1996: 10, vd. ; Coşkun, 2019: 148; Kaya, 2012b: 1, vd. ; 2011: 29-32; 2019: 138; Arslan, 2000a: 2; Bosch, 1943: 33; Schwertheim, 2009: 63). Anadolu'ya ilk göç dalgasını başlatan Galatlar farklı aristokrat kabile reislerinin bir araya geldiği merkeziyetçi anlayıştan yoksun bir federasyondur. Leonnorios ve Luturios'un liderliğini üstlendiği bu göç dalgasına katılan diğer Galat beyleri Kambaules, Kerethrios, Akikhorios, Bolgios, Kiderios, Kommontorios'dur. Bu beyler ancak kendi çıkarları olduğu zaman birbirleriyle işbirliği yapıyorlardı. Anadolu'ya gelen Galat nüfusunun sosyo-ekonomik yapılarına bakacak olursak göç dalgasına katılan 20.000 Galatlının sadece yarısı asker olup diğer yarısı kadın, çocuk ve hizmetkarlardan oluşuyordu. Galatlar Anadolu'ya çeşitli amaçlarla gelmişlerdir. Yerleşilecek arazi bir hedef olabilirdi ancak göçer bir topluluk olan Galatlar için mutlak bir öncelik değildi. Savaşçı bir topluluk olan Galatlar için para ve ganimet kazanmak öncelik taşıyordu. Bu nedenle Galatlar, Anadolu'da varlığınadan haberdar oldukları zengin yerleşim yerlerine veya kutsal alanlara saldırarak ve topraklarını ele geçirdikleri hükümdarlardan ya da şehirlerden fidye talep ederek büyük maddi kazanç sağlamışlardır. Galatların ekonomik gelir amaçlı başvurdukları bir diğer yöntem ise bölgedeki diğer krallıkların ordusunda paralı askerler olarak görev yapmak olmuştur (Liv. XXXVIII. 6.2. ; XXXVIII.16.1-3. ; Mem. *FGrH* III B 434. ; Paus. I. 4.5. ; X. 19.4. ; Polyaen, IV. 6.17. ; Diod. XXII. 4.5. ; Just. XXIV. 6.1-2. ; XXV.1-2. ; Kaya, 2011: 33-34).

Galatların Anadolu'ya ilk göç dalgası MÖ 279 yılında Avrupa yakasına gerçekleşmiştir. Brennos ile çatışma halinde olan ve Yunanistan'ın işgal harekatına katılmayan Leonnarios ve Lutarios komutasındaki yaklaşık 20.000 Galatlı Trakya'dan hareketle *Bosporos*'un (İstanbul Boğazı) batı yakasındaki *Byzantion* (İstanbul) kentine girmişlerdir. Galatlar tahkimatı yüksek bu kenti istila edemese de onları vergiye bağlamışlardır. Avrupa yakasında ilerleyişini sürdüren Galatlar kısa sürede Trakya bölgesinde korunmasız haldeki tüm yerleşim birimlerini istila etmişlerdir. Byzantion gibi doğal korunaklı ve tahkimatı yüksek yerleşimler ise vergi ödemek koşuluyla Galatlardan kendilerini koruyabilmişlerdir (Liv. XXXVIII.16.3. ; Mem. XI.1. ; Polyb. IV. 45.9. ; Kaya, 2011: 35; 2019: 142-143; 2012b: 6; Bosch, 1943: 35).

Anadolu'nun Avrupa yakasını talan eden Galatlar zengin bir coğrafya olan Asya yakasındaki kentleri yağmalamak için Küçük Asya'yı yeni hedef olarak belirlemişlerdir. Ancak Galatları Anadolu'ya taşıyacak gemilerin olmayışı ve Asya yakasına güvenli bir şekilde ayak basmaları için gerekli güvenlik tedbirinden yoksun olmaları bu süreci uzatmıştır. Bu nedenle Galatlar hem gemi temin etmek hem de güvenlik önlemlerini almak için Asya yakasında bir müttefik arayışına girmişlerdir. Bu doğrultuda Galatlar *Hellespontos*'un (Çanakkale Boğazı) Asya yakasından sorumlu olan Seleukoslu komutan Antipatros ile iş birliği yapmak için bir müzakere gerçekleştirmişlerdir. Müzakereler esnasında Galat beyleri Leonnarios ve Lutarios bir fikir ayrılığına düşerek yollarını ayırdıkları için Galatların Asya planları sekteye uğramıştır. Bunun üzerine Leonnarios himayesindeki 10.000 Galatlı ile Avrupa yakasındaki Byzantion'a geri dönmüştür. Ancak bu sırada Anadolu siyasetinde yaşanan gelişmeler Galatlar adına işleri değiştirmiştir. Öyle ki Bithynia Kralı Nikomedes iktidar mücadelesine girdiği kardeşi Zipoites'e destek veren Seleukos Kralı'nı durdurmak ve iktidarını koruyabilmek için bölünen Galatlara gemi tahsis ederek onları Anadolu'ya davet etmiştir. Bu çağrıya Galat beyleri olumlu cevap vermiş ve Leonnarios idaresindeki Galatlar *Bosporos* (İstanbul Boğazı) üzerinden, Lutarios idaresindekiler ise *Hellespontos* (Çanakkale Boğazı) üzerinden Küçük Asya'ya girerek Bithynia'da yeniden bir araya gelmişlerdir (Memnon, *FGrH*.434, F,11. ; Liv. XXXVIII. 16.6. ; Paus. X. 23.14. ; Moraux, 1957: 56, vd.; Tomaschitz, 2002: 213; Burstein, 1998: 21-22; Coşkun, 2019: 150; Arslan, 2000a: 54; Kaya, 2011: 36).

2.2.3. Galatlar'ın Anadolu İstilası: Tolistobogiler, Trokmeler ve Tektosaglar

MÖ 278 yılında Küçük Asya topraklarına giren Galatlar *Byzantion*'da (İstanbul) I. Nikomedes ile bir ittifak antlaşması imzalamışlardır. Antlaşma gereği Nikomedes tarafından finanse edilen Galatlar, Zipoites'i mağlup ederek Nikomedes'in Bithynia tahtının tek sahibi olmasını sağlamışlardır. Böylece antlaşma şartları gereğince vazifesini tamamlayan Galatlar için Anadolu'da yeni bir dönem başlamıştır. Nitekim Galatlar MÖ 277 yılından itibaren bir yandan Anadolu topraklarını yağmalamaya diğer yandan ise bölgedeki krallıkların ordusunda ücretli asker olarak görev yapmaya başlamışlardır (Kistler, 2009: 30, vd. ; Errington, 2008a: 79, vd. ; Coşkun, 2019: 149; Kaya, 2011: 39; 2019: 144). Anadolu'daki işgal hareketleri kapsamında yaklaşık 20.000 Galatlı üç grup halinde örgütlenmiş ve ilk olarak Batı Anadolu kıyı kentlerini hedef almışlardır. Aralarında kura çeken bu Galat boylarından *Tolistobogii* (Tolistotobogiler) İonia ve Aitolia bölgelerini, *Trokmi* (Trokmeler) *Hellespontos* (Çanakkale) kıyı şeridini ve *Tektosagi* (Tektosaglar) Lydia ile Phrygia'nın batı ve güneybatı kısmını pay etmişlerdir (Liv. XXXVIII.16.9-12. ; Mitchell, 1993: 16; Coşkun, 2019: 160, dn.6. ; Grainger, 2020: 90-91; Kaya, 2000b: 79, vd. : 2011: 39, 43; 2019: 144: Bosch, 1943: 39; Özman, 1999: 24-25).

Harita 13: Galat Boylarının Anadolu'daki İşgal Haritası. (Mitchell, 1993: 53)

Batı Anadolu'yu aralarında paylaşan Galat beyleri genel komutanlığa getirilen Leonnarios'un öncülüğünde harekete geçmişlerdir. Batı Anadolu'da Galat saldırılarına maruz kalan ilk bölge Trokmelerin işgal sahası olan Hellespontos kıyıları olmuştur. Bölgedeki *İlion* (Hisarlık), Petra Kalesi ve *Kyzikos* (Erdek) Galat saldırıları yüzünden büyük sıkıntılar yaşamıştır. MÖ 277-275 yılları arasında Galat saldırılarına karşı özellikle Kyzikos kenti başarılı bir şekilde direnmiştir. Kentin direnişine en büyük destek Pergamonlulardan gelmiştir. Zira Pergamonlu Philetairos, asker ve gıda yardımı yaptığı Kyzikos ile Pergamon arasındaki ticaretten alınan gümrük vergisini kaldırmıştır[79].

Galatların en yoğun saldırıları Tolistobogilerin işgal alanı olan Ionia ve Aitolia bölgelerinde gerçekleşmiştir. Bölgedeki *Miletos* (Milet), *Ephesos* (Efes), *Priene* (Güllübahçe), *Erythrai* (Ildırı) ve *Myrina* (Kalabaksaray) Galatlar tarafından yağmalanmıştır. Bölgedeki kült tapınakların talan edilmesi Galatların Anadolu'daki Hellen inanç sistemine karşı gerçekleştirdikleri en büyük ve organize saldırılar olmuştur[80]. Tektosagların işgal alanı olan günümüz Türkiye'sinin Ege Bölgesi'ne tekabül eden topraklarda ise *Thyateira* (Akhisar), *Laodikeia* (Goncalı/Denizli), *Themisonion* (Karacahöyük) ve *Kelainai/Apameia* (Dinar) kentleri Galat saldırılarına maruz kalmıştır[81]. Yaklaşık 10 yıl süren Kelt saldırılarından Lykia bölgesindeki *Limyra* (Turunçova) ve *Tlos* (Yakaköy) kentleri de nasibini almıştır[82]. Toros Dağları'nın kuzeyindeki tüm Batı Anadolu topraklarını yağma ve talan eden Galatlar bölgedeki Yunan kentleri tarafından *Lat. Terror* olarak adlandırılmışlardır (Just. XXV.2.10. ; Liv.XXXVIII.16.10. ; Kaya, 2011: 45; 2000b: 80).

---

[79] Galatların Batı Anadolu'daki saldırılarına dair elimizdeki en erken tarihli belge kısa bir kılıç ve karakteristik büyük oval kalkan ile silahlanmış bir Galat savaşçısı olan Herakles'e ithaf edilen Kyzikos'taki bir kabartmadır (Has, 2021: 385, vd.). Bu Kabartma Bergamalı Philetaerus tarafından Kyzikos'a birkaç yıl boyunca yapılan iyilikleri listeleyen başka bir yazıtta adı geçen Phoenix hipparchate'sine (MÖ 281/280 - 276/275 yılları arası) tarihlenmektedir (*OGIS* 748; Atkinson, 1968: 44-48; Magie, 1950: 729; Mitchell, 1993: 16; Grainger, 2020: 92; Kaya, 2011: 43; 2000b: 82; Errington, 2017: 125-126).

[80] MÖ 276 yılında Miletos'taki *Didyma* (Didim) Apollon Tapınağı'na saldıran Galatlar bu sırada kentin koruyucu tanrıçaları Demeter ve kız kardeşi Persephone için düzenlenen Thesmophoria kutlamalarına katılan kadınları rehin almışlardır. Bu kadınların çoğu ancak yüklü bir fidye ödendikten sonra özgürlüklerine kavuşmuşlardır (*I. Didyma*, 426 I. 7. ; Parthenios, *Mithographi Graeci* VIII.1. ; Otto, 1928: 22; Mitchell, 1993: 16; Magie, 1950: 730; Stahelin, 1907: 8; Grainger, 2020: 94-96; Kaya, 2011: 45). Ancak kaçırılan kadınlardan bazıları geriye dramatik öyküler bırakmıştır. Galatlar tarafından kaçırılan karısının izini *Gallia*'ya (Fransa) kadar takip eden Miletoslu bir erkeğin hikayesi ile rehin alındıktan sonra intihar eden Miletoslu üç kadının hikayesi bunlardan en dikkat çekici olanlarıdır. Parthenius, "The Story of Herippe" 1916: 279-283; Haussoullier, 1902: 64; Loicq-Berger, 1984: 39-52). Yine Ephesos kentinde de Galatların kaçırdığı kadınların hikayeleri bulunmaktadır (Plut. *Mor*. 309. ; Paus. X. 22.2. ; Mitchell, 1993: 17; Kaya, 2011: 46). Galat saldırılarına karşı adamlarıyla başarılı bir müdafaa gösteren ve halk meclisi tarafından onurlandırılan Prieneli Sotas ise Anadolu'da Galatlara karşı mücadelenin sembol isimlerinden biri olmuştur (*OGIS* 765. ; *I. Priene* 17. ; Paus, X. 22.2. ; Diod. XXII. 5.2. ; Günther, 1971: 41; Orth, 1977: 77; Mitchell, 1993: 17; Grainger, 2020: 96-97; Magie, 1950: 730; Kaya, 2011: 50). ; *Erythrai* (Ildırı) için bkz. *I. Erythrai* no.24, 28. ; Magie, 1950: 897; Grainger, 2020: 97-98; Kaya, 2011: 44). *Myrina* (Kalabaksaray) kentine yapılan Galat saldırıları ise kent mezarlığında bulunan *terracotta* heykelciğinde tasvir edilmiştir (Mitchell, 1993: 18; Kaya, 2011: 51).

[81] *Thyateira* (Akhisar) için bkz. (*TAM* V. 2.881. ; Mitchell, 1993: 17; Kaya, 2011: 46). *Laodikeia* (Goncalı/Denizli) için bkz. (Wörrle, 1975: 59, vd. ; Kaya, 2011: 46). *Themisonion* (Karacahöyük) ve *Kelainai/Apameia* (Dinar) için bkz. (Paus. X.32.4. ; Mitchell, 1993: 17; Stahelin, 1907: 8; Kaya, 2011: 47; 2000b: 82, vd.).

[82] Ptolemaioslar idaresindeki Lykia bölgesinden sorumlu olan komutan Neoptolemos Galatları püskürtmeyi başarmıştır. Bu nedenle Limyra kentinde Mısır Krallığı'na duyulan şükranın bir sembolü olarak bir anıt inşa edilmiştir (Stahelin, 1907: 12; Mitchell, 1993: 18; Borchhardt, 1999: 82; Kaya, 2011: 48-49; 2019: 149).

Küçük Asya'nın egemenliği için mücadele halinde olan Anadolu'daki Hellenistik Krallıklar, Galatların ilk saldırıları karşısında tepkisiz kalmışlardır. Seleukos Kralı I. Antiokhos, Anadolu'nun hakimi ve bölgedeki kentlerin kentlerinin koruyucusu rolünü üstlenerek Galat saldırılarına karşı harekete geçen ilk Hellenistik kral olmuştur. Galatların saldırılarına maruz kalan Batı Anadolu'daki kentlere askeri ve mali yardımlarda bulunan I. Antiokhos aynı zamanda Galatların bu bölgeyi geçip Anadolu'nun dört bir yanına yayılmasının önünde bir set olmuştur. MÖ 275 yılında Birinci Suriye Savaşı nedeniyle Suriye'ye dönmek zorunda kalan I. Antiokhos'un Anadolu'dan ayrılmasıyla birlikte bu set yıkılmış ve Galatların Anadolu istilası kaldığı yerden devam etmiştir. Ancak MÖ 271 yılında Birinci Suriye Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte I. Antiokhos Anadolu'ya dönerek Galat sorununu tamamen çözmek için harekete geçmiştir. I. Antiokhos bu doğrultuda MÖ 268 yılında fillerle desteklenen büyük bir orduyla Toros Dağı geçitlerine yürümüştür. Bunun üzerine Galatlar 40.000 piyade, 20.000 süvari ve 140 savaş arabası ile Toros Dağı geçitlerini tutmuştur. İki taraf karşı karşıya geldiğinde Galatlı askerlerinin fiziki görünümlerinden dolayı I. Antiokhos'un ordusunda bir korku ve telaş ortamı oluşmuştur. Bu nedenle Seleukoslu generallerden biri sayısı 16 olan filleri ordunun önünde savaşa sokmayı teklif etmiştir. Ordu komutanlarından gelen bu öneriyi mantıklı bulan I. Antiokhos, filleri gruplar halinde savaş alanına sürmüştür. Buna göre dörder gruplara ayırdığı fillerle süvari birliklerine kanatlardan ve arkadan bir savunma kalkanı oluşturmuştur. Ayrıca fillerin gövdeleri ve ayakları zırh görevindeki kılıflarla sarılmış olup üzerlerindeki kulelere okçular yerleştirilmiştir. Bu sırada Galat ordusu ise düşmanlarının yüreklerine korku salmak için geleneksel dansları eşliğinde söyledikleri şarkıları tamamlayarak harekete geçmişlerdir. Ancak *trimarkisia*[83] savaş taktiği ile sıralanan Galat atlı savaş arabaları, Seleukos fillerinin hortumlarıyla etkisiz hale gelmiştir. Böylece dağılmaya başlayan Galat ordusu, Seleukos süvarilerinin devreye girmesiyle birlikte savaş alanından kaçmak zorunda kalmışlardır. Galatların yağma ve istilasına maruz kalan Anadolu kentleri kazandığı bu zaferden ötürü I. Antiokhos'a *Soter* (Kurtarıcı) unvanını vermiştir (*OGIS* 222; *I. Erythrai* 504. ; *SIG*^{3} 426. 20. ; Habicht, 1970: 91,93,103; Mitchell, 1993: 17). Savaşın asıl kahramanı olan fillerin gösterdiği büyük başarıdan dolayı bu savaş *"Filler Savaşı"* olarak tarihe geçmiştir (Coşkun, 2011: 85, vd.; 2012: 57, vd. ; Grainger, 2020: 128: Kosmin, 2014: 18, vd. 294, dn.58. ; Kaya, 2011: 71; Bosch, 1943: 52; Errington, 2017: 125; Schwertheim, 2009: 66; Lucian, *Zeux*. 9-11. ; (Transl. K. Kilburn), 1959: 155-169; Bar-Kochva, 1973: 1-8; Steph. *Byz*. s.v. Βοῦρα. ; Powell, 1925: 131-132; Lloyd-Jones-Parsons, 1923: 459-460, nr. 958. ; Reinach-Edmond, 1885: 485-493; Bieńkowski, 1928: 141-150; Özman, 1999: 32-33).

2.2.4. Galatların Anadolu'da Merkezi Bir Krallığa Dönüşmesi: Galatia Bölgesi ve Galatia Krallığı (MÖ 268-189)

MÖ 268 yılındaki Filler Savaşı, Galatların Anadolu macerasında yeni bir sayfa açmıştır. Zira Batı Anadolu başta olmak üzere Küçük Asya'da dağınık halde dolaşan Galatlar bu savaşta aldıkları mağlubiyetten sonra merkezi bir krallık kurmaya karar vermişlerdir. Bu doğrultuda Phrygia bölgesinin kuzeydoğusuna yerleşen Galatlar MÖ 3. yüzyılda Anadolu'daki bağımsız krallıklardan biri olmuştur. Mysia, Kappadokia ve Paphlagonia üçgeninde yer alan bu bölgeye *Galatya*/*Hellenogalatia/Gallograikia* gibi değişik adlar verilmiştir (Strab. IV. 1.14. ; Diod. V. 32. ; Just. XXX.2.11. ; Liv. XXXVIII. 18.5 ; Brandis, 1910: 535; Texier, 2002b: 407, vd. ; Sevin, 2001: 213, vd. ; Kaya, 2004a: 36, vd. ; Bahar, 2019: 359; Mansel, 1999: 471). Galatya bölgesi kura yöntemiyle üç Galat boyu arasında bölüşülmüştür. Tektosaglar *Ankyra* (Ankara) ve çevresini, Trokmeler merkezi *Tavion* (Büyük Nefes Köyü) olmak üzere *Halys* (Kızılırmak)

[83] *Trimarkisia*, her Keltli süvariye kendileri de usta biniciler olan ve efendileri gibi bir atı olan iki hizmetçinin bağlı olduğu ve birlikte hareket ettiği bir savaş organizasyonudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Paus. X.19.9-11. ; Diod. XXII.9.1-5. ; Just. XXIV.4-8. ; Perez-Rubio, 2015: 172-190).

Nehri'nin doğusundaki toprakları, Tolistobogler ise Ankyra'nın batısında kalan toprakları almıştır[84].

Anadolu'daki diğer krallıklar ise barbar olarak nitelendirdikleri Galatları meşru bir devlet olarak görmedikleri gibi onlarla diplomatik bir ilişki dahi kurmamışlardır. Hatta Seleukoslar Phrygia bölgesini kendi nüfuz alanı, Galatları ise burada geçici olarak barınan potansiyel ücretli askerler olarak görmüştür. Nitekim Seleukosların yeni kralı II. Seleukos kızı Laodike ile evlenen Pontos Kralı II. Mithridates'e çeyiz olarak kendi krallık toprağı olarak gördüğü ve Galatların yerleştiği Phrygia bölgesini vermiştir (Just. XXXVIII.5.2. ; Euseb. *Chron*. I. 251. ; Kaya, 2011: 74; 2019: 153; Bahar, 2019: 360; Magie, 1950: 1088).

Anadolu'da merkezi bir krallık haline gelen Galatlar eski yaşam tarzını terk etmemişlerdir. Öyle ki Galatlar surlarla çevrili tahkimatı yüksek evlerde ikamet etmek yerine açık arazide yaşama geleneğine devam etmişlerdir. Bu nedenle mevcut yerleşim birimlerini yıkan ve yenilerini inşa etmeye gerek bile duymayan bir topluluk olarak Anadolu kentleşme tarihine en büyük zararı veren Hellenistik Krallık Galatlar olmuştur. Nitekim bu süreç boyunca yağma ve talan seferlerine devam eden Galatlardan yerleşimlerini korumak isteyen Anadolu'daki kent devletleri ve hatta diğer krallıklar onlara *galatika* (vergi) ödemeye devam etmişlerdir (Liv. XXXVIII. 16.13-14. ; Kaya, 2019: 154).

Galatlar bağımsız bir krallık kurmuş olsalar da diğer Hellenistik krallıkların ordularında ücretli asker olarak görev yapmaya devam etmişlerdir. Bu doğrultuda MÖ 250'li yıllarda Galatlar ile Bithynia Krallığı'nın yolu bir kez daha kesişmiştir. Zira yine bir taht kavgası yaşayan Bithynia Krallığı'nda üvey kardeşinden iktidarı devralmak isteyen Ziaelas, Tolistobogileri yüksek bir ücret karşılığında kiralamıştır. Ancak iki kardeş arasında kan dökülmesini önlemek için arabuluculuk yapan Herakleialılar muhtemel bir savaşı engellemiştir. Bu nedenle kazançlarından mahrum kalan Galatlar *Herakleia Pontika*'ya (Karadeniz Ereğlisi) bir cezalandırma seferi düzenlemişlerdir. Bölgeyi yağmalayan Galatlar dönüşte ise *Amisos*'u (Samsun) kuşatmışlardır. Amisoslular her bir Galat reisine 200 altın ve savaş vergisi olarak her Galat boyuna 2.000 altın ödeyerek özgürlüklerine kavuşmuşlardır (Mitchell, 1993: 19; Stahelin, 1907: 15-17; Kaya, 2019: 155-156; 2011: 47-48).

MÖ 241 yılındaki Üçüncü Suriye Savaşı'ndan sonra Galatlar'ın Hellenistik Anadolu Krallıkları arasındaki statüsü değişmiştir. Zira Seleukoslarda ortak kral olarak ilan edilen Antiokhos Hieraks, tarihe "Kardeşler Savaşı (MÖ 240-236)" olarak geçen iktidar mücadelesinde Galatlarla müttefiklik antlaşması imzalamıştır. Zira Antiokhos Hieraks kendisine ücretli asker tahsis etmesi karşılığında Galatları devletler arası diplomaside muhatap alarak onlara resmiyet

[84] Filler Savaşı'ndan sonra Anadolu'da kendi isimleriyle anılan Galatia bölgesine yerleşen Galatlar, Hellenistik Krallıkların ordusunda paralı asker olarak görev yapmaya devam etmişlerdir. Merkezi bir krallık olduktan sonra Galatlar ilk kez Pontos Krallığı için vazife almışlardır. Nitekim Mısır Krallığı ile savaşan Pontos ordusuna ücretli asker olarak katılan Galatlar, Mısırlıları Karadeniz kıyılarından kovmuş ve Mısır gemilerinin çapalarına el koyarak zaferin baş kahramanı olmuşlardır. Bu başarılardan dolayı Pontos Kralı I. Mithridates tarafından kendilerine toprak tahsis edilen Galatlar bu topraklar üzerinde inşa ettikleri üç kentten birine Mısır krallığına karşı kazandıkları zaferin simgesi olarak *Ankyra* (Gemi çapası) adını vermişlerdir. İnşa edilen diğer iki kentin adı ise Pessinus ve Tavion'dur. Bkz. (Step. *Byz*. Ankyra. "Ανκυφα." XV.9.; Mitchell, 1993: 20; Kaya, 2019: 150; Özman, 1999: 25-26). Galatia bölgesinin paylaşımı hakkında bilgi veren ilk kaynak olan Memnon'un Herakleia Pontika adlı eserinde verilen bilgilere göre Galat beylerinin çektiği kura sonucunda Trokmeler Ankyra, Tolistobogiler Tavion, Tektosaglar Pessinus merkezli olarak Galatia bölgesini paylaşmışlardır. Bkz. (Mem. *FGrH* 740 F 14.). Ancak Memnon'un verdiği bu bilgilerin hatalı olduğu, Roma dönemine ait yazıt ve sikkelerde verilen bilgilerle kanıtlanmış olup Galat boylarının Galatya topraklarını paylaşımı belirtmiş olduğumuz şekildedir. Bkz. (*CIG* 4010 = *OGIS* 548. ; Head, 1887: 750-756; Kaya, 2011: 50).

kazandıran ilk kral olmuştur. Netice itibariyle Galatlar ilk kez Galatya'daki kendi toraklarında gerçekleşen MÖ 238 *Ankyra* (Ankara) Savaşı ile Antiokhos Hieraks'ı Seleukos tahtına çıkaran zaferin mimarı olmuşlardır (Mitchell, 1993: 19; Kaya, 2011: 67; 2019: 156; Özman, 1999: 35-36).

Ankyra Savaşı'ndan sonra iktidara geçen Antiokhos Hieraks, Anadolu'da Seleukos egemenliğinin önündeki en büyük engel olan Pergamonlulara karşı giriştiği mücadelede yine Galatlardan destek almıştır. Galatlar bu mücadeleyi kendisine vergi vermeyi kabul etmeyen I. Attalos'u cezalandırmak için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Ancak MÖ 238 yılında *Aphrodision* (Aphrodite Tapınağı) civarında gerçekleşen savaşı Antiokhos Hieraks ve Galatlar kaybetmişlerdir[85]. Başarısız bir savaşın ardından arzuladıkları ganimetleri kazanamayan Galatlar bu kaybı telafi etmek için Antiokhos ile karşı karşıya gelmiştir. *Ephesos* (Efes) civarında yapılan savaşın ardından iki taraf arasında bir antlaşma imzalanmıştır (Just. XXVII. 2.12. ; Mitchell, 1993: 20; Magie, 1950: 737; Kaya, 2019: 157; Errington, 2017: 137).

[85] I. Attalos'un Galatlar karşısında kazandığı başarıların anısına bir çok zafer anıtı inşa edilmiştir. Pergamon Krallığı'nın bu zaferi Atinalıların MÖ 490 ve 480 yıllarında Perslere, tanrıların devlerle ve Atinalıların Amazonlara karşı kazandıkları zaferlerle eş değerde görülmüş ve Atina akropolünün güney duvarındaki kabartmalarda görselleştirilmiştir. Hellenistik mimarinin en dikkat çekici örneklerinden olan bu kabartmaların birinde yaraları nedeniyle ölmekte olan bir Galatyalı asker tasvir edilmiştir. Yine başka bir Galatyalı savaşçı esir olmamak için karısıyla birlikte intihar ederken gösterilmiştir. Yunanlılar bu savaşı tasvir ederken Galyalıları Yunan medeniyetinin mitolojik düşmanları olan Titanlar ile bir tutmuşlardır. (*OGIS* 278; Polyb. XVIII. 2.2. ; 6.4. ; Pompeius Trogus, *Prolog*. 27. ; Paus. I. 25.2. ; Stewart, 1979: 19-25; Habicht, 1990: 561, vd. ; Mitchell, 1993: 21; Stahelin, 1907: 23; Künzl, 1974: 823-826; Wenning, 1978: 1, vd. ; Pedley, 2012: 357, nr.10.27. ; Callimachus, *Hymn to Delos*, 171. ; (Transl. A. W. Mair-G. R. Mair), 1921: 28-29. ; Mineur, 1984: 170).

Fotoğraf 8: Aphrodision (Aphrodite Tapınağı) civarındaki savaştan sonra karısını düşmana esir vermemek için öldüren ve ardından da kendisini bıçaklayan bir Galatlı askerin mermer büstü. (Chamoux, 2002: 79).

MÖ 3. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Roma'nın Hellenistik dünya ile tanışması ve Seleukos Kralı III. Antiokhos ile mücadeleye girişmesi nedeniyle dönemin tüm yazarları bu olaya yoğunlaşmıştır. Bu nedenle MÖ 230-190 yılları Galatların Anadolu'daki karanlık dönemidir. Zira bu dönemde Galatların faaliyetlerine dair elimizde çok az bilgi bulunmamaktadır. Bu yetersiz bilgilere göre Seleukosların ortak kralları II. Seleukos ve Antiokhos Hieraks'ın ölümüyle birlikte tahta oturan III. Seleukos Keraunos, Anadolu'daki Galat zulmüne son vermeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Galatlara karşı dış politikayı yeniden belirleyen III. Seleukos, Galatya'yı kendi toprağı olarak kabul etmiş ve Galatları bir siyasi teşekkül olarak görmeyi reddetmiştir. Ancak Seleukos kralının bu tutumu trajikomik bir şekilde son bulmuş ve MÖ 223 yılında Pergamon ile giriştiği bir savaş sırasında Phrygia'da Apaturiyos adında bir Galatlı asker tarafından öldürülmüştür. Buna karşın sonraki yıllarda Galatların Seleukoslarla müttefiklik ilişkisi devam etmiştir. Galatlar bu tarihten sonra ilk kez MÖ 190 yılındaki Magnesia Savaşı'nda adını duyurmuşlardır. Bu savaşta Galatların Roma'ya karşı III. Antiokhos'un yanında yer alarak kroniklere geçmesiyle birlikte Galatlar için karanlık dönem son bulmuştur (Liv. XXXVIII.12.4. ; App. *Syr*. 32. ; Mitchell, 1993: 22; Kaya, 2011: 68).

2.2.5. Anadolu'ya Yeni Galat Göçleri: Tylis Krallığı'nın Yıkılması ve Aigosaglar'ın Küçük Asya İstilası (MÖ 218)

MÖ 279/278 yılında Trakya bölgesinde kurulan Tylis Krallığı'nın MÖ 218 yılında yıkılmasıyla birlikte Anadolu topraklarına Galatların yeni bir göç dalgası başlamıştır. Zira Tylis Krallığı'nın çöküşünden sonra yeni bir yurt arayışına giren Galatların Aigosaglar boyu aynı tarihlerde Anadolu'da yaşanan kaos ortamını fırsata çevirmiştir. Zira Seleukoslarla Pergamon Krallığı arasındaki mücadeleden istifade eden Aigosaglar, *Hellespontos* (Çanakkale Boğazı) üzerinden Anadolu'ya geçerek I. Attalos'un ordusunda ücretli asker olarak görev yapmaya başlamışlardır (Polyb. V. 77.2. ; Mitchell, 1993: 22; Holleaux, 1968: 17; Arslan, 2000a: 86; Kaya, 2011: 68-69; 2019: 158). I. Attalos'un amacı Akhaios tarafından isyana teşvik edilen Aeolis şehirlerini yeniden hizaya sokmak için bölgeye bir sefer düzenlemekti. Bu kapsamda MÖ 218 yılından itibaren I. Attalos'un Anadolu topraklarındaki işgal hareketine katılan Aigosaglar, Mysia bölgesindeki *Apia* (Balıkesir Ovası) ile Pelekeas Dağı arasındaki tüm yerleşimleri yağmalamışlardır. Ancak MÖ 1 Eylül 218 yılında Megistos Nehri civarında mola verdikleri sırada yaşanan güneş tutulmasına şahit olan Aigosaglar bu doğa olayını kötü bir alamet olarak yorumlayarak geri dönmek istemişlerdir. Bunun üzerine Galatların kendisine ayak bağı olmasını istemeyen Pergamon Kralı I. Attalos, Aigosagları *Aleksandria Troas* (Dalyan Köyü) yakınlarına yerleştirmiş ve yoluna devam etmiştir (Polyb. IV. 45-46. ; V. 78.5. ; Robert, 1937: 188; Mitchell, 1993: 22; Arslan, 2000a: 86; Kaya, 2011: 70; 2019: 158; Coşkun, 2019: 149).

Pergamon Krallığı'ndaki ücretli askerlik görevi sona eren Aigosaglar kısa bir süre sonra *Hellespontontos* (Çanakkale Boğazı) civarındaki kentleri yağma ve talan etmeye başlamışlardır. Ancak MÖ 217/216 yılında *İlion*'a (Hisarlıktepe) saldıran Aigosaglar bölge halkına yardıma gelen *Aleksandria Troas* (Dalyan Köy) komutanı Temistes tarafından mağlup edilmişlerdir. Bu mağlubiyetten sonra bölgeden kovulan Aigosaglar, *Abydos* (Nara Burnu) kenti civarındaki *Arisbe*'ye (Musaköy) yerleşmişlerdir. Ancak burada da saldırılarına devam eden Aigosaglar, Bithynia Kralı I. Prusias tarafından kadın, çocuk, yaşlı olmaları gözetilmeksizin kılıçtan geçirilmişlerdir (Poly. V. 111. : Michels, 2009: 69, vd. ; Strobel, 1996a: 236; Mitchell, 1993: 22; Magie, 1950: 10; Kaya, 2011: 71; 2019: 159; Arslan, 2000a: 87-88; Schwertheim, 2009: 67).

2.2.6. MÖ 2. Yüzyılda Galatların Anadolu'daki Faaliyetleri

MÖ 190 yılındaki Magnesia Savaşı'nda III. Antiokhos'a destek veren Galatlara, Romalı general Manlius Vulso MÖ 189 yılında bir cezalandırma seferi düzenlemiştir[86]. *Kelainai/Apameia* (Dinar) kentinden yola çıkan Roma ordusu *Metropolis* (Tatatlı), *Synnada* (Şuhut) ve *Anabura* (Enez) kentlerinden geçtikten sonra *Alandros* (Pınarbaşı) Irmağı civarındaki *Abbasium* (Göme) kentinde mola vermiştir (Polyb. XXI. 36.3. ; Liv. XXXVIII. 15.13-15. ; Mitchell, 1993: 23; Kaya, 2011: 77). Manlius bu sırada Magnesia Savaşı'nda Seleukoslara destek veren Galat boyları arasında yer almayan Tolistobogiler boyunun lideri Eposognatos'a bir elçi yollayarak Tektosaglar ile girişeceği mücadelede taraf olmamasını istemiştir. Eposognatos ise iki taraf arasında bir barış yapılmasını istemiş ve bunun için arabuluculuk yapmıştır. Tolistobogiler beyinin teklifini kabul eden Manlius bölgedeki Galat yerleşimlerinden Kuballum kalesi civarına hareket ederek burada kamp kurmuştur. Ancak bu sırada Galatların saldırılarına maruz kalan Manlius ordusundan kayıplar vermiş olsa da bu saldırıyı püskürtmeyi başarmıştır (Liv. XXXVIII. 18.1-17. ; Polyb. XXI. 37. ; Mitchell, 1993: 23; Kaya, 2011: 79-80). Bu saldırıdan sonra barış opsiyonunu rafa kaldıran Manlius, *Sangarios* (Sakarya Nehri) üzerinden *Gordion*'a (Yassı Höyük) hareket etmiştir. Bu sırada Tolistobogiler beyinin barış çağrısına diğer Galat liderlerinin olumsuz cevap verdiğini bildirmesi üzerine iki taraf arasındaki diplomatik kanallar tamamen kapanmıştır. Galatların tahkimatı yüksek Olympos Dağı'na çıkarak burada kendilerini savunacakları istihbaratını alan Manlius vakit kaybetmeden bu bölgeye hareket etmiştir (Körte, 1897: 18; Stahelin, 1907: 53; Kaya, 2011: 80). Bu sırada Tektosaglar ve Trokmeler ailelerini *Magaba*'da (Elmadağ) bırakarak Olympos Dağı'ndaki kardeşlerine katılmışlardır. Gaulotos, Komboiomaros ve Ortiagon komutasında birleşen Galatlar savaş hazırlıklarını tamamlamışlardır. Ancak Tolistobogiler beyinden Galatların tüm savaş planını öğrenen Manlius bu doğrultuda gerekli karşı önlemleri almıştır. Nihayetinde iki taraf arasında gerçekleşen savaş Galatlar adına büyük bir hezimetle sonuçlanmıştır. Yaklaşık 40.000 Galatlı hayatını kaybederken bir o kadarı da Romalılara esir düşmüştür (Liv. XXXVIII. 19-24. ; Polyb. II. 28. ; XXI.38. ; Strab. IV. 4.5. ; App. *Syr*. 42. ; Diod. V. 29.4. ; Flor. *Epit*. I. 27. ; Plut. *Mor*. XXII. ; Mitchell, 1993: 24; Stahelin, 1907: 56; Kaya, 2011: 81-84, vd. 87-88).

Aldıkları ağır mağlubiyetten sonra Tektosaglar ve Trokmeler Ankyra'nın yaklaşık on mil doğusunda bulunan *Magába Dağı*'nda (Elmadağ) benzer bir savunma pozisyonu almışlardır. Galatların buradaki mücadelesine Paphlagonia şeflerinden Gangra'lı Morzius ve Kappadokia Kralı IV. Ariarathes 4.000 asker ile destek vermişlerdir. Olympos Dağı zaferinden sonra ilerleyişine devam eden Manlius, Magába Dağı'nda bulunan Galatların üzerine yeni bir sefer başlatmıştır. Bu sırada Tektosagların talep ettiği sözde barış müzakereleri sırasında Galatlı kadın ve çocuklar bölgeden tahliye edilmiştir. Ailelerini *Halys*'ın (Kızılırmak) doğusundaki güvenli alana taşıyan Tektosaglar devam eden barış müzakereleri sırasında Manlius'a bir suikast planlamışlardır. Ancak Manlius bu saldırıdan kurtulmuş ve müzakerelere son vererek Galatların üzerine yürümüştür. Tıpkı ilk savaşta olduğu gibi Galatlar bu savaşta da mağlup olmuşlardır. Ancak bu defa kamplarındaki devasa ganimetleri yağmalama telaşına düşen Romalılar tarafından katledilmekten kurtulmuşlardır. Halys Irmağı'nın doğusuna kaçan Galatlar'ın barış talebi Manlius

[86] Manlius Vulso'nun Galatlara karşı bir cezalandırma seferi düzenlemesinin tek nedeni Galatların Magnesia Savaşı'nda III. Antiokhos ile aynı safta olmaları değildir. Roma'nın Galatlara karşı Magnesia'dan iki asır öncesine dayanan bir düşmanlığı bulunuyordu. Zira MÖ 387'de Allia Irmağı civarında Roma'yı mağlup eden Galatlar, Roma kentine dahi girmiş ve bu kenti yağmaladıktan sonra herkesi katletmişlerdir. Hayatta kalmayı başaran Romalılar ise Capitolium'a sığınmışlardır. Galatlara vergi ödeyerek özgürlüğüne kavuşan Romalılar altın pazarlığı sırasında Galat lideri Brennos'un kendilerini aşağılayan tutumunu unutmamışlardır. Öyle ki Romalıların ödediği altınlar tartılırken terazinin diğer kefesine kılıcını koyan ve daha fazla altın talep eden Brennos kendisine itiraz eden Roma halkını *Vae Victis* (Yazık mağluplara) söylemiyle küçümsemiştir (Liv. V. 48. ; Demircioğlu, 1987: 109).

tarafından reddedilmiştir (Liv. XXXVIII.26-27. ; Polyb. XXI. 40.1. ; Mitchell, 1993: 24; Stahelin, 1907: 56; Kaya, 2011: 86-87).

Romalılar için Galatların mağlup edilmesi, Seleukoslara karşı kazandıkları zaferden daha büyük anlam ve önem taşımıştır. Bu nedenle Manlius'un zaferi tüm Roma'da coşku ile kutlanmıştır. Bu sırada Kappadokia ve Paphlagonia ile birlikte Manlius'un huzuruna çıkan Galatlar bir kez daha barış talebinde bulunmuşlardır. Ancak Manlius MÖ 188 yılında *Amorion*'da (Emirdağ) yapılan görüşmelerde Galatların teklifini reddetmiştir[87].

MÖ 188 Apameia Barışı kararları gereği Pergamon Krallığı'nın tahakkümü altına giren Galatlar, Roma'yı yeniden karşısına almamak için durumu kabullenmiş ve herhangi bir karşı girişimde bulunmamışlardır. Ancak Romalıların Anadolu topraklarından ayrılmasıyla birlikte Galatlar yeniden Küçük Asya siyasetine dahil olmuşlardır. Zira Tolistoboglar lideri Ortiagon, Pergamon ile savaş halinde olan Bithynia Kralı Prusias ile ittifak kurmuştur. Ancak MÖ 184/183 yılında Lypedron Dağı'nda yapılan savaşı II. Eumenes'in kazanması nedeniyle Ortiagon yeni bir müttefik arayışına girmiştir (*OGIS* 298. ; Polyb. III. 3.6. ; Pomp. Trog. *Prolog.* 32. ; Liv. XXXIX. 46. 9.51. ; Just. XXXII. 4.2-8. ; Magie, 1950: 1194-1196; Mitchell, 1993: 24; Stahelin, 1907: 62; Kaya, 2011: 90-91). Bu sırada Pergamon ve Pontos Krallıkları arasında başlayan savaşlarda Pontos Kralı I. Pharnakes'i destekleme kararı alan Galatlar yine kaybeden tarafta yer almışlardır. Zira bu mağlubiyetin ardından Pergamon Kralı II. Eumenes'e boyun eğmek zorunda kalan Galatların kendi yurtları olan Galatya bölgesine girmeleri yasaklanmıştır (Polyb. XXIV. 14.6. ; Coşkun, *APR*, (2004-2008)-(2010-2018), 255, vd. 298-299. ; Stahelin, 1907: 61; Mehmet Ali Kaya, 2011: 92-93).

Galatlar MÖ 179-169 yılları arasında boyun eğdikleri Pergamon Krallığı'na karşı herhangi bir kalkışmada bulunmadıkları gibi Pergamon ordusunda görev dahi almışladır. Nitekim Üçüncü Makedonya Savaşı (MÖ 171-169) sırasında müttefiki Roma'ya destek olmak için II. Eumenes tarafından Yunanistan'a gönderilen birliklerin çoğunluğunu Galatlar oluşturmuştur (Liv. XLII. 57.7-9. ; Magie, 1950: 765; Kaya, 2011: 93). Ancak MÖ 169 yılında desteğe giden Galatia süvari birliğinin bulunduğu gemilerin batması ile Galatların sükunet dönemi sona ermiştir. Çok sayıda askerini kaybeden Galatlar bundan ötürü II. Eumenes'i ihmalkarlıkla suçlayarak Pergamon Krallığı'na savaş açmışlardır. Üstelik Pergamon ile arası açılan Roma Senatosu da bu savaşta Tolistobogların yeni lideri Solovettios'u desteklemiştir. Ancak buna rağmen II. Eumenes MÖ 169-166 yılları arasında gerçekleşen üç savaşta da Galatları mağlup etmeyi başarmıştır. Bu mağlubiyete rağmen Galatlar topraklarının II. Eumenes tarafından işgal edilmesine Romalılar engel olmuştur (Polyb. XXX. 3.7-9. ; Liv. XLV. 34.14. ; Mitchell, 1993: 25; Stahelin, 1907: 68; Magie, 1950: 766; Coşkun, 2019: 155; Kaya, 2011: 97).

Roma ve Pergamon arasındaki ilişkilerin sona ermesinden en karlı çıkan taraf Galatlar olmuştur. Zira MÖ 165 yılında Roma'ya bir elçilik heyeti gönderen Galatlar'ın yeniden bağımsız olma talebi Roma Senatosu tarafından kabul edilmiştir (Polyb. XXX. 19-20. ; Just. XXXVIII. 6.3. ; Mitchell, 1993: 26; Demircioğlu, 1987: 387; Kaya, 2011: 94). Roma'nın bu kararına uymak zorunda kalan II. Eumenes, Galatlara karşı faaliyetlerine gizlice devam etmiştir. Zira II. Eumenes bu doğrultuda Galatların yoğun bir şekilde iskan ettiği Pessinus'taki tapınağın başrahibi Attis ile ortak düşmanları olan Galatlar üzerine düzenlemeyi planladıkları sefer hakkında devamlı mektuplaşmışlardır. Bu durumdan haberdar olan Galatlar MÖ 163 yılında Pessinus Tapınak Devleti'ne ait topraklara saldırmışlardır. Galatlar ayrıca aynı yıl II. Eumenes'in diğer bir müttefiki olan Kappadokia Krallığı topraklarına da saldırmışlardır. Pegamon ve Kappadokia

[87] 600 talantonluk savaş tazminatı ödemeyi kabul eden Galatların barış teklifine Manlius: *"Barış koşullarını Pergamon kralı II. Eumenes Roma'dan dönünce, ondan öğrenin"* cevabını vermiştir. Zira aynı yıl Apameia'da yapılan barış antlaşmasıyla birlikte Galatlar, Pergamon Krallığı'nın tahakkümü altına girmişlerdir (Liv. XXXVIII. 39.14-17. ; 40.1-3. ; Mitchell, 1993: 24.; Kaya, 2011: 89).

krallarının talebiyle bu olayı araştırmak üzere Anadolu'ya gelen Romalı elçilik heyeti tarafından suçlu bulunan Galatlar saldırılana son vermek zorunda kalmıştır (Strab. XII.5.3. ; Polyb. XXX. 8-13.1. ; Liv. XXIX.10.4. ; XLII. 29.4. ; Welles, 1934: 241-253; Virgilio, 1981, nr.55-61; Stahelin, 1907: 82; Mitchell, 1993: 26; Magie, 1950: 770; Kaya, 2011: 99).

Galatların MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'daki faaliyetleri hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Her ne kadar Roma tarafından bağımsız olarak ilan edilse de Galatlar Anadolu'daki diğer krallıkların gölgesinde kalmışlardır. MÖ 133 yılında Pergamon krallığının yıkılmasından sonra Anadolu'da güç dengeleri yeniden değişmiştir. Zira Pergamon Krallığı'nın yasal varisi olduğunu iddia ederek bir ayaklanma başlatan Aristokhos'un ayaklanması bu dengelerin değişmesindeki en önemli faktör olmuştur. Öyle ki Roma Senatosu bu ayaklanma sırasında Roma'ya destek veren Anadolu'daki diğer krallıklara toprak bağışlayarak mükafatlandırmıştır. Bu toprak tevcihi sırasında Phrygia toprakları Pontos Kralı V. Mithridates'e verilmiştir. Pontos bölgesi ile Phrygia bölgesi arasındaki topraklarda yaşayan Galatlar böylece Pontos Krallığı ile karşı karşıya gelmiştir (Stahelin, 1907: 86; Magie, 1950: 1042; Kaya, 2011: 104-105). Nitekim Pontos Kralı VI. Mithridates, Anadolu'daki Roma hegemonyasına son vermek için başlattığı işgal hareketi kapsamında MÖ 103 yılında Galatya'yı işgal etmiştir (Just. XXXVII.4.3-4. ; Coşkun, 2019: 155: Kaya, 2011: 106).

VI Mithridates'in Roma'nın Asya Eyaleti'ne saldırmasıyla başlayan MÖ 88 yılındaki I. Mithridades Savaşı sırasında Pontos kralının talimatıyla bölgedeki yaklaşık 80-150 bin arasında Roma vatandaşı katledilmiştir. Bu savaşta ikinci büyük katliamı Roma'nın Asia Eyaleti Valisi Cassius'un yanında savaşan Galatlar yaşamıştır. Zira MÖ 86 yılındaki Khaironeia Savaşı'nda destek verdiği Pontos ordusunun Roma'ya mağlup olmasının ardından Galatların kendisine ihanet edeceğini düşünen VI Mithridates, düzenlediği şölene davet ettiği çok sayıda Galatlıyı kılıçtan geçirmiştir (App. *Mith*. 46-58. ; Plut. *Mor*. III. 23. 259. ; Mitchell, 1993: 31; Kaya, 2011: 107-110; Arslan, 2000a: 137-139; Magie, 1950: 223). Çok sayıda askerini kaybeden Galatlar bu tarihten itibaren Pontos Kralı VI Mithridates'e boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Bu saldırıdan kurtulmayı başaran üç Galat beyi dışında tüm Galat liderlerini öldüren VI. Mithridates, Galatia valiliğine Eumakhos adındaki komutanını atamıştır. Ancak hayatta kalan Galat beyleri toparlanarak yurtlarını Pontos kralından geri almışlardır. Galatlar ayrıca MÖ 85 yılındaki Birinci Mithridates Savaşı'nda Roma'nın yanında savaşarak kazanan tarafta yer almışlardır (Magie, 1950: 230; Kaya, 2011: 110)

2.2.7. Galatların Hellenistik Anadolu Tarihindeki Son Yılları

Birinci Mithridates Savaşı'ndan sonra Roma'ya itaat etmeye başlayan Galatlar MÖ 66 yılına kadar devam eden Mithridates Savaşlarında Roma'ya destek vermişlerdir. Pontos kralını mağlup ederek Anadolu'da üstünlüğü yeniden ele geçiren Roma bölgede yeni bir idari düzenlemeye gitmiştir. Bu doğrultuda Roma proconsulü Pompeius MÖ 63 yılında *Lex Manilia* (Manilia Yasası) ile aldığı yetkiyle VI Mithridates'in katliamından kurtulan Galat beylerine yeni görevlerini tevcih etmiştir. Buna göre Deiotaros Tolistobogların, Brogitaros Trokmelerin ve Kastor Tarkondarios ile Domnilaos ise Tektosagların başına getirilmiştir (App. *Mith*. 114. ; Kaya, 2011: 114). Deiotaros'a MÖ 59 yılında Roma Senatosu tarafından *Basileus* (Kral) unvanı verilmiştir. MÖ 58 yılında ise Brogitaros kral olarak ilan edilmiştir (Strab. XII. 3.13. ; Adcock, 1937: 14; Wroth, 1964: xvii; Kaya, 1998, 170). Deitaros'un Krallığı, Roma Sanatosu tarafından kendisine tahsis edilen yeni topraklarla birlikte geniş bir alana yayılmıştır. Zira Ankyra'nın batısındaki toprakların hakimiyetine ek olarak Gazelonis bölgesi, Pharnakeia bölgesi, Kolkhis ve Küçük Armenia toprakları Deitaros'un hakimiyetine girmiştir. Brogitaros'un hakimiyetindeki krallık toprakları ise daha dar bir alanla sınırlı kalmıştır (Strabon. XII.3.13. ; 5.2. ; Cic. *Phil*. II. 37.94. ; Mitchell, 1993: 33; Adcock, 1937: 11-16; Magie, 1950: 1237-1238; Kaya, 2011: 115-116). Krallık unvanı verilmeyen Tektosagların beyleri Kastor Tarkondarios *Gorbeus* (Oğulbey) kalesinde ve Domnilaos ise *Ankyra* (Ankara) kalesinde hüküm sürmüşlerdir (Strabon, XII.5.3. ; Magie, 1950: 1236, 1276; Mitchell, 1993: 37; Kaya, 2011: 116).

Galatların mutlak ve tek kralı olmayı amaçlayan Deiotaros bu doğrultuda bir takım diplomatik adımlar atmıştır. Zira Tolistobogların kralı bir taraftan Hellenistik Krallıklar ve Roma ile ilişkilerini güçlendirirken diğer yandan kızlarını Trokmelerin ve Tektosagların beyleriyle evlendirmiştir. Ancak Deiotaros, Galatların mutlak hakimi olabilmek için damadı ve Trokmelerin Kralı Brogitaros ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. İki kral ilk olarak Pessinus Tapınak Devleti'ni ele geçirmek için karşı karşıya gelmiştir. Ancak kendi himayesindeki iki kralın birbirleriyle savaşmasını istemeyen Roma bu duruma müdahale etmiştir. Zira MÖ 58 yılındaki *Tribunus Plebis* (Halk Meclisi) oylamasıyla birlikte Pessinus Tapınağı'na rahip atama yetkisi Trokmelerin Kralı Brogitaros'a verilmiştir (Cic. *Har. Resp*. 28-29. ; Kaya, 2011: 119). Pessinus'un hakimiyetini Brogitaros'a bırakmak zorunda kalan Tolistobogların Kralı Deiotaros ise krallığının merkeze uzak topraklarındaki hakimiyetini güçlendirmek için harekete geçmiştir. Deiotaros bu doğrultuda Küçük Armenia bölgesinde babası Sinoriks'in adını verdiği *Sintion* ve *Sinoria* (Bayburt) kalelerini inşa ettirmiştir (Cic. *Att*. V.21.2. ; Strabon, XII.3.28. ; Magie, 1950: 1224; Mitchell, 1993: 36; Kaya, 2011: 119).

Brogitaros'un MÖ 53 yılında ölmesiyle birlikte Galatya'nın tek hakimi olma yolundaki en büyük rakibi ortadan kalkan Deiotaros, Trokmelerin topraklarını ve Pessinus Tapınağı'nın hakimiyetini ele geçirmiştir (Mitchell, 1993: 34-35. ; Stahelin, 1907: 9; Magie, 1950: 1236; Kaya, 2011: 120). Ancak Galatya hakimiyeti önündeki son engel olan Tektosagların toprakları, Deiotaros'un yanlış siyasi hamleleri nedeniyle ele geçirilememiştir. Zira MÖ 50 yılından itibaren Roma triumvirleri Caesar, Pompeius ve Crassus arasında bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Nihayetinde Caesar'ın zaferiyle noktalanan MÖ 48 yılındaki Pharsalos Savaşı'nda hem Tektosaglar beyleri hem de Deiotaros kaybeden tarafı desteklemişlerdir (Caes. *BC*. III. 92. ; Plut. *Pomp*. 69-72. ; Magie, 1950: 1257; Stahelin, 1907: 91; Kaya, 2011: 121). Tektosaglar beylerinden Domnilaos bu savaşta hayatını kaybetmiştir. Deiotaros ise Caesar tarafından yüklü bir savaş tazminatı ile cezalandırılmıştır. Ancak bu savaş tazminatını ödeyemeyen Deiotaros'un mallarına el konularak müsadere edilmiştir (Cic. *Deiot*. 14. ; Flor. *Epit.* II. 13.5. ; Magie, 1950: 1258; Stahelin, 1907: 91; Kaya, 2011: 121). Roma bu gelişmelere rağmen Deiotaros'tan desteğini tamamen çekmemiştir. Zira Pontos Kralı II. Pharnekes tarafından MÖ 48 yılında işgal edilen Deiotaros hakimiyetindeki Küçük Armenia topraklarını kurtarmak için Caesar'ın Anadolu'da görevlendirdiği legatus Domitius Calvinus harekete geçmiştir. Ancak *Nikopolis* (Pürük) kentinde yapılan savaşı II. Pharnekes kazanmıştır (Caes. *BA*. 34. ; Cass Dio, XLII.46.2. ; Magie, 1950: 1262; Kaya, 2011: 123).

MÖ 48 yılında Pontos Krallığı üzerine bizzat yürümek için Anadolu'ya gelen Caesar, ihanetini affettirmek isteyen Deitoras ve Tektosag beylerinin hayatta kalan varisleri tarafından karşılanmıştır (Caes. *BA*. 67. ; Stahelin, 1907: 91-92; Magie, 1950: 1265; Kaya, 2011: 122). İstediğini alan taraf Deitoras olmuş ve Caesar'ın Pontos kralını mağlup ettiği Zela Savaşı'na kral unvanı ile katılmıştır. Hatta bu zaferin ardından Caesar'ı Galatya'da misafiri olarak ağırlamıştır (Cic. *Deiot*. VI. 17. ; Stahelin, 1907: 93; Magie, 1950: 1266; Kaya, 2011: 123). Ancak uğradığı ihaneti unutmayan Caesar *Nikaia*'da (İznik) yeni bir düzenlemeye giderek tüm Galat beylerinin yetkilerini ve imtiyazlarını ellerinden almıştır. Caesar'ın MÖ 45 yılında Anadolu'dan ayrılması üzerine harekete geçen Deiotaros, Trokmelerin topraklarına saldırmıştır. Bunun üzerine Trokmelerin beyi Kastor Tarkondarios, Caesar'a bir elçi göndererek Deiotaros'u şikayet etmiştir. Deiotaros'un Roma İmparatorluğu'nun verdiği kararlara uymadığını belirten elçi aynı zamanda Caesar'ın Galatya'da misafirliği sırasında Deiotaros'un Roma İmparatoru'na bir suikast düzenlemeye çalıştığı iddiasında bulunmuştur (Cic. *Att*. XIV.12; *Deiot*. VII. 22. ; Stahelin, 1907: 94; Magie, 1950: 1235; Kaya, 2011: 124). Caesar bu iddialar üzerine Deiotaros hakkındaki suçlamaları görüşmek için MÖ 45 yılında bir mahkeme toplanmıştır. Caesar'ın başkanlığındaki bu mahkemede Deiotaros'u yakın dostu Cicero *Pro Rege Deiotaro* (Kral Deiotaros Adına) adlı metinle savunmuştur. Ancak Caesar planladığı Parth seferine odaklandığı için Deiotaros'un cezasını seferden döndükten sonra vereceğini bildirmiştir. Caesar'ın Parth seferine çıkamadan MÖ 44 yılında öldürülmesi ile Deiotaros ceza almaktan kurtulmuştur (Cic. *Deiot*. VII.21. ; Stahelin, 2011: 94-95; Magie, 1950: 1275; Kaya, 2011: 125).

Caesar'ın öldürülmesiyle Galatların tek hakimi olma planını yeniden devreye sokan Deiotaros, Trokmelerin kralı ve aynı zamanda damadı olan Kastor Tarkondarios'u ve kendi kızını öldürmüştür. Böylece Trokmelere ait tüm toprakları ele geçiren Deiotaros hayalini kurduğu Galatya Krallığı'nı kurmuştur (Cic. *Att*. XIV. 2. : Strab. XII. 5.1-3. ; *RECAM* II. nr. 188. ; Mitchell, 1993: 37; Kaya, 2011: 125). Ancak Caesar'ın ölmesiyle birlikte Roma'da başlayan yeni bir kaos ortamı nedeniyle Deiotaros'un krallığı Roma Senatosu tarafından onaylanmadığı için meşruiyet kazanmamıştır. Bu sırada Roma'da başlayan yeni iktidar mücadelesinde geçmiş deneyimlerine dayanarak taraf olmaktan kaçınan Deiotaros ilk olarak destek talebinde bulunan Cassius Longinus'u reddetmiştir. Ancak tarafsız kalarak bir şeyler elde edemeyeceğini anlayan Galat kralı, Brutus'u destekleme kararı almıştır. Deiotaros MÖ 42 yılında Trakya bölgesindeki Philippi civarında gerçekleşen savaşta Brutus'un yardımına Amyntas komutasında 5.000 kişilik bir askeri birlik göndermiştir. Ancak Amyntas, kralının talimatlarından bağımsız olarak taraf değiştirmiş ve Brutus'un rakibi olan Marcus Antonius ve Octavianus'un safına geçmiştir. Amyntas'ın bu hamlesi Galatların kazanan tarafta yer almasını sağlamıştır (Cass. Dio, XLVII. 48.2. ; Stahelin, 1907: 96; Magie, 1950: 426; Kaya, 2011: 127).

MÖ 40 yılında Deiotaros'un ölümüyle birlikte Galat tahtına oturan torunu Kastor'un krallığı Roma'nın Anadolu'dan sorumlu triumviri Antonius tarafından onaylanmıştır. Ancak MÖ 37 yılında hayatını kaybeden Kastor'un krallığı kısa sürmüştür (Stahelin, 1907: 97; Mitchell, 1993: 44; Magie, 1950: 433; Kaya, 2011: 128). Bunun üzerine Antonius Galatya'da yeni bir idari düzenlemeye giderek Philippi Savaşı'ndaki başarısı nedeniyle Amyntas'ı Galat kralı ilan etmiştir (Cass. Dio, XLVIII. 3.5. ; Stahelin, 1907: 97; Erzen, 1946: 51; Kaya, 2011: 128). Amyntas MÖ 31 yılındaki Actium Savaşı'nda Antonius'a ihanet ederek Octavianus'un yanında yer almıştır. Yine doğru bir seçimle kazanan tarafta yer alan Amyntas böylece kral unvanını koruyabilmiştir (Vell. Pat. *Hist*. II. 84.2. ; Cass. Dio, L.13.8. ; Plut. *Ant*. 61. ; Stahelin, 1907: 99; Kaya, 2011: 130). Galatia tahtına oturduğu tarihten itibaren Roma'ya sadık kalan Amyntas MÖ 25 yılında hakimiyet alanındaki kabileler üzerinde otoritesini tesis etmek için çıktığı bir sefer sırasında Homanadlar beyinin eşi tarafından öldürülmüştür. Böylece Amyntas Galatya'nın son kralı olmuş ve Galatya toprakları Roma tarafından *Provincia Galatia* (Galatya Eyaleti) ilan edilmiştir (Tac. *Ann*. III. 48. ; Cass. Dio, LIII. 26.3. ; Levick, 1967: 27. ; Bowersock, 1965: 52; Magie, 1950: 1282; Kaya, 2011: 132; Ramsay, 1926: 201, vd. ; Syme, 1937: 112, vd.).

2.3. KOMMAGENE KRALLIĞI

2.3.1. Kommagene'nin Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi

Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan *Kommagene*'nin (Adıyaman) bilinen en eski tarihi Paleolitik Çağ'a uzanmaktadır. Nitekim Adıyaman'ın Samsat ilçesi civarındaki Şehremuz Tepe'de yapılan kazılar sonucunda Paleolitik Dönem'in alt ve orta evrelerine (MÖ 60000-10000) ait arkeolojik kalıntılar bulunmuştur (Sevin, 1994: 10-29; Özgüç, 1988: 291-300; Ezer-Yağız-Demirtaş-Özciriş, 2014: 176; Ezer, 2016: 15-20; Roaf, 1996. 65; Eraslan, 1997: 3; Kurtuluş, 1995: 18; Ergeç, 1995: s.33). Yine Adıyaman'ın Gritille, Palanlı, Pirin, Levzin, Hayaz Höyük, Tille Höyük ve Şehremuz Tepe mevkilerinde yapılan çalışmalar sonucu Neolitik Döneme (MÖ 8000-5500) ait yerleşik hayat bulguları saptanmıştır (Sevin, 2003: 36; Hauptmann, 2000: 12-22; 2012: 22; Ezer-Yağız-Özciriş-Zorlu, 2016: 12-13. ; Ellis, 1985: 262-263; French, 1985: 211-215; Eraslan, 2000: 263, vd.). Ayrıca yerleşik hayata bağlı olarak zamanla üretici tarım topluluğu haline gelen Adıyaman'da Kalkolitik Çağ'a ait ilk yerleşim alanları da bulunmuştur (Messerschmidt, 2012: 27; Ezer-Özciriş-Zorlu, 2017: 416; Ellis-Voigt, 1982: 319; Blaylock-French-Summers, 1990: 89. vd.; Erkanal, 1993: 37; Bulut, 2000: 2; Ergeç, 1995: 34-35). Tunç Çağı'nda Hattilerin egemenliği altında olan Adıyaman ve civarında bulunan tunçtan yapılmış eşyalar ise günümüzde Adıyaman müzesinde sergilenmektedir (Eraslan, 1997: 297; Roodenberg, 1984: 1 vd.; Okulmuş, 2016: 51, vd.). Asur Koloni Çağı olarak nitelendirilen MÖ 2000'li yıllardan itibaren Kafkasya üzerinden Anadolu'ya giren Hititler'in Güneydoğu Anadolu'yu ele geçirmesiyle birlikte Adıyaman Hitit egemenliğine girmiştir (Umar, 2008: 9-13; Akurgal, 1992: 11-12; Acar, 2000: 11; Eraslan, 1997: 4). Hititlerin MÖ 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Güneydoğu Anadolu'daki hakimiyetinin zayıflamasıyla birlikte Asya kökenli Hurri/Mitanniler MÖ 1460/1450 yıllarında bu bölgenin hakimiyetini ele geçirmişlerdir. Bu hakimiyet Asur Kralı I. Salmanasar'ın Mitannileri mağlup etmesiyle son bulmuş ve bölgede MÖ 12. yüzyıldan itibaren Samsat merkez olmak üzere Geç Hitit Devletlerinden Kummuh Krallığı kurulmuştur (Hawkins, 1982: 372-375; Luckenbill, 1926: 74, nr.220,221. ; 272, nr.769. ; 287, nr.797. ; 292, nr.813 vd. ; Ebeling-Meissner, 1980-1983: 338-340; Hawkins, 1988: 108; Kalaç-Hawkins, 1989: 108-109; Özkan, 1993: 65, vd.; Kınal, 1998: 242; Umar, 1982: 193; Güngör, 2014: 88; Memiş, 2012: 221; Günaltay, 1946: 28-29; Bahar, 1986: 368; Salvini, 2006: 34; Kaya, 2019: 133). Bu tarihten itibaren Kummuh Krallığı Anadolu'da hakimiyet mücadelesi veren Asurlulara ve Urartulara vergi ödemek kaydıyla yaklaşık beş asır boyunca bağımsızlığını korumuştur. Ancak II. Sargon MÖ 709 yılında Urartular üzerine düzenlediği bir sefer ile Kummuh ülkesinin bağımsızlığına son vermiştir (Mutlu, 2015: 105; Tadmor, 1958: 93; Salvini, 2006: 110; Kaya, Türkiye'nin Eskiçağ 2019: 133; Kınal, 1998: 256; Acar, 200: 12). Yaklaşık bir asırlık Asur hakimiyetinden sonra Kummuh ülkesi MÖ 605 yılında *Keldanilerin* (Yeni Babil Devleti) egemenliğine girmiştir (Dörner, 1981: 147; Özgüç, 1985: 443; Blaylock, 2009: 31-32; Kaya, 2019: 133; Acar, 2000: 12). MÖ 529 yılından itibaren Pers İmparatoru I. Dareios'un tüm Ön Asya'yı fethetmesiyle birlikte *Kummuh* Pers egemenliğine girmiştir[88]. Nihayetinde MÖ 1. binyılın son çeyreğine kadar Asur, Babil ve Pers hakimiyetinde geçen bu yıllar sonraki süreçte Anadolu'da bağımsız bir krallık haline gelen Kommagene'nin siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik alt yapısını hazırlamıştır (Hawkins, 1975: 5-10; Messerschmidt, 2012: 23, vd.; 2014: 323, vd.; 2017: 33, vd.; Schachner, 2008: 69, vd.; 2011: 19, vd. ; 2014: 33, vd. ; Özçiriş, 2019: 1-2).

[88] Kommagene'nin hanedanlık kayıtlarının yer aldığı Nemrud Dağı'ndaki I. Antiochos Theos'a ait anıtsal mezarda defnedilen kralın atalarını tanımlamak için bıraktığı çok sayıda heykel ve epigrafik kayıtlar bulunmuştur. Antiochos, kendisine ait büyük kült yazıtındaki atalar sırasını "*ırkımın son derece mutlu kökü* olarak tanımlamıştır. Buna göre Kommagene'nin atalar listesi Dareios ile başlar ve dört Pers kralı (Xerxes, Artaxerxes, II. Dareios ve II. Artaxerxes) ile devam eder. Daha sonra ise satrap sıfatıyla *Aroandes* (Orontes) ve onun soyundan olanlar gelir (Facella, 2009: 379-414; Staab, 2011: 56; Young, 1964: 29, vd. ; Versluys, 2018: 157-158; Strootman, 2016: 212-215; Reinach, 1890: 364; Messerschmidt, 2011: 298-300; Şahin, 1998: 40-44; Sherwin-White-Kuhrt, 1993: 193; Umar, 2008: 36; Kaya, 2019: 133; Oğuz, 1982: 5).

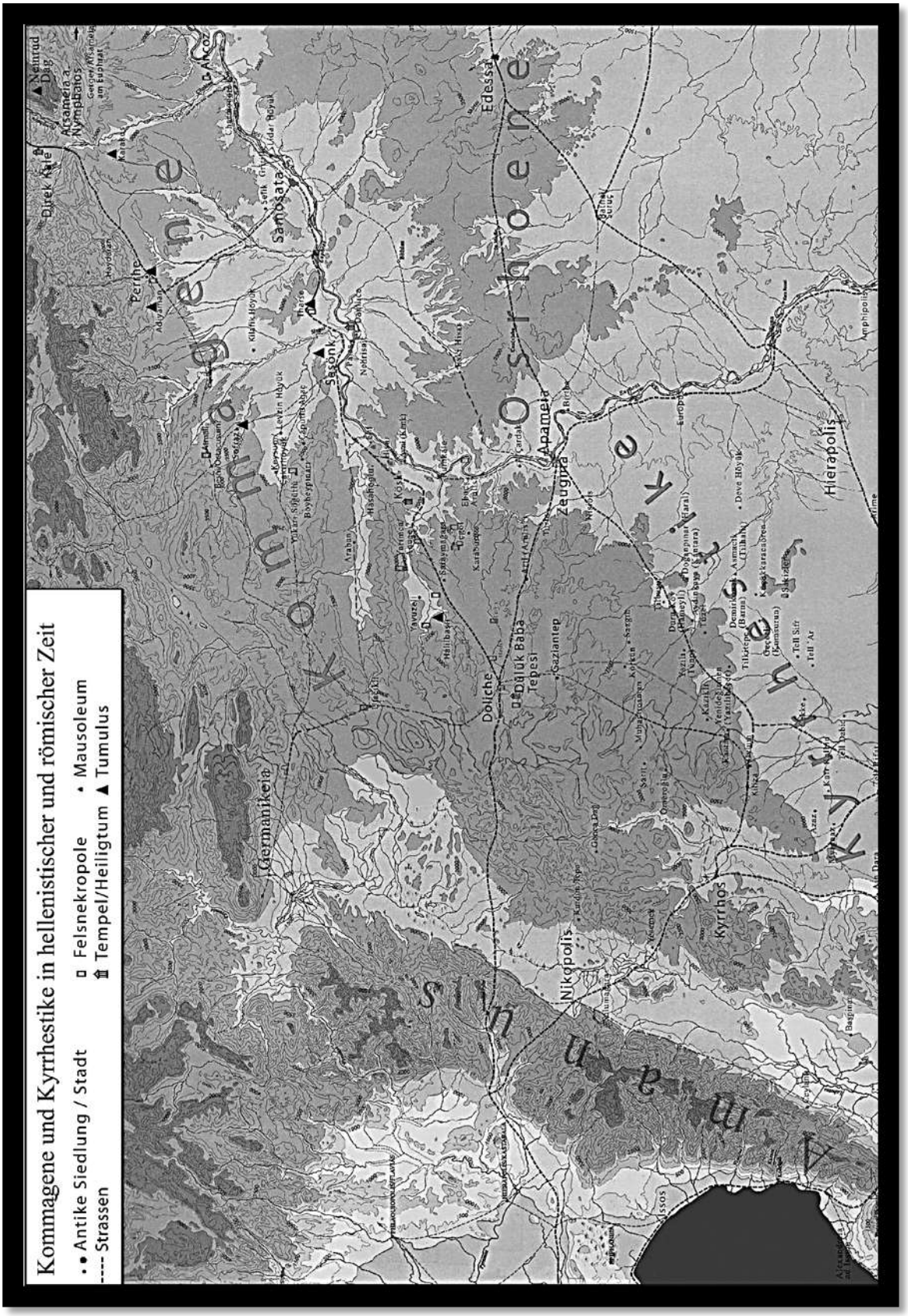

Harita 14: Kommagene Krallığı. (Winter, 2011. Tafel I.)

2.3.2. Kommagene'nin Hellenistik Dönem Tarihi (MÖ 163-69)

Büyük İskender'in doğu seferi sonucunda Pers İmparatorluğu'nu fethetmesiyle birlikte bir Syria-Hitit krallığı olan Kummuh toprakları, MÖ 331 yılından itibaren Makedonya Krallığı'nın hakimiyetine girmiştir. Böylece Hellenistik dünya ile tanışan Kummuh'un adı, Kommagene olarak değişmiştir[89]. Hellenleşmesi ile birlikte Kommagene'nin menşei hakkında tarihçiler arasında bir fikir ayrılığı yaşanmıştır[90]. Ancak menşei ne olursa olsun Hellenistik dönem ile birlikte tarih sahnesine çıkan Kommagene, Anadolu'nun önemli siyasi teşekküllerinden biri olmuştur. MÖ 3. yüzyıl tarihi hakkında sahip olduğumuz sınırlı sayıdaki belgelere göre başkenti Samosata (Samsat) olan Kommagene'nin ilk hükümdarı olarak I. Samos'tur[91]. I. Samos'tan sonra MÖ 240 ile MÖ 210 yılları arasında sırasıyla I. Arsemes, II. Arsemes ve Xerxes hükümdarlık yapmışlardır. Bu süre zarfında devam eden Diadokhlar mücadeleleri sonucunda Kommagene III. Antiokhos (MÖ 223-187) idaresindeki Seleukosların hakimiyetine girmiştir. Böylece Kommagene Seleukosların *eparkhia* adını verdikleri satraplıklarından biri olmuştur[92]. Ancak MÖ 190 yılındaki Magnesia Savaşı'nda III. Antiokhos'un Roma'ya mağlup olmasıyla birlikte Seleukosların Anadolu hakimiyeti son bulmuş ve Kommagene için yeni bir dönem başlamıştır.

---

[89] Kummuh adının Hellenistik dönemle birlikte Yunanca'da "Genler Topluluğu" anlamına gelen Kommagene olarak değişmesinin tarihi ve sosyo-kültürel bir altyapısı vardır. Zira Grek ve Pers medeniyetlerinin inanç ve kültürel değerlerinin bütünleştiği kozmopolit bir krallık olan Kommagene adı kapsadığı coğrafyanın antik dönemde doğu ve batı uygarlıklarının kesişme noktası olduğunun terminolojik karşılığıdır (Blömer-Winter, 2011: 18; King, 1912-1913: 47, vd. ; Goetze, 1940: 4, vd. ; Goell, 1996: 18-21; Collar, 2021: 319, vd. ; Dalyan, 2020: 28; Kaya, 2019: 133; Blaylock-French-Summers, 1990: 117; Ellis-Voigt, 1982: 323; Hwang, 2014: 64). Bilge Umar'a göre "*Kommagene, Anadolu'da Hellenleşmenin en güç, geç ve zayıp gerçekleştiği yerlerden biridir."* Bkz. Umar, 2008: 3).

[90] Kimi tarihçiler Kommagene Krallığı'nın menşeini Armenia'ya dayandırmaktadır. Öyle ki MÖ 401 yılında iktidar mücadelesi yaşayan Pers İmparatorluğu'nda Araondas adındaki bir komutan Pers Kralı II. Artaxerxes'i destekleyerek Kyros'u mağlup etmiştir. Bunun üzerine Pers kralı kızı Rhodogue ile evlendirdiği Araondas'ı Armenia Satrabı ilan etmiştir. Bu tarihten itibaren *Kommagene*'de (Adıyaman) Armenia satrabı olan Araondas'ın da dahil olduğu Orontes hanedan üyeleri hüküm sürmüşlerdir. Bu nedenle Kommagene'nin MÖ 3. Yüzyıldaki hukuki statüsünü Armenia Krallığı'na bağlayan bir çok yazar bulunmaktadır. Bu yazarlar Kommagene'nin Seleukoslara karşı ayaklanarak bağımsızlığını kazanmasında en büyük müttefikleri olarak soydaşları Armenia Krallığı'nı göstermişlerdir. Buna göre Kommagene Krallığı'nın kullandığı gökyüzünün hakimiyetini simgeleyen kartal sembolü ile beş noktalı ve sekiz yıldızlı süslemeli krallık tacının Armenia Krallığı'ndan devralındığını iddia etmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. (Facella, 2006: 95, vd. ; Traina, 2021: 345-356; Brijder, 2017: 121; Sullivan, 1990: 59-60; Chahin, 1987: 216; Rose, 2013: 221-222; Wagner-Petzl, 1976: 208; 2012b: 40; Canepa, 2018: 109-112; Sullivan, 1977: 748; Blömer-Winter, 2011: 21-22; Sherwin-White-Kuhrt, 1993: 14; Hawkins, 1982: 375; Kaya, 2019: 134). Kommagene'nin menşeini Pers kökenli İran kraliyet hanedanı Hydarnes'e bağlayan götüşler de vardır. Fingerson, 2007: 118; Canepa, 2010: 13; Tarn, 1929: 140; Dalyan, 2020: 35). "The Conspiracy of the Seven" üyesi Hydarnes için bkz. (Herod. III. 70. ; Briant, 2002: 107-108, vd. 136-137; Michels, 2017: 42, vd. 48-49; 2021: 475-496). Kommagene Krallığı'nın menşeini Perslere bağlayan yazarlardan en dikkat çekici yorumu ise "*Fırat'ın yüksek vadisinde Samosata merkezli Kommagene krallığı, …İran hanedanının Helenleşmiş torunları tarafından yönetiliyordu*" ifadeleriyle Maurice Sartre getirmiştir. Bkz. (Sartre, 2000: 637).

[91] Fırat kıyısındaki Arsameia'da bulunan bir yazıtta *"Kral Samos, Kral Arsames'in babası"* şeklinde ifadeler yer almıştır (*OGIS* 394. ; Canepa, 2018: 109; Cohen, 2006: 187-189; Humann-Puchstein, 1890: 285-286; Jalabert-Mouterde-Rey-Coquais, 1929: 267-268; Schottky, 1989: 96-97; Marciak, 2017: 116; Dalyan, 2020: 30-31).

[92] İsimlerinin sonunda "-ene" eki olan idari birimler Seleukos tarafından *eparkhia* adı verilen sistemin birer parçaları idi. (Commagene, Melitene, Gordyene, vb.). Bkz. (Diod. XXXI. 19a. ; Facella, 2006: 200-201; Sullivan, 1990: 10; Habicht, 2008: 357; Taşdöner Özcan, 2015: 98; Kaya, 2019: 134; Umar, 2008: 37).

Zira Seleukos Kralı IV. Antiokhos Epiphanes'e karşı ayaklanan Kommagene Satrabı Ptolemaios (Arsemes'in torunu) MÖ 163 yılında bağımsız Kommagene Krallığı'nı ilan etmiştir (OGIS 402. ; Sullivan, 1977: 742; Facella, 2006: 199; Sullivan, 1990: 60; Jones, 1971: 243; Michels, 2017: 43-44; Kaya, 2019: 134; Canepa, 2021: 71; Dalyan, 2020: 31-32; Wagner, 2012: 39-40; Hoover, 1998: 83-84; Taşdöner Özcan, 2015: 98).

Toros Dağları ile *Euphrates* (Fırat) Nehri arasındaki topraklarda kurulan Kommagene Krallığı'nın başkenti *Samósata*'dır (Winter, 2019: 166; French, 1991: 11, vd. ; Zoroğlu, 1989: 573, vd. ; Umar, 2008: 240, vd. ; Taşdöner Özcan, 2015: 99). Kommagene Krallığı doğuda Fırat Nehri, batıda Kilikya, kuzeyde Kappadokya, güneyde ise Osrohone/Edessa Krallığı ve Syria ile çevrilmiştir. Kommagene Krallığı stratejik açıdan önemli ve doğal kaynakları bakımından zengin bir coğrafyada yer almıştır (Strab. XVI. 2.3. ; Tac. *Hist*. II.81. ; (Transl. Clifford H. Moore), 1962: 291; Josep, *BJ*. V. 461. ; (Transl. H. St. J. Trhackeray), 1961: 345; Facella, 2006: 73, vd. ; Umar, 2008: 1-2.; Cohen, 2006: 30; Hönigmann, 1924: 979; Sullivan, 1990: 59; 1977: 734; Bengtson, 1931: 257-260; Dalyan, 2020: 35; Skogseth, 2013: 7-8.). Böylesine önemli bir coğrafyada ayakta kalabilmek için Kommagene'nin ilk kralı olan Ptolemaios (MÖ 163-130) diplomasi siyasetini benimsemiştir. Bu doğrultuda kuzeydoğu sınırındaki Armenia Krallığı ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ptolemaios'un Kommagene Krallığı topraklarını genişletme politikası doğrultusunda ilk hamlesi ise Kappadokya Krallığı hakimiyetindeki *Melitene*'ye (Malatya) saldırmak olmuştur. Ancak Kappadokya Kralı IV. Ariarates'in mülkünü korumak adına Melitene'ye hareket ettiğini öğrenen Ptolemaios geri çekilmek zorunda kalmıştır (Diod. XXXI. 19a. ; Strab. XI. 12.2. ; Sullivan, 1977: 745; Wagner, 2012b: 40; Sartre, 2005: 24; Magie, 1950: 376, vd. 1239; Canepa, 2021: 81; Dalyan, 2020: 36).

Dönemi hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız Ptolemaios'tan sonra krallığın başına MÖ 130 yılında oğlu II. Samos Theosebes Dikaios (MÖ130-100) geçmiştir (*OGIS* 402. 7–8. ; *IGLS* 46. ; Babelon, 1890: 217, nr.1-2.; MacDonald, 1899-1905: 119, nr.1-2.; Sayles, 1999: 29; Rigsby, 1996: 514; Cohen, 2006: 188; Humann-Puchstein, 1890: 356). II. Samos, hükümdarlığı döneminde yaşanan Seleukos-Parth mücadelesi nedeniyle topraklarını koruyabilmek için denge politikası izlemiştir. II. Samos'tan sonra başa geçen I. Mithridates Kallinikos (MÖ 109-70) bu denge politikası gereğince Seleukos Kralı VIII. Antiokhos Grypus'un kızı Laodice ile evlenmiştir[93]. Seleukos ve Parth krallıkları arasında tampon bir bölgede bulunan Kommagene Krallığı bu dönemde tarafsızlığını korumuştur. Ancak bu denge politikasına rağmen Kommagene Krallığı MÖ 93 yılından itibaren Parthların otoritesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Zira I. Mithridates Kallinikos, hükümdarlığı döneminde gerçekleşen Seleukos-Parth mücadelesinde akrabalık ilişkilerine rağmen Suriye kralına destek vermemiştir. Hatta Parth ordusunun Samosatta üzerinden Fırat Nehri'ni geçerek Suriye topraklarına geçmesine göz yummuştur (Dio Cass. XLIX. 19.3. ; Debevoise, 1968: 45-46; Sullivan, 1990: 60; 1977: 758; Musti, 2008: 216; Dalyan, 2020: 40; Kaya, 2019: 135; Taşdöner Özcan, 2015: 101-102). I. Mithridates Kallinikos'un denge politikası ilerleyen yıllarda kendi krallığı için büyük sorunlara neden olmuştur. Nitekim Part Kralı II. Mithridates'in ölümüyle birlikte güçlenen Armenia Krallığı, Seleukosların bölgedeki yeni rakibi olmuştur. MÖ 87/86 yılında Kommagene toprakları üzerinden Suriye'ye girerek Seleukos topraklarına saldıran Armenia Kralı II. Tigranes, Samosata'ya sığınan Seleukos Kraliçesi Cleopatra'yı takip ederek MÖ 83'te Kommagene topraklarını işgal etmiştir. Cleopatra'yı öldüren

[93] İran kökenli Parth Krallığı ile kültürel bir bağ kurarak topraklarını korumaya çalışan II. Samos, oğluna Parth krallarına ithafen Mithridates ismini vermiştir. II. Samos diğer yandan da siyasi evlilikler vasıtasıyla Seleukoslarla akrabalık ilişkisi kurmuştur. Bu evlilikten sonra Kommagene Kralı Mithridates resmi yazışmalarda ve dahi kendi adına bastığı paralarda Selukos krallarının kullandığı *Kallinikos* (Muzaffer) unvanını kullanmıştır (Curtis-Stewart, 2007: 15; Brennan, 1998: 223-224; Wroth, 1899: xliii; Obukhov, 2016: 68. vd. ; Sullivan, 1990: 60-61; 1977: 748-749; Blömer-Winter, 2011: 24; Brijder, 2014: 224; Wagner, 2012b: 40; Strooman, 2011: 83; Canepa, 2021: 82; Dalyan, 2020: 37-38; Strk, 2011: 55-57; Taşdöner Özcan, 2015: 100-101).

II. Tigranes, Kommagene'yi Armenia Krallığı'na tabi kılmıştır (Sullivan, 1970: 52; 1977: 760; 1990: 68; Manandyan, 2007: 39-40. ; Winter, 2019: 169-172; Kaya, 2019: 136; Dalyan, 2020: 41-43; Taşdöner Özcan, "2015: 102-103). I. Mithridates Kallinikos ise bu tarihten itibaren *Nymohaios* (Kahta Çayı) yakınındaki Arsemeia kentinde inzivaya çekilmiş ve nihayetinde burada hayatını kaybetmiştir (Dörner, 1996: 36-38; Brijder, 2014: 247; Dalyan, 2020: 41; Umar, 2008: 257, vd.).

I. Mithridates Kallinikos'un ölümünden sonra Kommagene tahtına I. Antiokhos Theos (MÖ 70-31) geçmiştir (Bedoukian, 1970: 19-21; Sullivan, 1973: 18; Kaya, 2019: 136; Taşdöner Özcan, 2015: 105-106). Tanrı-Kral olarak kayıtlara geçen I. Antiokhos Theos'un hükümdarlığı dönemi Kommagene tarihinin en parlak zamanlarıdır[94]. Kommagene'nin yeni kralı I. Antiokhos Theos ilk olarak Armenia tahakkümünden kurtulabilmek için müttefik arayışına girişmiştir. Bu doğrultuda Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes Philoromaios'un kızı Isias Philistorgus ile siyasi bir evlilik gerçekleştirmiştir (Dalyan, 2020: 43-44; Sullivan, 1970: 32). Ancak bu girişimlere rağmen I. Antiokhos Theos MÖ 69 yılına kadar Armania Krallığı'nın siyasi otoritesi altında kalmıştır. Bu dönemde Armenia Krallığı'nın politikası ve Armenia topraklarında yaşanan gelişmeler Kommagene'nin siyasi ömrünü yakından etkilemiştir. Zira Doğu Anadolu topraklarında yaşanan Armenia-Parth iktidar mücadelesine Roma'nın dahil olmasıyla birlikte Kommagene kendini üçlü bir sarmalın içinde bulmuştur (Wirth, 1983: 1, vd. ; Fagan, 2015: 121, vd. ; Rose, 2013: 223; Kaya, 2004b: 73-75; 1998: 172). Nihayetinde Parthların Anadolu'daki yayılmacı politikasından rahatsız olan Roma konsülü Lucius Cornellius Sulla, Lucullus komutasındaki bir askeri birliği bölgeye sevk etmiştir. MÖ 6 Ekim 69 yılındaki Tigranocerta Savaşı sonucunda mağlup olan Armenia Krallığı'nın Anadolu'daki hakimiyeti sona ermiştir. Tigranocerta Savaşı'nda Armenia ordusunda yer alarak Lucullus'a karşı savaşan Kommagene de bu mağlubiyetin ardından Roma'ya tabi bir krallık haline gelmiştir[95]. Bu tarihten itibaren Roma'ya sadık bir vassallık hüviyetine bürünen Kommagene MS 72'de yılında ilhak edilerek Roma'nın Anadolu'daki eyaletlerinden biri haline gelmiştir (App. *Mith*. 106-117; Plut. *Pomp*. 45.5. ; Joseph. *BJ*. VII. 7.1. ; Buttrey, 1980: 6; Speidel, 2005: 85-100; Polanski, 2013: 239; Reinach, 1980b: 378; Kaya, 20198: 136; Taşdöner Özcan, 2015: 108; Heijden, 2018: 11).

---

[94] Kendini tanrı-kral ilan eden I. Antiokhos'un Nemrud Dağı zirvesinde mezarının da yer aldığı 75 x 150 boyutundaki kendi adını taşıyan bir tümülüs bulunmuştur. Burada ele geçirilen yazıtlarda I. Antiokhos için *theos* (Tanrı), *megas* (Büyük), *dikaios* (Adil tanrı), *epiphanes* (Tanrının tezahürü/Muhteşem-Şanlı), *ktistes* (Kurucu), *eurgetes* (Hayırsever) *philhellenos* (Hellenlerin dostu) ve *philorhomaio*s (Roma halkının dostu) gibi unvanlar kullanılmıştır (Winter, 2019: 169-172; Tekin, 2019a: 175; Dalyan, 2020: 43; Taşdöner Özcan, 2015:106; Acar, 2000: 13; Obukhov, 2016: 85). Ele geçirilen Namos Yazıtı I. Antiochos Theos'un neden Kommagene'nin en meşhur ve en önemli kralı olduğu hususunda adeta bir kanıt niteliğindedir. Zira bu yazıtlar I. Antiokhos Theos'un büyük bir titizlik ve öngörüyle hazırladığı, ölümünden sonra krallığın devamını sağlamak için başa geçecek yöneticilerin uyması gerektiği hükümlerin yer aldığı "anayasa" niteliğindeki belgelerdir (Crowther-Facella, 2011: 357-359; Yaşar, 2019: 22; Blömer, 2017: 101–107).

[95] II. Tigranes'i mağlup eden Roma generali Lucullus Armenia Krallığı'na destek veren Kommagene Kralı I. Antiokhos Theos'u cezalandırmak için MÖ 69 yılında Samosata'yı kuşatmıştır. Başkentlerini korumak için büyük bir direniş gösteren Kommageneliler Roma askerlerinin daha önce görmediği yanıcı bir madde ile Lucullus'u durdurmayı başarmışlardır. Samosata'ya özgü olan *Maltha*, alevi sadece toprakla söndürülebilen bir tür kalın, yağlı petrol veya fosil katranı niteliğinde olup Kommagene'nin günümüz topraklarında yoğun olarak çıkarılan petrolün kaynağını teşkil etmektedir. İşte bu yanıcı madde ile başa çıkamayan Lucullus, Samosata kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldırmıştır (Plin. *NH*. II. 104,108. ; (Transl. John Bostock, H.T.Riley), 1855: 138-139; Wagner, 2012b: 41; Demirkent, 1979: 233; Dalyan, 2020. 48; Ancak daha sonra I. Antiokhos Theos Armenia Krallığı'nı mağlup eden Roma'ya elçiler göndererek kendilerine tabi olduğunu bildirmiştir. Plut. *Luc*. XXIX. 5-6. ; (Transl. Bernadotte Perrin), 1914: .567; Oros. *Hist*. VI. 3.7. (Transl. Roy Joseph Deferrari), 1964: 236-242; Long, 1866: 89; Sands, 1908: 7; Sherwin-White., A. N., 1992: 241; Mayor, 2010: 298; 2010: 340-341; Mittag, 2007: 405).

2.4. BİTHYNİA KRALLIĞI

2.4.1. Bithynia'nın Coğrafyası ve Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi

Bithynia sözcüğü kroniklerde ilk kez siyasi bir terminolojiden ziyade coğrafi bir bölge adı olarak kullanılmıştır. Bunun nedeni ise MÖ 1200'lü yıllardan itibaren Ege Göçleri ile Anadolu'ya giren *Trak* (Thrake) kökenli kabilelerin yerleştikleri bölgelere kendi adlarını vermiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Anadolu'ya göçen Trak kökenli topluluklardan Moesianlar Mysia'ya, Brygler Phrygia'ya ve Thynler ise Bithynia'ya kendi isimlerini vermişlerdir. Truva Savaşı'ndan önce Anadolu'ya göçen Amykos (Amycus) idaresindeki Trak kökenli *Bebryces* (Bebrikler) halkının ikameti sırasında ise bu topraklar *Bebrycie* (Bebrikya) adıyla anılmıştır[96]. Nihayetinde MÖ 8.-7. yüzyıllarda *Hellespontos* (Çanakkale Boğazı) üzerinden Anadolu'ya giren ve *Sangarios* (Sakarya) Vadisi'ne yerleşen bir başka Trak kökenli Bithynlerin iskanı ile birlikte bu bölge Bithynia adını almıştır[97]. Bithynlerin hakimiyeti döneminde Bithynia bölgesi doğuda *Herakleia Pontika* (Karadeniz Ereğlisi), batıda *Kalkhedon* (Kadıköy), kuzeyde *Póntos Eúxeinos* (Karadeniz) ve güneyde İzmit Körfezi ile sınırlanmıştır (Strab. XII. 3.2. ; Ps. Scylax 91-92. ; Ksen. *Anab*. IV.2. ; Arr. *Anab*. I. 29.5. ; Sevin, 2001: 31; Robert, 1980: 11; Fernoux, 1999: 187; Texier, 2002a: 79; Bosch, 1943: 37; Güney, 2014: 409).

[96] *Bebrycie* (Bebrikya) adı için bkz. (App. II. 12.1. ; Strab. VII. 3.2. ; Amm. Marc. XXII. 8-14. ; Valerius Flaccus, *Argonautica*, IV. 99. ; (Transl. John Henry Mozley), 1934, 192-193. ; Servius Virgil, *Aeneid*, V.373. ; (Transl. H. S. Freeze), 1983: Notes- Book V. 373. veniens se ferebat, etc. N 147 ; Apollod. *Bibl*. I. 89. ; (Transl. E. Clavier), 1805: 12; Güney, 2014: 408; Sevin, 2001: 30; Kaya, 2019: 211; Amycus efsanesi için bkz. Ap. Rhod. *Argon.* II. I-97. ; (Transl. R. C. Seaton), 1990: 101-109; Dixon-Kennedy, 1998: 30, 65, 80; Napoli, 2011: 154). Amycus'un Homeros'un destanlarındaki kahramanlarla benzerlikleri için bkz. (Hom. *Il.* XXIII. 651-699. (Transl. W. Cowper), 1791: 617-619; Hom. *Od.* XVIII. 10-13; (Transl. W. Cowper), 1791: 617-619; Knight 1995: 62-73; Théoc. *Id.* XXII. ; (Transl. Leconte de Lisle), 1861: 132-144; Texier, 2002a: 77-78).

[97] MÖ 8. – 7. yüzyıllarda bölgeye göç eden Trak kabileleri Maidoiler, Strymonyalılar, Thynianlar ve nihayetinde Bithynianlar için bkz. (Herod. VII. 74-75. ; Strab. XII. 3.3. ; Plin. *NH*. V.150. ; Arr. *Anab*. I, 29.5. ; Step. *Byz.* Μαιδοι ; Bora, 2017b: 17; Danoff, 1975: 400; Lenk, 1928: 541; Bredow, 2006: 113; Jacoby, *FGrHist* 156, F.77a. ; Kleu, 2013a: 1137-1140; Grant, 1997: 112; Tsetskhladze, 1999: 473-474; Texier, 2002a: 79; Bahar, 2019: 350).

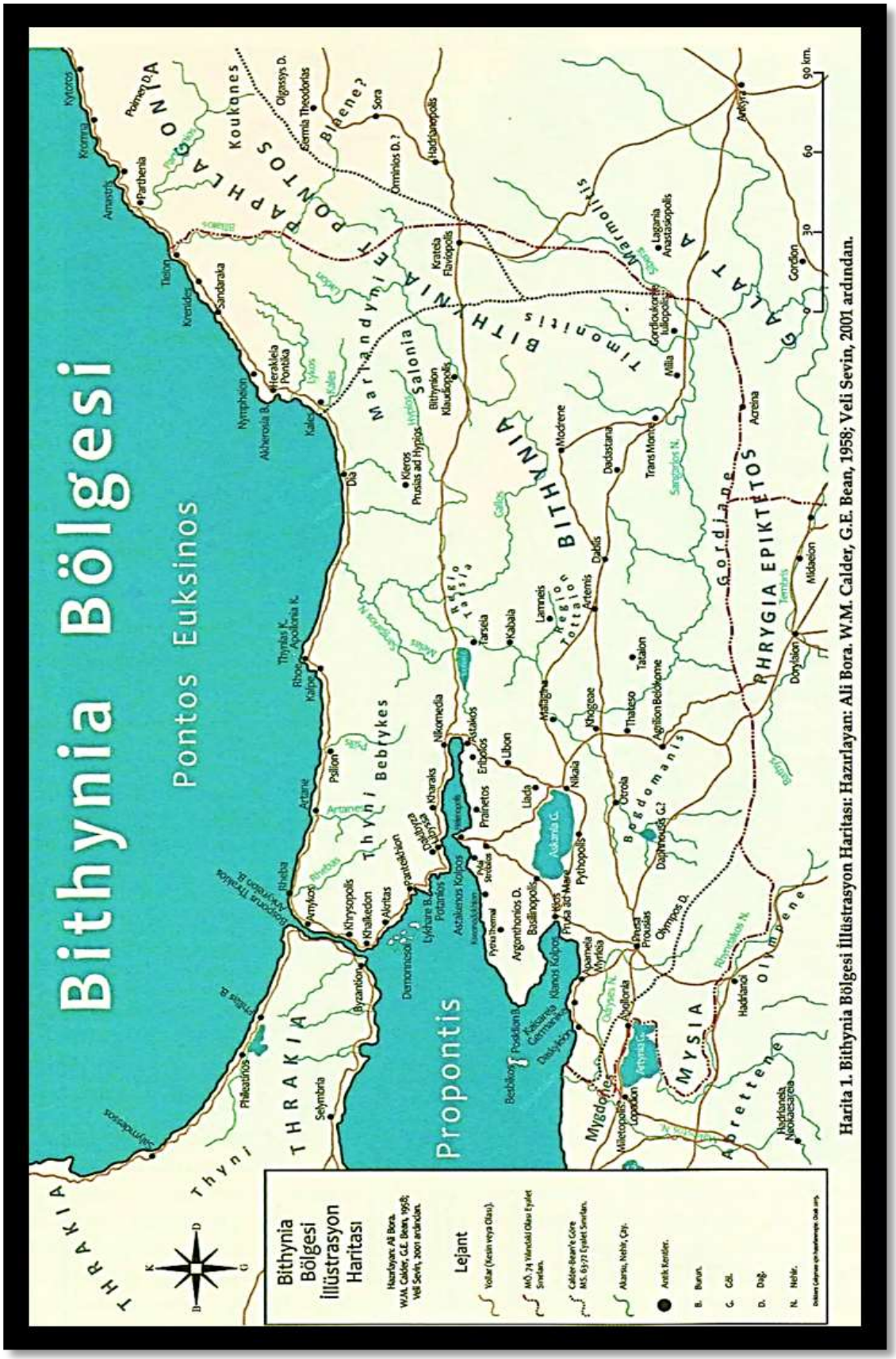

Harita 15: Bithynia Krallığı. (Bora, 2017a: 147.)

MÖ 8. yüzyılda Anadolu'ya düzenlenen bir başka göç dalgası sonucunda Bithynia toprakları yeni yabancı yerleşimcilere ev sahipliği yapmak zorunda kalmıştır. Nitekim sosyo-ekonomik sıkıntılar nedeniyle *Megale Hellas/Magna Graecia* (Büyük Yunanistan) adını verdikleri göç dalgasıyla Karadeniz kıyılarına yerleşen Yunan kentleri, Anadolu'da Hellen Kolonizasyon Dönemini başlatmışlardır. İşte MÖ 750'lerde başlayan bu göç dalgasından nasibini alan Bithynia, Yunan kentleri Megara ve Miletos'un koloni bölgesi haline gelmiştir (Strab. XII. 3.4. ; 4.2. ; Polyaen. , II. 30.3. ; Mem. *FGH*. XII. XX. ; Ap. Rhod. *Argon*. II. 341, 684, 720, 752.; Paus. V. 26.7. ; Avram, 2004: 981-982, nr.744-745. vd. 989-990, nr.752.; Heinemann, 2010: 223-228; Sölch, 1925: 142, vd. ; Burstein, 1976: 129, vd. 130, dn.64. ; Berve, 1967: 318; Texier, 2002a, 98-99; Bora, 2016: 111-128; Erdem, 2012: 23-25; Dörner-Hoepfner, 1989: 103-106; Tsetskhladze, 2006: lxvii-lxxiii. ; 2019: 28-32; Graham 2001: 8, vd. ; Herda, 2016: 15, vd. ; Hansen, 2004: 150-153; Avram-Hind-Tsetskhladze, 2004: 924, vd. ; Michels, 2009: 13; Sölch, 1925: 142, vd. ; Sevin, 2001: 34-41. ; Arslan, 2010: 15-17; Güney, 2014: 413, vd. ; Doğancı, 2003: 74). Hellaslı kolonistlerin Bithynia topraklarına yerleşmelerinin çeşitli nedenleri vardır. Zira bölgenin verimli toprakları sayesinde tarıma uygun olması, *Propontis*'e (Marmara Denizi) kıyısı olması nedeniyle balıkçılığa elverişli olması, zengin bitki ve hayvan popülasyonuna sahip olması ve en önemlisi de Akdeniz ve Karadeniz arasında transit geçişe elverişli bir lokasyona sahip olması Bithynia'yı kolonistler için cazip kılan etkenler olmuştur (Ksen. *Anab*. VI.4.3-6. ; (Çev. T. Gökçöl), 1998: 194-195; Hannestad, 2007: 86; Aslan, 2014: 131-132; Mitchell, 2005: 92; Güney, 2014: 414-415, vd. 426; Kleu, 2013a: 1137; Texier, 2002a: 97).

MÖ 8. yüzyılda Bithynia'ya yapılan Trak ve Hellen/Grek kolonistlerinin göçleri nedeniyle antik kaynaklarda bu bölgede yaşayan halklar Bithynia Trakları, Asya Trakları, Trak Bithynileri ve Hellen Bithynleri gibi değişik adlarla anılmışlardır (Herod. I. 28. ; VII. 75. ; Ps. Scylax 92. ; Thuc. IV. 75. 2. ; Plin. *NH*. V.145. ; V.151; Ksen. *Anab*. IV.1-3. ; VI. 2.18-19 ; Ksen. *Hell*. III. 2.2 ; Strab. VII.3.2. ; VII.5.7. ; VII.5.12. ; Diod. XIV. 38.3. ; Sall. *Hist*. III. 50. ; Paganoni, 2019: 1-5; Bouzek-Graninger, 2015: 13. ; Vassileva, 2015: 326; Güney, 2014: 408-409). Ancak Bithynia'da iskan eden halkların coğrafi kimliklerinin belirtilmesi adına yaşanan bu kavram kargaşasının ötesinde bu topraklara göç eden Traklar ve Hellen kolonistler arasında uzun yıllar sürecek etnik ve kültürel çatışma Bithynia'nın Hellenistik Dönem öncesi sosyopolitik ve sosyokültürel tarihine net bir şekilde yansımıştır (Strab. XII. 3-4. ; Athen. VI. 263. ; (Transl. C. B. Gulick), 1961: 185; Paus. V. 26.7. ; Güney, 2014: 409-410 vd. 420; Waddington-Babelon-Reinach, 1908: 218, nr.1-2. vd. 219, nr.4. ; Mansel, 1973: 143-158; Ş. Aydıngün-H. Aydıngün, 2013: 65, vd. ; Meriçboyu-Atasoy, 1969: 67, vd. ; Fıratlı, 1953: 15, vd. ; 1960: 22-25.) Nitekim Bithynia'da etnik çeşitliliğe ve sosyo-kültürel zenginliğe vesile olan bu iki kültürün Küçük Asya topraklarındaki üstünlük mücadelesi günümüze kadar ulaşan kroniklere de yansımıştır Özellikle bölgedeki arkeolojik çalışmalar neticesinde ele geçirilen yazıtlarda ve mezar stellerinde tespit edilen kişi ve yer adları bu kültürel üstünlük mücadelesinin hangi dönemde kimin lehine olduğunu net bir şekilde tespit edilebilmemizi sağlamıştır[98].

[98] *IC Aptera* III. 4B. ; *I.Nikaia* II.2. nr.1588. frag.307a ; Rumscheid-Held, 1994: 92-93, vd. ; Blümel-Merkelbach, 1995: 67-69. ; Fernoux, 2004: 73-93; Marek, 2009: 35-46; Corsten, 2006, s.85. vd. ; 2007: 121. vd. ; 2010a: XI. vd. ; 2010b: s.457-461; Fraser, 2000: 155-156; Dubois, 2010: 415; Özlem-Aytaçlar, 2010: 506, vd. ; Graninger, 2015: 27-28; Merkelbach-Stauber, 2001: 213-214; Gustave, 1900: 361, vd. ; Oktan, 2007: 59, vd. ; Baz-Seçkin, 2013: 375, vd. ; Dowler, 2019: 99-100; Gabelko, 2005: 520; 2017: 322, vd. 329. Özellikle Bithynia'nın başkenti Nikaia'da ve yine diğer muhtelif bölgelerinde yaptığı araştırmalar sonucu ele geçirdiği yazıtları sistemli bir hale getirerek kataloglar halinde numaralandıran Arkeolog Sencer Şahin'in çalışmaları son derece önemlidir. Bkz. (Şahin, 1979: 1981: 1982: 1983: 1985: 1987: vd. Öğüt-Polat-Şahin, 1985). Ayrıca Nikaia kentinde son dönemde yapılan çalışmalar sonucunda ele geçirilen yazıtlar için bkz. (H. S. Öztürk, F. D. Öztürk, B. Öztürk, C. Pilevneli, S. Kılıç, 2013: 83, vd. ; H. S. Öztürk, C. Pilevneli, 2015: 324, vd. ; H. S. Öztürk, F. D. Öztürk, B. Öztürk, C. Pilevneli, S. Kılıç, 2012: 36-37; H. S.Öztürk, C. Pilevneli, 2013: 41-42; H. S. Öztürk, E. D. Öztürk, H. Nikolayidis, A. Gündüz, 2016: 37-39; H. S. Öztürk, E. D. Öztürk, H. Nikolayidis, A. Gündüz, 2017: 67, vd. ; H. S. Öztürk, 2011: 147, vd. ; H. S.

Bithynia MÖ 7. yüzyıldan itibaren Lydia Krallığı'nın hakimiyetine girmiştir. Bu yüzyılda Anadolu'ya büyük bir işgal hareketi düzenleyen Kimmerler boğazlar yoluyla kuzeyden gelen Trak boyu Trerler ile birleşerek MÖ 654 yılında Bithynia bölgesinin sınırlarında yer alan *Astakos* (Başiskele-İzmit) kentine saldırmışlardır. Ancak Kimmerler bölgede kalıcı bir hakimiyet kuramadığı için Bithynia topraklarında Lydia Krallığı'nın egemenliği devam etmiştir (Strab. XIII. 4.8. ; Bosch, 1937: 12; Kaletsch, 1958: 30; Texier, 2002a: 78; Kaya, 2019: 212). Nitekim Kroisos döneminde (MÖ 560-546) yapılan idari bir düzenlemeyle birlikte Bithynia toprakları Lydia bölgesi sınırlarına dahil edilmiştir (Herod. I. 28. ; Ksen. *Anab*. VI. 4.2. ; Kaya, 2018b: 264; 2019: 211-212; Sevin, 2001: 30).

Pers Kralı II. Kyros MÖ 546 yılında Anadolu'yu işgal ederek Lydia Krallığı'na son vermiş ve böylece Bithynia toprakları Pers İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmiştir. I. Darius döneminde Trakya bölgesine düzenlenen seferin ardından idari bir düzenlemeye giden Persler, MÖ 513/512 yılında Bithynia topraklarını Hellespontus Phrygiası Satraplığı sınırlarına dahil etmişlerdir (Herod. III. 90. ; Michels, 2017: 41; Hannestad, 1996: 71; Briant, 2002: 699; Bahar, 2019: 350-351; Kaya, 2018a: 163; 2018b: 264; 2019: 212; Sarıkaya, 2018: 1; Dowler, 2019: 90). Bithynia ile ilgili en eski kroniklerde bu dönemde bölgede yerel bir hanedanlığın hüküm sürdüğü belirtilmiştir. Pers egemenliğine rağmen Bithynia'yı özerk bir bölge gibi yöneten bu hanedanlığın bilinen ilk hükümdarları MÖ 435 yılında *Astakos* (Başiskele-İzmit) kentine göçen Atinalı Dydalses (Doidalses) ile oğlu Boteiras ve torunu Bas'tır (Mem. *FGrH* 434 F1 ; XII.3–5. ; Gabelko, 2017: 321). Daha ilk hanedan yöneticisinden itibaren Bithynia'da Pers egemenliğine karşı mücadele edilmiştir. Nitekim Bithynialılar ile Hellespontus Phrygiası Satrapı Pharnabazus arasında büyük çatışmalar yaşanmıştır (Ksen. *Hell*. III. 2.2-5. : Michels, 2017: 42; Kleu, 2013a: 1137-1140). Bu olaylar sırasında Bithynia'da olan Ksenophon, *Anabasis* (On Binlerin Dönüşü) adlı diğer bir eserinde bölgedeki gözlemlerine ve yaşadıklarına yer vermiştir. Nitekim MÖ 401 yılındaki Cunaxa Savaşı'nda Artakserkses'e mağlup olarak yurtlarına dönen Kyros'un ordusuna öncülük eden Ksenephon bu orduyu Yunanistan'a nakledecek Byzantion gemilerini beklemek için MÖ 400'de Bithynia'daki Kalpe Limanına gelmiştir. Ancak Ksenephon bu sırada Perslerin Lydia ve Karia Satrapı Tissaphernes'e karşı bir ayaklanma başlatan Küçük Asya'daki Yunan kentlerini dizginlemek için harekete geçen Pers - Sparta ittifakına katılmış ve Biyhynia'ya saldırmıştır (Ksen. *Anab*. VI.4.24-27. ; VI. 5.7-8. ; VI. 6.37-38. ; Ksen. *Hell*. I.1.6. ; Diod. XIV. 31.4. ; Zahrnt, 2015: 43; Michels, 2017: 90; Kaya, 2018b: 264; 2019: 212; Arslan, 2010: 141; Güney, 2014: 425-426). Bithynia'da Pers hakimiyeti dönemine dair bildiklerimiz Ksenephon'un verdiği bu bilgiler ile sınırlıdır. Nihayetinde Büyük İskender'in MÖ 334 yılındaki Granikos zaferi ile Perslerin Anadolu hakimiyeti sona ermiş ve böylece Bithynia için Hellenistik Dönem başlamıştır (Dowler, 2019: 90; Bahar, 2019: 351; Kaya, 2018b: 264-265; 2019: 212; Güney, 2014: 426).

2.4.2. Bithynia'nın Hellenistik Dönem Tarihi (MÖ 327-64)

Tarih sahnesine Grek ve Thrakların istilasına maruz kalan bir coğrafi bölge olarak çıkan ve ardından Pers hakimiyeti ile birlikte sınırları içinde bulunduğu satraplık idaresine karşı bağımsızlık mücadelesi veren yerel bir hanedanlığa dönüşen Bithynia için yeni bir dönem başlamıştır. Hellenistik Çağ olarak adlandırılan ve MÖ 4. ve 1. yüzyılları kapsayan bu yeni süreçte Küçük Asya'da yaşanan gelişmeler Bithynia'yı zirveye taşımıştır. Zira Büyük İskender'in Pers egemenliğine son vermesiyle birlikte Bithynia önce geçmişten beri arzuladığı bağımsızlığa kavuşmuş ardından bölgesel bir krallık haline gelmiştir. Bithynia'nın bu yükselişi siyasi

---

Öztürk, S. K. Aslan, 2012: 101, vd. ; H. S. Öztürk, C. Pilevneli, 2012: 189, vd. ; H. S. Öztürk, 2013: 293, vd. ; H. S. Öztürk, 2015: 257, vd. ; H. S. Öztürk, E. D. Öztürk, 2016: 167, vd. ; H. S. Öztürk, E. D. Öztürk, H. Nikolayidis, A. Gündüz, 2018: 231-243; H. S. Öztürk, 2018: 361, vd. ; H. S. Öztürk, S. Acar, 2020: 393, vd. ; F. D. Öztürk, 2013: 285, vd. ; E. N. Akdoğu Arca, 2007: 145, vd.).

başarılarıyla paralel olarak elde ettiği coğrafi kazanımlarla bütünlük arz etmiştir. Nitekim Hellenistik Dönem öncesindeki sınırlarıyla karşılaştırmak adına Bithynia'nın Hellenistik Dönemde ulaştığı en geniş sınırları belirtecek olursak bahsettiğimiz bu tablo daha da netleşecektir. Bithynia Krallığı bu dönemde doğuda Paphlagonia, batıda Mysia, güneyde ise Phrygia ve Galatia bölgeleri ile çevrelenmiştir. Diğer taraftan batıda *Propontis* (Marmara Denizi) ve *Bosporos* (İstanbul Boğazı), kuzeyde *Póntos Eúxeinos* (Karadeniz), doğuda *Billaios* (Filyos) Çayı ile *Parthenios* (Bartın) Çayı ve güneyde *Rhyndakos* (Orhaneli) Çayı, Bithynia'nın doğal sınırını belirleyen hidrografik alanlar olmuştur. İşte kuzey ve batı yönünde denizlerle çevrili olan Bithynia, güney ve doğuya doğru yaptığı genişleme hamleleriyle birlikte sınırlarını oldukça genişletmiştir. Böylece elde ettiği toprak kazanımlarına ek olarak hem kara hem deniz bağlantısına sahip olmanın verdiği jeopolitik üstünlükle birlikte Bithynia diğer Hellenistik Anadolu Krallıklarına göre coğrafi olarak daha avantajlı olmuştur[99].

Bithynia, Hellenistik Dönemde tarih sahnesine çıktığı Büyük İskender'in MÖ 334 yılındaki Granikos zaferi sırasında, yıllardır bu bölgede hüküm süren yerel bir hanedanlığın son temsilcisi olan Bas tarafından yönetiliyordu (Society for the Diffusion of Useful Knowledge Knight, 1835: 470; Kleu, 2013a: 1137-1140; Michels, 2009: 13; Dowler, 2019: 90; Bosch, 1943: 37; Kaya, 2018b: 265; 2019: 212; Güney, 2014: 426; Doğancı, 2003: 74). Boyunduruk altında yaşamayı reddeden Bas'ın Perslere karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi, Bithynia'yı egemenliği altına almak isteyen Büyük İskender'e karşı da devam etmiştir. Zira Büyük İskender tarafından Bithynia'nın da dahil olduğu Hellespontos Phrygiası Satraplığı'na tayin edilen Kalas kendisine tevcih edilen vazifeyi yerine getirmek için savaşmak zorunda kaldığı Bas'a mağlup olmuştur. Ne Perslere ne de İskender İmparatorluğu'na tabi olmayan Bas, ilk bağımsız Bithynia hükümdarı olarak hayatını kaybettiği MÖ 327 yılına dek görev yapmış ve ölümünün ardından yerine geçmesi için oğlu Zipoites'i halefi olarak tayin etmiştir (Diod. XIX. 60.3. ; Mem. XX. 2-3. ; Paus. V. 12.7. ; Plut. *Mor*. 302e. ; Meyer, 1897: 515; Vitucci, 1953: 15; Dowler, 2019: 90; Magie, 1950: 311, vd. 1194, dn.32. ; Billows, 1990: 441, dn.121. ; Bosch, 1943: 37; Bahar, 2019: 351; Sevin, 2001: 30; Kaya, 2019: 212; Doğancı, 2003: 74; Texier, 2002a: 84).

Zipoites (MÖ 327-279) hükümdarlığındaki Bithynia toptakları MÖ 323 yılındaki Babil Toplantısı ile Büyük Phrygia, Lykia ve Pamphylia bölgelerinin idaresini ele geçiren Büyük İskender'in generallerinden Antigonos Monophtalmos'un yönetim alanına dahil olmuştur. Ancak Babil Toplantısı kararlarına uymayan İskender'in generalleri arasında *Diadokhlar* (Halefler) Savaşı başlamış ve oluşan merkezi otorite boşluğundan yararlanan Zipoites bağımsız olabilmek için harekete geçmiştir. Zipoites ilk olarak MÖ 315 yılında *Astakos* (Başiskele-İzmit) ve *Khalkedon* (Kadıköy) kentlerine saldırmıştır. Ancak Antigonos'un komutanlarından Ptolemaios bu kuşatmayı yarmayı başarmış ve Zipoites ile barış yapmıştır. Netice itibariyle önceden tabi olduğu Antigonos Monophtalmos'u barışa zorlayan Zipoites artık onunla eşit bir kral olduğunu ispatlamıştır. Üstelik her ne kadar toprak kazanımı elde etmese de bu saldırılar Zipoites'in genişleme politikasının ilk adımı olmuştur. Öyle ki MÖ 315 yılından itibaren Kuzeybatı Anadolu'da bir işgal hareketi başlatan Zipoites döneminde Bithynia sınırları batıda Marmara Denizi (*Propontis*) ile Boğazlar [*Bosporos* (İstanbul Boğazı), *Hellespontos* (Çanakkale)], kuzeyde ise Karadeniz (*Póntos Eúxeinos*) hinterlandına kadar genişlemiştir Doğu yönünde ise *Hypios* (Melen) Çayı'na kadar olan toprakları ele geçiren Zipoites, sınırlarına dayandığı *Herakleia Pontika* (Karadeniz Ereğlisi) kenti ile karşı karşıya gelmiştir. İki taraf arasında yaşanan savaşlar sırasında Kieros'u ele geçiren Zipoites bu kentin adını *Prusias ad Hypium* (Konuralp/Düzce) olarak değiştirmiştir. Zipoites'in Kuzeybatı Anadolu'daki genişleme politikası bu bölgenin hakimi olan Trakya Kralı Lysimakhos'u harekete geçirmiştir. Lysimakhos'un Bithynia

[99] Antik dönem coğrafyasını ve sınırlarını verdiğimiz Bithynia bölgesi, günümüz Türkiye'sinde İzmit Körfezi, İstanbul, Sakarya ve Bursa arasında kalan alanı kapsamaktadır (Dowler, 2019: 90; Cramer, 1932: 171; Texier, 2002a: 77; Sevin, 2001: 31-34; Kaya, 2019: 211; Bahar, 2019: 350).

topraklarına düzenlediği saldırılar karşısında Zipoites ülkesini başarıyla savunmuştur. Ancak bu sırada devam eden diadokhların Anadolu hakimiyeti mücadelesine dahil olarak nüfuz alanını genişletmek isteyen Lysimakhos'un önceliği Bithynia olmaktan çıkmıştır. Nitekim MÖ 297 yılında Batı Anadolu'ya bir işgal hareketi düzenleyen Lysimakhos'un yokluğunu fırsat bilen Zipoites, *Basileus* (Kral) unvanını alarak diğer bağımsız kentler gibi kendi krallığını ilan etmiştir. Zipoites, Lypedros Dağı eteklerinde kendi adıyla anılan *Zipoiton*/*Zipoetium* kentini inşa ederek krallığını taçlandırmıştır (Memn. *FGrH* 434 F8 4–5. ; Diod. XIX. 60.2-3. ; Paus. V. 12.7. ; Steph. Byz. Zipoiton. ; Burstein, 1976: 84; Dowler, 2019: 90-91; Michels, 2009: 13-14; Grainger, 2016: 66; Heinen, 2008b: 425; Rostovtzeff-Ormerod, 1932: 217; Bosch, 1943: 37; Bahar, 2019: 350; Tekin, 2019a: 158; Güney, 2014: 426; Doğancı, 2003: 74-75).

Zipoites MÖ 281 Koroupedion Savaşı'nda Lysimakhos'a karşı Suriye Krallığı ile müttefik olarak kazanan tarafta yer almıştır. Ancak ertesi yıl I. Seleukos'un hayatını kaybetmesiyle birlikte iki taraf arasındaki müttefiklik ilişkisi sona ermiş ve Suriye Krallığı Bithynia topraklarına saldırmıştır. Seleukoslu generaller Hermones ve Patrokles'in saldırılarını püskürtmeyi başaran ve topraklarındaki Suriye Krallığı tehlikesini bertaraf eden Zipoites MÖ 279 yılında hayatını kaybetmiştir (Paus. V. 12.7. ; Plut. *Mor*. 302e. ; Mem. XX. 3. ; Billows, 1990: 441; Burstein, 1976: 84; Mendel, 1900: 380-382; Bosch, 1943: 38; Kaya, 2019: 213; Doğancı, 2003: 75).

Zipoites'in ölümünün ardından oğulları arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. Zipoites'in en büyük oğlu I. Nikomedes (MÖ 279-255), iki erkek kardeşini öldürdükten sonra kendini Bithynia Kralı ilan etmiştir. Ancak I. Nikomedes'in hayatta kalan son ve en küçük kardeşi II. Zipoites, Bithynia tahtında hak iddia etmiş ve iki kardeş karşı karşıya gelmiştir. Küçük Asya'nın hakimi konumundaki Suriye Kralı I. Antiokhos bu mücadelede II. Zipoites'i desteklemiştir. II. Zipoites, Suriye Krallığı'nın siyasi ve askeri desteğiyle birlikte Bithynia topraklarının büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Bunun üzerine destek arayışına giren I. Nikomedes hem tahtını korumak hem de kendisine karşı kardeşini destekleyen Suriye Krallığı'nın Küçük Asya'daki otoritesine son vermek için *Northern League* (Kuzey Birliği) ittifakını yeniden örgütlemiştir. Oluşturulan bu koalisyona *Byzantion* (İstanbul), *Herakleia Pontika* (Karadeniz Ereğlisi), *Kalkhedon* (Kadıköy), *Kios* (Gemlik), *Tieion* (Hisarönü) ve bağımsızlığını ilan eden Mithridates hükümdarlığındaki Pontos Krallığı katılmıştır (Cabanes, 1995: 33; Ma, 1999: 34; Magie, 1950: 189, vd. 730, dn.10. ; 1087, dn.36. ; Schuler, 2019: 16; Errington, 2017: 125; Kaya, 2019: 213). Ancak I. Nikomedes aradığı asıl askeri desteği Anadolu sınırlarının ötesinde bulmuştur. Zira I. Nikomedes kısa vadede kendi geleceği için olumlu ancak uzun vadede Anadolu tarihi için vahim sonuçlar doğuracak kritik bir diplomatik girişimde bulunmuştur. Öyle ki Kuzey Birliği temsilcilerinin de hazır bulunduğu *Byzanttion*'da (İstanbul) bir konferans düzenleyen I. Nikomedes, ücretli asker olarak ordusuna dahil etmek istediği Galatlarla bir antlaşma imzalamıştır[100]. Bu antlaşmayla birlikte Trakya'da bölünmüş haldeki Galat boylarından Leonnarios idaresindeki Keltli askerler *Bosporos* (İstanbul Boğazı) üzerinden, Lutarios komutasındakiler ise *Hellespontos* (Çanakkale Boğazı) üzerinden Küçük Asya'ya girmiştir. Böylece Bithynia'da yeniden bir araya gelen Galatlar, I. Nikomedes'in iktidarı için mücadele etmişlerdir. Nihayetinde MÖ 278 yılında gerçekleşen savaşta kardeşini mağlup eden I. Nikomedes Bithynia Krallığı'nın tek hakimi olmuştur (Memnon, *FGrH*. 434, F,11. ; Liv. XXXVIII. 16.6. ; Paus. X. 23.14. ; Ramsay, 1965: 45; Ellis, 1990: 93; Moraux, 1957: 56, vd. ; Launey, 1944: 218; Kleu, 2013: 4788–4790; Mitchell, 2006: 15-16; Tomaschitz, 2002: 213; Grainger, 2020: 87-89; Stahelin, 1907: 4-5).

[100] I. Nikomedes ile Galatlar arasında yapılan bu antlaşma, Anadolu'daki Galat terörünün başlangıcı olmuştur. Nitekim Galatlar, boylar halinde üç koldan girdiği Anadolu topraklarını yağma pazarı haline getirmiştir. Bu olumsuzluğu en başından gören Epiruslu Phaenno bir kehanette bulunarak Leonnorios (aslan) ve Luturios (kurt) önderliğindeki Galatları zengin ama savunmasız Bithynia topraklarına kabul etmemesi yönünde I. Nikomedes'i uyarmıştır. Bizanslı tarihçi Zosimus tarafından muhafaza edilen bu kehanet metinleri için bkz. (Zos. 2. 37.1. ; (Transl. R. T. Ridley), 1982: 40; Paschoud, 1971: 109-110).

I. Nikomedes mutlak otoritesini tesis ettikten sonra imar faaliyetleri ile Bithynia sınırlarını genişletme çalışmalarına başlamıştır. Bithynia topraklarını sosyo-kültürel ve ticari olarak canlandırmak isteyen I. Nikomedes yoğun bir kentleşme faaliyetine girişmiştir. Bu kapsamda MÖ 264 yılında kendi adını verdiği *Nikomedia* (İzmit) kentini inşa eden I. Nikomedes, Lysimakhos'un saldırıları sırasında yıkılan *Astakos* (Başiskele-İzmit) kenti halkını buraya nakletmiştir. Yeni nüfusuyla birlikte Trak-Bithynileri ve Helenlerin yaşadığı geniş bir insan popülasyonuna sahip olan Nikomedia zamanla önemli bir liman kenti haline gelmiş ve böylece Bithynia Krallığı'nın başkenti olmuştur. Hellenistik Dönemin en önemli kentlerinden biri olan Nikomedia kentinde Hellenistik kültürün simgesi olan bir *agora* (çarşı) ve kentin koruyucu tanrısı Zeus başta olmak üzere bir çok kült merkezi inşa edilmiştir[101]. Mali alanda da ilklere imza atan Nikomedes başkentte inşa ettirdiği darphanelerde ilk krallık sikkelerini tedavüle sokmuştur (Fernoux, 2004, 43-59; Michels, 2009: 158, vd. ; Kaye, 2013: 21, vd. ; Dowler, 2019: 92; Bosch, 1943: 40; Tekin, 2019a: 158).

Yaklaşık 25 yıl süren hakimiyetinin ardından MÖ 255 yılında hayatını kaybeden I. Nikomedes geriye sağlam mali ve askeri teşkilatı ile yerel bir hanedanlıktan merkezi bir güce yükselen bir Bithynia Krallığı bırakmıştır. Zira I. Nikomedes döneminde kuzeyde ve batıda denizlerle sınırlanan Bithynia Krallığı, güney yönünde Askania Gölü (İznik Gölü) ile doğu yönünde Ladon Nehri'ne (Devrek Çayı) kadar genişlemiştir (Bora, 2017a: 132; Harris, 1890: 861; Bahar, 2019: 351; Kaya, 2019: 214; Doğancı, 2003: 75). I. Nikomedes'in ölümünden sonra Bithynia Krallığı'nda yeni bir taht mücadelesi yaşanmıştır[102]. Henüz kocası I. Nikomedes ölmeden önce kurduğu baskıyla kendi oğlunun veliaht tayin edilmesini sağlayan Etazeta bu süreçten zaferle ayrılan taraf olmuştur. Son derece hırslı bir kadın olan Etazeta, Bithynia tahtına oturan oğlunun küçük yaşta olması gerekçesiyle krallığın siyasetinde etkin rol bir almıştır. Bu sırada taht hakkını kaybederek Armenia'ya sürgüne gönderilen Ziaelas ise Etazeta ve oğlunu devirerek hükümdar olabilmek için harekete geçmiştir. Ziaelas tıpkı diğer Hellenistik krallar gibi meşru bir yönetim kurabilmek adına siyasi rakibini askeri bir darbeyle devirmenin anahtarı olarak gördüğü Galatlara başvurmuştur. Galat boylarından Tolistobogoi askerlerinden ücretli bir ordu kuran Ziaelas, destekçisi Sophene Kralı Sames'in gönderdiği askerlerin de katılımıyla birlikte Bithynia tahtını ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. Bu sırada Bithynia halkı ise halef tayin edilmiş meşru kralları Nikomedes ve annesi Kraliçe Etazeta'yı korumak için seferber olmuşlardır. Ancak kardeşler arasında kan dökülmesini engellemek isteyen Heraklleia Pontika'nın ileri gelenleri olası bir iç savaşın önüne geçmiştir. Tahtı kaybettiğini anlayan Etazeta ise oğluyla birlikte daha önce I. Nikomedes tarafından krallığın koruyucusu ilan edilen Makedonya Kralı

[101] Strab. XII. 4.2. ; Çalık Ross, 2007: 62, vd. 93; Boyana, 2014: 73; 2015: 63; 2006: 171, vd. ; Magie, 1950: 305, vd. 1184, dn.10. ; Gabelko, 2017: 327; Sölch, 1925: 146; Texier, 2002a: 100-102; Errington, 2017: 125). I. Nikomedes tarafından inşa edilen diğer bir önemli kent ise *Bithynion*'dur (Bolu) (Strab. XII. 4.7. ; Cohen, 1995: 395-396; Magie, 1950: 307, vd. 1190, dn.22.). Büyük İskender'in generallerinden Antigonos Monophtalmos tarafından kurulan *Nikaia* (İznik) kenti ise bu dönemde daha da genişletilmiş ve geliştirilmiştir (Şahin, 2004: 1, vd. ; 1987: 369-374; Jones, 1971: 151; Magie, 1950: 305, vd. 1186, dn.13,14. ; Boyana, 2016, 43, vd. ; Kaya, 2019: 214; Bosch, 1943: 38-39; Tekin, 2019a: 158).

[102] I. Nikomedes'in ilk eşi olan Phrygialı Konsingis'ten (diğer bir adı Ditizela) dünyaya gelen Prusias ve Ziaelas (yada Ziaillas/Zeillas) ile ikinci eşi Bithynialı Etazeta'dan dünyaya gelen ismini bilmediğimiz bir oğlu vardı. I. Nikomedes ölmeden hemen önce taht için daha uygun bir varis olan Ziaelas yerine ikinci eşi Etazeta'dan olan oğlunu veliaht tayin etmiştir. Ancak I. Nikomedes halefi olarak tayin ettiği oğlunun henüz küçük yaşta olması nedeniyle Makedonya Kralı Antigonus Gonatas ile Mısır Kralı II. Ptolemaios'u Bithynia'nın yeni kralının koruyucusu ve naibi ilan etmiştir. I. Nikomedes teklifini cazip kılmak için özerk statüdeki *Byzantion* (İstanbul), *Herakleia Pontika* (Karadeniz Ereğlisi) ve *Kios* (Gemlik) kentlerinin yönetimini vesayet yoluyla ve bu krallara devretmiştir (Mem. 22. ; Plin. *NH*. VIII.40. ; Michels, 2009: 55; Magie, 1950: 312, vd. 1195, dn.35. ; Geyer, 1936: 499, nr.3. ; Reinach, 1888: 100-102; Gabelko, 2017: 323-325; Kaya, 2019: 214; Dowler, 2019: 92).

Antigonus Gonatas'a sığınmıştır. Böylece Ziaelas MÖ 254 yılında Bithynia Krallığı'nın yeni hükümdarı olmuştur (Mitchell, 1993: 19; Stahelin, 1907: 15-17; Magie, 1950: 312, vd. 1195, dn.35. ; Kaya, 2019: 215; Dowler, 2019: 92).

MÖ 254-228 yılları arasında hüküm süren Ziaelas hakkında elimizde az sayıda belge ve bilgi bulunmaktadır. Bu yetersiz bilgiler ise Ziaelas'in Bithynia sınırları dışındaki kentleşme faaliyetlerinden ibarettir. Buna göre Ziaelas Paphlagonia kentlerinden Cressa'yı işgal etmiş ve Kappadokia topraklarında Zeila isminde bir kent inşa etmiştir (Magie, 1950: 312-313, vd. 1195-1196, dn.35,36; Jones, 1971: 152; Meyer, 1897: 517; Kaya, 2019: 215). Elimizdeki bir diğer belge ise *asylon* statüsü verdiği Asklepios Tapınağı'nın dokunulmazlığını kabul eden ve Coan tüccarlarına korunma vaat eden Ziaelas'ın *Cos* (İstanköy) kent temsilcilerine gönderdiği kraliyet mektubudur[103]. Ziaelas kendisinden önceki Bithynia krallarının izlediği dış politikayı sürdürmüş ve Suriye Krallığı'na karşı olan her türlü organizasyonda yer almıştır. Nitekim bu siyaset doğrultusunda Ziaelas, Anadolu'da Seleukoslara karşı mücadele eden Mısır Krallığı ve Yunan kentleri ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ayrıca bu dönemde Suriye Krallığı'nda yaşanan iç karışıklardan faydalanmak isteyen Ziaelas, Kardeşler Savaşı (MÖ 240-236) olarak tarihe geçen taht mücadelesinde II. Seleukos'a karşı destek verdiği Antiokhos Hieraks ile kızını evlendirmiştir (Euseb. *Chron*. I. 251. ; Magie, 1950: 312; Errington, 2017: 135; Kaya, 2019: 215). Ziaelas MÖ 228 yılında Anadolu'da terör estiren Galatların saldırıları sonucunda hayatını kaybetmiş ve yerine oğlu I. Prusias geçmiştir (Pomp. Trog. *Prolog*. 27. ; Athen. *Deip*. 2.78. ; Magie, 1950: 312, vd. 1195, dn.36. ; Kaya, 2019: 215; Dowler, 2019: 93; Tekin, 2019a: 158; Doğancı, 2003: 75).

I. Prusias [Prusias Cholus (MÖ 228-182)], Bithynia hükümdarı olduktan sonra ilk olarak komşu krallıklarla diplomatik ilişkilere ağırlık vermiş ve bu kapsamsa Makedonya Kralı II. Demetrios'un kızı Apama ile evlenmiştir (Polyb. XXV. 4.8. ; Liv. XLII. 12.3–4. ; App. *Mac.* 2. ; Strab. XII. 4.3. ; Grainger, 2016: 215; Magie, 1950: 307, vd. 1189, dn.20. ; Kaya, 2019: 215; Doğancı, 2003: 75). Bithynia tahtına oturduktan hemen sonra gerçekleştirdiği bu evlilikle güçlü bir müttefik edinen I. Prusias, Küçük Asya'da yaşanan rekabet nedeniyle düşman edinmekte de zorlanmamıştır. Nitekim MÖ 3. yüzyılın son çeyreğinden itibaren genişleme politikaları nedeniyle sınır ihtilafı ve bölgesel çatışmalar yaşayan Pergamon ve Bithynia Krallıkları birbirlerine siyasi rakip olmuşlardır. Bu iki krallık çıkar çatışması yaşadığı her olayda karşı saflarda yer almışlardır. Zira MÖ 220 yılında Karadeniz ticareti nedeniyle sorun yaşayan Byzantion ve Rhodos arasındaki savaşta Bithynia Krallığı Rhodos'u, Pergamon ise Byzantion'u desteklemiştir (Polyb. IV. 38.1-10. ; 49.1-4. ; Gabrielsen, 2007: 287-290; Dowler, 2019: 93; Michels, 2009: 67). Bu iki krallığı ortak paydada birleştiren belki de tek nokta Küçük Asya'daki Hellenistik kentleri korumak ve onların desteğini kazanmak için Galatlar üzerine düzenledikleri askeri seferler olmuştur. Nitekim sınırlarını genişletmek için Batı Anadolu'da bir işgal hareketi düzenleyen I. Prusias MÖ 217/216 yılında *Arisbe* (Musaköy) kentinde bulunan Galat boylarından Aigosagları kadın, çocuk, yaşlı gözetmeksizin tamamını kılıçtan geçirmiştir (Polyb. V. 78.5-6. ; Hansen, 1971: 43; Michels, 2009: 69; Mitchell, 1993: 22; Stahelin, 1907: 36; Kosmetatou, 2001: 120; Strobel, 1996a: 236; Magie, 1950: 10; Arslan, 2000a: 87-88; Kaya, 2011: 2019: 158- 159,174, 216; Dowler, 2019: 93).

[103] Kos yazıtı Bithynia Krallığı'nın siyasi imajı açısından çok değerli bir belgedir. Nitekim Bithynia Krallığı hakkında bilgiler veren ilk kronik olan Ksenephon'un Anabasis'ini kaynak olarak alan bir çok Hellenistik Dönem tarihçisi bu kaynakta yer alan bazı hatalı bilgileri kendi eserlerinde aynen vermiştir. Zira Ksenephon Bithynia Thrakları olarak adlandırdığı Bithynia'yı dost olmayan kentler kategorisine koymuştur. Buna göre Bithynia kenti dış dünyaya kapalı, misafirperver olmayan ve ticaret yapan tüccarlar için elverişsiz bir kenttir (Ksen. *Anab.* VI. 4.2.). Ancak Kos yazıtları bu hatalı bilgileri çürütmüş ve Ziaelas döneminde uygulanan barışçıl dış politikayla birlikte ülkesini deniz ticareti yapan tüccarlar için güvenli bir pazar haline getirdiğini kanıtlamıştır (*Syll*^{3} 456. ; Hannestad, 1996: 76, fig.4. vd. 77-79; Vitucci, 1953: 29-35; Sherwin-White, 1978: 96; Welles, 1934: 118-125, nr.25. ; Austin, 2006: 140-141; Michels, 2009: 56-61; Burstein, 1998: 34, nr.26. ; Rigsby, 1996: 118-121, nr.11. ; Dowler, 2019: 92-93).

I. Prusias döneminde Bithynia Krallığı'nın dış politikasında yaşanan en büyük gelişme ise MÖ 215-205 yılları arasında Roma ile Makedonya İmparatorluğu arasında gerçekleşen Birinci Makedonya Savaşı olmuştur. I. Prusias bu mücadelede kayınbiraderi olan Makedonya'nın yeni kralı V. Philippos'u desteklemiştir. Nitekim Yunanistan'da Birinci Makedonya Savaşı devam ederken I. Prusias MÖ 206 yılında Pergamon topraklarına saldırmıştır Böylece I. Prusias'ın stratejisi işe yaramış ve I. Attalos Pergamon'a geri dönerek kendi savunma savaşını yapmak zorunda kalmıştır (Polyb. X. 41-42. ; XI. 6-7. ; App. *Mac*. III.1. ; III.3. ; Liv. XXVII. 30.16. ; XXVII. 33.4-5. ; XXVIII. 5-7. ; Cas. Dio, 17. Fr.57-58. ; Diod. XVII. 57-58. ; Zonar. IX. 11. ; Dowler, 2019: 94; Hansen, 1971: 47-49; McShane, 1964: 107; Walbank, 1940: 303; Bosch, 1943: 85-88; Kaya, 2019: 176; Tekin, 2019a: 158; Orhun, 2018: 288). Ancak tüm bu katkılarına rağmen I. Prusias MÖ 205 yılında imzalanan Phoinike Barışı ile sona eren Birinci Makedonya Savaşı'nda kaybeden tarafta yer almıştır. Bu mağlubiyet I. Prusias ile kayınbiraderi V. Philippos'un ilişkilerine zarar vermemiş ve iki taraf arasındaki siyasi ve askeri işbirliği devam etmiştir. Nitekim Phonike Barışı'ndan kısa bir süre sonra Makedonya Krallığı tarafından MÖ 202 yılında ele geçirilen *Kios* (Gemlik) ve *Myrleia* (Mudanya) kentleri bu işbirliği kapsamında I. Prusias'a devredilmiştir[104].

MÖ 2. yüzyılın başında Hellenistik Anadolu Krallıklarının içinde bulunduğu siyasi konjektör I. Prusias'ı dış politikada daha sağlam adımlar atmaya zorlamıştır. Nitekim I. Prusias MÖ 200-197 yılları arasında gerçekleşen İkinci Makedonya Savaşı'nda tarafsız kalmıştır. İkinci Makedonya Savaşı'ndan sonra Roma'nın Anadolu siyasetine dahil olmasıyla birlikte Küçük Asya'daki güç dengeleri değişmiş ve kutuplaşma ortamı başlamıştır. Roma ve Suriye Krallığı arasındaki iplerin koptuğu bu ortamda Hellenistik Anadolu Krallıkları bir taraf tutmak zorunda kalmıştır. Zira geçmişte Akhaios ayaklanmasında Suriye Krallığı ile ortak hareket eden Pergamon Krallığı, III. Antiokhos'a karşı Roma'nın yanında yer almıştır. Bunun üzerine III. Antiokhos, Akhaios meselesinin çözümü için verdiği desteğin karşılığında Pergamon Krallığı'na hediye ettiği ve Pergamonluların *Phrygia Epiktetos adını* verdikleri toprakları Bithynia Kralı I. Prusias'a bağışladığını duyurmuştur[105].

Kendisini bir anda bu kaos ortamının içinde bulan I. Prusias ise denge politikası uygulayarak sürecin dışında kalmaya karar vermiştir. Zira MÖ 190 yılındaki Magnesia Savaşı'nda tarafsız olduğunu açıklayan I. Prusias, *Phrygia Epiktetos* topraklarının MÖ 188 yılındaki Apameia Antlaşmasıyla birlikte Roma tarafından Pergamon Krallığı'na verilmesini kabul etmek zorunda kalmıştır (Polyb. XXI. 46.9. ; Liv. XXXVIII. 39.14. ; Hansen, 1971: 97; Kaya, 2019: 174-175, vd. 216; Doğancı, 2003: 76).

---

[104] I. Prusias kendisine bağışlanan *Kios* (Gemlik) kentinin adını Prusias ad Mare ve *Myrleia* (Mudanya) kentinin adını Apameia olarak değiştirmiştir (Strab. XII. 4.3. ; Polyb. XV. 21-23. ; XVIII.44. ; Liv. XXXII. 33. ; XXXIII.30. ; Dowler, 2019: 94; Cohen, 1995: 392; Jones, 1971: 152; Magie, 1950: 306; Kaya, 2019: 177-178, vd. 216; Texier, 2002a: 87-88). *Kios* (Gemlik) kenti MÖ 201-198 yılları arasında gerçekleşen İkinci Makedonya Savaşı'nın galibi Roma tarafından özgür kent statüsü kazanmıştır (Kaya, 1996: 215).

[105] İkinci Makedonya Savaşı'ndan sonra yeni bir müttefik arayışına giren I. Prusias'a bir mektup gönderen III. Antiokhos, Romalılara karşı Bithynia Krallığı ile ittifak kurmak istemiştir. III. Antiokhos mektubunda şu ifadelere yer vermiştir: *"Geliyorlar! Bütün krallık hükümetlerini ortadan kaldırmak için. Öyle ki, dünyanın hiçbir yerinde Roma'dan başka imparatorluk olmasın istiyorlar. Philip ve Nabis bastırıldı: sırada sen varsın. Böylece yangın, birbirine en yakın oldukları için, hepsini sarana kadar kesintisiz olarak birinden diğerine yayılacak. Eumenes gönüllü köleliğe boyun eğdiği için, ondan Bithynia'ya yalnızca bir adım kaldı."* . Ancak bu ittifakın önüne geçmek isteyen Scipio Kardeşler I. Prusias'a bir mektup göndererek onun tarafsız kalmasını sağlamışlardır (Liv. XXXVII. 25. ; Dowler, 2019: 94).

Apameia Barışı kararlarını Roma'dan çekindiği için kabul eden ancak sindiremeyen I. Prusias, Phrygia Epiktetos topraklarını II. Eumenes'e teslim etmediği gibi *Tios* (Hisarönü) ile *Kieros* (Düzce) kentlerini ele geçirmiş ve Herakleia Pontika'ya (Karadeniz Ereğlisi) başarısız da olsa bir kuşatma gerçekleştirmiştir (Mem. 27.1 ; Polyb. III. 3.8. ; Dmitriev, 2007: 133-138; McShane, 1964: 160; Rawlinson, 1869: 283; Marek, 2010: 299; Jones, 1971: 419, dn.3. ; Hansen, 1971: 97; Dmitriev, 2007: 133-138; Bosch, 1943: 97; Errington, 2017: 224-225; Gehrke, 2014: 134; Kaya, 2019: 217; Tekin, 2019a: 158). Bu işgaller nedeniyle Pontos ve Pergamon Krallıkları arasında MÖ 186-184 yıllarında bir dizi savaş gerçekleşmiştir. I. Prusias bu savaşlarda Makedonya Kralı V. Philippos, Pontos Kralı I. Pharnakes, Kartacalı Hannibal[106] ve Galat boylarından Tolistobogoi beyi Ortiagon ile ittifak kurmuştur. Buna karşılık Pergamon Kralı II. Eumenes ise *Kyzikos* (Erdek) ve *Herakleia Pontika* (Karadeniz Ereğlisi) kentlerinden askeri destek sağlamıştır. İki taraf arasındaki mücadelenin sonucunu belirleyen MÖ 184 *Lypedron/Lopadion* (Uluabat) Savaşı'nı I. Prusias kaybetmiştir (*OGIS* 298. ; *IvPerg*. 65. ; Fränkel-Fabricius-Schuchardt, 1890: 52; Walbank, 1957: 300; Allen, 1983: 79; Mitchell, 1993: 24; Hansen, 1971: 99; Magie, 1950: 764, dn.59. ; Kaya, 2019: 195; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 466-467). Savaşın ardından Roma'ya kardeşi Athenaios başkanlığında bir elçilik heyeti gönderen II. Eumenes, Roma'nın ezeli düşmanı Kartacalı Hannibal ile iş birliği yapan ve onu kendi topraklarında misafir eden I. Prusias'ı şikayet etmiştir. Roma Senatosu bu iddiaları araştırmak üzere Titus Quinctius Flamininus öncülüğünde bir komisyonu MÖ 183 yılında Küçük Asya'ya göndermiştir. I. Prusias'ın Roma ile baş edemeyeceğini ve kendisini iade edeceğini düşünen Hannibal teslim olmamak için yüzüğündeki zehiri içerek hayatına son vermiştir (Nep. *Han.* 12-13. ; (Çev. Mehmet Ali Kaya), 1990: 1231; Liv. XXXIX. 50. ; Plin. *NH*. V.43.2. ; Front. *Str*. IV. 7.10. ; Plut. *Flam*. 20. ; App. *Syr*. II.11. ; Paus. VIII. 11.11. ; Just. XXXII. 4.2. ; Oros. *Hist*. IV. 20. ; Eutrop. IV. 5.2. ; (Çev. Ç. Menzilcioğlu), 2004: 102-103; Hoyos, 2003: 206; MacDonald, 2015: 226; (Çev. F. Uysal), 2018: 327, vd. 345; Mansel, 1968: 528; Errington, 2017: 225; Kaya, 2019: 218). Roma Senatosu yıllardır en büyük düşmanı olan Hannibal sorununun çözülmesinde büyük katkısı olan Pergamon Krallığı'nı iyi bir müttefik olduğu için bir kez daha ödüllendirmiştir. Nitekim Bithynia'daki Roma elçisi Flamininus, Apameia Barışı kararlarına aykırı olarak işgal ettiği kentleri II. Eumenes'e iade etmesi hususunda I. Prusias'a adeta ültimatom vermiştir. Bunun üzerine *Kyzikos* (Erdak) kentinde II. Eumenes ile barış antlaşması imzalayan I. Prusias işgal ettiği kentler dahil olmak üzere Mysia bölgesinde tamamen çekilmiştir (Polyb. XXIII. 1. ; Liv. XXXIX. 51.1. ; Marek, 2010: 300; Mitchell, 1993: 25; Hansen, 1971: 95; McShane, 1964: 160; Habicht, 2006: 176-177; Kaya, 2019: 195-196). I. Prusias bu antlaşmadan kısa bir süre sonra MÖ 183/182 yılında hayatını kaybetmiştir[107].

I. Pusias'ın oğlu ve halefi olarak Bithynia tahtına geçen *Cynegus* (Avcı) lakaplı II. Prusias (MÖ 182-149) ilk siyasi icraatı olarak şimdiye kadar rekabet ettikleri ve bir çok kez savaş meydanında karşılaştıkları Pergamon Krallığı ile geçici süreliğine müttefik olmuştur. Zira MÖ 183-179 yılları arasında karşı karşıya gelen Pergamon Kralı II. Eumenes ile Pontos Kralı I.

[106] Roma ile Suriye Krallığı arasındaki siyasi gerilimden yararlanan Hannibal MÖ 196/195 yılında Kartaca'dan ayrılarak III. Antiokhos'a sığınmıştır. Ancak III. Antiokhos'un Magnesia Savaşı'nda mağlup olması üzerine Hannibal MÖ 186 yılında bir diğer müttefiki I. Prusia'a sığınmış ve kendisine *Lybissa* (Gebze) kasabası tahsis edilmiştir (Günday, 2016: 167, vd.). Hannibal Bithynia topraklarında ikamet ettiği yıllarda I. Prusias'ın aldığı kararlarda önemli bir rol oynamıştır. Nitekim I. Prusias'ın *Prusa* (Bursa) kentini inşa etmesinde Hannibal'ın etkisi olduğu bilinmektedir (Polyb. XXII. 8.5. ; Plin. *NH*. V. 148. ; Nep. *Han.* 12-13. ; Liv. XXXVIII. 4. ; Hoyos, 2003: 206; Habicht, 2008: 325, dn.5. ; Doğancı, 2003: 77). Ayrıca Hannibal'in Armenia bölgesindeki *Artaksata* kentinin inşa edilmesinde de rolü vardır (Strab. XI. 14.6. ; Hoyos, 2003: 216; Magie, 1950: 306, vd. 1012, dn.55. ; 1187, dn.16. ; Kaya, 2019: 217, dn.32.).

[107] I. Prusias dış siyasette bağımsız politikalar uygulayan son Bithynia kralıdır. Nitekim I. Prusias'tan sonra başa geçen Bithynia hükümdarları Roma'nın tahakkümü altına girmiştir (Harris, 1890: 862, vd. ; Kaya, 2019:218).

Pharnakes arasındaki savaşlarda kendi çıkarlarını gözeten II. Prusias, Pergamon kralına destek vererek kazanan tarafta yer almıştır. II. Prusias hükümdarlığının ilk yıllarında Pergamon ile yürüttüğü bu barışçıl politikanın ödülünü fazlasıyla almıştır. Zira bu süreçte zengin Paphlagonia topraklarını yağmalama imkanı bulan II. Prusias'a ayrıca kazanılan bu zaferde verdiği destekten dolayı II. Eumenes tarafından *Tieon* (Filyos) kenti bağışlanmıştır (Polyb. XXV. 2.1-13. ; Diod. XXIX. 23. ; Dowler, 2019: 94; Magie, 1950: 192, vd. 315; Mitchell, 1993: 25; Harris, 1890: 863; Sherwin-White, 1984: 44).

II. Prusias döneminde Bithynia Krallığı'nın siyasi geleceğini etkileyen en önemli olay Roma ve Makedonya İmparatorluğu arasındaki Üçüncü Makedonya Savaşı (MÖ 171-169) olmuştur. Makedonya Kralı Perseus'un kızı Apama ile evlenmesine rağmen tarafsızlığını ilan eden II. Prusias, savaşın ilerleyen safhalarında Roma'ya asker desteğinde bulunmuştur. II. Prusias Üçüncü Makedonya Savaşı'nı bitiren Pydna zaferinin ardından MÖ 167/166 yılında senatörleri ve generalleri kutlamak için Roma'ya gitmiştir. Ancak II. Prusias Roma'da bulunduğu süreçte bir krala yakışmayacak davranışları ve konuşmaları nedeniyle Romalı senatörlerin tepkisini çekmiştir (Polyb. XXX. 18. ; Liv. XLV. 44.4-19. ; Diod. XXXI. 15. ; App. Mith. 2. ; Val. Max. 5.1. ; Eutrop. IV.8.4. ; Walbank, 1979: 441; Scafuro, 1987: 28, vd. ; Eckstein, 1988: 414; Magie, 1950: 315; Gruen, 1984: 118; Kaya, 2019: 219; Dowler, 2019: 96).

Üçüncü Makedonya Savaşı'ndan sonra Bithynia ve Pergamon Krallıkları arasındaki çıkar ilişkisine dayalı samimi olmayan ittifak sona ermiş ve iki krallık arasındaki mücadele yeniden başlamıştır. Nitekim Roma Senatosu'nun Üçüncü Makedonya Savaşı'ndan hemen sonra siyasi işbirliğine son verdiği Pergamon topraklarına saldıran Galatların destekçilerinden biri de Bithynia Kralı II. Prusias olmuştur. Zira II. Prusias, Pergamon Krallığı'nın Galatlara karşı birlikte mücadele ettiği Pessinus Tapınak Devleti'ne saldırmıştır. Bunun üzerine Pergamon Kralı II. Attalos, Bithynia Kralı II. Prusias'ı Roma'ya şikayet etmiştir. Roma Senatosu ise bu konuyu araştırmak için Küçük Asya'ya üç kişilik bir elçi heyeti göndermiştir. Roma elçileri iki krallığın ortak sınırında düzenleyeceği bir müzakereye II. Eumenes ve II. Prusias'ı davet etmiştir. Ancak Pergamon Kralı II. Attalos ve 1.000 askeri müzakere alanına doğru ilerlerken Bithynia Kralı II. Prusias tarafından pusuya düşürülmüştür. Saldırıdan kurtularak Pergamon'a dönmeyi başaran II. Attalos'u takip eden fakat surları aşamayan II. Prusias kutsal mekanlar dahil olmak üzere Pergamon civarındaki tüm yerleşim, tarım ve maden alanlarını yağmaladıktan sonra ülkesine geri dönmüştür. II. Prusias Bithynia'ya geri dönerken Pergamon'daki Athena Nikephoros Tapınağı'na ait hazineleri ve Asklepios heykelini de beraberinde götürmüştür (Polyb. XXXII.15-16; XXXII.1-7; Hansen, 1972: 125; Magie 1950, 316, vd. 1197, dn.42; Üreten, 2010: 106).

Roma'nın Pergamon Krallığı'na olan desteğini tamamen kesmesi ve yaşanan bu gelişmelere kayıtsız kalması II. Prusias'ın Pergamon Krallığı'na olan saldırgan tavrını daha da körüklemiştir. Nitekim Roma'ya dönerek II. Prusias'ın Pergamon topraklarına düzenlediği işgal hareketini bildiren elçilerin raporu karşısında Roma Senatosu, Bithynia Krallığı'na tazminat cezası vermekle yetinmiştir. Roma Senatosu caydırıcı niteliği olmayan bu kararını bildirmek üzere Küçük Asya'ya on kişilik yeni bir elçilik heyeti göndermiştir. Elçilerden Roma'nın kararını öğrenen ve daha da cesaretlenen II. Prusias ise Pergamon topraklarına saldırmaya devam etmiştir. Bunun üzerine savaş kararı alan II. Attalos, Kappadokia, Pontos, Rhodos Krallıklarının yanı sıra Kyzikos ve Girit kentleri ile ittifak kurmuştur (Polyb. XXXIII. 12-13. ; Gruen, 1984: 589; McShane, 1964: 189-191; Habicht, 2008: 360; Haussoullier, 1879: 428-428; Reinach, 1909: 375, dn.5. ; Hansen, 1971: 134; Cardinali, 1906: 201; Magie, 2001: 135; Kaya, 2019: 203, vd. 220; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 470). MÖ 156-154 yılları arasında II. Prusias ile II. Attalos ve müttefikleri arasında devam eden savaşlar Roma'nın araya girmesine rağmen ancak MÖ 149 yılında son bulmuştur. Roma Senatosu'nun Küçük Asya'ya gönderdiği üç kişilik elçilik heyeti ile *Kaoi* (Gediz) kentinde düzenlediği ilk barış müzakeresinde Bithynia Kralı II. Prusias uzlaşmadan uzak davranışları nedeniyle suçlu bulunmuştur. Bunun üzerine Romalı elçilerden biri kararı senatoya bildirmek için Roma'ya, ikinci elçi İonia'ya, üçüncü elçi ise Hellespontos Phrygiası'na giderek Bithynia Krallığı'na karşı bölgedeki kentleri örgütlemiştir. Kararı tanımayarak saldırılarına devam eden II. Prusias ise ikinci kez elçilik heyeti gönderen Roma Senatosu'nun sert tutumu nedeniyle katıldığı barış görüşmelerinde Pergamon başta olmak üzere saldırdığı tüm

kentlere (Aigai, Herakleia, Kyme ve Methymna) tazminat ödemeyi kabul etmiştir (App. *Mith*. I.3-7. ; Polyb. XXXIII. 13.5. ; Dowler, 2019: 96; Hansen, 1971: 135; Broughton, 1951: 450; Clinton, 1851: 417-418; Errington, 2017: 261; Kaya, 2019: 203-204; Doğancı, 2003: 77; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 470). Bu antlaşmaya rağmen Roma'yı karşısına alma pahasına Pergamon Krallığı'na olan düşmanlığını sürdüren II. Prusias saldırılarına devam etmiştir. Nihai bir çözüm arayan Roma Senatosu MÖ 149 yılında Anadolu'ya gönderdiği üçüncü elçilik heyeti ile son kez bir konferans tertiplemiştir (Polyb. XXXVI. 14.1-6. ; Diod. XXXII. 30. ; Liv. *Per*. 50. ; Plut. *Cato Maior*. 9.1. ; App. *Mith*. 6. ; Broughton, 1951: 460; Errington, 2017: 261). Ancak Bithynia ve Pergamon Krallıkları arasındaki savaşlar uzun süredir devam eden bu diplomasi trafiği ile değil Bithynia Krallığı'nda yaşanan taht mücadelesi ile son bulmuştur. Nitekim Bithynia tahtını ele geçirmek için babası II. Prusias ile mücadele eden II. Nikomedes MÖ 149 yılında II. Attalos'un da desteğiyle iktidarı ele geçirmiştir. Tahtını kaybeden II. Prusias ise damadı ve Trakya Kralı Diegylis'in yardımıyla kaçtığı *Nikomedia* (İzmir) kentindeki Zeus Tapınağı'nda hayatını kaybetmiştir. Böylece II. Attalos'un desteği le Bithynia tahtına oturan II. Nikomedes, babası döneminde yaşanan Bithynia - Pergamon düşmanlığına son vermiştir (App. *Mith*. 7. ; Strab. XIII. 4.2. ; *IGR* IV. 287. ; Dowler, 2019: 96; Ma, 2013: 54; Hansen, 1971: 136-138; McShane, 1964: 190; Magie, 1950: 317, vd. 1198, dn.44-45. ; Evans, 2012: 43; Marek, 2010: 306-307; Rawlinson, 1869: 284; Kaya, 2019: 204, vd. 220; Errington, 2017: 261).

Dış politikada barışçıl bir siyaset izleyen II. Nikomedes (MÖ 149-127), Küçük Asya'daki komşu krallıklar ve Yunan kentlerinin yanı sıra Roma ile olan ilişkilerini güçlendirmek için uğraşmıştır. Nitekim II. Nikomedes bu doğrultuda başa geçtikten hemen sonra Roma'ya diplomatik bir ziyaret gerçekleştirmiştir. II. Nikomedes bu ziyareti sırasında tanıştığı Numidia Kralı Massinissa ile de dost olmuştur. II. Nikomedes aynı yıl Perseus'un oğlu ve varisi olduğunu iddia ederek kendini Makedonya Kralı ilan eden Andriscus'a karşı gerçekleştirilen Dördüncü Makedonya Savaşı'nda [Andriscus Savaşı (MÖ 149-148)] Roma'nın yanında yer almıştır (Flor. *Epit*. I. XXX. (II.14.) ; Liv. *Per*. 50. ; Polyb. XXXVI. 10.3. ; Diod. XXXI. 40a. ; XXXII.15. ; Just. XXXIII. 2.7. ; Zonar. IX. 28. ; Eckstein, 2010: 246-247; King, 2018: 261; Tataki, 1998: 439, nr.7. ; Errington, 1990: 216-217; Derow, 2008: 321-322; Scullard, 2000: 290, vd.). Bu savaşın kazanılmasında önemli rol oynayan II. Nikomedes ile Roma arasındaki askeri iş birlik uzun yıllar devam etmiştir. Nitekim II. Nikomedes MÖ 133 yılında kendisini Pergamon Kralı ilan ederek III. Attalos'un vasiyetini reddeden Aristonikos Ayaklanmasının bastırılmasında Roma ile birlikte mücadele etmiştir. Bu nedenle Pergamon Krallığı'na ait Phrygia Epiktetos Bölgesi ile Kappadokia Krallığı'na ait Lykaonia Bölgesi hizmetlerinden ötürü Roma tarafından II. Nikomedes'e bağışlanmıştır (Strab. XIV. I.38. ; Schottky, 2006: 736; Mattingly, 1997: 140; Dowler, 2019: 96; Magie, 1950: 150, vd. 317; Sullivan, 1990: 31; Sherwin-White, 1977: 66, vd. ; Kaya, 2019: 221). Hükümdarlığı sırasında babası II. Prusias'ın aksine Yunan kentleriyle iyi ilişkiler kuran II. Nikomedes, İonia *Koinon*'u (Federasyonu) tarafından onurlandırılmıştır. Yine *Priene* (Güllübahçe) kenti II. Nikomedes adına bir kült merkezi inşa ederken bir başka Yunan kentinde ise tanrı mertebesine yükseltilen annesi IV. Apama için bir tapınak inşa edilmiştir (Magie, 1950: 318; Kaya, 2019: 221).

MÖ 127 yılında hayatını kaybeden II. Nicomedes'in yerine halefi ve aynı adı taşıyan oğlu III. Nikomedes (MÖ 127-94) geçmiştir. *Euergetes* (Hayırsever) lakaplı III. Nikomedes'in hükümdarlığında Bithynia Krallığı iç ve dış politikada durağan bir dönem yaşamıştır. Bu süreçte Bithynia Krallığı'nın dış siyasetteki en önemli paydaşı Pontos Krallığı olmuştur. Nitekim III. Nikomedes diplomasinin en etkin aracı olan siyasi evlilikler yoluyla Pontos Krallığı ile akrabalık ilişkisi kurmuştur. III. Nikomedes bu doğrultuda Pontos kökenli Kapadokyalı Prenses Nysa ve Kraliçe Laodike ile evlenmiştir (Licin. XXXV. 85. ; 1981: 22, nr.85. ; Mem. XXX. 3. ; Sall. *Hist*. IV. 69.9. ; Just. XXXVIII. 1. Bunbury, 1867: 718-719, vd. 1218; Harder-Mehl-Karttunen, 2005: 228, vd. ; Geisau-Volkmann, 1969: 482; Bora, 2018: 18, vd. 23-26; Gabelko, 2009: 55-56, dn.26.; Magie, 1950: 197, vd. 1200, dn.47). Doğuya doğru genişlemeyi amaçlayan III. Nikomedes ile Pontos Kralı VI. Mithridates arasında ortak çıkarlara bağlı olarak gelişen diplomatik ilişkiler neticesinde iki krallık ortak askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu askeri işbirliği doğrultusunda MÖ 108/107 yılında ele geçirilen Paphlagonia bölgesindeki *Amnias* (Gökırmak)

Vadisi ile *Amastris* (Amasra) arasındaki toprakların hakimiyeti VI. Mithridates'e verilmiştir. Timonitis topraklarını da içine alan Paphlagonia bölgesinin batısı Bithynia Krallığı'nın payına düşmüş olup Paphlagonia'nın başına ise III. Nikomedes'in oğlu Sokrates Pylaimenes geçmiştir[108].

MÖ 2. yüzyılın sonunda Kappadokia Krallığı'nda yaşanan taht değişimi nedeniyle Bithynia ve Pontos Krallıkarı arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Zira Kappadokia tahtına VI. Ariarathes'in ölümünden sonra yerine küçük yaştaki oğlu VII. Ariarathes geçmiştir. Bunun üzerine Kappadokia'nın yeni kralı VII. Ariarathes'in annesi Kraliçe Laodike'nin ağabeyi olan Pontos Kralı VI. Mithridates, akrabalık ilişkilerini kullanarak Kappadokia tahtını ele geçirmek için MÖ 104/103 yılında harekete geçmiştir. Ancak ağabeyinin planlarından haberdar olan Kraliçe Laodike yakın diplomatik ilişkileri olduğu Bithynia Kralı III. Nikomedes'i Kappadokia'ya davet etmiştir. Bu davet üzerine Kappadokia'ya giren III. Nikomedes, Laodike ile siyasi bir evlilik gerçekleştirdikten sonra bölgede kendi askeri birliklerini bırakarak yeni eşiyle birlikte MÖ 102 yılında ülkesine geri dönmüştür (Just. XXXVIII. 1.3. ; Magie, 1950: 203; Sherwin-White, 1984: 105; Harder-Mehl-Karttunen, 2005: 232; Harris, 1890: 865; Daux, 1933: 81.b.; Bora, 2018: 26-29; Kaya, 2019: 221; Arslan, 2007b: 97). Ele geçirmek istediği Kappadokia topraklarında III. Nikomedes'in hakimiyet kurmasını kabullenemeyen Pontos Kralı VI. Mithridates MÖ 101/100 yılında saldırdığı Kappadokia'yı ele geçirmiştir. Böylece Bithynia ve Pontos Krallıkları arasındaki dostluk sona ermiş ve iki krallık arasında uzun yıllar sürecek bir düşmanlık başlamıştır (Just. XXXVIII. 1.5. ; Dowler, 2019: 97; Magie, 1950: 204; Kaya, 2019: 222; Arslan, 2007b: 97; Bora, 2018: 26). III. Nikomedes Kappadokia'yı geri alabilmek için savaş meydanına inmek yerine diplomasiyi harekete geçirerek Roma'ya başvurmuştur. Roma'yı bu işten uzak tutmak isteyen Pontos Kralı VI. Mithridates ise bu hamleye karşılık olarak VII. Ariarathes'i kendisine bağlı bir kral olarak yeniden Kappadokia tahtına oturtmuştur. Zaten Afrika'da Numidyalılarla, Sicilya'da Germen kavimlerinden Kimbriler ve Teutonlarla savaş halinde olan Roma, Pamphlagonia topraklarının Bithynia ve Pontos Krallıkları arasında paylaşımına kayıtsız kaldığı gibi bu iki krallık arasında yaşanan Kappadokya meselesinde de harekete geçememiştir (Lintott, 1992: 24 vd. 30; Magie, 1950: 204; Kaya, 2019: 222; Bora, 2018: 22; Doğancı, 2003: 79). Üstelik Roma bu süreçte yardım talebine cevap vermediği Bithynia Krallığı'ndan askeri destek istemiştir. Ancak III. Nikomedes zaten halkının Romalı tefeciler ve kamu görevlilerinin elinde köle gibi yaşadıklarını belirterek Romalı general Gaius Marius'un talebini reddetmiştir[109].

---

[108] Just. XXXVII. 4.3. ; Strab. XII. 3.1. ; 3.9. ; Højte, 2005: 20; Hind, 1992: 141; Marek, 2000: 282; Daux, 1933: 81.a. ; Dowler, 2019: 97; Doğancı, 2003: 79. III. Nikomedes bu tarihten itibaren darp edilen Bithynia sikkelerinde Paphlagonia Zaferi'ni simgeleyen motiflere yer vermiştir (Glew, 1987: 24-25; Waddington-Babelon-Reinach, 1925: 231). III. Nikomedes Roma'nın tepkisini çekmemek ve bölge halkının kabulleneceği meşru bir yönetim oluşturmak için Paphlagonia idarecisi olarak atadığı gayrimeşru oğlu Sokrates Chrestus'a, Paphlagonia hükümdarlarının kullandığı "Pylaimenes" kraliyet unvanını vermiştir (Licin. XXXV. 85. ; Just. XXXVII. 4. ; XXXVIII. 5-8. ; Magie, 1950: 197, vd. 1099, dn.19. ; Bora, 2018: 22).

[109] Gerçekten de Bithynia Krallığı'nın mali yapısı Roma'nın uyguladığı sert ekonomik yaptırımlar nedeniyle oldukça kötü durumdaydı. Zira MÖ 123 yılında Gaius Gracchus tarafından hazırlanan ve *Equestrian* (Şovalye) denen varlıklı insanların oluşturduğu sosyal sınıfa vergi toplama imtiyazı tanıyan kanun Bithynia'da bir sömürü aracı olarak kullanılmıştır. Nitekim Cumhuriyet elitleri denen bu zümrenin belirledikleri vergileri ödeyemeyen Bithynialılar bu defa da Romalı tefecilere borçlanmak zorunda kalmışlardır. *Publicani* denilen vergi tahsildarlarının talep ettiği fahiş fiyatları karşılamak için faizle borçlanmak zorunda kalan ve bu giderler nedeniyle kraliyet hazinesi boşalan Bithynia adeta Roma'nın sömürgesi haline gelmiştir. Üstelik nümismatik kaynaklar incelendiğinde Bithynia Krallığı'nın bu dönemde ham madde temin edemediği için sikke basamadığı anlaşılmıştır (Glew, "1987: 29-36; Lorber-Houghton-Veselý, 2006: 49, vd. ; Bora 2018: 27-28; Errington, 2017: 280). III. Nikomedes başlangıçta isteğini kabul etmediği Roma'nın siyasi desteğini tamamen kaybetmeyi göze alamadığı için daha sonradan 800 kişilik bir askeri birliği ile Roma'ya göndermiştir (Diod. XXXVI. 3.1-2. ; XXXVI. 8.1. ; Martínez-Lacy, 2007: 36; Lintott, 1992b: 35; Boshnakov, 2004: 73-75; Geyer, 1936: 496).

Pontos Kralı VI. Mithridates, Kappadokya toprakları üzerindeki III. Nikomedes tehlikesini savuşturmak için bir hamle oyuncusu olarak kullandığı yeğeni VII. Ariarathes'i hedefine ulaştıktan sonra MÖ 97 yılında öldürmüştür. VII. Ariarathes'in ardından Kappadokia Kralı ilan edilen kardeşi VIII. Ariarathes ise tahta oturduktan kısa bir süre sonra hastalanarak hayatını kaybetmiştir. Ariarathes kardeşlerden hayatta kalan kimse olamadığı için VI. Mithridates kendi oğlunu IX. Ariarathes unvanıyla Kappadokia kralı ilan etmiştir (Just. XXXVIII. 1.6-10. ; Glew, 1987: 23, vd. ; Magie, 1950: 203; Kaya, 2019: 222-223; Arslan, 2007b: 97). Bunun üzerine Bithynia Kralı III. Nikomedes, Ariarathes hanedanından olduğunu iddia ettiği bir kişiyi Kappadokya tahtına oturtmak için Roma'ya başvurmuştur. Roma Senatosu yaptığı incelemeler neticesinde hem III. Nikomedes'in hem de VI. Mithridates'in Kappadokya üzerinde hakimiyet kurabilmek için Ariarathes ismini manipülasyon aracı olarak kullandıklarını belirlemiştir. Nitekim Roma Senatosu MÖ 96 yılında çıkardığı bir kararname ile bu iki krala bir yaptırım uygulamış ve daha önce işgal ettikleri toprakları boşaltmalarını emretmiştir. Böylece Kappadokya'yı ele geçirmek isteyen III. Nikomedes bu kararla birlikte Paphlagonia topraklarını da kaybetmiştir (Just. XXXVIII. 2.1-7. ; Kallet-Marx, 1996: 247; Magie, 1950: 204; Harris, 1890: 865; Kaya, 2019: 223; Arslan, 2007b: 98; Errington, 2017: 278).

MÖ 94 yılında hayatını kaybeden III. Nikomedes'in yerine oğlu IV. Nikomedes Philopator (MÖ 94-74) geçmiştir. Bunun üzerine III. Nikomedes'in gayrimeşru oğlu Sokrates Chretus Bithynia tahtında hak iddia ederek bir ayaklanma başlatmıştır. Roma'ya giderek senatörlerin desteğini kazanmak isteyen Sokrates bu girişiminden beklediği sonucu alamamıştır. Pontos Kralı VI. Mithridates ise Bithynia'daki bu krizi fırsata çevirmek için Sokrates'i desteklemeyi kabul etmiştir. Nitekim Aleksandros isimli bir katili tutarak IV. Nikomedes'e bir suikast düzenleyen Pontos Kralı VI. Mithridates bu girişiminde başarısız olunca MÖ 91 yılında Bithynia'ya saldırmıştır. IV. Nikomedes, Pontos ordusu tarafından desteklenen kardeşi Sokrates'e mağlup olmuş ve Roma'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Böylece IV. Nikomedes'ten boşalan Bithynia tahtına üvey kardeşi Sokrates geçmiştir (McGing, 1986: 79-80; Mayor, 2010a: 139; Magie, 1950: 207; Kaya, 2019: 223; Tekin, 2019a: 158; Sherwin-White, 1977b: 72; Gabelko, 2017: 326; Doğancı, 2003: 80). Ancak Roma'da bulunduğu sırada senatonun tam desteğini alan IV. Nikomedes MÖ 89 yılında Romalı Manius Aquillius öncülüğünde bir heyetle Bithynia'ya geri dönmüş ve tahtını geri kazanmıştır (App. *Mith*. 57. ; Just. XXXVIII. 3.4. ; Liv. *Per*. 74. ; Dowler, 2019: 97; Sullivan, 1990: 34; Sherwin-White, 1997b: 72; Kaya, 2019: 223-224; Tekin, 2019a: 158; Bora 2018: 30; Doğancı, 2003: 80). IV. Nikomedes'in yasal hakkı olan Bithynia tahtını geri almasını sağlayan Roma bu yardımın karşılıksız olmadığını göstermiş ve iyilik borcunu hemen tahsis etmiştir. Nitekim Küçük Asya'daki en büyük düşmanı olan VI Mithridates sorununu kesin olarak çözmek isteyen Roma, IV. Nikomeses'i Pontos topraklarına saldırmaya zorlamıştır. IV. Nikomedes'in hem şahsi hem de krallığı adına Roma'dan aldığı borçlar nedeniyle seçim yapma hakkı bulunmuyordu. Böylece IV. Nikomedes'in Pontos topraklarına saldırısı Roma ve Pontos Krallığı arasındaki "Mithridares Savaşları" serisinin ilki olan Birinci Mithridates Savaşı'nın (MÖ 89-85) başlangıcı olmuştur (Sall. *Hist*. IV.67.10. ; Glew, 1977: 395; Ballesteros-Pastor, 2008: 57-58; Brennan, 2000: 559-562; Sherk, 1984: 66-68. nr.56. ; Dowler, 2019: 97-99; Hind, 1992: 143-144; Luce, 1970: 161, vd. ; Kaya, 2019: 224; Errington, 2017: 280). Ancak IV. Nikomedes Roma'nın menfaatini kendi krallığının çıkarlarından üstün tutmakla büyük bir siyasi hata yapmıştır. Nitekim topraklarına yapılan bu saldırıya güçlü bir şekilde karşılık veren VI. Mithridates *Olgassys* (Ilgaz) Dağı'nın kuzeyindeki verimli Blaene ve Domanitis topraklarına kadar ilerleyen III. Nikomedes'i *Amnias Nehri* (Gökırmak) kıyısında mağlup ettikten sonra Bithynia'yı işgal etmiştir. Tahtını bir kez daha kaybeden IV. Nikomedes MÖ 88 yılında yine Roma'ya sığınmıştır. VI. Mithridates'in mağlup olduğu Birinci Mithridates Savaşı'nın ardından Bithynia'ya dönen IV. Nikomedes MÖ 85 yılında yeniden Bithynia tahtına oturmuştur. Bu tarihten itibaren Roma'ya sadık bir uydu kral olarak görev yapan IV.Nikomedes bağımsız bir hükümdar olmaktan çıkmıştır. IV. Nikomedes'in Bithynia Kralı sıfatıyla son icraatı MÖ 74 yılında düzenlediği bir vasiyetname ile krallığını Roma'ya miras bırakmak olmuştur. IV. Nikomedes'in miras talebini kabul eden Roma Senatosu, *Provincia Bithynia* adını verdiği Bithynia topraklarını Roma eyaleti olarak tanzim etmiştir (Vel. *Pat*. II. 4.1. ; Sall. *Hist.* II.83. ; IV. 69.9. ; App. *Mith.* 7.71. ; Liv. *Per*. 93. ; Sherwin-White, 1984: 162; Dowler, 2019: 99).

2.5. PONTOS KRALLIĞI

2.5.1. Pontos'un Coğrafyası ve Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi

Karadeniz'in güney kıyısında yer alan Pontos adı kroniklerde ilk kez coğrafi bir terim olarak kullanılmıştır. Nitekim günümüz Türkiye'sinde Doğu Karadeniz Bölgesindeki toprakların karşılığı olan bu coğrafya, Arkaik Dönemde MÖ 8. ve 7. yüzyıllardaki Hellas göçleri sonucunda Greklerin kolonizasyonuna uğramış ve *Pontos Eukseinos* (Misafirperver Deniz) adı ile anılmaya başlamıştır. Ancak MÖ 6. yüzyıldan itibaren Pers İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmesiyle birlikte bu bölge *Pontos* [(Grekçe: Deniz), (Persçe: Deniz Ülkesi), (Hellence: Pontos Ülkesi)] adını almıştır (Hom. *Od*. XXIV.83. ; Thuc. IV. 26. ; Liddell-Scott, 1890: 1253; Göber, 1961: 47-48; Slater, 1969: 171, N. 4. 49. ; Danoff, 1999: 866, vd.).

Tarih sahnesine Akhaimenidler hakimiyetindeki bir siyasi birim olarak çıkan Pontos, Pers İmparatoru Büyük Kyros tarafından MÖ 539 yılında *Daskyleion* (ya da Hellesponos Phrygiası) Satraplığı sınırlarına dahil edilmiştir (Diod. XV. 90.3. ; McKechnie-Kern, 1993: 111-113, Frag.-Trans., D.XXII.1-3. ; Pastor, 2019: 104; Sarıkaya, 2018: 2). MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına kadar Akhaimenid Hanedanlığı egemenliğindeki mevcut idari statüsünü koruyan Pontos, aynı yüzyılın ikici yarısından itibaren Makedonya İmparatorluğu'nun hakimiyetine geçmiştir.

Zira MÖ 334 yılında *Hellespontos* (Çanakkale) üzerinden Küçük Asya topraklarına ayak basan İskender, Granikos Nehri civarında karşılaştığı Pers İmparatoru III. Dareious'un ordusunu mağlup etmiştir. Granikos zaferinin hemen ardından Anadolu'daki işgal hareketine devam eden İskender'in ele geçirdiği Pers Satraplık merkezlerinden ilki Daskyleion olmuştur. Herhangi bir direniş göstermeyen Daskyleion'un Persli Satrapı Arsites'in yerine Kalas'ı tayin eden İskender ile birlikte Pontos için yeni bir dönem başlamıştır (Arr. *Anab*. I.16.6. ;17.3-5. ; Plut. *Alex*. 17.1. ; Sarıkaya, 2018: 341; Parker, 2014: 296; Tekin, 2019a: 129; Droysen, 2020: 192; Bosch, 1942: 30-31; Kaya, 2019: 40-41, vd. 225).

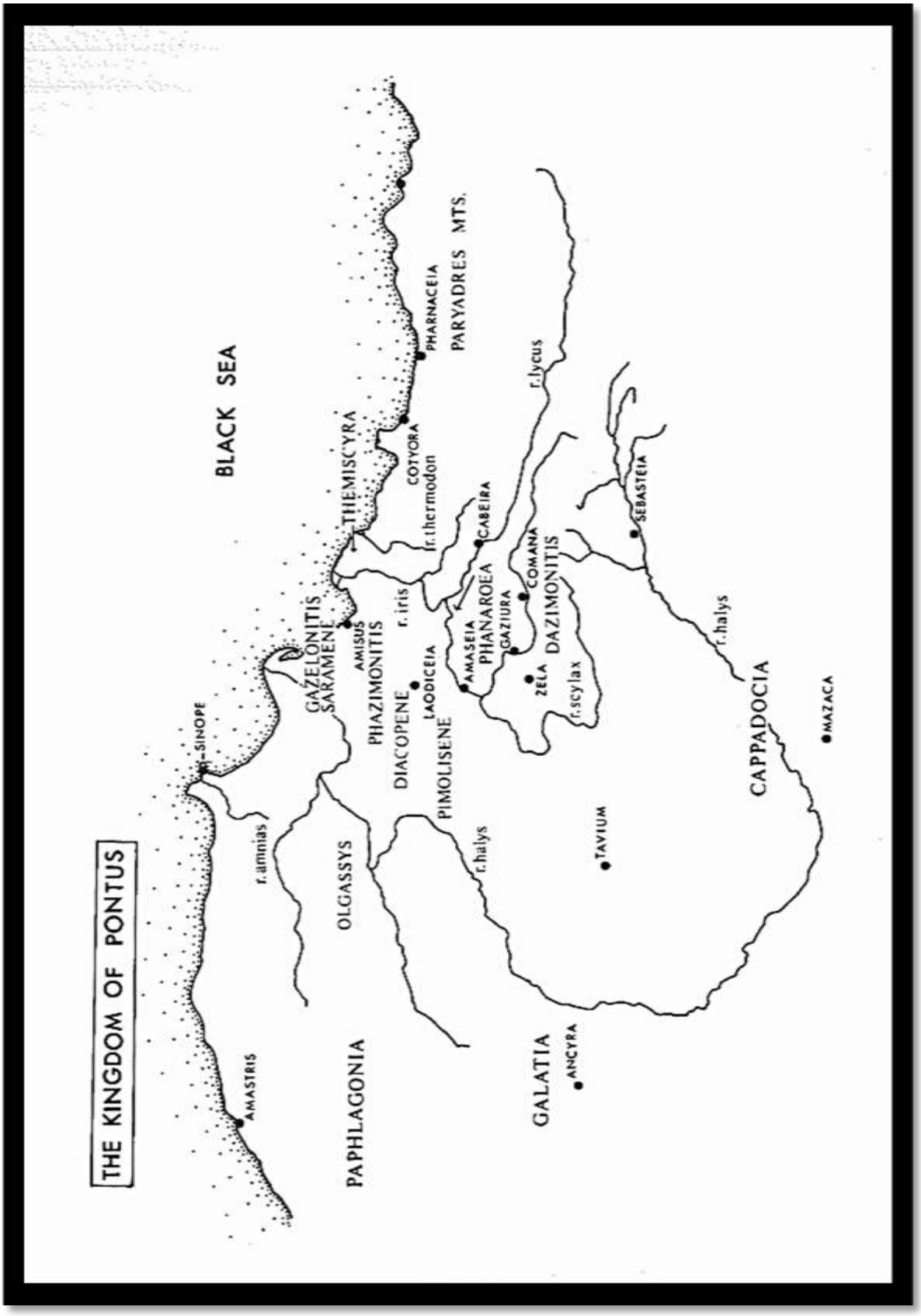

Harita 16: Pontos Krallığı. (McGing, 1986a: 2)

2.5.2. Pontos'un Hellenistik Dönem Tarihi (MÖ 281/280-62)

Pontos'un İskender İmparatorluğu hakimiyetindeki yılları kısa sürmüştür. Zira MÖ 323 yılında Büyük İskender hayatını kaybetmiş ve generalleri ondan miras kalan Makedonya İmparatorluğu'nu kendi aralarında paylaşmışlardır. İskender İmparatorluğu'na tek başına hükmetmek isteyen bu generaller arasında "Diadokhoi Savaşları" adı verilen uzun soluklu bir iktidar mücadelesi başlamıştır. İşte Diadokhoi Savaşları serisinin dördüncüsü olan MÖ 301 yılındaki Ipsos Savaşı, Pontos'un Hellenistik Dönem tarihi için kritik bir eşik olmuştur. Öyle ki Anadolu'daki güç dengelerini değiştiren Ipsos Savaşı ile birlikte Pontos Krallığı'nın kurucusu olan Pers kökenli Mithridates hanedanı mensupları tarih sahnesine çıkmışlardır. Nitekim MÖ 362-337 yılları arasında Daskyleion (ya da Hellespontos Phrygiası) Satraplığı yapan ve Pers Yedilisi olarak adlandırılan Akhaimenid soylu ailelerinden birinin üyesi olan Ariobarzanes'in oğlu Mithridates, bu dönemde Antigonos Monophtalmos'un emrindeki komutanlardan biri olarak *Kios* (Gemlik) kentini yönetiyordu. Ancak Antigonos Monophtalmos, Anadolu hakimiyeti mücadelesinde en önemli rakibi olan Kassandros ile işbirliği yaptığını düşündüğü Mithridates'i Ipsos Savaşı'ndan önce MÖ 302 yılında öldürtmüştür (Diod. XIX. 40.2. ; XX. 111.4. ; App. *Mith*. 9. ; Polyb. V.43. ; Geyer, 1932: 2157; Briant, 2002: 134; Bosworth-Wheatley, 1998: 155; Kaya, 2019: 225). Mithridates'in kendisiyle aynı adı taşıyan oğlu da yine bir ihanet suçlamasıyla ölüme mahkum edilmiş ancak aynı sonu yaşamamıştır. Öyle ki Antigonos Monophtalmos bir gün rüyasında altın tozu ektiği tarlada filizlenen altın başaklarının bir müddet sonra yok olduğunu görmüştür. Rüyasında işittiği bir ses ise Mithridates'in altın başakları toplayarak Euksinos'a kaçtığını söylemiştir. Bu rüya üzerine Antigonos Monophtalmos kendisi için tehdit olarak gördüğü Mithridates'i öldürmeye karar vermiştir. Ancak Antigonos Monophtalmos'un oğlu Demetrios, yakın arkadaşı olan Mithridates ile baş başa kaldıkları bin an elindeki mızrakla toprağa "Kaç Mithridates" yazmış ve onun hayatını kurtarmıştır (App. *Mith*. 9. ; Plut. *Dem*. IV.2-4. ; Plut. *Mor*. III.183a. ; Geyer, 1932: 2158; Matyszak, 2008: 1-2; McGing, 1986b: 248, vd. ; Bosch, 1943: 42; Ballesteros Pastor, 2019: 106; Arslan, 2007b: 49-50; Kaya, 2019: 225). Bunun üzerine Paphlagonia topraklarına kaçan Mithridates, Antigonos Monophtalmos'un Ipsos Savaşı'nda mağlup olarak hayatını kaybetmesiyle birlikte Batı Anadolu'da oluşan merkezi otorite boşluğu krizini fırsata çevirmek için harekete geçmiştir. MÖ 297/296 yılında Paphlagonia sınırındaki *Olgassys* (Ilgaz) Dağı'nın güney yamacında bulunan *Kimiata* (Dere İsmail Köyü) Kalesi'ni işgal ederek Kimiatene bölgesinin hakimiyetini ele geçiren Mithridates böylece bağımsız yerel hükümranlığının temelini atmıştır[110].

[110] Strab. XII.3.41. ; Magie, 1950: 189; Matthews-Pollard-Ramage, 1998: 195; Matyszak, 2008: 2; McGing, 1986b: 249; Kaygusuz, 1984: 69, nr.1,3. ; Reinach, 1888: 161; Ballesteros Pastor, 2019: 106; Arslan, 2007b: 51, dn.227; Kaya, 2019: 225. Efsaneye göre Antigonos'tan kaçan ve Kimiata topraklarını ele geçiren Mithridates'e 6 süvari eşlik etmiştir. Ancak bu mit Mithridates hanedanlığının kendilerini Pers soyuna dayandırma çabalarının bir ürünüdür. Nitekim Mithridates ve altı süvarisinin hikayesi "Pers Yedilisi" efsanesinin bir taklitidir. Buna göre Pers Kralı Büyük Kyros öldükten sonra oğullarından II. Cambyses MÖ 530 yılında Pers İmparatorluğu'nun başına geçerken Bardiya ise doğu eyaletlerinin satraplığına getirilmiştir. Ancak Cambyses üvey kardeşini öldürtmüştür. Bunun üzerine bir Pers yerleşkesi olan Paishiyauvada kentindeki Magian rahibi olan Gaumata (Pseudo-Smerdis/Sphendadates adlarıyla da anılır) kendisini Bardia ismiyle kral ilan etmiştir. II. Cambyses'in MÖ 522 yılında ölümüyle birlikte Gautama adlı bu Mecusi büyücü otoritesini arttırmıştır. Ancak Darius ve ölümsüzler olarak adlandırılan altı kişilik Pers soylusu düzenledikleri bir komployla Gautama'yı MÖ 522 yılının Eylül ayında Nisa kentinde bıçaklayarak öldürmüşlerdir (App. *Mith*. 9. ; Polyb. V. 43. ; Herod. III. 61-79. ; Just. I. 9. ; Kent, 1950: 116-120; Briant, 2002: 134; Bosch, 1943: 42; Ballesteros Pastor, 2019: 106; Sarıkaya, 2018: 123-124; Kaya, 2019: 225-226.; Arslan, 2007b: 50).

MÖ 3. yüzyılın başından itibaren bağımsız bir yerel güç haline gelen Mithridates bu sırada devam eden diadokhlar mücadelesi sayesinde mevcut statüsünü yükseltme imkanı bulmuştur. Diadokhoi Savaşları serisinin beşinci ve son mücadelesi olan MÖ 281 yılındaki Korupedion Savaşı'ndan hemen önce Paphlagonia'dan ayrılarak Pontos bölgesine giren Mithridates, *Amesia* (Amasya) kalesini ele geçirerek burayı henüz resmi olarak kurmadığı krallığının başkenti ilan etmiştir (Ballesteros Pastor, 2019: 106; Kaya, 2019: 225). Ancak Korupedion Savaşı'ndan sonra İskender'in hayatta kalan son generali olarak kendi krallığını kuran ve Anadolu'yu hakimiyetine alan I. Seleukos Nikator, bağımsızlığını ilan eden ayrılıkçı yerel güçleri itaat altına almak için harekete geçmiştir. Bu doğrultuda Mithridates'i dizginlemek isteyen I. Seleukos, Pontos bölgesinin denetimini ele geçirmek için komutanlarından Aphrodisios ve Diodoros'u vazifelendirmiştir. MÖ 280 yılında Pontos bölgesine giren iki komutandan Aphrodisios, Phrygia bölgesindeki başarılı işgallerinin ardından Herakleia Pontika'ya kadar ilerlemiş ve burayı yağmalamıştır. Ancak Pontos Kappadokiası'na giren Diodoros karşı karşıya geldiği Mithridates'e mağlup olmaktan kurtulamamıştır (Tarn, 1978: 98; Magie, 1950: 189, vd. 1087, dn.35,36. ; b: Austin, 2006: 286; Kaya, 2019: 225). Kazandığı bu zaferin ardından kendisini *Basileus* (kral) ilan eden Mithridates, bastırdığı krali sikkelerle resmi bir statü kazanmış ve böylece Anadolu'da Hellenistik Pontos Krallığı tarihi başlamıştır[111].

Kendi adıyla anılan hanedanlığının üçüncü, Pontos Krallığı'nın ise ilk hükümdarı olan I. Mithridates, *Ktistes* (Kurucu) unvanı ile anılmıştır (Bosch, 1943: 42; Kaya, 2019: 226; Arslan, 2007b: 54). I. Mithridates Ktistes (MÖ 281-265) ilk olarak bağımsız bir krallık olarak tarih sahnesine çıktığı Anadolu'nun hakimi konumunda olan I. Seleukos ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle I. Mithridates siyasi bir iş birliği hamlesiyle Suriye Krallığı'na karşı kurulan *Northen Leauge* (Kuzey Birliği) ittifakına katılmıştır (Mem. 11.2. ; 19.2. ; Meyer, 1879: 43; McGing, 1986a: 16; Magie, 1950: 189, vd. 1087, dn.36. ; Kaya, 2019: 226; Arslan, 2007b: 54). Seleukoslara karşı topraklarını başarıyla savunan I. Mithridates, Pontos Krallığı'nın sınırlarını genişletmek için harekete geçmiş ve bir kıyı kenti olan *Amastris*'i (Amasra) ele geçirmiştir (Hansen, 1971: 16; Allen, 1983: 13; Bosch, 1943: 42-43; Kaya, 2019: 226). Dönemi hakkında az sayıdaki belgelerden edindiğimiz kısıtlı bilgilere göre I. Mithridates Galatlarla iş birliği yaparak Karadeniz'de bir Mısır filosunu mağlup etmiştir (Step. *Byz*. XV.9. ; Mitchell, 1993: 20; Arslan, 2000a: 59; 2007b: 57-58; Kaya, 2019: 150, vd. 226).

I. Mithtidates Ktistes'in MÖ 265 yılında hayatını kaybetmesinin ardından oğlu Ariobarzanes (MÖ 265-250) Pontos Kralı olmuştur. Babasının başlattığı genişleme politikası doğrultusunda işgal hareketlerine devam eden Ariobarzanes, Galatlarla iş birliği yaparak Karadeniz'in liman kenti *Amisos*'u (Samsun) krallık topraklarına katmıştır (Magie, 1950: 189, vd. 1087, dn.37. ; Arslan, 2007b: 58; Kaya, 2019: 227). Ancak Ariobarzanes'in MÖ 250 yılında vefat etmesiyle birlikte genç yaşına rağmen Pontos tahtına oturmak zorunda kalan II. Mithridates (MÖ 250-220) döneminde Galatlarla olan iyi ilişkiler bozulmuş ve Amisos kenti Galatlar tarafından ele geçirilmiştir. Amisos halkı kentlerini işgal eden Galat beylerinin her birine 200 altın ve her Galat boyuna 2.000 altın *galatika* ödeyerek özgürlüklerine kavuşmuşlardır (Magie, 1950: 189, vd. 1087, dn.37. ; Arslan, 2007b: 58; 2000a: 59; Kaya, 2019: 227; 2011: 47-48; Mitchell, 1993: 19; Stahelin, 1907: 15-17). Zaten güvenilir bir müttefik olmayan Galatlarla olan işbirliğinin bozulması genç Pontos Kralı II. Mithridates'in kendisini kanıtlaması için bir şans olmuştur. Nitekim bu dönemde Suriye ve Mısır Krallıkları arasında yaşanan Coile Syria topraklarına hakim

[111] Mithridates krallığını ilan ettikten sonra bastırdığı sikkelerde Büyük İskender'in *stater*lerini örnek almıştır. Nitekim Mithridates'in bastırdığı krali sikkelerin ön yüzüne Tanrıça Athena'nın portresine arka yüzüne ise ayakta bir taç tutan Zafer Tanrısı Nike ve altında "Kral Mithradates" lejandına (sikke üzerinde yer alan harfler ve yazılar) yer verilmiştir (Head, 1887: 499, nr.1. ; Waddington- Babelon-Reinach, 1904: 9; Reinach, 1888: 161-162; Magie, 1950: 189, vd. 1087, dn.35; Kaya, 2019: 226; Arslan, 2007b: 55).

olma mücadelesini bir fırsat olarak gören II. Mithridates, diplomatik becerilerini kullanarak Suriye Krallığı'nı desteklemiş ve daha güçlü bir müttefik kazanmıştır. Bu ittifakı sağlam temeller üzerine inşa etmek isteyen II. Mithridates, Suriye Kralı II Antiokhos Theos'un kızı Laodike ile evlenmiştir. II. Antiokhos'un ölümünden sonra Suriye Krallığı'nın başına geçen oğlu II. Seleukos ise iki krallık arasındaki ilişkileri sıkı tutmak adına Phrygia bölgesini çeyiz olarak Laodike'ye vermiştir. Böylece Pontos Krallığı'nın sınırları güney ve güneybatı yönünde genişlemiştir. Ancak çeyiz olarak verilen Phrygia toprakları esasen Pontos Krallığı adına büyük krize yol açmıştır. Zira *Halys* (Kızılırmak) ve *Sangarios* (Sakarya) Nehri arasında kalan Phrygia toprakları zaten Galatların hakimiyetindeydi. Büyük ihtimalle II. Seleukos bu yolla Galatlar ve Pontos Krallığı arasında ihtilaflı alan yaratarak kendi krallığı için tampon bölge oluşturmak istemiştir (Euseb. *Chron*. I. 251. ; Just. XXXVIII. 5.3. ; Matyszak, 2008: 2; Macurdy, 1985: 87; Grainger, 2016: 44; Magie, 1950: 190, vd. 1088, dn.38. ; Ballesteros Pastor, 2019: 106; Kaya, Türkiye'nin 2019: 227; 2011: 46).

II. Mithridates döneminde başlayan Pontos ve Suriye Krallıkları arasındaki iyi ilişkiler Seleukoslarda yaşanan iktidar mücadelesi nedeniyle bozulmuştur. Nitekim II. Seleukos ve Antiokhos Hieraks arasında gerçekleşen ve "Kardeşler Savaşı (MÖ 240-236)" olarak tarihe geçen mücadelede Pontos Kralı II. Mithridates taraf olmuştur. Laodike ile evli olduğu için iki kardeşle de akrabalık bağı olan II. Mithridates, Antiokhos Hieraks'ı destekleme kararı almış ve bu tercihi nedeniyle II. Seleukos ile karşı karşıya gelmek zorunda kalmıştır. Zira MÖ 239 yılında Lydia topraklarında gerçekleşen savaşta II. Seleukos'a mağlup olan Pontos Kralı II. Mithridates, ertesi yıl gerçekleşen *Ankyra* (Ankara) Savaşı'nda ise kazanan tarafta yer almıştır (Just. XXVII. 2.10-12. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 27. ; Erciyas, 2006: 14; Coşkun, 2018: 215; Heinen, 2008a: 426; Grainger, 2016: 44; Bosch: 1943: 69; Errington, 2017: 132-133; Arslan, 2007b: 58; Kaya, 2019: 115, vd. 228).

Diplomatik ve askeri başarılar ile birlikte II. Mithridates döneminde Pontos Krallığı, sınırları genişleyen ve buna paralel olarak ekonomisi gelişen bir devlet haline gelmiştir. Nitekim yeni toprak kazanımlarıyla birlikte tarım, hayvancılık ve maden gelirlerinde yaşanan artış ile ek vergi gelirleri sayesinde krallık hazinesi dolmuştur[112]. II. Mithridates döneminde basılan krali sikkeler ise Pontos Krallığı'nın mali gelişmişliğin göstergesi olmuştur (Head, 1887: 500, nr.3. ; Waddington-Babelon-Reinach, 1904: 9; Reinach, 1888: 164; Wroth, 1964: xxii.; Kaya, 2019: 228). Ayrıca MÖ 227 yılında Rhodos'ta yaşanan deprem nedeniyle II. Mithridates'in bölgeye yolladığı cömert yardımlar Pontos Krallığı'nın ekonomik olarak refah bir seviyede olduğunun en açık örneğidir (Polyb. V. 88. ; 90.1. ; Magie1950: 190; Kaya, 2019: 228).

II. Mithridates'in MÖ 220 yılında hayatını kaybetmesiyle birlikte Pontos Krallığı'nın istikrarlı yükselişi geçici bir süreliğine de olsa ivme kaybetmiştir. Nitekim halefi olarak yerine geçen oğlu III. Mithridates (MÖ 220-185) döneminde Pontos Krallığı'nın siyasi, askeri ve mali dinamikleri durağan bir hale gelmiştir. Zira III. Mithridates döneminde az sayıdaki kroniklerde kayda geçebilecek herhangi bir işgal hareketine rastlanılmamıştır. Bu yargıyı destekleyebilecek en önemli gösterge dönemin krali sikkeleridir. Nitekim selefleri döneminde etkin siyasi, diplomasi ve mali politikaların ürünü olarak kazanılan savaşlardan sonra basılan Pontos sikkelerinde Zafer Tanrıçası Nike'nin lejandına yer verilmiştir. Ancak bu dönemde basılan sikkelerin ön yüzünde III. Mithridates'in kısa saçlı ve yaşlı suretli portresi yer alırken, arka

[112] Pontos Bölgesi, *Dazimonitis* (Tokat Ovası), *Khiliokomon* (Suluova), *Sidene* (Bafra Ovası), *Phazemonitis* (Merzifon), *Phanoroia* (Taşova), *Themiskyra* (Çarşamba Ovası) gibi verimli topraklara sahipti. Nitekim bu bölgelerde toprağa bağlı tarım (armut, elma, fındık, üzüm, zeytin üretimi) ve hayvancılık (at ve sığır yetiştiriciliği) ile madencilik (bakır, demir, gümüş ve tuz) Pontos Krallığı'nın önemli gelir kaynaklarıydı (Magie, 1950: 190; Tekin, 2007: 164; Kaya, 2019: 229; Arslan, 2007b: 58).

yüzünde ise tahtında oturan, sağ elinde bir kartal tutan ve sol eliyle bir asaya yaşlanmış olan Tanrı Zeus portresine yer verilmiştir[113].

III. Mithridates'ten sonra Pontos Kralı ilan edilen I. Pharnakes'in hükümdarlık yılları hakkında Hellenistik Dönem yazarları hakkında fikir ayrılığı bulunmaktadır. Kimi tarihçiler III. Mithridates'in ölüm tarihi olarak verdiği MÖ 197 yılını oğlu ve halefi olan I. Pharnakes'in hükümdarlığının başlangıç tarihi olarak kabul etmişlerdir. Ancak yaygın olan kanaate göre ise III. Mithridates MÖ 185 yılında ölmüş ve aynı yıl yerine I. Pharnakes geçmiştir. Hellenistik Dönem Anadolu tarihini etkileyen en önemli olaylardan biri olan MÖ 190 Magnesia Savaşı'nda Pontos Krallığı'nın tarafsız kalması ve akabindeki MÖ 188 Apameia Barışı için antlaşma masasında yer alan krallar arasında Pontos kralının adının geçmemesi ise bu belirsizliği daha da arttırmıştır (McGing, 1986a: 24-25; Matyszak, 2008: 3; Arslan, 2007b: 62-63; Kaya, 2019: 229-230; Tekin, 2007: 165; Head, 1887: 500, nr.5. fig.262. ; Waddington-Babelon-Reinach, 1904: 11).

Hükümdarlık yıllarındaki muğlak görüşlere ve adına basılan sikkelerde bir kralı anımsatmayan görünümü ile tasvir edilmesine rağmen I. Pharnakes hırslı, zeki ve kabiliyetli bir yönetici olarak kayıtlara geçmiştir (Polyb. XXVII. 17. ; Magie, 1950: 191; Arslan, 2007b: 63; Kaya, 2019: 229; Wroth, 1889: Pontus Pl. VIII.). Nitekim I. Pharnakes aldığı ilk dış politika kararı ile Apameia Antlaşması'ndan sonra Anadolu'daki en büyük siyasi güç haline gelen Pergamon Krallığı'nı kendisine rakip olarak belirlemiştir. I. Pharnakes bu doğrultuda Phrygia Epiktetos topraklarının hakimiyeti için Pergamon Krallığı ile mücadelede eden Bithynia Kralı I. Prusias'ı desteklemiştir. Ancak MÖ 184 yılındaki Lypedron Savaşı'ndaki askeri başarısızlık ve akabinde Roma'nın devreye girmesiyle oluşan diplomatik engeller, I. Pharnakes'in bu ittifaktan beklentilerini boşa çıkarmıştır. Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen I. Pharnakes başarılı bir diplomasi sayesinde tesis ettiği askeri ilişkilerle Pergamon Krallığı'na karşı daha cesur adımlar atmıştır. I. Pharnakes'i Pergamon Krallığı ile mücadele etmeye teşvik eden faktör sadece siyasi rekabet değil aynı zamanda Apameia Anlaşmasıyla birlikte Pontos Krallığı'nın hakimiyetindeki Phrygia topraklarını II. Eumenes'e devretmek zorunda kalmış olmasıydı. Yaşadığı bu toprak kaybını telafi etmek isteyen I. Pharnakes, Armenia Krallığı ve Galat boyları ile bir koalisyon kurduğu MÖ 183 yılında Karadeniz'in önemli bir liman kenti olan *Sinope* (Sinop) ile bu kentin kolonileri olan *Kerasos* (Giresun) ve *Kotyora*'yı (Ordu) işgal ederek tüm Sinopis/Sinopitis *territorium*'unun (bölge) hakimiyetini ele geçirmiştir (Polyb. XXIII. 9.1-3. ; XXIV. 1.1-3. ; Strab. XII. 3.11. ; Liv. XL. 2.6. ; Matyszak, 2008: 4; Ballesteros Pastor, 2000-2001: 61-66; Arslan, 2007b: 63-64; Kaya, 2019: 230). Kazandığı bu zaferlerle özgüveni artan I. Pharnakes işgal alanını genişleterek Paphlagonia, Kappadokia, Galatya ve Bithynia topraklarına saldırılar düzenlemiştir. Ayrıca MÖ 182 yılında Leocritus komutasındaki bir askeri birlikle *Tieion*'u (Filyos-Çaycuma) kuşatan I. Pharnakes kenti savunan paralı askerlerin teslim olmasıyla birlikte Tieion'u da işgal etmiştir (Diod. XXIX. 23. ; Mitchell, 1993: 25; Arslan, 2007b: 64; Kaya, 2019: 231). Aynı yılın sonunda 10.000 kişilik büyük bir orduyla Galatya topraklarına saldıran Pontos Kralı, itaat ettirdiği Galat beylerinden Kassignatos ve Gaezatoriks ile birlikte Kappadokia topraklarına bir sefer düzenlemiştir. Bu işgalleri Pergamon Krallığı için bir tehdit olarak gören II. Eumenes ise Roma'ya gönderdiği elçiler vasıtasıyla I. Pharnakes'i senatörlere şikayet etmiştir. Pergamon'un yanı sıra işgallerinde haklı olduklarını anlatmak için gelen Pontos elçileri ve yaşanan bu savaşlar nedeniyle ekonomisi zarar gören Rhodos elçileri de Roma Senatosu'nun huzuruna çıkmışlardır (Polyb. XXIII. 9.1-3. ; Liv. XL. 2.6. ; Marek, 2010: 300-301; Rawlinson, 1869: 283; Kaya, 2019: 231; Tekin, 2007: 151; Kınacı, 2014: 210-213; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 467). Bunun üzerine Küçük Asya'ya bir araştırma komisyonu gönderen Roma Senatosu, I. Pharnakes'i suçlu bulan bu

[113] İlk kez III. Mithridates'in sikkelerinde görülen Zeus'un sağ kolunun altındaki "ay-yıldız" sembolü sonraki yıllarda halefleri tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. (Head, 1887: 500, nr.4. fig.261. ; Waddington-Babelon-Reinach, 1904: 10; Reinach, 1888: 166-167; McGing, 1986a: 24; Matyszak, 2008: 3; Arslan, 2007b: 62; Kaya, 2019: 229).

heyetin raporuna ise kayıtsız kalmıştır. Roma'nın herhangi bir yaptırım uygulamadığı I. Pharnakes böylece daha da cesaretlenmiştir. Tüm bu işgallere karşı Roma'dan beklediği desteği alamayan II. Eumenes ise Girit kentlerinden temin ettiği askerlerle ordusunu güçlendirerek savaşma kararı almıştır. II. Eumenes ilk olarak kardeşi Attalos komutasındaki bir orduyla MÖ 180 yılında Galatia topraklarına bir sefer düzenleyerek Leocritus önderliğindeki Pontos askerlerini bölgeden çıkarmıştır. Attalos ve askerleri daha sonra I. Pharnakes'in saldırılarından müzdarip olan Kappadokia Kralı IV. Ariarathes ile güçlerini birleştirerek *Halys*'in (Kızılırmak) doğusundaki *Kamisene* (Suşehri) bölgesine yönelmişlerdir. Bu sırada Pontos Kralı I. Pharnakes'i barış yapmaya zorlayan Roma'nın askeri ve diplomatik girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Nihayetinde Pontos ve Pergamon Krallıkları arasında MÖ 184 yılından beri devam eden bu mücadele MÖ 179 yılındaki son savaşı kazanan II. Eumenes'in zaferiyle sonuçlanmış ve I. Pharnakes barış imzalamak zorunda kalmıştır. Yapılan bu antlaşmayla birlikte Pontos Kralı I. Pharnakes'in Galatya topraklarına girmesi yasaklanmış ve Galat beyleriyle yapacağı tüm antlaşmalar hükümsüz kılınmıştır. I. Pharnakes ayrıca Morzios yönetimindeki Pahlagonia'ya ait 9.000 talantonluk hazine başta olmak üzere yağmaladığı kentlerin tüm mallarını iade etmiştir. I. Pharnakes işgal ettiği kentlere toplamda 900 talanton, Pergamon Krallığı'na ise 300 talanton savaş tazminatı ödemekle cezalandırılmıştır (Polyb. XXV. 2.1-15. ; Magie, 1950: 192; Mitchell, 1993: 25-26; Hansen, 1971: 103-104; Marek, 2010: 302; Bosch, 1943: 98; Kaya, 2019: 198, vd. 231-232; Arslan, 2007b: 64; Kınacı, 2014: 213-214).

I. Pharnakes, Pergamon Krallığı'na karşı sahada kazanan ancak masada kaybeden taraf olarak büyük bir ekonomik yaptırıma maruz kalsa da Karadeniz bölgesindeki toprak kazanımları sayesinde hükümdarlığının coğrafi olarak büyümesini sağlamıştır. Nitekim I. Pharnakes döneminde Pontos Krallığı'nın batı sınırı *Amastris*'e (Amasra) doğu sınırı ise *Trapezus*'a (Trabzon) kadar genişlemiştir (Magie, 1950: 191; Kaya, 2019: 230, vd. 232; Arslan, 2007b: 64; Kınacı, 2014: 210). Büyüyen Pontos topraklarında yeni bir idari düzenlemeye giden I. Pharnakes, krallık başkentini Amesia'dan Sinope'ye taşımıştır. Ayrıca bu tarihe kadar hayatını kaybeden Pontos hükümdarlarının gömüldüğü Amasia'daki kral mezarları Sinope'ye nakledilmiş ve böylece yeni başkent aynı zamanda yeni kral mezarlığı merkezi olmuştur (App. *Mith*. XVI.113. ; Plut. *Pomp*. XLII. 2-3. ; Cass. Dio. XXXVII. 14.1-2. ; Cic. *Manil*. VIII.21. ; Mem. 36.3. ; Magie, 1950: 185; Arslan, 2007b: 64). Yine I. Pharnakes tarafından ele geçirilen Kerasos kentinin ismi *Pharnakeia* olarak değiştirilmiş ve yıkılan Kotyora kentinin halkı buraya yerleştirilmiştir (Strab. XII. 3.17. ; Magie, 1950: 192; Jones, 1971: 153; Arslan, 2007b: 64-65; Kaya, 2019: 230). I. Pharnakes, Batı Karadeniz'deki işgalleri sayesinde elde ettiği toprak kazanımlarına ek olarak önemli siyasi başarılara da imza atmıştır. Nitekim I. Pharnakes her ne kadar kendisine karşı bir tavır takınmış olsa da Roma ile diplomasi geliştiren ilk Pontos kralı olmuştur. I. Pharnakes ayrıca Batı Karadeniz'deki işgalleri sırasında işbirliği yaptığı Grek/Hellen kentleriyle dostluk antlaşması imzalayarak Yunanistan'da büyük bir itibar kazanmıştır. Zira *Krimea* (Kırım) Yarımadası'nda bulunan *Khersonesos* (Sivastopol) ve *Odessos* (Varna) başta olmak üzere Batı Karadeniz'deki Hellen kolonileriyle dostluk ve müttefiklik antlaşmasına varan Pontos Kralı I. Pharnakes *Skythia* (İskit) saldırılarına karşı onları koruyacağına dair bir yeminli antlaşma metnini imzalamıştır (Arslan, 2007b: 65; Kaya, 2019: 232; Ballesteros Pastor, 2019: 106; *SEG* XXX 962. ; *IOSPE* I.2 402. ; Højte, 2006: 137, vd. ; McGing, 1986a: 32; 2003: 71, vd. ; 1986b: 251; *IGBR* I.2 40. ; Danov, 1979: 281). I. Pharnakes ile Grek/Hellen kentleri arasındaki siyasi ilişkilerini güçlendiren bir diğer olay ise Seleukoslu prenses Nysa ile gerçekleştirdiği evlilik olmuştur. Zira bu evlilik sayesinde Delphoi Tapınağı tarafından büyük bir saygı gören Suriye Krallığı ile akraba olan I. Pharnakes böylece dostluğunu kazandığı Atinalılar tarafından onurlandırılmıştır (*OGIS* 771. ; *IG*. 2^3.1.1258. ; *I.Délos* 1497. ; Magie, 1950: 193, vd. 1555; Arslan, 2007b: 66; Kaya, 2019: 232; Dürrbach, 1976: 97, nr.73. vd. 105, nr.74.).

I. Pharnakes MÖ 170 yılında hayatını kaybettiğinde veliahttı olan oğlu küçük yaşta olduğundan Pontos tahtına kardeşi IV. Mithridates geçmiştir. IV. Mithridates (MÖ 170-150) hükümdarlığı boyunca keskin bir siyaset yürüten ağabeyinin aksine hem Pergamon Krallığı hem de Roma ile denge politikası izlemiştir. Öyle ki ağabeyinden miras kalan Pontos ve Pergamon Krallıkları arasındaki düşmanlığa son veren IV. Mithridates MÖ 155-153 yıllarında Bithynia

Kralı II. Prusias ile savaşan Pergamon Kralı II. Attalos ile bir de ittifak kurmuştur (Polyb. XXXIII. 12.1. ; Gruen, 1984: 589; McShane, 1964: 189-191; Habicht, 2008: 360; Hansen, 1971: 134; Cardinali, 1906: 201; Magie, 2001: 135; Arslan, 2007b: 67; Kaya, 2019: 203, vd. 232; Yılmaz-Gülerdoğan, 2021: 470). IV. Mithridates ayrıca geçmişte ağabeyi I. Pharnakes'in saldırgan tutumu nedeniyle Anadolu'daki otoritesine zarar verdiği Roma ile Pontos Krallığı arasındaki ilişkileri yumuşatmıştır. Nitekim Roma'daki Capitolium Tepesi'nde ele geçirilen çift dilli bir yazıtta Pontos Kralı IV. Mithradates için Roma'nın dostu ve müttefiki olarak bahsedilmiştir (*OGIS* 375. ; *SEG* 28:803. ; *IGUR*. 1.9. ; *CIL* I2 730. ; *IGR* I. 62. ; Magie, 1950: 194, dn.48. ; Sherwin-White, 1977b: 64, dn.16. ; Mellor, 1978: 326; McGing, 1986a: 34, dn.100. ; Strobel, 1996: 61, dn.35. ; Højte, 2006: 143, dn.17. ; Arslan, 2007b: 67; Kaya, 2019: 232). IV. Mithridates'i Pontos kralları arasında farklı kılan bir diğer husus ise selefleri tarafından neredeyse hükümdarlık teamülü haline gelen Seleukoslu prenseslerle evlenme geleneğine son vermiş olmasıdır. Ancak bu durumu özel kılan asıl nokta IV. Mithridates ile kız kardeşi Laodike arasındaki ensest evliliktir. Zira IV. Mithridates bu evlilikten sonra *Philadelphos* (kardeş seven) unvanı ile anılmış ve hayatını kaybettiği MÖ 150 yılına kadar Pontos Krallığı'nı eşi ve kardeşi Laodike ile birlikte yönetmiştir. Zira bu ortak yönetim Pontos krali sikkelerinde bulunan lejandlarda net bir şekilde belirtilmiştir (Reinach, 1910: 429-431; Head, 1887: 500-501, nr.6. ; Waddington-Babelon-Reinach, 1904: 12, nr.7,8. ; McGing, 1986a: 36, dn.109. ; Matyszak, 2008: 4; Arslan, 2007b: 68; Kaya, 2019: 233).

IV. Mithtidates'in ölümünden sonra yerine yeğeni V. Mithridates Eurgetes (MÖ 150-120) geçmiştir. Babası I. Pharnakes'in oğlu ve mirasçısı olarak hak ettiği Pontos tahtına geçte olsa oturan V. Mithridates, Seleukoslu Prenseslerle evlenme geleneğine geri dönerek Suriye Kralı IV. Antiokhos Epiphanes'in kızı Laodike ile evlenmiştir (Polyb. XXXIII. 15.1. ; 18.9-12. ; Stähelin, 1952: 709; Matyszak, 2008: 4; Arslan, 2007b: 68; Kaya, 2019: 233). Dış politikada Roma ile mevcut ilişkileri daha da geliştirmek isteyen V. Mithridates MÖ 149-146 yılları arasında gerçekleşen Üçüncü Pön (Kartaca) Savaşı'nda donanmasıyla birlikte Roma'nın yanında savaşmıştır (App. *Mith.* 10. ; Ballesteros Pastor, 2019: 107; Arslan, 2007b: 68; Kaya, 2019: 233). V. Mithridates ayrıca MÖ 133 yılında bir vasiyet ile Pergamon Krallığı'nı Roma'ya bırakan III. Attalos'un gerçek mirasçısı olduğunu iddia eden Aristonikos'un başlattığı isyanı bastırmak için Roma ile birlikte mücadele etmiştir. Romalı consul Manius Aquillius verdiği destekten dolayı Pontos Kralı V. Mithridates'e *Phrygia Maijor* (Büyük Frigya) ile Galatia topraklarını bağışlamıştır[114].

Aristonikos Ayaklanması, Pontos Kralı V. Mithridates'in önüne daha büyük kazanımlar sağlayabileceği yeni fırsatlar getirmiştir. Nitekim Roma'nın müttefiki olarak bu isyanı bastırmak için savaşırken MÖ 130 yılında hayatını kaybeden V. Ariarathes'in ardından Kappadokia Krallığı'nda bir iç savaş başlamıştır. Zira eşinin ölümünden sonra idareyi eline alan Kraliçe Nysa bir güç zehirlenmesi yaşayarak krallığı tek başına yönetmek için altı oğlundan beşini zehirlemiştir. Akrabaları sayesinde kurtulmayı başaran en küçük oğlu VI. Ariarathes'e sahip çıkan Kappadokia halkı Kraliçe Nysa'ya karşı ayaklanmıştır. İşte bu durumdan yararlanmak isteyen V. Mithridates, Kappadokia topraklarına girerek VI. Ariarathes'i kral ilan etmiş ve

[114] V. Mithridates'in bu toprakları elde etmesindeki en büyük etkenin Roma'nın Anadolu'daki sadık dostlarından biri olmasından ziyade senatörlere ve Manius Aquillius'a verdiği rüşvet olduğuna dair görüşler de vardır. Bu hususta detaylı bilgi için bkz. (App. *Mith.* 11-13, 15, 56-57. ; Aulus Gellius, *Noctae Atticae*, XI.10.4. ; (Transl. J. C. Rolfe), 1927-1928: 322-323; *IGR* IV. 292. 1-13. ; Broughton, 1938: 508, dn.31. ; Gruen, 1968: 77-78; Hind, 1992: 132; Kallet-Marx, 1996: 109-110; Magie, 1950: 154, 196. vd. 1043, dn.27. ; Arslan, 2007b: 69-70; Kaya, 2019: 233-334; Ballesteros Pastor, 2019: 107). Justinius Roma tarafından V. Mithradates'e bağışlanan topraklar için Büyük Phrygia yerine Büyük Syria ifadesini kullanmıştır. Bkz. (Just. XXXVIII. 5.3.). Eutropius ise Büyük Phrygia'nın yeni hakimi olarak Pontos Kralı V. Mithradates yerine VI. Mithradates'in adını vermiştir. Eutropius'un isimdeş olan bu iki Pontos kralını karıştırdığı muhtemeldir. Bkz. (Eutrop. IV. 20.1. ; Jones, 1974: 192).

ardından da kızı Laodike ile evlendirerek Kappadokia Krallığı'nın iç siyasetine müdahil olmaya başlamıştır (App. *Mith*. 10. ; Just. XXXVIII. 1.1. ; Mem. 30.1. ; Brennan, 1992: 120, dn.52. ; Ballesteros Pastor, 2019: 107; Arslan, 2007b: 70; Kaya, 2019: 233). V. Mithridates'in diplomatik yollarla hakimiyeti altına aldığı bir başka bölge Paphlagonia olmuştur. Nitekim bir varisi olmayan Paphlagonia beyi hayatını kaybetmeden önce vasiyet yoluyla topraklarını V. Mithridates'e bırakmıştır (Just. XXXVII. 4.5. ; XXXVIII. 5.4. ; Magie, 1950: 197; Sherwin-White, 1984: 94; Arslan, 2007b: 70-71; Kaya, 2019: 233). Roma yanlısı bir politika ve yayılmacı bir siyaset takip ederek Pontos Krallığı'nı Anadolu'nun en güçlü Hellenistik Krallıklarından birine dönüştüren V. Mithridates MÖ 120 yılında Sinope'de yakın arkadaşlarının düzenlediği bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir (Strab. X. 4.10. ; Just. XXXVII. 1.6. ; App. *Mith*. 112. ; Mem. 30. 2. ; Sall. *Hist*. II. 86-88. ; Reinach, 1975: 39; Molev, 1976: 19; Ballesteros Pastor, 1996: 75, dn.11. ; 2019: 107; Rubinsohn, 1993: 9, dn.18. ; Magie, 1950: 154, 196, vd. 1043, dn.27. ; Arslan, 2007b: 73; Kaya, 2019: 233-234, vd. 336).

2.5.2.1. Pontos Krallığı'nın Altın Çağı: VI Mithridates Dionysos Eupator (MÖ 120-63)

V. Mithridates'in ardından Pontos Krallığı'nın başına oğlu ve halefi olan VI. Mithridates Eupator (MÖ 120 - 63) geçmiştir. VI. Mithradates ile birlikte Pontos Krallığı için yeni bir dönem başlamıştır. Nitekim VI. Mithradates seleflerinin gölgesine sığındıkları Roma'ya kök söktüren bir hükümdar olarak Pontos'u Hellenistik bir krallıktan büyük bir imparatorluğa dönüştürmüştür. Bu nedenle özellikle klasik dönem tarihçileri onun bu başarısından bir mit yaratma gereği duymuş olmalıdırlar ki VI. Mithridates'in büyük bir hükümdar olacağının doğumundan itibaren gerçekleşen mistik doğa olayları ile müjdelendiğine dair hikayeler paylaşmışlardır (Just. XXXVII. 2.1-3. ; Plin. *NH*. II. 24.95. ; Sen. *Q Nat*. VII. 15.2. ; (Transl. H. M. Hine), 2010: 124; Fotheringham, 1919: 162-167; Muccioli, 1996: 32, dn.46-48. ; Ballesteros Pastor, 2019: 107; Finegan, 1964: 310-311, nr.532-533. ; Bickerman, 1980: 245, dn.63-64. ; Ramsey, 1999: 220, vd. ; Chamoux, 2002: 142; Sachs-Hunger, 1988: 307; Arslan, 2007b: 73-75; Lindgren, 1993: nr.154.; Molnar, 1997: 6; Head, 1887: 501, nr.8. ; Waddington-Babelon-Reinach, 1904: 12-16). VI. Mithridates'in yaşamının sonraki evreleri için de benzer doğa üstü mucizelerin yer aldığı hikayeler dile getirilmiştir (Plut. *Mor*. VIII. 624. Table-Talk I. 6.2. ; Lucian. *Dialogues of the Gods*, VII. 12.(9). 228-229. ; (Transl. M. D. Macleod), 1961: 301-303; Ovid. *Met*. III. 259-315. ; (Transl. H. King), 1871: 79-81; Apollod. *Bibl*. III. 38. ; Athen. *Deip*. V.212d. ; X. 415d; Arr. *Anab*. II. 16.1-3. ; V. 1.1-7. ; App. *Mith.* 10. ; Cic. *Pro Flacc*. XXV. 60. ; (Transl. L. E. Lord), 1959: 430-431.; Dion. *Chr. Orat*. XXXVII. 6.4. ; (H. Lamar Crosby), 1964, 8-9; Ballesteros Pastor, 1995: 130-133; Pollak, "1970: 47. dn.8. ; Kidd, 1988: 871-872. F.253. ; Nock, 1928: 26; Olshausen, 1990: 1878; Johnson, 2002: 112; Chaniotis, 2003: 433). Nitekim doğumundan çocukluğuna ve dahi delikanlılık yıllarına ilişkin aktarılan eposlarda bir mitolojik figür olarak Yunan Tanrılarından Dionysos ile özdeşleştirilen VI. Mithradates, krallık yıllarında kazandığı başarılardan dolayı ise reel bir karakter olan Büyük İskender'e benzetilmiştir (Plut. *Alex*. II. 2-3. ; III. 1-5. Nock, 1972: 134, vd. ; Arslan, 2007b: 75-76).

Efsanevi anlatımların aksine VI. Mithridates'in siyasi kariyerine mucizelerden uzak, acımasız ve zorlu bir ortamda başladığı görülecektir. Nitekim Anadolu'nun en genç Hellenistik kralı olarak henüz 13 yaşında Pontos tahtına oturan VI. Mithradates hükümdarlık yıllarının başında tecrübesizliğinden istifade ederek Pontos Krallığı'nın idaresinde söz sahibi olan annesi Kraliçe Laodike'nin tahakkümü altında kalmıştır. Üstelik bu süreçte Pontos Krallığı'nı tek başına yönetmek isteyen annesi Laodike tarafından öldürülmeye çalışılan VI. Mithridates bir çok kez zehirlenmiş veya suikasta uğramıştır (Just. XXXVII. 2.4-5. ; App. *Mith*. 112. ; Plut. *Pomp*. XXXVII. 1. ; Suet. *Ner*. XXIV. 2. ; McGing, 1986a: 44; Arslan, 2007b: 77, dn.341. ; Ballesteros Pastor, 2019: 108). Babası gibi zehirlenerek hayatını kaybetmek istemeyen VI. Mithridates koruyucu karışımlar ve panzehirler içerek zamanla tüm zehirlere karşı vücuduna bağışık kazandırmıştır (Plin. *NH*. XXV. 3.6. ; Juv. *Sat.* VI. nr. 661-662. ; XIV. nr. 252-253. ; Just. XXXVII. 2.6. ; App. *Mith*.111. ; Bosch, 1943: 110; Arslan, 2007b: 78, dn.343). Annesi Laodike'nin suikast girişimlerinden korunmak için krallık sarayından kaçan VI. Mithridates yedi

yıl boyunca dağlarda yaşamıştır (Just. XXXVII. 2.7-9. ; Arslan, 2007b: 78, dn.344. vd. 79, dn.345; Kaya, 2019: 336; McGing, 1986a: 44; Ballesteros Pastor, 2019: 108). Bu yaşam tarzı ile çevik ve güçlü bir savaşçıya dönüşen VI. Mithridates Sinope'ye dönerek tahtını geri almış ve annesi Kraliçe Laodike'yi de hapse attırmıştır (Mem. 30. 2. ; App. *Mith*. 112; Sall. *Hist*. II. 87. ; Ballesteros Pastor, 2019: 108; Arslan, 2007b: 79, dn.347. ; Kaya, 2019: 336). Hak ettiği tahta geçte olsa oturmayı başaran VI. Mithridates, Pontos Krallığı'nı kardeşi Mithradates Khrestos ile birlikte yönetmeye başlamıştır. Ancak kısa bir süre sonra ihanetinden kuşkulandığı kardeşini öldürerek Pontos Krallığı'nın mutlak hakimi olmuştur (App. *Mith*. 112. ; Sall. *Hist*. 87. ; Mem. 30.2. ; Arslan, 2007b: 79, dn.349. ; Kaya, 2019: 336).

Pontos kralı olabilmek için önce annesini sonra da kardeşini öldürmek zorunda kalan VI. Mithridates'in aşması gereken asıl ve en zorlu engel hükümdarlığını ilan etmesiyle ortaya çıkmıştır. Nitekim MÖ 120 yılında küçük ve tecrübesiz bir kral olarak Pontos tahtına oturan VI. Mithridates'in iyi bir müttefik olamayacağını düşünen Roma daha önce ittifak yatırımı olarak Pontos Krallığı'na bağışladığı *Phrygia Maijor* (Büyük Frigya) topraklarını MÖ 119'da geri almış ve özgür kıldığı bu toprakları MÖ 116 yılında ilhak ederek *Asia Province*'ye (Asya Eyaleti) bağlamıştır. VI. Mithridates kendisini ve krallığını küçük düşüren bu kararı nedeniyle Roma'ya karşı içinde bir nefret tohumu ekmiştir. Nitekim babasının ölümünden sonra verdiği hayatta kalma mücadelesi nedeniyle içinde bulunduğu ruhsal durum ve değişime uğrayan karakteri VI. Mithradates'in beslediği bu nefreti kolaylıkla düşmanlığa dönüşmüştür (App. *Mith.* 11-13. ; Eutrop. IV. 20. ; Just. XXXVIII. 5.3. ; *IGRR* IV 752. ; *OGIS* 436. ; Sherk, 1969: 74; Madsen, 2009: 191, vd. ; Dmitriev, 2005: 71, vd. ; Hind, 1992: 137; Magie, 1950: 1058, dn.36-37. ; Sherwin-White, 1984: 96; McGing, 1980: 35, vd. ; Sherk, 1984: 53, nr.49. ; Glew, 1977: 388; Arslan, 1986a: 79-80; Kaya, 2019: 234, dn.101. vd. 336-337, dn.4.).

2.5.2.1.1. VI. Mithridates'in Doğu Karadeniz Seferi

Babasından devraldığı krallık mülkünden Phrygia Bölgesi'nin eksilmesi VI. Mithridates'e tıpkı mirasını gasp eden Roma gibi emperyalist bir kimlik kazandırmıştır. Bu doğrultuda işgal ve genişleme siyasetini Pontos Krallığı'nın dış politikası olarak belirleyen VI. Mithridates ilk olarak kara ve deniz birliklerinin eksikliklerini tamamlayarak ordusunu güçlendirmiştir. MÖ 2. yüzyılın son çeyreğinde Küçük Asya'daki siyasi aktörlerin içinde bulunduğu koşullar kendi krallığındaki iç dinamikleri güçlendiren VI. Mithridates'in harekete geçmesi için gerekli olan dış etkenleri de elverişli hale getirmiştir. Nitekim hem Pontos Krallığı'nın düşmanı Roma hem de Anadolu'daki rakibi olan diğer Hellenistik Krallıklar bu dönemde iç ve dış siyasette karışıklık yaşıyorlardı. İşte böyle bir ortamda Pontos Kralı VI. Mithridates, Karadeniz'deki yerel kabilelerin saldırılarına maruz kalan Grek/Hellen koloni kentlerinin yardım talebini fırsata çevirmiş ve askeri seferlerinin başlangıç noktası olarak bu bölgeyi belirlemiştir. Zira VI. Mithridates, *Skythia* (İskitler) saldırıları nedeniyle kendisini *prostatēs* (koruyucu) ilan eden Krimeia Yarımadası'nın koloni kenti *Khersonesos* ile Kerç Boğazı üzerindeki *Bosporos* Krallığı'nın yardım talebiyle MÖ 115/114 yılında Kuzey Karadeniz'e bir sefer düzenlemiştir (Polyb. XXV. 2. ; *IOSPE* I^2 401-402. ; *IGBulg* I^2 40. ; Saprykin, 2007: 196; Arslan, 2007b: 80-81; Ballesteros Pastor, 2019: 108-109; 1996: 141; McGing, 1986a: 46, dn12. vd. 47, dn.13. ; Reinach, 1975: 58; Zaytsev, 2001: 241; Avram, 2002: 69; Heinen, 1991: 153, dn.8. ; Stolba, 2006: 164, dn.75. ; Shelov, 1980: 29, nr.153; Rubinsohn, 1980: 53, dn.5. ; 1993: 11, dn.28.).

General Diophantos komutasındaki Pontos birlikleri, Khersonesos'ta ve Bosporos Bölgesi'nde karşı karşıya geldikleri Palakhos ve Skilyros önderliğindeki yenilmez olarak tanınan Skythia'lıları mağlup etmeyi başarmışlardır. Kazanılan bu savaşın Pontos Kralllığı'nın Küçük Asya'daki prestijine katkısı daha büyük olmuş ve VI. Mithradates, Skythia'lıları mağlup etmenin onuruna bir zafer anıtı inşa eden ilk kral olarak tarihe geçmiştir (*IOSPE* I^2 352. ; *SIG*^{3} II 709. ; *SEG* 30:963. ; Just. XXXVII. 3.2. ; XXXVIII. 7.4-5. ; Strab. VII. 4.3. c.309. ; Foucart, 1881: 70,

vd. Rubinsohn, 1980: 66; Avram, 2002: 71; Arslan, 2007b: 81-82. dn.360-365; Kaya, 2019: 339). Bölgedeki ilerleyişine devam eden Diophantos ise Helenleri tehdit eden *Tauri* kabilelerini mağlup ederek dağınık haldeki Taurileri Pontos hakimiyeti altında *synoikize* etmiştir[115]. Kazandığı bu başarılara rağmen bölgede kalıcı bir huzur ortamı tesis etmek isteyen Diophantos, Khersonesos'a dönerek yerel halktan destek topladıktan sonra Skythia üzerine bir kez daha sefer düzenlemiştir. Krimeia Yarımadası'nın merkezine doğru ilerleyen Diophantos, Skythia başkenti *Neapolis*'i (Simferopol/Kermencik) ve yine Skythia Kralı Skilyros'un hakimiyetindeki *Khabaion*'u (Kemren/Kry-Bulganak) ele geçirmiştir (*IOSPE* I^2 352. col. I str.11-14. ; *SIG*^{33} II 709. ; *SEG* 30:963. ; Rubinsohn, 1980: 67; Zajcev, 2006: 261, dn.8-10.; Mordvinceva, 2006: 282; Arslan, 2007b: 83, dn.368.). Böylece barbar olarak nitelendirdikleri Skythia'lıların baskısından kurtulan Khersonesos halkı tarafından onurlandırılan Diophantos görevini başarıyla tamamlayarak Pontos'a geri dönmüştür (*IOSPE* I^2 352. col. I str.14. ; *SIG*^{3} II 709. ; *SEG* 30:963. ; Rubinsohn, 1980: 84).

Pontos Krallığı'nın hakimiyetini reddeden Skiythia'lılar, Diophantos'un Krimeia'dan ayrılmasıyla birlikte Palakhos'un önderliğinde yeniden ayaklanmışlardır. Kaybettikleri toprakları geri kazanan ve Bosporos Krallığı ile Khersonesos kenti için yeniden tehdit haline gelen Skiythia sorununu kesin olarak çözmek isteyen Diophantos, Krimeia Yarımadası'na yeni bir çıkarma yapmıştır. Ancak kış mevsiminin başlamasıyla birlikte zorlu hava koşulları altında Krimeia'nın iç kesimlerindeki Skythia kalelerine el geçirme planı iptal olan Diophantos, yarımadanın kıyı şeridine ilerleyerek bu hat üzerindeki Skythia yerleşkelerini ele geçirmeye karar vermiştir. Bu doğrultuda Khersonesos civarındaki sahilleri Skiythia'lılardan temizlemek isteyen Diophantos, ilk olarak *Kerkinitis*'i (Karkinitskiy/Kalancak) işgal etmiş ardından da *Kalos Limen*'i (Chernomorskoye) kuşatmıştır. Bunun üzerine Skythia Kralı Palakhos, Pontos birliklerini Krimeia Yarımadası'ndan kovmak için Sarmatlar ve Tasios liderliğindeki Roksolani kabilesi ile ittifak kurarak yaklaşık 50.000 kişilik büyük bir ordu hazırlamıştır (Strab. VII. 3.17 c. 306. ; *IOSPE* I^2 352. col. I str.22-26. ; *SIG*^{3} II 709. ; *SEG* 30:963. ; Rubinsohn, 1980: 51, vd. 66; Arslan, 2007b: 85, dn.374-375.; Bosch, 1943: 111; Kaya, 2019: 339). Bu nedenle Kalos Limen kuşatmasını Khersonesos askerlerine bırakan Diophantos, Pontos Krallığı'na karşı oluşturulan bu koalisyon birlikleri ile savaşmak için harekete geçmiştir. Nitekim Diophantos, emrindeki tecrübeli komutanlarca yönetilen 6.000 kişilik iyi eğitimli ve donanımlı *phalanks* askerleri ile sayıca üstün olan müttefik Skythia, Roksolani ve Sarmatia ordusunu mağlup etmiştir (Strab. VII. 3.17 c. 306-307. ; VII.4.7 c. 312. ; *IOSPE* I^2 352. col. I str. 26-28. ; *SIG*^{3} II 709. ; *SEG* 30:963. ; Arslan, 2007b: 85-86. dn.376-378.). Diophantos kazandığı bu zaferin hemen ardından yeniden devraldığı Kalos Limen kuşatmasını da başarıyla tamamlamıştır (*IOSPE* I^2 353 str. 2-6. ; *SIG*^{3} II 709. ; McGing, 1986a: 52; Avram, 2002: 69; Arslan, 2007b: 86, dn.379). Ancak kış ayının karlı ve soğuk havasının iyice hissedilmesi nedeniyle ilerleyişine ara veren Diophantos baharın gelmesiyle birlikte yeniden harekete geçerek Khabaion ile Neapolis'i ikinci kez Skythia'lılardan geri almıştır. Bölgedeki Pontos hakimiyetini kalıcı kılmak için ve Skythia'lıları yalnızlaştırarak dirençlerini kırmak isteyen Diophantos, Roksolani ve Sarmatia kabilelerini kendi safına çekmiştir. Krimeia Yarımadası'nda Pontos Krallığı'nın otoritesini tesis etmek için mücadele eden Diophantos bu sırada kendi isteğiyle topraklarını Pontos Krallığı'na devretmek isteyen Bosporos Kralı Pairisades/Parisades ile anlaşma yapmak üzere *Pantikapaion*'da (Kerç/Yeni Kale) bir müzakere tertip etmiştir. Ancak VI. Mithridates'in otoritesine girmek istemeyen Saumakhos öncülüğündeki Skythia'lılar Pantikapaion'da bir isyan başlatarak Pairisades/Parisades'i öldürmüşlerdir (*IOSPE* I^2 352. col. II str. 34- 35. ; *SEG* 30:963. ; *SIG*^{3} II 709. ; Žébélev, 1936: 30, vd. ; Rubinsohn, 1980: 53-54; Arslan2007b: 86, dn.380). Diophantos ise Khersonesos gemileriyle

[115] *Synoikismos*, küçük ve az nüfuslu yerleşimlerin (*oikos*) bir araya getirilmesi ya da nüfus aktarımı yapılarak yeni bir kent oluşturulması demektir. Tauri kabilelerinin synoikismosu için bkz. *IOSPE* I^2 352. ; *SIG*^{3} II 709. ; *SEG* 30:963. ; Rubinsohn, 1980: 66. dn.61. ; Arslan, 2007b: 82, dn.366. vd. 83, dn.367; Kaya, 2019: 339).

Pantikapaion'dan kaçarak hayatını kurtarmıştır. Bunun üzerine Pontos Kralı VI. Mithradates, Khersonesos'a çok sayıda asker ve mühimmatın bulunduğu bir donanma yollamıştır. Elindeki üç savaş gemisi ve binlerce ağır silahlı askeriyle birlikte Bosporos Krallığı'na doğru harekete geçen Diophantos, *Pantikapaion*'u ve *Theodosia*'yı (Feodosiya/Kaffa) ele geçirmiştir. Ardından da Saumakos'un liderliğinde başlatılan isyanın tüm ele başlarını yargılanmaları için Pontos'a göndermiştir *(IOSPE* I^2 352. col. II str. 40-44. ; *SEG* 30:963. ; *SIG*^{3} II 709. ; McGing, 1986a: 53, dn.36-39. ; Žébélev, 1936: 34; Arslan, 2007b: 87, dn.384). Diophantos'in ayaklanmayı bastırarak Bosporos Krallığı'nı ele geçirmesiyle birlikte Krimeia Yarımadası tamamen VI. Mithridates'in egemenliğine girmiştir (*IOSPE* I^2 352. col. II str. 44. ; *SIG*^{3} II 709. ; *SEG* 30:963. ; Strab. I. 2.1 c. 14.; Pomp. Trog. *Prolog.* 37. Arslan, 2007b: 87, dn.385. ; Krapivina, 2006: 252, dn.42-43. vd. 255, dn.45. ; Wilhelm, 1936; 50-59; Kaya, 2019: 339). Bölgedeki başarının baş aktörü olan Diophantos, Khersonesoslular tarafından bir minnet göstergesi olarak altın bir taçla onurlandırılmıştır (*IOSPE* I^2 352. col. II str. 44-60. ; *SIG*^{3} II 709. ; *SEG* 30:963. ; Rubinsohn, 1980: 52; Arslan, 2007: 88, dn.386).

2.5.2.1.2. VI. Mithridates'in Asia Province (Asya Eyaleti) Gezisi: Pontos - Roma Savaşları Öncesinde Batı Anadolu'nun Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Durumu

Pontos Kralı VI. Mithridates Doğu Karadeniz'deki başarılı seferinin ardından Roma'nın *Asia Province* (Asya Eyaleti) adını verdiği Küçük Asya'nın batısına bir gezi düzenlemiştir. VI. Mithridates bu gezi ile Asya Eyaleti'nin sosyo-ekonomik yapısını öğrenmeyi ve bu bölgedeki Grek/Hellen kentlerinin muhtemel bir Pontos – Roma Savaşı'nda kimi destekleyeceği hakkında fikir edinmeyi amaçlamıştır. Nitekim Batı Anadolu'yu karış karış dolaşan VI. Mithridates, Bithynia'ya geldiğinde karşılaştığı tablo nedeniyle kendisini *quasi dominus Asiae* (Asya'nın efendisi) gibi görmeye başlamıştır (Just. XXXVII. 3.4-5. Meyer, 1879: 91; Magie, 1950: 196; Rubinsohn, 1993: 12-13; Geyer, 1932: 2166; Bosch, 1943: 111; Arslan, 2007b: 89, dn.388).

VI. Mithridates'in bu özgüveninin altında yatan gerekçe ise Romalı Asya Eyaleti yöneticilerinin bölgedeki katı ekonomik yaptırımları olmuştur. Nitekim MÖ 190 yılındaki Magnesia Savaşı ve akabindeki MÖ 188 Apameia Barışı ile birlikte Anadolu toprakları Romalı *negotiatores* (Romalı tüccar ve iş adamları) tarafından yağma pazarı haline getirilmiştir. MÖ 122 yılında Gaius Gracchus tarafından Roma Senatosu'ndan geçirilen Asya Eyaletlerinin vergilerinin toplanma yetkisinin *publicani* denen vergi tahsildarlarına devredilmesini içeren kanun ve yeni Gümrük Yasası (*Lex Portorii Asiae*) ile birlikte Anadolu halkının yaşadığı sıkıntılar daha da artmıştır (Cic. *Manil*. VI.14.14. ; Liv. XLV. 18.4. ; App. *Mith*. 16. ; Just. XXXVIII. 7.7. ; Sall. *Hist.* IV. 69.5. ; Lintott, 1992: 35; Millar, 2002: 155, vd. ; Williamson, 2005: 459; Badian, 1958: 184; Magie, 1950: 40, vd. 166; Kallet-Marx, 1996: 141, vd. 147; Sherwin-White, 1984: 237; Kaya, 2019: 332, vd. 341-343; Taşdöner, 2017: 150; Palaz Erdemir-Gökbunar, 2007: 229, vd. ; Palaz Erdemir, 2001: 10, vd.). İşte böyle bir ortamda Grek/Hellen kentlerinin desteğini alabileceğini düşünen VI. Mithridates için tek can sıkıcı nokta Anadolu'daki diğer Hellenistik Krallıkların Roma yanlısı bir politika takip etmesi olmuştur. Ancak bu durum VI. Mithridates için engel teşkil edebilecek zorlukta problemler değildi. Nitekim Pontos ve Bithynia Krallıkları arasında bu dönemde başlayan ılımlı diplomasi müttefikliğe dönüşmek üzereydi (Just. XXXVII. 4.3. ; XXXVIII. 5.4. ; Strab. XII. 3.1. ; XII. 3.9. ; Højte, 2005: 20; Hind, 1992: 141; Daux, 1933: 81.a. ; Dowler, 2019: 97; Doğancı, 2003: 79). Dağınık boylar halinde yaşayan Galatlar ile kralları hayatını kaybettiği için başında henüz bir yönetici olmayan Paphlagonia Krallığı ise VI. Mithridates'e engel olabilecek güce sahip değillerdi (Just. XXXVII. 4.5. ; XXXVIII. 5.4. ; Kaya, 2011: 251-258; Arslan, 2000a: 133-134, vd. 196-197; Marek, 2000: 282; Magie, 1950: 197). Ayrıca VI. Mithridates'in kız kardeşi Laodike ile Kappadokia Kralı VI. Ariarathes'in evli olması nedeniyle iki krallık arasındaki akrabalık bağı bulunuyordu (Just. XXXVIII. 1.1. ; Bunbury, 1867a: 718-719; Harder-Mehl-Karttunen, 2005: 228, vd. ; Geisau-Volkmann, 1969: 482; Bora, 2018: 18, vd. 23-26).

Batı Anadolu'daki gezisini tamamlayan ve Roma ile planladığı savaşın son hazırlıklarını yapmak için MÖ 111/110 yılında başkenti Sinope'ye dönen VI. Mithridates hiç beklemediği bir durumla karşılaşmıştır. Zira VI. Mithridates kendisini öldü sanan eşi ve aynı zamanda kız kardeşi

olan Laodike'nin başka erkeklerle yaşadığı ilişkilerden bir erkek bebek dünyaya getirdiğini öğrenmiştir. Üstelik Kraliçe Laodike, Pontos kralının geri dönüşü şerefine düzenlenen kutlamada VI. Mithridates'i zehirlemeye çalışmıştır. Ancak kendisine düzenlenen suikast girişimini öğrenen VI. Mithridates tüm suçlularla birlikte Kraliçe Laodike'yi idam etmiştir (Just. XXXVII. 3.5-8. ; Sall. *Hist.* II. 88. ; Arslan, 2007b: 89; Kaya, 2019: 343). Bu olaydan sonra daha fazla vakit kaybetmek istemeyen VI. Mithridates kış mevsiminin rehavetine kapılarak sarayına kapanmak yerine bizzat ordusunun başında talim yapmıştır. Böylece ordusunun savaşma gücünü ve arzusunu diri tutan VI. Mithradates baharın gelmesiyle işgal hareketine kaldığı yerden devam etmiştir. Nitekim MÖ 2. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde VI. Mithridates, Pontos Krallığı'nın batı sınırını belirleyen *Amastris* (Amasra) kenti ile güneydeki Kappadokia topraklarını ve doğudaki Kolkhis bölgesini ele geçirmiştir. Böylece *Trapezos* (Trabzon) ve Armenia'ya kadar olan Yukarı Fırat bölgesi ile *İris* (Yeşilırmak) ve *Halys* (Kızılırmak) havzalarının sınırladığı topraklar Pontos Krallığı'nın egemenliğine dahil olmuştur (Just. XXXVII. 3.3. ; Mem. 30. 2. ; App. *Mith*. 15. ; Strab. XII. 3.1. ; Arslan, 2007b: 6, 89-90, 111; Kaya, 2019: 338). Yine bu sınırlar içinde yer alan *Komana* (Gümenek) Tapınak Devleti de Pontos hakimiyetine girmiştir (Sökmen, 2009: 277, vd. ; Erciyas, 2009: 289, vd.). VI. Mithridates daha sonra Doğu Karadeniz'deki Moschici ve Colchici Dağları arasında yaşayan barbar kabilelerden Tibarenler ile Küçük Armenia'nın doğusundaki Paryadres Dağı civarında barınan Khaldailerin topraklarını işgal etmiştir (Strab. XII. 3.18-19. ; 28 ; 30-31. ; Arslan, 2007b: 90; Kaya, 2019: 338, dn.8.). Genişleme politikasıyla birlikte batıdaki Amastris'ten kuzeydoğudaki *Krimeia* (Kırım) Yarımadası'na kadar olan kıyı şeridini tamamen geçiren VI. Mithridates, Karadeniz'i adeta Pontos Krallığı'nın bir gölü haline getirmiştir (Strab. XII. 3.30. ; Mem. 30. 2-3. ; Eutr. V. 5.1. ; McGing, 1986a: 54, vd. 59. dn.72. ; Avram-Bounegru, 1997: 155, vd. ; Hind, 1992: 137, vd. 141; Sullivan, 1990: 35; Arslan, 2007b: 90-91, 91. dn.406,407 ; Kaya, 2019: 338-339, dn.9. vd. 343; Price, 1968: 1-12).

Pontos Kralı VI. Mithridates ile Bithynia Kralı III. Nikomedes, geçmişte iki hükümdarlık arasında evlilik yoluyla tesis edilmiş olunan akrabalık bağı sayesinde kendi saltanat yıllarında siyasi ve askeri işbirliği yapmışlardır. Bu doğrultuda krallıklarını genişletme amacında olan iki kral MÖ 108/107 yılında ortak bir işgal hareketi düzenleyerek ele geçirdikleri Paphlagonia topraklarını aralarında paylaşmışlardır (Just. XXXVII. 4.3. ; Strab. XII. 3.41. ; Højte, 2005: 20; Hind, 1992: 141; Marek, 2000: 282; Daux, 1933: 81a ; McGing, 1986a: 66; 1986b: 258, dn.44.; Dowler, 2019: 97; Bosch, 1943: 112; Arslan, 2007b: 92; Doğancı, 2003: 79). Anadolu'da kendilerinden bağımsız yaşanan bu gelişmeler üzerine Roma Senatosu her iki krallığa da elçilerini yollayarak Paphlagonia topraklarındaki işgallerine son vermeleri ve bölgenin eski statüsünü (*in pristinum statum*) tanımaları hususunda ültimatom vermiştir[116].

Bunun üzerine VI. Mithridates, Pontos tahtına oturduğunda çocuk yaşta olmasını bahane ederek Büyük Phrygia topraklarını keyfi bir tutumla elinden alan Roma'nın kendisini ciddiye alma vaktinin geldiğini düşünerek senatörlerin talebini reddetmiştir. Artık Roma'ya karşı tavrını net bir şekilde göstermeye başlayan VI. Mithridates, Paphlagonia bölgesinin güneyindeki Galatia topraklarını da işgal etmiştir (Just. XXXVII. 4.6-7. ; Strab. XII. 5.2; Arslan, 2007b: 93; 2000a: 134; Kaya, 2019: 343; 2011: 106; Reinach, 1980a: 88; Magie, 1950: 198, vd. s.1094. dn.58.). Galatia topraklarının işgali sırasında Pontos ordusunun bu bölgenin sınırları içerisinde yer alan Pessinus Tapınak Devleti'ne sardırması üzerine tapınağın başrahibi Battakes bizzat Roma'ya giderek VI Mithridates'i senatörlere şikayet etmiştir (Plut. *Mar*. XVII. 17.5. ; Diod. XXXVI. 13. ;

[116] Afrika'da Numidyalılarla, Sicilya'da ise Germen kavimlerinden Kimbriler ve Teutonlarla savaş halinde olan Roma, Pamphlagonia topraklarının Bithynia ve Pontos Krallıkları tarafından işgal edilmesine reaksiyon gösterememiştir. Bu nedenle iki krallığı da diplomasi ile dizginlemeye çalışmıştır. Bkz. (Lintott, 1992b: 24, vd. 30; Magie, 1950: 204; Arslan, 2007b: 93, dn.415. vd. 94, dn.418,419. ; Kaya, 2019: 222; Bora, 2018: 22. ; Doğancı, 2003: 79).

Magie, 1950: 170, vd. 770, dn.71. ; 1059, dn.40. ; Arslan, 2000a: 219; 2011: 106; 2019: 343). Bunun üzerine VI. Mithridates hem kendisine yöneltilen suçlamalara cevap vermek hem de Galatia ve Paphlagonia topraklarının işgalindeki haklılığını savunmak için MÖ 103 yılında Roma'ya bir elçi göndermiştir (Diod. XXXVI. 15.1. ; Liv. *Per*. 52. ; Cic. *Manil*. V. 11. ; Broughton, 1987: 50, vd. ; Weinrib, 1968: 32, vd. ; Gruen, 1966: 168-169; Kallet-Marx, 1996: 244, dn.90. ; Badian, 1958: 287; Reinach, 1975: 88; Magie, 1950: 1093, dn.57. ; Arslan2007b: 95-96; Kaya, 2019: 344).

Anadolu'daki işgal ve genişleme siyasetine ara vermeden devam eden VI. Mithridates, kız kardeşi Laodike'nin küçük yaştaki oğlu VII. Ariarathes tarafından yönetilen Kappadokia Krallığı'nı ele geçirmek için harekete geçmiştir. Bunun üzerine Kraliçe Laodike, planını öğrendiği ağabeyi VI. Mithridates'ten önce davranarak yakın diplomatik ilişkileri olduğu Bithynia Kralı III. Nikomedes'i Kappadokya'ya davet etmiş ve onunla evlenmiştir (Just. XXXVIII. 1.2-4. ; *OGIS* 345. ; Mastrocinque, 1999: 10-11; McGing, 1986a: 83; Sherwin-White, 1984: 105; Magie, 1950: 203; Will, 1979-1982: 473; Harder-Mehl-Karttunen, 2005: 232; Harris, 1890: 865; Daux, 1933: 81b ; Glew, 1977: 388; 1987: 24; Bora, 2018: 26-29; Kaya, 2019: 221, vd. 344; Arslan, 2007b: 97). Ancak bu evliliğe rağmen Pontos Kralı VI. Mithridates MÖ 101/100 yılında Kappadoki'yı işgal etmiştir. III. Nikomedes ise kaybettiği Kappadokya topraklarını geri kazanmak için eski müttefiki VI. Mithridates ile savaşmak yerine onu şikayet etmek üzere Roma'ya elçi göndermiştir. Hakimiyetindeki topraklar üzerinde tasarrufta bulunmasını istemediği Roma ile yeni bir kriz yaşamak istemeyen Pontos Kralı VI. Mithridates, kendisine bağlı bir hükümdar olması koşuluyla yeğeni VII. Ariarathes'i yeniden Kappadokia Kralı ilan etmiştir. Böylece sorunu Roma'yı dahil etmeden çözen VI. Mithridates, emeline ulaştıktan sonra ise güven sorunu yaşadığı yeğeni VII. Ariarathes'i ortadan kaldırmıştır (Just. XXXVIII 1.6-9. ; Mem. 30.1. ; Arslan, 2007b: 97; Kaya, 2019: 222, 250, 344). VII. Ariarathes'in ardından Kappadokia tahtına oturan kardeşi VIII. Ariarathes'in kısa bir süre sonra hastalanarak hayatını kaybetmesiyle birlikte Ariarathes kardeşlerden yaşayan kimse kalmamış ve VI. Mithridates bunu fırsata çevirerek kendi oğlunu IX. Ariarathes Eusebes Philopator unvanıyla Kappadokia kralı ilan etmiştir (Just. XXXVIII. 1.10. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 38. ; Mem. 30.1. ; Magie, 1950: 203; Kaya, 2019: 222-223, vd. 344; Bosch, 1943: 112; Arslan, 2007b: 97).

VI. Mithridates'in eriştiği güçten ve sahip olduğu nüfuz alanının büyüklüğünden dolayı tedirgin olmaya başlayan Roma MÖ 99/98 yılında generallerinden Gaius Marius'u Anadolu'ya göndermiştir. Marius bu durumu bir savaş gerekçesi olarak algılayabileceğini düşündüğü VI. Mithridates'i şüphelendirmemek için Kappadokia ve Galatia bölgelerinde bulunan Ana Tanrıça kültlerine adak sunmak bahanesi ile dini bir gezi kisvesi altında Anadolu'ya girmiştir. Ancak Marius'un Anadolu'ya düzenlediği bu keşif seyahatinin asıl amacı Pontos ile yapılacak olası bir savaşta başkomutan olarak Roma ordusunun sevk ve idaresini ele geçirmekti (App. *Mith*. 10. ; Plut. *Sull*. V.3. ; Plut. *Mar*. XXXI. 1-3. ; Mem. 30. 2-3. ; Cic. *Fam*. I. 9.16. ; Liv. *Per*. 69. ; Luce, 1970: 165, vd. 182, dn.88. ; Ballesteros Pastor, 1999: 506; Sherwin-White, 1984: 74, dn.87. ; Kaya, 2019: 345; Arslan, 2007b: 99; Badian, 1964: 171-172; Gruen, 1965: 576). Öyle ki Marius, Kappadokia toraklarındayken bir görüşme fırsatı yakaladığında; *"Ey kral ya Romalılardan daha güçlü olmak için çalış, ya da Romalılar sana neyi emrediyorsa onu sessizce yap!"* sözleriyle VI. Mithradates'i Roma'ya karşı bir savaş başlatması için kışkırtmaya çalışmış ve ardından da Anadolu'dan ayrılmıştır (Plut. *Mar*. XXXI. 1-3. ; Mem. 25. 3. ; McGing, 1986a: 76, dn.38-40. ; 2003: 85; Ballesteros Pastor, "1999: 506; Kaya, 2019: 345; Arslan, 2007b: 100, dn.442.).

Gaius Marius'un savaş söylemlerine rağmen temkinli davranmaya devam eden VI. Mithridates ile Roma arasındaki ipleri koparan olay Pontos ve Bithynia Krallıkları arasındaki Kappadokia'ya hakim olma mücadelesi olmuştur. Nitekim Afrika ve Sicilya'daki savaşları sona eren Roma yeniden Anadolu siyasetine dahil olmuş ve Kappadokia meselesi için kendisine başvuran Pontos ve Bithynia krallarını dinlemeye karar vermiştir. Ancak ne Kappadokia tahtına IX. Ariarathes adıyla kendi oğlunu çıkaran VI. Mithridates ne de Ariarathes hanedanından olduğunu iddiasıyla emrindeki bir kişiyi Kappadokia kralı ilan etmeye çalışan Bithynia Kralı III. Nikomedes Roma'yı ikna edememiştir. Zira Roma her iki kralın da Kappadokya'da kurmak istedikleri yönetimlerini meşru kılabilmek için Ariarathes ismini spekülatif söylem aracı olarak

kullandıklarına kanaat getirmiştir. Bu nedenle Roma Senatosu MÖ 96 tarihli bir kararname ile hem VI. Mithridates'in hem de III. Nikomedes'in daha önce işgal ettikleri toprakları boşaltmalarına hüküm getirmiştir. Marcus Aemilius Scaurus öncülüğünde Anadolu'ya gönderilen Roma heyetinin alınan bu kararı tebliğ etmesiyle birlikte III. Nikomedes Paphlagonia'yı VI. Mithridates ise Kappadokya'yı kaybetmiştir (Just. XXXVIII. 2.1-7. ; Kallet-Marx, 1996: 247; Magie, 1950: 204; Harris, 1890: 865; Bosch, 1943: 112; Kaya, 2019: 223, vd. 345; Arslan, 2007b: 101-102; Errington, 2017: 278).

Özerk bölge ilan edilen Kappadokia'da demokratik bir yönetim modeline hazır olmayan yerel halk Roma'ya bir elçi göndererek kendilerine bir kral tayin etmelerini istemişlerdir. Bunun üzerine Roma Senatosu, Kappadokialıların kendi belirledikleri kişiyi kral seçebileceklerini iletmiştir. Böylece MÖ 96/95 yılında seçime giden Kappadokia'da soylu Ariobarzanes kral olarak seçilmiştir (Strab. XII. 2.11. ; Just. XXXVIII. 2.8. ; Arslan, 2007b: 102-103; Kaya, 2019: 345). Bu gelişmeden sonra Kappadokia'yı yeniden ele geçirmek isteyen VI. Mithradates, Roma ile karşı karşıya gelmemek için bu işi kendi adına yapabilecek bir müttefik arayışına girmiştir. Nitekim VI. Mithridates'in kızı Kleopatra ile evlenerek Pontos Krallığı ile ittifak kuran Armenia Kralı II. Tigranes MÖ 95 yılında Kappadokia'yı işgal etmiştir. Ariobarzanes ise tahtını bıraktığı krallığından servetini alarak Roma'ya kaçmıştır (Just. XXXVIII. 3.1-2. ; Mem. 43. 2. ; Plut. *Luc*. XXII. 1. ; XXII.5. ; Olbrycht, 2009: 173; Arslan, 2007b: 103; Kaya, 2019: 346). Bu sırada Doğu Akdeniz'deki korsanlarla mücadele etmek için Cilicia'ya *praetor* (yüksek devlet memuru) olarak atanan Lucius Cornelius Sulla, Roma'dan gelen ikinci bir talimat üzerine Ariobarzanes'i yeniden Kappadokia tahtına oturtmak için harekete geçmiştir. Düzenlediği bir seferle işgalci II. Tigranes ile Gordios'u Kappadokia topraklarından çıkaran Sulla seçilmiş kral Ariobarzanes'e tahtını iade etmiştir (Liv. *Per*. 70. ; Plut. *Sull*. V. 3. ; App. *Mith*. 57. ; Front. *Str*. I. 5.18. ; Just. XXXVIII. 3.3. ; Arnaud, 1991: 55, vd. ; Sherwin-White, 1977a: 173, vd. ; 1977b: 72; Brennan, 1992: 105, vd. ; Sumner, 1978: 395, vd. ; Cagniart, 1991: 287, vd. 291; Badian, 1964: 161, vd. ; Olbrycht, 2009: 174). VI. Mithridates ile Roma arasındaki gerilimi yükselten bir diğer gelişme ise Bithynia Krallığı'nda yaşanan iktidar mücadelesi olmuştur. Zira MÖ 94 yılında hayatını kaybeden Bithynia Kralı III. Nikomedes'in yerine meşru varisi ve oğlu IV. Nikomedes Philopator geçmiş, gayrimeşru oğlu Sokrates Chretus ise bu kararı tanımayarak bir ayaklanma başlatmıştır. Bu amaçla destek talep etmek için gittiği Roma'dan eli boş dönen Sokrates'in aradığı yardım VI. Mithridates'ten gelmiştir (App. *Mith*. 7. vd. 10. ; Cic. *De Orat.* III. 229. ; Licin. XXXV. 85-94. ; Mem. 30. 3. ; Just. XXXVIII. 3.4. ; Arslan, 2007b: 106; Kaya, 2019: 346-347). Sokrates'i desteklemeyi kararı alan VI. Mithridates'in Aleksandros isimli bir tetikçi ile suikast düzenlediği IV. Nikomedes'i öldürme planı başarısız olmuştur. Bunun üzerine VI. Mithridates MÖ 91 yılında düzenlediği bir seferle IV. Nikomedes'i mağlup ederek Sokrates'i Bithynia kralı ilan etmiştir. Tahtını kaybeden IV. Nikomedes ise hayatta kalmayı başararak Roma'ya sığınmıştır (App. *Mith*. 10. vd. 13. ; Mem. 30. 3. ; Just. XXXVIII 3.4. ; Eutrop. V. 5.1. ; Oros. *Hist*. VI. 2.1-2. ; Liv. *Per*. 76. ; McGing, 1986a: 79-80; Mayor, 2010a: 139; Magie, 1950: 207; Ballesteros Pastor, 2019: 109; Arslan, 2007b: 106-107; Kaya, 2019: 223, vd. 347; Tekin, 2019a: 158; Sherwin-White, 1977b: 72; Gabelko, 2017: 326; Doğancı, 2003: 80). Bu sırada Roma ile *İtalik* müttefikleri (İtalya'daki diğer şehirler) arasında başlayan savaş [*Bellum Italicum* (Sosyal Savaş) MÖ 91-88] sayesinde Anadolu'da daha cesur adımlar atmaya başlayan VI. Mithridates, komutanları Bagoas ve Mithraas idaresindeki bir orduyla Kappadokia'yı işgal etmiştir. Krallığını ikinci defa kaybeden Ariobarzanes kaçarak Roma'ya sığınırken VI. Mithridates ise kendi oğlunu IX. Ariarathes unvanıyla bir kez daha Kappadokia tahtına oturtmuştur (App. *Mith*. 10. ; 15. ; 57-58. ; Mem. 30. 1. ; Liv. *Per*. 76. ; Flor. *Epit*. I. 40.4. ; Licin. XXXV. 89-90. ; Eutrop. V. 5.2. ; Oros. *Hist*. VI. 1.29. ; VI. 2.1. ; Arslan, 2007b: 107 ; Bosch, 1950: 112; Kaya, 2019: 347; Mørkholm, 1968: 242, vd. ; 1964: 24, dn.4. ; McNicoll, 1973: 181, no.1. ; Fleischer, 1996: 30, fig.3.). Lucius Julius Caesar tarafından sunulan *Lex Julia* yasası ile (isyan etmeyen tüm Latin ve İtalyan topluluklarına tam vatandaşlık verilmesi) İtalya'da geçici olarak barış sağlayan Roma dikkatini Anadolu'ya vermiştir. Zira Roma Senatosu toprakları VI. Mithridates tarafından gasp edilen ve kendilerine sığınan Bithynia Kralı IV. Nikomedes ile Kappadokia Kralı Ariobarzanes'i yeniden tahtlarına çıkarmak için Manius Aquillius öncülüğündeki bir heyeti MÖ 90/89 yılında Küçük Asya'ya göndermiştir (App. *Mith*. 11. ; Liv. *Per*. 74,76. ; Just. XXXVIII. 3.1-4. ; 4.4-5. ; Broughton, 1952:

35-36; Bosch, 1943: 113; Ballesteros Pastor, 2019: 109; Arslan, 2007b: 108; Kaya, 2019: 347). Roma'nın Asia Valisi Gaius Cassius'un ordusu ile gücünü birleştiren Manius Aquillius görevini başarıyla tamamlayarak her iki krala da tahtını iade etmiştir (App. *Mith*. 11, 13, 15, 56-57. ; Cass. Dio, XXXI. 99.2. ; Cic. *De Orat*. III. 229. ; Plut. *Sull*. V. 4-6. ; Liv. *Per*. 70,74. ; Just. XXXVIII. 3.3. ; 5.6. ; Licin. XXXV. 85-94. ; Sherwin-White, 1984: 112; 1977b: 72, dn.70-71. ; Sullivan, 1990: 34; Bosch, 1943: 113; Arslan, 2007b: 108; Kaya, 2019: 223-224, vd. 347; Tekin, 2019a: 158; Bora 2018: 30; Dowler, 2019: 97; Doğancı, 2003: 80).

Manius Aquillius ve beraberindeki generaller kazandıkları başarı ile yetinmeyerek herhangi bir askeri çatışmaya girmedikleri VI. Mithradates'ten tazminat olarak Roma'dan Küçük Asya'ya düzenledikleri seferin masraflarını karşılamasını istemişlerdir. Ancak VI. Mithridates'in bu talebi reddetmesi üzerine Manius Aquillius, Bithynia Kralı IV. Nikomedes ile Kappadokia Kralı Ariobarzanes'i Pontos topraklarına saldırmaları için kışkırtmıştır (App. *Mith*. 10, 16, 54, 56. ; Harris, 1979: 100, dn.2. vd. 273; Keaveney, 1982: 78-79; Madden-Keaveney, 1993: 140; Arslan, 2007b: 109; Kaya, 2019: 347). Her iki kral da VI. Mithridates ile başa çıkamayacaklarını bildiklerinden böyle bir riske girmek istememişlerdir. Ancak Bithynia tahtını geri alabilmek için yardım talep ettiği Romalı senatörlere, elçilere ve komutanlara ciddi meblağda para ödemeyi taahhüt eden ve nedenle de Romalı bankerlere yüksek faizle borçlanan IV. Nicomedes, Manius Aquillius'un baskılarına direnemeyerek Pontos topraklarına saldırmıştır (App. *Mith*. 11. ; Madsen, 2005: 16; Brunt, 1988: 157; Ballesteros Pastor, 2019: 109; Arslan, 2007b: 109; Kaya, 2019: 347).

Olgassys (Ilgaz) Dağı'nın kuzeyindeki verimli Blaene ve Domanitis topraklarından *Amastris*'e (Amasra) kadar olanı alanı boşaltan ve IV. Nikomedes'in bu bölgeyi işgal etmesine göz yuman VI. Mithridates ise artık aralarında gerçekleşmesi kaçınılmaz olan savaşın suçunu Roma'ya mal edecek kadar argüman toplamıştır (App. *Mith*. 11-12. ; 14. ; 56. ; Sall. *Hist*. IV. 69.10. ; Cass. Dio, XXX. 99.1. ; Just. XXXVIII. 5.6-8. ; Mem. *FGrHist* 434 F 22. 5. ; Flor. *Epit*. I. 40.3. ; Arslan, 2007b: 109; Kaya, 2019: 347). Nitekim Roma tarafından maruz bırakıldığı mağduriyetlerin son perdesi olan Pontos topraklarının işgalinden sonra elindeki tüm bu argümanları haklı mücadelesine gerekçe olarak göstermeye karar veren VI. Mithridates, komutanlarından Pelopidas aracılığıyla Anadolu'da bulunan Roma heyeti ile son kez bir müzakere tertip etmiştir (App. *Mith*. 12. vd. 14. ; Cass. Dio, XXXI. 99.2. ; Just. XXXVIII. 5.6-10. ; Eutr. V. 5.1. ; Oros. *Hist*. VI. 2.1. ; Arslan, 2007b: 110; Ballesteros Pastor, 2019: 109). Ancak Manius Aquillius başta olmak üzere Romalı elçilerin çıkar odaklı yaklaşımları, uzlaşmaz tavırları ve en önemlisi de Pontoslu elçilerin Bithynia kralının işlediği suçtan ötürü cezalandırılması taleplerinin reddedilmesi nedeniyle iki taraf arasında yok denecek kadar az olan barış umudu tamamen bitmiştir (App. *Mith*. 21. ; Plut. *Sull*. XXIV. 2. ; Sherwin-White, 1984: 120; Kallet-Marx, 1996: 251, vd. ; McGing, 1986a: 81; Harris, 1979: 273; Glew, 1977: 386; Luce, 1970: 187; Rubinsohn, 1993: 26; Arslan, 2007b: 110-111; Kaya, 2019: 347).

2.5.2.1.3. Mithridates Savaşlar

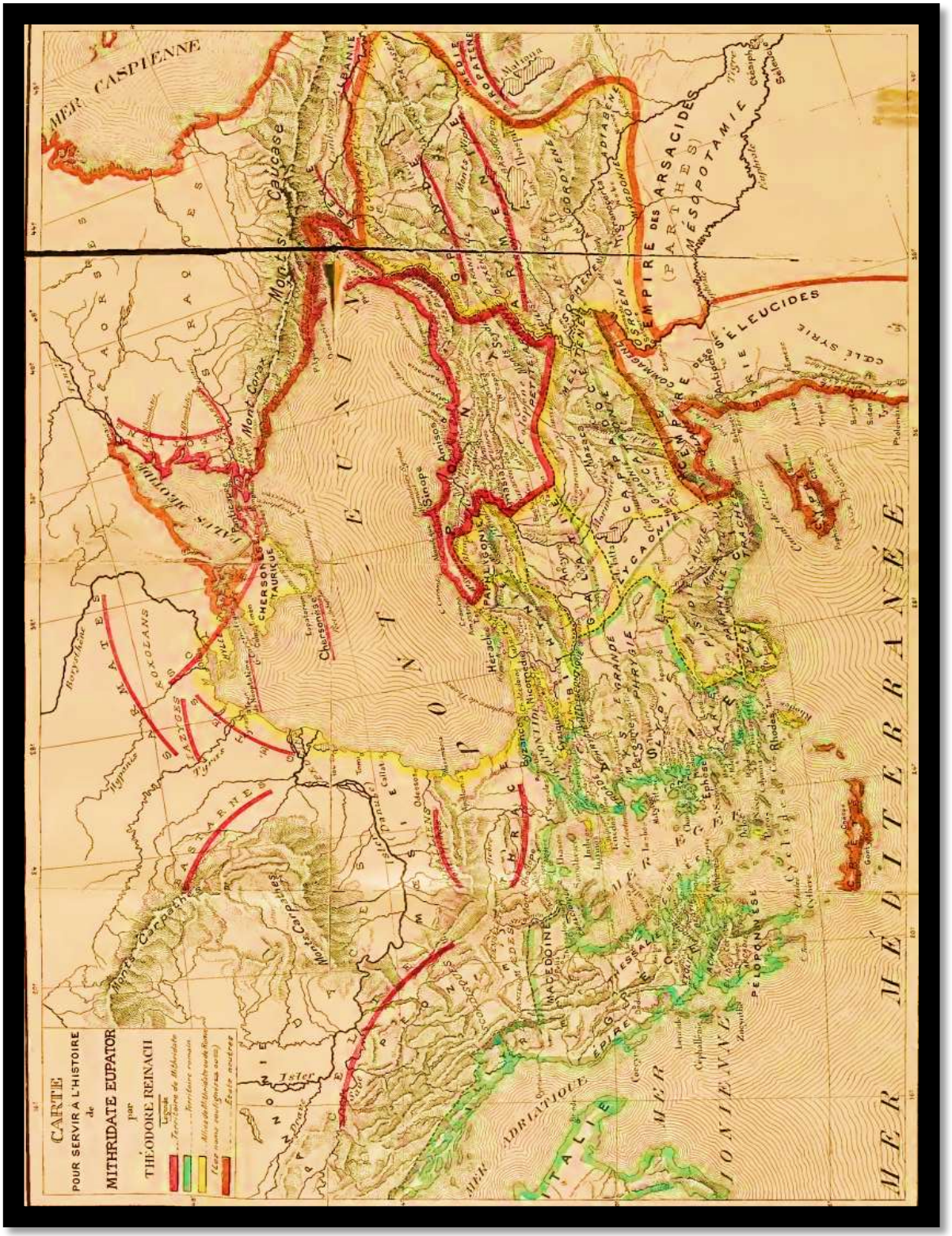

Harita 17: Mithridates Savaşlarında Roma ve Pontos Ordularının Yayılım Alanı (Reinach, 1890: 495)

2.5.2.1.3.1. Birinci Mithridates Savaşı (MÖ 89- 85)

Pontos topraklarını yağmalayan IV. Nikomedes'e karşı düzenlemek istediği cezalandırma seferi talebi Romalı elçiler tarafından reddedilen VI. Mithridates artık Roma'yı tanımadığını göstermek için onların himayesindeki bir başka krallık olan Kappadokia topraklarına saldırmıştır. MÖ 89 yılında oğlu Ariarathes'in emrindeki bir orduyla Ariobarzanes'i tahtından indiren VI. Mithridates, Kappadokia Krallığı'nı üçüncü kez işgal etmiştir. VI. Mithridates daha sonra Pelopidas'ı yeniden Roma heyetinin bulunduğu kampa göndererek Kappadokia topraklarını işgal etme gerekçelerini bir kez daha açıklamıştır. Ancak bu defa tavrını net bir şekilde belli eden VI. Mithridates eğer Roma bu meseleden ötürü Pontos Krallığı'na karşı bir savaş başlatırsa kendisine destek veren diğer Hellenistik Krallıklar ve kentlerle birlikte Romalılarla mücadele edeceklerini bildirmiştir. Bu sözleri küstahça bulan Romalı elçiler VI. Mithradates'in derhal Kappadokia topraklarından çıkmasını ve ayrıca Bithynia Kralı IV. Nikomedes'i rahat bırakmasını emretmiştir. Romalı elçiler daha sonra da Pelopidas'ı kamplarından kovmuş ve kralının bu emirlere uymadığı müddetçe geri dönmemesi konusunda onu uyarmışlardır (App. *Mith*. 15-16. ; 57-58. ; Liv. *Per*. 76. ; Cass. Dio, XXXI. 99.2. ; Eutrop. V. 5.1-2. ; Oros. *Hist*. VI. 2.1-2. ; Bosch, 1943: 114; Arslan, 2007b: 127; Kaya, 2019: 348). Romalı elçiler VI. Mithriddattes'in taleplerine karşılık Roma Senatosu'nun resmi kararını beklemeden harekete geçerek müttefiki olan Hellenistik Krallıklardan asker toplamaya başlamışlardır (App. *Mith*. 17. ; Sherwin-White, 1984: 114; Kallet-Marx, 1996: 257-259; Arslan, 2007b: 128). Nihayetinde her biri yaklaşık 40.000 askerden oluşan üç ayrı ordu kuran Roma'nın Anadolu'daki temsilcilerinden Gaius Cassius kumandasındaki birinci ordu Bithynia–Galatia sınırında, Manius Aquillius komutasındaki ikinci ordu Pontos–Bithynia sınırında ve Quintus Oppius idaresindeki üçüncü ordu ise Kappadokia–Lykaonia sınırında kamp kurmuşlardır (App. *Mith*. 17-18. ; McGing, 1986a: 108, dn.95. ; Magie, 1950: 212; Sherwin-White, 1984: 118; Arslan, 2007b: 128-129; Kaya, 2019: 348). Toplamda 120.000 kişilik Roma ordusuna Bithynia Kralı IV. Nikomedes de 50.000 piyade ve 6.000 süvari ile destek vermiştir. Ayrıca Minucius Rufus ve Gaius Popilius kumandasındaki Bithynia gemileri ile desteklenen Roma donanması *Byzantion*'a demir atarak *Bosporos*'un (İstanbul Boğazı) denetimini ele geçirmişlerdir (App. *Mith.* 17. ; Hind, 1992: 145; Bosch, 1943: 114; Arslan, 2007b: 129; Kaya, 2019: 348). Bu sırada VI. Mithridates ise Küçük Asya'da Roma karşıtı bir propaganda başlatmış ve iletişime geçtiği tüm Hellenistik kralları kendi safına çekmeye çalışmıştır (Sall. *Hist*. IV. 69. 5-7, 15-17, 20-21. ; Ahlheid, 1988: 80, vd. ; Adcock, 1940: 64; Russo, 2009: 381, vd. ; Gaggero, 1976: 89, vd. ; McGing, 1986a: 89, vd. ; McGing, 2005: 86-87, 99, 103-105; Arslan, 2007b: 114-119). VI. Mithradates anti-Roma siyasetinin ikinci adımı olarak ise tıpkı Büyük İskender gibi Romalıların Akdeniz'deki emperyalist politikası altında sömürülen halkların koruyuculuğunu üstlenerek onlardan destek talep etmiştir. VI. Mithridares Roma ile yapacağı savaşlar öncesinde desteklerini almak istediği Hellas ve Küçük Asya'daki tüm kentlere maddi yardımlarda bulunmuş ve cömert hediyeler göndermiştir. Böylece Hellenler tarafından *philhellēn* (hellensever) olarak anılmaya başlanan VI. Mithridates için ayrıca Delos, Rhodos ve Khios (Sakız) Adaları'nda anıtsal inşa edilmiştir (*I.Délos* 1560-1561. ; 1570-1576. ; 2039-2040. ; Dürrbach, 1976: 187, no.113-114. ; 214, no.133-134. ; 217, no.136a-i. ; 223, no.137. ; Cic. *Verr*. II. (2) 65.159. ; Risom, 1948: 204, fig.1-3. lev. I-IV. ; Daux, 1933: 81; Gross, 1954: 105, vd. ; Segre, 1932: 129-132). Bu girişimlerinin ardından VI. Mithradates, çağrısına olumlu yanıt verenlerin katılımıyla birlikte 250.000 piyade, 10.000'i Armenialı olmak üzere 50.000 süvari, 130 savaş arabası ve 300 gemilik donanmadan oluşan bir ordu kurmuştur (App. *Mith.* 15. vd. 17. ; Mem. 30. 1.2. ; Arslan, 2007b: 129-130; Kaya, 2019: 348).

VI. Mithridates askeri ve diplomatik hazırlıklarını tamamladıktan sonra ilk olarak MÖ 89 yılında Roma'nın kışkırtmasıyla Pontos topraklarına yeni bir saldırı başlatan Bithynia Kralı IV. Nikomedes'i hedef almıştır. Bu doğrultuda VI. Mithridates, Bithynia ordusunu Paphlagonia'da durdurmak üzere komutanlarından Arkhelaos ile Neoptolemos'u bölgeye sevk etmiştir. Paphlagonia'ya doğru ilerleyen IV. Nikomedes ise bir yıl önce Pontos'a düzenlediği yağma seferi sırasında kullandığı güzergahı takip ederek *Olgassys* (Ilgaz) Dağı'nın kuzeyindeki Domanitis yöresine ulaşmıştır. Netice itibariyle iki ordunun karşı karşıya geldiği Domanitis ovasında gerçekleşen savaşta IV. Nikomedes mağlup olarak bir kez daha Roma'ya sığınmıştır.

VI. Mithridates ise bu zaferinin ardından *Amaseia*'daki (Amasya) karargahından ayrılarak önce Paphlagonia Kralı Pylaimenes'i tahtından indirmiş ardından da Bithynia'ya hareket etmiştir. Bu sırada VI. Mithridates'i durdurmak isteyen Manius Aquillius'un Bithynia-Pontos sınırındaki stratejik noktalara yerleştirdiği 800 Bithynia süvarisi, Pontos ordusunda görev yapan 100 Sarmatia süvarisi tarafından imha edilmiştir. Bunun üzerine Bithynia'dan çekilmeye karar veren Manius Aquillius kendisini takip eden VI. Mithridates'in generallerinden Neoptolemos ve Nemanes kumandasındaki Pontos ordusu ile *Parkhion Kalesi* (lokasyonu tespit edilememiştir) civarında karşı karşıya gelmiştir. 40.000 piyade ve 4.000 süvariden oluşan Roma ordusu büyük kayıplar verdiği bu savaşta mağlup olmuştur. VI. Mithridates ile yapılan bu ilk savaşı kaybeden Manius Aquillius ise hayatta kalmayı başaran az sayıdaki askeri ile birlikte *Sangarios* (Sakarya) Nehri'ni geçerek Pergamon'a sığınmıştır. Böylece savunmasız kalan Bithynia toprakları VI. Mithridates'in hakimiyetine girmiştir. Manius Aquillius'un mağlubiyet haberini alan Bithynia-Galatia sınırındaki ikinci Roma ordusunun komutanı olan Gaius Cassius ise Phrygia bölgesinin tahkimatı yüksek uç kalesi olan *Leontōn Kephalē*'ye (Arslanların Başı) çekilerek savaş hazırlıklarına başlamıştır. Ancak Küçük Asya'dan topladığı deneyimsiz askerlerle Pontos ordusunu yenemeyeceğini düşünen Cassius az sayıdaki askeri ile birlikte *Apameia*'ya (Dinar) çekilmiştir. MÖ 88 yılında Phrygia'ya hareket eden VI. Mithradates ise hiçbir direnişle karşılaşmadan güzergahı üzerinde bulunan Roma'nın Asia Eyaleti'ne bağlı yerleşim birimlerini ele geçirmiştir. Aynı yıl Phrygia'yı ele geçiren VI. Mithridates, generallerini Lykia, Pamphylia ve Ionia bölgelerini işgal etmeleri için görevlendirirken kendisi de bizzat ordusuyla birlikte Cassius'un kamp kurduğu Apameia'ya yürümüştür. Ancak bu sırada Apameia'da yaşanan bir depremden dolayı Cassius ve beraberindeki askerleri kentten ayrılarak Rhodos'a hareket etmiştir. Savaşmak zorunda kalmadan Apameia'ya giren VI. Mithridates ise depremden dolayı harap olan kentin yeniden imar edilmesi için 100 *talanton* para yardımında bulunarak buradan ayrılmıştır. İlerleyişine devam eden VI. Mithridates, Phrygia bölgesindeki *Laodikeia* (Goncalı) kentinde kamp kuran Quintus Oppius idaresindeki üçüncü Roma ordusunun üzerine yürümüştür. İlk kez bir direnişle karşılaşan VI. Mithridates, Laodikeia'yı kuşatma altına almıştır. Ancak bu direnişten sonuç alamayacaklarının farkında olan Laodikeialılar kentlerinin daha fazla tahrip olmasını engellemek için VI. Mithridates'in teklifini kabul ederek mal ve can güvenliklerinin karşılığında Quintus Oppius'u teslim etmişlerdir. Böylece üç Roma generalini de mağlup eden VI. Mithridates, Pontos-Roma Savaşları'nın ilkinden zaferle ayrılmıştır (App. *Mith*. 18-20. ; Liv. *Per*. 76-78. ; Just. XXXVIII. 3.8-9. ; 4.4. ; Mem. 31. 2. ; Strab. XII. 3.40. ; Flor. *Epit*. I. 40.6. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 38. ; Oros. *Hist.* VI. 2.2. ; Sall. *Hist.* IV. 69.11. ; Diod. XXXVII. 26. ; McGing, 1986a: 108-110; Sherwin-White, 1984: 118-121; Glew, 1977: 395, vd. ; Ballesteros Pastor, 2019: 109; Arslan, 2007b: 130-143; Kaya, 2019: 348-350). Romalılara karşı kazandığı bu zaferin ardından işgal ettiği bölgelerdeki yerel halka hitaben konuşmalar düzenleyen VI. Miithridates bu savaşın nedenlerini ve haklılığını anlatarak onların desteğini kazanmaya çalışmıştır. Nitekim bu propagandayı başarı ile uygulayan VI. Mithridates, Anadolu'nun dört bir yanında *Megas* (Büyük), *Basileus Basileon* (Krallar Kralı), *Soter* (Küçük Asya'nın Kurtarıcısı), *Pater* (Büyük Baba), *Bacchus* (Yeni Dionysos) unvanlarıyla onurlandırılmıştır (App. *Mith*. 18-20. Diod. XXXVII. 26b. ; Cic. *Flacc.* XXV. 60. ; Sall. *Hist.* IV. 69. 1-23. ; Gabrielsen, 2005: 38-39; Hind, 1992: 149; Bosch, 1943: 115; Arslan, 2007b: 145; Kaya, 2019: 350).

Roma'nın Küçük Asya'daki egemenliğine neredeyse son veren VI. Mithridates'in önündeki son ve en büyük engel *Provincia Asia*'da (Asya Eyaleti) ikamet eden yaklaşık 150.000 nüfuslu Romalı ve İtalik kökenli vatandaşların mevcudiyetiydi. Uzun süredir Anadolu'da yaşamalarına rağmen hukuki olarak Roma vatandaşı statüsünde olan İtalikler VI. Mithridates için tehdit teşkil ediyordu (Mem. 31. 4. ; Flor. *Epit*. I. 40.6. ; Liv. *Per*. 78. ; Magie, 1950: 216; Kallet-Marx, 1996: 157, dn.128. ; Arslan, 2007b: 160-161; Kaya, 2019: 351). Bu nedenle VI. Mithradates Küçük Asya'daki Romalı ve İtalik kökenli vatandaşlardan kurtulmak için büyük bir sivil katliam tertiplemiştir. Bu hususta idaresindeki üst düzey askeri ve idari temsilcilere gizli bir talimatname yollayan VI. Mithridates hiçbir ayrım gözetmeksizin Roma ve İtalik kökenli olan herkesin bir ay sonra, aynı gün ve saatte öldürülmesi emrini vermiştir. Nihayet MÖ 88 yılının ilkbaharında belirlenen gün ve saatte Anadolu'nun tamamında Romalılar soykırım derecesine ulaşan bir katliama uğramıştır. Farklı kaynaklarda verilen farklı rakamlara göre 80.000 yada

150.000 kişinin hayatını kaybettiği bu olay kroniklere *"Ephesos Akşamı"* adıyla geçmiştir (App. *Mith*. 22-23. ; 54. ; 58. ; 62. ; Mem. 31. 4. ; Cic. *pro Flacc*. 60. ; Cic. *Manil*. III. 7. ; Cass. Dio, XXXI. 101.1. ; Plut. *Sull*. XXIV. 4. ; Liv. *Per*. 78. ; Diod. XXXVIII. 101.1. ; Vell. *Patt.* II. 13.2. ; Val. Max. II. 10.5. ; Eutrop. V. 5.2. ; Oros. *Hist*. V. 2.2-3. ; Flor. *Epit*. I. 40.6-7. ; Mommsen, 1886: 355; Brunt, 1971: 224-225; Magie, 1950: 214, vd. 1103, dn.36. ; 216 ; Mitchell, 1993: 30; Kallet-Marx, 1996: 157; Bosch, 1943: 115; Ballesteros Pastor, 2019: 109, vd. 111; Arslan, 2007b: 159-166).

VI. Mithridates'in Anadolu'da gerçekleştirdiği bu katliam Ege Adaları ve Yunanistan'da da büyük bir yankı uyandırmıştır. Özellikle Roma'nın boyunduruğundan kurtulmak isteyen Grekler/Hellenler VI. Mithridates'i desteklemeye başlamışlardır. Nitekim Atinalılar filozof Aristion öncülüğündeki bir elçi heyetini Anadolu'ya göndererek VI. Mithradates ile ittifak kurmuşlardır. Bu başarısından dolayı Atina Tiranı ilan edilen Aristion ilk olarak Atina ile Roma arasındaki siyasi işbirliğine son vererek yeni müttefiki VI. Mithridates gibi Roma yanlılarını öldürmüş ya da kentten sürmüştür (App. *Mith*. 28. ; Athen. *Deip*. V. 212 a-e. ; Paus. I. 20.5. ; Vell. *Patt*. II. 23. 5-6. ; Lintott, 1993: 146, dn.65. ; Forte, 1972: 117; Rhodes-Lewis, 1997: 57; McGing, 1986a: 103, dn.77. vd. 120, dn.152. ; Dow, 1942: 313, dn.14. ; Bugh, 1992: 112, vd. ; Antela-Bernárdez, 2021: 208, vd. ; Mackay, 2000: 95, vd. ; Ballesteros Pastor, 2019: 111; Arslan, 2007b: 166-169). Bu sırada İtalya'da yaşanan Sulla ve Marius arasındaki siyasi rekabet ve *Bellum Italicum* (Sosyal Savaş) ile uğraşan Roma Cumhuriyeti, Küçük Asya ve Hellas'da yaşananlara hemen müdahale edememiştir. Üstelik Birinci Mithridates Savaşı tüm hızıyla devam ederken İtalikler Pontos Kralı VI. Mithradates'ten yardım istemişlerdir. VI. Mithridates ise Küçük Asya'da kendi otoritesini tesis ettikten sonra İtalya'ya geleceğini söylemiştir (Diod. XXXVII. 2.11. ; Front. *Str*. II. 3.17. ; Athen. *Deip.* V. 213 c. ; Gabba, 1976: 119, dn.369. ; McGing, 1986a: 122, dn.156. ; Magie, 1950: 207, dn.21. ; Brunt, 1988: 110, dn.50.).

Roma'nın iç çatışmalarla meşgul olmasını fırsat bilen VI. Mithridates Küçük Asya'daki kıyımdan kaçan Romalıların sığınağı ve aynı zamanda Pontos Krallığı'na muhalif olanların üssü konumundaki Rhodos Adası'na bir sefer düzenlemeye karar vermiştir. Gerekli hazırlıkları tamamlayan VI. Mithradates MÖ 88 yılında donanmasıyla birlikte *Kos* (İstanköy) Adası üzerinden Rhodos'a hareket etmiştir. Bu sırada Rhodos donanmasının Halikarnassos Yarımadası'nın uç noktasında dar bir boğaz olan *Myndos* (Gümüşlük)'ta VI Mithridates'i durdurma girişimleri başarısız sonuçlanmıştır. Rhodos limanına ulaşan Pontos donanması tüm adayı ablukaya almıştır. Ancak hem denizden hem de karadan yapılan tüm saldırılara rağmen Rhodosluların direnişini kıramayan VI. Mithridates adayı gözetim altında tutmak adına burada bir Pontos filosu bıraktıktan sonra kuşatmayı kaldırmıştır (App. *Mith*. 24-27. ; Liv. *Per*. 78. ; Vell. Patt. II. 18.3. ; Magie, 1950: 218; Sherwin-White, 1984: 125; Bosch, 1943: 116; Arslan, 2007b: 174-183; Kaya, 2019: 352). VI. Mithridates başarısız Rhodos kuşatmasından hemen sonra egemenliğini tanımayan ve Rhodos'a destek birlik gönderen Lykia Birliği'ne ait yerleşim birimlerine bir sefer düzenlemiştir. Bu doğrultuda Küçük Asya'nın güneyindeki en önemli limanlardan birine sahip olan Lykia Birliği'nin üye kenti Patara'ya saldıran VI. Mithridates gördüğü bir rüyadan sonra yetkiyi generallerinden Pelopidas'a devrederek Pergamon'a hareket etmiştir[117].

MÖ 88/87 kışını geçirdiği Pergamon'da yeni bir savaş stratejisi belirleyen VI. Mithridates Yunanistan ve Ege Adaları'ndaki Roma egemenliğine tamamen son vermeye karar vermiştir. Bu plana göre VI. Mithridates'in ilk durağı Delos Adası olmuştur. Nitekim VI. Mithridates'in

[117] VI. Mithridates Patara Limanı'na ulaştığında kenti kuşatmak amacıyla mancınık ve savaş makineleri yapmak için *Leto* (Gök Titanları Koios ve Phoebe'nin kızı) adına inşa edilmiş bir kült merkezi olan *Letoon* (Kumluova) bölgesindeki ağaçları kestirmiştir. Ancak rüyasında ona durmasını emreden Leto'yu gören VI. Mithridates ağaç kesimini durdurmuş ve bölgeden ayrılmıştır (App. *Mith*. 27. ; 2007b: 183).

görevlendirdiği Atina Tiranı Aristion ve generallerinden Arkhelaos MÖ 87 yılında Ada'yı büyük bir yıkım ve katliam ile ele geçirmiştir. Zira çoğunluğu Romalı ve İtalik olmak üzere yaklaşık 20.000 kişi öldürülmüş, hayatta kalanlar ise köle olarak satılmıştır (App. *Mith*. 27-28. ; Flor. *Epit*. I. 40.8. ; Paus. III. 23.3-4. ; Plut. *Num*. IX. 6. ; Laidlaw, 1933: 190, vd. ; Wilson, 1966: 105-113; Homolle, 1884: 76, vd. ; McGing, 1986a: 121; Kallet-Marx, 1996: 210-211; Rigsby, 1996: 52, vd. ; Bringmann, 1997: 146, vd. ; Mattingly, 1971: 85, vd. ; Arslan, 2007b: 191; Kaya, 2019: 353). Bu sırada Ege Denizi'nde donanmasıyla birlikte ilerleyişine devam eden Arkhelaos ise *Euboia* (Eğriboz) da dahil olmak üzere Peloponnesos'tan Kyklades'e kadar tüm Ege Adaları'nı ele geçirmiştir. Böylece Ege Denizi Pontos Krallığı'nın bir gölü haline gelmiştir. Başarılı geçen Ege Adaları seferinden sonra rotasını Yunanistan'a çeviren Arkhelaos küçük bir direnişle karşılaştığı *Thessalia* (Tesalya) bölgesindeki Demetrias ve Magnesia kentleri ile *Boiotia* bölgesindeki Thespiai kentini kolaylıkla işgal etmiştir. Hellas'ta başlattığı Roma karşıtı propaganda ve askeri güç gösterisiyle bölgedeki VI. Mithridates karşıtı cılız sesleri kesen Arkhelos, Peloponnesos ve Orta Yunanistan'da Pontos Krallığı'nın egemenliğini tesis etmiştir (Plut. *Sull*. XI. 3. ; App. *Mith*. 29. ; Eutrop. V. 4.2. ; 6.1. ; Oros. *Hist*. VI. 2.4. ; Mem. 32. 1. ; Liv. *Per*. 78. ; Athen. *Deip*. V. 213 c. ; Greenidge, 1903: 135; McGing, 1986a: 123; Rubinsohn, 1993: 31; Penella, 1980: 447-448; Bosch, 1943: 116; Arslan, 2007b: 192; Kaya, 2019: 353). Olası bir Roma saldırısına karşı Arkhelaos tarafından işgal edilen Yunanistan ile Makedonya arasında bir savunma hattı oluşturmak isteyen VI. Mithradates MÖ 87 yılında oğlu Arkathias ile komutanlarından Taksiles idaresindeki Pontos ordusunu Makedonya'ya göndermiştir (Magie, 1950: 1104, dn.41. ; Sherwin-White, 1984: 134, dn.9. ; McGing, 1986a: 124, dn.161. ; Rubinsohn, 1993: 28, dn.101. ; Arslan, 2007b: 190).

Bu sırada Roma içinde bulunduğu siyasi krize son vererek sorun yaşadığı Küçük Asya topraklarına yeniden odaklanmıştır. Nitekim MÖ 87 yılında askeri bir darbe ile iktidarı ele geçiren Sulla, VI. Mithridates ile savaşmak üzere Yunanistan'a hareket etmiştir (Plut. *Sull*. 10.3-4. ; Diod. XXXVII. 2. 12. ; App. *Civ*. 56–63. ; Eutrop. V. 4. ; Flor. *Epit*. II. 9.9. ; Konrad, 2006: 169-170; Magie, 1950: 219; Cagniart, 1991: 302; Ballesteros Pastor, 2019: 111; Bosch, 1943: 116; Arslan, 2007b: 171-174. vd. 187; Kaya, 2019: 353-354). MÖ 86 yılında büyük bir orduyla Hellas'a giren Sulla ilk olarak Atina kenti ile Pire Limanı'nı ele geçirmiştir. Sulla ve ordusu daha sonra ise ilk defa sıcak temas kurduğu Arkhelaos komutasındaki Pontos ordusunu hem *Khaironeia Savaşı*'nda[118] hem de *Oekhomenes Savaşı*'nda[119] mağlup etmiştir. Roma'daki siyasi rakiplerinin yönetimi ele geçirdiğini öğrenen Sulla ise Yunanistan'daki zaferlerinin ardından bir an önce Roma'ya dönmek için VI. Mithridates ile barış yapmaya karar vermiştir. Nitekim Sulla ile Arkhelaos Yunanistan'nın Boiotia bölgesindeki Delion kentinde bulunan Apollon Tapınağı'nda bir ön görüşme gerçekleştirdikten sonra antlaşmanın detaylarını görüşmek üzere Pontos'a hareket etmişlerdir (App. *Mith*. 42-45. ; Plut. *Sull*. 15-24. ; Liv. *Per*. 81-83. ; Paus. IX. 40.7. ; Cass. Dio , XXXI. 101. 2. ; Front. *Str*. II. 3.17. ; Oros. *Hist*. V. 18.30. ; Vell. Pat. II. 23.3. ;

[118] Khaironeia Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. App. *Mith*. 28-41. ; 42-45. ; Plut. *Sull*. 12-14. ;18. 4-6. ;19. 1-4. ; Plut. *Luc*. 2-3.6 ; Liv. *Per*. 81-82. ; Strab. IX. 1.15,20. ; IX. 2.37. ; Eutrop. V. 6.3. ; Oros. *Hist*. VI. 2.5. ; Paus. I. 20.4-7. ; IX 2.37, 40.7. ; X. 34.2. ; Flor. *Epit*. I. 40.10-11. ; III. 5. ; McGing, 1986a: 126; Reinach, 1975: 153-176; Hind, 1992: 154; Magie, 1950: 220-221; Scullard, 2000: 75; Busolt, 1926: 935; Sherwin-White, 1984: 138-139; Keppie, 1984: 70; Molev, 2009: 321-328; D. B. Thompson, 1937: 411, dn.3. ; H. A. Thompson, 1934: 394, dn.2. ; 1949: 267, dn.123-124; Young, 1951: 155, dn.40.; Arslan, 2007b: 203-216; Tekin, 2007: 166; Bosch, 1943: 116; Kaya, 2019: 355; 2017: 815).

[119] Oekhomenes Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. App. *Mith*. 49-50. ; Plut. *Sull*. 20.1-5. ; 21.3-4. ; Licin. XXXV. 63-68. ; Eutrop. V. 6.3. ; Oros. *Hist*. VI. 2.6-7. ; Liv. *Per*. 82. ; Front. *Str*. II. 3.17. ; Flor. *Epit*. I. 40.11. ; Vell. Pat. II. 23.3. ; McGing, 1986a: 126; Reinach, 1975: 188, vd. ; Hind, 1992: 155; Magie, 1950: 221-222; Sherwin-White, 1984: 140; Keppie, 1984: 70; Molev, 2009: 324; Bosch, 1943: 117-118; Arslan, 2007: 224-228; Tekin, 2007: 166; Kaya, 2019: 355; 2017: 815.

Licin. XXXV. 79-81. ; Hind, 1992: 154; Magie, 1950: 220; Ballesteros Pastor, 2019: 111; Arslan, 2007b: 240-241; Bosch, 1943: 118; Kaya, 2019: 355; 2017: 815).

Roma'ya karşı aldığı ilk mağlubiyetin ardından morali bozulan VI. Mithridates yeni bir savaşın hazırlıklarına hemen başlamış ve yapılacak bu savaşın ekonomisini finanse edebilmek için Anadolu'daki kentleri yağmalamıştır. Birinci Mithridates Savaşı henüz başlamadan önce Roma'nın emperyalist ve sömürü düzenine karşıt söylemlerle desteğini aldığı bu kentler VI. Mithridates'in bu politikasından sonra Pontos Krallığı'na karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Ancak Roma'ya karşı Anadolu'daki kentlerinin desteğini kaybetmek istemeyen VI. Mithridates yayınladığı bir bildiriyle tüm borçlarını sildiği bu kentlere ve vatandaşlarına özgürlüklerini vermiştir (*SIG*^{3} II 742. ; *I.Ephesos* Ia 8. ; Mommsen, 1886: 369; App. *Mith.* 48. ; 62. ; Liv. *Per*. 82. ; Oros. *Hist*. VI. 2. 8. ; Hind, 1992: 159; Magie, 1950: 224; Kaya, 2019: 356; Arslan, 2007b: 256). VI. Mithridates'in ılımlı politikasından nasibini alamayan tek halk Galatlar olmuştur. Nitekim aidiyet duygusu olmayan ve çıkarları doğrultusunda taraf değiştirmeye müsait olan Galatlara güvenmeyen VI. Mithridates, Roma ile girişeceği yeni bir savaş öncesinde arkasını sağlama almak istemiştir. Bu nedenle daha önce Roma ve İtaliklere yaptığı gibi bir katliam tertipleyen VI. Mithridates, Pergamon sarayında düzenlediği şölene davet ettiği Galat beylerinden üçü dışında tamamını aileleriyle birlikte katletmiştir (App. *Mith*. 46, 58. ; Plut. *Mor*. III. 23. 259. ;Mitchell, 1993: 31; Kaya, 2011: 107-110; 2019: 357; Arslan, 2000a: 137-139; 2007b: 216-218; Magie, 1950: 223).

VI. Mithridates verdiği hatalı kararlar neticesinde Küçük Asya'da kendi eliyle yarattığı bir siyasi kriz ile uğraşırken Roma'da da durumlar farklı değildi. Nitekim MÖ 87 yılında *consül* olarak seçilen Lucius Cornelius Cinna ve Gaius Marius, Yunanistan'da VI. Mithridates ile savaşan Sulla'nın yetkilerini elinden alarak onu *hostes publici* (vatan haini) ilan etmişlerdir. Kısa bir süre sonra hayatını kaybeden Marius'un yerine *consül* seçilen Lucius Valerius Flaccus ise VI. Mithridates ile savaşmak üzere emrindeki iki lejyonla birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Ancak Flaccus, Makedonya'daki Roma lejyonu komutanı Gaius Flavius Fimbria tarafından kışkırtılan askerlerinin başlattığı bir isyan sonucunda *Nicomedia*'da (İzmit) öldürülmüştür (Plut. *Sull*. 23.6.6. ; Plut. *Luc.* 7.1. ; App. *Mith.* 51-52. ; Diod. XXXVIII/XXXIX. 8.1-3.; Liv. *Per*. 82. ; Vell. Pat. II. 24.1. ; Oros. *Hist.* VI. 2.9. ; Flor. *Epit.* II. 23. ; Seager, 1992: 179-180; Hind, 1992: 160; Magie, 1950: 222, 226, vd. 1242, dn.1. ; Ballesteros Pastor, 2019: 111; Arslan, 2007b: 229-230). Flaccus'un ordusunu ve yetkisini ele geçiren Fimbria MÖ 85 yılında *Kyzikos* (Erdek), *Pitane* (Çandarlı) ve *İlion* (Hisarlıktepe) başta olmak üzere Küçük Asya'daki bir çok kenti yağmalayarak ele geçirmiştir. Bu sırada Sulla ise bir taraftan generallerinden Licinius Lucullus'un emrindeki bir donanma ile Pamphylia, Karia ve Lykia bölgelerinin kıyı kentlerini ele geçirirken diğer taraftan da Fimbria'nın peşine düşmüştür. Nitekim *Thyateira* (Akhisar) yakınlarında Sulla'nın ordusu ile karşı karşıya gelen Fimbra askerlerinin saf değiştirmesi üzerine kaçarak sığındığı Pergamon Asklepeios Tapınağı'nda intihar etmiştir (App. *Mith*. 59-60. ; Plut. *Sull*. 25.1. ; Diod. XXXVIII/XXXIX. 8. 4. ; Strab. XIII. 1. 27. ; Liv. *Per*. 83. ; Vell. Pat. II. 24.1. ; Hind, 1992: 161; Magie, 1950: 232, vd. 1111. dn.1. ; Mommsen, 1886: 375-376; Arslan, 2007b: 234, vd. 246-247; Kaya, 2019: 359-360; 2017: 817).

Netice itibariyle hem Hellas ve Küçük Asya'da Roma ordularına mağlup olan VI. Mithridates için hem de bir an önce bu savaşı bitirip İtalya'ya dönmek isteyen Sulla için en makul seçim barış yapmak olmuştur. Nitekim MÖ 85 yılında *Hellespontos*'a (Çanakkale Boğazı'na) hâkim bir liman kenti olan *Dardanos*'ta (Maltepe) yapılan antlaşmayla birlikte Birinci Mithridates Savaşı sona ermiştir. Dardanos Antlaşmasına göre VI. Mithridates işgal ettiği Kappadokia ve Bithynia topraklarından çıkacak ve bu krallıkların meşru krallarına tahtlarını iade edecekti. Galatia ve Paphlagonia da dahil olmak üzere VI. Mithridates tarafından Küçük Asya'daki kentlere yerleştirilen Pontos garnizonları geri çekilecekti. İki taraf arasında iltica ve firar edenler de dahil olmak üzere esir mübadelesi yapılacaktı. Pontos Krallığı savaş tazminatı olarak Roma'ya 2.000 talanton para, 70 gemi ve 5 okçu verecekti. VI. Mithridates'e destek veren kentler de dahil olmak üzere Anadolu'da ve Yunanistan'da genel af ilan edilecekti. Ayrıca savaş öncesi sınırları resmi olarak kabul edilecek olan Pontos Krallığı, Roma'nın dostu ve müttefiki sayılacaktı (App. *Mith*. 46. ; 54-60. ; 64. ; Plut. *Sull*. 22.3.5. ; 24.3. ; Mem. 35.2. ; Strab. XIII.

1.28. ; Vell. Pat. II. 23.6. ; Licin. XXXV. 74-78. ; Eutrop. V. 6.3. ; Liv. *Per*. 82-83. ; Flor. *Epit*. I. 40.12. ; Vell. Pat. II. 23. 6. ; Licin. XXXV. 74-75; 78; 83-84. ; Diod. XXXVIII/XXXIX. 6. ; Mommsen, 1886: 375; Hind, 1992: 161, vd. ; Sherwin-White, 1984: 143-144; Magie, 1950: 229, vd. 1111, dn.2. ; 1234 dn.37. ; Kallet-Marx, 1996: 262; Broughton, 1952: 58; Katz, "Two 1981: 338, vd. ; Bosch, 1943: 118; Ballesteros Pastor, 2019: 111; Arslan, 2007b: 233, vd. s.240-245; Kaya, 2019: 359-360; 2017: 817).

2.5.2.1.3.2. İkinci Mithridates Savaşı (MÖ 83-81)

Dardanos Antlaşması'nın ardından MÖ85/84 kışını Ephesos kentinde geçiren Sulla MÖ 84 yılı bahar mevsimi ile birlikte Asia Eyaleti valisi olarak tayin ettiği Lucius Licinius Murena'yı emrindeki iki lejyonla birlikte Anadolu'da bırakarak Roma'ya geri dönmüştür (Plut. *Sull*. 26-27.5. ; Plut. *Mar*. 45. 1. ; Liv. *Per*. 85-86. ; App. *Mith*. 63-64. ; Mem. 35.3. ; 36.1. ; Cic. *Manil*. 3. 8. ; Cic. *Mur*. 5. 11-12. ; Diod. XXXVIII/ XXXIX. 6. ; Vell. Patt. II. 24. 3. ; Flor. *Epit*. II. 9.19-20. ; Eutrop. V. 7. ; Ampel. XLII. 3. ; McGing, 1986a: 132; Broughton, 1938: 520; Magie, 1950: 240; Keaveney, 1984: 118; Arkenberg, 1993: 337, vd. ; Ballesteros Pastor, 2019: 111; Bosch, 1943: 119; Kaya, 2019: 363; Arslan, 2007b: 267-268; 2003: 203; 2000b: 36). Ancak Sulla'nın İtalya'ya döndüğü yıllarda VI. Mithridates'i şimdilik dizginlemeyi başaran Roma'nın Anadolu'daki egemenliği için daha büyük bir tehdit olan korsanlık faaliyetleri artmıştır. Roma'nın Akdeniz ticaretine zarar veren korsanlar MÖ 1. yüzyıldan itibaren özellikle Küçük Asya'nın güneyindeki Kilikia, Lykia ve Pamphylia kıyılarını üs olarak kullanmışlardır. Akdeniz'deki bu korsanlık faaliyetleri nedeniyle Roma ekonomisi çok büyük bir zarara uğramışken VI. Mithridates ise bir o kadar siyasi avantaj elde etmiştir. Nitekim Roma'nın karşısında olan her türlü girişime destek veren VI. Mithridates Anadolu'nun güney kıyılarına konuşlanan bu korsanlara da yardım etmiştir. Zira bu korsanlar VI. Mithridates'in desteğiyle birlikte Iasos, Klazomenai, Knidos, Kolophon, Notion, Klaros ve Didyma kentleri ile Samos ve Samothrake adalarını işgal ederek bu yerleşim birimlerindeki tapınakları yağmalamışlardır (App. *Mith*. 63. ; 91-93. ; 119. ; Plut. Pomp. *Trolog*. 24. 1-5. ; Cic. *Manil*. 12. 33. ; Ormerod, 1924: 190, vd. ; Beek, 2020: 105-110; Souza, 1999: 97, vd. Magie, 1950: 239-240; McGing, 1986a: 139; Hind, 1992: 163; Kaya, 2019: 366-374; Arslan, 2007b: 268-269, vd. 291-303). Yaşanan bu olaylardan sonra korsanlarla mücadeleye ağırlık veren Asia Eyaleti valisi Murena, Küçük Asya'daki bazı kıyı kentlerine bir talimatname göndererek ödedikleri verginin karşılığı olarak kendilerine gemi inşa etmelerini istemiştir. Bu şekilde temin ettiği gemilerle bir donanma kuran Murena Ege Denizi'ni geçici de olsa korsanlardan arındırmıştır (App. *Mith*. 93. ; Cic. *Verr*. II. (1) 35. 89. ; Reddé, 1986: 464; McGing, 1986a: 134, dn.10. ; Magie, 1950: 241, dn.27. ; Arslan, 2007b: 269-271; Bernhardt, 1972: 117, vd. ; (Çev. Baki Öğün), 1972: 123-129; Pohl, 1993: 258-259; Souza, 1999: 123, dn.126. ; Ferrary, 1997: 108-109; 2000: 180, vd. ; Mackay, 2000: 187-188, dn.84-89). Oluşturduğu donanmayla bir taraftan korsanlarla mücadele eden Murena diğer taraftan da Birinci Mithridates Savaşı'nda Pontos Krallığı'na destek veren kentlere cezalandırma seferleri düzenlemiştir. Nitekim Moagetes adındaki bir tiranın idaresinde olan Küçük Asya'nın güneybatısındaki *Kibyra* (Gölhisar/Horzum) kenti VI. Mithridates'in yanında yer aldığı için MÖ 82 yılında Murena tarafından yıkılmıştır (Strab. XIII. 4.17. ; Magie, 1950: 241-242; Arslan, 2007b: 249, vd. 271).

Birinci Mithridates Savaşı'ndan sonra siyasi ve mali olarak büyük sıkıntılar yaşayan Pontos Krallığı ise bu süreçte VI. Mithridates'e karşı başlayan isyanlarla uğraşmıştır. Zira VI. Mithridates'in Karadeniz işgali sırasında itaat altına aldığı Kolkhis ve Kimmer Bosporos'u bölgelerindeki kabileler yeniden ayaklanmıştır. Ayrıca VI. Mithridates'in MÖ 88 yılındaki Rhodos seferi sırasında uğradığı Kos Adası'nda kendisine teslim edilen ve o tarihten beri Pontos'ta rehin olarak tutulan Mısır Prensi XI. Ptolemaios II Aleksandros, yaşanan karışıklıktan yararlanarak kaçıp Roma'ya sığınmıştır. Bu ayrılıkçı hareketlerinin önüne geçmek isteyen VI. Mithridates ilk olarak Kolkhis'teki ayaklanmaya son vermiş ve Kolkhislilerin talebiyle oğlunu bu bölgeye kral olarak tayin etmiştir. Ancak bu durumun planlı bir tertibat olduğunu düşünen VI. Mithridates çok geçmeden oğlunu öldürterek Kolkhis'i satraplık statüsü ile yeniden Pontos Krallığı'nın egemenliğine dahil etmiştir (App. *Mith*. 64. ; Strab. XI. 2.18. ; McGing, 1986a: 132;

Bosch, 1943: 119; Arslan, 2007b: 272; Kaya, 2019: 364). VI. Mithridates daha sonra ise Kimmeria Bosporos'undaki asi kabileler üzerine bir sefer düzenlemeye karar vermiş ve bu nedenle de büyük bir ordu hazırlamıştır. Ancak VI. Mithridates'in Bosporos seferi hazırlıkları Roma tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Nitekim Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes, Dardanos Antlaşması hükümlerine aykırı olarak topraklarından askeri birliklerini çekmeyen VI. Mithridates'i Roma'ya şikayet etmiştir. Ayrıca kendisini hainlikle suçlayan VI. Mithridates'ten kaçarak Murena'ya sığınan Arkhelaos, Küçük Asya'daki Roma egemenliğine son vermek isteyen Pontos kralının kuzeydeki kabileleri bahane ederek silahlandığını iddia etmiştir. Ariobarzanes'in şikayeti ve Arkhelos'un provakatif söylemleri sonucunda Roma'nın Asya Eyaleti Valisi Murena Pontos topraklarına saldırmaya karar vermiştir (App. *Mith*. 64. ; Cic. *Manil*. 4. 9. ; Liv. *Per*. 86. ; Magie, 1950: 243, dn.35. ; Sullivan, 1990: 46; Keaveney, 1983: 186; Strobel, 1996b: 88, dn.176. ; Bosch, 1950: 119; Ballesteros Pastor, 2019: 111-112; Arslan, 2007b: 273-274).

MÖ 83 yılında Galatlı askerlerden destek sağlayarak Pontos topraklarına giren Murena ilk olarak bölgedeki *Komana* (Gümenek) Tapınağı'nı yağmalamıştır (App. *Mith*. 64. ; McGing, 1986a: 133; Magie, 1950: 241; Glew, 1981: 112; Keaveney, 1983: 185; Bosch, 1943: 119; Arslan, 2007b: 275; 2000a: 141-142). Bu saldırı karşısında fevri bir reaksiyon göstermeyen VI. Mithradates ise bir elçilik heyeti gönderdiği Murena'ya iki taraf arasındaki Dardanos Antlaşması hükümlerini hatırlatmıştır. Murena ise yazılı olmayan ve belgelenmeyen bu antlaşmanın var olmadığını iddia ederek Pontos elçilerini geri göndermiştir. VI. Mithridates aldığı bu yanıt üzerine Küçük Asya'da yaşananları asıl muhatabı olan Sulla'ya iletmesi için elçilerini derhal Roma'ya göndermiştir. Ancak her iki taraf da Roma'dan gelecek yanıtı beklemeden savaş hazırlıklarına başlamış ve bu kapsamda *Herakleia Pontika*'dan (Karadeniz Ereğlisi) destek istemişlerdir. İki taraf arasında kalmak istemeyen Heraleialılar ise tarafsızlığını ilan etmiştir (App. *Mith*. 64. ; Mem. 36. 2. ; Arslan, 2007b: 276). Murena mevcut birlikleriyle ilerleyişine devam ederek Pontos topraklarını ve karşısına çıkan tüm tapınakları yağmalamıştır. Topraklarına yapılan saldırılara karşı hiçbir reaksiyon göstermeyen VI. Mithridates elçilerinin Roma'dan getireceği cevabı beklemiştir. Ancak bu bekleyiş o kadar uzun sürmüştür ki Murena bu süreçte MÖ 83/82 kışını geçirmek için Kappadokia topraklarına çekilmiş ve İÖ. 82 yılının baharında bir kez daha Pontos topraklarına saldırmıştır. VI. Mithridates ise sükûnetini koruyarak Murena'ya yeni bir elçilik heyeti göndermekle yetinmiştir. Murena bu sırada girdiği Pontos topraklarında 400 köyü yağmalamış ve büyük bir ganimetle bölgeden ayrılmıştır (App. *Mith*. 64-65. ; Mem. 36. 2. ; McGing, 1986a: 134; Magie, 1950: 243-244; Sherwin-White, 1984: 150; Hind, 1992: 136; 2000: 158; Bosch, 1943: 119; Arslan, 2007b: 276-277). Roma Senatosu, VI. Mithridates'in ısrarlı girişimleri sonucunda Küçük Asya'da bir elçilik heyeti göndermiştir. Ancak komisyon başkanı Q. Calidius Pontos topraklarına saldırmaması yönünde Murena'ya sadece uyarıda bulunarak Roma'ya geri dönmüştür (App. *Mith*. 65. ; McGing, 1986a: 134; Sherwin-White, 1984: 150; Keaveney, 1983: 185; Arslan, 2007b: 277). Murena ise zaten ciddi olmayan bu uyarıları dinlemeyerek MÖ 82 yazında üçüncü defa girdiği Pontos topraklarında daha da ileri giderek VI. Mithridates'in başkenti *Sinope*'ye (Sinop) yürümüştür. Bunun üzerine diplomasiyi sonuna kadar kullanan ancak bir sonuç alamayan VI. Mithridates için bu işgale karşı koymaktan başka bir yol kalmamış ve böylece İkinci Mithridates Savaşı başlamıştır (App. *Mith*. 64-65. ; Mem. 36. 3. ; Liv. *Per*. 86. ; Magie, 1950: 244; McGing, 1986a: 134; Sherwin-White, 1984: 150, vd. ; Bosch, 1943: 119; Arslan, 2007b: 277-278; Ballesteros Pastor, 2019: 111).

VI. Mithridates gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra hazırladığı savaş planına göre komutanlarından Gordios idaresindeki küçük bir Pontos birliğini Murena'nın işgal ettiği köyleri kurtarmak ve Roma ordusunu takip etmekle görevlendirmiştir. VI. Mithridates ise geri kalan tüm ordusuyla birlikte Murena'ya saldırmak üzere harekete geçmiştir. Gordios kısa sürede vazifesini başarıyla gerçekleştirmiş ve tüm köyleri ele geçirmiştir. Bu haberi öğrenen Murena ise geri dönmüş ve kendisini takip ettiğini düşündüğü Gordios'u karşılamak üzere *Halys* (Kızılırmak) Nehri'nin kıyısında kamp kurmuştur. Nitekim Gordios da kısa bir süre sonra ulaştığı nehrin karşı kıyısında kendi kampını kurmuştur. Ancak iki taraf da nehri geçmeye çalışarak avantajını kaybeden taraf olmamak için günlerce birbirini gözetlemiş ve sabırla beklemişlerdir. Nihayet VI. Mithridates'in bölgeye ulaşmasıyla birlikte Pontos ordusu saldırıya geçerek Roma ve

müttefiklerini mağlup etmişlerdir. Çok sayıda askerini kaybeden Murena kaçarak Phrygia bölgesine sığınmayı başarmıştır (App. *Mith*. 64-65. ; Cic. *Mur*. 15. 32. ; Mem. 36. 3. ; Reinach, 1975: 303-304; McGing, 1986a: 134; Sherwin-White, 1984: 150; Magie, 1950: 244-245; Bosch, 1943: 119-120; Arslan, 2007b: 278-279.).

VI. Mithridates kazandığı bu zaferin ardından Roma tarafından sömürülen Küçük Asya kentlerinden bazılarının desteğini yeniden kazanmıştır. Bu destekle birlikte daha da cesaretlenen VI. Mithridates, Kapadokia'yı işgal ederek Ariobarzanes'i dördüncü defa tahtından indirmiştir. Bu başarılarının ardından Pontos'a geri dönen VI. Mithridates, Amaseia'da bir şölen tertipleyerek *Zeus Stratios* (Orduların Tanrısı) onuruna devasa bir zafer ateşi yakmıştır (App. *Mith*. 66. ; F. Cumont-E. Cumont, 1906: 176; French, 1996: 75, vd. ; Magie, 1950: 245; Arslan, 2007b: 279-280). Bu sırada siyasi rakipleri hala tehdit oluşturduğu için Roma'da kalması gereken Sulla, Dardanos Antlaşması ile Küçük Asya'da kurduğu düzenin bozulmaması için MÖ 81 yılında *La Lex Cornelia de provinciis ordinandi* / *Lex Cornelia de maiestate* adı verilen bir yasa çıkarmıştır. Bu yasaya göre Roma eyaletlerinde bulunan idari ve askeri temsilcilerin Senato'nun izni olmadan görev bölgesi dışındaki topraklarda savaş başlatması yasaklanmış ve bu yasaklara uymayanların vatan haini ilan edileceği belirtilmiştir. Bu yasayla birlikte aç gözlü yöneticilerini dizginlemeye çalışan Sulla, öz savunma hakkını anlayışla karşıladığı VI. Mithradates'in daha fazla ileri gitmesini engellemek için generallerinden Aulus Gabinius'u Küçük Asya'ya göndermiştir. Sulla ayrıca Asia Eyaleti valisi Murena'yı görevinden azlederek yerine Marcus Minucius Thermus'u tayin etmiştir (App. *Mith.* 66. ; Cic. *Mur*. 5. 11-12. ; McGing, 1986a: 135; Reinach, 1975: 304; Sherwin-White, 1984: 151; Magie, 1950: 245; Rosenstein, 1990: 42; Arslan, 2007b: 282). Bu sırada Küçük Asya'ya ulaşan Aulus Gabinius ile bir görüşme gerçekleştiren VI Mithridates, Dardanos Anlaşmasına riayet edilmesi yönünde Sulla ile mutabık olduğunu belirtmiştir. Gabinius ise iki taraf arasında varılan uzlaşmanın bir teminatı olarak VI. Mithridates'den Pontos ve Kappadokia Krallıkları arasında barış yapılmasını istemiştir. Bu teklifi kabul eden VI. Mithridates, dört yaşındaki kızı Athenaïs Philostorgos ile Kappadokia Kralı Ariobarzanes'in oğlunu büyük bir şölenle nişanlamıştır. Böylece üç yıllık bir mücadelenin ardından Pontos Krallığı ile Roma arasındaki İkinci Mithridates Savaşı sona ermiştir (App. *Mith*. 66. ; McGing, 1986a: 135; Reinach, 1975: 304; Sherwin-White, 1984: 151; Magie, 1950: 245, dn.40. ; Ballesteros Pastor, 2019: 112; Arslan, 2007b: 283).

İkinci Mithridates Savaşı'nın ardından MÖ 81 yılında Kırım Yarımadası'ndaki Bosporos topraklarına bir sefer düzenleyen VI. Mithridates, bölgedeki asi kabileleri mağlup ederek Bosporos tahtına oğlu Makhares'i oturtmuştur (App. *Mith*. 67. ; Saprykin, 2006: 282; 2004: 207, vd. ; Smekalova, 2009: 243; McGing, 1986a: 135; Reinach, 1975: 304-305; Bosch, 1943: 120; Arslan, 2007b: 284). VI. Mithridates daha sonra ise Kolkhis bölgesindeki tüm asi kabilelere boyun eğdirmek ve böylece Doğu Karadeniz kıyılarını tamamen ele geçirmek için harekete geçmiştir. Ancak MÖ 81/80 kışının başlaması nedeniyle zorluk çeken Pontos ordusu ilerleyişi sırasında erzak temin edebileceği yerleşkelerin boşatılması, güzergahı üzerine yerleştirilen tuzaklar ve Achaeanlar ile yapılan şiddetli çarpışmalar nedeniyle büyük kayıplar vererek geri dönmek zorunda kalmıştır (App. *Mith*. 67. ; Reinach, 1975: 305; McGing, 1986a: 136; 2009: 212; Arslan, 2007b: 284-285).

MÖ 84-80 yılları arasında hem Roma hem de Karadeniz'in kuzeyindeki asi kabilelerle savaşan ve ordusunun yarısından fazlasını kaybeden VI. Mithridates'in yeni bir savaş için askeri ve mali gücü kalmamıştır. Bu nedenle VI. Mithridates tıpkı İkinci Mithridates Savaşı'nda olduğu gibi Roma'nın Pontos topraklarına düzenleyebileceği saldırıların önüne geçebilmek için Dardanos Antlaşması'na resmiyet kazandırmaya karar vermiştir. VI. Mithridates bu doğrultuda anlaşmanın yazılı bir belgeye dönüşmesi için MÖ 80/79 yılında Roma'ya bir elçilik heyeti göndermiştir (App. *Mith*. 67. ; Reinach, 1975: 305; McGing, 1986a: 136; Magie, 1950: 321; Bosch, 1943: 120; Arslan, 2007b: 285). Bu sırada Ariobarzanes de Kappadokia'yı boşaltmayan VI. Mithridates'i şikayet etmek için Roma'ya elçilerini göndermiştir. Nitekim Sulla her iki tarafı dinledikten sonra şayet VI. Mithridates yazılı bir antlaşma istiyorsa önce bu anlaşmanın hükümlerini yerine getirecek ve Kappadokia topraklarını derhal boşaltacak talimatıyla birlikte Pontos elçilerini geri yollamıştır (App. *Mith*. 67. ; Sherwin-White, 1984: 151; Reinach, 1975: 305; McGing, 1986a:

136; Magie, 1950: 321; Arslan, 2007b: 285). Bunun üzerine Kappadokia topraklarından askerlerini çeken VI. Mithridates, krallığının güvencesi olarak gördüğü Dardanos Anlaşmasını bir an önce resmileştirmek için Pontos elçilerini MÖ 78 yılında bir kez daha Roma'ya göndermiştir. Ancak bu sırada Sulla'nın hayatını kaybetmesi ve senatörlerin oyalayıcı tutumları nedeniyle Pontos elçileri geri dönmek zorunda kalmış ve anlaşma yazılı hale getirilememiştir (App. *Mith*. 67. ; Sherwin-White, 1984: 151; Reinach, 1975: 305; McGing, 1986a: 136-137; Magie, 1950: 321; Arslan, 2007b: 286).

VI. Mithridates, Sulla'nın ölümünden sonra uzlaşmacı tavırlar sergilemeyen Roma'nın Pontos Krallığı'na karşı yeni bir savaş başlatmayı planladığı düşünmüştür. Bu nedenle derhal savaş hazırlıklarına başlayan ve ordusunun her türlü ihtiyacını karşılayan VI. Mithridates, damadı Armenia Kralı II. Tigranes'i de Kappadokia topraklarına saldırması için kışkırtmıştır (App. *Mith.* 67. ; Reinach, 1975: 306; McGing, 1986a: 137; Magie, 1950: 321; Arslan, 2007b: 287). VI. Mithridates'in Küçük Asya'daki bu faaliyetlerini savaş gerekçesi sayan Roma ise Anadolu'ya takviye birlikler göndermeye başlamıştır. Ancak İtalya'da yaşanan iç savaş ve Doğu Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri nedeniyle Roma önceliğini ve tüm dikkatini bu meselelere vermek zorunda kalmıştır. VI. Mithridates ise bu durumdan istifade ederek iki taraf arasında kaçınılmaz olan üçüncü savaş için hazırlıklarına hız vermiştir. Bu süreçte Roma'ya zarar verecek her türlü girişime destek veren VI. Mithridates bir taraftan Akdeniz'deki korsanlara yardım ederken diğer taraftan da müttefik arayışına girmiştir. Nitekim VI Mithridates, Sulla'ya olan muhalefeti nedeniyle hayatını kaybeden Fimbria'nın komutanlarından Lucius Magius ve Lucius Fannius'un önerisiyle İber Yarımadası'nda Roma Senatosu'na karşı bir ayaklanma başlatan Quintus Sertorius ile bir ittifak kurmak için MÖ 75 yılında İspanya'ya bir elçilik heyeti göndermiştir. Pontoslu elçiler, Sertorius'u Hannibal ile VI. Mithradates'i ise Pyrrhos ile özdeşleştirerek Roma'ya karşı birlikte mücadele etmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca kendisine taahhüt ettikleri her türlü askeri ve mali desteğin karşılığında Sestorius'tan sadece Küçük Asya'nın VI. Mithridates'e devredileceğine dair söz vermesini istemişlerdir. Ancak Sertorius, Bithynia, Galatia, Kappadokia ve Paphlagonia bölgelerinde VI. Mithridates'in hâkimiyetini tanıyabileceğini geri kalan Küçük Asya topraklarında ise Roma egemenliğinin devam edeceğini bildirmiştir. VI. Mithtidates başka çaresi olmadığı için teklifini kabul ettiği Sertorius'a 3.000 talanton para ve 40 gemi yollayarak Roma'yı mağlup etmesini beklemiştir. Sertorius ise generallerinden Marcus Marius idaresindeki bir askeri birliği küçük bir donanmayla birlikte Küçük Asya'ya göndererek müttefiki olan Pontos Krallığı'na başlayacak olan Üçüncü Mithridates Savaşı için destek sağlamıştır (App. *Mith.* 68. ; Plut. *Sert*. 23.1-5. ; Oros. *Hist*. VI. 2. 12. ; Cic. *Manil*. IV. 9-10. ; Sall. *Hist*. II. 91. ; Flor. *Epit*. I. 40. 4-5. ; Liv. *Per*. 93. ; Spann, 1987: 100, vd. ; McGing, 1986a: 137-138; Reinach, 1975: 315-316; Sherwin-White, 1984: 161; Magie, 1950: 321-322; Berve, 1929: 202, vd. ; Scardigli, 1971: 252, vd. ; Bosch, 1943: 120; Ballesteros Pastor, 2019: 112; Arslan, 2007b: 289-291; Kaya, 2019: 378).

2.5.2.1.3.3. Üçüncü Mithridates Savaşı (MÖ 74-63)

MÖ 1. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren yeni bir savaşın eşiğinde olan VI. Mithridates ile Roma Anadolu'daki bir diğer Hellenistik Krallık olan Bithynia'da yaşanan siyasi kriz nedeniyle bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Nitekim MÖ 75/74 yılında hayatını kaybeden ve topraklarını Roma'ya miras bırakan Bithynia Kralı IV. Nikomedes'in oğlu olduğunu iddia eden bir kişi Roma'ya giderek babasının mirasının iade edilmesini istemiştir. Ancak bu kişinin meşruiyetini tanımayan Bithynialıların aksi görüş belirtmesi üzerine Roma Senatosu bu talebi reddetmiştir. Bunun üzerine VI. Mithridates, kız kardeşi Nysa ile IV. Nikomedes'in oğlu olduğu iddiasını kabul ettiği bu kişiyi himayesine, Roma'yı ise bir kez daha karşısına almıştır. Bu nedenle Roma öncelik haline getirdiği Pontos Krallığı ve VI. Mithridates sorununu kesin olarak çözmek için harekete geçmiş ve böylece Üçüncü Mithridates Savaşı yaklaşık beş yıl gecikmeli olarak başlamıştır (App. *Mith.* 71. ; Sall. *Hist*. II. 83. ; Liv. *Per*. 93. ; Eutrop. VI. 5-6. 1. ; Ampel. XXXIV. 3. ; Magie, 1950: 320; Kallet-Marx, 1996: 299; Sherwin-White, 1984: 162; Reinach, 1975: 318-319; McGing, 1986a: 143-144; 1995: 284, dn.8. ; Braund, 1983: 29; Arslan, 2007b: 305-306; Bosch, 1943: 123; Kaya, 2019: 377).

Roma ilk olarak Asia Eyaleti Valisi Marcus Junius Iuncus'u vazifelendirerek ilhak ettiği Bithynia topraklarını *Provincia Bithynia* olarak tanzim etmiştir (Liv. *Per*. 93. ; Vell. Pat. II. 42. 3. ; Gell. V. 13. 6. ; Magie, 1950: 320, dn.51. ; Broughton, 1952: 98; Kallet-Marx, 1996: 300-301; Sherwin-White, 1984: 162; Reinach, 1975: 319; Merkelbach, 1990: 97, vd. ; Arslan, 2007b: 306; Kaya, 2019: 377). Bithynia topraklarını ele geçirerek Pontos Krallığı ile sınır komşusu olan Roma aynı zamanda *Bosporos* (İstanbul Boğazı) ile *Pontos Euksenos*'un (Karadeniz) kontrolünü ele geçirmiş ve böylece VI. Mithridates'in deniz ticaretine büyük bir darbe vurmuştur. Roma daha sonra ise Anadolu'da sayısı üçe çıkan eyaletlerine (Asia – Cilicia - Bithynia) yeni idareciler ve askeri birlikler göndererek savaş hazırlıklarına hız vermiştir[120]. Bu sırada Roma'nın Pontos'a saldırı planlarının farkında olan VI. Mithridates ise kaçınılmaz olan bu savaş öncesinde tüm askeri ve mali eksiklikleri gidermeye çalışmıştır (App. *Mith*. 69. ; Flor. *Epit*. I. 40. 14. ; Mem. 37. 1. ; Plut. *Luc*. 7. 3-4. ; Parker, 1985: 48; Arslan, 2007b: 310-311, dn.1422-1423. ; Callatay, 1997: 46, vd. 52 graf.2. ; 2000: 355; Price, 1968: 4, vd. ; Arslan, 2007b: 310, dn.1412-1413. vd. 311, dn.1420.). Ayrıca Roma ile tek başına mücadele edemeyeceğinin farkında olan VI. Mithridates diplomasiye ağırlık vererek yeni müttefikler kazanmıştır[121]. Böylece VI. Mithridates, Roma ile yapacağı üçüncü savaş öncesinde büyük bir ordu toplamayı başarmıştır[122].

MÖ 73 yılı baharının gelmesiyle birlikte Sinope limanından harekete geçen VI. Mithradates'in savaş planına göre üç ayrı birliğe ayrılan Pontos kara birlikleri Küçük Asya'daki Roma garnizonlarını yok etmekle görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda Diophantos komutasındaki birinci Pontos birliği Kappadokia'ya, Eumakhos idaresindeki ikinci birlik ise Galatia'ya girmiştir. VI. Mithridates ise Taksiles ve Hermokrates'in idaresindeki üçüncü birliğin başında bizzat yer alarak Bithynia üzerine yürümüştür (App. Mith. 70. ; Mem. 37. 1-2. ; Magie, 1950: 324; Matyszak, 2008: 101-102; Bosch, 1943: 123; Arslan, 2007b: 312, vd. ; Kaya, 2019: 379). Pontos'tan hareket ederek Paphlahonia üzerinden Bithynia'ya ulaşan VI. Mithridates, Bithynialıların yoğun bir desteği ile karşılaşmıştır. Yerel haktan aldığı destek ile birlikte morali artan VI. Mithridates, karşısına çıkan Bithynia Eyaleti Valisi Marcus Aurelius Cotta'yı hem kara hem de deniş savaşında mağlup etmiştir. Aldığı mağlubiyetten sonra Cotta ve hayatta kalan askerleri *Khalkedon*'a (Kadıköy) sığınırken VI. Mithridates bu kenti karadan ve denizden

---

[120] Roma Hellenistik Anadolu tarihine dahil olduktan sonra ilk kez bölgede yapılacak bir savaş için iki c*onsül*'ünü birden görevlendirmiştir. Zira *consül* Marcus Aurelius Cotta'yı Bithynia Eyaleti valiliğine getirmiş ve aynı zamanda Roma donanmasını onun idaresine vermiştir. Diğer *cosül* Lucius Licinius Lucullus ise Roma'nın Asia ile Cilicia eyaletlerine vali olarak tayin edilmiş ve aynı zamanda Roma ordusunun kara birlikleri onun idaresine verilmiştir (Plut. *Luc*. 5. 1. ; 6. 5. ; 7. 1-2. ; App. *Mith*. 71-72. ; Mem. 37. 1. ; 39. 1-2. ; Vell. *Pat.* II. 33. ; Sall. *Hist*. II. 82. ; Cic. *Mur*. 15. 33. ; Cic. *Flacc*. 34. 85. ; Eutrop. VI. 6. ; Sherwin-White, 1984: 163; Balsdon, 1939: 61, dn.30-31. ; Broughton, 1952: 100-101, vd. 106-107; Arslan, 2007b: 307-308; Ballesteros Pastor, 2019: 112; Kaya, 2019: 378).

[121] VI. Mithridates'in hali hazırda İspanya'da Sertorius ve Küçük Asya'daki damadı Armenia Kralı II. Tigranes ile Cilicia, Lycia ve Paphlagonia'da barınan Akdeniz korsanları ile kurduğu ittifak bilinmektedir. Ancak yeni müttefiklere ihtiyaç duyan VI. Mithridates bu doğrultuda kızları Nysa ve Mithradatis'i Mısır ve Kıbrıs kralları ile nişanlamıştır (App. *Mith*. 111. ; Arslan, 2007b: 309, dn.1405). Ayrıca VI. Mithridates'in anlaşmaya vardığı Karadeniz havzasında iskan eden bir çok kabile (Khalybes, Armenioi, Skythai, Akhaioi, Heniokhoi, Leukosyroi, Sarmatia, Basilidai, Jazyges, Koralloi, Thrakia ve Bastarnai) Roma karşısında Pontos Krallığı'na askeri destek vermeyi kabul etmişlerdir (App. *Mith*. 69. ; Arslan, 2007b: 310, dn.1416. vd. 311, dn.1417-1418).

[122] Klasik ve modern kaynaklar III. Mithridates Savaşı sırasında Pontos ordusunun sayısı hakkında farklı bilgiler vermiştir. Bahsedilen rakamlara göre Pontos ordusu bu savaşa 140-150.000 piyade, 16-20.000 süvari ve 400 gemi ile katılmış olabilir (Flor. *Epit.* 3.5.18. ; Matyszak, 2008: 99, 106; Sherwin-White, 1984: 168; Arslan, 2007b: 311; Kaya, 2019: 379). Appianos ve Plutharkhos ise tüm destek birlikleri ile birlikte Pontos ordusunun sayısının 300.000'e ulaştığını aktarmışlardır (App. *Mith*. 72. ; Plut. *Luc*. 11. 6.) ; Ayrıca bkz. (Strab. XII. 8.11. ; Plut. *Luc*. 7. 4. ; Mem. 37. 2).

kuşatma altına almıştır (App. *Mith*. 71. ; Plut. Luc. 7.5. ; 8. 1-2. ; Mem. 39. 1-2. ; Oros. *Hist*. VI. 2. 13. ; Sall. *Hist*. III. 12-13. ; IV. 69. 13. ; Cic. *Mur*. 15. 33. ; Liv. *Per*. 93. ; Eutrop. VI. 6. 2. ; Matyszak, 2008: 103; Magie, 1950: 324-325; Sherwin-White, 1984: 164; Bosch, 1950: 123; Arslan, 2007b: 316-318; Kaya, 2019: 379). Ancak burada vakit kaybetmek istemeyen VI. Mithridates kuşatmayı generallerine devrederek işgallerine devam etmiş ve *Kyzikos* (Erdek) kenti dışındaki tüm Bithynia topraklarını ele geçirmiştir (App. *Mith*. 76. ; Magie, 1950: 326, dn.10. ; Bosch, 1952: 123; Arslan, 2007b: 318; Kaya, 2019: 380). Bu sırada *Khalkedon*'da (Kadıköy) tutsak olan Cotta'yı kurtarmak için Bithynia'ya hareket eden Lucius Licinius Lucullus ile Marius kumandasındaki Pontos ordusu *Sangarios* (Sakarya) civarındaki Othryai mevkiinde karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak taraflar arasındaki savaş başlamak üzereyken gök yüzünden düşen bir meteor nedeniyle iki taraf da geri adım atmak zorunda kalmıştır (Plut. *Luc*. 8. 5-8. ; Liv. *Per*. 94. ; Arslan, 2007b: 320-321; Kaya, 2019: 380-381). Bu sırada VI. Mithridates ise Roma'nın müttefiki olan ve stratejik bir konumda olan *Kyzikos* (Erdek) kentini kuşatmaya almıştır. Ancak Kyzikosluların yoğun direnişi, Lucullus'un ise ani baskınları nedeniyle çok sayıda askerinin kaybeden ve ordusuna erzak temin edemeyen VI. Mithridates MÖ 72 yılında kuşatmayı kaldırarak *Nikomedia*'ya (İzmit) hareket etmiştir (App. *Mith*. 76. ; Plut. *Luc*. 11. 5.6. ; Mem. 40. 1-3. ; Oros. *Hist*. VI. 2. 19. ; Sall. *Hist*. IV. 69. 14. ; Liv. *Per*. 95. ; Arslan, 2007b: 332-335; Magie, 1950: 330; Kaya, 2019: 382).

Lucullus üst üste kazandığı başarılardan sonra savaş stratejisini değiştirerek tüm ordusuyla birlikte karşı saldırıya geçmiştir. Lucullus ilk olarak VI. Mithridates tarafından işgal edilen Bithynia kentlerini generalleri aracılığıyla ele geçirmiştir. Bu sırada Roma donanması ise başarılı savaşların ardından denizlerdeki Pontos egemenliğine son vermiştir. Bütün kazanımlarını sırayla kaybeden VI. Mithridates ise MÖ 72 yılında Nikomedeia'dan ayrılarak Pontos'a kaçmak zorunda kalmıştır. Pontos'a ulaşan VI. Mithridates önce Sinope'ye oradan da Amisos'a geçerek komutanlarını yeni bir savaşa hazırlanmaları talimatını vermiştir. Bu sırada VI. Mithradates tarafından boşaltılan Nikomedeia kentinde bir toplantı gerçekleştiren Lucullus ve generalleri ise Pontos'a derhal bir sefer düzenlemeye karar vermişlerdir (App. *Mith.* 78. ; Mem. 43. 1. ; Plut. *Luc*. 13-14. 1.; Magie, 1950: 332-333; Arslan, 2007b: 344; Kaya, 2019: 383).

Nikomedia'daki toplantının ardından hem Lucullus hem de Cotta MÖ 72 yazında harekete geçmişlerdir. Bithynia Eyaleti Valisi Cotta ilk olarak *Hypios* (Melen) Irmağı kıyısındaki *Prusias ad Hypium* (Düzce) kentini ele geçirmiştir. Cotta daha sonra ise VI. Mithridates'e destek veren *Herakleia Pontika* (Karadeniz Ereğlisi) kentine bir cezalandırma seferi düzenlemiştir. İki yıllık kuşatmanın ardından Cotta MÖ 70 yılında Herakleia kentini büyük bir yıkımla yağmalamıştır. Bunun üzerine Roma Senatosu kişisel hırslarını ön planda tutan Cotta'nın Bithynia Eyaleti valiliği görevini elinden alarak yerine Lucullus'u atamışlardır (Cass. Dio XXXVI. 40. 3-4; Val. Max. V. 4. 4. ; Mem. 59. 1-4. ; Gruen, 1974: 269, dn.31. ; Magie, 1950: 341; Dueck, 2006: 55-56; Arslan, 2007b: 381; Kaya, 2019: 384). Bu sırada Pontos seferini başlatan Lucullus ise Bithynia ve Galatia üzerinden Pontos'a girmiştir. Bunun üzerine VI. Mithridates siyasi ve askeri destek sağlamak için elçileri aracılığıyla diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Ancak ne aile üyeleri olan Bosporos Kralı oğlu Makhares ve damadı Armenia Kralı II. Tigranes, ne de müttefikleri olan Skythia ve Parthia kralları bu yardım çağrısına yanıt vermemişlerdir. Üstelik Skythia'ya elçi olarak gönderilen Pontoslu komutan Diokles beraberindeki para ve hediyelerle birlikte Romalıların tarafına geçmiştir. Kaybettiği savaşların ardından müttefikleri tarafından yalnız bırakılan, en yakın komutanlarının ihanetine uğrayan ve kendisine güvenmediği için savaşmak istemeyip ayrılan askerlerine rağmen Pontos Kralı VI. Mithridates *Kabeira*'da (Niksar) yaklaşık 40.000 piyade ve 4.000 süvariden oluşan bir ordu toplamayı başarmıştır (App. *Mith*. 78. ; Plut. *Luc*. 14. 5. ; Sall. *Hist*. IV. 69. 15. ; Mem. 43. 2-3. ; Magie, 1950: 333; Bosch, 1943: 125; Arslan, 2007b: 343, vd. 345-346).

MÖ 72 yılı kışında Pontos topraklarına giren Lucullus'un ordusu *Kabeira*'ya (Niksar) ilerlerken *Lykos* (Kelkit Çayı) civarında VI. Mithridates tarafından pusuya düşürülmüştür. *Phanaroia* (Taşova) mevkiinde üst üste gerçekleşen savaşların tamamını kaybeden Lucullus'un ordusu Kabeira çevresindeki dağlık alana çekilmek zorunda kalmıştır (App. *Mith.* 79-80. ; Plut. *Luc*. 15. 2-7. ; Sall. *Hist*. IV. 5. ; 69. 15. ; Mem. 43. 3-4. ; Bosch, 1943: 125; Arslan, 2007b: 351-

352.). Ancak Marcus Fabius Hadrianus idaresindeki 5.000 kişilik bir Roma lejyonunun koruması eşliğinde Kappadokia'dan yola çıkan bir erzak konvoyuna saldıran Pontoslu generaller Myron ve Menemakhos'un ağır bir mağlubiyet alması tüm dengeleri değiştirmiştir (Plut. *Luc*. 17. 1-2. ; App. *Mith*. 81. ; Mem. 43. 4-5. ; Liv. *Per*. 97. ; Sall. *Hist*. IV. 8. ; Eutrop. VI. 8. 3. ; Bosch, 1943: 126; Arslan, 2007b: 354-355.). Zira geriye sadece birkaç Pontos askerinin geri dönebildiği bu mağlubiyetin ardından VI. Mithridates'in ordusunda büyük bir endişe ve korku başlamıştır. Bu endişe kısa sürede büyük bir isyana dönüşmüş ve VI. Mithridates Romalılardan önce kendi askerlerinden kaçmak zorunda kalmıştır (Plut. *Luc*. 17. 2-4. ; App. *Mith*. 81. ; Mem. 43. 4-5. ; Cic. *Manil*. 9. 22. ; Sall. *Hist*. IV. 15. ; Eutrop. VI. 8. 3. ; Matyszak, 2008: 121; Bosch, 1943: 125-126; Arslan, 2007b: 355-357; Kaya, 2019: 384). VI. Mithridates kendisini takip eden Romalı askerlerden ise bilerek veya farkında olmadan arkasında bıraktığı altınlar sayesinde kurtulmuştur. Zira yere yığılmış haldeki altın yüklü katırdan yollara saçılan ganimetleri kapma yarışına giren Romalı askerlerin takibinden kurtulan VI. Mithridates *Komana*'ya (Gümenek-Tokat) sığınmayı başarmıştır (Plut. *Luc*. 17. 5-6. ; App. *Mith*. 82. ; Mem. 43. 5. ; 44. ; Cic. *Manil*. 9. 22. ; Eutrop. VI. 8. 3. ; Matyszak, 2008: 123; Arslan, 2007b: 357, vd. 360; Kaya, 2019: 385).

Komana'da fazla oyalanmayan VI. Mithridates damadı II. Tigranes'e sığınmak üzere Armenia'ya hareket etmiştir. Kabeira ve Pharnakeia'yı ele geçiren Lucullus ise VI. Mithridates'in peşine düşmüştür. Ancak Pontos Kralı VI. Mithridates MÖ 71 yılının yazında beraberindeki 2.000 süvari ile *Halys* (Kızılırmak) Nehri üzerinden Armenia'ya girmeyi başarmıştır (Plut. *Luc*. 19. 1. ; App. *Mith*. 82. ; Mem. 44. ; 46. 1. ; Sall. *Hist*. IV. 9-10. ; Liv. *Per*. 97. ; Cic. *Manil*. 9. 23. ; Bosch, 1943: 126; Arslan, 2007b: 362; Kaya, 2019: 385). Bunun üzerine Küçük Armenia'ya giren Lucullus ise subayı Appius Clodius'u (ya da Claudius) elçi olarak II. Tigranes'e göndererek VI. Mithridates'i teslim etmesini istemiştir (Plut. *Luc*. 19. 1-2. ; App. *Mith*. 83. ; Mem. 46. 2-3. ; Eutrop. VI. 8. 3. ; Cass. Dio, XXXVI. 14. 4. ; Arslan, 2007b: 362-363; Kaya, 2019: 385). II. Tigranes'ten gelecek cevabı bekleyen Lucullus bu süreçte Pontos bölgesinde henüz Roma egemenliğine girmemiş olan kentleri ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. İlk olarak Murena'ya bıraktığı *Amisos* (Samsun) kuşatmasını devralan Lucullus MÖ 71 yılında kenti bu defa ele geçirmeyi başarmıştır (Plut. *Luc*. 19. 1-7. ; App. *Mith*. 83. ; Mem. 45. 2-3. ; Sall. *Hist*. IV. 13-15. ; Eutrop. VI. 8. 2. ; Cic. *Manil*. 8. 21. ; Bosch, 1943: 126; Arslan, 2007b: 363-365; Kaya, 2019: 385-386). Lucullus MÖ 70 yılında ise Kilikialı korsan Seleukos ile Pontoslu general Hadım Kleokhares idaresindeki *Sinope* (Sinop) kentini ele geçirmiştir (Plut. *Luc*. XXIII. 3-5. ; App. *Mith*. 83. ; Strab. XII. 3. 11. ; Oros. *Hist*. VI. 3. 2-3. ; Cic. *Manil*. 8. 21. ; Eutrop. VI. 8. 2. ; Magie, 1950: 341-342; Arslan, 2007b: 383-388; Bosch, 1943: 126; Kaya, 2019: 386). İlerleyişine devam eden Lucullus son olarak *Amaseia* (Amasya) kentini savaşmadan teslim almış ve böylece Pontos ülkesi tamamen Roma egemenliğine girmiştir. Bu nedenle Lucullus Roma Senatosu'ndan bu toprakların *"Provincia Pontus"* olarak düzenlenmesi için bir komisyon göndermelerini talep etmiştir (Plut. *Luc*. 35. 5. ; App. *Mith*. 83. ; Cass. Dio, XXXVI. 43. 2. ; Mem. 54. 3. ; Magie, 1950: 342, dn.43. ; Arslan, 2007b: 388; Bosch, 1943: 126-127; Kaya, 2019: 386).

Asia Eyaleti'nde bulunduğu sırada II. Tigranes'in kayınpederi VI. Mithridates'i teslim etmeyeceği haberini alan Lucullus, Armenia'ya bir sefer düzenlemeye karar vermiştir. Marcus Fabius Hadrianus idaresindeki 6.000 kişilik bir Roma birliğini Pontos'ta bırakan Lucullus geri kalan askerleri ve Galatia ile Kappadokia'dan temin ettiği destek kuvvetlerle birlikte MÖ 69 yılında Armenia'ya girmiştir. Sophene ve Tigris'i geçerek Armenia'nın yeni başkenti *Tigranokerta*'ya (Silvan) ilerleyen Lucullus, kendilerinden çok daha kalabalık olan II. Tigaranes'in ordusunu mağlup etmeyi başarmıştır. Bu yenilgiden sonra VI. Mithridates ile birlikte Kuzey Armenia'ya kaçan II. Tigranes yeni ve daha donanımlı bir ordu toparlayarak bir meydan savaşından uzak durduğu Romalıları ani saldırılarla püskürtmeyi başarmıştır. Nitekim bir yıl boyunca Armenia'nın zorlu coğrafyasında düşmanlarını takip etmeye çalışan Lucullus, askerlerinin yoğun baskısı nedeniyle Armenia seferine son vererek geri dönmeye karar vermiştir (Plut. *Luc*. 25-32. ; App. *Mith*. 84-88. ; *Syr*. 48-49. ; 70. ; Cass. Dio, XXXVI. 1-16. ; Mem. 56-58. ; Liv. *Per*. 97-98. ; Sall. *Hist*. IV. 57-69. ; 74-76. ; Eutrop. VI. 9. ; Front. *Strat*. II. 1. 14. ; Oros. *Hist*. VI. 3. 6-7. ; Vell. Pat. II. 33. 1. ; Arslan, 2007b: 391-418; Kaya, 2019: 388-392). Bu

sırada VI. Mithridates ise Armenia'da bulunan Lucullus'un yokluğundan yararlanarak damadı II. Tigranes'ten tahsis ettiği askerlerle birlikte toplam 8.000 kişilik bir orduyla Pontos'a geri dönmüştür (Plut. *Luc*. 34. 5. ; App. *Mith*. 88. ; Cass. Dio, XXXVI. 8.2. ; 9.1-2. ; Cic. *Manil*. 9. 24-25. ; Eutrop. VI. 9. 2. ; Sall. *Hist*. V. 1. 3. ; Matyszak, 2008: 140; Sherwin-White, 1992: 243; Arslan, 2007b: 418; Kaya, 2019: 393). Ancak Lucullus'un Armenia seferine çıkarken Pontos'u korumakla görevlendirdiği Marcus Fabius Hadrianus idaresindeki Roma ordusu karşısında başarılı olamayan 65 yaşındaki VI. Mithridates ağır bir şekilde yaralandığı savaşın ardından geri çekilmek zorunda kalmıştır. Skythia'lı şifacıların yılan zehrinden hazırladığı bir ilaç sayesinde çabucak toparlanan VI. Mithridates MÖ 68 yılı kışını *Komana* (Gümenek) kentinde geçirmiştir (Plut. *Luc.* 35. 1. ; App. *Mith.* 88. ; Cass. Dio, XXXVI. 9. 3-5. ; 10. 1-2. Magie, 1950: 347; Arslan, 2007b: 419-421; Bosch, 1943: 129; Kaya, 2019: 393-394).

Bu sırada Roma'daki *tribunus plebis* (halk temsilcileri) tarafından Lucullus'un Cilicia Eyaleti valiliği ve MÖ 67 yılındaki *Lex Gabinia* yasasıyla da Bithynia ile Pontus valilikleri görevlerine son verilmiştir. Böylece Roma Senatosu aldığı bu kararla birlikte Anadolu'daki en büyük düşmanı olan VI. Mithridates ile olan mücadelesine kendi eliyle büyük bir darbe vurmuştur. Nitekim MÖ 67 yılı baharıyla birlikte Komana'dan ayrılan VI. Mithridates, Lucullus'un yokluğunda *Zela* (Zile-Tokat) yakınlarındaki Skotion Dağı'nın hakim olduğu düzlükte gerçekleşen savaşta Romalıları mağlup etmeyi başarmıştır (Plut. *Luc*. 35. 1. ; App. *Mith*. 89. ; Cass. Dio, XXXVI. 12. 1-4. ; 13. 1. ; Liv. *Per*. 98. ; Sall. *Hist.* V. 3-8. ; Magie, 1950: 347; Arslan, 2007b: 424-429; Kaya, 2019: 394). Lucullus'un artık kendisi için bir tehdit oluşturmadığını öğrenen VI. Mithradates MÖ 67 yılında hiçbir zorlukla karşılaşmadan krallığına geri dönmüştür. VI. Mithridates ilk olarak kendisine ihanet eden kentleri ve yöneticileri cezalandırdıktan sonra Pontos'daki Roma egemenliğine son vererek kendi adına yeniden krali sikkeler bastırmıştır. VI. Mithridates daha sonra ise damadı II. Tigranes ile güçlerini birleştirerek Kappadokia'yı ele geçirmiş ve Ariobarzanes'i altıncı kez tahtından indirmiştir (App. *Mith*. 91. ; Plut. *Luc*. 35. 2. ; Cass. Dio XXXVI. 15. 3. ; Arslan, 2007b: 433). Bu sırada Roma'nın Küçük Asya'ya tayin ettiği yeni yöneticiler ise VI. Mithridates'e karşı hiçbir reaksiyon gösterememişlerdir. Zira ne Cilicia Eyaleti valiliğine atanan Quintus Marcius Rex ne de Bithynia ile Pontus valiliklerine atanan ve aynı zamanda VI. Mithridates ile mücadele görevini üstlenen Manius Acilius Glabrio azledilen Lucullus kadar başarılı olamamışlardır. Bu nedenle MÖ 67 yılındaki *Lex Gabinia* atamalarıyla sadece üç ay içinde Akdeniz'i korsanlık faaliyetlerinden arındırmış olan Pompeius bu başarısından ötürü MÖ 66 yılındaki *Lex Manilia* yasası ile Roma'nın Anadolu'daki üç eyaletine birden vali tayin edilmiştir (Cass. Dio, XXXVI. 42. ; Plut. *Pomp.* 30. 1-3. ; *Luc*. 35. 7. ; Cic. *Mur*. 16. 34. ; App. *Mith*. 97. ; Liv. *Per*. 100. ; Vell. Pat. II. 33. 1-2. ; Flor. *Epit.* I. 41. 7. ; Eutrop. VI. 12. 2. ; Sherwin-White, 1992: 250; Ballesteros Pastor, 2019: 112; Arslan, 2007b: 446-447; Kaya, 2019: 396).

Yeni görevi kendisine tevcih edilen Pompeius bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra MÖ 66 yılında yaklaşık 50.000 kişilik bir ordu ile Pontos üzerine yürümüştür. Buna karşılık Pontos Kralı VI. Mithradates ise 30.000 piyade ve 3.000 süvariden oluşan bir ordu toplayabilmiştir (App. *Mith*. 97. ; Plut. *Pomp*. 37. 1. ; Magie, 1950: 353, dn.5. ; Sherwin-White, 1984: 192, dn.19. ; Arslan, 2007b: 452; Kaya, 2019: 397). Romalıların sayısal üstünlüğünün farkında olan VI. Mithridates bir meydan savaşına girmekten kaçındığı Pompeius'u ancak Lucullus'a uyguladığı vur-kaç taktiği ile yenebileceğini düşünmüştür. Nitekim VI. Mithridates bu savaş planıyla birlikte Pontos-Galatia sınırındaki Akilisene/Karenitis adı verilen dağlık alanda karargahını kurarak Pompeius'u beklemeye başlamıştır. Ancak kazandığı küçük başarılara rağmen planında başarılı olamayan VI. Mithradates geri çekilerek *Lykos* Nehri (Kelkit Çayı) civarında bulunan Dasteira'da (lokasyonu tespit edilememiştir) kamp kurmuştur (Strab. XII. 3. 28. ; Plut. *Pomp.* 35. 2. ; App. *Mith*. 99. ; Oros. *Hist*. VI. 4. 3. ; Arslan, 2007b: 455; Kaya, 2019: 398). VI. Mithridates'i takibini sürdüren Pompeius ise Dasteira'yı hendekler kazarak, duvarlar örerek ve giriş-çıkış noktalarına askeri birlikler yerleştirerek ablukaya almıştır. Bu kuşatmaya ancak 5-6 hafta dayanabilen VI. Mithridates bir gece hasta ve yaralı askerlerini öldürdükten sonra karanlıktan istifade ederek kaçmayı başarmıştır (App. *Mith*. 99-100. ; 117. ; Plut. *Pomp*. 32. 2-3. ; Front. *Strat*. I. 1. 7. ; Cic. *Mur*. 16. 34. ; Arslan, 2007b: 458; Kaya, 2019: 398). Sabahın ilk

ışıklarıyla birlikte Pontos karargahının boş olduğunu gören Pompeius ise hızlı bir şekilde Armenia Minor'a doğru ilerleyen VI. Mithridates'i takibe başlamıştır. Pontos ordusunu *Euphrates*'i (Fırat Nehri) geçmeden yakalamayı başaran Pompeius, *Nikopolis* (Pürük/Eskihisar) civarında yapılan savaşı kazanarak yaklaşık 10.000 Pontos askerini öldürmüştür (Plut. *Pomp.* 32. 3-7. ; App. *Mith.* 100. ; Oros. *Hist*. VI. 4. 3-9. ; Eutrop. VI. 12. 2-4. ; Fest. *Brev*. XVI str. 1-5. ; Cassius Dio, XXXVI. 48. 3-5. ; Liv. *Per*. 101. ; Flor. *Epit*. I. 40. 22-24. ; Front. *Strat*. II. 1. 12. ; Magie, 1944: 237-238; Anderson, 1922: 100, vd. ; Arslan, 2007b: 458-460; Bosch, 1943: 129; Kaya, 2019: 398). VI. Mithridates ise Hypsikrateia adlı yakın koruması ve odalığı sayesinde ordusundan hayatta kalmayı başaran 3.000 piyade ve 1.000 süvari ile birlikte hazinesinin muhafaza edildiği *Sinoria* (Bayburt) Kalesi'ne kaçmayı başarmıştır (Plut. *Pomp*. 32. 8. ; App. *Mith*. 101. ; Oros. *Hist*. VI. 4.6.; Magie, 1950: 355, dn.9. ; Arslan, 2007b: 461; Bosch, 1943: 129; Kaya, 2019: 398). Moralini yükseltmek istediği sadık askerlerini bir yıllık maaşlarına tekabül eden altın ile ödüllendiren VI. Mithridates, hazinesinden aldığı 6.000 talanton ile Sinoria'dan ayrılarak yeniden sığınmayı planladığı Armenia'ya doğru harekete geçmiştir (Plut. *Pomp*. 32. 9. ; App. *Mith*. 101. ; Oros. *Hist*. VI. 4. 6. ; Arslan, 2007b: 462; Kaya, 2019: 398). Ancak VI. Mithridates bugünkü Erzurum dolaylarına ulaştığında kendisini topraklarında istemeyen damadı II. Tigranes tarafından başına 100 *talanton* ödül konulduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Kolkhis bölgesine yönelen VI. Mithridates, Bosporos tahtına oturttuğu ancak kendisine ihanet eden oğlu Makhares'in topraklarını ele geçirerek yeni bir ordu hazırlamaya başlamıştır (Plut. *Pomp*. 32. 9. ; App. *Mith*. 101. ; Liv. *Per* 101. ; Flor. *Epit*. I. 40. 25. ; Cass. Dio, XXXVI. 50. 2. ; Magie, 1950: 355, vd. ; Arslan, 2007b: 464, vd. ; Kaya, 2019: 399; Bosch, 1943: 129-131; Ballesteros Pastor, 2019: 112). Pompeius ise Karadeniz'deki Roma donaması aracılığıyla Bosporos'u kuşatma altına almıştır. Bosporos kuşatması nedeniyle bölgede ticari gelir kaybına uğrayan ve erzak temin edemeyen Hellen kentleri ile yerel kabileler VI. Mithridates'e karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Bunun üzerine VI. Mithridates MÖ 64 yılı yazında Pontos'a gönderdiği elçilerle krallığının iade edilmesi karşılığında Romalılara vergi vermeyi taahhüt ettiği Pompeius'a barış teklif etmiştir. Ancak Pompeius şartsız teslimiyet kararını yineleyerek bu teklifi bir kez daha reddetmiştir. Pompeius'un cevabından sonra savaşmaktan başka çaresi olmadığını anlayan VI. Mithridates 36.000 kişilik yeni bir ordu ve güçlü bir donanma oluşturmuştur (App. *Mith*. 108. ; Bosch, 1943: 131; Arslan, 2007b: 500; Kaya, 2019: 400). Bu sırada Skythia'lılarla ittifak kurma girişimi Pompeius tarafından engellenen VI. Mithridates yeni bir strateji belirleyerek Roma'nın düşmanı Gallia'lılarla müttefik olmayı planlamıştır. Nitekim VI. Mithridates tıpkı Karacalı Hannnibal gibi savaşı İtalya'ya taşımayı ve Gallia'lılarla birlikte Romalıları kendi topraklarında yenmeyi hayal etmiştir (App. *Mith*. 119. ; Cass. Dio. XXXVII. 11. 1-3. ; Arslan, 2007b: 502; Bosch, 1943: 131; Kaya, 2019: 400). Ancak VI. Mithridates'in en yakınları ve kendisine korku ile bağlı olan askerleri onunla bu heyecanı paylaşmıyorlardı. Bu nedenle VI. Mithridates'in ordusunda ayrılıklar ve isyanlar giderek artmıştır. Bu süreçte VI. Mithridates'in ilerleyen yaşı, ihanet kuşkusu ve öldürülme korkusu nedeniyle psikolojisi iyice bozulmuştur. Öyle ki ihanetinden şüphelendiği yakınlarını ve hatta oğullarını dahi öldürmüştür (App. *Mith*. 108. ; Cass. Dio. XXXVII. 11. 1-3. ; Arslan, 2007b: 503; Bosch, 1943: 129; Kaya, 2019: 401). Bunun üzerine VI. Mithridates'in hayatta kalmayı başaran oğlu ve varisi Pharnakes MÖ 63 yılında VI. Mithridates'e karşı bir ayaklanma başlatmış ve idareyi ele geçirmiştir. Oğlu tarafından Roma'ya iade edileceğini düşünen VI. Mithridates, eşleri ve kızları ile birlikte zehir içerek intihar etmişlerdir. Ancak trajikomiktir suikasta uğrayıp hayatını kaybetmemek için küçük yaştan itibaren vücuduna zehir enjekte ederek bağışıklık kazanan VI. Mithridates'e ölmek için aldığı zehirler tesir etmemiştir. Bu nedenle tüm ailesini kaybeden VI. Mithridates, yakın koruması olan Galatlı Bituitis'a kendini öldürtmüştür (App. *Mith*. 111. ; 117. ; Cassius Dio, XXXVII. 10. 4. ; Vell. Pat. II. 40. 1. ; Oros. *Hist.* VI. 5. 6-7. ; Just. XXXVII. 1. 7-9. ; Liv. *Per*. 102. ; Flor. *Epit*. I. 40. 25-26. ; Plut. *Pomp*. 41. 3-5. ; Val. Max. IX. 2 ext.3. ; Eutrop. VI. 12. 3. ; Magie, 1950: 363, dn.25. ; Bosch, 1943: 131; Arslan, 2007b: 503-508; Kaya, 2019: 401).

En büyük düşmanlarının ölüm haberi üzerine MÖ 63 yılı *consul*'ü Cicero'nun önerisiyle Roma'da on günlük şükran töreni düzenlenmiştir. Cenaze masrafları Pompeius tarafından karşılanan VI. Mithridates'in Pontos'a gönderilen naaşı krallara yakışır bir törenin ardından Sinope'deki (Amisos veya Ameseia da olabilir) kraliyet mezarlığına gömülmüştür (Plut. *Pomp*.

XLII. 2-3. ; App. *Mith.* 113. ; Cassius Dio. XXXVII. 14. 1-2. ; Arslan, 2007b: 509-510; Kaya, 2019: 401). Böylece Üçüncü Mithridates Savaşı sona ermiş ve Hellenistik Pontos Krallığı sona ermiştir. Pontos toprakları ise MÖ 63 yılında Bithynia Eyaleti ile birleştirilerek Roma'nın Bithynia-Pontos Eyaleti (*Provincia Bithynia-Pontos*) olarak tanzim edilmiştir (Taşdöner, 2017: 84; Kaya, 2019: 405).

2.6. KAPPADOKİA KRALLIĞI

2.6.1. Kappadokia'nın Coğrafyası ve Hellenistik Dönem Öncesi Tarihi

Antik Çağ'da *Kappadokia* (Kapadokya) Bölgesi kuzeyde Pontos Dağları, güneyde Toros Dağları, doğuda Fırat Nehri, batıda ise *Halys* (Kızılırmak) Nehri, *Tatta/Tatta Lacus/ Attaia* (Tuz Gölü) ve Galatya bozkırlarına kadar uzanan geniş bir alanı kapsıyordu. Doğu Anadolu'nun merkezinde yer alan Kappadokia bölgesi dört bir taraftan önemli yerleşim birimleriyle çevrilmişti. Nitekim doğusunda Armenia ile Kolkhis, batısında Lykaonia, Galatia, Phrygia ile Paphlagonia, kuzeyinde Pontus Euxinus kıyı şeridi, güneyinde ise Commagene ve Cilicia bölgeleri Kappadokia'nın doğal sınır komşuları olmuştur (Strab. XII. 1.1. ; Texier, 2002c: 3; C Michels, 2013b: 1313; Marek, 2016: 268; Speidel, 2019: 118; Arslan-Bulut, 2017: 50; Bahar, 2019: 356). Kappadokia en erken tarihlerden itibaren tarıma ve hayvancılığa elverişli olan verimli toprakları ile zengin maden kaynakları sayesinde ekonomik olarak refah bir bölge olmuştur (Strab. XI. 13.8. ; XII. 2.1-2. ; XII. 2.9-10. ; Teja, 1980: 1092, vd. ; Michels, 2013b: 1313; Marek, 2016: 400, vd. ; Speidel, 2019: 118; Bulut, 2018: 570, vd. ; Dönmez, 2012: 178, vd.).

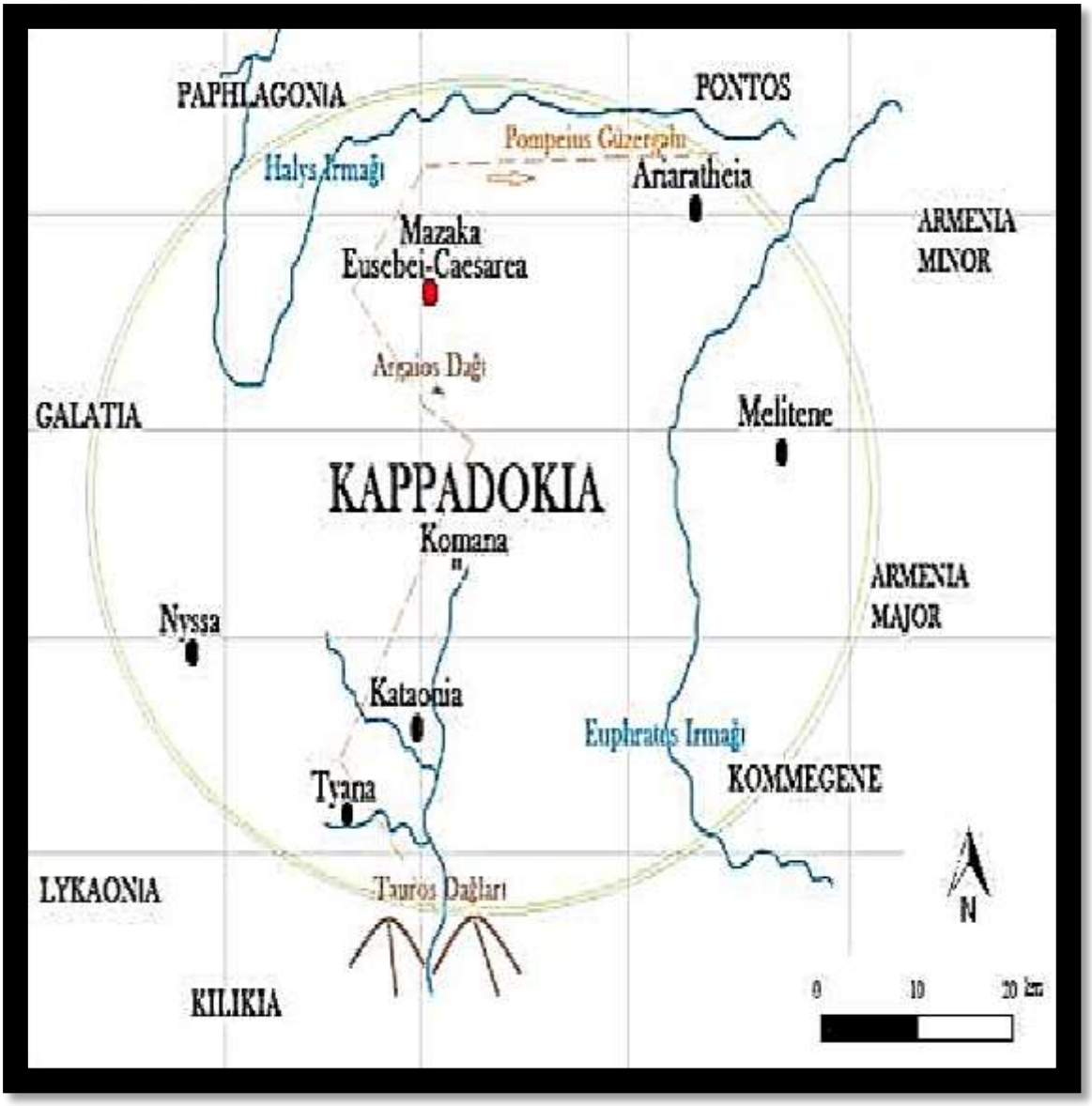

Harita 18: Kappadokia Krallığı. (Soslu, 2017: 27.)

Yukarıda bahsettiğimiz üzere jeostratejik ve ekonomik önem arz eden coğrafi konumu nedeniyle sürekli bir iskana tabi olan Kappadokia'nın uzun bir tarihi geçmişi bulunmaktadır. Bilinen en eski tarihi *Neolitik Çağ*'a [Yeni Taş/Cilalı Taş (MÖ 8.000-5.500)] uzanan Kappadokia bölgesi devamında *Kalkolitik Çağ* [Bakır Çağı/Maden Taş Çağı (MÖ 5.500-3.000)] boyunca da önemli bir yerleşim yeri olmuştur[123].

Kappadokia, *Tunç Çağı* [Bronz Çağı (MÖ 3.000-1.200)] ile birlikte Anadolu'nun siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda en hareketli bölgesi olmuştur. MÖ 2000'lerin başında önce Kaneş Krallığı'nın ardından da Kuşşara Krallığı'nın hakimiyet alanında yer alan Kappadokia, *Orta Tunç Çağı*'nın (MÖ 2.000-1.500) Asur Ticaret Kolonileri (MÖ 1950-1750) ile Hitit (MÖ 1750-1200) dönemlerinde Anadolu'daki doğu-batı ve kuzey-güney güzergahındaki iki yolun kavşak noktası olmuştur[124]. MÖ 1200'lü yıllarda başlayan Ege Göçleri sonucunda ise Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Kapadokya bölgesinde (Kayseri, Niğde, Nevşehir ve Aksaray illerini kapsar) bir Geç Hitit Devleti olan Tabal Krallığı kurulmuştur (Hawkins, 2000: 425, vd. ; Günbattı, 2017: 32-33; Yıldırım, 2011: 157; Bahar, 2019: 219, vd. 356; Yiğit, 2000: 177, vd. ; Tiryaki, 2019: 463, vd. ; Duymuş, 2011: 36, vd. ; Ünsal-Özek Şimşek, 2020, 19, vd. ; Şenyurt-Akçay, 2018: 98, vd. ; Şahin, 2019: 134, vd.). Ayrıca Ege Göçleri ile Anadolu'ya giren ve dağınık halde yaşayan Phrygler de Kappadokia bölgesine yerleşmiştir (Herod. I. 72. ; Memiş, 2020: 179, vd. 192; Bahar, 2019: 233-234; Yıldırım, 2011: 175; Çapar, 1987: 44; Arslan-Bulut, 2017: 50). *Demir Çağı*'nın başlangıcı olan MÖ I. bin yıldan itibaren Kappadokia bölgesinde yaşayan bu iki krallık MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında siyasi ömürlerini tamamlamışlardır. Nitekim Tabal Krallığı uzun yıllar boyunca tahakkümü altında yaşadığı Asurlar tarafından ilhak edilirken Phrygler'i yıkan Kimmerler ise Kappadokia bölgesinin yeni sakinleri olmuştur (Çoban, 2015: 121, vd.; Tarhan, 1984: 114; Durmuş, 1997: 277; Yıldırım, 2011: 175; Memiş, 2020: 194; Bahar, 2019: 234; Arslan-Bulut, 2017: 51). Kimmerler bu yüzyıldan itibaren topraklarına saldırmaya başladıkları Lydialılarla giriştikleri uzun soluklu bir mücadelenin ardından MÖ 595 yılında Lydia Kralı Alyattes tarafından mağlup edilmiş ve Kappadokia dahil olmak üzere topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Bu sırada sınırlarını genişletmek üzere batıya bir sefer düzenleyen Med Kralı Kyaksares, Assur ve Urartu devletlerine son verdikten sonra Kappodokia Bölgesine kadar ilerlemiştir. *Halys* Nehri'ni (Kızılırmak) krallığının batı sınırı haline getiren Kyaksares böylece Lydia Krallığı ile komşu olmuştur. Netice itibariyle MÖ 590 yılından itibaren karşı karşıya gelen ancak beş yıl boyunca birbirine üstünlük sağlayamayan taraflar 28 Mayıs 585 günü meydana gelen bir güneş tutulması olayını tanrıların barış için bir işareti kabul ederek aralarındaki savaşa son vermişlerdir. Yapılan anlaşmayla birlikte sınır kabul edilen *Halys*'ın (Kızılırmak) batısı Lydia Krallığı'nın, Kappadokia bölgesinin de yer aldığı doğu tarafı ise Medlerin hakimiyetine girmiştir (Herod. I. 72-74. ; Sykes, 1915: 138; Waters, 2014: 31; Sevin, 1982: 310; Bahar, 2019: 236; Memiş, 2020: 220; Yıldırım, 2011: 183; Arslan-Bulut, 2017: 51).

Pers Kralı Büyük Kyros MÖ 550 yılında Med Kralı Astyages'i, MÖ 547/546 yılında ise Lydia Kralı Kroisos'u mağlup ederek Kappadokia bölgesini tamamen ele geçirmiştir (Herod. I. 75-77. ; Francfort, 2008: 170; Sykes, 1915: 138; Waters, 2014: 39-40; Mansel, 1999: 253; Sevin, 1982: 311-312; Speidel, 2019: 119; Bahar, 2019: 237, vd. 356; Memiş, 2020: 220). Kyros

[123] Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda Kappadokia bölgesinin en önemli yerleşim merkezleri Çatalhöyük, Aşıklı Höyük, Köşk Höyük ve Can Hasan'dır (Marek, 2016: 54, vd. 62-63; Sevin, 2003: 25, 38, 43, 48, 64, 72. ; Memiş, 2020: 11-15; Bahar, 2019: 183, vd. 188; Özbudak, 2012: 267-268; Özbaşaran-Duru-Teksöz-Omacan, 2010: 215, vd.).

[124] MÖ. 2000'li yıllardan itibaren Kappadokia sınırları içerisinde yer alan bugünkü Kayseri'nin 20 km. kuzeydoğusundaki *Kültepe* (Kaniş) karumu Anadolu'nun en önemli ticaret merkeziydi (Gurney, 1973: 238, vd. ; Ünal, 2018: 259; Arslantaş, 2008: 32-33; Yıldırım, 2011: 131-135. ; Kuhrt, 2007: 120; Tuna, 2000: 150-151; Desti, 2013: 44, vd. ; Memiş, 2020: 74, vd. ; Bahar, 2019: 72; Sever, 1993: 54-55; Schwertheim, 2009: 14-15; Sevin, 2003: 151, vd. ; Arslan-Bulut, 2017: 50).

tarafından Pers idaresindeki Anadolu topraklarında yapılan bir düzenleme ile Kappadokia, *ksaçapavan* [Grekçe/Hellence: Satrapes=(Krallığın Koruyucusu)] adı verilen beş idari bölgeden biri olmuş ve yöneticiliğine Artabates tayin edilmiştir (Ksen. *Kyr*. VIII. 6.7. ; Kaya, 2018a: 162; Arslan-Bulut, 2017: 51). MÖ 521 yılında Pers idaresine karşı ayaklanma başlatan bu satraplıklar, dönemin Pers Kralı I. Dareios tarafından itaat altına alınmış ve yeni bir idari yapılanmaya dahil edilmişlerdir. Böylece Kappadokia, hakimiyetindeki topraklarını yirmi *nomos*'a (vergi bölgesi) ayıran I. Dareios tarafından *Katpatuka*[125] adıyla Perslerin Anadolu'daki beş satraplığından biri olarak tanzim edilmiş ve yöneticiliğine Ariaramnes tayin edilmiştir (Strab. XI. 13. 8. ; Marek, 2016: 154-155; Briant, 2002: 741; Waters, 2014: 100-103; Mansel, 1999: 256, vd. ; Kaya, 2019: 235; Francfort, 2008: 170; Sykes, 1915: 138; Sevin, 1982: 311-312; Speidel, 2019: 119; Bahar, 2019: 237; Memiş, 2020: 220; Yıldırım, 2011: 184). Pers Kralı II. Artakserkses döneminde MÖ 366-360 yılları arasında yaşanan "Satrap İsyanları" neticesinde Kappadokia toprakları *Kappadokia Pontika* (Ponto Kappadokyası) ve *Megale Kappadokia* (Büyük Kappadokya) olarak iki ayrı satraplığa ayrılmıştır. Karadeniz havzasındaki toprakları içine alan Pontos Kappadokyası'na satrap olarak Ariarathes, Asıl Kappadokya olarak da adlandırılan Büyük Kappadokya'ya ise Mitrobazanes satrap olarak tayin edilmiştir (Strab. XII. 1. 4. ; Speidel, 2019: 121; Sevin, 2001: 2, vd. 7-8; Kaya, 2019: 235; Arslan-Bulut, 2017: 52). MÖ 6. ve 4. yüzyıllar arasındaki süreçte Akhaimenidlerin egemenliğindeki bir satraplık merkezi olarak mevcudiyetini sürdüren Kappadokia idari ve inanç sistemlerinin yanı sıra etimolojik ve sosyo-kültürel olarak da uzun yıllar boyunca Pers medeniyetinin tahakkümü altında kalmıştır (Strab. XV. 3. 15. ; Mitchell, 2007: 151, vd.; Speidel, 2019: 119).

2.6.2. Kappadokia'nın Hellenistik Dönem Tarihi

Kappadokia, Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Pers İmparatorluğu'na karşı başlattığı doğu seferinin ilk rotası olan Küçük Asya'da işgal etmediği bölgelerden biri olmuştur. Nitekim MÖ 333 yılının Mayıs ayında Küçük Asya'nın iç kesimlerine kadar ilerleyen İskender, *Ankyra* (Ankara) sınır olmak üzere *Halys* (Kızılırmak) ile *İris* (Yeşilırmak) arasındaki topraklarını ele geçirmiş ancak kuzey Kappadokia topraklarına girmemiştir Zira büyük bir ordu toplamak için girişimlere başladığını öğrendiği Pers Kralı III. Dareios'u hazırlıksız yakalanmak isteyen İskender yönünü Kilikia bölgesine çevirmiştir. İskender'in güzergahı üzerinde olan güney Kappadokia toprakları ise Makedon ordusu tarafından direnişle karşılaşmadan kolayca ele geçirilmiştir. İskender, Granikos Savaşı'nda hayatını kaybeden Mitrobazanes'in yerine Persli Sabiktas'ı Kappadokia satrapı olarak tayin etmiştir. Bu sırada *Gaziura* (Turhal) merkezli Pontos Kappadokyası Satrapı Ariarathes ise bağımsız bir yönetici olarak hükümranlığını sürdürmüştür (Arr. II. 4. 1-2. ; Curt. III. 1. 22-24. ; Jones, 1971: 429, dn.1. ; Speidel, 2019: 121; Kaya, 2019: 53, vd. 238; Tekin, 2019a: 164; Erkiletlioğlu, 2019: 65; Arslan-Bulut, 2017: 52). Ancak zaman içerisinde gücünü arttıran Ariarathes MÖ 332 yılında kendi krallığını ilan etmiştir. Bu tarihten

[125] Kapadokya etimolojik olarak Eski Persçe (𐎧𐎠𐎼𐎡𐎠𐎭𐎠 : Katpatuka) kökenlidir. Katpatuka adı ilk kez Pers Kralı I. Dareios'un siyasi ve askeri zaferlerine ve başarılarına yer verdiği MÖ 516 tarihli *Behistun* kitabelerinde Pers kralının itaat ettirdiği halklardan biri olarak geçmiştir. Çivi yazılı ve üç dilli (Eski Persçe, Elamca ve Akadça) bir kaya yazıtı olan Behistun kitabelerinde geçen Katpatuka adı etimoloji uzmanları tarafından "Güzel Atlar Ülkesi" veya "Ducha/Tucha'nın Tarafı (ülkesi)" şeklinde iki farklı anlamda çevrilmiştir. Ayrıca Katpatuka kelimesi Grekçe'ye *Kappadokia* (Καππαδοκία) şeklinde geçmiş ve Yunanlılar tarafından Kappadokialılar *Leukosurioi* (Beyaz Suriyeliler) olarak adlandırılmıştır. Kappadokia/Katpatuka kelimesinin etimolojisi hakkındaki diğer görüşlerden ilki Luvice kökenli Kizzuwatna'dan türetildiği; ikincisi Asur hakimiyeti döneminde Kral Ninyas'ın bu bölgeye oğlu Kappadoks'un adını verdiği; üçüncüsü ise bölgenin adını *Kappadox Nehri*'nden (Delice Irmağı) aldığı şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Herod. I. 72. ; Egli, 1893: 473; Smith, 1899: 464-465; Yakubovich, 2014: 347-352; Erkiletlioğlu, 2019: 20; Speidel, 2019: 118; Kaya, 2019: 235; 2018a: 163, vd. 169).

itibaren en uzun ömürlü Hellenistik Krallık olarak kayıtlara geçen Kappadokia'da üç farklı aile hanedanlığı hüküm sürmüştür:

1. Ariarathes Hanedanlığı (MÖ 332-96)
2. Ariobarzanes Hanedanlığı (MÖ 96-33)
3. Son Kappadokia Kralı Arkhelaus (MÖ 33-MS 17)

2.6.2.1. Ariarathes Hanedanlığı Döneminde Kappadokia Krallığı (MÖ 332-96)

Pers satrapı olarak görev yaptığı topraklarda krallığını ilan eden ve yaklaşık 45.000 kişilik bir orduya sahip olan I. Ariarathes (MÖ 332-322), egemenlik sınırlarını *Trapezos*'a (Trabzon) kadar genişletmiş ve *Sinope*'de (Sinop) krali ünvanlı sikkeler bastırmıştır (Reinach, 1888: 28; Wroth, 1964: xxıv-xxv.; Kaya, 2019: 238; Tekin, 2007: 158; 2019a: 164; Erkiletlioğlu, 2019: 81). I. Ariarathes MÖ 332 yılından itibaren Makedonya ve Pers Krallıkları arasındaki savaşlar sayesinde Küçük Asya'da rahat bir hareket alanı bulmuştur. Ancak MÖ 323 yılında Büyük İskender'in hayatını kaybetmesiyle birlikte I. Ariarathes için işler değişmiştir. Nitekim İskender'in generalleri/halefleri (*diadokhoi*) aynı yıl düzenledikleri Babil Toplantısı ile Makedonya Krallığı topraklarını aralarında paylaşmışlardır. Buna göre Küçük Asya'daki Kappadokia ve Paphlagonia Satraplıkları İskender'in generallerinden Eumenes'e verilmiştir. Ancak Makedonların bir satraplık birimi olarak Eumenes'e tahsis ettikleri Kappadokia'da (Pontos Kappadokyası) Persli Ariarathes çoktan kendini kral ilan etmiştir. Bunun üzerine Makedonya'nın Asya satraplıklarının tamamından sorumlu olan Perdikkas, Eumenes'e destek vererek MÖ 322 yılında Kappadokia'ya saldırmıştır. Savaşı kaybeden I. Ariarathes kaçarak Armenia'ya sığınan oğlu (II. Ariarathes) dışındaki tüm ailesini ve hizmetkarlarını öldürmüştür. Az sayıdaki askeri ile sağ olarak ele geçirilen 82 yaşındaki I. Ariararthes ise idam edilmiştir. Böylece Kappadokia toprakları MÖ 322 yılında Eumenes'in idaresine girmiştir (Plut. *Eum*. 3. 1-2. ; 6-7. ; Diod. XVIII. 16. 1-3. ; Just. XIII. 6. ; App. *Mith*. 8. ; Arr. II. 12. 2. ; Speidel, 2019: 121; Michels, 2013b: 1315; Bosch, 1943: 43; Sarıkaya, 2013: 337, nr.11. ; Kaya, 2019: 67-69, vd. 238; Tekin, 2019a: 164-165; Bahar, 2019: 357; Errington, 2017: 35; Erkiletlioğlu, 2019: 81-82; Arslan-Bulut, 2017: 53).

Büyük İskender'in generalleri arasında başlayan Diadokhoi Savaşları nedeniyle Kappadokia satraplığı sürekli el değiştirmiştir. Nitekim MÖ 322-321 yılları arasında gerçekleşen Birinci Halefler (Diadokhlar) Savaşı'nda Perdikkas'ı destekleyerek kaybeden tarafta yer alan Eumenes'in yerine Kappadokia Satraplığına MÖ 320 yılında düzenlenen Triparadeisos Toplantısı ile Nikanor (Antigonos'un generali) getirilmiştir. Eumenes mücadeleye devam etse de MÖ 320-316 yılları arasında gerçekleşen İkinci Halefler (Diadokhlar) Savaşı'nı kaybetmiştir. Böylece Kappadokia MÖ 316 yılından itibaren Triparadeisos Toplantısı kararları gereğince Nicanor'un idaresine girmiştir. MÖ 314-311 yılları arasında gerçekleşen Üçüncü Halefler (Diadokhlar) Savaşı'ndan sonra gücünü arttıran ve MÖ 306 yılında kendisini Asya Kralı ilan eden Antigonos, hakimiyet alanında bulunan Kappadokia satraplığına Amyntas'ı tayin etmiştir (App. *Mith*. 8. ; Diod. XVIII. 40. ; Plut. *Eum*. 17-19. ; Speidel, 2019: 121; Kaya, 2019: 239; Tekin, 2007: 158; 2019a: 165). MÖ 301 yılındaki İpsos Savaşı [Dördüncü Halefler (Diadokhlar) Savaşı] ile birlikte sadece Pontos Kappadokiası değil aynı zamanda Megale Pontos (Güney Kappadokia) toprakları Seleukos Krallığı'nın hakimiyetine girmiştir (App. *Syr*. 55. ; Michels, 2013b: 1315; Speidel, 2019: 121; Kaya, 2019: 239-240; Tekin, 2019a: 165; Errington, 2017: 276; Arslan-Bulut, 2017: 53).

MÖ 301 yılındaki Ipsos Savaşı ile birlikte I. Seleukos egemenlik alanına dahil ettiği Kappadokia'yı fiili olarak kontrolü altına alamamıştır. Nitekim aynı yıl Armenia'dan dönen II. Ariarathes, *Halys* (Kızılırmak) civarındaki bir savaşta Kappadokia Satrapı Amyntas'ı mağlup ederek Seleukos Krallığı'na bağlılığını bildirmiş ve Kappadokia'da yerel bir hükümdar olarak görev yapmaya başlamıştır (Speidel, 2019: 121; Bosch, 1943: 43; Bahar, 2019: 357; Kaya, 2019: 240; Tekin, 2007: 158; 2019a: 165; Erkiletlioğlu, 2019: 85). II. Ariarathes (MÖ 301-280) uzun yıllar boyunca Seleukos Krallığı'na sadık kalmıştır. Nitekim MÖ 281 yılındaki Korupedion Savaşı'nı [Beşinci Halefler (Diadokhlar) Savaşı] kazanan Seleukos Krallığı Küçük Asya'nın en

büyük siyasi gücüne dönüşürken aynı yıllarda II. Ariarathes'in Kappadokia'daki statüsü devam etmiştir. II. Ariarathes'ten sonra Kappadokia'nın yönetimini oğlu Ariaramnes (MÖ 280-230) devralmıştır. Ariaramnes tıpkı babası II. Ariarathes gibi Kappadokia'daki yerel bir hükümdar olarak Seleukos Krallığı'na tabi olmaya devam etmiş ve kendi adına bastırdığı sikkelerde kral unvanını kullanmamıştır (Reinach, 1888: 30-31; Wroth, 1964: xxv. ; Kaya, 2019: 240). MÖ 260 yılında *Tyana* (Kemerhisar) ve çevresini ele geçiren Ariaramnes bir taraftan hakimiyet alanını genişletirken diğer yandan Seleukos Krallığı ile ilişkilerini geliştirmiştir. Zira Ariaramnes, Kappadokia yönetimine ortak ettiği oğlu III. Ariarathes'i (MÖ 255-220) Seleukos Kralı II. Antiokhos'un kızı Stratonike ile evlendirmiştir (Diod. XXXI. 19.6. ; Grainger, 2016: 44; Michels, 2013b: 1315; Speidel, 2019: 121; Magie, 1950: 201; Bahar, 2019: 357; Kaya, 2019: 240; Tekin, 2019a: 165; Erkiletlioğlu, 2019: 87). Ariaramnes'in hayatını kaybetmesiyle birlikte Kappadokia'yı tek başına yönetmeye başlayan III. Ariarathes, MÖ 255 yılında krallığını ilan etmiştir. III. Ariarathes bu tarihten itibaren bastırdığı sikkelerde *basileus* (kral) lejandını kullanmaya başlamıştır (Head, 1887: 750; Reinach, 1888: 32-33; Wroth, 1964: xxv-xxvi. ; Magie, 1950: 1096, dn.7. ; Jones, 1971: 175; Speidel, 2019: 121; Bosch, 1943: 43; Kaya, 2019: 240-241; Tekin, 2007: 158; 2019a: 166; Errington, 2017: 129).

I. Ariarathes'ten sonra ilk kez kral unvanını kullanan III. Ariarathes ile birlikte Hellenistik Kappadokia Krallığı tarihi başlamıştır. III. Ariarathes bağımsız krallığının başkenti olarak kendi adını verdiği *Ariaratheia* (Kayseri-Pınarbaşı) kentini inşa etmiştir. III. Ariarathes'in Kappadokia kralı olarak sınırlarına dahil ettiği ilk yer ise Stratonike ile evliliğinden ötürü Seleukos Kralı II. Antiokhos tarafından kendisine çeyiz olarak verilen Kataonia bölgesi olmuştur. Melitene'nin de dahil olduğu Kataonia bölgesinin hakimiyetiyle birlikte Kappadokia'nın sınırları güneybatı yönünde genişlemiştir. Ayrıca Kataonia'daki Apollon Tapınağı sayesinde bölge Kappadokia'nın kült merkezlerinden biri haline gelmiştir (Strab. XII. 1.2. ; XII. 2.6. ; Yıldızturan, 2021: 218-219; Magie, 1950: 1096, dn.7. ; Jones, 1971: 175, vd. 430, dn.1. ; Kaya, 2019: 241; Tekin, 2007: 158). MÖ 220 yılında hayatını kaybeden III. Ariarathes'in yerine oğlu ve halefi olan *Eusebes* (Dindar) lakaplı IV. Ariarathes (MÖ 220-162) geçmiştir (Head, 1887: 750; Reinach, 1888: 35; Wroth, 1964: xxvi. ; Kaya, 2019: 241; Bahar, 2019: 357; Tekin, 2019a: 166).

IV. Ariarathes dış politikada ılımlı bir siyaset takip ederek çağdaşı olan Hellenistik Anadolu Krallıkları ile evlilikler vasıtasıyla diplomatik ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. IV. Ariarathes bu doğrultuda Seleukos Kralı III. Antiokhos'un kızı Antiokhis ile evlenmiştir (Diod. XXXI. 19. 7. ; App. *Syr*. 5. ; Zonar. IX. 18. ; Speidel, 2019: 121; Magie, 1950: 1096, dn.7. ; Kaya, 2019: 242; Bahar, 2019: 357; Tekin, 2019a: 166). IV. Ariarathes bu evlilikten dünyaya gelen kızı Stratonike'yi ise Pergamon Kralı II. Eumenes ile evlendirmiştir. Stratonike ilerleyen yıllarda II. Eumenes'in kardeşi II. Attalos ile evlenmiştir (Strab. XIII. 4.2. ; Diod. XXXI. 19. 7. ; Liv. XLII. 16.7-9. ; Plut. *Mor*. 184B. ; App. *Syr*. 5. ; McShane, 1964: 186; Hansen, 1971: 127; Magie, 1950: 771; Marek, 2010: 303; Kaya, 2019: 200, vd. 242; Speidel, 2019: 121; Tekin, 2017: 152, vd. 158; 2019a: 166; Errington, 2017: 276). Ancak IV. Ariarathes bu siyasi evlilikler sayesinde hedeflediği siyasi avantajları elde edememiştir. Zira IV. Ariarathes, Seleukos Krallığı ile kurduğu akrabalık bağı nedeniyle MÖ 190 yılındaki Magnesia Savaşı'nda Roma'ya karşı III. Antiokhos'u desteklemiştir. Ancak kaybeden tarafta yer alan IV. Ariarathes MÖ 188 yılındaki Apameia Antlaşması gereğince 600 talanton savaş tazminatı ile cezalandırılmıştır. IV. Ariarathes bu noktada ise Pergamon Krallığı ile kurduğu akrabalık bağının kısmen de olsa avantajını görmüştür. Nitekim Roma'nın müttefiki olan Pergamon Kralı II. Eumenes devreye girerek kayınpederi VI. Ariarathes'in ödemekle mükellef olduğu tazminatın yarısını sildirmeyi başarmıştır (Polyb. XXI. 40.7. ; Liv. XXXVIII. 37.5-6. ; Speidel, 2019: 121; Hansen, 1971: 95; Kaya, 2019: 242; Bahar, 2019: 357; Tekin, 2019a: 166; Errington, 2017: 224).

Kappadokia ve Pergamon Krallıkları arasında tesis edilen bu ittifaktan iki tarafın ortak çıkar sağladığı durumlar da yaşanmıştır. Nitekim genişleme politikası doğrultusunda Batı Anadolu'da bir işgal harekatı düzenleyen Pontos Kralı I. Pharnakes'in saldırılarından Pergamon ve Kappadokia toprakları da nasibini almıştır. Ancak Pergamon ile Pontos Krallıkları arasında geçmişe dayanan bir düşmanlık olduğundan I. Pharnakes'in saldırıları MÖ 183-179 yılları arasında iki taraf arasında yaşanacak yeni bir savaşın kıvılcımı olmuştur. Bu süreçte toprakları

taciz edilen diğer Hellenistik Krallıklar gibi Pontos Kralı IV. Ariarathes de Pegamon Kralı II. Eumenes'i desteklemiştir. Netice itibariyle MÖ 179 yılındaki son savaşı kazanan tarafta yer alan IV. Ariarathes yapılan barış antlaşmasıyla birlikte kaybettiği toprakları geri kazanmıştır (Polyb. XXV. 2.3-10. ; Mitchell, 1993: 25; Hansen, 1971: 103-104; Marek, 2010: 302; Speidel, 2019: 124; Bosch, 1943: 98; Kaya, 2019: 198, vd. 242-243; Errington, 2017: 225; Kınacı, 2014: 214-217; Arslan-Bulut, 2017: 54). MÖ 163 yılında ise sınır komşusu olan Galat boylarından Trokmelerin saldırılarına maruz kalan IV. Ariarathes bu sorunu da destek talep ettiği Roma'nın yardımıyla çözmüştür. Nitekim bölgeye bir elçilik heyeti gönderen Roma Senatosu'nun emriyle Galatlar saldırılarına son vermek zorunda kalmışlardır (Polyb. XXXI. 8. ; Liv. XLII. 29.4. ; Mitchell, 1993: 26; Sherwin-White, 1984: 63; Arslan, 2000a: 125; Kaya, 2019: 243; Errington, 2017: 260).

MÖ 163 yılında hayatını kaybeden IV. Ariarathes'in yerine oğlu ve halefi V. Ariarathes (MÖ 163-130) geçmiştir[126]. Bu sırada tutsak olduğu Roma'dan Yunan tarihçi Polybios'un yardımıyla kaçarak Suriye'ye gelen I. Demetrios Soter MÖ 162 yılında Seleukos tahtına oturmuştur. I. Demetrios Soter daha sonra ise müttefik arayışına girerek kızı Laodike ile V. Ariarathes'i evlendirmek istemiştir. Ancak hem Pontos Kralı Pharnekes'in kızı Nysa ile evli olan hem de müttefiki Roma ile ilişkilerini bozmak istemeyen V. Ariarathes bu teklifi reddetmiştir. Aldığı olumsuz cevap üzerine öfkelenen I. Demetrios Soter, Kappadokia Krallığı'na saldırarak V. Ariarathes'i tahttan indirip yerine kardeşi Orophernes'i (Kraliçe Antiokhis'in üvey kardeşi ve IV. Ariarathes'in evlatlığı) getirmiştir. MÖ 161-159 yılları arasında zorba bir yönetim uygulayan Orophernes, halktan vergilendirme ve müsadere yoluyla yaklaşık 400 talanton para toplamıştır. Ancak Orophernes, Kappadokia tahtında uzun süre oturamayacağını düşündüğünden bu parayı geri almak koşuluyla *Priene*'deki (Güllübahçe) Athena Polias Tapınağı'na teslim etmiştir (*OGIS* 351. ; Polyb. XXIII. 6. ; Diod. XXXI. 32. ; Liv. *Per.* 41. ; Speidel, 2019: 124-125; Magie, 1950: 202, vd. 1097, dn.10. ; Hansen, 1971: 131, dn.7. ; Kaya, 2019: 243; Tekin, 2019a: 168). Bu sırada V. Ariarathes ise kaçarak önce Pergamon'a sonra da Roma'ya sığınmak zorunda kalmıştır (Speidel, 2019: 125; Magie, 1950: 202, vd. 1097, dn.9. ; Kaya, 2019: 243). Ancak V. Ariarathes beklediği desteği bu defa Roma'dan alamamıştır. Nitekim Roma'ya büyük hediyelerle birlikte bir elçilik heyeti gönderen I. Demetrios ve Orophernes'in savunmasını dinleyen Roma Senatosu, V. Ariarathes'e Kappadokia'yı kardeşi ile birlikte yönetmesi yönünde görüş bildirmiştir. Roma'nın önerisine uyan V. Ariarathes ile Orophernes'in ortak yönetimleri kısa sürmüştür. Nitekim V. Ariarathes bir kez daha krallığını terk ederek Pergamon Krallığı'na sığınmıştır. Pergamon'da güç toplayan V. Ariarathes MÖ 156/155 yılında II. Attalos'un desteğiyle birlikte mutlak ve tek kral olarak tahtını geri kazanmıştır (App. *Mith.* 47. ; Polyb. XXXII. 10-12. ; Diod. XXXI. 30.1 ; 32.1 ; Just. XXXV. 1. ; Zonar. IX. 24. ; Michels, 2013b: 1315; Speidel, 2019: 125; Kaya, 2019: 244; Erkiletlioğlu, 2019: 93). V. Ariarathes daha sonra da Orophernes'in Kappadokia halkından yağmaladığı ve Athena Polias Tapınağı'na teslim ettiği parayı geri istemiştir. Ancak Prieneliler parayı sadece emanet olarak aldıkları Orophernes'e teslim edebileceklerini söyleyince V.

[126] *Eusebes* (Dindar) ve *Philopator* (babaseven) lakaplı V. Ariarathes temel eğitimini dönemin meşhur Yunan aydınlarından almış olup çağdaşları arasında entelektüel sayılabilecek bir kral olarak tanınmıştır. Atina'daki Platon Akademisi'nden mezun olan V. Ariarathes'in bu okuldaki arkadaşlarından biri de Pergamon Kralı II. Attalos idi (Liv. XLII. 19). Kappadokia Kralı V. Ariarathes aynı zamanda dönemin önemli Yunan filozofu Karneadas'tan da ders almıştır (Diog. Laert. IV. 9. 8.). Grek dili, dini ve kültürüne son derece hakim olan V. Ariarathes, saygınlığını kazandığı Atinalılar tarafından fahri vatandaş olarak kabul edilmiştir (*Syll*^{3} 666. ; *IG* II². 3781. ; Magie, 1950: 202, vd. 777, dn.82. ; Tekin, 2007: 158; 2019a: 167; Kaya, 2019: 245). V. Ariarathes aynı zamanda Kappadokia sarayını eğitimli Grek/Hellen vatandaşlarına açmıştır (Diod. XXXI. 19.8. ; Michels, 2013c: 292). Yunan kültürünü ülkesine empoze etmek isteyen V. Ariarathes, Kappadokia'da Panathhenaia Oyunları ile Zeus Soter ve Heracles festivalleri düzenlemiş ve bu nedenle de Atina'da onurlandırılmıştır (*OGIS* 352 ; Diod. XXXI. 19. 7-8. ; Just. XXXVIII. 2. ; Michels, 2009: 133-139 Marek, 2016: 269; Speidel, 2019: 124; Errington, 2017: 276).

Ariarathes Priene'ye saldırmıştır. Bunun üzerine Prieneliler, Kappadokia kralını Roma'ya şikayet etmişlerdir. Netice itibariyle V. Ariarathes saldırılarına son verirken Prieneliler emanet olarak tuttukları parayı Orophernes'e teslim etmişlerdir (*I.Priene* 39. ; *OGIS* 351. ; Polyb. III. 5.2. ; XXXIII. 6. ; McGing, 2003: 77; Hansen, 1971: 131, dn.7. ; McShane, 1964: 187, dn.38. ; Magie, 1950: 969, dn.93. ; Kaya, 2019: 201, vd. 244; Tekin, 2019a: 168).

MÖ 2. yüzyılın ortasına gelindiğinde V. Ariararthes'in idaresindeki Kappadokia iç ve dış siyasette son derece başarılı bir krallık haline gelmiştir. Nitekim taht ortağını saf dışı bırakarak iç siyasette barışı sağlayan V. Ariararthes dış politikada ise Anadolu'daki diğer Hellenistik Krallıklar ile iyi ilişkiler kurmuş ve Roma'nın müttefikliğini kazanmıştır. Bu nedenle V. Ariarathes'in hükümranlık döneminde MÖ 160 yılından itibaren savaşlar ve askeri operasyonlardan ziyade Grek/Hellen kültürünün baskın olduğu kentleşme faaliyetleri ön plana çıkmıştır. Ancak V. Ariarathes için sükunet yılları MÖ 130'da sona ermiştir. Nitekim Ariastonikos Ayaklanması ile mücadele eden müttefiki Roma'ya destek veren V. Ariarathes, MÖ 130 yılında Pergamon'daki savaşta hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle Roma V. Ariarathes'in sadakatinin ödülü olarak Lycaonia, Pamphylia ve Psidia topraklarını Kappadokia Krallığı'na bağışlamıştır (Eutrop. IV. 20. ; Just. XXXVII. 1. ; Strab. XIV. I.38. ; Kallet-Marx, 1996: 109, dn.53. ; Sherwin-White, 1976: 3, dn.7. ; Speidel, 2019: 125; Michels, 2019: 1315; Kaya, 2019: 246-247; Tekin, 2019a: 167; Bahar, 2019: 358; Erkiletlioğlu, 2019: 99).

MÖ 130 yılında hayatını kaybeden V. Ariarathes'in yerine geçmeye aday olan altı oğlundan hiçbiri henüz tahta oturabilecek erişkinliğe ulaşmadığı için Kappadokia Krallığı'nda bir iktidar krizi başlamıştır. Bu nedenle Kraliçe Nysa eşinin ölümünden sonra Kappadokia yönetimini devralmıştır. Ancak zamanla iktidar hırsına kapılan Kraliçe Nysa, krallığı tek başına yönetmek için zehirlediği altı oğlundan beşini öldürmüştür. Nysa'nın en küçük oğlu ise son anda akrabaları tarafından kurtarılmıştır. Prenslerinin öldürüldüğünü öğrenen Kappadokia halkı bir ayaklanma başlatarak Kraliçe Nysa'yı öldürmüşlerdir. Kappadokialılar daha sonra da V. Ariarathes'in hayatta kalan son oğlunu VI. Ariarathes (MÖ 130-116) adıyla tahta oturtmuşlardır. Yaşanan bu gelişmelerden siyasi çıkar sağlamak isteyen Nysa'nın ağabeyi ve Pontos Kralı VI. Mithridates, Kappadokia topraklarına girerek krallığını güvence altına aldığı yeğeni VI. Ariarathes'i kızı Laodike ile evlendirmiştir (Just. XXXVII. 1.; App. *Mith*. 10. ; Mem. 30.1. ; Magie, 1950: 194; Sherwin-White, 1984: 97; Michels, 2013b: 1315; Speidel, 2019: 125; Ballesteros Pastor, 2019: 107; Bosch, 1943: 109; Arslan, 2007b: 70; Kaya, 2019: 233, vd. 247-248; Bahar, 2019: 358; Tekin, 2019a: 168; Erkiletlioğlu, 2019: 100; Arslan-Bulut, 2017: 54). VI. Mithridates bu evlilik sayesinde Kappadokia'yı kendisine bağlı bir krallık VI. Ariarathes'i ise himayesindeki uydu kral olarak yönetmeyi amaçlamıştır. Ancak *Epiphanes* (Şanlı) ve *Philopator* (Babaseven) lakaplı VI. Ariarathes bağımsız bir kral olarak Kappadokia'nın iç siyasetine VI. Mithridates'in müdahil olmasına izin vermemiştir. Bunun üzerine VI. Mithridates, Kappadokialı bir soylu olan Gordios'u kullanarak suikast düzenlediği VI. Ariarathes'i öldürtmüştür (Just. XXXVIII. 1.1. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 38. ; Kallet-Marx, 1996: 243; Speidel, 2019: 125; Arslan, 2007b: 95, dn.426. ; Kaya, 2019: 233, vd. 248; Bahar, 2019: 358; Tekin, 2019a: 168).

Hayatını kaybeden VI. Ariarathes'in yerine oğlu ve halefi olan VII. Ariarathes (MÖ 116-101) geçmiştir. Ancak VI. Ariararthes henüz küçük yaşta olduğundan Kappadokia'yı bir süreliğine kral naibi olarak Laodike yönetmiştir (Just. XXXVIII. 1.1. ; Magie, 1950: 203; Sullivan, 1990: 39; Kallet-Marx, 1996: 244; Arslan, 2007b: 95, dn.426. ; Speidel, 2019: 125; Kaya, 2019: 233, vd. 248-249; Bahar, 2019: 358; Tekin, 2019a: 168). Böylece Pontos Kralı VI. Mithridates kardeşi Laodike sayesinde Kappadokia'yı ele geçirme hayaline yaklaşmıştır. Ancak VI. Mithridates'in planlarının farkına varan Laodike önce eşinin katili ve ağabeyinin sadık adamı Gordios'u kovmuş ardından da Bithynia Kralı III. Nikomedes'i Kappadokia'ya davet ederek onunla evlenmiştir. Laodike daha sonra ise Kappadokia'nın güvenliği için *Eusebeia/Mazaka*'da (Kayseri) bir garnizon bırakan eşi III. Nikomedes ile birlikte Bithynia'ya dönmüştür (Just. XXXVIII. 1.2-4. ; *OGIS* 345. ; Mastrocinque, 1999: 10-11; McGing, 1986a: 83; Sherwin-White, 1984: 105; Magie, 1950: 203; Harder-Mehl-Karttunen, 2005: 232; Harris, 1890: 865; Daux, 1933: 81b.; Glew, 1987: 24; Bora, 2018: 26-29; Kaya, 2019: 221, 249, 344; Arslan, 2007b: 97; Speidel, 2019: 125; Bahar, 2019: 358; Tekin, 2019a: 168). Bu evliliğe ve kardeşinin ihanetine öfkelenen

VI. Mithridates ise MÖ 102 yılında bölgedeki Bithynia garnizonunu yok ederek Kappadokia'yı işgal etmiş ve yeğeni VII. Ariarathes'i Kappadokia kralı ilan etmiştir (Just. XXXVIII. 1.3. ; Magie, 1950: 194; Sullivan, 1990: 39; Kallet-Marx, 1996: 244; Speidel, 2019: 126; Arslan, 2007b: 97; Kaya, 2019: 233, 249; Bahar, 2019: 358; Tekin, 2019b: 169; Arslan-Bulut, 2017: 55). Ancak tıpkı babası gibi VII. Ariararthes de Kappadokia'da başka bir kralın söz hakkı olmasına müsaade etmemiştir. Bu nedenle VI. Mithridates MÖ 101 yılında yeğeni VII. Ariarathes'i öldürerek Kappadokia Krallığı'nı ele geçirmiştir (Just. XXXVIII 1.6-9. ; Mem. 30.1. ; Arslan, 2007b: 97-98; Kaya, 2019: 222, 250, 344; Tekin, 2019a: 169; Speidel, 2019: 126; Errington, 2017: 279; Erkiletlioğlu, 2019: 103-109).

VII. Ariarathes'in ardından Kappadokia'da kurmak istediği yönetimine meşruiyet kazandırmak isteyen VI. Mithridates dokuz yaşındaki oğlunu IX. Ariarathes adıyla Kappadokia tahtına oturturken sadık adamı Gordios'u kral naibi olarak tayin etmiştir (Just. XXXVIII. 1.7-10. ; Mem. 30. 1. ; Pomp. Trog. *Prolog*. 38. ; Magie, 1950: 203; Head, 1887: 751; Reinach, 1888: 39; Wroth, 1964: xxx. ; Michels, 2013b: 1316; Speidel, 2019: 126; Arslan, 2007b: 99; Kaya, 2019: 251; Tekin, 2019a: 169; Arslan-Bulut, 2017: 55). Ancak Kappadokialı soylular VI. Mithridates'in oğlunu ve Gordios'u *Eusebeia/Mazaka*'dan (Kayseri) kovarak VII. Ariarathes'in kardeşi VIII. Ariarathes'i Kappadokia kralı ilan etmişlerdir. Bunun üzerine VI. Mithridates Kappadokia'ya girerek VIII. Ariarathes'i tahttan indirmiş ve Kappadokia'dan kovmuştur. VIII. Ariarathes'in MÖ 96 yılında hastalanarak hayatını kaybetmesiyle birlikte Ariarathes Hanedanlığı da sona ermiştir (Just. XXXVIII. 2.2. ; Speidel, 2019: 125; Arslan, 2007b: 101; Kaya, 2019: 251; Bahar, 2019: 358; Tekin, 2019a: 169; Erkiletlioğlu, 2019: 109-110). Böylece VI. Mithridates, IX. Ariarathes unvanlı oğlunu bir kez daha Kappadokia kralı ilan etmiştir (Just. XXXVIII. 1.6-10. ; Glew, 1987: 23, vd. ; Magie, 1950: 203; Speidel, 2019: 126; Kaya, 2019: 222-223; Arslan, 2007b: 97; Bahar, 2019: 358; Tekin, 2019a: 169; Erkiletlioğlu, 2019: 110). Ancak bu sırada Bithynia Kralı III. Nikomedes, VI. Ariarathes'in üçüncü oğlu olduğunu iddia ettiği bir kişiyi Roma'ya göndererek Kappadokia'yı ele geçirmek istemiştir. Nitekim VI. Ariarathes'in eski eşi Laodike, Roma Senatosu'nun huzuruna çıkarak yeni eşi II. Nikomedes'in iddialarını desteklemiştir. III. Nikomedes ve Laodike ayrıca Kappadokia tahtında IX Ariarathes adıyla oturan kişinin aslında VI. Mithridates'in öz oğlu olduğunu senatörlere bildirmişlerdir. VI. Mithridates ise Gordios'u Roma'ya göndererek IX. Ariarathes'in kendisinin değil Aristonikos Ayaklanması sırasında yaşamını yitiren V. Ariarathes'in oğlu olduğunu söylemiştir. İki tarafın da iddialarının asılsız olduğunu anlayan Roma Senatosu MÖ 96 yılında çıkardığı bir kararname ile VI. Mithridates'in boşaltmasını emrettiği Kappadokia'yı özgür bölge ilan etmiştir (Just. XXXVIII. 2.1-7. ; Strab. XII. 2.11. ; Kallet-Marx, 1996: 247; Magie, 1950: 204; Harris, 1890: 865; Speidel, 2019: 126; Bosch, 1943: 112; Kaya, 2019: 223-252; Arslan, 2007b: 102; Errington, 2017: 278; Tekin, 2019b: 169; Erkiletlioğlu, 2019: 110-111).

2.6.2.2. Ariobarzanes Hanedanlığı Döneminde Kappadokia Krallığı (MÖ 96 - 33)

Özgür statülü bölge haline gelen Kappadokia'da halk demokrasi rejimini reddederek kendilerini yönetecek bir kral tayin etmeleri hususunda Roma'dan talepte bulunmuşlardır. Roma Senatosu ise Kappadokia halkının kendi krallarını seçmekte özgür olduklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Kappadokialılar soylu Ariobarzanes'i (MÖ 96-63) kral olarak seçmişlerdir (Strab. XII. 2.11. ; Just. XXXVIII. 2.8. ; Speidel, 2019: 126; Arslan, 2007b: 102-103; Kaya, 2019: 252-253, vd. 345; Bahar, 2019: 358; Tekin, 2019a: 169; Errington, 2017: 279; Arslan-Bulut, 2017: 55; Erkiletlioğlu, 2019: 112). Kappadokia'yı ele geçirme arzusundan vazgeçmeyen ve bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden VI. Mithridates bu isteğini Roma'yı karşısına almadan gerçekleştirmenin yolunu bulmuştur. Nitekim VI. Mithridates kızı Kleopatra ile evlendirdiği Armenia Kralı II. Tigranes'i Kappadokia'ya saldırması için kışkırtmıştır. Zira Pontos kralının planı işe yaramış ve II. Tigranes MÖ 95 yılında Kappadokia'yı işgal etmiştir. Kappadokia'nın meşru kralı I. Ariobarzanes kaçarak Roma'ya sığınmıştır. VI. Mithridates ise bir kez daha IX Ariarathes unvanlı oğlunu Kappadokia kralı, Gordios'u ise kral naibi ilan etmiştir (Just. XXXVIII. 3.1-2. ; App. *Mith*. 10. ; Mem. 43. 2. ; Olbrycht, 2009: 173; Rostovtzeff-Ormerod,

1932: 237; Bosch, 1943: 113; Arslan, 2007b: 103; Kaya, 2019: 253, 346; Tekin, 2019a: 170). Ancak *praetor* (yüksek devlet memuru) rütbeli Lucius Cornelius Sulla, Roma Senatosu'ndan aldığı yetkiyle Kappadokia topraklarını işgalden kurtarmış ve I. Ariobarzanes'i yeniden tahtına oturtmuştur (Liv. *Per.* 70. ; Plut. *Sull*. V. 3-6. ; App. *Mith.* 57. ; Front. *Str*. I. 5.18. ; Vell. Patt. II. 24.3. ; Just. XXXVIII. 3.3. ; Arnaud, 1991: 55, vd. ; Sherwin-White, 1977a: 173, vd. ; Sherwin-White, 1977b: 72; Brennan, 1992: 105, vd. ; Sumner, 1978: 395, vd. ; McGing, 1986a: 78; Magie, 1950: 206; Michels, 2013b: 1316; Speidel, 2019: 127; Bosch, 1943: 113; Arslan, 2007b: 104-105; Kaya, 2019: 253, 346; Tekin, 2019a: 170; Errington, 2017: 279; Erkiletlioğlu, 2019: 113).

Philoromaios (Roma dostu) unvanlı I. Ariobarzanes, Roma'nın koruması altında MÖ 91 yılına kadar Kappadokia'yı sükunet içinde yönetmiştir. Ancak MÖ 91 yılında Roma'da başlayan ve tarihe *Bellum Italicum* (Sosyal Savaş) adıyla geçen iç savaş nedeniyle Kappadokia toprakları yeni bir işgale açık hale gelmiştir. Nitekim Roma MÖ 88 yılına kadar sürecek olan bu iç savaş nedeniyle Küçük Asya siyasetine müdahil olamamıştır. Bu durumu fırsata çeviren VI. Mithridates, komutanları Bagoas ve Mithraas idaresindeki bir orduyla MÖ 90 yılında Kappadokia'yı işgal etmiştir. Tahtını bir kez daha kaybeden I. Ariobarzanes kaçarak Roma'ya sığınırken VI. Mithridates ise IX. Ariarathes unvanlı oğlunu yine ve yeniden Kappadokia tahtına oturtmuştur (App. *Mith*. 10. ; 57-58. ; Mem. 30. 3. ; Liv. *Per*. 76. ; Flor. *Epit*. I. 40.4. ; Licin. XXXV. 89-90. ; Eutr. V. 5.1-2. ; Oros. *Hist*. VI. 1.29. ; VI. 2.1. ; Fest. *Brev*. XI str. 13-16. ; Arslan, 2007b: 107; Bosch, 1943: 112; Kaya, 2019: 253-254, vd. 347; Tekin, 2019a: 170). İtalya'daki iç savaşa son veren Roma'nın MÖ 90/89 yılında Küçük Asya'ya gönderdiği elçilik heyetine öncülük eden Manius Aquillius, VI. Mithridates'in Kappadokia'daki işgaline son vermiş ve I. Ariobarzanes'e tahtını iade etmiştir (App. *Mith*. 11. ; Cass. Dio, XXXI. 99.2. ; Cic. *De Orat*. III. 229. ; Plut. *Sull*. V. 4-6. ; Liv. *Per*. 70,74,76 ; Just. XXXVIII. 3.1-4. ; Licin. XXXV. 85-94. ; Sherwin-White, 1984: 112; 1977b: 72, dn.70-71. ; Sullivan, 1990: 34; Broughton, 1952: 35-36; Bosch, 1943: 113; Arslan, 2007b: 108; Kaya, 2019: 223-224, 254, 347; Tekin, 2019a: 158).

Roma ve Pontos Krallığı arasında başlayan "Mithridates Savaşları" nedeniyle mücadelenin tarafları dışında Küçük Asya'da en çok mağdur olan hükümdar Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes olmuştur. Nitekim bu mücadelenin ilk serisi olan ve MÖ 89-85 yılları arasında gerçekleşen Birinci Mithridates Savaşı nedeniyle toprakları VI. Mithridates tarafından işgal edilen Ariobarzanes kaçarak Roma'ya sığınmıştır. Ancak bu ilk savaşı kazanan Sulla'nın Dardanos Anlaşmasıyla birlikte elde ettiği diplomatik başarı sayesinde I. Ariobarzanes krallığına yeniden kavuşmuştur. Zira bu antlaşma gereği Roma'daki sürgün hayatı sona eren I. Ariobarzanes MÖ 85 yılında Sulla'nın komutanlarından Gaius Scribonius Curio'nun güvencesinde Kappadokia'ya dönerek tahtına yeniden oturmuştur (Plut. *Sull*. 14.7. ; App. *Mith*. 39. ; Magie, 1950: 233, dn.2. ; Broughton, 1952: 56; Rostovtzeff-Ormerod, 1932: 259; Kaya, 2019: 254; Tekin, 2019a: 170). Kappadokia Krallığı MÖ 83-81 yılları arasında gerçekleşen İkinci Mithridates Savaşı'ndan ise siyasi ve diplomatik olarak karlı çıkmıştır. Nitekim Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes, İkinci Mithridates Savaşı'nı sona erdiren antlaşmanın muhataplarından biri olmuştur. Öyle ki Roma ve Pontos Krallığı arasındaki Dardanos Anlaşması'na devam edilmesi için Sulla tarafından Küçük Asya'ya gönderilen Aulus Gabinius'un talebiyle VI. Mithridates Kappadokia topraklarına saldırılarına son vermiştir. VI. Mithridates ayrıca dört yaşındaki kızı Athenaïs Philostorgos'u Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes'in kendisiyle aynı adı taşıyan oğlu ile nişanlayarak bu anlaşmayı akrabalık bağı ile mühürlemiştir (App. *Mith*. 66. ; McGing, 1986a: 135; Reinach, 1975: 304; Sherwin-White, 1984: 151; Magie, 1950: 245, dn.40. ; Ballesteros Pastor, 2019: 112; Arslan, 2007b: 283). Ancak Sulla'nın ölümünden sonra zaten yazılı olmayan Dardanos Anlaşması'nın hiçbir hükmü kalmamış ve MÖ 74-63 yılları arasında gerçekleşen Üçüncü Mithridates Savaşı'nın fitili yine Kappadokia topraklarında ateşlenmiştir. Nitekim VI. Mithridates tarafından kışkırtılan Armenia Kralı II. Tigranes MÖ 78 yılında Kappadokia Krallğı'nın başkenti *Eusebeia/Mazaka*'yı (Kayseri) işgal etmiştir. I. Ariobarzanes ise beşinci defa kaçarak Roma'ya sığınmıştır. II. Tigranes ele geçirdiği yaklaşık 300.000 Kappadokialı esiri Armenia'ya göndererek onları yeni başkenti *Tigranokerta*'nın (Tigranes'in kenti) inşaatında kullanmıştır. Ancak MÖ 69 yılında Romalı general Lucius Licinius Lucullus Armenia'ya bir sefer düzenleyerek II. Tigranes'i mağlup etmiş ve esir olan Kappadokialıları yurtlarına geri göndermiştir (Strab. XII. 2. 9. ; Plut. *Luc*. 29.4. ;

App. *Mith*. 67. ; Plontke-Luening, 2015: 118, vd. ; Magie, 1950: 321, vd. 356; Kaya, 2019: 254-255; Arslan, 2007b: 288-289; Tekin, 2019a: 170). MÖ 67 yılında VI. Mithridates ve damadı II. Tigranes tarafından altıncı kez krallığı ele geçirilen I. Ariobarzanes ise Lucullus'un yerine tayin edilen Romalı general Pompeius sayesinde MÖ 66 yılında yedinci kez Kappadokia tahtına geri oturmuştur. Üstelik VI. Mithridates'in son savaşın ardından intihar etmesiyle birlikte Roma gibi I. Ariobarzanes de büyük bir düşmanından kurtulmuştur. Mithridates Savaşları boyunca sadık bir müttefik olduğundan dolayı Roma'nın Anadolu'daki eyaletlerinin valisi Pompeius mükafat olarak Kilikia, Lycaonia ve Armenia bölgelerindeki bazı kentleri I. Ariobarzanes'in yönetimine bırakmıştır (Plut. *Pomp*. 33.5. ; Diod. XL. 4. ; App. *Mith*. 105. ; 114. ; Oros. *Hist*. VI. 4. 9. ; Cas. Dio, XXXVI. 53. ; Speidel, 2019: 127; Kaya, 2019: 255; Arslan, 2007b: 468; Tekin, 2019a: 170; Errington, 2017: 285; Arslan-Bulut, 2017: 56).

Mithridates Savaşları'nın sona ermesiyle birlikte Kappadokia tahtına I. Ariobarzanes'in oğlu ve halefi olan *Philopator* (Babaseven) lakaplı II. Ariobarzanes (MÖ 63-52) geçmiştir (Head, 1887: 751; Reinach, 1888: 61; Wroth, 1964: xxxıı. ; Kaya, 2019: 255; Bahar, 2019: 359; Tekin, 2019a: 170; Erkiletlioğlu, 2019: 127). Hakkında sahip olduğumuz sınırlı bilgilere göre Hellen kültürü ile yetişmiş olan II. Ariobarzanes'e ve oğullarına Atinalılar tarafından vatandaşlık verilmiştir (*OGIS* 354-355. ; *IG* II² 1039. ; 3426. ; *SEG* 22. 110. ; 29. 124. ; Sullivan, 1980: 1136; Speidel, 2019: 127; Arslan-Bulut, 2017: 56). MÖ 52/51 yılında siyasi rakipleri tarafından öldürülen II. Ariobarzanes'in yerine oğlu ve halefi olan *Eusebes* (Dindar) ve *Philoromaios* (Roma dostu) lakaplı III. Ariobarzanes (MÖ 52-42) geçmiştir (*OGIS* 356; Head, 1887: 751; Reinach, 1888: 62; Wroth, 1964: xxxııı. ; Speidel, 2019: 127; Kaya, 2019: 255; Bahar, 2019: 359; Tekin, 2019a: 171; Erkiletlioğlu, 2019: 128; Arslan-Bulut, 2017: 56). Aynı tarihlerde Roma'nın Kilikia Eyaleti valiliğini yapan Cicero MÖ 51 yılında Komana rahibi Arkhelos tarafından III. Ariobarzanes'e düzenlenen suikastın önüne geçmiştir (Cic. *Famil*. 15. 4.6. ; App. *Mith.* 121. ; Strab. XII. 3.35. ; Speidel, 2019: 127; Tekin, 2019a: 171). Bu sırada Roma'da yaşanan iç savaşta Caesar'a karşı Pompeius'u destekleyen III. Ariobarzanes kaybeden tarafta yer almıştır. Ancak Caesar her şeye rağmen bağışladığı III. Antiokhos'un sadakatini kazanmak için Küçük Armenia topraklarının bir bölümünü Kappadokia'ya bağışlamıştır (Cic. *Att*. 6.1.3. ; Caes. *BC*. 3. 4.3. ; Flor. *Epit*. II. 13.5. ; Cas. Dio, 41. 63.3. ; Tekin, 2019a: 171; Speidel, 2019: 127). III. Ariobarzanes MÖ 44 yılında Caesar'ı öldüren ve ardından da triumvirlere savaş açan *liberator* (kurtarıcı) unvanlı Marcus Junius Brutus ve Gaius Cassius Longinus'a destek vermediği için MÖ 42 yılında ikincisi tarafından öldürülmüştür (App. *BC*. 4. 63. ; Cass. Dio, 47. 33. ; Kaya, 2019: 255; Tekin, 2019a: 171; Bahar, 2019: 359; Erkiletlioğlu, 2019: 130; Arslan-Bulut, 2017: 56). Hayatını kaybeden III. Ariobarzanes'in yerine Aiobarzanes Hanedanlığı'nın son üyesi olan kardeşi *Eusebes* (Dindar) ve *Philadelphos* (Kardeşseven) lakaplı X. Ariarathes (MÖ 42-36) geçmiştir (Head, 1887: 752; Reinach, 1888: 64; Wroth, 1964: xxxııı. ; Kaya, 2019: 255; Tekin, 2019a: 171; Erkiletlioğlu, 2019: 130). Ancak hükümranlığı uzun sürmeyen X. Ariarathes MÖ 36 yılında Roma triumviri Marcus Antonius tarafından öldürülmüş ve böylece Ariobarzanes Hanedanlığı sona ermiştir (Marek, 2016: 306; Sullivan, 1980: 1147-1149; Speidel, 2019: 127; Kaya, 2019: 255; Tekin, 2019a: 171; Arslan-Bulut, 2017: 56).

2.6.2.3. Son Kral Arkhelaos ve Kappadokia Krallığı'nın Sonu (MÖ 36-MS 17)

X. Ariarathes'in öldürülmesinden sonra yerine *Philopatris* (Vatansever) ve *Ktistes* (Kurucu) lakaplı Arkhelaos geçmiştir. Arkhelaos MÖ 51 yılında III. Ariobarzanes'e suikast düzenleyen Komana rahibi Arkhelaos'un oğlu olup annesi Glaphyra ile ilişki yaşayan Marcus Antonius tarafından Kappadokia tahtına oturtulmuştur (Syme, 1939: 260; Michels, 2013a: 629-630; 2013b: 1316; Ferrary, 2001: 809; Head, 1887: 752; Reinach, 1888: 66; Wroth, 1964: xxxııı. ; Speidel, 2019: 127; Kaya, 2019: 255; Tekin, 2019a: 171; Bahar, 2019: 359; Erkiletlioğlu, 2019: 134; Arslan-Bulut, 2017: 56). Ancak Arkhelaos MÖ 2 Eylül 31 yılındaki Actium Savaşı'nda Marcus Antonius'a ihanet etmiş ve Augustus'un safına geçerek kazanan tarafta yer almıştır (Plut. *Ant*. 61. ; Speidel, 2019: 128; Kaya, 2019: 256; Tekin, 2019a: 171; Bahar, 2019: 359; Arslan-Bulut, 2017: 56). Bunun üzerine Arkhelaos'un Kappadokia'daki hükümranlığı Augustus tarafından resmen tanınmıştır. Augustus ayrıca Actium Savaşı'ndan sonra da kendisine sadakati

devam eden Arkhelaos'u ödüllendirmiş ve MÖ 20 yılında Küçük Armenia ile *Kilicia Trakheia*'yı (Dağlık Kilicia) Kappadokia sınırlarına dahil etmiştir (Marek, 2010: 319-320; Jones, 1971: 177; Speidel, 2019: 128; Kaya, 2019: 256; Tekin, 2019a: 171; Bahar, 2019: 359; Erkiletlioğlu, 2019: 135; Arslan-Bulut, 2017: 56). Buna karşılık Arkhelaos ise onurlandırmak istediği Augustus'un adına ithafen yeni Kappadokia başkenti olan Kilikia şehri Elaiussa'nın adını *Sebaste* /*Sebastus* (Grekçe: Σεβαστή - Latince: Augusta), eski başkent *Eusebeia/Mazaka*'nın (Kayseri) ismini ise Kaisareia olarak değiştirmiştir. Arkhelaos ayrıca Garsaura şehrinin ismini kendi adına ithafen *Arkhelais* (Aksaray) olarak değiştirmiştir (Strab. XII. 2.7. ; Jones, 1971: 207; Speidel, 2019: 128; Tekin, 2019a: 171; Head, 1887: 752; Reinach, 1888: 69; Wroth, 1964: xxxıv. ; Bahar, 2019: 356). Selefleri gibi eğitimli bir Hellenistik kral olan Arkhelaos kıymetli taşlar ve mineraller ile tarım ve hayvancılık üzerine iki önemli eser kaleme almıştır (Varro, *De re Rustica* II. 3.5. ; Plin. *NH*. VIII. 76.203. ;81.218. ; XVIII. 5.22. ; XXXVII. 11.46. ; XXXVII. 25.95. ;XXXVII. 30.104. XXXVII. 32.107. ; Speidel, 2019: 128). Hükümdarlığının son yıllarında kendi halkı tarafından hakkında suçlamalarda bulunulan 70 yaşındaki Arkhelaos'un sağlık sorunlarının da artması üzerine Augustus Kappadokia'ya geçici olarak *rector* (yönetici) göndermiştir (Suet. *Aug*. 48. ; Suet. *Tib*. 8. ; Joseph. *AJ*. 16. 8.6. ; Joseph. *BJ*. 1. 25.4. ; Cass. Dio, 57. 17.3-5. ; Speidel, 2019: 128; Tekin, 2019a: 171). Augustus'un ölümünden sonra itibarı iyice azalan Arkhelaos hakkındaki suçlamalardan yargılanmak üzere Tiberius tarafından Roma'ya çağrılmıştır. Ancak yaşlı kralın yargılanmaya ömrü yetmemiş ve MS 17 yılında hayatını kaybetmiştir (Suet. *Tib.* 37. ; Cass. Dio, 57. 17.3-5. ; Tac. *Ann.* 2. 42.2. ; Michels, 2013b: 1316; Speidel, 2019: 128; Tekin, 2019a: 171; Kaya, 2019: 256; Erkiletlioğlu, 2019: 137; Arslan-Bulut, 2018: 56). Arkhelaos'un ölümünün ardından Kappadokia toprakları Roma tarafından *Provincia Cappadocia* (Kapadokya Eyaleti) olarak tanzim edilmiş ve böylece Hellenistik Kappadokia Krallığı tarihi sona ermiştir (Tac. *Ann*. 2. 56. ; Vell. Patt. II. 39. ; Michels, 2013b: 1316-1317; Speidel, 2019: 128; Tekin, 2019a: 171; Kaya, 2019: 256; Bahar, 2019: 359. ; Erkiletlioğlu, 2019: 137; Arslan-Bulut, 2017: 56).

SONUÇ

Anadolu tarihte sayısız etnik topluluğu ve bunların tüm kültür ürünlerini bünyesinde toplamış dünyadaki sayılı coğrafyalardandır. Türkiye Cumhuriyeti ve onun vatandaşları olarak bizler ise bu kendine özgü zengin tarih hazinesinin bugün "tek" resmî mirasçılarıyız.

İnsanlığın ve tarihin bize emanet etmiş olduğu böylesine ağır bir mirasın elbette bir anlamı, sorumluluğu ve amacı vardır. Bu nedenle Anadolu'nun tarihsel mirasına bir bütün olarak sahip çıkmak, korumak, araştırmak ve tanıtmak ülkemizdeki tarih bilimcilerin ana ilkesi olmalıdır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları için ülkenin geçirmiş olduğu tarih evrelerine bu tür bir bilinçle sahip çıkmak yalnızca bir "kültür ve bilim toplumu" olmanın bir gereği değil aynı zamanda üzerinde yaşanan toprağa "vatan" gözüyle bakmanın da bir vecibesidir.

Çalışmamızda da bahsettiğimiz üzere Hellenistik Dönem Anadolu'sunda etnik kökene dayalı çok sayıda siyasi unsur (imparatorluk, krallık, kent devletleri vs.) bulunuyordu. Anadolu'nun bu siyasi aktörleri, Romalılar tarafından büyük bir dünya devletinin eyaletlerine dönüştürülerek yönetilmiştir. Bu durum Bizans, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde de fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Anadolu'nun tümünü kapsayan ulusal ilk politik birlik ise ancak 20. yüzyılda Mustafa Kemal ATATÜRK gibi deha sahibi bir devlet adamı tarafından gerçekleştirilebilmiştir. Bunun değer ve anlamını Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak bilimsel temellere oturtmak ve tarihsel yapımızı yeterince bilmeyen ya da onu göreceli yorumlardan tanıyan toplumlara bunu tutarlı, objektif bir dille anlatmak zorundayız. Bu nedenle de ilk olarak bu politik birliğin toplumumuzun düşünüş biçimine de yansıtılması yani "ortak tarih" bilincinin oluşturulması gerekmektedir. Kısacası Hatti'den Hellenistik Krallıklara, akabinde Roma'dan Osmanlı'ya ve oradan da payidar Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar olan "milli tarih" bilinci yaratmak zorundayız. Ancak bu yapıldığı takdirde mevcut politik birliğe özgün bir kültürel kimlik kazandırılması mümkün olacaktır. Ve böylece dünya ile bütünleşme sürecine girmiş bulunan bugünkü Türkiye, kültürel değerler ve düşünce sistemlerinin büyük bir kısmı Anadolu kökenli olan Batı ile ortak paydada buluşmuş olacaktır.

İşte bu vizyon ve misyonun bizce en önemli halkalarından biri Hellenistik Dönemdir. Çalışmamızda Roma tarihinin prangalarına hapsedilmiş olan Hellenistik Anadolu Tarihini yukarıda vurguladığımız değer yargıları ve akademik bakış açısıyla özgürlüğüne kavuşturabilmiş olmayı temenni ediyoruz. Zira hayalleri Makedonya'ya sığmayan İskender'in yarattığı Hellenistik Dünya'yı özgün anlatımlardan soyutlayıp belli kalıplara sokmak büyük bir hatadır. Kendi konjonktüründen bakıldığında Hellenistik Anadolu'nun hedeflediğimiz milli tarih bilincindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Böylece yaklaşık 2300 yıl önce Doğu ve Batı uygarlıklarının homojen yaşam merkezi olarak Hellenistik Dönem Anadolu'sunda tohumları atılan kültür birliğinin filizleri, günümüzde ortak değerlerini kaybeden Anadolu topluluklarında yeniden yeşerecektir.

Kuruluş yıllarını Hükümdarlık Era'sı olarak belirleyen ve geçmişine sahip çıkan Hellenistik Kralların siyasi iradeleri günümüz Türkiye'sinin yöneticilerine kılavuz olacaktır. Hellenistik Anadolu Kraliçelerinin modern dünyadaki erkek egemen toplumun aksine siyasette son derece aktif olduğu anlaşılacak ve günümüz kadınlarına rol model olacaklardır. Anadolu'nun kentleşme ve mimari tarihine büyük katkıları olan Hellenistik Anadolu Krallıklarının inşa ettikleri ve bazıları UNESCO dünya mirası listesinde yer alan tarihi alanların üzerine bina inşa etmekten vazgeçilecektir. Hellenistik Anadolu Krallıklarına ait arkeolojik kalıntıların yurt dışına kaçırılmasının önüne geçilmesi adına sosyal farkındalık sağlanacak ve mirasımız olan bu eserler bulundukları yerlerdeki müzelerde sergilenecektir. Temennide kalmaması dileğiyle…

KAYNAKÇA

Ammianus Marcellinus. (2000). *Rerum Gestarum Libri*. Kullanılan Metin: *Ammianus Marcellinus. The Res Gestae, the Roman History.* I-III. (Çev. J. C. Rolfe), London-New York: The Loeb Classical Library.

Ampelius, L. (1935.). *Liber Memorialis*. Kullanlan Metin: *Lucii Ampelii Liber Memorialis.* (Çev. E. Assmann), Lipsiae: B.G. Teubneri.

Apollodorus. (1805). *Bibliotheque D'Apollodore L'Athenien* (Cilt 1). (Çev. E. Clavier), Paris: De L'Imprimerie de Delance et Lesueur.

Apollonius Rhodios. (1990). *Argonautica*. Kullanlan Metin: *The Argonautica*. (Çev. R. C. Seaton), London - New York: The Loeb Classical Library.

Appianos. (1912-1913). *Rhomaika.* Kullanlan Metin: *Appian's Roman History I-IV.* (Çev. H. White), London-New York: The Loeb Classical Library.

Arrianos. (1996-1997). *Alexandrou Anabasis.* Kullanılan Metin: *Arrian, I-II.* (Çev. E. Iliff Robson), London-Cambridge: The Loeb Classical Library.

Arrianos. (2005). *İskender'in Seferleri.* (Çev. M. Mete), İstanbul: İdea Yayınevi.

Athenaeus. (1951). *Deipnosophiston*. Kullanlan Metin: *The Deipnosophists of Athenaeus* (Çev.C. B. Gulick), London-New York: The Loeb Classical Library.

Augustine, S. (1950). *The City of God*. (Transl. M. Dods). New York : Modern Library.

Augustinus. (1877). *De Civitate Dei.* Kullanılan Metin: *Sancti Aurelii Augustini De Civitate Dei*. Vol. I. Lib. I-XIII. (Ed. B. Dombart). Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri.

Byzantios, S. (1893). *Stephani Byzantii, Etnikon.* (Ed. A. Westermann), Lisbae: B. G. Teubneri.

Byzantios, S. (2006). *Stephani Byzantii Ethnica,* Volumen I: Alpha – Gamma. (Çev. M. Billerbeck), Berlin-New York: Walter de Gruyter.

Byzantios, S. (2011). *Stephani Byzantii Ethnica,* Volumen II: Delta – Iota. (Çev. M. Billerbeck), Berlin-New York: Walter de Gruyter.

Caesar, J. (1958). *Bellum Civile*. Kullanlan Metin: *Caesar, The Civil Wars.* (Çev. A. G. Way), Londra-Cambridge: The Loeb Classical Library.

Caesar. J. (1955). *Bellum Alexandrum.* Kullanlan Metin: *Caesar, Alexandrian, Afriacan and Spanish Wars.* (Çev. A. G. Way), Londra-Cambridge: The Loeb Classical Library.

Callimachus. (1921). *Hymns and Epigrams. Lycophron, Aratus.* (Çev. G. R. Alexander William Mair), London: William Heinemann - New York: G, P. Putnam's Sons.

Cassiodorus. (1861). *Chronica*. Kullanılan Metin: *Die Chronik des Cassiodorus Senator Vom J. 519 N. Chr.* (Edit. T. Mommsen, Dü.) Leipzig.

Cicero. (1911). *De Provinciis Consularibus.* Kullanılan Metin: *De Provinciis Consularibus*. (Çev. W. Peterson), London-New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (1923). *Oratio de Haruspicum Responsis.* Kullanılan Metin: *The Speech Concerning the response of Soothsayers.* (Çev. H. N. Watts), Londra-New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (1926). *Orationes Philippicae.* Kullanılan Metin: *The Philippics of Cicero.* (Çev. W. C. Kerr), Londra-New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (1927). *Pro Lege Manilia/ Oraitiode Impero Cn. Pompei.* Kullanılan Metin: *The Speech on the Appointtment of Gnaeus Pompeius.* (Çev. H. G. Hodge), Londra-New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (1927-1931). *Epistulae ad Familiares.* Kullanılan Metin: *Epistulae ad Familiares. Letters to his Friends.* (Çev. W. G. Williams), Londra- New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (1931). *Pro Rege Deiotaro.* Kullanılan Metin: *The Speech on Behalf of King Deiotarus.* (Çev. N. H. Watts), Londra-New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (1959). *Oratio pro L. Flacco.* Kullanılan Metin: *The Speech in Defence of Lucius Flaccus.* (Çev. L. E. Lord), Londra-New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (1959-1960). *In Verrem.* Kullanılan Metin: *The Verrine Orations.* (Çev. L. H. Greenwood), London - New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (1960, 1961, 1962). *Epistulae ad Atticum.* Kullanılan Metin: *Cicero, Letters to Atticum, I-III.* (Çev. E. O. Winsted), Londra-New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (1960-1962). *Epistulae ad Atticum*. Kullanılan Metin: *Letters to Atticus* (Cilt I-III). (Çev. E. O. Winstedt), London-New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (1967). *de Oratore*. Kullanılan Metin: *De Oratore I-II.* (Çev. H. Rackham), London - New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (1972). *De Narura Deorum.* Kullanılan Metin: *De Natura Deorum*. (Çev. H. Rackham), London - New York: The Loeb Classical Library.

Cicero. (2006). *De Narura Deorum Tanrıların Doğası.* (Ç. Mezilcioğlu, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Crispus, C. S. (1903). *The Bellum Catilinae.* (Edit. C. G. Herbermann) Boston: B.H. Sanborn.

Curtius Rufus. (1946). *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*. Kullanlan Metin: *History of Alexander,* (Çev. J. C. Rolfe), London - New York: The Loeb Classical Library.

Dante Alighieri. (1903). *Inferno*. Kullanılan Metin: *The Inferno of Dante Alighieri*.(Ed. I. Gollancz). London: J.M. Dent and Co.

Dante Alighieri. (1984). *The Divine Comedy: Volume 1: Inferno*.(Transl. M. Musa). New York: Penguin Classics.

Dio, C. (1914-1927). *Rhomaika.* Kullanılan Metin: *Roman History I-IX.* (Çev. E. Carry), London - New York: The Loeb Classical Library.

Diodorus. (1947). *Bibliotheke Historike*. Kullanılan Metin: *Diodorus of Sicily.* (Çev. T. E. Page), London - New York: The Loeb Classical Library.

Diogenes Laertius. (1925). *Lives of Eminent Philosopers I-II.* (Çev. R. D. Hicks), London - New York: The Loeb Classical Library.

Dionysos Chrysostomos. (1964). *Orationes, Dio Chrysostom* Vol. IV, (H. L. Crosby), London: W. Heinemann – Cambridge: Harvard University Press.

Eusebios. (1875). *Chronicorum.* Kullanılan Metin: Eusebi, *Chronicorum* (Edit. A. Schoene), Berlin.

Eutropius. (1993). *Eutropi Breviarum ab Urbe Condita.* Kullanılan Metin: *The Breviarum ab Urbe Condita of Eutropius*. (Çev. H. W. Bird, Çev.), Liverpool: Liverpool University Press.

Eutropius. (2004). *Roma Tarihinin Özeti.* (Çev. Ç. Menzilcioğlu), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Florus. (1929). *L. Annaei Flori Epitoma De Tito Livio Bellorum Omnium Annorum DCC Libri II.* Kullanılan Metin: *Lucius Annaeus Florus The Two Books of the Epitome, Extracted from Titus Livius, of All the Wars of Seven Hundred Years*. (Çev. E. S. Forster), London - New York: The Loeb Classical Library.

Frontinus. (1925). *Strategematon.* Kullanılan Metin: *Iuli Frontini Strategematon. The Strategems and the Aqueducts of Rome.* (Çev. C. E. Bennet), London - New York: The Loeb Classical Library.

Galenus. (1916). *Galen on the Natural Faculties*. (Çev. A. J. Brock), ondon - New York: The Loeb Classical Library.

Gellius, A. (1927-1928). *The Attic Nights Of Aulus Gellius* (Cilt 2). (Çev. J. C. Rolfe), London - New York: The Loeb Classical Library.

Herodotos. (1975). *Historiae*. Kullanılan Metin: *Herodotus.* (Çev. A. D. Godley), London - New York: The Loeb Classical Library.

Herodotos. (2010). *Herodotos Tarihi.* (Çev. M. Ökmen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Homer. (1791a). *The Iliad and Odyssey of Homer: Vol. I.. Containing The Iliad.* (Çev. W. Cowper), London - New York: The Loeb Classical Library.

Homer. (1791b). *The Iliad and Odyssey of Homer: Vol. II. Containing The Odyssey*. (Çev. W. Cowper), London - New York: The Loeb Classical Library.

Isokrates. (1968). *Philippus*. Kullanılan Metin: *Isocrates.* (L. V. Hook), London - New York: The Loeb Classical Library.

Josephus, F. (1956). *Bellum Judaicum.* Kullanılan Metin: *Josephus, The Jewish War.* Volume. III. Books. IV-VII. (Çev. H. S. Thackeray), London - New York: The Loeb Classical Library.

Josephus, F. (1961). *Antiquitates Judaicae.* Kullanılan Metin: *Jewish Antiquities.* Volume. IV-IX. (Çev. H. S. Thackeray), London - New York: The Loeb Classical Library.

Justinus, (1853). *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi.* Kullanılan Metin: *Justin, Cornelius Nepos, and Eutropius.* (Çev. R. J. Watson), London - New York: The Loeb Classical Library.

Juvenalis Decimus Iulius. (2004). *Juvenal and Perseus*. (Translat. S. M. Braund). London - New York: The Loeb Classical Library.

Ksenophon. (1901). *The March of the Ten Thousand.* (Çev. H. G. Dakyns), London: Macmilan.

Ksenophon. (1906). *Hellenica.* Kullanılan Metin: *Xenophon's Hellenica.* (Çev. E. C. Marchant), Oxford: Clarendon Press.

Ksenophon. (1970). *Cyropaedia: Xenophontis opera omnia*. (Çev. E. C. Marchant), Oxford: Oxford University Press.

Ksenophon. (1998). *Anabasis (On Binlerin Dönüşü).* (Çev. T. Gökçöl), İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Licinianus, G. (1981). *Grani Liciniani Reliquiae.* (Edit. N. Criniti), Leipzig: B.G. Teubner.

Livius, T. (1959) *Ab urbe condita librorum periochae*. Kullanılan Metin: *Livy in Fourteen volumes. Vol.14: Summaries, Fragments, and Obsequens.* (Çev. A. C. Schlesinger), London - New York: The Loeb Classical Library.

Livius, T. (1995). Gn. Manlius'un Galat Seferi. (Edit. Mehmet Ali Kaya), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10 (1), 361-377.

Lucian. (1959). *Lucian*, (Çev. K. Kilburn), London - New York: The Loeb Classical Library.

Memnon. (1843). *Fragmenta Historicorum Graecorum* III. (Çev. C. Müller), Parisiis: Instıtutı France Typographo.

Nepos, C. (1894). *The Lives of Cornelius Nepos: De Viris Illustribus.* Kullanılan Metin: *The Book on the Great Generals of Foreign Nations.* (Çev. J. C. Rolfe), Boston: Allyn and Bacon.

Nepos, C. (1990). Hamilcar ve Hannibal. *Belleten, 54*, 1221-1232. (Çev. M. A. Kaya)

Orosius, P. (1964). *Historiarum Adversus Paganos Libri 7.* Kullanılan Metin: *The Seven Books of History Against the Pagans.* (Çev. R. J. Deferrari), Washington: Catholic University of America Press.

Ovidius. (1871). *The Metamorphoses of Publius Ovidius Naso.* (H. King, Çev.) Edinburgh and London: William Blackwood and sons.

Ovidius. (1959). *Fasti*. Kullanılan Metin: *Ovid's Fasti.* (Çev. J. G. Frazer), London - New York: The Loeb Classical Library.

Ovidius. (2012). *The Complete Works of Ovid.* United Kingdom: Delphi Classics.

Parthenius. (1916). *Longus: Daphnis and Chloe. The Love Romances of Parthenius and Other Fragments.* London: William Helnemann - New York: G. P. Putnam's Sons.

Parthenius. (2021). *The Complete Works of Parthenius of Niceae.* Hastings, East Sussex: Delphi Classics.

Pausanias. (1954). *HelladosPeriegesos.* Kullanılan Metin: *Description of Greece I-IV.* (Çev. W. H. Jones), London - New York: The Loeb Classical Library.

Plinius. (1958). *Naturalis Historia.* Kullanılan Metin: *Pliny Natural History I-X.* (Çev. H. R. Rackham), London - New York: The Loeb Classical Library.

Plutarch. (1914, 1954-55, 1959, 1967-68). *Bioi Paralleloi*. Kullanılan Metin: *Plutarch's Lives.* I-XI. (Çev. B. Perrin), London - New York: The Loeb Classical Library.

Plutarch. (1928-1967). *Moralia*. Kullanılan Metin: *Plutarch's Moralia* . I-XIV. (Çev. F. C. Babbitt-W. C. Helmbold), London - New York: The Loeb Classical Library.

Polyaenus. (1960). *Strategemata.* Kullanılan Metin: *Stratagems of War.* (Çev. R. Shepherd) Chicago.

Polybios. (1922). *Historiai.* Kullanılan Metin: *The Histories.* I-VI. (Çev. W. R. Paton), London - New York: The Loeb Classical Library.

Pompeius Trogus. (1994). *Prologues*. Kullanlan Metin: *Prologues to the Philippic History of Trogus.* (Çev. J. C. Yardley), Atlanta.

Pseudo-Skylaks. (1990). *Periplus, Geographi Graeci Minores.* (Edit. C. W. Müller), Hildesheim .

Sallustius. (1955). *Sallust.* (Çev. J. C. Rolfe), London - New York: The Loeb Classical Library.

Seneca, L. A. (2010). *Natural Questions*. (Çev. H. M. Hine), Chicago and London: The University of Chicago Press.

Servius Virgil. (1983). *Aeneid.* Kullanılan Metin: Virgil's Aeneid Books I – VI. With Introduction, Notes, and Vocabulary. (Transl. H. S. Freeze), New York – Cincinnati – Chicago: American Book Company.

Strabon. (1949). *Geographika.* Kullanlan Metin: *The Georaphy of Strabo I-VIII.* (Çev. H. L. Jones), London - New York: The Loeb Classical Library.

Strabon. (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası.* (Çev. A. Pekman, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Suetonius. (1914). *De Vitae Caesarum.* Kullanlan Metin: *The Lives of the Caesars.* (Çev. J. C. Rolfe), London - New York: The Loeb Classical Library.

Tacitus. (1962a). *Historia.* Kullanlan Metin: *The Histories.* (Çev. C. H. Moore), London - New York: The Loeb Classical Library.

Tacitus. (1962b). *Annales*. Kullanlan Metin: *The Annals.* (Çev. J.Jackson), London - New York: The Loeb Classical Library.

Théocrite. (1861). *Idylles de Théocrite et Odes Anacréontiques: Traduction Nouvelle.* (Çev. L. d. Lisle), Paris: Poulet-Malassis et De Broise.

Thucydides. (1919). *History of Peloponnesian War, Books I and II* . (Çev. C. F. Smith), London - New York: The Loeb Classical Library.

Valerius Flaccus. (1934). *Argonauticon*. Kullanılan Metin: *The Argonautica of Gaius Valerius Flaccus*. (Çev. J. H. Mozley), London - New York: The Loeb Classical Library.

Valerius Maximus. (2004). *Factorum et dictorum memorabilivm memorabilium libri novem*. Kullanlan Metin: *Memorable Deeds and Sayings One Thousand Tales From Ancient Rome*. (Çev. H. J. Walker), Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Varro, M. T. (1962). Lingua Latina. Kullanılan Metin: *On the Latin Language,* Vol. I, Books V-VII. (Çev. R. G. Kent), London - New York: The Loeb Classical Library.

Varro, M. T. (1967). *De Re Rustica.* Kullanılan Metin: *On Agriculture.* (Çev. H. Body & W. D. Hooper), London - New York: The Loeb Classical Library.

Velleius Paterculus. (1992). *Historia Romana-Res Gestae Divi Augusti*. Kullanılan Metin: *Roman History-Compendium of Roman History.* (Çev. F. Shipley), London - New York: The Loeb Classical Library.

Vitruvius. (1955). *De Architectura*. Kullanılan Metin: *Vitruvius on Architecture*. I-II. (Çev. F. Granger), London - New York: The Loeb Classical Library.

Vitruvius. (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap.* (Çev. S. Güven), İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.

Zonaras, J. (1868-1875). *Epitome Historiarum.* I-IV. (Edit. L. A. Dindorf), Leipzig: Teubner.

Zosimus. (1982). *Historia Nova.* Kullanılan Metin: *New History.* (Çev. R. T. Ridley), Sdney: Australian Association for Byzantine Studies.

MODERN KAYNAKLAR

A Handbook of Asia Minor. (1919). London: Naval Staff Intelligence Department.

Abbott, J. (1901). *Alexander the Great. Makers of History*. New York And London: Harper & Brothers.

Abuagla, A. C. (2020/2). "Sibylla" ve "Libri Sibyllini" Üzerine Tarihsel Bir İnceleme. *Turkish Journal of History*, (72), 1-20.

Acar, G. (2000). *Nemrud*. Ankara: Afşaroğlu Matbaacılık.

Adcock, F. E. (1937). Lesser Armenia and Galatia after Pompey's Settlement of the East. *The Journal of Roman Studies*, 27 (1), 12-17.

Adcock, F. E. (1940). *The Roman Art of War Under the Republic. Martin Classical Lectures*, Volume VIII. Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press.

Ager, S. L. (2005). An Uneasy Balance: from the Death of Seleukos to the Battle of Raphia. İçinde: *A Companion to the Hellenistic World*. Edit: Andrew Erskine. (s. 35-51). Oxford: Blackwell Publishing.

Ahlheid, F. (1988). Oratorical Strategy in Sallust's Letter of Mithridates Reconsidered. *Mnemosyne,* 41 (1/2), 67-92.

Akdoğu Arca, E. (2007). New Inscriptions from Bithynia. *Gephyra: Doğu Akdeniz Bölgesi Eskiçağ Tarihi ve Kültürlerini Araştırma Dergisi,* (4), 145-154.

Akşit, O. (1983). *Manisa Tarihi (Magnesia ad Sipylum) (Başlangıcından M.S. 395 Yılına Kadar).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Akurgal, E. (2000). *Anadolu Uygarlıkları.* İstanbul: Net ve Turistik Yayınlar AŞ.

Akyürek Şahin, N. E. (2012). Anadolu'nun Önemli Tarihi Yazıtları 1. Teos Meclis Kararı. Teos'a Korsan Baskını. (Edits. N. E. A. Şahin, B. Takmer, F. Onur), *Akdeniz Üniversitesi - Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi Yayını,* (2), 137-166.

Allen, J. (2020). *The Roman Republic and the Hellenistic Mediterranean. From Alexander to Caesar.* New Jersey: Wiley Blackwell.

Allen, R. E. (1983). *The Attalid Kingdom: A Constitutional History* . Oxford: Clarendon Press.

Altınöz, A., G. Bilgin, D. U. Binan, F. Pirson. (2016). Pergamon and Its Multi-Layered Cultural Landscape. *UNESCO World Heritage in Turkey 2016*. Edit. Nevra Ertürk, & Özlem Karakul. (Çev. E. Yazar, Nova Tercüme Ltd.). (s. 343-377). Ankara.

Anderson, J. G. C. (1922). Pompey's Campaign against Mithradates. *JRS*, (12), 99-105.

Anrae, W. (1913). *Die Stelenreihen in Assur.* Leipzig: J.C. Hinrichs.

Anson, E. M. (2003). The Dating of Perdiccas' Death and the Assembly at Triparadeisus. *GRBS*, 43 (4), 373-390.

Antela-Bernárdez, B. (Suppl. 21, 2021). The Last Tyrants of Athens. *Dialogues d'histoire Ancienne*, 199-213.

Anton, J. P. (1977). Alexandria: The History and Legend of a Cosmopolis. *Conspectus of History,* 1 (4), 13-23.

Arkenberg, J. S. (1993). Licinii Murenae, Terentii Varrones, and Varrones Murenae: I. A Prosopographical Study of Three Roman Families. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 42 (3), 326-351.

Arnaud, P. (1991). Sylla, Tigrane et les Parthes. Un nouveau document pour la datation de la propréture de Sylla: Sidoine Apollinaire, Paneg. Aviti, 79-82. *REA,* 93 (1-2), 55-64.

Arslan, M. (2000a). *Antikçağ Anadolusu'nun Savaşçı Kavmi Galatlar.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Arslan, M. (2000b). Sulla'nın Küçükasya Politikası. *ASD,* (94), 32-42.

Arslan, M. (2003). Piracy on the Southern Coast of Asia Minor and Mithridates Eupator. *Olba* (8), 195-211.

Arslan, M. (2007a). *Memnon Herakleia Pontike Tarihi (ΠΕΡΙ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ).* İstanbul: Odin Yayıncılık, Antik Kaynaklar Dizisi: II.

Arslan, M. (2007b). *Mithradates VI Eupator. Roma'nın Büyük Düşmanı.* İstanbul: Odin Yayıncılık.

Arslan, M. (2010). *İstanbul'un Antikçağ Tarihi. Klasik ve Hellenistik Dönemler.* İstanbul: Odin Yayıncılık.

Arslan, M., E. Bulut. (2017). Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Sınırları. *History Studies. International Journal of History,* 9 (2), 49-65.

Arslantaş, Y. (2008). *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da İktisadi Hayat.* Elazığ.

Arslantaş, Y., C. A. Yılmaz. (2017). Hellenizmin Gölgesinde Diadokhlar Dönemi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 27 (2), 361-373.

Ashton, R. (2013). The Use of the Cistophoric Weight-Standard Outside the Pergamene Kingdom, İçinde: *Attalid Asia Minor: Money, International Relations, and the State*. Edit. Peter James Thonemann, (s. 245-264). Oxford: Oxford University Press.

Aslan, E. (2014). Bithynia Bölgesi Kalpe Limanı. *Olba*, (22), 117-154.

Astin, A. E., F. W. Walbank, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie. (2008). *CAH*. VIII/2. Cambridge: Cambridge University Press.

Atar, Z., A. Karabulut. (2018). Bergama'nın Arkeolojik Önemi ve Almanların Bu Sahadaki Arkeolojik Çalışmaları. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 123-150.

Ateş, G. (2014). Pergamon'da Doğa ve Kült: Ana Tanrıça İnancı ve Doğal Kutsal Alanlar. içinde, *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent*. Edits. F. Pirson, A. School, (s. 422-435). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Atkinson, K. (1968). The Seleucids and the Greek Cities of Western Asia Minor. *Antichthon* (2), 32-57.

Austin, M. (2005). The Seleukids and Asia. İçinde: *A Companion to the Hellenistic World.* Edit: A. Erskine, (s. 121-134). Oxford: Blackwell Publishing.

Austin, M. (2006). *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest. A Selection of Ancient Sourrces in Translation.* Cambridge: Cambridge University Press.

Avcı, İ. (2012). İskendernamelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskender-i Zülkarneyn ve Hızır. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, (s. 28-40). Adana.

Avram, A. (2002). Ein Neuer Stratege des Königs Mithradates VI Eupator im Taurischen Chersonesos. *Bulletin du Musee National de Bourgas* (4), 69-73. Yambol: Svetlina Matbaası.

Avram, A. (2004). The Propontic Coast of Asia Minor. İçinde: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis.* Edits. M. Hansen, T. H. Nielsen, (s. 974-999). Oxford: Oxford University Press.

Avram, A., J. Hind, G. Tsetskhladze . (2004). The Black Sea Area. İçinde: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. Edits. M. Hansen, T. H. Nielsen, (s. 924-973). New York: Oxford University Press.

Avram, A., O. Bounegru. (1997). Mithridates Al VI-Lea Eupator Şi Coasta de Vest A Pontului Euxin. În Jurul Unui Decret In- edit de la Histria. *Pontica,* 30, 155-164.

Aydıngün, Ş., H. Aydıngün. (2013). Erken Demirçağ'da İstanbul Boğazı" Üzerinden Trak/Frig Kavimlerinin Anadolu'ya Geçişine Ait İlk Bulgular. *Arkeoloji ve Sanat,* 142, 65-78.

Babelon, E. (1890a). *Les Rois de Syrie, d'Arménie et de Commagène.* Paris: Chez C. Rollin & Feuardent.

Babelon, E. (1890b). *Catalogue des monnaies grecques de la Bibliothèque nationale : Les rois de Syrie, d'Arménie et de Commagène.* Pariss: Rollin et Feuardent.

Bachmann, M. (2011, Nisan 7-9). Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Pergamon'daki Restorasyon Projeleri. *Uluslararası Bergama Sempozyumu* 1, 37-47. İzmir: Bergama Belediyesi Yayınları.

Bachmann, M. (2014). Ortaya Çıkarmak ve Korumak: Pergamon'da 130 Yıllık Restorasyon Tarihçesi. İçinde: *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik bir Başkent*. Edits: F. Pirson, A. School, (s. 80-99). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Badian, E. (1958). *Foreign Clientelae (264-70 B.C.).* Oxford: Oxford University Press.

Badian, E. (1964). Sulla's Cilician Command. *Studies in Greek and Roman History*, 157-178. Oxford: Basil Blackwell.

Badian, E. (1967). Alexander the Great and the Greeks of Asia. *Ancient Society and Institutions. Studies presented to Vıctor Ehrenberg on his 75th birthday.* (Edit. E. Badian), (s. 37-69), New York.

Bagnall, R. S. (1976). *The Administration Of The Ptolemaic Possessions Outside Egypth.* Leiden.

Bagnall, R., P. Derow. (2004). *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation.* Oxford: Blackwell Publishing.

Bahar, H. (1994-1995). Hititler'den Romalılar'a Kadar Isauria Bölgesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 9 (10), 219-247.

Bahar, H. (2019). *Eskiçağ Uygarlıkları.* Konya: Kömen Yayınları.

Bakır, A., A. Altıngök. (1999). *Eskiçağ Tebriz Kenti.* Ankara: TTK.

Ballesteros-Pastor, L. (1995). Heracles y Dioniso, Dos Medelos en la Propadanda de Mithrídates Eupátor. *Kolaios,* (4), 127-133.

Ballesteros-Pastor, L. (1996a). *Mithridates Eupátor, Rey Del Ponto.* Granada: Universidad de Granada.

Ballesteros-Pastor, L. (1996b). Observaciones sobre la biografía de Mitrídates Eupátor en el Epítome de Justino (37.6-38.8.1). *Habis,* (27), 73-82.

Ballesteros-Pastor, L. (1997). La Leyenda de las Amazones en la Historia de Mithrídates Eupátor. *II Reunión de Historiadores del Mundo Griego Antiguo*, 241-247. Sevilla.

Ballesteros-Pastor, L. (1999). Marius' Words to Mithridates Eupator (Plut. Mar. 31. 3). *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte,* 48 (4), 506-508.

Ballesteros-Pastor, L. (2000-2001). Pharnakes I of Pontus and the Kingdom of Pergamum. *Talanta,* XXXII-XXXIII, 61-66.

Ballesteros-Pastor, L. (2008). Cappadocia and Pontus, Client Kingdoms of the Roman Republic From the Peace of Apamea to the Beginning of the Mithridatic Wars (188-89 B.C.).

İçinde: *Freundschaft und Gefolgschaft in den auswärtigen Beziehungen der Römer (2 Jh. v. Chr.-1 Jh. n. Chr.)* Edit: A. Coşkun, (s. 45-63). Frankfurt: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften.

Ballesteros-Pastor, L. (2019). Pontos Krallığı. İçinde: *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu. Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*. Edit: O. Tekin, (s. 104-115). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Balsdon, J. P. (1939). Consular Provinces under the Late Republic, I. General Considerations. *JRS,* 29 (1), 57-73.

Bardakçı, K. (2019). Kilikia Satraplığı. *ATAD,* 1 (1), 37-51.

Bar-Kochva, B. (1973). On the Sources and Chronology of Antiochus I's Battle against the Galatians. *Proceedings of the Cambridge Philological Society,* 199, 1-8.

Bar-Kochva, B. (1976). *The Seleucid Army: Organization and Tactics in the Great Campaigns* . New York: Cambridge University Press.

Bauer, S. W. (2007). *The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome.* New York - London: W. W. Norton.

Bauer, S. W. (2013). *Antik Dünya Tarihi. İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına Kadar.* (Çev. M. Moralı), İstanbul: Alfa Tarih.

Bayrakdar, B., B. Kucak, I. Karabulut, İ. Ege, M. Öcal. (2017). Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı'nın Berlin'e Götürülüşü Hakkında Bazı Düşünceler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17 (34), 43-67.

Baz, F., S. Seçkin. (2013). Neue Grabinschriften Aus Pylai in Bithynien. *OLBA* (21), 375-404.

Bean, G. E. (1968). *Turkey's Southern Shore: An Archaeological Guide.* New York.

Bean, G. E. (1979). *Aegean Turkey*. London.

Bean, G. E. (1995). *Eskiçağ'da Ege Bölgesi.* (Çev. İ. Delemen), İstanbul: Arion Yayınevi.

Bean, G. E. (2009). *Eskiçağ'da Menderes'in Ötesi.* (Çev. İ. Delemen) İstanbul: Arion Yayınevi.

Bedoukian, P. (1970). A Coin of Tigranes The Great of Armenia, Struck in Commagene. *NC,* (10), 19-21.

Beek, A. L. (2020). Campaigning against pirate mercenaries. A very Roman strategy?. İçinde: *Piracy, Pillage and Plunder in Antiquity. Appropriation and the Ancient World*. Edits: R. Evans, M. De Marre (s. 97-114). London and New York: Routledge.

Bell, K. S. (2005-2006). Seleucid Frontier Policy in the East: The Nature and extent of imperial control. *University College London. Department of History*, Yüksek Lisans Tezi,

Bengtson, H. (1931). *Die Strategie in der hellenistischen Zeit. Ein Beitrag zum antiken Staatsrecht.* München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Bernard, P. (1990). Nouvelle Contrıbutıon De L'épıgraphıe Cunéıforme À L'hıstoıre Hellénıstıque. *BCH*, 114 (1), 513-541.

Bernhardt, R. (1972). Zwei Ehrenstatuen in Kaunos für L. Licinius Murena und seinen Sohn Gaius. *AA,* (16), 117-122.

Berthold, R. M. (1984). *Rhodes in the Hellenistic Age*. London: Ithaca.

Berve, H. (1929). Sertorius. *Hermes*, 64 (2), 199-227.

Berve, H. (1967). *Die Tyrannis bei den Griechen*. (Cilt 1). München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Berve, H. (1973). *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage,* Vol. I-II. New York.

Bevan, E. R. (1902). *The House of Seleucus.* Vol.1. London.

Bickerman, E. J. (1932). Bellum Antiochicum. *Hermes*, 67 (1), 47–76.

Bickerman, E. J. (1980). *Chronology of the Ancient World.* New York: Cornell University Press.

Bieńkowski, P. (1928). *Les Celtes Dans Les Arts Mineurs Gréco-Romains.* Cracow: Université des Jagellons.

Bikerman, E. (1938). Sur les batailles navales de Cos et d'Andros. *REA*, 40 (4), 369-383.

Billows, R. A. (1989). Anatolian Dynasts: The Case of the Macedonian Eupolemos in Karia. *Classical Antiquity*, 8 (2), 173-206.

Billows, R. A. (1990). *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State.* Londra.

Billows, R. A. (1996). The Succession of the Epigonoi. *Syllecta Classica.* (6), 1-11.

Black, J. (2014). *Efsane Komutanlar ve Zaferleri.* (Çev. Ö. Kolçak), İstanbul.

Blaylock, S. (2009). *Tille Hoyuk 3.1. The Iron Age: Introduction, Stratification and Architecture.* British Institute Archacology at Ankara.

Blaylock, S., D. H. French, G. D. Summers. (1990). The Adiyaman Survey: An Interim Report. *Anatolian Studies*, (40), 81-135.

Blömer, M. (2017). Antiochos I. von Kommagene und sein Grabmal auf dem Nemrud Dağı. Zu den Ergebnissen des International Nemrud Dağı Project. *Orientalistische Literaturzeitung*, 112 (2), 101–107.

Blömer, M., E. Winter. (2011). *Kommagene: Toros ve Fırat Arasındaki Tanrılar Ülkesi.* (Kollektif) İstanbul: Homer Kitabevi.

Blömer, M., S. Riedel, M. J. Versluy, E. Winter. (2021). *Common Dwelling Place of all the Gods, Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Blümel, W. (1992). Brief Des Ptolemäischen Ministers Tlepolemos An Die Stadt Kildara in Karien. *EA*, 20, 127–133.

Blümel, W., R. Merkelbach. (1995). Grabepigramm auf Mokazis. *EA*, 25, 67-69.

Boardman, J., I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond, E. Sollberger. (1982). *CAH* 3/1. Cambridge: Cambridge University Press.

Boardman, J., J. Griffin, O. Murray. (1991). *The Oxford History of the Classical World.* Oxford: Oxford University Press.

Bøgh, B. (2007). The Phrygian Background of Kybele. *Nvmen:International Review for the History of Religions*, 54 (3), 304-339.

Bohn, R. (1880). Architektonische Erläuterungen zur Lage und Coxstruction Des Grossen Altars. İçinde: *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon*. Edits: C. Humann,

Bohn, R. (1881). *Der Tempel der Athena Polias zu Pergamon.* Berlin: Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften.

Bohn, R. (1882). Die Architektur. İçinde: *Die Ergebnisse der Ausgrabung zu Pergamon 1880-1881: Vorläufiger Bericht.* A. Conze, C. Humann, R. Bohn, (s. 29-39), Berlin.

Bora, A. (2016). Antik Dönemde Astakos, Nikomedia ve Herakleia Pontika Kentleri Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Düşünceler. *İnsan, Kimlik, Mekan Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri, 16-18 Ekim 2014*, 111-128. (Edits. A. Efiloğlu, N. Hatunoğlu, H. Özer, T. Gürdal, H. Sankır), Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 11, Zonguldak.

Bora, A. (2017a). Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bithynia Krallığı'nın Sınırları ve Gelişimi". *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III,* 129-148. (Edits. H. Selvi, M. Bilal Çelik, İ. Şirin, A.Yeşildal), Kocaeli: Kocaeli Belediyesi.

Bora, A. (2017b). Maedi/Maidoi – Bithynioi: Makedonia, Roma, Thrak ve Pontos Mücadelelerinde Bithynlerin Thrakia ve Anadolu'daki İzleri. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi,* 4 (1), 16-51.

Bora, A. (2018). Mithridates Eupator ve Nikomedes Euergetes'in Paphlagonia ve Kappadokia Politikaları: İlişkiler, Evlilikler ve Etkileşim. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 5 (2), 12-47.

Borchhardt, J. (1999). *Limyra Zemuri Taşları: Likya Bölgesinde Limyra Antik Kentinin Gizemli Sularında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar.* (Çev. G. Yümer), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Bosch, C. (2010). Bergama Kral Hanedanının Şeceresi. *Türkiyat Mecmuası*, (7), 105-124.

Bosch, M. E. (1942). *Hellenizm Tarihinin Anahatları I. Kısım. Büyük İskender İmparatorluğu.* (Çev. A. Erzen), İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası.

Bosch, M. E. (1943). *Hellenizm Tarihinin Anahatları II. Kısım Roma İmparatorluğuna Katıldıkları Tarihe Kadar Hellenizm Devletleri.* (Çev. S. Atlan), İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası.

Boshnakov, K. (2004). *Pseudo-Skymnos (Semos von Delos?), Ta aristera tu Pontu. Zeugnisse griechischer Schriftsteller über den westlichen Pontosraum.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Bosworth, A. B. (1971). The Death of Alexander the Great: Rumour and Propaganda. *CQ (New Series),* (21), 112-136.

Bosworth, A. B. (1978). Eumenes, Neoptolemus and PSI XII 1284. *GRBS*, 227-237.

Bosworth, A. B. (1980). *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander.* Oxford: Clarendon Press.

Bosworth, A. B. (1988). *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great.* New York: Cambridge University Press.

Bosworth, A. B. (1993). Perdiccas and the Kings. *CQ*, 43 (2), 420-427.

Bosworth, A. B. (2002). *The Legacy of Alexander. Politics, Warfare and Propaganda Under the Successors.* Oxford: Oxford University Press.

Bosworth, A. B. (2002). *The Legacy of Alexander: Politics, Warfare and Propaganda under the Successors.* Oxford.

Bosworth, A. B. (2005). *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri. Fetih ve İmparatorluk.* (Çev. H. Çalışkan), Ankara: Dost Yayınları.

Bosworth, A. B. (2008). Alexander the Great. *CAH*. VI. (s. 791-845). Cambridge: Cambridge University Press.

Bosworth, A. B. (2009). *Conquest and Empire The Reign of Alexander the Great.* Cambridge.

Bosworth, A. B., P.V. Wheatley. (1998). The Origins of the Pontic House. *JHS.* (118), 155-164.

Bousquet, J. (1986). Lettre De Ptolémée Evergète A Xanthos De Lycie. *REG*, 99 (470-471), 22–32.

Bouzek, J., D. Graninger. (2015). Geography. İçinde: *A Companion to Ancient Thrace*, Edits: J. Valeva, E. Nankov, D. Graninger, (s. 12-21). Chichester: Wiley & Blackwell.

Bowersock, G. W. (1965). *Augustus and the Greek World* . Oxford : Clarendon Press.

Bowman, A., P. Garnsey, D. Rathbone. (2000). *CAH* XI/2. New York: Cambridge University Press.

Boyana, H. (2006). Nikomedeia Kenti ve Tanrıça Demeter. *DTCFD*, (39), 171-187.

Boyana, H. (2014). Nikomedia Kenti ve Kültü. *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, II, 71-82. (Edit. H. Selvi–M. Çelik), Kocaeli.

Boyana, H. (2015). Nikomedia Kenti ve Men Kültü. *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, 61-72. (Edit. H. Selvi–M. Çelik), Kocaeli.

Boyana, H. (2016). Nikaia Kenti ve Kültü. *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, II, 43-59. (Edit. H. Selvi.–M.–A. Yeşildal), Kocaeli.

Brandis, K. G. (1910). Galatia. *RE*, 7 (1), 519-559.

Braund, D. (2005). After Alexander: The Emergence of the Hellenistic World, 323–281. *CHW* (s. 19-34). New Jersey: Blackwell Publishing.

Braund, D. (1983). Royal Wills and Rome. *Papers of the British School at Rome*, (51), 16-57.

Breasted, J. H. (1916). *Ancient Times: A History of the Early World* . Ginn.

Bredow, I. V. (2006). Maedi. *BNP*, 8, Boston: Brill.

Bremmer, J. N., A. Erskine. (2010). *The Gods of Ancient Greece. Identities and Transformations.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Brennan, T. C. (1992). Sulla's Career in the Nineties: Some Reconsiderations. *Chiron*, (22), 103-158.

Brennan, T. C. (1998). The Poets Julia Balbilla and Damo at the Colossus of Memnon. *The Classical World*, 91 (4), 215-234.

Brennan, T. C. (2000). *The Praetorship in the Roman Republic.* Oxford: Oxford University Press.

Bresciani, E. (1983). Registrazione Catastale e Ideologia Politica Nell'egitto Tolemaico. A Completamento Di "La Spedizione Di Tolomeo II In Siria In Un Ostrakon Demotico Inedıto Da Karnak. *Egitto e Vicino Oriente*, 6, 15-31.

Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire.* (Çev. P. T. Daniels), Winona Lake.

Brijder, H. A. (2014). *Nemrud Dağı: Recent Archaeological Research and Conservation Activities in the Tomb Sanctuary on Mount Nemrud.* Boston-Berlin: De Gruyter.

Bringmann, K. (1995). *Hans von Steuben, Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer, Teil I: Zeugnisse und Kommentare* . Berlin: Akademie Verlag.

Bringmann, K. (1997). Poseidonios and Athenion: A Study in Hellenistic Historiography. İçinde: *Hellenistic Constructs: Essays in Culture, History and Historiography*. Edits: P. Cartledge, E. S. Gruen, P. Garnsey, (s. 145-158), Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.

Brodersen, K. (1986). The Date of the Secession of Parthia from the Seleucid Kingdom. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 35 (3), 378-381.

Broughton, T. R. (1938). Roman Asia Minor. *An Economic Survey of Ancient Rome: Africa, Syria, Greece, Asia Minor*, 4, 419-916. (Edit. T. Frank), Baltimore: The Johns Hopkins Press.

Broughton, T. R. (1951). *The Magistrates of the Roman Republic, Volume 1: 509 B.C. - 100 B.C.* New York: American Philological Association.

Broughton, T. R. (1952). *The Magistrates of the Roman Republic, Volume II: 99 B.C.-31 B.C.* New York: American Philological Association.

Broughton, T. R. (1987). Mistreatment of Foreign Legates and the Fetial Priests: Three Roman Cases. *Phoenix*, 41 (1), 50-62.

Brun, P. (2004). Les Cités grecques et la guerre: l'exemple de la guerre d'Aristonicos. İçinde: *Les Cités grecques et la guerre en Asie Mineure à l'époque hellénistique*. Edits:J.-C. Couvenhes, H.-L. Fernoux, (s. 21-54). Tours: Presses Universitaires François-Rabelais.

Brunt, P. A. (1956). Sulla and the Asian Publicans. *Latomus*, 15 (1), 17-25.

Brunt, P. A. (1971). *Italian Manpower 225 B.C. - A.D.14.* Oxford: Oxford University Press.

Brunt, P. A. (1983). Alexander's Macedonian Cavalry. *JHSs*, (83), 27-46.

Brunt, P. A. (1988). *The Fall of the Roman Republic and Related Essays.* Oxford: Oxford University Press.

Brunt, P. A. (1990). *Roman Imperial Themes.* Oxford: Oxford University Press.

Bryce, T. (2014). *Ancient Syria: A Three Thousand Year History*. Oxford: Oxford University Press.

Buckler, J. (2003). *Aegean Greece in the Fourth Century BC.* Leiden-Boston: Brill .

Buckler, W., D. M. Robinson. (1913). Greek Inscriptions from Sardes II Honorific Inscriptions. *AJA*, 17 (1), 29-52.

Bugh, G. R. (1992). Athenion and Aristion of Athens. *Phoenix*, 46 (2), 108-123.

Bugh, G. R. (2006). *The Cambridge Companion to the Hellenistic World.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bulut, E. (2018). Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Temel Geçim Kaynaklarından Hayvancılık. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (75), 569-582.

Bulut, L. (2000). *Samsat Ortaçağ seramikleri. (Lüster ve Sıraltılar).* İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bunbury, E. H. (1867a). Laodice. *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, 2, 718-719. (Edit. W. Smith), Boston: Little Brown and Company.

Bunbury, E. H. (1867b). Nysa. *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, 2, (Edit. W. Smith), Boston: Little Brown and Company.

Buraselis, K. (1982). *Das hellenistische Makedonien und die Ägäis. Forschungen zur Politik des Kassandros und der drei ersten Antigoniden (Antigonos Monopthalmos, Demetrios Poliorketes und Antigonos Gonatas) im Ägäischen Meer und in Westkleinasien.* Münhen: C. H. Beck.

Burke, B. (2001). Anatolian Origins of the Gordian Knot Legend. *GRBS*, 42 (3), s. 255-261.

Burn, A. R. (1951). *Alexander the Great and the Hellenistic Empire.* London: English Universities Press.

Burstein, S. M. (1976). *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea* . Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

Burstein, S. M. (1998). *The Hellenistic Age from the Battle of Ipsos to the Death of Kleopatra VII.* New York: Cambridge University Press.

Burton, A. (1972). *Diodorus Siculus: Book I. A Commentary,* Leiden.

Busolt, G. (1926). *Griechische Staatskunde* (Cilt 2). München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Buttrey, T. V. (1980). *Documentary evidence for the chronology of the Flavian titulature.* Meisenheim am Glan [Germany]: Hain.

Bülbül, C. (2009). MÖ. 2. Binyılda Mysia Bölgesi ve Mysialılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 1-8.

Cabanes, P. (1995). *Le monde hellénistique. De la mort d'Alexandre à la paix d'Apamée 323-188.* Seuil.

Cagnat, R., J. Toutain. (1906-1928). *Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes* (Cilt I-IV). Paris.

Cagniart, P. F. (1991). L. Cornelius Sulla in the Nineties : A Reassessment. *Latomus*, 50 (2), 285-303.

Calder, W. M., J. Keil. (1939). *Anatolien Studies presented to William Hephurn Buckler.* Manchester : Manchester Universiy Press.

Callatay, F. d. (1997). *L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies.* Numismatica Lovaniensia 18, Louvain-la-Neuve.

Callatay, F. d. (2000). Guerre et monnayage à l'époque hellénistique. Essai de mise en perspective suivi d'une annexe sur le monnayage de Mithridate VI Eupator. *Économie antique. La guerre dans les économies antiques, Entretiens d'Archéologie et d'Histoire*, 5, 337-364. Saint-Bertrand-de-Comminges.

Cancik, H., H. Schneider. (2006). *BNP*, (9). Boston: Brill.

Candan. A. (2019). Assessment of Changes in World Heritage Sites: The Case of 'Pergamon and Its Multi-Layered Cultural Landscape. *Middle East Technical University. Department in Conservation of Cultural Heritage*. Master Thesis.

Canepa, M. P. (2010). Achaemenid and Seleukid Royal Funerary Practices and Middle Iranian Kingship. İçinde: *Commutatio et Contentio. Studies in the Late Roman, Sasanian, and Early Islamic Near East in Memory of Zeev Rubin.* Edit: J. W. H. Börm, (s. 1-21), Düsseldorf: Verlag.

Canepa, M. P. (2018). *The Iranian Expanse. Transforming Royal Identity through Architecture, Landscape, and the Built Environment, 550 BCE–642 CE.* California: University of California Press.

Canepa, M. P. (2021). Commagene Before and Beyond Antiochos. I. Dynastic Identity, Topographies of Power and Persian Spectacular Religion. İçinde: *Common Dwelling Place of all the Gods, Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context*. Edits: S. Riedel, M. J. Versluy, M. Blömer, (s. 71-101). Stuttgart.

Capdetrey, L. (2007). *Le Pouvoir Séleucıde. Territoire, administration, finances d'un royaume hellénistique (312-129 av. J.-C.).* Rennes: Presses universitaires de Rennes.

Cardinali, G. (1906). *Il Regno di Pergamo. Ricerche di storia e di diritto pubblico.* Roma: E. Loescher.

Carney E., D. Ogden. (2010). *Philip II And Alexander The Great. Father and Son, Lives and Afterlives.* Oxford: Oxford University Press.

Carney, E. (2006). *Olympias: Mother of Alexander the Great.* New York and London: Routledge.

Carney, E. D. (2000). *Women and Monarchy in Macedonia.* Norman: University of Oklahoma Press.

Carney, E. D. (2013). *Arsinoë of Egypt and Macedon: A Royal Life.* Oxford: Oxford University Press.

Catling, R. W., F. Marchand, M. Sasanow. (2010). *Onomatologos Studies in Greek Personal Names presented to Elaine Matthews.* Oxford: Oxbow Books.

Cavendish, M. (2011). *Ancient Greece. An Illustrated History.* New York.

Ceram, C. W. (2008). *Tanrıların Vatanı Anadolu.* (Çev. E. N. Erendor), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Chahin, M. (1987). *The Kingdom of Armenia.* London-New York: Routledge.

Chamoux, F. (2002). *Hellenistic Civilization.* (Çev. M. Roussel), Oxford: Blackwell Publishing.

Chaniotis, A. (2003). The Divinity of Hellenistic Rulers. A. Erskine içinde, *CHW* (s. 431-445). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Chaniotis, A. (2005). *War in the Hellenistic World. A Social and Cultural History.* Oxford: Blackwell Publishing.

Chaucer, G. (1957). *The Works of Geoffrey Chaucer.* London: Oxford University Press.

Chrubasik, B. (2013). The Attalids and the Seleukid Kings, 281-175 BC. İçinde: *Attalid Asia Minor: Money, International Relations, and the State.* Edit: P. J. Thonemann, (s. 83-119). Oxford: Oxford University Press.

Chrubasik, B. (2016). *Kings and Usurpers in the Seleukid Empire. The Men who would be King.* Oxford.

Chrysostomos, D. (1964). *Orationes, Dio Chrysostom* (Cilt 4). (Çev. H. L. Crosby), London: W. Heinemann – Cambridge: Harvard University Press.

Cline, E. H., Mark W. Graham. (2017). *Antikçağ İmparatorlukları. Mezepotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna.* (Çev. E. Duru), İstanbul: Say Yayınları.

Clinton, H. (1851). *Fasti Hellenici: The Civil and Literary Chronology of Greece. From the CXXIVth Olympiad to the Death of Augustus* (Cilt 3). New York: Burt Franklin.

Cohen, G. M. (1978). *The Seleucid Colonies: Studies in Founding, Administration and Organization.* Wiesbaden: Steiner.

Cohen, G. M. (1995). *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor.* Oxford: University of California Press .

Cohen, G. M. (2006). *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa.* Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.

Collar, A. (2021). Time, Echoes and Experience Perceiving the Landscape in Commagene. İçinde: *Common DwellingPlace of all the Gods, Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context*. Edits: S. Riedel, M. J. Versluy, E. Winter, M. Blömer, (s. 319-339). Stuttgart.

Colledge, M. A. (1977). *The Parthians.* London.

Coloru, O. (2013). Seleukid Settlements: Between Ethnic Identity And Mobility. *Electrum.* (20), 37–56.

Constantakopoulou, C. (2012). Identity and resistance: The Islanders' League, the Aegean islands and the Hellenistic kings. *MHR*. 27 (1): 51-72.

Constantakopoulou, C. (June 2012). Identity and resistance: The Islanders League, the Aegean Islands and the Hellenistic Kings. *MHR*, 27 (1), 49–70.

Conze, A. (1880a). Die Inschriften Beim Altarbau. *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon* (s. 75-84). Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Conze, A. (1880b). Die Skulpturen Des Altarbaues. *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon* (s. 49-71). Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Conze, A. (1880c). *Pergamon: Vortrag Gehalten in Der Öffentlichen Sitzung Der K. Akademie Der Wissenschaften Zur Feier Des Jahrestages Friedrichs Ii. Am 29. Januar 1880.* Berlin: In Commission in F. Dümmlers Verlags-Buchhandlung, Harrwitz und Gossmann.

Conze, A. (1882). Die Einzelfunde. *Die Ergebnisse der Ausgrabung zu Pergamon 1880-1881: Vorläufiger Bericht* (s. 43-55). Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Conze, A., C. Humann, R. Bohn, H. Stiller, H. G. Lolling, O. Raschdorff. (1880). *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon. Vorlaufiger Bericht.* Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Conze, A., C. Humann, R. Bohn. (1882). *Die Ergebnisse der Ausgrabung zu Pergamon 1880-1881: Vorläufiger Bericht.* Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Cook, S. A., F. E. Adcock, M. P. Charleworth. (1930). *CAH.*8/1, Cambridge: Cambridge University Press.

Corsten, T. (2006). The Rôle and Status of the Indigenous Population in Bithynia. İçinde: *Rome and the Black Sea Region*. T. Bekker-Nielsen, (s. 85-92). Black Sea Studies 5, Aarhus: Aarhus University Press.

Corsten, T. (2007). Thracian Personal Names and Military Settlements in Hellenistic Bithynia. İçinde: *Old and New Worlds in Greek Onomastics*. Edit: Elaine Matthews, (s. 121-133). Proceedings of the British Academy 148, Oxford: OUP/British Academy.

Corsten, T. (2010a). *A Lexicon of Greek Personal Names. Vol. V.A. Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia (LGPN).* Oxford: Clarendon Press.

Corsten, T. (2010b). Asia Minor: Names in -ιανός in Asia Minor. A preliminary study. İçinde: *Onomatologos Studies in Greek Personal Names presented to Elaine Matthews*. Edits: R. W. V. Catling, F. Marchand ve M. Sasanow, (s. 456-463). Oxford: Oxbow Books.

Coşkun, A. (2010-2018). *Amici Populi Romani. (APR).* Trier (2004-2008). Waterloo: Ontario.

Coşkun, A. (2011). Galatians and Seleucids: A Century of Conflict and Cooperation. İçinde: *Seleucid Dissolution The Sinking of the Anchor.* Edits: K. Erickson, G. Ramsey, (s. 85-107). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Coşkun, A. (2012). Deconstructing a Myth of Seleucid History: The So-Called 'Elephant Victory' Revisited. *Phoenix*, 66 (1/2), 57-73.

Coşkun, A. (2018). The War of Brothers, The Third Syrian War, and The Battle of Ankyra (246–241 BC): A Re-Appraisal. İçinde: *The Seleukid Empire, 281–222 BC: War Within The Family*. Edit: K. Erickson, (s. 197-252). London : The Classical Press of Wales.

Coşkun, A. (2019). Galat Krallıkları. İçinde: *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallıkları. Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*. Edit: O. Tekin, (s. 146-165). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Courby, M. F. (1927). *Fouilles de Delphes* (Cilt 2). Paris.

Cramer, J. A. (1932). *A Geographical and Historical Description of Asia Minor: With a Map* (Cilt 1). Oxford: Oxford University Press.

Cramer, J. A. (2010). *A Geographical and Historical Description Of Asia Minor: With A Map* (Cilt 2). Oxford: Oxford University Press.

Crompton, S. W. (2003). *Ancient World Leaders: Alexander the Great.* Philadelphia: Chelsea House Publishers.

Crook, J., A. W. Lintott, E. Rawson. (1992). *CAH.* 9. New York: Cambridge University Press.

Crowther, C., M. Facella. (2011). A New Kommagene Nomos Text from Samosata. E. Winter içinde, *Von Kummuḫ nach Telouch. Historische und Archäologische Untersuchungen in Kommagene* (s. 355-366). Bohn: Rudolf Habelt GmbH.

Cumont, F., E. Cumont. (1906). *Studia Pontica II: Voyage d'Exploration Archéologique Dans le Pont et la Petite Arménie.* Bruxelles.

Cunliffe, B. (1997). *The Ancient Celts.* London: Penguin Books.

Curtis, V. S., S. Stewart. (2007). *The Idea of Iran. The Age of the Parthians,* Volume II, London.

Çalık Ross, A. (2007). *Ancient İzmit: Nicomedia.* İstanbul: Delta Yayınları.

Çapar, Ö. (1978). Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı. *DTCFD,* 29 (1-4), 167-189.

Çapar, Ö. (1987). Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri. *DTCFD,* 31 (1-2), 43-73.

Çelgin, A. V. (1994). Termessos ve Çevresinde Nekropol ve Epigrafya Araştırmaları: 1975-1991 Yilları Arasında Yapılan Çalışmaların Toplu Sonuçlanna Kısa Bir Bakış. *AA,* (13), 153-177.

Çoban, H. (2015). Kapadokya'da Kimmerler. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences,* 5, 121-131.

D'Agostini, M. (2016). Representation and Agency of Royal Women in Hellenistic Dynastic Crises. The case of Berenike and Laodike. İçinde: *Femmes influentes dans le monde hellénistique et à Rome IIIe siècle avant J.-C. – Ier après J.-C.* Edits: I. Cogitore, A. Kolb, A. B. Sánchez, (s. 35-59). Grenoble: Ellug Université Grenoble Alpes.

Dalyan, M. G. (2020). *Kommagene: Doğu ile Batı Arasında Bir Krallık* . İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Danoff, C. M. (1975). Strymon. *KlP,* (5), (Edits. K. Ziegler, W. Sontheimer), Stuttgart.

Danoff, C. M. (1979). Philippopolis, Serdica, Odessos. Zur Geschichte und Kultur der bedeutendsten Städte Thrakiens von Alexander d. Gr. bis Justinian. *ANRW* II.7.1, 241-300.

Danoff, C. M. (1999). Pontos Euxeinos. *RE,* IX, 866-1175.

Darga, A. M. (1992). *Hitit Sanatı.* İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.

Daub, A. (1882). *Studien zu den Biographika Des Suidas.* Freiburg.

Daubner, F. (2006). *Bellum Asiaticum: Der Krieg der Römer gegen Aristonikos von Pergamon und die Einrichtung der Provinz Asia.* München: Herbert Utz Verlag.

Daux, G. (1932). Décret de Delphes. En Réponse A Une Ambassade De Sardes. *Mélanges Gustave Glotz,* 1, 289-297. Paris: Les Presses Universitaires de France 49, Boulevard Saint-Michel. 49.

Daux, G. (1933). Notes de Chronologie Delphique. *BCH,* (57), 68-97.

Davis, J. C. (2004). *The Human Story: Our History, From the Stone Age to Today.* New York: Harper Collins.

Davis, J. C. (2007). *İnsanın Hikayesi. Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz.* (Çev. B. Bıçakçı), İstanbul.

de Callataÿ, F. (2013). The Coinages of the Attalids and their Neighbours: A Quantified Overview. İçinde: *Attalid Asia Minor: Money, International Relations, and the State.* Edit: P. J. Thonemann, (s. 207-244). Oxford: Oxford University Press.

De Groot, A. W. (1917/1918). Ptolemaıos Der Sohn. *Rhm,* (72), 446-463.

Debevoise, N. C. (1968). *Political History of Parthia.* Chicago : The Chicago University Press.

Degrassi, A. (1957). *Inscriptiones Latinae Liberae Rei Publicae.* Firenze: La Nuova Italia Editrice.

Demir, M. (2011). Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos'un Vasiyeti. *Uluslararası Bergama Sempozyumu Bildiriler,* 1, 179-199. Bergama, İzmir.

Demircioğlu, H. (1987). *Roma Tarihi. Menşelerinden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar.* (Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Demirkent, I. (1979). Sümeysat. *İslam Ansiklopedisi,* XI, 232-236.

Derow, P. (2003). The Arrival of Rome: from the Illyrian Wars to the Fall of Macedon . İçinde: *A Companion to the Hellenistic World*. Edit: A. Erskine, (s. 51–70). Oxford: Blackwell Publishing.

Derow, P. (2008). Rome, the Fall of Macedon and the Sack of Corinth. *CAH*.VIII/2 (s. 290-323). Cambridge: Cambridge University Press.

Desti, M. (2013). *Anadolu Uygarlıkları.* (Çev. M. Cedden) Ankara.

Diakov, V., S. Kovalev. (1987). *İlkçağ Tarihi I. Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan.* (Çev. Ö. İnce), Ankara: V Yayınları.

Dignas, B. (2002). *Economy of the Sacred in Hellenistic and Roman Asia Minor*. New York: Oxford University Press.

Dinsmoor, W. B. (1931). *The Archons of Athens in the Hellenistic Age*. Cambridge: Harvard University Press.

Dittenberger, W. (1903-1905). Orientis Graeci Inscriptiones Selectae I-II. Leiden-Amsterdam.

Dixon-Kennedy, M. (1998). *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*. California.

Dmitriev, S. (2005a). *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.

Dmitriev, S. (2005b). The History and Geography of the Province of Asia during its First Hundred Years and the Provincialization of Asia Minor. *Athenäum*, 93, 71-133.

Dmitriev, S. (2007). Memnon on the Siege of Heraclea Pontica by Prusias I and the War between the Kingdoms of Bithynia and Pergamum. *JHS*, (127), 133-138.

Doğancı, K. (2003). Bithynia Tarihi I (Bithynia Krallığı (M.Ö. 297-M.Ö. 74). *Bursa Defteri* (20), 74-85.

Doğaner, S. (2007). Büyük İskender: Coğrafyacı Bir Savaşçı Kral. *Türkiye Coğrafya Dergisi,* (48), 19-58.

Doufikar-Aerts, F. C. W. (2012). King Midas' Ears on Alexander's Head: In Search of the Afro-Asiatic Alexander Cycle. İçinde: *The Alexander Romance in Persia and the East*. Edits: K. Erickson, I. Netton, R. Stoneman, (s. 61-80). Groningen: Barkhuis Publishing & Groningen University Library .

Dow, S. (1942). A Leader of the Anti-Roman Party in Athens in 88 B.C. *CPh*, 37 (3), 311-314.

Dowler, A. (2019). Bithynia Krallığı. İçinde: *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu. Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*. Edit: O. Tekin, (s. 90-101). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Downey, G. (1961). *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest.* New Jersey: Princeton University Press.

Dönmez, S. (2012). Tabal Ülkesi'nin Metal Kaynakları Açısından Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (6), 175-188.

Dörner, E. (1996). *Nemrut Dağında İlahlar Arasında.* (Çev. G. Aytaç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Dörner, F. K. (1981). *Kommagene.* Germany: Gustav Lübbe.

Dörner, F. K. (1990). *Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları.* (Çev. V. Ülkü), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Dörner, F. W. Hoepfner. (1989). Das Eiland Thynias-Apollonia. *IM*, (39), 103-106.

Dreyer, B. (2009). City Elite and the Administration of the Attalid Kingdom After the Peace of Apameia – Evidence, Research and Methodological Thoughts" . İçinde: *Greek History and Epigraphy: Essays in honour of P.J. Rhodes*. Edits: L. Mitchell, L. Rubinstein, (s. 33-46). Swansea: Classical Press of Wales.

Dreyer, B., H. Engelmann. (2003). *Die Inschriften von Metropolis. Teil I: Die Dekrete für Apollonios: städtische Politik unter den Attaliden und im Konflikt zwischen Aristonikos und Rom.* Bonn: Habelt.

Droysen, J. G. (2020). *Büyük İskender Tarihi.* (Çev. B. S. Baysal), Ankara: Panama Yayınları.

Dubois, L. (2010). Black Sea And Thrace: Des anthroponymes en -οῦς. İçinde: *Onomatologos Studies in Greek Personal Names presented to Elaine Matthews*. Edits: R. W. V. Catling, F. Marchand, M. Sasanow, (s. 398-421). Oxford: Oxbow Books.

Dueck, D. (2006). Memnon of Herakleia on Rome and the Romans. İçinde: *Rome and the Black Sea Region*. Edit: J. M. Højte, (s. 43-61). Aarhus: Aarhus University Press.

Duindam, J., T. Artan, M. Kunt. (2011). *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective.* Leiden - Boston: Brill.

Dumezil, G. (1966). *Archaic Roman Religion. With an Appendix on the Ancient of the Religion of the Etruscans.* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Dunst, G. (1956). Die Bestimmungen des Vertrages zwischen Eumenes II. und den kretischen städten vom Jahre 183 v. Chr. *Philologus*, 100 (1-2), 305-311.

Duran, M. (2015). Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (34), 61-86.

Durmuş, İ. (1997). Anadolu'da Kimmerler ve İskitler. *Belleten*, (61), 273-286.

Duymuş, H. H. (2011). Asur Kaynaklarına Göre Demirçağı'nda Tabal Krallığı. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 34-46.

Dürrbach, F. (1976). *Choix d'Inscriptions de Délos.* (Edits. H. Engelmann, R. Merkelbach), Hildesheim-New York: Georg Olms Verlag.

Dürüşken, Ç. (2003). *Roma Dini.* İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

Ebeling, E., B. Meissner. (1980-1983). *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archaologie (Vol. 6: Klagegesang - Libanon).* Berlin-New York: Walter de Gruyter.

Eckstein, A. M. (1988). Rome, the War with Perseus, and Third Party Mediation. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 37 (4), 414-444.

Eckstein, A. M. (2006). *Mediterranean Anarchy, Interstate War, and the Rise of Rome.* Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.

Eckstein, A. M. (2008). *Rome Enters the Greek East. From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 BC.* Malden: Blackwell Publishing.

Eckstein, A. M. (2010). Macedonia and Rome, 221–146 BC. İçinde: *A Companion to Ancient Macedonia*. Edits: J. Roisman, I. Worthington, (s. 225-250). Malden: Wiley-Blackwell.

Edgerton, W. F. (1925). LEIA = "Flock," "Herd". *AJPh*, 46 (2), 177-178.

Egli, J. J. (1893). *Nomina Geographica: Sprach- und Sacherklärung von 42000 geographischen Namen aller Erdräume* (Cilt 1). Leipzig: Friedrich Brandstetter.

Ellis, J. R. (2006). Macedonian Hegemony Created. *CAH* VI, (s. 760-790). Cambridge.

Ellis, P. B. (1990). *The Celtic Empire: The First Millennium of Celtic History, 1000 BC-AD 51.* London .

Ellis, R. S. (1985). Gritille 1984. *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı,* Ankara: 261-270.

Ellis, R., M. M. Voigt. (1982). 1981 Excavations at Gritille, Turkey. *AJAH,* 86 (3), 319-332.

Eraslan, F. (1997). Adıyaman Müzesinden Bir Grup Terocotta Figürin. *Atatürk Üniversitesi Sosyall Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi.

Eraslan, F. (2000). Adıyaman Turuş Kaya Mezarları ve Temizlik Çalışmaları. *11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (s. 263-272). Denizli: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Erciyas, D. B. (2006). *Wealth Aristocracy and Royal Propaganda Under The Hellenistic Kingdom of Mithradatids in Central Black Sea Region in Turkey Colloquia Pontica Vol 12*. Leiden: Brill.

Erciyas, D. B. (2009). Komana Pontike: A City or a Sanctuary? İçinde: *Mithridates VI and the Pontic Kingdom,* Edit: J. M. Hojte, (s. 289-312). Aarhus: Aarhus University Press.

Erdem, Z. K. (2012). Astakos Kazısı. *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 34, 23-25.

Ergeç, R. (1995). Güney Kommagene Bölgesindeki Antik Dönem Nekropol ve Mezarları. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeololoji Bilim Dalı.* Doktora Tezi.

Ergin, G. (2019). *Anadolu'da Roma Hakimiyeti. Direniş ve Düzen* . İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Erickson, K. (2018). *The Seleukid Empire, 281–222 BC: War Within The Family.* London: The Classical Press of Wales.

Eriş, E. (2013). Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası. *Bergama Belleten* 12 (Özel Sayı), İzmir, Bergama.

Erkanal, A. (1993). *Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları.* İstanbul: TTK.

Erkiletlioğlu, H. (2019). *Kappadokia Krallığı ve Roma-Bizans Dönemi.* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No: 157, Kayseri.

Errington, R. M. (1970). From Babylon to Triparadeisos, 323-320 BC. *JHS,* (90), 49-77.

Errington, R. M. (1990). *A History of Macedonia.* (Çev. C. Errington), Los Angeles: University of California Press.

Errington, R. M. (2008a). *A History of the Hellenistic World: 323 - 30 BC.* Oxford: Blackwell Publishing.

Errington, R. M. (2008b). Rome against Philip and Antiochus. *CAH* VIII/2. (s. 244-290). Cambridge: Cambridge University Press.

Errington, R. M. (2008c). Rome and Greece to 205. *CAH* VIII/2. (s. 81-106). Cambridge: Cambridge University Press.

Errington, R. M. (2017). *Hellenistik Dünya Tarihi MÖ 323-30.* (Çev. G. Günata), İstanbul: Homer Kitabevi.

Erskine, A. (2001). *Troy Between Greece and Rome: Local Tradition and Imperial Power* . New York: Oxford University Press.

Erskine, A. (2005). *A Companion to the Hellenistic World.* Malden: Blackwell Publishing.

Erskine, A., L. Llewellyn-Jones, S. Wallace. (2017). *The Hellenistic Court. Monarchic Power and Elite Society from Alexander to Cleopatra.* Swansea: The Classical Press of Wales.

Erzen, A. (1946). *İlkçağda Ankara.* Ankara: TTK.

Esposito, J. L. (2003). *The Oxford Dictionary of Islam.* Oxford: Oxford University Press.

Evans, R. (2012). *A History of Pergamum: Beyond Hellenistic Kingship.* New York: Continuum International Publishing.

Ezer, S. (2016). Kommagene Coğrafyasında Prehistorik ve Protohistorik Çağlar. içinde, *Kommagene'nin İzleri* (s. 15-20). İzmir.

Ezer, S., K. Yağız, F. I. Demirtaş, M. Özciriş. (2014). A*dıyaman İli Prehistorik ve Protohistorik Çağ 2013 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırmaları. 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı. 1. Cilt. 02-06 Haziran 2014 Gaziantep*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 175-192.

Ezer, S., K. Yağız, M. Özciriş, K. Zorlu. (2016). *Adıyaman İli Prehistorik ve Protohistorik Çağ 2014 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırmaları. 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı. 1. Cilt. 11-15 Mayıs 2015 Erzurum*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1-20.

Ezer, S., M. Özciriş, K. Zorlu. (2017). *Adıyaman İli 2016 Yılı Prehistorik ve Protohistorik Çağ Arkeolojik Yüzey Araştırmaları. 35. Araştırma Sonuçları Toplantısı. 2. Cilt. 22-26 Mayıs 2017 Bursa*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bursa, 409-426.

Fabricius, E. (1885). Der Tempel des Apollon Chresterios bei Aigai Athen. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung (AM),* 10, 272-274. (Edit. C. b. Wilberg), Berlin-Athhen.

Facella, M. (2006). *La dinastia degli Orontidi nella Commagene ellenistico-romana.* Studi ellenistici, 17, Pisa: Giardini.

Facella, M. (2009). Darius and the Achaemenids in Commagene . İçinde: *Organisation des pouvoirs et contacts culturels dans les pays de l'empire achéménide*. Edit: M. Chauveau, P. Briant, (s. 379-414). Paris: De Boccard.

Fagan, E. G. (2015). Narratives in the landscape: Political discourses of authority and identity in the Armenian Highland, ca. 200 B.C.E.- 200 C.E. *University of Chicago. Department of History and Anthropology.* Thesis of Doctor of Philosophy.

Fedak, J. (1990). *Monumental Tombs of the Hellenistic Age: A Study of Selected Tombs from the Pre-Classical to the Early Imperial Era.* Toronto: University of Toronto Pres.

Fellows, C. (1838). *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor.* London: John Murray, Albemarle Street.

Ferguson, W. S. (1906). The Premature Deification of Eumenes II. *CPh*, 1 (3), 231-234.

Ferguson, W. S. (1908). Researches in Athenian and Delian Documents. II. *Klio*, 8 (8), 338-355.

Ferguson, W. S. (1911). *Hellenistic Athens: An Historical Essay.* London: Macmillan and Co., Limitedst. Martın's Street.

Fernoux, H.-L. (1999). Guerres, cités et mondes indigènes du Pont-Euxin et de la Propontide aux Ve et IVe siècles av. J.-C. *Pallas. Revue d'études antiques*, (51), 173-204.

Fernoux, H.-L. (2004). *Notables et élites des cités de Bithynie aux époques hellénistique et romaine (IIIe s. av.-IIIe s. ap. J.-C.). Essai d'histoire sociale.* Collection de la Maison de l'Orient méditerranéen. Série épigraphique, 31, Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux.

Ferrary, J. -L. (1997). The Hellenistic World and Roman Political Patronage. İçinde: *Hellenistic Constructs Essays in Culture, History Historiography*. Edits: P. A. Cartledge, P. Antony, P. Garnsey, E. S. Gruen, (s. 105-119). Berkeley - Los Angeles - London: University of California Press.

Ferrary, J. -L. (2000). Les gouverneurs des provinces romaines dAsie Mineure (Asie et Cilicie), depuis l'organisation de la province d'Asie jusqu'à la première guerre de Mithridate (126–88 av. J.-C.). *Chiron,* (30), 161-193.

Ferrary, J. -L. (2001). Le Roi Archélaos de Cappadoce à Délos. *Comptes Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptionset Belles-Lettres,* 145 (2), 799-815.

Festus, R. (1967). *The Breviarium di Festus. A Critical Edition with Historical Commentary.* (Çev. J. W. Eadie), London.

Fıratlı, N. (1953). Bithynia Araştırmalarına Birkaç İlave. *Belleten,* 17 (65), 15-25.

Fıratlı, N. (1960). *Adapazarı-Tersiye Köyü Tümülüsü.* İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı.

Figuier, L. (1866). *Vies des savants illustres. Depuis 'antiquité jusqu'au dix-neuvième siècle. Avec L'Appréciation Sommaire De Leurs Travaux*. Paris.

Finegan, J. (1964). *Handbook of Biblical Chronology: Principles of Time Reckoning in the Ancient World and Problems of Chronology in the Bible.* Princeton: Princeton University Press.

Fingerson, K. R. (2007). Persian Katoikoi in Hellenistic Smyrna. *AncSoc,* (37), 107-120.

Fischer-Bovet, C. (2014). *Army and Society in Ptolemaic Egypt.* New York: Cambridge University Press.

Flacelière, R. (1937). *LesAitoliens à Delphes: Contribution à l'histoire de la Grèce centrale au IIIe siècle av. J.-C.,* Paris.

Fleischer, R. (1996). Hellenistic Royal Iconography on Coins. İçinde: *Aspects of Hellenistic Kingship*, Edits: P. Bilde, T. E. Pedersen, L. Hannestad, J. Zahle, (s. 29-40). Aarhus: Aarhus University Press.

Fontenrose, J. (1960). The Crucified Daphidas. *TPAPhA,* (91), 83-99.

Forte, B. (1972). *Rome and the Romans as the Greeks Saw Them.* American Academy: Rome.

Fortina, M. (1965). *Cassandro, re di Macedonia.* Turin: Società Editrice Internazionale.

Fotheringham, J. K. (1919). The New Star of Hipparchus and the Dates of Birth and Accession of Mithridates. *Monthly Notices of the Royal Astronomical Society*, 79 (3), 162-167.

Foucart, P.-F. (1881). Décret de la ville de Chersonésos en l'honneur de Diophantos, général de Mithridate. *BCH*, 5, 70-87.

Fox, R. L. (2004). *Alexander the Great.* Londra: Penguin Books.

Francfort, H.-P. (2008). The Achaemenid Conquest, Organization, Administration and Exploitation of Central Asia. içinde, *CAH.*IV/2, (s. 165-193). New York: Cambridge University Press.

Franke, P. (2002). Begegnung mit Khidr: Quellenstudien zum Imaginären im traditionellen Islam. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 65, 561-648.

Fränkel, M. (1888). Die Inschriften. C. Humann, Richard Bohn, Max Fränkel içinde, *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon. Dritter vorläufiger Bericht 1883 – 1886* (s. 51-63). Berlin: G. Grote'che Verlagsbuchhandlung.

Fränkel, M., E. Fabricius, K. Schuchardt. (1890). *Die Inschriften von Pergamon.* Berlin: W. Spemann.

Fraser, P. M. (1972). *Ptolemaic Alexandria I.* Oxford: At The Clarendon Press.

Fraser, P. M. (2000). Ethnics as Personal Names. İçinde: *Greek Personal Names. Their Value as Evidence*. Edits: S. Hornblower, E. Matthews, (s. 149-158). Proceedings of the British Academy 104, Oxford: Oxford University Press.

Fraser, P. M. (2003). *Cities of Alexander the Great.* Oxford.

Freeman, C. (2018). *Mısır, Yunan ve Roma. Antik Akdeniz Uygarlıkları.* (Çev. S. K. Angı), Ankara: Dost Kitabevi.

Freeman, P. (2011). *Alexander the Great.* New York: Simon & Schuster.

French, D. (1985). Tille 1984. *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 211-215.

French, D. (1991). Commagene: Territorial Definitions. *Studien zum Antiken Kleinasien, F.K. Dörner zum 80. Geburtsrag gewidmet* (s. 11-19), Bonn: R. Habelt.

French, D. (1996). Amasian Notes 5. The Temenos of Zeus Stratios at Yassıçal. *EA*, 27, 75-91.

Fritze, H. v. (1910). Die Munzen von Pergamon. *ABAW*, (s. 1-108). Berlin: Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften.

Fuhr, K. (1912). *Berliner Philologische Wochenschrift* (Cilt 32). Leipzig: Verlag von O. R. Reisland.

Gabba, E. (1976). *Republican Rome, the Army, and the Allies.* (Çev. P. J. Cuff), Berkeley - Los Angeles: University of California Press.

Gabelko, O. L. (2005). ВИФИНСКИЕ ЛИЧНЫЕ ИМЕНА (Bithynia kişi İsimleri). *История Вифинского царства (Bithynia Krallığı Tarihi)*, 515-523. Санкт-Петербург (St. Petersburg.

Gabelko, O. L. (2009). The Dynastic History of the Hellenistic Monarchies of Asia Minor According to the Chronography of George Synkellos. *Mithridates VI and the Pontic Kingdom, Black Sea Studies (BSS)*, 9, 47-61. (Edit. J. M. Højte), Aarhus: Aarhus University Press.

Gabelko, O. L. (2017). Bithynia and Cappadocia: Royal Courts and Ruling Society in the Minor Hellenistic Monarchies. *The Hellenistic Court: Monarchic Power and Elite Society from Alexander to Cleopatra* (s. 319-342). Swansea: The Classical Press of Wales.

Gabrielsen, V. (1997). *The Naval Aristocracy of Hellenistic Rhodes.* Aarhus: Aarhus University Press.

Gabrielsen, V. (2005). Mithradates VI og de græske byer. *Mithradates VI af Pontos. Roms Perfekte Fjende* (s. 25-42). Aarhus: Aarhus University Press.

Gabrielsen, V. (2007). Trade and Tribute: Byzantion and the Black Sea Straits. *The Black Sea in Antiquity: Regional and Interregional Economic Exchanges* (s. 287-324). Black Sea Studies 6, Aarhus: Aarhus University Press.

Gaggero, E. S. (1976). La propaganda antiromana di Mitridate VI Eupatore in Asia Minore e in Grecia. *Contributi di storia antica in onore di Albino Garzetti*, 89-123. Genova: Istituto di Storia Antica e Scienze Ausiliarie.

Gardner, P. (1878). *Catalogue of Greek Coins. Seleucıd Kıngs Of Syria*. London.

Gargola, D. J. (2006). Mediterranean Empire (264–134). *A Companion to the Roman Republic* (s. 147-167). Wiley: Blackwell.

Gates, C. (2011). *Ancient Cities: The archaeology of urban life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome.* London & New York: Routledge.

Gauthier, P. (1989). *Nouvelles İnscriptions De Sardes II.* Paris/Geneva: Librarie Droz.

Gehrke, H. -J. (2014). Bir Antik Dönem Metropololünün Tarihçesi. *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik bir Başkent* (s. 122-141). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Geisau, H. V., H. Volkmann. (1969). Laodike. *KlP*, (3), 479-482. (Edits. K. Ziegler, W. Sontheimer), Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag.

Georg Wissowa (1890–1906), Wilhelm Kroll (1906–1939), Karl Mittelhaus (1939–1946), Konrat Ziegler (1946–1974) und Hans Gärtner (1974–1980). (1893–1980). *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.* Stuttgart: Metzler.

Gera, D. (1987). Ptolemy Son of Thraseas and the Fifth Syrian War. *AncSoc*, (18), 63-73.

Geyer, F. (1928). Makedonia. İçinde: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft I*. Edit: G. Wissowa, (s. 638-771). Stuttgart: Metzler.

Geyer, F. (1932). Mithridates. *RE*, XVIII/1, 2157-2215.

Geyer, F. (1936). Nicomedes. *RE*, XVII/1, 493-499.

Ghita, C. E. (2010). Achaemenid and Greco-Macedonian Inheritances in the Semi-Hellenised Kingdoms of Eastern Asia Minor. *University of Exeter*. Thesis for PhD.

Gıovannini, A. (1982). La Clause Territoriale de La Paix D'Apamée. *Athenaeum*, (60), 224-236.

Ginzel, F. K. (1899). *Spezieller Kanon der Sonnen- und Mondfinsternisse für das Ländergebiet der klassischen Altertumswissenschaften und den Zeitraum von 900 vor Chr. bis 600 nach Chr*. Berlin: Mayer & Müller.

Glew, D. G. (1977). Mithridates Eupator and Rome: A Study of the Background of the First Mithridatic War. *Athenaeum*, (55), 380-405.

Glew, D. G. (1981). Between the Wars: Mithridates Eupator and Rome, 85-73 B.C. *Chiron* (11), 109-130.

Glew, D. G. (1987). The Cappadocian Expedition of Niomedes III Euergetes, King of Bithynia. *ANSMN*, (32), 23-55.

Glew, D. G. (2000). 400 villages? A Note on Appian, Mith. 65, 271. *EA* (32), 155-162.

Goell, T. B. (1996). Ancient Sources and Previous Scholarship. İçinde *Nemrud Dağı: The Hierothesion of Antiochus I of Commagene. Volume 1: Results of the American Excavations*. Edit: T. B. Goell, (s. 18-34). Eisenbrauns.

Goetze, A. (1940). *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography* . New Haven: Yale University Press.

Goldsworthy, A. (2006). *Caesar Life of a Colossus.* New Haven and London: Yale University Press.

Goukowsky, P. (1978). *Essai sur les origines du mythe d'Alexandre (336–270 B.C.), II: Alexandre et Dionysos.* Nancy: Université de Nancy.

Göber, W. (1961). Pontos. *RE*, XXII/1, 47-48.

Grabowski, T. (2008). Ptolemy's Military And Political Operations in Greece in 314-308 BC. *Electrum*, (14), 33-46.

Grabowski, T. (2016). The Aegean Islands in the Politics of the Attalid Dynasty. *Electrum*, 23, 77–99.

Grabowski, T. (2018). Diplomacy of Attalus I in Asia Minor, 241–216 BC. *Diplomacy and Inter-State Relations in the Hellenistic World. Electrum.* (25), 13-26). Jagiellonian University Press.

Grabowski, T. (2019). Küçük Asya'da Ptolemaioslar Hanedanı. *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri* (s. 28-51.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Graham, A. J. (2001). *Collected Papers on Greek Colonization.* Leiden: Brill.

Graillot, H. (1912). *Le Culte de Cybèle, Mère Des Dieux, à Rome et dans l'Empire Romain.* Paris.

Grainger, J. D. (2002). *The Roman War of Antiochos the Great.* Leiden-Boston: Brill.

Grainger, J. D. (2009). *The Cities of Pamphylia.* Oxford.

Grainger, J. D. (2010). *The Syrian Wars.* Leiden-Boston: Brill.

Grainger, J. D. (2014a). *Alexander the Great Failure, The Collapse of the Macedonian Empire.* New York.

Grainger, J. D. (2014b). *Seleukos Nikator: Constructing a Hellenistic Kingdom.* New York: Routledge.

Grainger, J. D. (2014c). *The Rise of the Seleukid Empire (323-223 BC): Seleukos I to Seleukos III.* Yorkshire: Pen & Sword History.

Grainger, J. D. (2015a). *The Seleukid Empire of Antiochus III (223-187 BC).* Yorkshire: Pen & Sword Military.

Grainger, J. D. (2015b). *The Fall of the Seleukid Empire, 187-75 BC.* Yorkshire: Pen & Sword Military.

Grainger, J. D. (2016). *Great Power Diplomacy in the Hellenistic World*. Londra-New York: Routledge.

Grainger, J. D. (2019). *Antipater's Dynasty Alexander the Great's Regent and his Successors.* Yorkshire-Philadelphia: Pen & Sword Mitary.

Grainger, J. D. (2020). *The Galatians Celtic Invaders of Greece and Asia Minor.* Yorkshire: Pen & Sword Books Ltd.

Grandjean C., G. Hoffmann, L. Capdetrey, J.-Y. C.-Maratray (2017). *Le monde hellénistique.* Université de Clermont: Collection U.

Graninger, D. (2015). Ethnicity and Ethne. *A Companion to Ancient Thrace*. (s. 22-32). Chichester: Wiley & Blackwell.

Grant, M. (1997). *A Guide to the Ancient World: A Dictionary of Classical Place Names.* New York: Barnes & Noble Books.

Green, C. M. (2002). Varro's Three Theologies and their Influence on the Fasti. İçinde: *Ovid's Fasti. Historical Readings at its Bimillennium*. Edit. G. Herbert-Brown, (s. 71-99). New York: Oxford University Press.

Green, P. (1991). *Alexander of Macedon 356–323 B.C.: A Historical Biography*. London: University of California Press.

Green, P. (2007). *Alexander The Great and the Hellenistic Age*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Greenidge, A. H. (1903). *Sources for Roman History, 133-70 B. C.* Oxford: Clarendon Press.

Griffith, G. T. (1935). *The Mercenaries of the Hellenistic World.* Cambridge: Cambridge University Press.

Griffith, G. T. (1964). Alexander the Great and an Experiment in Government. *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 10, 23–39.

Gross, W. H. (1954). Die Mithradates-Kapelle auf Delos. *Antike und Abendland*, (4), 105-117.

Gruen, E. S. (1965). The Exile of Metellus Numidicus. *Latomus*, 24 (3), 576-580.

Gruen, E. S. (1966). Political Prosecutions in the 90's B.C. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 15 (1), 32-64.

Gruen, E. S. (1968). *Roman Politics and the Criminal Courts 149-78 B.C.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Gruen, E. S. (1973). The Supposed Alliance between Rome and Philip V of Macedon. *California Studies in Classical Antiquity*, (6), 123-136.

Gruen, E. S. (1974). *The Last Generation of the Roman Republic.* Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Gruen, E. S. (1984). *The Hellenistic World and the Coming of Rome* (Cilt 1). Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

Gruen, E. S. (1990). *Studies in Greek Culture and Roman Policy.* Leiden - New York – Kobenhavn - Köln: E.J. Brill.

Grummond, N., B. S. Ridgway. (2000). *From Pergamon to Sperlonga: Sculpture and Context.* Berkeley - Los Angeles – London: University of California Press.

Grüßinger, R., Ursula Kästner, A. Scholl. (2015). *Pergamon als Zentrum der hellenistischen Kunst: Bedeutung, Eigenheiten & Ausstrahlung.* Berlin: Antikensammlung, Staatliche Museen zu Berlin: Michael Imhof Verlag.

Grüßinger, R., V. Kästner, A. Scholl. (2011). *Pergamon - Panorama der antiken Metropole. Begleitbuch zur Ausstellung.* Berlin-Petersberg: Michael Imhof Verlag.

Grzesik, D. (2021). *Honorific Culture at Delphi in the Hellenistic and Roman Periods.* Leiden & Boston: Brill.

Guarducci, M. (1939). *Inscriptiones Creticae* (Cilt 2). Rome: Tituli Cretae occidentalis.

Günther, W. (1971). *Das Orakel von Didyma in hellenistischer Zeit: eine Interpretation von Stein-Urkunden.* Tübingen: E. Wasmuth.

Gurney, O. R. (1973). Anatolia c. 1750-1600 B.C. *CAH*.II/1. (s. 228-255). Cambridge: Cambridge University Press.

Guse, F. (1926). Die Feldzüge des dritten Mithradatischen Krieges in Pontos und Armenien. *Klio*, (20), 332-343.

Gustave, M. (1900). Inscriptions de Bithynie. *BCH*, (24), 361-426.

Güler, E. A. (2019). Seleukos Krallığı'nda İsyan ve İhanet Çemberi: Akhaios İsyanıve Sardeis Kuşatması. *Mediterranean Journal of Humanities*, 9 (2), 95-105.

Gültekin, B. (2004). Bir Lider Olarak İskender ve Günümüz Yönetim Anlayışı. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2, 45-79.

Günaltay, M. Ş. (1946). *Yakın Şark II. Anadolu. En Eski çağlardan Akamenişler İstilâsına Kadar.* Ankara: TTK.

Günbattı, C. (2017). *Kültepe-Kaniş: Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler.* Kayseri.

Günday, O. (2016). Hannibal'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Libyssa (Gebze?) Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, 167-183.

Güney, H. (2014a). Hellenistik Dönem Öncesi Bithynia'da Hellen Kolonileri ve Bithynialılar Arasındaki İlişkiler. *Belleten*, 78 (282), 407-434.

Güngör, Y. (2014b). *İlkçağ Anadolu Medeniyetleri. M.Ö. 2000/ M.Ö. 600 Yılları Arası Tarihi.* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Güngör, Y. (2015). Bergama Krallık Kültü. *Bergama, Belleten* (14). İzmir: Bergama Kültür ve Sanat Vakfı.

Gürgen, İ. (2019). Galatların Anadolu'ya Geçiş Süreci ve Bithynia ile İlişkileri. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (3), 234-245.

Gygax, M. D. (2002). Zum Mitregenten des Ptolemaios II. Philadelphos. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, (51), 49-56.

Gygax, M. D. (2016). *Benefaction and Rewards in the Ancient Greek City: The Origins of Euergetism.* Cambridge: Cambridge University Press.

Habicht, C. (1956). Über die Kriege Zwischen Pergamon und Bithynien. *Hermes*, 84 (1), 90-110.

Habicht, C. (1970). *Gottmenschentum und Griechische Städte.* München: Beck.

Habicht, C. (1990). Athens and the Attalids in the Second Century B.C. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 59 (3), 561-577.

Habicht, C. (1997). *Athens from Alexander to Antony.* London: Harward University Press.

Habicht, C. (2006). *The Hellenistic Monarchies: Selected Papers* . Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Habicht, C. (2008). The Sekucids and Their Rivals. *CAH.*VIII/2 (s. 324-382). Cambridge: Cambridge University Press.

Halim, H. (2013). *Alexandrian Cosmopolitanism: An Archive.* New York: Fordham University Press.

Hallof, K., C. Mileta. (1997). Samos und Ptolemaios III. Ein neues Fragment zu dem samischen Volksbeschluss AM 72,1957, 226 Nr. 59. *Chiron*, 27, 256-283.

Hamilton, J. R. (1965). Alexander's Early Life. *Greece & Rome*, 12 (2), 117-124.

Hammond, N. G. L. (1980a). Alexander the Great: King, Commander and Statesman. Bristol: Bristol Classical Press.

Hammond, N. G. L. (1980b). The Battle of the Granicus River. *JHS*, (100), 73-88.

Hammond, N. G. L., F. W. Walbank, G. T. Griffith. (1988). *A History of Macedonia: 336-167 B.C.* Oxford: Larendon Press.

Hanfmann, G. M. (1972). *Letters from Sardis.* Cambridge: Harvard University Press.

Hannestad, L. (1996). This Contributes in no small way to one's Reputation:The Bithynian Kings and Greek Culture. *Aspects of Hellenistic Kingship* (s. 67-98). Studies in Hellenistic Civilization VII, Aarhus: Aarhus University Press.

Hannestad, L. (2007). Timber as a Trade Resource of the Black Sea. *The Black Sea in Antiquity Regional and Interregional Economic Exchanges* (s. 85-99). Black Sea Studies 6, Aarhus: Aarhus University Press.

Hansen, E. V. (1953). The Attalids of Pergamon. *AJPh*, 74 (2), 210-212.

Hansen, E. V. (1971). *The Attalids of Pergamon.* Ithaca and London: Cornell University Press.

Hansen, M., T. H. Nielsen. (2004). *An Inventory of Archaic and Classical Poleis.* New York: Oxford University Press.

Harder, R., A. Mehl, K. Karttun. (2005). Laodice. *BNP*, 228-232. (Edits. H. Cancik, H. Schneider), Boston: Brill.

Harmatta, J. (1994). *History of Civilizations of Central Asia, Vol. 2, The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations 700 B.C. to A.D. 250.* Paris: Unesco Publishing.

Harris, B. F. (1890). Bithynia: Roman Sovereignty and the Survival of Hellenism. *ANRW* II.7.2, 857-901. Belin–New York: Walter de Gruyter.

Harris, W. V. (1979). *War and Imperialism in Republican Rome: 327-70 B.C.* Oxford: Clarendon Press.

Has, A. C. (2021). Anadolu'da Galat İstilalarına Bir Örnek: Kyzikos'tan Herakles-Galat Kabartmalı Stel. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 25 (Özel Sayı), 385-395.

Hauben, H. (1976). The Expansıon Of Macedonıan Sea-Power Under Alexander The Great. *AncSoc*, (7), s. 79-105.

Hauben, H. (1990). Triérarques Et Triérarchie Dans La Marine Des Ptolémées. *AncSoc*, (21), 120-139.

Hauben, H. (2004). A Phoenician king in the service of the Ptolemies: Philocles of Sidon revisited. *AncSoc* (34), 27-44.

Hauptmann, H. (2000). Frühneolithische Kultbilder in der Kommagene. *Gottkönige am Euphrat. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene* (s. 12-22). Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

Hauptmann, H. (2012). Kommagene'de İlk Neolitik Dönem Kültsel Betimler. *Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Haussoullier, B. (1879). Inscriptions d'Aptéra. *BCH*, (3), 418-437.

Haussoullier, B. (1881). Inscriptions de Delphes: décret des Étoliens au sujet des jeux Niképhoria, décret des Delphiens, décret de proxénie. *BCH*, (5), 372-390.

Haussoullier, B. (1902). *Études sur l'histoire de Milet et du Didymeion* . Paris.

Hawkins, D. (1986). Writing in Anatolia: Imported and indigenous systems. *World Archaeology,* 17 (3), 363-376.

Hawkins, J. D. (1975). Von Kummuh nach Kommagene. *AntW*, (6), 5-10.

Hawkins, J. D. (1982). The Neo-Hittite states in Syria and Anatolia. *CAH* 3/1. (s. 372-435). Cambridge: Cambridge University Press.

Hawkins, J. D. (1988). Kuzi-Tesub and the "Great Kings" of Karkamis. *AS*, (38), 99-108.

Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions: Volume I. Inscriptions of the Iron Age: Part 2: Amuq, Aleppo, Hama, Tabal, Assur Letters, Miscellaneous, Seals, Indices.* Berlin-New York: Walter de Gruyter.

Head, B. V. (1887). *Historia numorum. A Manual of Greek Numismatics.* London: Clarendon Press.

Head, B. V. (1889). *Catalogue of Greek Coins, Corinth, Colonies of Corinth Etc.* Londra.

Heberdey, R. (1960). Termessos (1-3). *RE*, 732-778. V/A1.

Heckel, W. (1992). *The Marshals of Alexander's Empire.* Londra.

Heckel, W. (2003). *The Wars of Alexander the Great.* New York and London: Routledge.

Heckel, W., L. A. Tritle. (2009). *Alexander the Great: A New History.* Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.

Heffner, E. H. (1929). Archaeological Discussions. *AJA*, 33 (4), 547-580.

Heijden, R. v. (2018). *Rome en Commagene. De macht en onmacht van een vazalstaat, 69v. Chr. – 72 n. Chr.* Bachelor Eindwerkstuk, Bacheloropleiding Geschiedenis, Universiteit Utrecht.

Heinemann, U. (2010). *Stadtgeschichte im Hellenismus: Die lokalhistoriographischen Vorgänger und Vorlagen Memnons von Herakleia.* München: Herbert Utz Verlag.

Heinen, H. (1972). *Untersuchungen zur hellenistischen Geschichte des 3. Jahrhunderts V. Chr : Zur Geschichte der Zeit des Ptolemaios Keraunos und zum Chremonideischen Krieg.* Wiesbaden: F. Steiner.

Heinen, H. (1991). Hamburger Beiträge zur Archäologie. *Mithradates VI. Eupator und die Völker des nördlichen Schwarzmeerraums*, 18, 151-165.

Heinen, H. (2008a). Attalus I (241-197 B.C.) and the 'War of the Brothers. *CAH.* 7/1. (s. 428-432). Cambridge University Press.

Heinen, H. (2008b). The Syrian Egyptian Wars and the New Kingdoms of Asia Minor. *CAH.*VII/1. (s. 412-445). Cambridge: Cambridge University Press.

Heisserer, A. J. (1980). *Alexander the Great and the Greeks. The Epigraphic Evidence.* Norman & Oklahoma.

Hepding, H. (1910). Die Arbeiten zu Pergamon 1908-1909. *AM*, (35), 401-493. Athen.

Herda, A. (2016). Megara and Miletos: Colonising with Apollo. A Structural Comparison of Religious and Political Institutions in Two Archaic Greek Polis States. *Mégarika. Nouvelles recherches sur Mégare, les cités de la Propontide et du Pont-Euxin* (s. 15-127). Paris: De Boccard.

Herzog, R. (1930). Griechische Königsbriefe. *Hermes*, 65 (4), 455-471.

Hesselmeyer, E. (1885). *Die Ursprünge der Stadt Pergamos in Kleinasien.* Tübingen: Verlag und Druck von Franz Fues.

Heus, A. (1938). Antigonos Monophthalmos und die griechischen Städte. *Hermes*, (73), 133-194.

Hind, J. G. (1992). Mithridates. *CAH.* 9. (s. 129-164). Cambridge: Cambridge University Press.

Højte, J. M. (2005). From Kingdom to Province: Reshaping Pontos after the Fall of Mithridates VI. *Rome and the Black Sea Region, Black Sea Studies (BSS),* Vol. 5. (s. 15-30). Aarhus: Aarhus University Press.

Højte, J. M. (2006). The Date of the Alliance between Chersonesos and Pharnakes (IOSPE I2, 402) and its Implications. *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC.* (s. 137-152). Black Sea Studies 3, Aarhus: Aarhus University Press.

Højte, J. M. (2009). *Mithridates VI and the Pontic Kingdom.* Black Sea Studies (BSS) 9, Aarhus: Aarhus University Press.

Holleaux, M. (1902). ΦΙΛΕΤΑΙΡΟΣ ΑΤΤΑΛΟΥ. *REG*, (15), 302-310.

Holleaux, M. (1924). Études D'histoire Hellénistique. Le Décret Des Ioniens en L'honneur D'Eumènes II. *REG*, 37 (172), 305-330.

Holleaux, M. (1930). Rome and Macedon: The Romans Against Philip. *CAH.* VIII/1. (s. 166-173). New York: Cambridge University Press.

Holleaux, M. (1968). *Études D'épigraphie et D'histoire Grecques* (Cilt 2). Paris: E. de Boccard .

Holt, F. L. (1999). *Thundering Zeus: The Making of Hellenistic Bactria.* Berkeley: University of California Press.

Holt, F. L. (2003). *Alexander the Great and the Mystery of the Elephant Medallions* . Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.

Holt, F. L. (2004). *Büyük İskender ve Fil Madalyonlarının Sırrı.* (Çev. Y. Kafa), İstanbul: Bileşim Yayınevi.

Homolle, T. (1884). Les Romains à Délos. *BCH*, (8), 75-158.

Homolle, T. (1891). Comptes et İnventaires des Temples Déliens en L'année 279 (Deuxième Article). *BCH*, (14), 113-168.

Hoover, O. D. (1998). Notes On Some Imitation Drachms Of Demetrius I Soter From Commagene. *American Journal of Numismatics*, 10, 71-94.

Hopp, J. (1977). *Untersuchungen zur Geschichte der letzten Attaliden.* München: Verlag.

Horejs, B. (2011). Bergama and the Bakırçay Valley in Prehistory. *Uluslararası Bergama Sempozyumu*, 1, 24-36. İzmir: Bergama Belediyesi Yayınları.

Horejs, B. (2014). Tarih Öncesi Dönemde Pergamon ve Bakırçay (Kaikos) Ovası. *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik bir Başkent* (s. 106-119). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hornblower, J. (1982). *Hieronymus of Cardia.* Oxford: Oxford University Press.

Hornblower, S. (1983). *The Greek World 479-323 BC.* Londra.

Hornblower, S., E. Matthews. (2000). *Greek Personal Names. Their Value as Evidence.* Proceedings of the British Academy 104, Oxford: Oxford University Press.

Houghton, A., C. Lorber. (2002). *Seleucid Coins: A Comprehensive Catalogue: Part I: Seleucus I Through Antiochus III: Volume I: Introduction, Maps, and Catalogue.* New York: American Numismatic Society.

Hoyos, D. (2003). *Hannibal's Dynasty: Power and Politics in the Western Mediterranean, 247-183 BC.* London: Routledge.

Hölbl, G. (2001). *A History of the Ptolemaic Empire.* (Çev. T. Saavedra), Londra: Routledge.

Humann, C. (1880). Geschichte Der Unternehmung. *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon* (s. 7-34). Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Humann, C. (1882). Arbeitsbericht. *Die Ergebnisse der Ausgrabung zu Pergamon 1880-1881: Vorläufiger Bericht* (s. 5-25). Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Humann, C. (1888). Arbeitsbericht. *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon. Dritter vorläufiger Bericht 1883 – 1886* (s. 7-26). Berlin: G. Grote'che Verlagsbuchhandlung.

Humann, C., O. Puchstein. (1890). *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien: ausgeführt im Auftrage der Königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften.* Berlin.

Humann, C., R. Bohn, M. Fränkel. (1888). *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon. Dritter vorläufiger Bericht 1883 - 1886.* Berlin: G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung.

Huss, W. (1998). Ptolemaios Der Sohn. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik (ZPE)*, 229–250.

Huss, W. (2001). *Ägypten in hellenistischer Zeit 332-30 v. Chr.* München: C.H. Beck.

Hwang, H. S. (2014). Empowering Images: Negotiating The Identity Of Authority Through Material Culture In The Hellenistic East, 140-38 BCE. *University of Maryland. Department of Art History and Archaeology.* Thesis of Doctor of Philosophy.

Ideler, C. L. (1826). *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie. Aus den Quellen bearbeitet* (Cilt 2). Berlin: August Rücker.

Imhoof-Blumer, F. (1884). *Die münzen der Dynastie von Pergamon.* Berlin: Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften.

Ireland, S. (2000). *Greek, Roman, and Byzantine Coins in the Museum at Amasya (Ancient Amaseia), Turkey.* Royal Numismatic Society Special Publication No: 33, London: British Institute of Archaeology at Ankara Monograph no: 27.

Isler-Kerényi, C. (2010). Dıonysos am Pergamonaltar. *Antike Kunst*, 53, 62-73.

Isler-Kerényi, C. (2015). *Dionysos in Classical Athens. An Understanding through Images.* (Çev. A. Beerens), Leiden-Boston: Brill.

İplikçioğlu, B. (1990). *Eskiçağ Tarihinin Anahatları I.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

İplikçioğlu, B. (2007). *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

İplikçioğlu, B. (2015). *Eski Batı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Jacobs, B. (2011). *Achaemenid Satrapies.* Encyclopcedia Iranica Online.

Jacobsthal, P. (1908). Die Arbeiten zu Pergamon 1906-1907. II Die Inschriften (Taf. XXIII). *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung (AM),* (33), 375-421. Athen: Beck and Barth.

Jacoby, F. (1923-1958). *Die Fragmente der griechischen Historiker* (Cilt I-XV). Berlin: Leiden.

Jacoby, F. (1954). *Die Fragmente der griechischen Historiker (FGrHist).* Leiden: E.J. Brill.

Jalabert, L., R. Mouterde, J. P. Rey-Coquais. (1929). *Inscriptions grecques et latines de la Syrie.* Paris.

Jamot, P. (1902). Fouilles de Thespies: Le Monument des Muses dans le Bois de l'Hélicon, et le poète Honestus. *BCH*, (26), 129-160.

Johnson, C. G. (2002). "Ogis" 98 and the Divinization of the Ptolemies. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte,* 51 (1), 112-116.

Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of the Eastern Roman Provinces.* Oxford: Oxford University Press.

Jones, C. P. (1974). Diodoros Pasparos and the Nikephoria of Pergamon. *Chiron* (4), 183–206.

Jones, C. P. (1999). *Kinship Diplomacy in the Ancient World.* London: Harvard University Press.

Jones, C. P., C. Habicht. (1989). A Hellenistic Inscription from Arsinoe in Cilicia. *Phoenix,* 43 (4), 317-346.

Kaerst, J. (1894). Antipatros. *RE.*1, (s. 2501-2508). Charleston, South Carolina, United States: Nabu Press.

Kalaç, M., J. D. Hawkins. (1989). The Hieroglypic Luwian Rock-Inscription of Malpınar. *AS*, (39), 107-112.

Kaletsch, H. (1958). Zur lydischen Chronologie. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 7 (1), 1-47.

Kallet-Marx, R. (1996). *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 BC.* Berkeley-Los Angeles-Oxford: California University Press.

Karahan, O. (2018). Seleukosların Anadolu'daki Hâkimiyet Mücadelesi. *History Studies International Journal Of History*, 10 (9), 207-230.

Karwiese, S. (2004). *Antik Nümismatiğe Giriş.* (Edit. N. Başgelen), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kastner, U. (2014). “Okadar yüce ve muhteşem bir eser ki… Dünyaya bir kez daha bahşedilmiş gibi!” (C. Humann 1880) 1900 Yılına Kadar Pergamon Kazılarının Tarihçesi. *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent* (s. 20-35). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kastner, U. (2014). Sunak Terası. *Pergamon. Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent* (s. 456-477). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Katz, B. R. (1981). Two Fragments Of Sallust. *Rheinisches Museum für Philologie*, 124 (3/4), 332-340.

Kaya, M. A. (1996). III. Makedonya Savaşına Kadar Roma’nın Anadolu Politikası. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (11), 211-232.

Kaya, M. A. (1998). Anadolu’da Roma Egemenliği ve Pompeius’un Siyasal Düzenlemeleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (13), 163-173.

Kaya, M. A. (2000a). Ankyra (Ankara) ve Galatlar. *Kebikeç* (9), 77-96.

Kaya, M. A. (2000b). Batı Anadolu’daki Galat Terörü. *Tepekule Tarih-Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 79-85.

Kaya, M. A. (2000c). Suriye Krallığı’nın Büyük Menderes Havzasındaki Kolonileri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (15), 121-136.

Kaya, M. A. (2004a). Hellenogalatai. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 118, 36-42.

Kaya, M. A. (2004b). Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö.96-İ.S. 4). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 19 (1), 73-86.

Kaya, M. A. (2006a). Büyük İskender ve Anadolu: Takip Ettiği Güzergâh ve Politikası. *Kubaba,* 3 (7), 9-25.

Kaya, M. A. (2006b). Büyük İskender: Eğitimi, Karakteri ve Pers Seferi Öncesi Siyasi Başarıları. (Edit. M. Erdoğru), *Tarihin İçinden. Prof. Dr. Ahmet Özgiray’a Armağan*, 379-406.

Kaya, M. A. (2011). *Anadolu’da Galatlar ve Galatya Tarihi.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Kaya, M. A. (2012a). Büyük İskender'in Halefleri (Diadokhoi): Savaş ve Siyaset (İÖ 323-306). (Edits. T. Yiğit, M. Ali Kaya, A. Sina), *Ömer Çapar'a Armağan* (s. 177-202). Ankara.

Kaya, M. A. (2012b). Keltlerin Anadolu’ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* 10 (13), 1-16.

Kaya, M. A. (2012c). *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları II, Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları, Pers Hakimiyeti ve Hellenistik Dönem.* İzmir.

Kaya, M. A. (2017). Roma Cumhuriyeti'nin İÖ 80'li Yılları: Siyaset, Darbeler ve İç Savaş. *Uluslararası Darbe Sempozyumu*, II, 807-828. (M. Arslan), Aydın.

Kaya, M. A. (2018a). Anadolu’da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı. *Cedrus* (6), 159-179.

Kaya, M. A. (2018b). *Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi II, Demir Devri ve Pers Hakimiyeti Dönemi.* İstanbul: Bilge Kültür, Sanat Yayınları.

Kaya, M. A. (2019). *Türkiye’nin Eskiçağ Tarihi –III- Hellenistik Dönem.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Kaye, N. (2013). The Silver Tetradrachms of Prousias II of Bithynia”. *The ANJ Second Series.* (25), 21-48.

Kaygusuz, İ. (1984). Inscriptions of Kimistene (Paphlagonia). *EA*, 4, 69–72.

Keaveney, A. (1982). *Sulla: The Last Republican.* London - New York: Routledge.

Keaveney, A. (1983). Studies in the Dominatio Sullae. *Klio* (65), 185-208.

Keaveney, A. (1984). Who were the Sullani? *Klio*, 66 (1), 114-150.

Kent, R. G. (1950). *Old Persian Grammar, Texts, Lexicon.* New Hawen: American Oriental Society .

Keppie, L. (1984). *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire.* London: Routledge.

Kılıç, M. (2018). Hannibal'in Savaş Taktiklerine Genel Bir Bakış. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, 3 (5), 25-60.

Kınacı, M. (2014). I. Pharnakes'in Pergamon Krallığı'na Karşı Savaşı. *Cedrus*, 2, 203-223.

Kınacı, M., E. Kansu. (2019). Antigonos ve Demetrios un Mısır ve Rhodos'taki Mücadeleleri. *Cedrus* (7), 415-439.

Kınal, F. (1998). *Eski Anadolu Tarihi.* Ankara : TTK Yayınevi.

Kidd, I. G. (1988). *Posidonius: Volume II The Commentary (ii) Fragments 150 - 293.* Cambridge Classical Texts and Commentaries14B, New York: Cambridge University Press.

Kiepert, H. (1898). *Atlas Antiquus Zwölf Karten zur Alten Geschichte Entworfen und Bearbeitet.* Berlin: Verlag von Dietrich Reimer.

King, C. J. (2018). *Ancient Macedonia.* New York: Routledge.

King, L. W. (1912-1913). Kummukh and Commagene. *Journal of Manchester Egyptian and Oriental Society 2*. (s. 47-56). Manchester: The University of Manchester.

Kistler, E. (2009). *Funktionalisierte Keltenbilder: Die Indienstnahme der Kelten zur Vermittlung von Normen und Werten in der hellenistischen Welt.* Berlin: Antiken Verlag.

Kleiner, G. (1953). Bildnis und Gestalt des Mithridates. *JDAİ*, (68), 73-95.

Kleu, M. (2013a). Bithynia. *The Encyclopedia of Ancient History*, 3, 1137-1140. (Edits. R. Bagnall, K. Brodersen, C. B. Champion, A. Erskine, S. R. Huebner)

Kleu, M. (2013b). Nikomedes I-IV of Bithynia. *The Encyclopedia of Ancient History*, 9, 4788–4790. (Edits. R. Bagnall, K. Brodersen, C. B. Champion, A. Erskine, S. R. Huebner)

Knight, V. (1995). *The Renewal of Epic: Responses to Homer in the Argonautica of Apollonius.* Leiden - New York – Köln: E. J. Brill.

Konrad, C. F. (2006). From the Gracchi to the First Civil War (133–70). *A Companion to the Roman Republic* (s. 167-189). Oxford: Blackwell Publishing.

Kosmetatou, E. (1998). Cistophori and Cista Mystica. A New İnterpretation of the İconography of the Early Cistophoric Types. *Re'vue Belge de Numismatique*. (144), 11-19. Bruxelles.

Kosmetatou, E. (2001). Ilion, the Troad, and the Attalids. *AncSoc*, (31), 107-132.

Kosmetatou, E. (2005). The Attalids of Pergamon. *CHW*, (s. 159-174). Malden: Blackwell Publishing.

Kosmin, P. J. (2014). *The Land of the Elephant Kings: Space, Territory, and Ideology in the Seleucid Empire, Space, Territory, and Ideology in the Seleucid Empire.* London: Harward University Press.

Kotan, N. (1971). *Büyük İskender.* Adana.

Körpe, R. (1992). Bergama Kazıları Tarihi. *Bergama Belleten.* (1), 62-66. İzmir: BERKSAV.

Körpe, R. (2014). Büyük İskender'in Troas'ta İzlediği Rota ve Granikos Savaşı. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 10-11'inci Sayısı*, 95-108.

Körte, A. (1897). Kleinasiatische Studien II: Gordion und der Zug des Manlius Gegen die Galater. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung*, (22), 1–51.

Krapivina, V. V. (2006). Problems of the Chronology of the Late Hellenistic Strata of Olbia. *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC.* (s. 249-257). Aarhus: Aarhus University Press.

Kuhrt, A. (2007). *Eskiçağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-300)* (Cilt 1). (Çev. D. Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kurt, M. (2015). Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu Politikası ve Pergamon (Bergama) Krallığı'nın Rolü. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.* (23), 97-111.

Kurtuluş, Ö. (1995). Çatalhöyük. *Bilim ve Teknik* (336), 16-24.

Künzl, E. (1974). Die Kelten des Epigonos von Pergamon. (Edit. C. M. Havelock), *Gnomon,* 46 (8), 823-826.

Labuff, J. (2016). *Polis Expansion and Elite Power in Hellenistic Karia* . Lanham-Boulder-New York-London: Lexington Books.

Laidlaw, W. A. (1933). *A History of Delos.* Oxford: Blackwell.

Lambrino, S. (1929). Lettre Du Roi Eumène Ii Et Décret De Iasos Relatifs Aux Nicéphoria De Pergame. *RA*, (29), 107-120.

Lane, E. N. (1996). *Cybele, Attis and Related Cults: Essays in Memory of M.J. Vermaseren.* Leiden-New York-Köln: Brill.

Latyschev, B. (1885-1901). *Inscriptiones Antiquae Orae Septenhionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae* (Cilt 2). Inscriptiones Regni Bosporani Continens, Petropoli.

Lauffer, S. (2004). *Büyük İskender.* (Çev. N. Sorguç), İzmir: İlya Yayınevi.

Launey, M. (1944). Études d'histoire Hellénistique: Un episode oublie de İnvasion Galate en Asie Mineure (278/7 av. J. -C.). *REA,* 46 (3-4), 217-236.

Lee, G. H. (2015). *Ancient Warfare: Introducing Current Research, Volume I.* Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Lendering, J. (2018). *Büyük İskender.* (Çev. B. Sengir), İstanbul: Kronik Kitap.

Lenk, B. (1928). Maidoi. *RE,* XIV/1. Stuttgart.

Lequenne, F. (1979). *Galatlar.* (Çev. S. Albek), Ankara: TTK.

Lerner, J. D. (1999). *The İmpact of Seleucid Decline on the Eastern Iranian Plateau, Historia Einzelschriften 123.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Leuze, O. (1923). Die Feldzüge Antiochos' des Grossen Nach Kleinasien und Thrakien. *Hermes,* 58 (2), 187-229.

Levick, B. (1967). *Roman Colonies in Southern Asia Minor.* Oxford: Oxford University Press.

Lewis, R. G. (1991). Sulla and Smyrna. *CQ,* 41 (1), 126-129.

Liddell, H., R. Scott. (1890). *A Greek-English Lexicon.* Oxford: Clarendon Press.

Lightfoot, C., D. H. French. (1989). *The Eastern frontier of the Roman empire : proceedings of a colloquium held at Ankara in September 1988.* Oxford.

Lindgren, H. C. (1993). *Lindgren III: Ancient Greek Bronze Coins from the Lindgren Collection.* San Mateo.

Lintott, A. (1976). Mithridatica. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte,* 25 (4), 489-491.

Lintott, A. (1992a). Political History, 146-95 B.C. *CAH.* 9, 40-103. Cambridge: Cambridge University Press.

Lintott, A. (1992b). Roman Empire and its Problems in the Late Second Century. *CAH.* 9, 16-39. Cambridge: Cambridge University Press.

Lintott, A. (1993). *Imperium Romanum: Politics and Administration.* London - New York: Routledge.

Lloyd-Jones, H., P. Parsons. (1923). *Supplementum Hellenisticum.* Berlin- New York: Walter de Gruyter.

Loicq-Berger, M.-P. (1984). Roman Grec Et Réalités Gauloıses. *Les Études Classiques*, 52, 39-52.

Long, G., (1866). *The Decline of the Roman Republic* (Cilt 3). London: Bell and Daldy.

Longega, G. (1968). *Arsinoe II.* Rome: Universita degli Studi Padova, Pubblicazioni dell'Istituto di storia antica 6.

Lorber, C., A. Houghton, P. Veselý. (2006). Cappadocian Tetradrachms in the Name of Antiochus VII. *The Numismatic Chronicle*, 166, 49-97.

Lorris, G., J. de Meung. (1814). *Le Roman de la Rose.* Paris.

Lorton, D. (1971). The Supposed Expedition of Ptolemy II to Persia. *The Journal of Egyptian Archaeology*, (57). 160-164.

Luce, T. J. (1970). Marius and the Mithridatic Command. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 19 (2), 161-194.

Luckenbill, D. D. (1926). *Ancient Records of Assyriaand Babiylonia, Vol. I, Historical Records of Assyria From The Earliest Times to Sargon.* Chicago: The University of Chicago Press.

Lund, H. S. (1992). *Lysimachus. A Study in Early Hellenistic Kingship.* Londra.

M. Seeliger, S. Schneider, H. Brückner, B. Schütt, B. Horejs, S. Feuser, M. Zimmermann, F. Pirson. (2011). Studying Pergamon's Environs – Geoarchaeological Research in Elaia and Bakırçay Valley. *Uluslararası Bergama Sempozyumu, 1*, 48-65. İzmir: Bergama Belediyesi Yayınları.

Ma, J. (1999). *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor.* New York: Oxford University Press.

Ma, J. (2007). Dating the New Decree of the Confederation of Athena Ilias. *EA*, (40), 55–57.

Ma, J. (2013). The Attalids: A Militay History. *Attalid Asia Minor: Money, İnternational Relations, and the State* (s. 49-82). Oxford: Oxford University Press.

Ma, J. P. (1995). RC 38 (Amyzon) Reconsidered. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik,* (109), 71–80.

MacAdam, H., N. J. Munday. (1983). Cicero's Reference to Bostra (AD Q. FRAT. 2. 11. 3). *CPh*, 78 (2), 131-136.

MacDonald, E. (2015). *Hannibal: A Hellenistic Life.* New Haven and London: Yale University Press.

MacDonald, E. (2018). *Hannibal: Helenistik Bir Hayat.* (Çev. F. Uysal), Ankara: Hece Yayınları.

MacDonald, G. (1899-1905). *Catalogue of Greek Coins in the Hunterian Collection Vol. III.* Glasgow: University of Glasgow.

Mackay, C. S. (2000a). Damon of Chaeronea: The Loyalties of a Boeotian Town during the First Mithridatic War. *Klio*, 82 (1), 91-106.

Mackay, C. S. (2000b). Sulla and the Monuments: Studies in His Public Persona. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte,* 49 (2), 161-210.

Macurdy, G. H. (1985). *Hellenistic Queens: A Study of Woman-Power in Macedonia, Seleucid Syria, and Ptolemaic Egypt.* Chicago.

Madden, J., A. Keaveney. (1993). Sulla Père and Mithridates. *CPh*, 88 (2), 138-141.

Maderna. C. (2008). Der Petgamonaltar und der Mythos der Gigantomachi. *Die Rückkehr der Götter - Berlins verborgener Olymp* (s. 383-401). Berlin: Antikensammlung Staatliche Museen.

Madsen, J. M. (2005). Mithradates VI og truslen fra Rom . *Mithradates VI af Pontos Roms perfekte fjende* (s. 11-24). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Madsen, J. M. (2009). The Ambitions of Mithridates VI: Hellenistic Kingship and Modern Interpretations. *Mithridates VI and the Pontic Kingdom* (s. 191-202). Aarhus: Aarhus University Press.

Magie, D. (1939a). Rome and the City-States of Western Asia Minor from 200 to 133 B.C. *Anatolian Studies presented to William Hephurn Buckler* (s. 161-185). Manchester: Manchester Universiy Press.

Magie, D. (1939b). The 'Agreement' Between Philip V and Antiochus III for the Partition of the Egyptian Empire. *JRS*, 29 (1), 32-44.

Magie, D. (1944). The Final Defeat of Mithridates by Pompey. *The Classical Weekly*, 37 (24), 237-238.

Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ, I-II.* Princeton.

Magie, D. (2001). *Anadolu'da Romalılar 1. Attalos'un Vasiyeti.* (Çev. Ö. Çapar. N. Başgelen) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Magie, D. (2002). *Anadolu'da Romalılar 2. Batı Anadolu ve Zenginlikleri.* (Çev. Ö. Çapar. N. Başgelen) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Magie, D. (2003). *Anadolu'da Romalılar 3. Batı Anadolu Kent Devletleri.* (Çev. Ö. Çapar. N. Başgelen) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Magie, D. (2007). *Anadolu'da Romalılar 4. M.Ö III. ve II.Yüzyıllarda Batı Anadolu.* (Çev. Ö. Çapar. N. Başgelen) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Mahaffy, J. P. (1895). *The Empire of the Ptolemies.* London: T. Fisher Unwin.

Malay, H. (1987a). Batı Anadolu'da Aristonikos Ayaklanması (İ.Ö. 133-129). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 3 (1), 13-48.

Malay, H. (1987b). Letter of Antiochos III to Zeuxis with two Covering Letters (209 B.C.). *EA,* (10), 8-17.

Malay, H. (1992). *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması.* İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.

Manandyan, H. (2007). *Tigranes II and Rome. A New Interpretation Based on Primary Sources.* California : Mazda Publishers.

Mansel, A. M. (1968). Hannibal'in Mezarı. *Belleten*, 32 (128), 527-551.

Mansel, A. M. (1973). Gebze Yöresinde Kutluca Kubbeli Mezarı ve Onun Trakya Kubbeli Mezarları Arasında Aldığı Yer. *Belleten*, 37 (146), 143-158.

Mansel, A. M. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Marciak, M. (2017). *Sophene, Gordyene, and Adiabene: Three Regna Minora of Northern Mesopotamia Between East and West* . Leiden: Brill.

Marek, C. (2000). Paphlagonia. *Der Neue Pauly (DNP) Band 9* (s. 282-284). Stuttgart: Weimar - Metzler.

Marek, C. (2009). Hellenisation and Romanisation in Pontos-Bithynia: An Overview. (s. 35-46). Black Sea Studies 9, Aarhus: Aarhus University Press.

Marek, C. (2010). *Geschichte Kleinasiens in der Antike.* München: Verlag C.H.Beck.

Marek, C. (2016). *In the Land of a Thousand Gods. A History of Asia Minor in the Ancient World.* Princeton: Princeton University Press.

Marquaille, C. (2008). The Foreign Policy of Ptolemy II. *Ptolemy II Philadelphus and his World* (s. 39-64). Leiden: Brill.

Marshall, A. J. (1969). Romans under Chian Law. *GRBS*, 10, 255-271.

Marshall, A. J. (1975). Flaccus and the Jews of Asia (Cicero "Pro Flacco" 28.67-69). *Phoenix*, 29 (2), 139-154.

Martin, T. R. (2012). *Eski Yunan. Tarih Öncesinden Helenistik Çağ'a.* (Çev. Ü. H. Yolsal), İstanbul: Say Yayınları.

Martínez-Lacy, R. (2007). Fear as a Factor in Slave Revolts. *Fear of Slaves - Fear of Enslavementin the Ancient Mediterranean (Discourse, Representations, Practices) Rethymnon 4-7 November 2004*, 35-38. (Edit. A. Serghidou), Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté .

Martinez-Sève, L. (2003). Laodice, Femme D'antiochos Ii : Du Roman À La Reconstruction Historique. *REG*, 116 (2), 690-706.

Mastrocinque, A. (1993). Guerra di successione' E Prima Guerra di Celesiria. *AncSoc*, (24), 27-39.

Mastrocinque, A. (1999). *Studi Sulle Guerre Mitridatiche.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Matthews, R., T. Pollard, M. Ramage. (1998). Project Paphlagonia: Regional Survey in Northern Anatolia. *Ancient Anatolia: Fifty Years' Work by the British Institute of Archaeology at Ankara* (s. 195-206). Ankara.

Mattingly, H. (1997). Athens Between Rome and the Kings: 229/8 to 129 B.C. *Hellenistic Constructs Essays in Culture, History and Historiography* (s. 120-144). Los Angeles: University of California Press.

Mattingly, H. B. (1971). Some Third Magistrates in the Athenian New Style Silver Coinage. *The Journal of Hellenic Studies*, 91, 85-93.

Matyszak, P. (2008). *Mithridates The Great Romes Indomitable Enemy.* South Yorkshire: Pen & Sword.

Matyszak, P. (2019). *The Rise Of The Hellenistic Kingdoms 336-250 BC.* Yorkshire – Philadelphia: Pen & Sword Books.

Mayor, A. (2010a). *The Poison King: The Life and Legend of Mithradates, Rome's Deadliest Enemy.* Princeton: Princeton University Press.

Mayor, A. (2010b). *Mithradates: Zehirlerin Kralı: Romanın En Amansız Düşmanının Hayatı ve Efsanesi.* (Çev. G. Ergin), Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

McDonald, A. H. (1967). The Treaty of Apamea (188 B.C.). *JRS*, 57 (1/2), 1-8.

McGing, B. C. (1980). Appian, Manius Aquillius, and Phrygia. *GRBS*, 21 (1), 35-42.

McGing, B. C. (1986a). *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus.* Leiden: Brill.

McGing, B. C. (1986b). The Kings of Pontus: Some Problems of Identity and Date. *Rheinisches Museum für Philologie,* 129 (3/4), 248-259.

McGing, B. C. (1995). The Ephesian Customs Law and the Third Mithradatic War. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 109, 283-288.

McGing, B. C. (2003). Subjection and Resistance: To the Death of Mithradates. *CHW* (s. 71-89). Oxford: Blackwell Publishing .

McGing, B. C. (2005). Subjection and Resistance: to the Death of Mithradates. *CHW*, (s. 71-89). Malden: Blackwell Publishing.

McGing, B. C. (2009). Mithridates VI Eupator: Victim or Aggressor? *Mithridates VI and the Pontic Kingdom* (s. 203-216). Aarhus: Aarhus University Press.

McKechnie, P. (2008). *Ptolemy II Philadelphus and his World.* Leiden: Brill.

McKechnie, P., S. J. Kern. (1993). *Hellenica Oxyrhynchia.* England: Aris & Phillips.

McNicoll, A. (Aşvan 1968-1972: An Interim Report 1973). The Aşvan Hoard: Coins of Two Cappadocian Monarchs. *AS,* (23), 181-186.

McShane, R. B. (1964). *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum.* Urbana: University of Illinois Press.

Meadows, A. (2005). The Administration of the Achaemenid Empire. *Forgotten Empire: The World of Ancient Persia* (s. 181–209). Berkeley: University of California Press.

Meadows, A. (2012). Deditio in Fidem: The Ptolemaic Conquest of Asia Minor. *Imperialism, Cultural Politics, and Polybius* (s. 113-133). Oxford: Oxford University Press.

Meadows, A. (2013). The Closed Currency System of the Attalid Kingdom. *Attalid Asia Minor: Money, International Relations, and the State* (s. 149-205). Oxford: Oxford University Press.

Meeus, A. (2014). The Territorial Ambitions of Ptolemy I. *The Age of the Successors and the Creation of the Hellenistic Kingdoms (323-276 B.C.)* (s. 263-306). Leuven: Peeters.

Meischke, A. C. (1892). *Symbolae ad Eumenis II. Pergamenorum Regis Historiam.* Lipsiae: Typis I.B. Hirschfeldi.

Mellor, R. (1978). The Dedications on the Capitoline Hill. *Chiron* (8), 319-330.

Memiş, E. (2020). *Eskiçağ Türkiye Tarihi. En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar.* Bursa.

Memiş, E., C. Bülbül. (2014). *Eskiçağda Göçler.* Bursa: Ekin Yayınevi.

Mendel, G. (1900). Inscriptions de Bithynie. *Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH)*, 24, 361-426.

Meriçboyu, Y., S. Atasoy. (1969). *İzmit Kanlıbağ Tümülüsü.* İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzesi Yıllığı.

Merkelbach, R. (1990). Hat der Bithynische Erbfolgekrieg im Jahr 74 Oder 73 Begonnen? *ZPE,* (81), 97-100.

Merkelbach, R., J. Stauber. (2001). *Steinepigramme aus dem griechischen Osten. Band 2 Die Nordküste Kleinasiens (Marmarameer und Pontos).* Münih-Leipzig: K. G. Saur Verlag.

Merker, I. L. (1970). The Ptolemaic Officials and the League of the Islanders. *Historia,* (19), 140-160.

Messerschmidt, W. (2011). Grabstele eines Herrschers von Kummuḫ – zu den späthethitischen Wurzeln des kommagenischen Königs - und Ahnenkultes. *Von Kummuḫ nach Telouch. Historische und Archäologische Untersuchungen in Kommagene* (s. 283-307). Bohn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.

Messerschmidt, W. (2012a). Büyük İskender'den Önce Kommagene, Kalkolitik Çağ ile Demir Çağı Arasında Bölgenin Kültürel Tarihi. *Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Messerschmidt, W. (2012b). Kommagene vor Alexander – Eine kurze Kulturgeschichte des Landes vom Chalkolithikum bis zur Eisenzeit. *Gottkönige Am Euphrat. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene* (s. 23-32). Darmstad/Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

Messerschmidt, W. (2014). Die politische Stellung Kommagenes in achaemenidischer Zeit. *Kult und Herrschaft am Euphrat* (s. 323-342). Bohn.

Messerschmidt, W. (2017). Das Heiligtum auf dem Dülük Baba Tepesi in der vorhellenistischen Eisenzeit – Versuch einer kulturgeschichtlichen Einordnung. *Vom eisenzeitlichen Heiligtum zum christlichen Kloster. Neue Forschungen auf dem Dülük Baba Tepesi* (s. 33-55). Bohn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.

Meyer, E. (1879). *Geschichte des Königreichs Pontos.* Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelman.

Meyer, E. (1897). Bithynia. *RE*, III/1, 507-524.

Meyer, E. (2017). The Satrap of Western Anatolia And The Greeks. *Presented to the Faculties of the University of Pennsylvania*. *Ancient History*. Doktora Tezi.

Michels, C. (2009). *Kulturtransfer und Monarchischer "Philhellenismus": Bithynien, Pontos und Kappadokien in Hellenistischer Zeit.* Schriften zur politischen Kommunikation Band 4, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Michels, C. (2013a). Archelaos of Cappadocia. *The Encyclopedia of Ancient History*, 629–630. (Edits. R. Bagnall, K. Brodersen, C. B. Champion, A. Erskine, S. R. Huebner), Oxford: Wiley-Blackwell.

Michels, C. (2013b). Cappadocia. *The Encyclopedia of Ancient History* (s. 1313–1317). Oxford: Wiley-Blackwell.

Michels, C. (2013c). The Spread of Polis Institutions in Hellenistic Cappadocia and the Peer Polity Interaction Model. *Shifting Social Imaginaries in the Hellenistic Period Narrations, Practices, and Images* (s. 283-307). Leiden-Boston: Brill.

Michels, C. (2017). The Persian Impact on Bithynia, Commagene, Pontus, and Cappadocia. *The History of the Argeads New Perspectives* (s. 41-56). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Michels, C. (2021). 'Achaemenid' and 'Hellenistic' Strands of Representation in the Minor Kingdoms of Asia Minor. *Common Dwelling Place of all the Gods, Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (s. 345-356). Stuttgart.

Mihailov, G., (1970). *Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae (IGBR)* (Cilt 1). Sofia.

Millar, F. (2002). *Rome, the Greek World, and the East: The Roman Republic and the Augustan Revolution* (Cilt 1). London: The University of North Carolina Press.

Mineur, W. H. (1984). *Callimachus, Hymn to Delos: Introduction and Commentary.* Leiden: E. J. Brıll.

Mirjam Scheeres, Corina Knipper, Maya Hauschild, Martin Schönfelder, Wolfgang Siebel, Daniele Vitali, Christopher Pare, Kurt W. Alt. (2013). Evidence for "Celtic migrations"? Strontium isotope analysis at the early La Tène (LT B) cemeteries of Nebringen (Germany) and Monte Bibele (Italy). *Journal of Archaeological Science*, 3614-3625.

Mitchell, L. G. (1997). *Greeks Bearing Gifts: The Public Use of Private Relationships in the Greek World, 435-323 BC.* Cambridge: Cambridge University Press.

Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor. The Celts and the Impact of Roman Roman Rule I* . Oxford: Clarendon Press.

Mitchell, S. (1999). The Administration of Roman Asia from 133 BC to AD 250. *Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in den kaiserzeitlichen Provinzen vom 1. bis 3. Jahrundrert* (s. 17-46). München: Oldenbourg.

Mitchell, S. (2003). The Galatians: Representation and Reality. A. Erskine içinde, *CHW*, (s. 280–293). Oxford.

Mitchell, S. (2005). Olive cultivation in the economy of Roman Asia Minor. *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor* (s. 83-93). Swansea: The Classical Press of Wales.

Mitchell, S. (2007). Iranian Names and the Presence of Persians in the Religious Sanctuaries of Asia Minor. *Old and New Worlds in Greek Onomastics* (s. 151-171). Oxford: Oxford University Press.

Mitchell, S. (2010). Doğu ve Batı Arasında Anadolu Hellenistik Çağ'da Attalos ve Mithridates Krallıklarının Paralel Yaşamları. *AA*, 17 (1), 140-153.

Mittag, P. F. (2004). Zur Selbststilisierung Antiochos' I. von Kommagene. *Gephyra*, (1), 1-26.

Molev, E. A. (1976). *Mithridates Eupator: The Creation of the Black Sea State.* Saratov: Saratov Üniversitesi Yayınları.

Molev, E. A. (2009). Bosporos under the Rule of Mithridates VI Eupator. *Mithridates VI and the Pontic Kingdom* (s. 321-328). Aarhus: Aarhus University Press.

Molnar, M. (1997). Mithridates Used Comets on Coins as a Propaganda Device. *The Celator*, (11), 6-8.

Mommsen, T. (1826-1843). *Corpus Inscriptionum Latinarum. Consilio et Auctoritate Academiae Litterarum (Regiae) Borussicae* (Cilt I). Berlin.

Mommsen, T. (1862). *The History of Rome* (Cilt 2). (Çev. W. P. Dicson), Londra: Richard Bentley.

Mommsen, T. (1886). *The History of Rome* (Cilt 3). (Çev. W. P. Dickson) New York: Charles Scribner's Sons.

Mooren, L. (1975). *The Aulic Titulature in Ptolemaic Egypt. İntroduction and Prosopography.* Brussel.

Moraux, P. (1957). L'etablissement des Galates en Asie Mineure. *IM*, (7), 56-75.

Mordvinceva, V. I. (2006). The Royal Grave from the Time of Mithridates Eupator in the Crimea. *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC.* (s. 275-285). Aarhus: Aarhus University Press.

Moretti, L. (1968-1990). *Inscriptiones Graecae Urbis Romae* (Cilt I-IV). Rome.

Morillo, S., J. Black, P. Lococo. (2009). *War In World History. Society, Technology, and War from Ancient Times to the Present, Volume 1, To 1500.* New York.

Mørkholm, O. (1964). Some Cappadocian Die-Links. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, 21-25.

Mørkholm, O. (1968). The Coins of Ariarathes VIII and Ariarathes XI of Cappadocia. *Essays in Greek Coinage Presented to Stanley Robinson* (s. 241-258). Oxford: Oxford University Press.

Mørkholm, O. (1991). *Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamaea (336-188 B.C.).* New York: Cambridge University Press.

Morkot, R. (1996). *The Penguin Historical Atlas of Ancient Greece.* London: Penguin Books.

Muccioli, F. (1996). Εὐπάτωρ nella titolatura ellenistica. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte,* 45 (1), 21-35.

Muccioli, F. (2013). *Gli epiteti ufficiali dei re ellenistici* . Stuttgart: Verlag.

Murray, G. (1994). Delphes et les Attalides en 1-60/159 av. J.-C.un cas d'évergétisme roval. *Faculté Des Études Supérieures Université Laval.* Yüksek Lisans Tezi.

Murray, H. J. (1913). *A History of Chess* . Oxford: Clarendon Press.

Murray, O. (1970). Hecataeus of Abdera and Pharaonic Kingship. *The Journal of Egyptian Archaeology,* (56), 141-171.

Musti, D. (2008). Syria And The East. *CAH.* 7/1, (s. 175-220). Cambridge University Press.

Mutlu, S. A. (2015). Kummuh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2 (7), 99-109.

Müller, H. (2011). Pergamon als Polis - Institutionen, Ämter und Bevölkerung. *Pergamon - Panorama der antiken Metropole. Begleitbuch zur Ausstellung* (s. 254-259). Berlin-Petersberg: Michael Imhof Verlag.

Müller, O. (1973). *Antigonos Monophthalmos und 'Das Jahr der Könige.* Bonn: Habelt.

Müller, S., T. Howe, H. Bowden, R. Rolli. (2017). *The History of the Argeads New Perspectives.* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Nachtergael, G. (1977). *Les Galates en Grèce et les Sôtéria de Delphes: Recherches d'histoire et d'épigraphie hellénistiques.* Bruxelles: Palais Des Académıes.

Napoli, D. (2011). *Treasury of Greek Mythology: Classic Stories of Gods, Goddesses, Heroes & Monsters.* Washington: National Geographic Society.

Narain, A. K. (2008). The Greeks of Bactria and India. *CAH* 8/2, (s. 388-422). Cambridge: Cambridge University Press.

Naville, E. (1903). *The Store City of Pithom and The Route of Exodus.* London.

Newell, E. T. (1936). *The Pergamene Mint Under Philetaerus, Numismatic Notes and Monographs.* New York : American Numismatic Society.

Newell, E. T. (1941). *Coinage of the Western Seleucid Mints, Numismatic Notes and Monographs.* New York.

Newton, C. T. (1871). On An Inedited Tetradrachm of Orophernes II., King of Cappadocia. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, 11, 19-27.

Nilsson, M. (2012). *The Crown of Arsinoe II: The Creation of an Image of Authority.* Oxford: Oxbow Books.

Nock, A. D. (1928). Notes on Ruler-Cult, I-IV. *JHS*, 48 (1), 21-43.

Nock, A. D. (1972). Notes On Ruler-Cult I-IV: I. Alexander and Dionysos. *Essays on Religion and the Ancient World, Volume 1: Selected and edited, with and Introduction, Bibliography of Nock's writings, and Indexes, by Zeph*, 134-152. Oxford: Oxford University Press.

Obukhov, S. V. (2016a). Artagn–Herakles–Ares in Ancıent Commagene. *Problemy istorii, fi lologii, kul'tury*, (1), 85-94.

Obukhov, S. V. (2016b). Some Coin Types of Mithridates I Callinicus, The King of Commagene. *Problemy istorii, fi lologii, kul'tury*, (1), 68-74.

Ogden, D. (1999). *Polygamy Prostitutes and Death: The Hellenistic Dynasties.* London.

Oğuz, Ş. (1982). *Kommagene Krallığı.* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul.

Oikonomidēs, A. N. (1984). The Death of Ptolemy "The Son" at Ephesos and P.Bouriant 6. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 56, 148-150.

Oktan, M. (2007). Bithynia Bölgesi'nden Yeni Mezar Yazıtları. *OLBA*, (15), 59-71.

Okulmuş, N. S. (2016). Adıyaman'da Bir İlk Tunç Çağı Yerleşimi: Hayaz Höyük. *Kafdağı*, 1 (1), 51-66.

Olbrycht, M. J. (2009). Mithridates VI Eupator and Iran. *Mithridates VI and the Pontic Kingdom* (s. 163-190). Aarhus: Aarhus University Press.

Olshausen, E. (1974). Zum Hellenisierungsprozess am pontischen Königshof. *AncSoc*, (5), 153-170.

Olshausen, E. (1990). Götter, Heroen und ihre Kulte in Pontos. Ein erster Bericht. *ANRW* II, 18.3, 1865-1906.

Opelt, I., E. Kirsten. (1989). Eine Urkünde Der Gründung Von Arsinoe In Kilikien. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, (77), 55–66.

Oppolzer, T. R. (1887). *Canon der Finsternisse, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Mathematisch-Naturwissenschaftliche (DWA),* (Cilt LII). Wien: Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof-und Staatsdruckerei Commission bei K. Gerold.

Oral, E. (2014). Anadolu'da Ana Tanriça Kültü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (Asos)*, 2 (8), 154-164.

Orhun, M. (2018). Pergamon Kralı III. Attalos'un Bağışı ve Roma'nın Asya Eyaleti'nin Kuruluşu. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (ATDD)*, 5 (14), 275-324.

Ormerod, H. A. (1924). *Piracy in the Ancient World.* Liverpool: Liverpool University Press.

Orth, W. (1977). *Königlicher Machtanspruch und städtische Freiheit, Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und Antiken Rechtsgeschichte.* Münih.

Oster, R. E. (1990). *Ephesus as a Religious Center Under the Principate, I : Paganism Before Constantine.* New York, Berlin: Walter De Gruyter.

Otto, W. (1928). *Beiträge zur Seleukidengeschichte des 3. Jahrhunderts v. Chr.* Vol.34.1. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.

Owens, E. J. (1991). *The City in the Greek and Roman World.* London - New York: Routledge.

Owens, E. J. (2000). *Yunan ve Roma Dünyasında Kent.* (Çev. C. Bilsel), İstanbul: Homer Kitabevi.

Öğün, B. (1972). Kaunos'ta L. Licinius Murena ve Oğlu Gaius Şerefine Dikilmiş iki Heykel. *AA*, (16), 123-129.

Öğüş, E. (2018). Kuzey Lydia'da Lykos Vadisi'nin Tarihsel Coğrafyası. *Phaselis: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi,* (4), 325-342.

Öğüt-Polat, S., S. Şahin. (1985). Katalog Der Bithynischen Inschriften im Museum von İstanbul. Teil I: Funde von Der Bithynischen Halbinsel. *EA*, (8), 109-128. (Edits. E. Akurgal, R. Merkelbach, S. Şahin, H. Vetters), Bonn.

Özbaşaran, M., G. Duru, D. Teksöz, S. Omacan. (2010). Yaşayan Geçmiş: Aşıklı Höyük. *TÜBA-KED: Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (8), 215-228.

Özbudak, O. (2012). Missing Link of 6th Millenium BC of Cappadocian Chronology: Recent Studies on Gelveri Pottery. *Colloquium Anatolicum*, (11), 267-298.

Özçiriş, M. (2019). M.Ö. Birinci Binyılda Kommagene. *Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi.

Özgüç, N. (1985). Sümeysat Definesi. *Belleten*, 49 (195), 441-450.

Özgüç, N. (1988). Samsat Kazıları 1987. *Belleten*, (202), 291-300.

Özkan, S. (1993). Kummuh/Kumaha. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 8 (1), 65-80.

Özlem-Aytaçlar, P. (2010). An Onomastic Survey of the İndigenous Population of North-Western Asia Minor. *Onomatologos: Studies in Greek Personal Names presented to Elaine Matthews* (s. 506-529). Oxford: Oxbow Books.

Özman, R. (1999). Eski Anadolu Tarihinde Galatlar. *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitisi Tarih Anabilim Dalı*. Doktora Tezi

Özmen, S. S. (2016). Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele Kültü. *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 381-397.

Özsait, M. (1980). *İlkçağ Tarihinde Pisidya.* İstanbul.

Özsait, M. (1985). *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Öztürk, F. D. (2013). Nikaia'dan Yeni Adak Yazıtları. *Cedrus*, (1), 285-292.

Öztürk, H. S. (2011). Nikaia'dan (Bithynia) Yeni Yazıtlar I. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (137), 147-154.

Öztürk, H. S. (2013). Nikaia'dan Yeni Yazıtlar IV. *Cedrus*, (1), 293-298.

Öztürk, H. S. (2015). Nikaia'dan Yeni Yazıtlar V. *Cedrus*, (3), 257-267.

Öztürk, H. S. (2018). Nikaia'dan Yeni Yazıtlar VIII. *Phaselis: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi,* (IV), 361-369.

Öztürk, H. S., C. Pilevneli. (2013). Nikaia (Bithynia) Egemenlik Alanı Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırması Çalışmaları-2012. *TEBE*, 41-42.

Öztürk, H. S., C. Pilevneli. (2015). Nikaia Egemenlik Alanında 2012 Yılı Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırması Genel Sonuçları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 31.2, 27-31 Mayıs 2013 Muğla*, 324-330.

Öztürk, H. S., E. D. Öztürk, H. Nikolayidis, A. Gündüz. (2016). Nikaia (Bithynia) Egemenlik Alanı Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırması Çalışmaları-2015. *TEBE*, (41), 37-39.

Öztürk, H., & Ceren Pilevneli. (2012). Nikaia'dan Yeni Yazıtlar III. *MJH*, (2), 189-203.

Öztürk, H., E. D. Öztürk, H. Nikolayidis, A. Gündüz. (2017). Nikaia (Bithynia) Egemenlik Alanı Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırması Çalışmaları-2016. *TEBE*, (43), 67-71.

Öztürk, H., E. D. Öztürk, H. Nikolayidis, A. Gündüz. (2018). Nikaia'dan Yeni Yazıtlar VII. *TÜBA-AR*, (22), 231-243.

Öztürk, H., E. D. Öztürk. (2016). Nikaia'dan Yeni Yazıtlar VI. *Phaselis: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi,* (2), 167-177.

Öztürk, H., F. D. Öztürk, B. Öztürk, C. Pilevneli, S. Kılıç. (2012). Nikaia (Bithynia) Egemenlik Alanı Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırması Çalışmaları-2011. *TEBE*, (33), 36-37.

Öztürk, H., F. D. Öztürk, B. Öztürk, C. Pilevneli, S. Kılıç. (2013). Nikaia Egemenlik Alanında 2010–11 Yılı Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırması Genel Sonuçları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 30.1. 28 Mayıs - 1 Haziran 2012 Çorum*, 83-88.

Öztürk, H., S. K. Aslan. (2012). Nikaia'dan Yeni Yazıtlar II. *Gephyra: Doğu Akdeniz Bölgesi Eskiçağ Tarihi ve Kültürlerini Araştırma Dergisi,* (9), 101-110.

Paganoni, E. (2019). *Forging the Crown: A History of the Kingdom of Bithynia from Its Origin to Prusias I.* Roma : L'Erma Di Bretschneider.

Paine, M. (2007). *Ancient Greece.* Harpenden: Pocket Essentials.

Pala, İ. (1990). Büyük İskender mi Zülkarneyn mi? *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırması),* (14), 387-403 ; *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (26), 117-146

Palaz Erdemir, H. (12001). Anadolu'da Kuralları Tesbit Edilen İlk Gümrük Yasası. *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, 9-18. Söke.

Palaz Erdemir, H., H. Erdemir. (2012). Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji. *TOD,* (15), 261-283.

Palaz Erdemir, H., R. Gökbunar. (2007). Efes Gümrük Yazıtında Gümrük Vergileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 227-234.

Panovski, S., V. Sarakinski. (2011). Memnon, the Strategist. *Macedonian Historical Review*, 2 (2), 7-27.

Parke, H., D. E. W. Wormel. (1956). *The Delphic Oracle, The Delphic Oracle: The Oracular Responses* (Cilt 2). Oxford: Blackwell.

Parker, V. (2014). *A History of Greece 1300 to 30 BC.* Malden: Wiley Blackwell.

Parmaksızoğlu, İ., Y. Çağlayan. (1976). *Genel Tarih I Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri.* Ankara: Funda Yayınları.

Paschoud, F. (1971). *Cinq Etudes Sur Zosime.* Paris: Les Belles Lettres.

Paşa, N. (1933). *Büyük İskender-Dara. Türk Tarihi'nin Ana Hatları Eseri'nin Müsveddeleri. No: 29*, Ankara: TTK.

Paton, W., E. L. Hicks. (1891). *The Inscriptions of Cos.* Oxford: Clarendon Press.

Pedersen, P. (1994). The Fortifications of Halikarnassos. *REA*, 96 (1-2), 215-235.

Pedersen, P. (2006). The City Wall of Halikarnassos. (Edits. R. v. Bremen, J.-M. Carbon), *Hellenistic Karia: Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Karia*, 269-316.

Pedley, J. G. (2012). *Greek Art and Archaeology.* New Jersey: Prentice Hall.

Pekman, A. (1986). Büyük İskender'in Politik Görüşü ve Onun Türk-İslam Dünyasındaki Yeri. *X. Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler, II.Cilt,* 685-692.

Pekman, A. (2011). Yazılı Kaynaklara Göre Pergamon (Bergama) Şehrinin Kurucusu ve Kuruluşu Hakkında. *Tarih Dergisi*, (24), 33-34.

Penella, R. J. (1980). Eutropius 5.6.1: Athenae, Civitas Achaiae. *AJPh*, 101 (4), 447-448.

Peremans, W. (1939). La Date De La Bataille Navale De Cos. *AntCl*, 8 (2), 401-408.

Peremans, W. (1981). Sur La Domestica Seditio De Justin (XXVII, 1, 9). *AntCl*, 50 (1-2), 628-636.

Perez-Rubio, A. (2015). Trouble Comesin Threes: From Chariot to Cavalry in the "Celtic" World. *Ancient Warfare: Introducing Current Research*, Volume I. (s. 172-190). Newcastle.

Petrovic, I. (2010). Transforming Artemis: From the Goddess of the Outdoors to City Goddess. *The Gods of Ancient Greece. Identities and Transformations* (s. 209-227). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Piejko, F. (1990). Episodes from the Third Syrian War in a Gurob Papyrus, 246 B.C. *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete*, (36), 13-27.

Pietrykowski, J. (2009). *Great Battles of the Hellenistic World.* Yorkshire: Pen & Sword Military.

Piganiol, A. (1944). *La Coquête Romaine.* Paris.

Pirson, F. (2014b). Kent ve Çevresi: Gelenek ve Yenilik Arasında Pergamon Araştırmaları. *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent* (s. 50-63). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Pirson, F. (2017). Die Siedlungsgeschichte Pergamons –Überblick und kritische Revision. (*IM*, 67), 43-130.

Pirson, F. (2019). Pergamon. *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu. Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri* (s. 70-89). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Pirson, F., A. Scholl. (2014a). *Pergamon Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Pirson, F., B. Horejs. (2014). 2012 Yılında Pergamon'un Yakın Çevresinde Gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları Raporu. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2(31), 299–311.

Pirson, F., M. Zimmermann. (2014). Pergamon ve Çevresi: Ekonomik Kaynaklar, Taşra Yerleşmeleri ve Siyasi Gücün Temsili. *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik bir Başkent* (s. 144-161). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Plontke-Luening, A. (2015). In Search of the Late Hellenistic City of Tigranokerta. *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu - Bildiriler II*, 118-126. (Edits. M. Işıklı, B. Can), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Pohl, H. (1993). *Die römische Politik und die Piraterie im östlichen Mittelmeer vom 3. bis zum 1. Jh. v. Chr.* Berlin - New York: Walter de Gruyter.

Polanski, T. (2013). The Destruction of Cultural Heritage in the Kingdoms of Pontus and Kommagene during the Roman Conquest. *Iran and the Caucasus*, (17), 239-252.

Pollak, P. (1970). A Bithynian Hoard of the First Century B.C. *ANSMN*, (16), 45-56.

Pomeroy, S. B. (1984). *Women in Hellenistic Egypt: From Alexander to Cleopatra.* New York : Schocken Books.

Pomtow, H. (1912). Delphica III. *Berliner Philologische Wochenschrift (BPW)*, Vol. 32, 442-447.

Powell, J. U. (1925). *Collectanea Alexandrina: Reliquiae minores Poetarum Graecorum Aetatis Ptolemaicae 323-146 A.C. Epicorum, Elegiacorum, Lyricorum, Ethicorum.* Oxford : Oxford University Press.

Price, M. J. (1968). Mithradates VI Eupator Dionysus and the Coinages of the Black Sea. *The Numismatic Chronicle*, (8), 1-12.

Psoma, S. (2013). War of Trade? Attic-Wight Tetradahms from Second Century BC Attalid Asia Minor in Seleucid Syria after the Peace of Apameia and their Historical Context. *Attalid Asia Minor: Money, İnternational Relations, and the State* (s. 265-300). Oxford : Oxford University Press.

Quaegebeur, J. (1998). Documents égyptiens anciens et nouveaux relatifs à Arsinoé Philadelphe. *Le culte du souverain dans l'Égypte ptolémaïque au IIIe siècle avant notre ère : actes du colloque international* (s. 73-108). Bruxelles.

R. Bohn, H. Stiller, H. G. Lolling, O. Raschdorff, A. Conze, (s. 37-46). Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Radt, W. (2001). *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları.* İstanbul.

Radt, W. (2014a). 20. Yüzyıldaki Pergamon Kazıları. *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent* (s. 38-47). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Radt, W. (2014b). Antik Pergamon Kentinin Konumu ve Gelişimi. *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik bir Başkent* (s. 188-205). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Radt, W. (2016). *Pergamon: Geschichte und Bauten einer antiken Metropole.* Darmstadt: Primus Verlag Zabern.

Ramsay, W. M. (1895). *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia: From the Earliest Times to the Turkish Conquest, Volume 1*. Oxford: Clarendon Press.

Ramsay, W. M. (1926). Studies in the Roman Province Galatia. *The Journal of Roman Studies,* (16), 201-215.

Ramsay, W. M. (1965). *A Historical Commentary on St. Paul's Epistle to the Galatians.* Michigan: Baker Book House Company.

Ramsey, J. T. (1999). "Mithridates, the Banner of Ch'ih-Yu, and the Comet Coin", *HSPh,* (99), 197-253.

Rankin, D. (1996). *Celts and the Classical World.* London and New York: Routledge.

Rawlinson, G. (1869). *A Manual of Ancient History: From the Earliest Times to the Fall of the Western Empire.* Oxford: Clarendon Press.

Reade, J. E. (1998). Assyrian eponyms, kings and pretenders, 648-605 BC. *Orientalia*, 67 (2), 255-265.

Reddé, M. (1986). *Mare Nostrum. Les Infrastructures, Le Dispositif Et L'histoire De La Marine Militaire Sous L'empire Romain.* Rome.

Reger, G. (1985). The Date of the Battle of Kos. *AJAH,* 10 (2), 155-177.

Reger, G. (1994). Political History of the Kyklades 260-200 B.C. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 43 (1), 32-69.

Reger, G. (2004). Sympoliteiai In Hellenistic Asia Minor . *The Greco-Roman East: Politics, Culture, Society* (s. 145–181). Cambridge: Cambridge University Press.

Reid, J. S. (1913). *The Municipalities of the Roman Empire.* Cambridge: Cambridge University Press.

Reinach, A. J. (1909). Les Mercenaires Et Les Colonies Militaires De Pergame. *Revue Archéologique (RA)*, (13), 363-377.

Reinach, S., P. Edmond. (1885). Fouilles dans la nécropole de Myrina. *BCH*, (9), 485-493.

Reinach, T. (1888). *Numismatique Ancienne Trois Royaumes de L'Asie Mineure: Cappadoce, Bithynie , Pont.* Paris: C. Rollin ve Feuardent.

Reinach, T. (1890a). *Mithridate Eupator, Roi de Pont*. Paris: Lıbraırıe De Fırmın-Dıdot Etc.

Reinach, T. (1890b). La Dynastie de Commagène. *REG*, 3 (12), 362-380.

Reinach, T. (1910). Note Sur Une İnscription de Délos en l'honneur de Laodice (Philadelphe) Princesse du Pont. *BCH*, (34), 429-431.

Reinach, T. (1975). *Mithridate Eupator, König von Pontos.* Hildesheim - New York: Georg Olms Verlag.

Reynolds, J. (1982). *Aphrodisias and Rome: Documents from the Excavation of the Theatre at Aphrodisias Conducted by Professor Kenan T. Erim Together with Some Related Texts.* London: The Society for the Promotion of Roman Studies.

Rhodes, P. J. (2019). *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi.* (C. Atay, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Rhodes, P., David M. Lewis. (1997). *The Decrees of the Greek States.* Oxford: Oxford University Press.

Rice, E. (1993). The glorious dead: Commemoration of the fallen and portrayal of victory in the late classical and hellenistic world. *War and Society in The greek World* (s. 224–257). London and New York.

Rich, J., G. Shipley. (1993). *War and Society in The greek World.* London - New York.

Ridgway, B. S. (1990). *Hellenistic Sculpture II: The Styles of ca. 200-100 B.C.* London: University of Wisconsin Press.

Rigsby, K. J. (1988). Provincia Asia. *Transactions of the American Philological Association*, (118), 123-153.

Rigsby, K. J. (1996). *Asylia: Territorial Inviolability in the Hellenistic World.* Berkeley: University of California Press.

Risom, S. (1948). Le monument de Mithridate à Délos. *AArch*, (19), 204-209.

Roaf, M. (1996). *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi IX.* (Çev. Z. Kılıç), İstanbul.

Robert, J. L. (1983). *Fouilles D'Amyzon En Carie. Tome 1. Exploration, Histoire, Monnaies, Et İnscriptions.* Paris: Diffusion De Boccard.

Robert, L. (1929). Epigraphica. *REG*, 42 (198), 426-438.

Robert, L. (1930). Notes d'épigraphie Hellénistique. *BCH*, (54), 322-351.

Robert, L. (1937). *Études anatoliennes. Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure.* Paris: E. de Boccard .

Robert, L. (1945). *Le Sanctuaire de Sinuri.* Paris.

Robert, L. (1974). *Opera Minora Selecta: Épigraphie et Antiquités Grecques IV.* Amsterdam.

Robert, L. (1980). *À travers l'Asie Mineure: poètes et prosateurs, monnaies grecques, voyageurs et géographie.* Paris: École francçaise d'Athènes.

Robert, L. (1984). Documents d'Asie Mineure. *BCH*, (108), 457-532.

Robert, L. (1985). Documents d'Asie Mineure XXXIV-XXXV. *BCH*, (109), 467-484.

Roisman, J., I. Worthington. (2010). *A Companion to Ancient Macedonia.* Malden: Wiley – Blackwell.

Romm, J. (2012). *The Landmark Arrian: The Campaigns of Alexander the Great.* New York.

Roodenberg, J. J. (İzmir 16-20 Nisan, 1984). 1983 Yılı Hayaz Höyük ve Civarı (Kumartepe) Kazıları. *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1-16.

Roscher, W. H. (1886). *Die Schlangentopfwerferin des Altarfrieses von Pergamon.* London.

Rose, C. B. (2013). A New Relief of Antiochus I of Commagene and Other Stone Sculpture from Zeugma. *Excavations at Zeugma Conducted by Oxford University* (s. 220-231). California: The Packard Humanities Institute.

Rosenstein, N. (1990). *Imperatores Victi: Military Defeat and Aristocractic Competition in the Middle and Late Republic.* Berkeley – Los Angeles – London: California University Press.

Rosenstein, N., R. M.-Marx (2006). *A Companion to the Roman Republic*. Wiley: Blackwel.

Rost, P. (1983). *Noach Einmal Das Bit-Hilani und Die Assyrische Saule*. Leipzig.

Rostovtzeff, M. (1930). Pergamum. *CAH*. 8/1, (s. 590-618). New York: Cambridge University Press.

Rostovtzeff, M., H. A. Ormerod. (1932). Pontus and Its Neighbours: The First Mithridatic War. *CAH*.9, (s. 211-260). Cambridge: Cambridge University Press.

Rowlandson, J., R. Takahashi. (2009). Brother-Sister Marriage and Inheritance Strategies in Greco-Roman Egypt. *JRS*, (99), 104-139.

Rubinsohn, W. Z. (1980). Saumakos: Ancient History, Modern Politics. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 29 (1), 50-70.

Rubinsohn, W. Z. (1993). Mithradates VI Eupator Dionysos and Rome's Conquest of the Hellenistic East. *MHR*, 8 (1), 5-54.

Rumscheid, F., W. Held. (1994). Erinnerungen an Mokazis. Eine neugefundene Stockwerkstele aus dem bithynischen Tarsos. *IM*, (44), 89-106.

Russo, F. (2009). Aspetti e Temi Della Propaganda Antiromana Di Mitridate VI Eupatore. *Rivista di Cultura Classica e Medioevale*, 51 (2), 373-401.

Ruzicka, S. (1988). War in the Aegean, 333-331 B. C.: A Reconsideration. *Phoenix*, 42 (2), 131-151.

Sabin, P., H. v. Wees, M. Whitby. (2008). *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare: Volume 1, Greece, The Hellenistic World and the Rise of Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sachs, A. J., H. Hunger. (1988). *Astronomical Diaries and Related Texts from Babylonia, Vol. 1. Diaries from 652 B.C. to 262 B.C.* Wien: Verlag Der Osterreıchıschen Akademıe Der Wıssenschaften.

Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü.* (Çev. B. Aksoy) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sánchez, F. L. (2018). Galatians in Macedonia (280-277 BC): invasion or invitation? *War, Warlords, and Interstate Relations in the Ancient Mediterranean* (s. 182-203). Leıden-Boston : Brill.

Sands, P. C. (1908). *The Client Princes of the Roman Empire. Under the Republic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Saprykin, S. J. (1996). *The Pontic Kingdom. A State of the Greeks and Barbarians in the Black Sea Littoral*. Moscow.

Saprykin, S. J. (2004). Chora and Polis in the Kingdom of Bosporus in the Classical and Hellenistic Periods. *Chora und Polis* (s. 185-210). München: R. Oldenbourg Verlag.

Saprykin, S. J. (2006). The Chora in the Bosporan Kingdom. *Surveying the Greek Chora* (s. 273-288). Aarhus: Aarhus University Press.

Saprykin, S. J. (2007). The Unification of Pontos: The Bronze Coins of Mithridates VI Eupator as Evidence for Commerce in the Euxine. *The Black Sea in Antiquity Regional and Interregional Economic Exchanges* (s. 195-208). Black Sea Studies 6, Aarhus: Aarhus University Press.

Sarıkaya, S. (2013). Arrıanus'un 'İskender'den Sonraki Olaylar' Adlı Eseri Τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον/Historia Successorum Alexandri. *CEDRUS*, (1), 229-345.

Sarıkaya, S. (2016). Küçük Asya'da Diadokhoi Savaşları: Kardia'lı Eumenes'in Savaş Stratejisi. (Edits. B.Takmer, E. N. Akdogu Arca, N. G. Özdil), *Philia, Suppl. 1. Vir Doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin*, 736-753.

Sarıkaya, S. (2018). *Anadolu'da Persler : Daskyleion Satraplığı.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sarıkaya, S. (2019). Diadokhoi Kaynaklarından Heidelberg Epitome'si: Metin ve Çevirisi Heidelberg Epitome From the Sources of Diadochi: Text and Translation. *Cedrus,* (7), 389-414.

Sarkhosh Curtis, V., S. Stewart. (2007). *The Idea of Iran. The Age of the Parthians,* Volume II. London: Middle East Institute.

Sartre, M. (1995). *L'Asie Mineure et l'Anatolie, d'Alexandre a Diocletien : IVe s. av. J.-C.-IIIe s. ap. J.C.* Paris.

Sartre, M. (2000). Syria And Arabia. *CAH.*9/2, (s. 635-663). New York: Cambridge University Press.

Sartre, M. (2003). *L'Anatolie Hellénistique. De L'Égée au Caucase.* Paris: Armand Colin.

Sartre, M. (2005). *The Middle East Under Rome.* (Çev. C. P. Ravlings), London: Harvard University Press.

Savalli-Lestrade, I. (1998). *Les Philoi Royaux Dans L'Asie Hellénistique.* Geneva.

Sayar, M. H. (2019). Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Trakya. *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallıklar, İmparatorluklar ve Kent Devletleri* (s. 52-70). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sayles, W. G. (1999). *Ancient Coin Collecting VI: Non-Classical Cultures.* Iola.

Scafuro, A. C. (1987). Prusias II of Bithynia and Third Party Arbitration. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 36 (1), 28-37.

Scardigli, B. (1971). Sertorio: Problemi Cronologici. *Athenaeum*, (29), 229-270.

Schachermeyr, F. (1970). *Alexander in Babylon und die Reichsordnung nach seinem tode* . Wien.

Schachner, A. (2008). Babylonier und Achämeniden auf dem Dülük Baba Tepesi: Kulturelle Vielfalt in der späten Eisenzeitim Spiegel der vor-hellenistischen Funde. *ΠΑΤΡΙΣ ΠΑΝΤΡΟΦΟΣ ΚΟΜΜΑΓΗΝΗ. Neue Funde und Forschungen zwischen Taurus und Euphrat* (s. 69-96). Bohn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.

Schachner, A. (2011). Die Welt des östlichen Mittelmeers in kleinen Bildern – Weitere Beobachtungen zu den Siegeln und Kleinfunden der späten Eisenzeit vom Dülük Baba Tepesi. *Von Kummuḫ nach Telouch. Historische und archäologische Untersuchungen in Kommagene* (s. 19-46). Bohn: Rudolf Habelt GmbH.

Schachner, A. (2014). Beobachtungen zu den Siegeln und Kleinfunden der Eisenzeit vom Dülük Baba Tepesi (2010–2012). *Kult und Herrschaft am Euphrat* (s. 33-48). Bohn: Rudolf Habelt GmbH.

Schalles, H.-J. (1985). *Untersuchungen zur Kulturpolitik der pergamenischen Herrscher im 3. Jahrhundert vor Christus.* Tübingen: E. Wasmuth.

Scheer, T. S. (2005). The Past in a Hellenistic Present: Myth and Local Tradition. *CHW,* (s. 216-231). Oxford: Blackwell Publishing.

Scholl, A. (2014a). Pergamon Sunağı – Homeros'tan İlham Alan Bir Zeus Sarayı mı? *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent* (s. 480-489). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Scholl, A. (2014b). Pergamon. Bir Antik Dönem Metropolünün Panaroması. Berlin'deki Pergamon Araştırmalarının Kaynaştırıcı Etkeni ve Vitrini Olarak Pergamon Sergisi. *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik bir Başkent* (s. 66-77). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Scholl, A. (2015). Pergamon. Panorama der antiken Metropole. Eine Ausstellung als Ergebnis der Pergamonforschung an der Antikensammlung. *Pergamon als Zentrum der hellenistischen Kunst: Bedeutung, Eigenheiten & Ausstrahlung* (s. 12-17). Berlin: Verlag.

Schottky, M. (1989). *Media Atropatene und Gross-Armenien in hellenistischer Zeit.* Bonn : R. Habelt.

Schottky, M. (2006). Nicomedes. *BNP*, Vol. 9. (s. 734-737). Boston: Brill.

Schuler, C. (2019). Küçük Asya'da Seleukoslar Egemenliği. *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu. Krallıklar, İmparatorluklar, Kent Devletleri* (s. 12-25). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Schulhof, E. (1908). Fouilles de Délos, Exécutées Aux Frais de M. le Duc de Loubat. Inscriptions Financières (1904-1905). *BCH*, (32), 5-132.

Schwertheim, E. (2009). *Antikçağda Anadolu.* (Çev. N. Batu), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Scullard, H. H. (2000). *A History of the Roman World: 753 to 146 BC.* Londra & New York: Routledge.

Seager, R. (1992). Sulla. *CAH*. 9, (165-207) New York: Cambridge University Press.

Sear, D. R. (1979). *Greek Coins and Their Values: Asia and North Africa* (Cilt 2). London: Seaby.

Segre, M. (1932). Dissertazioni Note Epigrafiche I: Mithridate e Chio. *Il Mondo Classico: Rivista Bimestrale Bibliografica - Scientifica - Umanistica* (s. 129-132). Torino: Elzeviriana.

Seibert, J. (1969). *Untersuchungen zur Geschichte Ptolemaios I.* Munich: Beck.

Seibert, J. (1970). Philokles, Sohn des Apollodoros, König der Sidonier. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschicht*, (19), 337-351.

Seibert, J. (1976). Die Schlacht bei Ephesos. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschicht*, 25 (1), 45-61.

Seibert, J. (1983). *Das Zeitalter der Diadochen.* Darmstads.

Sekunda, N., A. McBride. (1984). *The Army of Alexander the Great (Men-at-Arms Series:148).* Oxford: Osprey Military Messengers.

Serrati, J. (2008). Warfare and the state. *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare: Volume 1, Greece, The Hellenistic World and the Rise of Rome* (s. 461-497). Cambridge: Cambridge University Press.

Sethe, K. (1904). *Hıeroglyphische Urkunden der Griechisch-Römischen Zeit I. Historisch-Biographische Urkunden Aus Den Zeıten Der Makedonischen Könige Und Der Beiden Ersten Ptolemaer.* Leizpig.

Sever, E. (1993). *Asur Tarihi.* İstanbul.

Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sevin, V. (1982). Anadolu'da Pers Egemenliği. *Anadolu Uygarlıkları: Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 2* (s. 310-332), İstanbul: Görsel Yayınlar.

Sevin, V. (1994). *Anadolu'nun ABC'si.* İstanbul: Simavi Yayınevi.

Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi.* İstanbul: Der Yayınevi.

Sezgin, Y. (2012). Antik Dönemde Pergamon-Aigai İlişkileri. *Arkeoloji Dergisi*, (17), 81-91.

Shea, D. (1832). *History of the Early Kings of Persia: From Kaiomars, the First of the Peshdadian Dynasty, to the Conquest of Iran by Alexander*. London.

Shear, T. L. (1978). *Kallias of Sphettos and the Revolt of Athens in 286 B.C. (Hesperia Supplement)*. New Jersey: American School Of Classical Studies At Athens, Princeton.

Shelov, D. B. (1980). Colchis in the Pontic Empire of Mithridates VI. *Vestnik Drevney İstorii,* 153 (3), 28–43.

Sherk, R. K. (1969). *Roman Documents from the Greek East: Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Sherk, R. K. (1984). *Rome and the Greek East to the Death of Augustus.* (Edits. E. Badian, R. K. Sherk), Translated Documents of Greece and Rome, Cambridge: Cambridge University Press.

Sherwin-White, A. N. (1976). Rome, Pamphylia and Cilicia, 133-70 B.C. *JRS*, (66), 1-14.

Sherwin-White, A. N. (1977a). Ariobarzanes, Mithridates, and Sulla. *CQ*, 27 (1), 173-183.

Sherwin-White, A. N. (1977b). Roman Involvement in Anatolia, 167-88 B.C. *JRSs*, (67), 62-75.

Sherwin-White, A. N. (1984). *Roman Foreign Policy in the East, 168 B.C. to A.D. 1.* London: Gerald Duckworth.

Sherwin-White, A. N. (1992). Lucullus, Pompey and the East. *CAH.* 9, (s. 229-253). Cambridge: Cambridge University Press.

Sherwin-White, S. (1978). *Ancient Cos: An Historical Study from the Dorian Settlement to the Imperial Period.* Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Sherwin-White, S., A. Kuhrt. (1993). *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire.* London.

Shipley, G. (2000). *The Greek World After Alexander 323-30 BC.* London: Routledge.

Skogseth, E. E. (2013). Gud og romervenn - Antiochos I av Kommagene og kongelig selvfremstilling i Det romerske nære østen. *The University of Bergen. Masteroppgave i Historie Institutt for Arkeologi, Historie, Kultur- og Religionsvitenskap (AHKR) Vår*. Thesis of Master.

Slater, W. J. (1969). *Lexicon to Pindar.* Berlin: Walter De Gruyter & CO.

Smekalova, T. N. (2009). The Earliest Application of Brass and "Pure" Copper in the Hellenistic Coinages of Asia Minor and the Northern Black Sea Coast. *Mithridates VI and the Pontic Kingdom* (s. 233-248). Aarhus: Aarhus University Press.

Smith, C., R. d. Rustafjaell. (1902). Inscriptions from Cyzicus. *JHS*, (22), 190-207.

Smith, P. (1899). *The Ancient History of the East. From the Earliest Times to the Conquest by Alexander the Great. Including Egypt, Assyria, Babylonia, Media, Persia, Asia Minor, and Phcenicia.* New York-London: Harper & Brothers.

Smith, R. R. (1991). *Hellenistic Sculpture: A Handbook.* London: Thames and Hudson Ltd.

Smith, W. (1867). *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology* (Cilt 2). Boston: Little Brown and Company.

Society for the Diffusion of Useful Knowledge Knight. (1835). *The Penny Cyclopaedia of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge: Bassantin - Bloemaart, Volume 4.* London.

Soslu, S. (2017). Kappadokia Krallığı'nda Siyasi Evlilikler ile Kurulan İttifaklar. *TAD*, 36 (61), 9-30.

Souza, P. d. (1999). *Piracy in the Graeco-Roman World.* New York: Cambridge University Press.

Sökmen, E. (2009). Characteristics of the Temple States in Pontos. *Mithridates VI and the Pontic Kingdom* (s. 277-287). Aarhus: Aarhus University Press.

Sölch, J. (1925). Bithynische Staedte im Altertum. *Klio,* (19), 140-188.

Spann, P. O. (1987). *Quintus Sertorius and the Legacy of Sulla.* Arkansas: Arkansas University Press.

Speake, G. (1995). *The Penguin Dictionary of Ancient History*. London : Penguin Books.

Speidel, M. A. (2005). Early Roman Rule in Commagene. *Scripta Classica Israelica*, (XXIV), 85-100.

Speidel, M. A. (2019). Hellenistik Kappadokia Krallığı. *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu. Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri* (s. 118-131). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Spickermann, W. (2013). Women and the Cult of Magna Mater in the Western Provinces. *Women and the Roman City in the Latin West* (s. 147-168). Leiden-Boston: Brill.

Sprockhoff, E. (1956). Central European Urnfield Culture and Celtic La Tène: An Outline. *Proceedings of the Prehistoric Society*, (21), 257-281.

Staab, G. (2011). Ehrung Und Könıgsdesignation Mithradates' II. Von Kommagene Durch Seinen Vater Antiochos I. Auf Dem Nemrud Dağı. *EA*, (44), 55–77.

Stahelin, F. (1907). *Geschichte Der Kleinasiatischen Galater*. Leipzig: Verlag und Druck Von B G Teubner.

Stähelin, F. (1952). Laodike (23). *RE*, XII/1, 709-710.

Stamoulis, M. L. (2012). *King Philip II & King Alexander III: Greatness & Romance in Macedon.* America Star Books.

Stern, E. v. (1915). Ptolemaios "Der Sohn" ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ und ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ. *Hermes*, 50 (3), 427-444.

Stewart, A. (2000). Pergamo ara marmorea magna: On the Date, Reconstruction, and Functions of the Great Altar of Pergamon . *From Pergamon to Sperlonga: Sculpture and Context* (s. 32-57). Berkeley - Los Angeles – London: University of California Press.

Stolba, V. F. (2006). Hellenistic Chersonesos: Towards Establishing a Local Chronology. *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC.* (s. 153-177). Aarhus: Aarhus University Press.

Stoneman, R. (2012). *The Book Of Alexander The Great: A Life Of The Conqueror*. London-New York.

Stoneman, R., K. Erickson, I. Netton. (2012). *The Alexander Romance in Persia and the East.* Groningen: Barkhuıs Publishing & Groningen University Library.

Strauss, B. (2012). *Masters of Command. Alexander, Hannibal, Caesar, and the Genius of Leadership.* New York-London-Toronto-Sydney-New Delhi : Simon&Schuster Paperbacks.

Strauss, B. (2003). *Tarihe Yön Veren Büyük Komutanlar. İskender, Hannibal ve Sezar'ın Liderlik Dehası.* (Çev. Ü. H. Yolsal), İstanbul.

Strk, F. K. (2011). The First Meeting of the Roman and Parthian Empires-Geopolitical Context and Consequences. *University of Tasmania. Arts in Classics School of History and Classics,* Thesis submitted for the degree of Master.

Strobel, K. (1996a). *Die Galater: Geschichte und Eigenart der keltischen Staatenbildung auf dem Boden des hellenistischen Kleinasien Band 1*. Berlin: Akademie Verlag.

Strobel, K. (1996b). Mithradates VI. Eupator von Pontos. Der letzte große Monarch der hellenistischen Welt und sein Scheitern an der römischen Macht. *Ktèma: Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome Antiques*, (21), 55-94.

Strootman, R. (2005). Kings Against Celts: Deliverance from Barbarians as a Theme in Hellenistic Royal Propaganda. *The Manipulative Mode. Political Propaganda in Antiquity: A Collection of Case Studies* (s. 101-141). Leiden-Boston: Brill.

Strootman, R. (2011). Hellenistic Court Society: The Seleukid Imperial Court under Antiochos the Great, 223–187 BC. *Royal Courts in Dynastic States and Empires* (s. 63-89). Leiden-Boston: Brill.

Strootman, R. (2013a). Antiochos III Megas. *The Encyclopedia of Ancient History* (s. 476-47). New York: Blackwell Publishing.

Strootman, R. (2013b). Seleucids. *The Encyclopedia of Ancient History* (s. 6119–6125). New York: Blackwell Publishing.

Strootman, R. (2014). Men to whose rapacity neither sea nor mountain sets a limit: The aims of the Diadochs. *The Age of the Successors and the Creation of the Hellenistic Kingdoms (323-276 B.C.)* (s. 307-322 Studia Hellenistica 53). Leuven: Peeters.

Strootman, R. (2016). The Heroic Company of My Forebears': the Ancestor Galleries of Antiochos I of Kommagene a Nemrut Dağı and the Role of Royal Women in the Transmission of Hellenistic Kingship. *Seleukid Royal Women: Creation, Representation and Distortion of Hellenistic Queenship in the Seleukid Empire* (s. 209-229). Stuttgart : Franz Steiner Verlag.

Sullivan, R. D. (1970). Some Dynastic Answers to The Armenian Question: A Study in East Anatolian Prosopography. *University of California. Ancient History*. Thesis for Ph.D.

Sullivan, R. D. (1973). Diadochic Coinage in Commagene After Tigranes the Great. *The Numismatic Chronicle (1966-),* (13), 18-39.

Sullivan, R. D. (1977). The Dynasty of Commagene. *ANRW* II.8. (s. 732-798). Berlin-New York: Walter De Gruyter.

Sullivan, R. D. (1980). The Dynasty of Cappadocia. *ANRW* II 7.2. (s. 1125-1168). Berlin-New York: Walter De Gruyter.

Sullivan, R. D. (1990). *Near Eastern Royalty and Rome, 100-30 BC.* Toronto-Londra: University of Toronto Press .

Summers, K. (1996). Lucretius' Roman Cybele. *Cybele, Attis and Related Cults: Essays in Memory of M.J. Vermaseren* (s. 337-365). Leiden-New York-Köln: Brill.

Sumner, G. V. (1978). Sulla's Career in the Nineties. *Athenaeum*, (56), 395-396.

Swain, S. C. (1992). Plutarch's Characterization of Lucullus. *Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge*, 135 (3/4), 307-316.

Swidrak, I. (1999). A Celtic, La Tène trade centre in Ramsautal in the Dürrnberg, Austria: Macrofossil data towards reconstruction of environment and food plants. *Vegetation History and Archaeobotany*, 113-116.

Sykes, P. M. (1915). *A History of Persia* (Cilt 1). London: Macmillan & Co.

Syme, R. (1937). Galatia and Pamphylia under Augustus: The Governorships of Piso, Quirinius and Silvanus. *Klio*, (30), 112-148.

Syme, R. (1939). *The Roman Revolution.* Oxford: Oxford University Press.

Syme, R. (1986). Isauria in Pliny. *AS*, (36), 159 – 164.

Şahin, H. A. (2019). Geç Hitit Beylikleri. *OANNES: Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 131-153.

Şahin, S. (1979). *Katalog Der Antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia): Stadtgebiet und die nächste Umgebung der Stadt: Nr. 1-633.* Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 9., Bonn.

Şahin, S. (1981). *Katalog Der Antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia): Entfernte Umgebung der Stadt: Nr. 701 – 1210.* Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 10,1., Bonn.

Şahin, S. (1982). *Katalog Der Antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia): Entfernte Umgebung der Stadt: Teil. II,2 Nr. 1230 – 1597.* Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 10,2., Bonn.

Şahin, S. (1983). 1982 Yılında Bithynia, Pamphylia ve Lykia'da Epigrafik ve Tarihi - Topografik Araştırmalar. *T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 83-86.

Şahin, S. (1985). Katalog Der Bithynischen Inschriften im Museum von İstanbul. Teil I: Funde Aus Der Bithynischen Halbinsel und Aus Der Gegend von İhsaniye. *EA*, (5), 97-124. (Edits. E. Akurgal, R. Merkelbach, S. Şahin, H. Vetters), Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.

Şahin, S. (1987). *Katalog Der Antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia): Teil II,3. Testimonia 1-69.* Inschriften griechischer Staedte aus Kleinasien 10,3., Bonn.

Şahin, S. (1987). Yazıtların Diliyle İznik'te (Nikaia) Tarih. *T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*. 6-10 Nisan Ankara: 369-374.

Şahin, S. (1998). Tanrılar Dağı Nemrut, Kommagene Ülkesi ve Tanrılar Tahtı Nemrut Dağ. *Tanrılar Dağı Nemrut Nemrut: Mountain of the Gods* (s. 36-44). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Şahin, S. (2004). *Helenistik ve Roma Çağlarında İznik-Nikaia.* İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Şenyurt, Y., A. Akçay. (2018). Topada Yazıtına Farklı Bir Bakış: Geç Hitit Döneminde Orta Anadolu'da Güç Dengeleri. *TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, (22), 95-117.

Tadmor, H. (1958). The Campaigns of Sargon II of Assur: A Chronological-Historical Study (Conclusion). *Journal of Cuneiform Studies*, 12 (3), 77-100.

Takacs, S. A. (1996). Magna Deum Mater Idaea, Cybele, and Catullus' Attis. *Cybele, Attis and Related Cults: Essays in Memory of M.J. Vermaseren* (s. 367-384). Leiden-New York-Köln: Brill.

Tanilli, S. (1994). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası. İnsanlık Tarihine Giriş. I İlkçağ.* İstanbul: Cem Yayınevi.

Tarhan, T. (1984). Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler. *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri, (İstanbul 23-24 Mayıs 1983)*, 109-119. Ankara: Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Tarn, W. W. (1913). *Antigonos Gonatas.* Oxford: At The Clarendon Press.

Tarn, W. W. (1921). Heracles Son of Barsine. *JHS*, (41), 18-28.

Tarn, W. W. (1926). First Syrian Wars. *JHS*, (46), 155-162.

Tarn, W. W. (1929). Queen Ptolemais and Apama. *CQ*, 23 (3/4), 138-141.

Tarn, W. W. (1938). *The Greeks in Bactria and India.* Cambridge: Cambridge University Press.

Tarn, W. W. (1961). *Hellenistic Civilisation.* Cleveland and New York: Meridian Books.

Tarn, W. W. (1978). The New Hellenistic Kingdoms. *CAH.* VII/3, (s. 75-108). Cambridge.

Taşdöner, K. (2008). Karia Kenti Halikarnassos: Hellenistik Dönem ve Öncesi Siyasal Tarihi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 96-107.

Taşdöner, K. (2017). *Anadolu'da Roma Eyaletleri. Augustus Dönemi.* İstanbul: Bilgi Kültür Sanat.

Taşdöner-Özcan, K. (2015). Hellenistik Dönemin Küçük Bir Krallığı: Kommagene. *TOD*, 8 (23), 97-118.

Taşkın, S. (2011). Pergamon Kadınları. *Uluslararası Bergama Sempozyumu*, 1, 133-140. İzmir: Bergama Belediyesi Yayınları.

Tataki, A. (1998). *Macedonians Abroad: A Contribution to the Prosopography of Ancient Macedonia (Μελετήματα).* Athens.

Taylor, M. (2013). *Antiochus the Great.* Yorkshire: Pen and Sword Books.

Teja, R. (1980). Die römische Provinz Kappadokien in der Prinzipatszeit. *ANRW*, II 7.2. 1083-1024.

Tekin, O. (1997). *Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar).* İstanbul.

Tekin, O. (2002). Eskiçağ'dan Ortaçağ İslam Dünyasına Miras Büyük İskender. *Toplumsal Tarih*, 17 (97), 56-64.

Tekin, O. (2006). *Eski Yunan Tarihi.* İstanbul : İletişim Yayınları.

Tekin, O. (2007). *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12. - MS 4. yüzyıllar arası).* İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekin, O. (2019a). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekin, O. (2019b). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tekin, O. (2019c). Büyük İskender: Doğu Seferi ve Hellenistik Çağ. *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorluklar, Kent Devletleri* (s. 1-13). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Temporini, H., W. Haase. (1977). *ANRW*, (Cilt 2). Berlin-New York: Walter De Gruyter.

Texier, C. (2002a). *Küçük Asya. Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I*. (Çev. A. Suat), Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Texier, C. (2002b). *Küçük Asya. Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi II.* (Çev.A. Suat), Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Texier, C. (2002c). *Küçük Asya. Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi III.* (Çev. A. Suat), Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı..

Thomas, C. G. (2017). *Alexander The Great in His World.* Malden: Blackwell Publishing.

Thomas, G. (1984). Magna Mater and Attis. *Bd 17/3 Religion (Heidentum: Römische Götterkulte, Orientalische Kulte in der römischen Welt, Fortsetzung)* (s. 1500-1535). Berlin-New York: De Gruyter.

Thompson, D. B. (1937). The Garden of Hephaistos. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 6 (3), 396-425.

Thompson, H. A. (1934). Two Centuries of Hellenistic Pottery. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 3 (4), 311-476.

Thompson, H. A. (1949). The Pedimental Sculpture of the Hephaisteion. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 18 (3), 230-268.

Thoneman, P. (2016). *The Hellenistic Age.* Oxford.

Thonemann, P. (2015). *The Hellenistic World: Using Coins as Sources.* Cambridge: Cambridge University Press.

Thonemann, P. J. (2013a). *Attalid Asia Minor: Money, International Relations, and the State.* Oxford: Oxford University Press.

Thonemann, P. J. (2013b). The Attalid State, 188–133 BC. *Attalid Asia Minor: Money, International Relations, and the State* (s. 1-47). Oxford: Oxford University Press.

Tiryaki, S. (2019). Orta Demir Çağ'ında Anadolu-Mezopotamya İlişkileri Bağlamında İç Anadolu Bölgesinin Tarihi ve Politik Coğrafyası. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 9 (17), 463-482.

Tomaschitz, K. (2002). *Die Wanderungen der Kelten in der antiken literarischen Überlieferung.* Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Tondriau, J. (1952). Dionysos, Dieu royal: du Bacchos tauromorphe primitif aux souverains hellénistiques Neoi Dionysoi. *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales*, (12), 441-466.

Tozan, M. (2011). Aristonikos Ayaklanması Hakkında Son Zamanlarda Yayınlanan Belgeler ve Çeşitli Görüşler. *Uluslararası Bergama Sempozyumu 1*, 158-178. İzmir.

Traina, G. (2021). Armenia and the 'Orontid Connection' Some Remarks on Strabo, Geography 11,14,15. *Common Dwelling Place of all the Gods, Commagene in its Local, Regional and Global Hellenistic Context* (s. 345-356). Stuttgart.

Trevelyan, R. C. (1947). *A Translation of the Idylls of Theocritus.* Cambridge: Cambridge University Press.

Tsetskhladze, G. R. (1999a). *Ancient Greeks: West and East.* Leiden-Boston-Köln: Brill.

Tsetskhladze, G. R. (1999b). Between West and East: Anatolian Roots of Local Cultures of the Pontus. *Ancient Greeks: West and East* (s. 469-496). Leiden-Boston-Köln: Brill.

Tsetskhladze, G. R. (2006). *Greek Colonisation: An Account Of Greek Colonies and Other Settlements Overseas* (Cilt 1). Leiden-Boston: Brill.

Tsetskhladze, G. R. (2019). Once again about the Establishment Date of Some Greek Colonies around the Black Sea. *Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity. Select papers from the third international conference 'The Black Sea in Antiquity and Tekkeköy: An Ancient Settlement on the Southern Black Sea Coast' 27-29 October 2017* (s. 1-41). Oxford: Authors and Archaeopress.

Tuna, C. (2000). *Mağaradan Kente. Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri.* (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuna, C. (2002). *Kentten İmparatorluğa: Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri* (Cilt 2). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunçer, M. (2017). Urban Conservation Policies and Plans for a World Heritage Site Case: Antique Pergamon City and its Multi-Layered Cultural Landscape. *World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium – WMCAUS*, 1-8.

Tunny, J. A. (2000). Ptolemy "The Son" Reconsidered: Are There Too Many Ptolemies?, *ZPE*, (131), 83-92.

Turner, E. G. (1984). Ptolemaic Egypt. *CAH.* 7/1 (s. 118-176). New York: Cambridge University Press.

Türkoğlu, S. (1986). *Efes'in Öyküsü.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Umar, B. (1982). *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi* (Cilt 1). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Umar, B. (1992). *Türkiye'de Tarihsel Adlar.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Umar, B. (2008). *Kommagene & Kuzey Mesopotamia. Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Ünal, A. (2018). *Eski Anadolu Siyasi Tarihi. Kitap 1: Eski Taş Devri'nden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000-1180).* Ankara.

Ünsal, V., R. Ö. Şimşek. (2020). Demir Çağı'nda Kapadokya'nın Kültürel ve Siyasal Görünümü. *TAD,* 4 (1), 14-27.

Üreten, H. (2010). *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri.* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.

Üreten, H. (2018). Lydia'nın Kentleşmesinde Pergamon Krallarının Katkısı. *Geçmişten Günümüze Manisa: Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi - Kültürü – Ekonomisi,, 1*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.

Vagalinski, L. (2010). *In Search of Celtic Tylis in Thrace (III C. BC). Proceedings of the Interdisciplinary Colloquium Arranged by the National Archaeological Institute and Museum at Sofia and the Welsh Department, Aberystwyth University, Held at the National Archaeological* .. Sofia: NOUS Publishers Ltd.

Valeva, J., E. Nankov, D. Graninger. (2015). *A Companion to Ancient Thrace.* Chichester: John Wiley Blackwell.

van Dessel, P., H. Hauben. (1977). Rhodes, Alexander and the Diadochi from 333/332 to 304 B.C. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte,* 26 (3), 307–339.

van Proosdij, B. A. (1934). De Morte Achaei. *Hermes*, 69 (3), 347-350.

Varinglioğlu, E., A. Bresson, P. Brun, P. Debord, R. Descat. (1992). Ouranion en Carie. *REA*, 94 (1-2), 155–174.

Vassileva, M. (2015). Persia. *A Companion to Ancient Thrace* (s. 320-336). Chichester: Wiley & Blackwell.

Versluys, M. J. (2018). Kosmopolitisch erfgoed aan de Euphraat. Nemrud Dağ en Kommagene in de Hellenistisch-Romeinse periode. *Standplaats Istanbul. Lange lijnen in de cultuurgeschiedenis van Turkije*, 155-163.

Vitucci, G. (1953). *Il Regno di Bitinia.* Roma: A. Signorelli.

Vogt, J. (2006). Kleomenes von Naukratis, Herr von Ägypten. *Chiron,* (1), 153-158.

Voigt, M. M., R. S. Ellis. (1982). 1981 Excavations at Gritille, Turkey. *AJA*, 86 (3), 319-332.

Volkmann, H. (1975). Ptolemaios. *RE,* 18 (2), 1603–1645.

Waddington, W., E. Babelon, T. Reinach. (1904). *Recueil Général des Monnaies Grecques Romaines D'Asie Mineure. Tome Premier,Fascicule Premier: Pont et Paphlagonie.* Paris: Ernest Leroux.

Waddington, W., E. Babelon, T. Reinach. (1908). *Recueil Général des Monnaies Grecques Romaines D'Asie Mineure: Tome Premier, Fascicule Deuxieme; Bithynie (jusgu'a Juliopolis).* Paris: Ernest Leroux.

Wagner, J. (2000). *Gottkönige am Euphrat. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene* . Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

Wagner, J. (2012a). *Fırat Kıyısında Tanrı Krallar, Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Wagner, J. (2012b). Geç Hellenistik Kommagene Krallığı'nın Tarihi. *Fırat Kıyısında Tanrı Krallar: Kommagene'de Yeni Kazılar ve Araştırmalar.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Wagner, J., G. Petzl. (1976). Eine neue Temenos-Stele des Königs Antiochos I. von Kommagene. *ZPE*, (20), 201-223.

Walbank, F. W. (1940). *Philip V of Macedon.* Cambridge: Cambridge University Press.

Walbank, F. W. (1957). *A Historical Commentary on Polybius.* Oxford: Clarendon Press.

Walbank, F. W. (1993). *The Hellenistic World.* Cambridge: Harward University Press.

Walbank, F. W., A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie. (2008). *CAH*. 7/1. Cambridge: Cambridge University Press.

Wallace, C. (2005). The Letter from Antıochus III to Zeuxis. (JOS. AJ 12.147-153) and Its Hİstorical Context. *McMaster University*. Thesis Master of Art.

Waters, M. (2014). *Ancient Persia. A Concise History of the Achaemenid Empire, 550–330 BCE.* New York: Cambridge University Press.

Webber, C. (2001). *The Thracians 700 BC–AD 46 (Men-at-Arms),* Usa: Bloomsbury Publishing.

Wehrli, C. (1969). *Antigone et Demetrios.* Geneva.

Weinrib, E. J. (1968). The Prosecution of Roman Magistrates. *Phoenix*, 22 (1), 32-56.

Weiskopf, M. N. (1982). Achaemenid Systems of Governing in Anatolia. U*niversity of California. Ancient History and Archaeology*, Doktota tezi.

Welles, C. B. (1934). *Royal Correspondence in the Hellenistic Period: A Study in Greek Epigraphy*. New Haven: Yale University Press.

Welles, C. B. (1962). Hellenistic Tarsus. *Mélanges de l'Université Saint-Joseph,* (38), 41-75.

Wenning, R. (1978). Die Galateranatheme Attalos I. : Eine Untersuchung zum Bestand und zur Nachwirkung Pergamenischer Skulptur . *Pergamenische Forschungen 4*, Berlin: W. de Gruyter.

Westermark, U. (1961). *Das Bildniss von Philetairos von Pergamon.* Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Westlake, H. D. (1969). *Essays on the Greek Historians and Greek History*. Manchester: Manchester University Press.

Wheatley, P. (2009). The Diadochi, or Successors to Alexander. *Alexander the Great: A New History* (s. 53-68). Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.

Wheatley, P. (2014). Seleukos and Chandragupta in Justin XV 4. *The Age Of The Successors And The Creation Of The Hellenistic Kingdoms (323-276 B.C.)* (s. 501-516). Leuven: Peeters.

Wheeler, B. M. (2002). *Moses in the Quran and Islamic Exegesis.* New York: Routledge Curzon.

Wiegand, T. (1904). Dritter vorläufiger Bericht über die von den Königlichen Museen begonnenen Ausgrabungen in Milet. *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse (SBA)*. Berlin.

Wilhelm, A. (1936). König Mithradates Eupator und Olbia. *Klio*, (29), 50-59.

Will, E. (1960). La Cyrénaïque Et Les Partages Successifs De L'Empire D'Alexandre. *L'Antiquité Classique*, 29 (2), 369-390.

Will, E. (1962). Les Premières Années Du Règne D'Antiochos III (223-219 av. J.-C.). *REG*, (75), 72-129.

Will, E. (1979-1982). *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J.-C.).* Nancy: Faculte des Lettres.

Will, E. (1984). The Formation of the Hellenistic Kingdoms. *CAH.* 7/1, (s. 101-117). Cambridge: Cambridge University Press.

Will, E. (2006). The Successıon To Alexander. *CAH.* 7/1, (s. 23-61). New York: Cambridge University Press.

Williams, F. (1993). *Ege Medeniyetleri Tarihi. (mitolojik dönem sonrası).* (Çev. M. Kalaycıoğlu), İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

Williams, R. S. (1984). The Appointment of Glabrio (Cos. 67) to the Eastern Command. *Phoenix,* 38 (3), 221-234.

Williamson, C. (2005). *The Laws of the Roman People: Public Law in the Expansion and Decline of the Roman Republic.* Ann Arbor: University of Michigan.

Wilson, A. J. (1966). *Emigration from Italy in the Republican Age of Rome.* Manchester: Manchester University Press.

Winckworth, C. P. (2007). The Phrygians, The Lydians, and Other Nations of Asia Minor. Kollektif içinde, *Hutchinson's Story of the Nations: containing the Egyptians, the Chinese, India, the Babylonian nation, the Hittites, the Assyrians, the Phoenicians and the Carthaginians, the Phrygians, the Lydians, and other nations of Asia Minor* (s. 347-356). London: Hutchinson.

Winnicki, K. (1990). Bericht Von Einem Feldzug Des Ptolemaios Philadelphos In Der Pithom-Stele. *The Journal of Juristic Papyrology*, (20), 157-167.

Winter, E. (2011). *Von Kummuḫ nach Telouch. Historische und Archäologische Untersuchungen in Kommagene.* Asia-Minor-Studien 64, Dolichener und Kommagenische Forschungen VI., Bohn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.

Winter, E. (2014). *Kult und Herrschaft am Euphrat. Dolichener und Kommagenische Forschungen VI.* Asia Minor Studien Band 73, Bohn: Dr. Rudolf Habelt GmbH,.

Winter, E. (2019). Kommagene: Seleukoslar, Parthlar ve Romalılar Arasında. *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu. Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri* (s. 166-193). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Wirth, G. (1983). Pompeius - Armenien – Parther. Mutmaßungen zur Bewältigung einer Krisensituation. *Bonner Jahrbücher,* (183), 1-60.

Wood, M. (2006). *Büyük İskender'in Ayak İzlerinde Yunanistan'dan Asya'ya Yolculuk.* (Çev. S. Altınçekiç), İstanbul.

Worthington, I. (2014). *By the Spear Philip II, Alexander the Great, and the Rise and Fall of the Macedonian Empire.* Oxford.

Wörrle, M. (1975). Antiochos I., Achaios der Altere un die Galater: Eine neue Inschrift in Denizli. *Chiron*, (5), 59-87.

Wörrle, M. (1977). Epigraphische Forschungen zur Geschichte Lykiens I. *Chiron*, (7), 43-66.

Wörrle, M. (1978). Epigraphische Forschungen zur Geschichte Lykiens II. *Chiron*, (8), 201-246.

Wörrle, M. (2000). Pergamon um 133 v. Chr. *Chiron*, (30), 543-576.

Wroth, W. (1889). *Catalogue of the Greek Coins. Pontus, Paphlagonia, Bithynia, and The Kingdom of Bosporus.* (Edit. R. S. Poole) London.

Wroth, W. (1964). *Catalogue of the Greek Coins of Galatia, Cappadokia and Syria.* A Catalogue of Greek Coins, British Museum, London.

Yakubovich, I. (2014). From lower land to Cappadocia. *Extraction and Control: Studies in Honor of Matthew W. Stolper*, 347-352. (Edits. M. Kozuh, W. F. M. Henkelman, C. E. Jones, C. Woods), Chicago: Oriental Institute.

Yardley, J. C. (2003). *Justin and Pompeius Trogus: A Study of the Language of Justin's "Epitome" of Trogus"*. London: University of Toronto Press.

Yaşar, M. (2019). Nemrut Dağı Kutsal Alanı: I. Antiochus'un Dehası. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 9 (19), 19-27.

Yıldırım, N. (2012). *İran Edebiyatı.* İstanbul: Pinhan Yayınları.

Yıldırım, N., M. Temizkan. (2017). Seleukoslar Döneminde Yaşanan Suriye Savaşları Üzerine Bir İnceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (39), 117-131.

Yıldırım, R. (2011). *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları (Uygarlık Tarihine Giriş).* İzmir.

Yıldız, S., S. T. Özerden. (2017). Anadolu'da Anatanrıça Kültü. (Edits. Z. Gölen, İ. Serberstoğlu), *Sosyal Ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2*, 305-316.

Yıldızturan, D. (2021). Helenistik Dönem'den Geç Antik Çağ'a Kadar Kataonia Bölgesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), 216-229.

Yılmaz, C. A. (2016). Makedonyalıların Tarihi ve Menşei Üzerine Bazı Düşünceler. *TOD*, 9 (28), 57-70.

Yılmaz, C. A. (2017). Antik Dünyayı Fetheden Ordu (Büyük İskender'in Ordusu Üzerine Bazı Bilgile28r). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 27 (1), 1-11.

Yılmaz, C. A. (2021). *Büyük İskender'in Hayatı ve Seferleri.* Ankara: Gece Kitaplığı.

Yılmaz, C. A., F. Gülerdoğan. (2021). Helenistik Dönemin Metropol Şehri: Pergamon. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (1), 455-476.

Yiğit, T. (2000). Tabal. *DTCFD*, 40 (3-4), 177-189.

Yorke, V. W. (1898). Inscriptions from Eastern Asia Minor. *JHS*, (18), 306-327.

Young, J. H. (1964). Commagenian Tiaras: Royal and Divine. *AJA*, 68 (1), 29-34.

Young, R. S. (1951). An Industrial District of Ancient Athens. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 20 (3), 135-288.

Yurdkoru, S. (1961). *Büyük İskender'in Anadolu Savaşları.* İzmir: Ege Turizm Cemiyeti Yayınları.

Zahrnt, M. (2015). Early History of Thrace to the Murder of Kotys I (360 BCE). *A Companion to Ancient Thrace* (s. 35-47). Chichester: Wiley & Blackwell.

Zajcev, J. P. (2006). Absolute and Relative Chronology of Scythian Neapolis in the 2nd century BC. *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC.* (s. 259-273). Aarhus: Aarhus University Press.

Žébélev, S. (1936). L'Abdication de Pairisadès et la Révolution Scythe Dans le Royaume du Bosphore. *REG*, 49 (229), 17-37.

Zech, J. (1853). *Astronomische Untersuchungen über die Wichtigeren Finsternisse: Welche von den Schriftstellern Des Classischen Alterthums Erwähnt Werden.* Leipzig: S. Hirzel.

Ziebarth, E. (1917). Delische Stiftungen. *Hermes*, 52 (3), 425-441.

Ziegler, K. (1974). Timarchos. *RE,6,A,1, no.4*. 1236-1237.

Ziegler, K., W. Sontheimer. (1975). *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden. Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitarbeit zahlreicher Fachgelehrter bearbeitet und herausgegeben.* Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag.

Zoroğlou, L. (1989). Some Roman Names on Eastern Sigillata A from Samosata. *The Eastern frontier of the Roman empire: proceedings of a colloquium held at Ankara in September 1988* (Cilt 2, s. 573-579). Oxford: BAR International Series 553.

EKLER

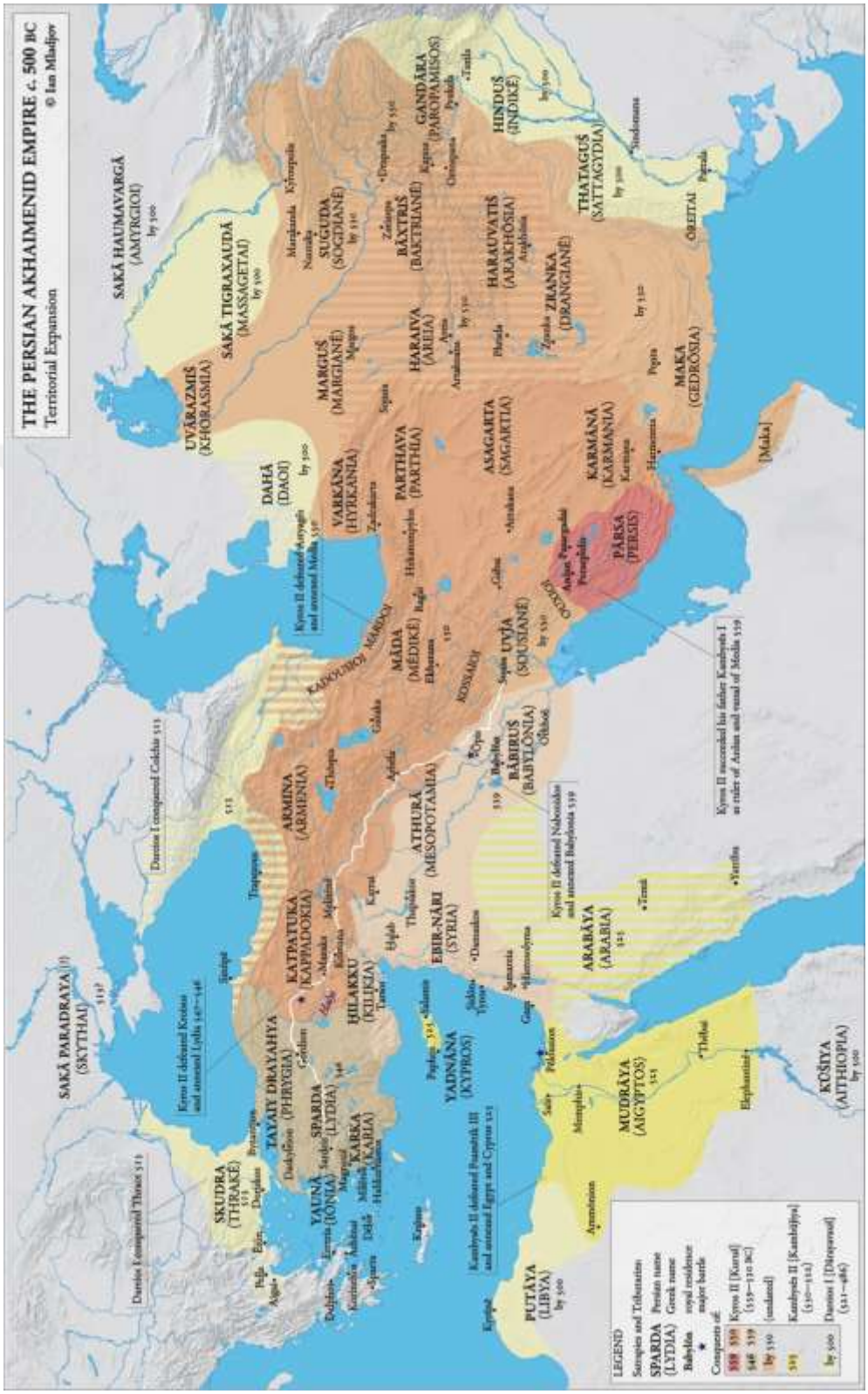

MÖ 6. YY'da Anadolu'daki Pers Satraplıkları. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)

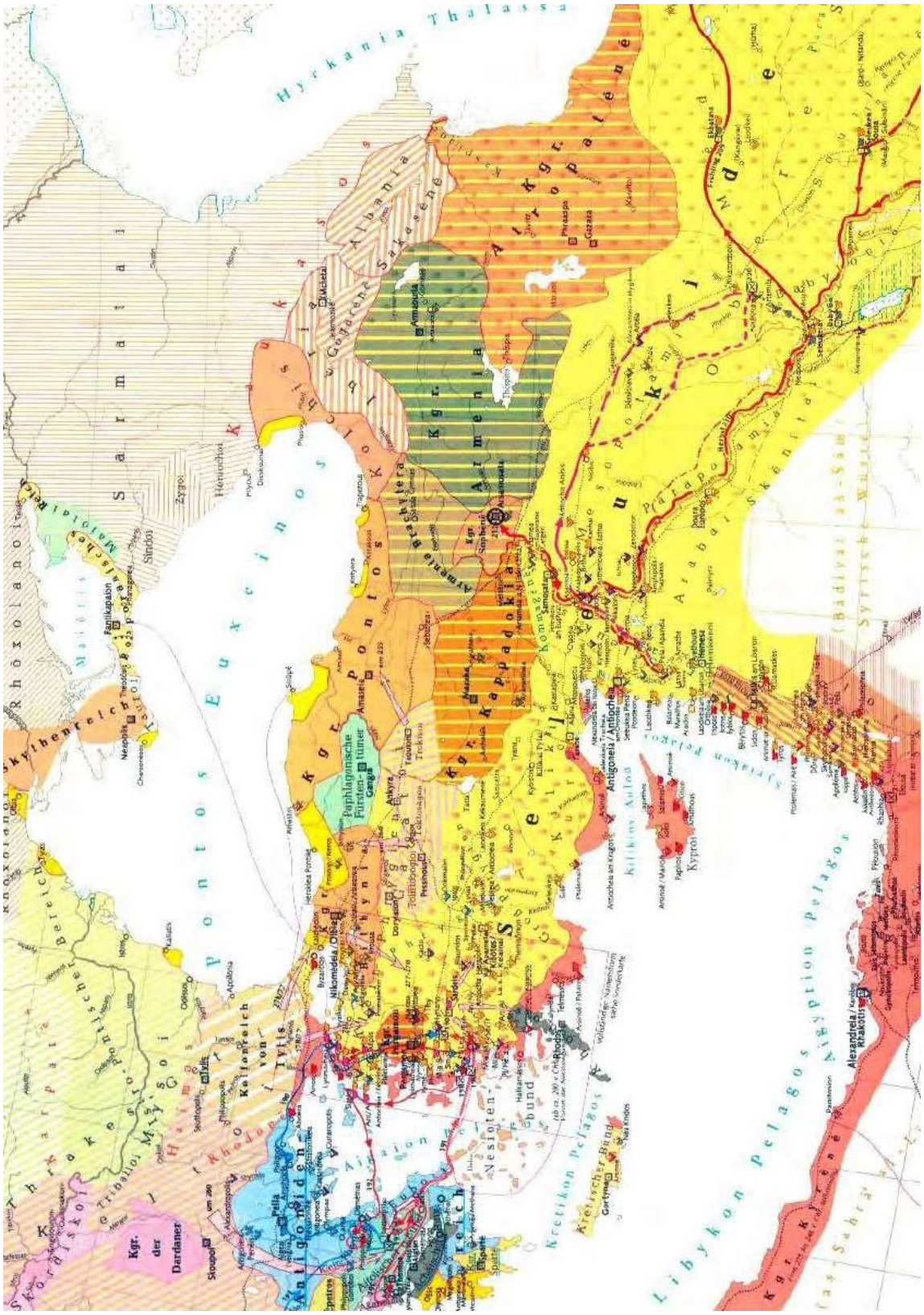

MÖ 3. YY'da Küçük Asya. (Michels, 2009: 436)

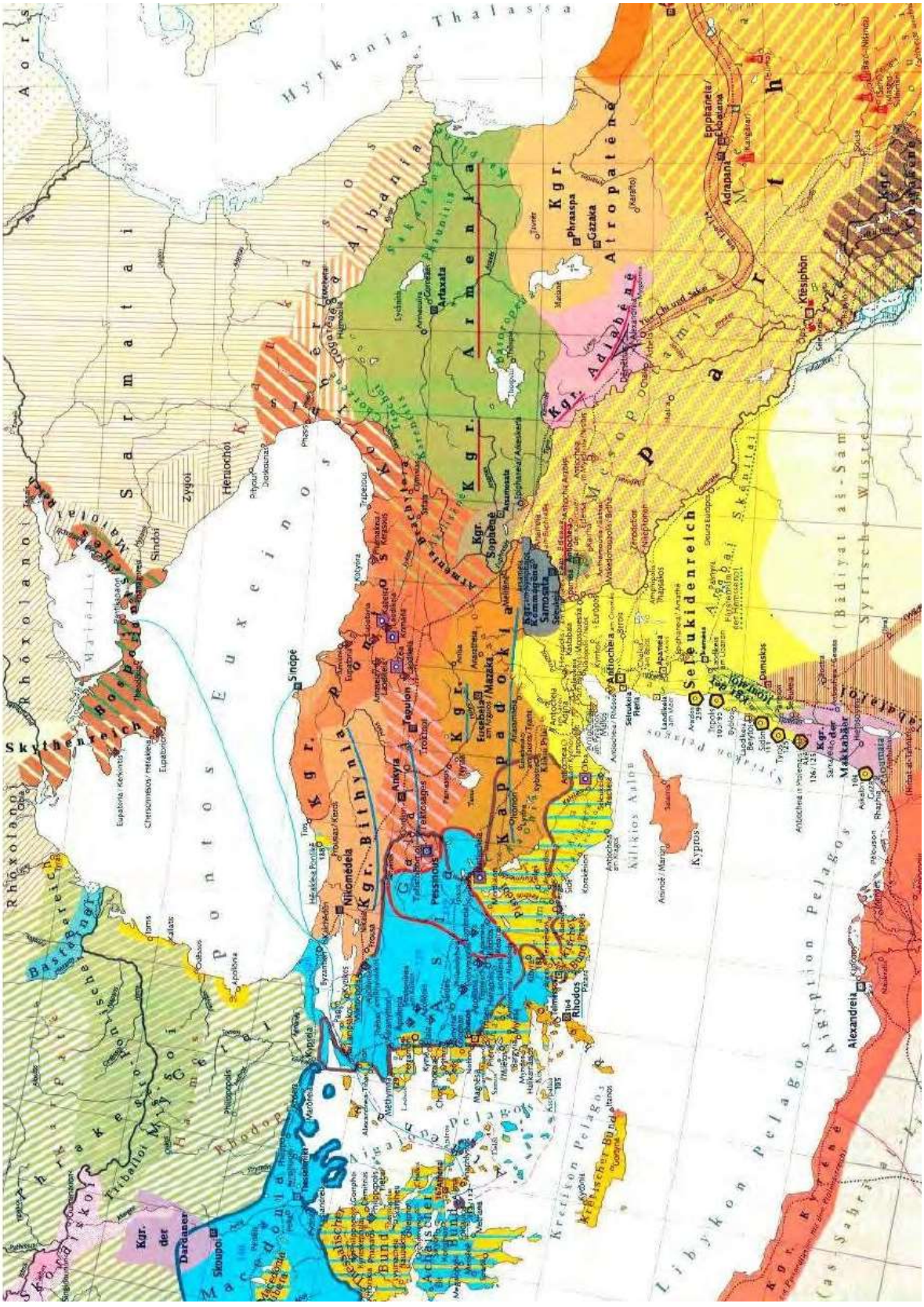

MÖ 2. YY'da Küçük Asya. (Michels, 2009: 437)

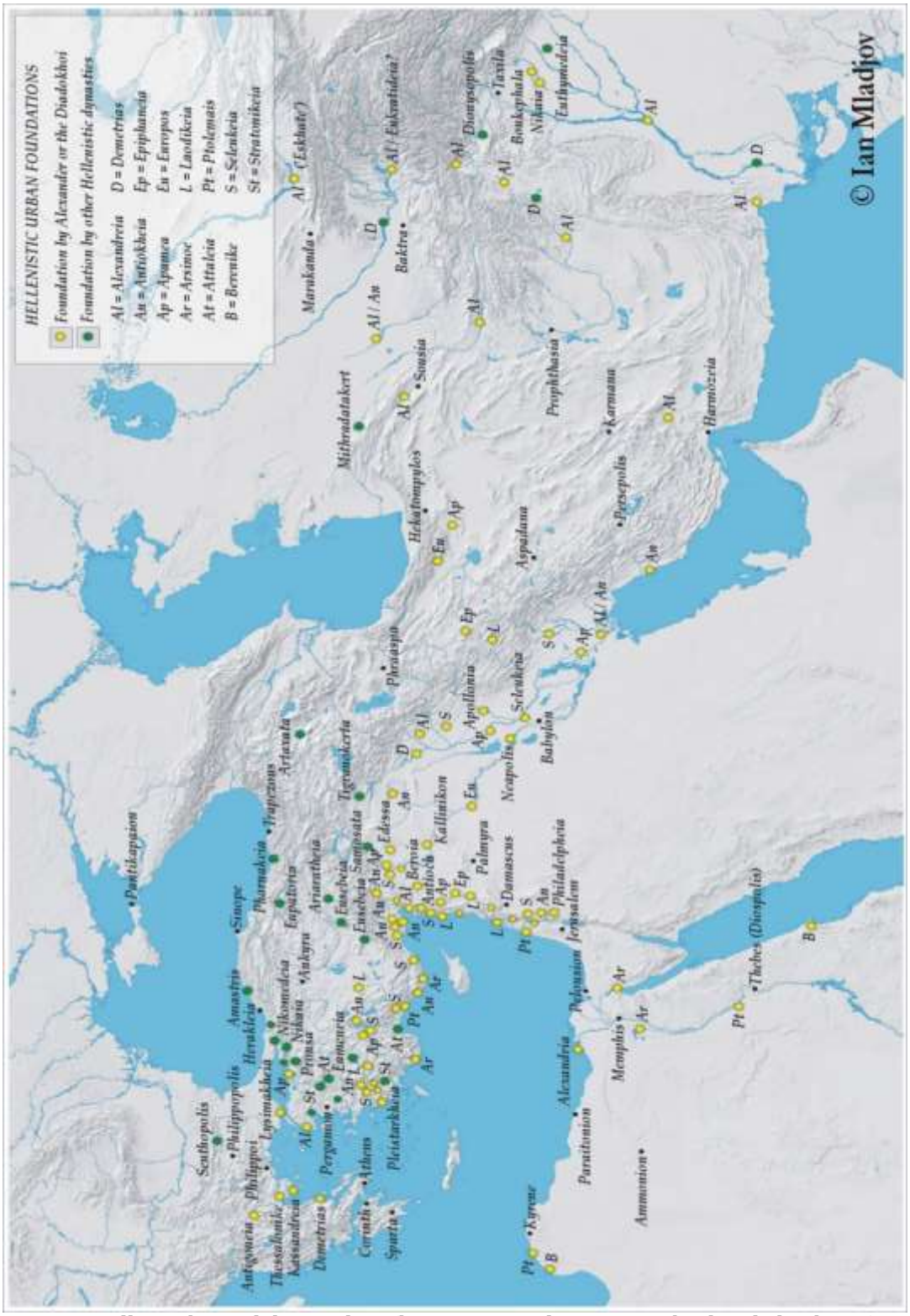

Hellenistik Anadolu Kentleri. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)

Roma'nın Küçük Asya Eyaletleri.
(https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=58364055)

Büyük İskender'in Aile Şeceresi. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)

Lysimakhos ve Ptolemaios'un Aile Şeceresi. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)

Antigonidlerin Aile Şeceresi. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)

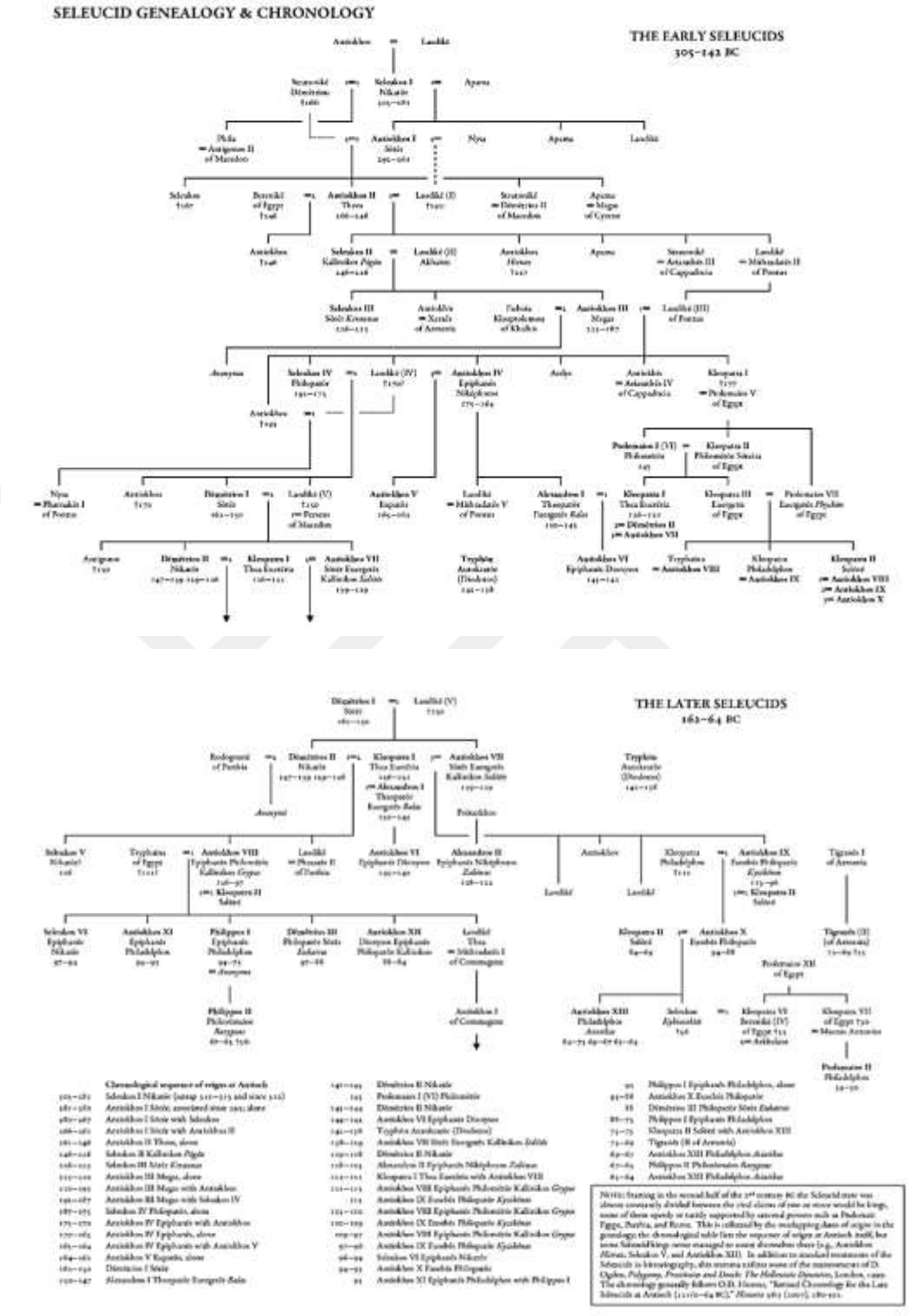

Seleukosların Hanedanlık Şeceresi. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)

Pergamon ve Bithynia Krallıklarının Hanedanlık Şeceresi.
(httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)

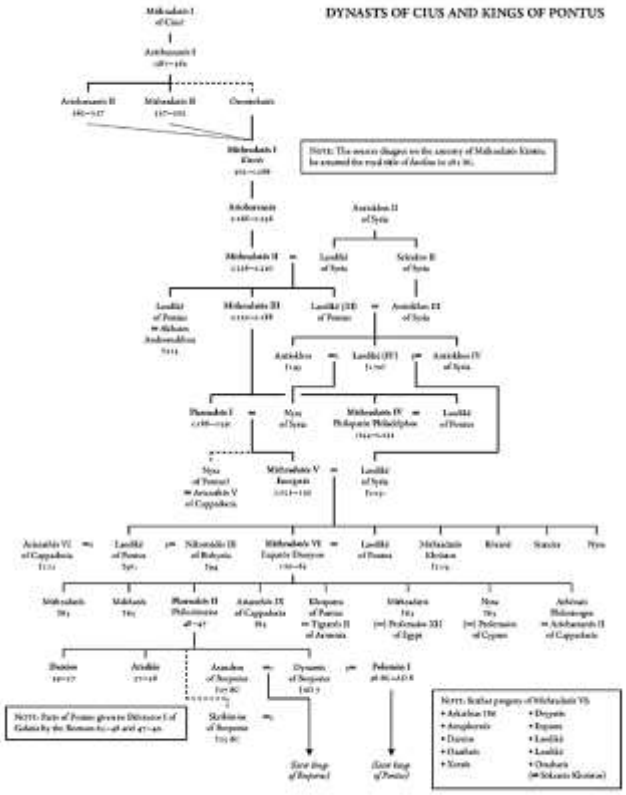

Pontos Krallığı'nın Hanedanlık Şeceresi. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)

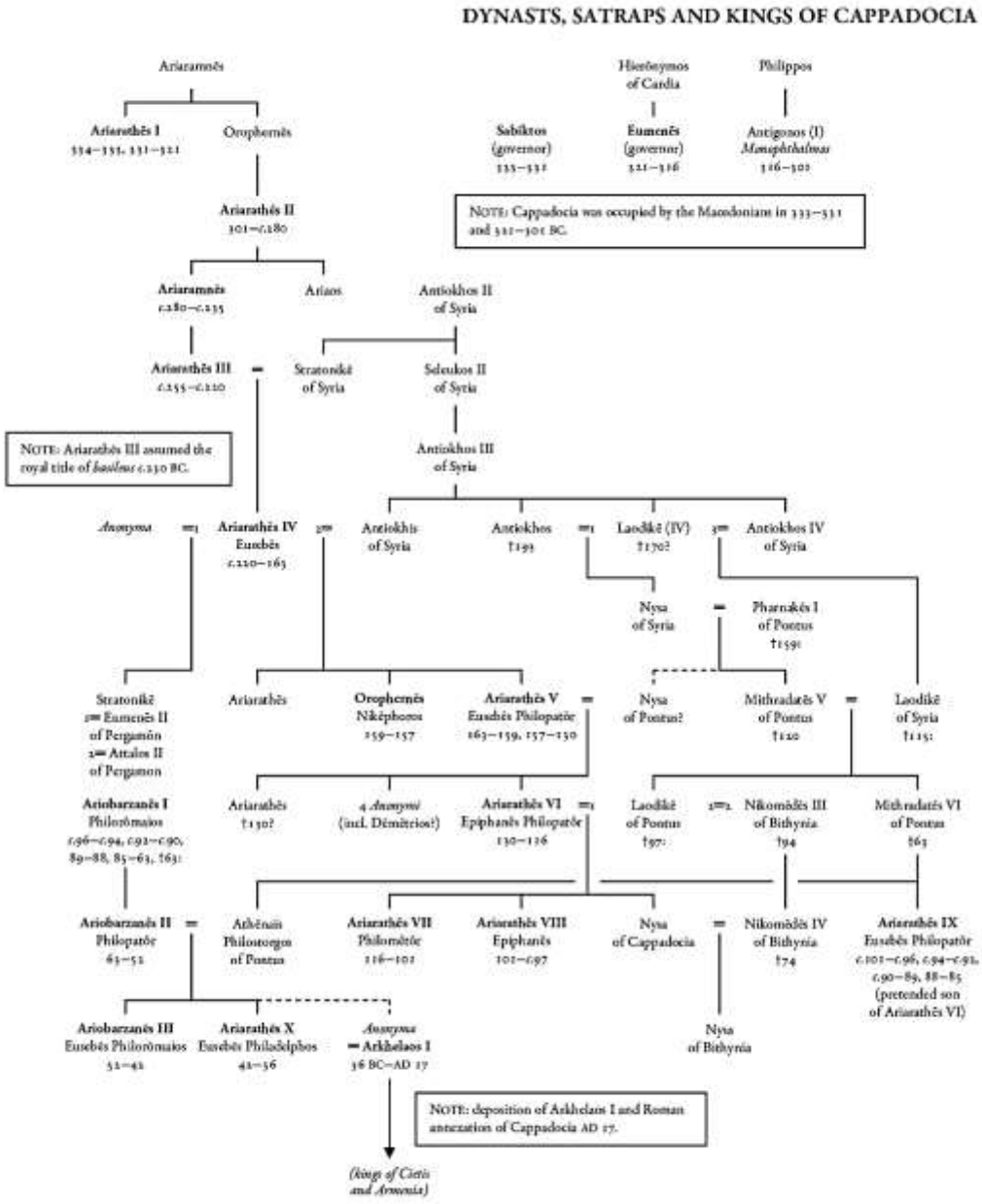

Kappadokia Krallığı'nın Hanedanlık Şeceresi. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)

Kommagene Krallığı'nın Hanedanlık Şeceresi. (httpssites.google.comaumich.eduimladjovhome)